De Afscheiding van 1834 in Friesland. Deel 2. De classes Drogeham (Drachten) en Leeuwarden van de Afgescheiden kerken

Jan Wesseling

bron

Jan Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in Friesland. Deel 2. De classes Drogeham (Drachten) en Leeuwarden van de Afgescheiden kerken*. Uitgeverij De Vuurbaak, Groningen 1981

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/wess046afsc07_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

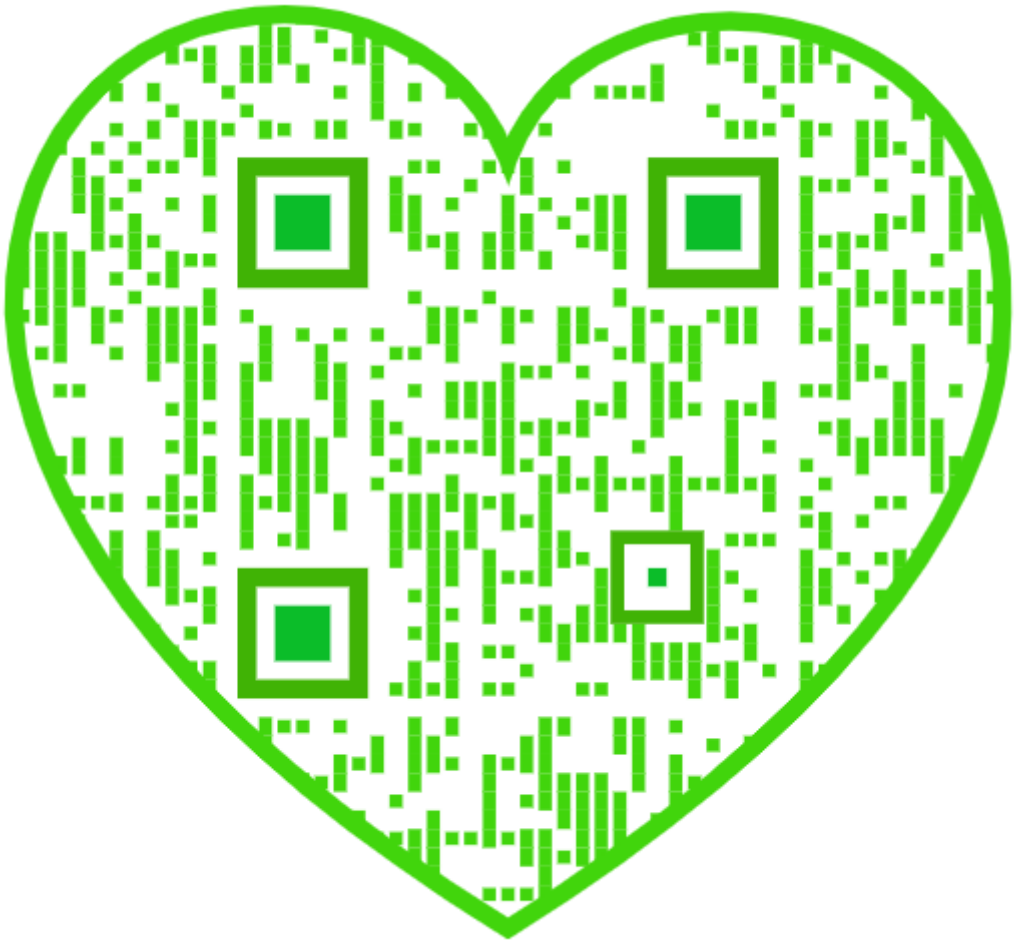

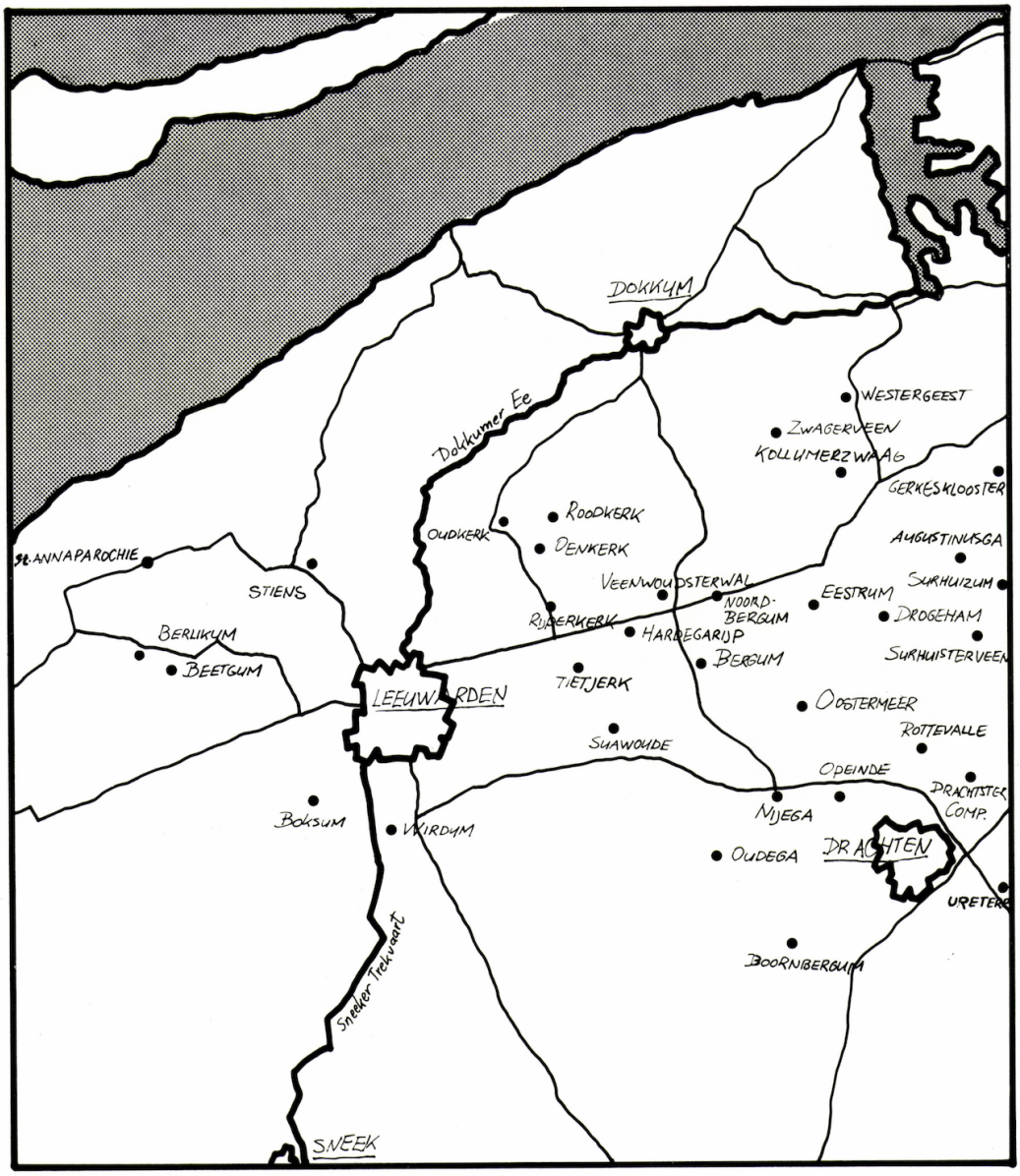
DOKKUM
Dokkumer Ee
WESTERGEEST
ZWAGERVEEN
KOLLUMERZWAAG
GERKESKLOOSTER
AUGUSTINUSGA
SURHUIZUM
ROODKERK
OUDKERK
OENKERK
ST. ANNAPAROCHIE
STIENS
VEENWOUDSTERWAL
NOORD-BERGUM
EESTRUM
DROGEHAM
RIJSTERKERK
HARDEGARIJP
BERGUM
SURHUISTERVEEN
BERLIKUM
BEETGUM
TIETJERK
LEEUWARDEN
OOSTERMEER
ROTTEVALLE
SUAWOUDE
OPEINDE
DRACHTSTER COMP.
NIJEGA
BOKSUM
VIRDUM
OUDEGA
DRACHTEN
URETERP
BOORNBERGUM
Snecker Trekvaart
SNEEK

Woord vooraf

Bij onze onderzoekingen hebben we veel medewerking ondervonden van personen, die ons de toegang tot de archieven gemakkelijk maakten of ons aan gegevens hielpen of de weg wezen in het eigen dorp met de bijbehorende gehuchten.

Zo kwamen wij in veel kerkgebouwen met in de consistoriekamer aan de muur de afbeeldingen van vroegere predikanten.

Onwillekeurig schoten ons bij het bekijken daarvan de woorden in de gedachte: 'Gedenkt uw voorgangers...' (Hebr. 13:7).

Menig uur brachten wij door in de archieven van gemeentehuizen, waar de rekken dicht op elkaar stonden, en waar soms nauwelijks ruimte voor een tafeltje was uitgespaard.

Maar de daar bij kunstlicht gedane vondsten hebben veel ongemakken doen vergeten.

Het is hier de plaats een woord van dank te richten tot allen, die ons op één of andere wijze bij deze speurtochten hebben geholpen.

We denken dan o.a. aan de medewerking, die we hebben ondervonden op het rijksarchief te Leeuwarden en op de gemeentearchieven van Leeuwarden, Leeuwarderadeel, Tietjerksteradeel, Smallingerland, Achtkarspelen, Kollumerland en Menaldumadeel.

Verder mogen we niet vergeten de vertegenwoordigers van plaatselijke kerkeraden, die het raadplegen van kerkelijke archiefstukken mogelijk hebben gemaakt.

Ook past hier een woord van erkentelijkheid voor G. Lievaart te Aduard (Gr.) die geassisteerd heeft bij het bronnenonderzoek en het register van persoonsnamen samenstelde.

Eveneens zijn wij dank verschuldigd aan: ds J.J. Kalma te Leeuwarden, P. van Schaik te Drachten, drs S.J. Th. Homan te Tolbert (Gr) en J.G.J. van Booma te Gouda, landelijk consulent van de archieven der Nederlandse Hervormde kerk.

Tenslotte valt nog te noemen dr H. Algra te Leeuwarden, die een gedeelte van het manuscript heeft doorgelezen, en J. Tabak te Drogeham, met wie we Achtkarspelen - waarin Drogeham ligt - tot in de uiterste hoeken hebben verkend.

Groningen, november 1981

De schrijver

1 Inleiding

In de komende hoofdstukken gaan we breed in op het ontstaan en de geschiedenis gedurende de eerste decennia van de plaatselijke Afgescheiden kerken in de classes *Drogeham* (later *Drachten*) en *Leeuwarden*. Behalve van allerlei kerkeraads- en overheidsarchieven hebben we ook veel profijt gehad van een nog weinig bekende bron. We doelen hier op een collectie brieven, in 1859 geschreven aan *Helenius de Cock*, toen docent aan de Theologische school te Kampen. De bundel wordt bewaard in het familie-archief De Cock[1].

We noemen deze bron apart, want de zich daarin bevindende epistels reiken ons verscheidene tekenende bijzonderheden aan over het ontstaan van de Afscheiding in menige plaats in Nederland en dus ook in Friesland.

Helenius de Cock had het plan opgevat een levensgeschiedenis van wijlen zijn vader Hendrik de Cock te publiceren. Zijn bedoeling daarmee was ‘om de geschiedenis van den eersten tijd der Afscheiding te bewaren ook voor het nageslacht’, zoals hij het uitdrukte.

Maar hoe aan de noodzakelijke gegevens te komen? Het was in die tijd immers ondoenlijk - gezien de reismogelijkheden - om overal persoonlijk ter plaatse een onderzoek in de archieven in te stellen. Auto's waren er nog niet, de spoorlijnen stelden nauwelijks iets voor en het reizen met diligence en trekschuit vroeg veel te veel tijd (en geld). Dus was de actieradius van de toenmalige stedelingen en dorpsbewoners erg beperkt. Men kwam niet ver in de wereld. En laten we niet vergeten, dat er toen nog geen fotokopieerapparaten bestonden!

Helenius de Cock pakte echter als een goed manager de zaak handig aan. Aan alle kerkeraden van de Afgescheiden gemeenten, waarmee Hendrik de Cock in contact was geweest, stuurde hij een verzoek om inlichtingen uit de geschiedenis van de begintijd. Dan kon elke kerkeraad èn door het raadplegen van het notulenboek èn door het ondervragen van de oudste leden der gemeente hem ongetwijfeld met een aantal gegevens van dienst zijn. Als leidraad voor het onderzoek gaf Helenius de Cock de volgende vragen op:

1. Door welke middelen is de wording of het ontstaan uwer gemeente voorbereid?

2. Door wie is uw gemeente gesticht?
3. Zijn er vóór, tijdens of na de stichting van uw gemeente ook zaken voorgevallen, die merkwaardig zijn?
4. Zijn bij u de godsdienstoefeningen ook vervolgd geworden?
5. Hoe dikwijls is Vader om zijn predikatie bij u voor de rechtbank geweest, veroordeeld of vrijgesproken?
   In één woord, alles wat over het leven en de werkzaamheid van Vader eenig licht verspreiden kan, verzoek ik u mij te willen toezenden, en dit 't liefst zoo spoedig mogelijk. In de maand October dezes jaars wordt het 25 jaren dat de Afscheiding tot stand is gekomen. Vóór dien tijd zou ik gaarne mijn werk, indien al niet geheel, dan toch voor een gedeelte en wel bepaald tot na de gevangenis van Vader, afgedrukt willen hebben'.

Helenius de Cock had zijn gedrukte circulaire gedateerd: Kampen, 8 januari 1859. We merken hier terloops op, dat de eerste druk van zijn studie *Hendrik de Cock eerste afgescheiden predikant in Nederland, beschouwd in leven en werkzaamheid. Eene bijdrage tot regt verstand van de kerkelijke afscheiding* tussen 1859 en 1864 in twee delen verscheen in Kampen. Een herziene druk in één deel zag het licht in 1886 (in Delfzijl).

De professor (docent) uit de Oudestraat te Kampen kreeg veel respons op zijn vragen. Al die brieven, de meeste kort, sommige wat langer, bieden ons vaak interessante lokale details. Verreweg het langst (20 pagina's) is het antwoord van Luitzen Dijkstra, dominee te Steenwijk, vroeger veenarbeider te Smilde, één van Hendrik de Cocks vroegste en actiefste medestanders.

Maar we beperken ons nu uiteraard tot de Friese gemeenten en hebben bij elke daarvan - voor zover ze in de brieven voorkomen - de verstrekte bijzonderheden ingepast.

In het vervolg zal het nu gaan over de gemeenten in de beide Afgescheiden classes *Drogeham* (later *Drachten*)[2.] en *Leeuwarden*. Van deze 12 gemeenten zijn er 9 ontstaan in het ressort van de hervormde classis Leeuwarden[3.] en de 3 overige op het grondgebied van de classis Dokkum, nl. *Drogeham, Kollumerzwaag* en *Surhuisterveen*.

Hoe in deze beide hervormde classes officieel werd gereageerd op het 'Separatisme', hebben we al in het vorige deel van onze studie aangewezen. We mogen de lezer daarnaar wel verwijzen. Wat de classis Leeuwarden betreft moeten we nog wel een aanvulling geven.[4.]

Over het algemeen beschouwd - rapporteert ds A. Lam van Marssum in januari 1836 - is de wanorde bij ons in de classis Leeuwarden niet zeer groot. Slechts in enkele gemeenten zijn er een paar verklaringen van afscheiding ingeleverd.

Alleen in het noordelijk deel van de classis Leeuwarden, vooral in *Hallum*, en in het oostelijk deel, in de 'zogenaamde woudstreken', die in de

nabijheid liggen van ‘het middelpunt der kerkelijke onrust, *Drogeham*’, zijn gemeenten geformeerd en worden conventikelen gehouden. Over de situatie in *Hallum* en ook in *Leeuwarden*, waar eveneens een Afgescheiden gemeente bestaat, valt bij gebrek aan officiële gegevens weinig nieuws te melden, maar wat de ‘wouddorpen’ betreft, kan de scriba enigszins in details treden.

Hij schrijft dan, dat op 22 december 1835 *Van Velzen* in een particulier huis onder *Smalle Ee*, gemeente *Boornbergum* en *Kortehemmen*, moet geoefend hebben voor een samenkomst van meer dan 19 personen. Bij die gelegenheid had hij een gemeente geïnstitueerd, een kerkeraad laten kiezen en ook 3 kinderen gedoopt. De hervormde predikant, ds *Buisman*, had zich over deze zaak dadelijk tot het grietenijbestuur gewend, maar dit wenste eerst nadere inlichtingen over de vraag hoe te handelen, voor het zich met de zaak ging bemoeien.

Verder had het klassikaal bestuur uit *Suawoude* bericht ontvangen, dat al in augustus 1835 *Van Velzen, Brummelkamp* en ‘een *van Raalte*’ een conventikel gehouden hadden bij een bakker *Van der Meulen*, dat wel door 30 mensen was bezocht geweest. De 28e november moet diezelfde *Van Raalte* 's avonds van 8-11 uur voor omstreeks 25 personen, afkomstig uit verschillende gemeenten, weer hebben geoefend. Tot nu toe had in Suawoude slechts één persoon, nl. die bakker, een verklaring van afscheiding afgegeven. Of er in *Suawoude* ook werkelijk een gemeente was gesticht, was het klassikaal bestuur niet bekend.[5.]

In *Oenkerk* daarentegen was de situatie ernstiger. Daar had de Cock een gemeente ‘opgerigt’ en twee ouderlingen en een diaken bevestigd. Een ‘roervink’ als *Reinder Gerbens van Wieren* had met nog 17 anderen een verklaring van scheiding ingeleverd.

Als ouderling en oefenaar fungeerde vooral een zekere *Johannes Lipkes Fokkens*, die op dinsdagavond meestal bij een zekere *Hendrik Gerks Sikma* voorging, maar ook op de zondagen oefende.

Op 27 december j.l., 's middags om 5 uur - vervolgt de scriba - moet Van Raalte bij Van Wieren aan huis hebben geoefend voor een groot aantal hoorders, waaronder vele nieuwsgierigen, die uit *Suawoude, Rijperkerk* en *Oudkerk* afkomstig waren.

Op Nieuwjaarsdag waren velen naar Leeuwarden gereisd, waar Van Velzen ‘een conventikel hield’. En op een oefening in Oenkerk op 5 januari 1836 had men elkaar verteld, dat *Van Velzen* de volgende dag, 's avonds, in *Birdaard*, dat tot de classis Dokkum behoorde, zou oefenen en een gemeente stichten. Velen waren daar dan ook naar toe gegaan om te vernemen, wanneer men Van Velzen in Oenkerk kon verwachten. Helaas had het grietenijbestuur zich tot nog toe weinig met de zaak ingelaten. Maar, aldus de scriba, gelukkig bestaat in verscheidene gemeenten van het klassikaal ressort weinig vrees voor wanorde. Daar heerst rust. En hij eindigt dan optimistisch met de belangrijke volzin: ‘En het Bestuur leeft in de vrolijke verwachting, dat ook onder dit alles de zaak

der waarheid, en van *eene redelijke verlichting, welke door bijna alle onze leeraars met getrouwheid wordt voorgestaan*, door den Koning onzer kerke, wel zal gehandhaafd worden'.

We hebben een aantal woorden laten cursiveren, want uit deze formulering valt te concluderen, dat in 1836 in de hervormde kerk in Friesland, althans in de classis Leeuwarden, de gereformeerde prediking weinig meer gehoord werd. 'Redelijke verlichting' was het wachtwoord geworden. De 18e eeuwse Verlichting had gezegevierd en niet de Nadere Reformatie.

Op 1 maart 1836 stuurt het klassikaal bestuur van Leeuwarden opnieuw een schrijven aan het Provinciaal kerkbestuur van Friesland met aanvullende gegevens over de godsdienstige 'woelingen' en conventikels in het ressort, met daaraan toegevoegd een opgave van onttrekking. Het waren er niet zoveel.

In de gemeente van *Hallum* had 1, in *Marrum* hadden 11, in *Oenkerk* 20, in *Suawoude* 5, in *Boornbergum* 7, in de *Rottevalle* 1 en in *Roordahuizum* 4 personen schriftelijk verklaard zich af te scheiden van de hervormde kerk ter plaatse. In totaal dus 49 leden. In werkelijkheid lag dit aantal hoger, want 'vele heethoofden' waren geen belijdende leden van de kerk, maar slechts doopleden, van wie sommige hebben gemeend hun 'door den doop met ons geknoopte band te moeten verbreken'. Dat waren er in *Bergum* 2, in *Suawoude* 1, in de *Rottevalle* 1, in *Drachten* 3 en in *Boornbergum* 3 personen geweest.

In *Garijp* hadden 3 personen, wonende te Boornbergum, een gelijksoortige verklaring ingeleverd.

In *Leeuwarden* ontving de kerkeraad 3 verklaringen van afscheiding van elders wonende personen, en wel te *Sneek*, te *Dantumawoude* en te *Burum*, en verder nog één zonder opgave van tijd of plaats. Ook te *Lekkum* was een ongedateerd bericht van afscheiding zonder vermelding van plaats bij avond aan de pastorie bezorgd.

Het klassikaal bestuur zag 'in dit in onze kerk zoo ongewone verschijnsel de hand van den woelzieken van Velzen', die overal probeerde de menschen tot scheiding aan te zetten. Uit de binnengekomen berichten bleek ook, dat er geregeld conventikelen werden gehouden in *Hallum*, en vooral in *Marrum*, en eveneens in verscheidene 'wouddorpen'. In Boornbergum 'is voorganger een man van ruim zeventig jaren, niet onbesproken van gedrag, *Wierd Ates Noorman;* er komen dertig en wel eens veertig personen bij elkander.'

In die streken moet zich een nieuwe oefenaar hebben opgedaan, *Pieter Korporaal*, wiens woonplaats ons verschillend wordt opgegeven.

> Hij moest eerst in *Suameer* (gemeente Garijp c.a.) in een particulier huis bijeenkomsten gehouden hebben. Door tusschenkomst echter van den Consulent dier nog vacante gemeente, *A. Weremeus Buning*, is zulks verhinderd, waarop hij zich in de *Suameerderheide*

een locaal heeft uitgekozen.
In *Dragten* heeft deze zelfde insgelijks geoefend, en een paar malen voor een getal boven de twintig. Evenwel ook daar woonde slechts de groote hoop die bijeenkomsten bij.
In de gemeente van *Oudega* had deze zelfde *Korporaal* eene oefening gehouden. Een talrijker bijeenkomst evenwel had aldaar van Velzen zelve in eene schuur gehouden, tegelijk eene gemeente gesticht, en eenen Ouderling en Diaken benoemd. Spreker was daar vervolgens dikwerf een wever, *Gerhard Zundag*.
Daarenboven wordt ons vermeld dat velen in die streken de oefeningen bijwonen, welke van Velzen te *Drogeham* gedurig houdt. Zoo noemde zich iemand te *Eestrum*, ofschoon hij geene verklaring van afscheiding had ingeleverd, lid van die vergadering. Ook eene meid in de gemeente *Suameer*, na een eind wegs met van Velzen in eenen wagen gereden te zijn, zeide het zelfde.
In *Leeuwarden* moeten ook voortdurend bijeenkomsten gehouden worden, en wel op de streek *het Vliet;* evenwel men doet zulks met eenige geheimhouding, zoodat het Bestuur hieromtrent weinig vernomen heeft.

In alle de overige gemeenten onder ons Ressort zijn tot nu toe geene bijeenkomsten gehouden, *Suawoude* misschien uitgezonderd.
Van vele plaatsen meldt men ons, dat er de beste geest heerscht. Ook op *het Bildt* was het rustig. *St. Jacobi Parochie* klassis Harlingen, uitgezonderd, van waar men wel eens de conventikelen te *Minnertsga* frequenteerde.
In *St. Anna* hadden onlangs acht personen gepoogd eene vergadering te houden, maar eenige jongelieden schoolden bij elkander, drongen in het huis en in de kamer, en deden hen daardoor uit elkander gaan.

Tenslotte spreekt de scriba namens het klassikaal bestuur de verwachting uit, dat de ergerlijke woelingen wel spoedig afgelopen zullen zijn, als de overheid maar krachtig optreedt en wet en orde handhaaft. Enkele dagen eerder had het klassikaal bestuur van Leeuwarden ook een rapport ingezonden aan de minister van Eredienst, waarin het deze op de hoogte stelde van de kerkelijke onrust in de classis Leeuwarden. Voor een deel komen hierin dezelfde gegevens voor als in het door ons boven aangehaald schrijven aan het Provinciaal Bestuur.

Het klassikaal bestuur is van oordeel, dat uit de gerapporteerde bijzonderheden duidelijk blijkt, dat het ‘tegenwoordige’ conventikelwezen, de verklaringen van afscheiding, het institueren van Afgescheiden gemeenten, te wijten is aan drijvers, in Friesland vooral aan *Van Velzen* en enigszins aan *De Cock*.

Tot zover de scriba van het klassikaal bestuur van Leeuwarden. Al vijf maanden eerder had zijn collega van de classis Dokkum, Ds. P.A.C. *Hugenholtz*, als volgt de indruk, die hij op de classis vergadering van juni 1835 van de jonge ds Van Velzen gekregen had, weergegeven:

'Ik zag daar Ds. Van Velzen voor de eerste maal, maar hij scheen mij dadelijk toe iemand (te zijn), geschikt en genegen om, misschien met meerdere bekwaamheid dan de Cock, op dezelfde manier als deze op te treden. Hetgeen sedert gebeurd is, heeft mijn vermoeden bevestigd'.[6.]

Het valt inderdaad niet te ontkennen, dat bij de Afscheiding in Friesland ds Van Velzen een bekwame leider is geweest.

Eindnoten:

1. Dit berust in het Gemeente-archief te Rotterdam.
2. We hebben de gemeenten genomen, die in 1855, toen er een kleine herindeling van de classes had plaatsgevonden, tot de classis Drogeham behoorden.
3. Leeuwarden, Oenkerk, Suawoude, Oudega (Sm.), Boornbergum (na slechts enkele jaren weer te niet gegaan), Beetgum, Drachten, Boksum en Bergum.
4. Geput uit het schrijven van het hervormd klassikaal bestuur van Leeuwarden aan het Provinciaal kerkbestuur, gedateerd 21 januari 1836, en ondertekend door de praeses ds B, Nieuwold te Leeuwarden en de scriba A. Lam te Marssum.
5. De Chr. Afgescheiden Gemeente te Suawoude dateert van 12 november 1836.
6. Schrijven van P.A.C. Hugenholtz aan J.D. Janssen te 's-Gravenhage, gedateerd 29 augustus 1835 (Algemeen Rijksarchief te Den Haag).

2 De Afgescheiden Classis Drogeham

Ook het notulenboek van de classis Drogeham begint met een door ds Van Velzen eigenhandig geschreven woord vooraf, waarin hij o.m. erop wijst, dat niet alleen ouderlingen de classisvergaderingen moesten bezoeken, maar zoveel mogelijk ook de diakenen ‘tot raad en tot hun be kwaammaking’. Hij wilde blijkbaar een kader vormen! Bij haar oprichting in december 1837 bestond de classis Drogeham slechts uit 4 gemeenten nl. die van *Drogeham, Burum, Oudega* (Sm.) en *Boornbergum*, met in totaal 250 ‘bejaarde’ leden en 230 kinderen. Later kwamen er nog wat gemeenten bij: *Driesum* dat oorspronkelijk tot de classis Wanswerd behoorde, *Drachten* (1844), *Bergum* (1850) eerst bij de classis Leeuwarden, *Westergeest* (1851), *Surhuisterveen* (1854) en weer later nog meer.

Al in de notulen van de eerste classisvergadering, 18 december 1837, die gepraesideerd werd door ds Van Velzen, valt de bestuurskracht van de voorzitter te bespeuren. Hij wees erop, dat er om de 14 dagen kerkeraad en 6 × per jaar classis moest worden gehouden en - typerend trekje - dat de a.s. praeses van de classis tussentijds van de belangrijkste te behandelen zaken op de hoogte moest worden gebracht, zodat hij voorbereid op de vergadering verscheen. Verder mocht er geen algemene kas zijn voor kerk en armen samen; dit zou maar ten nadele van de armen werken. Daarom 2 kassen. Over dit punt zouden later in verscheidene gemeenten nog conflicten ontstaan, o.a. in Drachten. Ook merkte hij op, dat de kerkeraadsboeken van Drogeham en Burum wel in orde waren, maar dat die van Boornbergum en Oudega beter moesten worden bijgehouden. Inderdaad waren deze laatste twee gemeenten toen zeer zwak.

In Boornbergum kwamen 's zondags nog maar enkele mensen in de kerk als gevolg van de invloed van oefenaar *Marten J. van Houten*, die door zijn oefeningen ook in Oudega - waar hij woonde - velen uit de Afgescheiden kerk zoog. Boornbergum verdween dan ook als gemeente en Oudega was in 1840 op sterven na dood (maar herleefde!).

In de hoofdstukken over de afzonderlijke gemeenten zullen we hierop, en op vele andere op de classis behandelde zaken, dieper ingaan.

I *Drogeham*

A. Het begin

Drogeham was in 1835 een klein agrarisch dorp in de grietenij *Achtkarspelen*, in de Friese Wouden gelegen. Het telde toen, met enkele buurtschappen erbij gerekend, 480 inwoners, allen hervormd. De oude kerk in Drogeham was ook bestemd voor de hervormden van het nabij gelegen *Harkema-Opeinde* en van het gehucht *Buweklooster*.

Het hervormde kerkgebouw dateerde oorspronkelijk uit de middeleeuwen en dat geldt voor de zadeldaktoren nog steeds. Met het *Buweklooster* - een door *Buwo Harkema* gesticht nonnenklooster - was dit eveneens het geval. Het bestaat echter al lang niet meer, en van de plek waarop het stond, vlakbij de tegenwoordige driesprong even ten zuiden van Drogeham, schreef Van der Aa al in 1841 in zijn Aardrijkskundig Woordenboek: 'Thans ziet men er tussen brede grachten en hoogopgaande bomen, die hier welig op de hoge zandgrond tieren, een paar aanzienlijke boerenplaatsen, een kerkhof met klokkestoel, en een grote menigte puin'.

Nu (1978) moeten we constateren: De grachten zijn verdwenen, drie boerderijen staan er nog evenals een aantal hoge eikebomen en wat ander geboomte. Ook het kerkhof (met de vernieuwde klokkestoel) wordt nog gebruikt. Men voelt als het ware dat men zich op een 'historische' plaats bevindt.

In de derde boerderij vanaf de driesprong gerekend, aan de oostzijde van de betonweg, woonde in de dagen van de Afscheiding *Jeen Oenes Postma*, een grote boer, die we in de loop van ons verhaal nog zullen tegenkomen. Hij had veel met ds Van Velzen op, maar is deze uiteindelijk niet gevolgd.[1.]

De hervormde gemeente van Drogeham telde omstreeks 1836 ruim 740 zielen. Wat haar godsdienstige ligging betreft, in de 18e eeuw viel er - als in zoveel gemeenten - een duidelijke mystieke onderstroom aan te wijzen, zelfs wel eens uitmondend in geestdrijverij. Laten we het met één voorbeeld mogen illustreren.

In 1730 kreeg Siert Sakes, een brouwer in Drogeham, het aan de stok met zijn eigen predikant J.A. Verwer. Deze zou Siert op Allerheiligen 1729 (1 november) tijdens een voorbereidingspreek voor het Avondmaal hebben uitgemaakt voor een huichelaar en goddeloze en hem van het Avondmaal afgehouden. Gevraagd naar de reden van deze censuur, gaf ds Verwer op, dat Siert Sakes voorgaf het 'geestelijk licht' te bezitten en hem overal dwarszat. Blijkbaar had Siert een groep om zich heen verzameld, want ds Verwer beschuldigde hem van 'onstichtelijke samenkoppeling met hen, wier hoofd hij is'. Bovendien had ds Verwer, toen hij met een ouderling bij Siert op huisbezoek was, van deze te horen gekre-

Hervormde kerk Drogeham; de toren dateert uit de Middeleeuwen, de kerk uit 1876.

De plek waar het middeleeuwse Buweklooster stond (Dogeham).

gen, dat in de Ham de waarheid op de straat struikelde en dat dominee een onbegenadigde was. De classis Dokkum wist gelukkig een zekere verzoening tot stand te brengen.[2.]

Invoering Evangelische gezangen

De invoering van de Evangelische gezangen per 1 januari 1807 - later één der aanleidingen van de Afscheiding - viel bij vele gemeenteleden in Drogeham allerminst in goede aarde. Ds *O. Schuiling*, die van 1805-'16 in Drogeham heeft gestaan, kreeg van die kant vele moeilijkheden te verduren.

Hij wilde alle klassikale en synodale besluiten uitvoeren, maar ook graag alle partijen te vriend houden. Wat echter te doen als in de kerk plotseling de pas aangeschafte gezangboeken blijken te zijn ‘vermist’, m.a.w. door tegenstanders verdonkeremaand?

Hij klaagde zijn nood bij de klassikale commissie, die over het verzet tegen de Evangelische gezangen in de verschillende gemeenten moest rapporteren. Deze vermoedde, dat in Drogeham ‘sommige kwaadwillige tegenstanders aan 't roer staan’, die door ‘allerlei kunstgrepen het beste oogmerk en de allerheilzaamste zaak tragten te veriedelen’. Op 3 augustus 1807 moest ds Schuiling in Dokkum bij een klassikale commissie op het matje komen. Men betwijfelde blijkbaar of hij in Drogeham wel voldoende doortastend optrad.

Eén van de vragen was, of hij bij het voorlezen van een opgegeven gezang het hele vers voorlas of alleen de eerste regel en dan het gezangboek dichtsloeg om zo a.h.w. zijn afkeer van de Evangelische gezangen te demonstreren. Ds Schuiling antwoordde, dat hij het hele vers voorlas en aan alle klassikale besluiten gehoorzaamde.

In de loop van het gesprek zei ds Schuiling ook nog - en dit is typerend voor de oorzaak van veler afkeer - dat de gezangen herp te ‘algemeen’ waren. Hij had ze graag wat meer ‘onderscheiden’ gezien. ‘De mensch wil zich zo geern op valsche gronden gerust stellen. Men moet toch wedergeboren, krachtdadig door genade veranderd worden, zal men zalig worden’. Inderdaad waren velen van mening, dat in de gezangen de ‘vrije genade’ niet uitkwam, ze waren dus remonstrants.

De commissie wenste met ds Schuiling niet over de dogmatische kwesties te discussiëren, maar vroeg hem wel of hij de gezangen voor rechtzinnig hield, waarop ds Schuiling bevestigend antwoordde. Natuurlijk luidde de volgende vraag nu, hoe hij ze dan te algemeen en niet onderscheiden genoeg kon noemen, ja, erover spreken, alsof ze de zondaar stijfden in zijn zorgeloosheid. Hierop bleef ds Schuiling het antwoord schuldig, of zoals de classisnotulen het uitdrukken: hij werd ‘ad terminas non loqui gebragt’. Het slot was, dat ds Schuiling de waarschuwing meekreeg op geen enkele wijze met de ‘kwaadwillige’ tegenstanders te heulen.

In de tijd van de Afscheiding kon de hervormde kerk van Drogeham getypeerd worden als een rechtzinnig-bevindelijke gemeente. Dit was de reden, dat bijvoorbeeld de oefenaar *Tamme Uitterdijk* vanuit *Optwijzel*, waar hij in april 1831 met zijn vrouw *Gepke F. Wadman* was komen wonen, meermalen in *Drogeham* kerkte.

Daar stond toen ds *P.D. Koopman*, die de *vrije genade*, het sjibbolet voor rechtzinnig-onrechtzinnig, preekte. Hij was in 1827 als kandidaat in Drogeham gekomen[3.] en vertrok in 1833 naar *Rinsumageest* (waar ook Uitterdijk vandaan kwam). Er moest in Drogeham dus weer een nieuwe predikant beroepen worden. Maar dit was gemakkelijker gezegd dan gedaan, want voor de Drogehamsters was er geen overvloedige keus. De nieuwe dominee diende immers per sé een rechtzinnig en bevindelijk man te zijn, d.w.z. iemand wiens confessionele trouw onverdacht was. De grote meerderheid van de predikanten in het land stond echter al lang niet meer met hart en ziel achter de belijdenis van de kerk, neergelegd in de drie formulieren van enigheid. Dit was - op een enkele uitzondering na - ook in de classis Dokkum het geval. In een schrijven van 23 januari 1835 heeft ds Hugenholtz het over ‘de goede harmonie in het Classikaal Bestuur van Dokkum’.

In dit verband zijn ook de volgende brieven belangrijk. We vonden ze in het archief van het departement van Hervormde Eredienst in Den Haag. Op 17 januari 1835 schrijft J.D. Janssen, secretaris en adviseur bij het departement van de hervormde en andere erediensten, vertrouwelijk aan ds P.A.C. Hugenholtz, scriba van het klassikaal bestuur van Dokkum, het volgende:

Hij had vernomen, dat in de gemeente *Grootegast* - even over de provinciegrens in Groningen gelegen - kandidaat *Junius* uit Leiden op een zondag twee maal in de dienst was voorgegaan. 's Morgens zou deze ‘zeer goed en helder’ gepreekt hebben over Hebr. 4:16, zodat hij bij de Cocksianen, die in deze gemeente de toon aangaven, niet in de smaak was gevallen. Maar 's avonds, toen hij preekte over de wedergeboorte naar Joh. 3 zou hij ‘zich geschikt hebben naar de bedorven smaak’ van de Cocksianen. De brief vervolgt, dat Junius bekend staat als zeer knap; de hoogleraren bevelen hem sterk aan. Zijn moeder is weduwe van de Lutherse predikant Junius in Leiden en verkeert in behoeftige omstandigheden. Haar zoon moet dus proberen zo spoedig mogelijk een standplaats als dominee te krijgen, maar dit is geen excuus voor ‘eene zo onedele handelwijze’ d.w.z. het beide partijen naar de mond preken.

> Gisteren kwam hij bij mij en ontkende volstrekt alles, wat die avondpreek betreft, bewerende over Rom. VIII[4.] te hebben gepreekt, niet mystiek, maar naar zijn overtuiging, helder Christelijk, schoon met gevoel.
> Hij beroept zich op het getuigenis van een predikant, die hem 's avonds gehoord heeft, namelijk die van *Gerkesklooster*, in uwe

> classis. De naam van die predikant is *(D.J.) Westerloo*, dien ik niet ken, schoon ik meen, dat hij niet zoo knap is als de Heer *(L.D.) Westerloo* van *Augustinusga*, ook in uw classikaal ressort.[5.]

Janssen vraagt nu aan ds Hugenholtz of deze aan ds D.J. Westerloo van Gerkesklooster wil verzoeken om vertrouwelijke inlichtingen te verstrekken over de door deze bijgewoonde avondpreek in Grootegast. 'Ik stel er veel belang in zulks te weten, daar ik van den eenen kant ongaarne een bekwaam jong mensch ten onregte zoude verdenken en van den anderen kant mij zou verpligt achten op mijne hoede te zijn tegen iemand die zoo ongelukkig gebruik van zijne talenten mogt maken.' Zes dagen later antwoordt ds Hugenholz, dat hij van ds D.J. Westerloo van Gerkesklooster de gevraagde inlichtingen heeft ontvangen en zendt deze brief in origineel aan Janssen toe.

Dan geeft hij ook nog zijn oordeel over de gebroeders Westerloo: die van *Gerkesklooster* is zeker bij lange na zo knap niet als die van *Augustinusga*. De eerste had hij nooit horen preken,

> maar ik verbeeld mij dat dit preken zeer eenvoudig, en - hoe zal ik noemen! - eenigszins ouwerwets is - ten minsten hij bevalt meer dan vele anderen, aan lieden van dien stempel - en houdt zijne Gemeente tamelijk wel bijeen, en zulks niettegenstaande in het naburig *Stroobos* geweldige drijvers en steile separatisten wonen moeten.
> Intusschen houd ik mij verzekerd, dat Westerloo niet preekt om de menigte te believen, en tevens dat hij gezonde bijbelsche denkbeelden heeft. Men behoeft den man slechts te zien om zich van zijne rondheid en opregtheid overtuigd te houden, en hij is tevens, hoe wel dan niet zoo uitstekend knap en geleerd, echter - onder de leiding, vooral van zijnen veel ouderen broeder - goed aangebragt en op(ge)leid - ik voor mij zelven, zou dus vrij wat gewicht hechten aan het gunstige getuigenis, dat Westerloo in zijnen brief omtrent den Heer Junius en diens preek aflegt.

Verder noemt ds Hugenholz in deze brief *ds T.F. de Haan*, die zich in 1839 te *Ee* bij de Afgescheidenen zou voegen: 'UW HEG [Uw Hoog Edel Gestrenge] heeft gezien, dat men te *Ee* beroepen heeft Ds *de Haan* - vroeger geheel waanzinnig geweest - maar juist dit is bij sommigen eene aanbeveling'. 'Intusschen ik verblijde mij, dat wij ten minsten te *Metslawier* en *Engwierum*, zoo ik hoor, knappe menschen krijgen'. Hugenholtz doelt hier op resp. *dr S.C. Thoden van Velzen* en *J.G. Zimmerman*.

De brief van ds D.J. Westerloo aan ds P.A.C Hugenholtz te Dokkum, gedateerd Gerkesklooster 21 januari 1835, is voor een situatie-tekening ook heel belangrijk. Westerloo is er wat huiverig voor over de in Grootegast gehoorde preek van Junius een oordeel te geven, omdat hij

er niet heen was gegaan om te oordelen, ‘maar toevalligerwijs door mijn Diaken aangezocht zijnde, daar ben gekomen’. Onderweg kwamen ze ‘eene groote menigte’ tegen, die zowel te voet als rijtuig terugkwamen van de namiddagpreek te Doezum, handelend over Hebr. 4:14-16 meen ik; des morgens had een ringbroeder gepreekt.

> Al vroeg vernamen wij ook van den kastelein te Grootegast, dat men verschillend oordeelde over den candidaat; de een, zeide men, dacht dat hij te veel werkzaamheid had gesteld aan de zijde van den mensch, een ander daarentegen, zeide men, was van mening, dat hij *goed* gepreekt had en men daarop niet behoorde te vallen.
> Wat de avondpreek betreft, welke ik het genoegen had te hooren, dezelve is mij over het geheel wel bevallen in zoo ver er geene overdrevene instellingen, zoo veel ik gemerkt heb, in voorkwamen, maar alles practicaal behandeld werd en niet onbijbelsch; het was gemoedelijk ernstig.
> De Meester las voor Rom. 8, voorzang Ps. 65:1, 2, midden Gez. 74:1. De tekst was Rom. 8:12-16. Voorafspr. was over het groote voorregt van den Christelijken sabbath en het groote gebed een dankzegging, dat wij dat ook genieten mogen.
> Wat de inhoud van de preek aangaat: eerst had hij eene inleiding, dat wij allen God tot een Schepper en Weldoener hadden en God deswege meermalen in de H. Schrift Vader en de menschen zijne kinderen worden genoemd (of die voorstelling wel juist was?); bijzonder was dit het voorregt der Israëlieten.
> Maar alle menschen zijn wegens het bederf der zonde afkeerige kinderen, niet levende in de gemeenschap met God, zoo als dat het voorregt was van onze eerste ouders; integendeel, wij zijn onderworpen aan Gods heilig ongenoegen, onvatbaar voor Gods gunst en voor de zaligheid des Hemels, waarom het noodzakelijk is, dat zoo als Jezus ergens zegt: wij moeten worden wedergeboren.
> Wat wij daardoor hebben te verstaan en dat dezelve noodzakelijk zij, zou hij nader aantoonen en tevens het groot geluk, dat daarin voor den mensch gelegen was, en de werkzaamheden of verpligting, die daardoor ontstonden en hoe dezelve was aan te merken als een werk van God, gewrocht door zijn Woord en Geest.
> Hierop gaf hij een kort overzigt over de vorige hoofdstukken in den br. aan de Romeinen en byzonder van 't begin van hoofdstuk 8 over het bedenken des vleesches.
> Daarop behandelde hij de genoemde stukken en sprak eindelijk ware Christenen aan en menschen die zonder waar nadenken over hun eeuwig belang, en buiten de gemeenschap met God leefden.
> Hij sprak vlug en uit het hoofd.

In een P.S. schrijft Westerloo nog: ‘Van *Drogeham* hoor ik niet veel

byzonders; de toeloop is groot, maar begint ook al weder te minderen; er komen meest van verre. Van Velzen preekt niet krachtig, hoor ik, 't zijn meer losse gezegden - bij gelegenh. over 't een en ander meer.'.

Na het vertrek van ds P.D. Koopman in 1833 uit Drogeham had men ter voorziening in de ontstane vacature het oog laten vallen op de Oostfriese ds *R.W. Duin*, die voor zeer rechtzinnig doorging en het in zekere zin ook was. Helaas was zijn zenuwgestel erg zwak. Hij was in 1831 in *Veenhusen* (O.Fr.) buiten bediening geraakt, preekte later ook wel in enkele Friese gemeenten en kreeg zo het beroep naar Drogeham. De grote boer *Jeen Oenes Postma*, van *Buweklooster*, was er zelfs voor naar Emden gereisd. Maar de koninklijke goedkeuring werd onder het opgeven van formele redenen niet gegeven.

Uit een rapport van de minister van Eredienst blijkt echter duidelijk, dat het hoofdmotief van de weigering was 'de opspraak en onrustverwekkende dweepachtige predikwijze' van ds Duin.[6.] En daar zat zeker iets waars in. De Afgescheiden gemeente van Leeuwarden zou later ook nog met hem te maken krijgen, en dit niet tot haar genoegen.

Nu sloeg het uur van proponent *Simon van Velzen*. Hij is zeer bekend geworden in de geschiedenis van de gereformeerde kerk. En die bekendheid is in Drogeham begonnen. Veel, zeer veel is al over hem geschreven.[7.] Laten we hier daarom met een enkele bijzonderheid mogen volstaan en ons beperken tot zijn periode in Drogeham, die eindigde met een zware kerkelijke explosie.

Simon van Velzen was de zoon van een kostschoolhouder in *Amsterdam*. In 1830 ging hij- net als *Brummelkamp* - theologie studeren in Leiden, waar een jaar eerder *Scholte* was aangekomen. De Belgische opstand van 1830 blokkeerde echter hun theologische studie, want de drie hierboven genoemde studenten namen als vrijwilligers in een compagnie van studenten van de Leidse academie deel aan de strijd tegen België. Dit doet A. Brummelkamp jr. in de levensbeschrijving van zijn vader op typerende wijze formuleren, dat Van Velzen en zijn vrienden 'hun eerste theologische studiejaar als vrijwillig jager met 't geweer in de arm in Noord-Brabant hebben doorgebracht'.

In Leiden teruggekeerd vormden ze met *Van Raalte, Bähler* en *Meerburg*, wat wel genoemd is 'de club van Scholte', die zich sterk verzette tegen het rationalisme in de godsdienst en a.h.w. een 'afgescheiden kring' onder de studenten aan de Leidse universiteit vormde.

Lang heeft die 'club', waaraan vooral de naam Scholte een image gaf, niet bestaan. Al in 1832 vertrokken *Scholte, Bähler* en *Meerburg* uit Leiden.

We bepalen ons nu uiteraard tot *Van Velzen*. In januari 1833 schreef deze over zijn geestelijk leven, dat hij tijdens zijn verblijf als militair in Noord-Brabant werkzaam was geworden met 'zijn eeuwige belangen'.

Om uit die geestelijke crisis te komen, greep hij naar het enig juiste middel. Hij onderzocht Gods Woord ‘gelijk ik nooit tevoren had gedaan. En toen mij de weg van behoud werd geopend, toen mij daarna de Zaligmaker, die mij vroeger verborgen was, met klaarheid in het hart geopenbaard werd, en ik in Hem mijne geregtigheid en sterkte vond, gevoelde ik mij ook met de belijdenisschriften der Kerk ten volle vereenigd; ik vond er mijn geloof in uitgedrukt’.[8.]

Zijn nieuw gewonnen geloofsovertuiging verborg hij niet, toen hij in mei 1834 voor het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland examen moest doen, zodat hij met verschillende examinatoren nog in een twistgesprek raakte. Zijn toelating tot het predikambt dreigde zelfs even in gevaar te komen, maar men hoopte en verwachtte, dat in de pastorale praktijk zijn ‘steile begrippen’ wel wat milder zouden worden. Dit was wel vaker vertoond. En zo werd hij toegelaten. Zoals straks zal blijken, hadden de heren zich in Van Velzen wel vergist!

Kort na zijn kandidaats-examen ontving Van Velzen een uitnodiging om eens in Drogeham te komen preken. Hij kreeg de middagdienst voor zijn rekening. 's Avonds ging een andere kandidaat voor, broer van een naburige predikant.

De preek, die door deze werd voorgelezen - aldus Van Velzen later in *Stem eens Wachters op Zions muren* - was zo in strijd met de belijdenis ‘dat wij gansch onbekwaam zijn tot eenig goed en geneigd tot alle kwaad’, dat verscheidene aanwezigen tijdens de dienst de kerk uitliepen. Nu was het gewoonte, dat de spreker na afloop van de dienst de kerkeraadsleden ‘de hand der gemeenschap’ toestak. Van Velzen zat die avond ook in de kerkeraadsbank, maar weigerde de proponent de handdruk, half fluisterend, dat deze de Waarheid niet had gebracht.[9.] Het zal niemand verwonderen, dat het gerucht van dit incident zich in deze tijd vol kerkelijke spanningen als een lopend vuurtje door dorp en streek en nog verder verspreidde.

Toen enige dagen later *Van Velzen* de hartelijke, bejaarde ds Lucas Egeling (70) in Leiden bezocht - die op 16 augustus zijn huwelijk met *Johanna Maria Wilhelmina de Moen* zou bevestigen - bleek deze reeds van het incident te hebben gehoord. Hij was van oordeel, dat de jonge Van Velzen zich best wat bescheidener had mogen opstellen.

Volgens het verhaal bij J.A. Wormser zou ds Egeling aan Van Velzen hebben gevraagd: ‘Wat hoor ik, hebt ge geweigerd een proponent, die gepreekt had, de hand te geven?’ Van Velzen vertelde, wat er was gebeurd. ‘Het gebeurt mij soms’, aldus ds Egeling, ‘dat ik iets op de preekstoel hoor naar voren brengen, waarmee ik het niet eens ben; toch reik ik dan die predikant de hand. Dat vordert de bescheidenheid. Uw bescheidenheid zij alle mensen bekend’.[10.]

De ‘daad’ van Van Velzen had voor hem niet onmiddellijk nadelige gevolgen, want het beroep kwam tòch - 29 juni 1834 - en hij nam het onmiddellijk aan. Maar toen bleef de zaak een poos steken, want de kerke-

lijke besturen - die uiteraard van het bovengenoemde incident hadden vernomen - hielden de approbatie (goedkeuring) daarom zo lang mogelijk tegen.

Bevestiging en intree

Pas op zondag 9 november 1834 kon Van Velzen zijn intree in Drogeham doen. Graag had hij *ds Scholte* als bevestiger gehad, maar dit ging niet door, omdat de consulent *L. Westerloo* van *Augustinusga* deze man liever niet in zijn buurt zag en daarom maar zelf die taak op zich nam. In de bevestigingsdienst preekte hij over de woorden uit 2 Cor. 4:7: 'Maar we hebben deze schat in aarden vaten', waarmee Paulus zijn eigen zwakheid, die hem verweten was, erkent. Aan de handoplegging namen met de consulent deel ds *J. Lamberts* van Surhuisterveen, *D.J. Westerloo* van Gerkesklooster en *S. Hogerzeil* van Augsbuurt. Lamberts en Hogerzeil waren duidelijk rechtzinnige figuren. De overige zes ringpredikanten, die verstek lieten gaan of vanwege de afstand niet konden komen, waren dit niet.

Met een preek over 1 Cor. 9:16b: 'Wee mij, indien ik het Evangelie niet verkondig', deed Van Velzen zijn intree. Uit de tekstkeuze kunnen we gemakkelijk opmaken - hem kennende - dat hij het vaste voornemen had de leer van de *vrije genade* en van de *eeuwige verkiezing* in de prediking niet achterwege te laten of te bestrijden.[11.]

Zo was dan in november 1834 in de hervormde kerk van Drogeham weer in de vacature voorzien en preekte 's zondags in het oude kerkgebouw met de zadeldaktoren de jonge, energieke ds *Simon van Velzen* (26). Ja, energiek en voortvarend, dat was hij.

Hij was herder en leraar geworden in een gemeente, waarin gezapige rust heerste. De notulen van de kerkeraad voor zijn komst zijn kort en bijna steeds opgesteld volgens hetzelfde patroon: opening - notulen - censura morum - rondvraag - sluiting. Van geestelijk leven, zeker van krachtig geestelijk leven is daarin nauwelijks sprake. Wat niet wil zeggen, dat er geen vrome mensen in de gemeente waren. Deze waren er stellig.

Het is trouwens een bekend feit, dat kerkeraadsnotulen niet een betrouwbare thermometer vormen voor het registreren van het geloofsleven in de gemeente, al vallen wel enkele conclusies te trekken.

In zijn gedachtenisrede, waarin van Velzen na 50 jaar het begin van zijn komst in Drogeham weer in herinnering brengt, schrijft hij:

> 'Menigmaal dank ik den Heere, dat Hij mij hier inzonderheid *Jeene Oenes Postma, Wietskemoei, Sjoukjemoei* en *Sietskemoei* deed ontmoeten. Met hen hoop ik, hiernamaals, in volmaaktheid het Lam te aanbidden. Geheel de gemeente, mag ik zeggen, had ik hartelijk lief, en o zoo gaarne, zou ik geheel mijn leven te Drogeham zijn gebleven'.[12.]

Jeen Oenes Postma was de grote boer op Buweklooster, dat lag op het toenmalig dorpsgebied van Harkema. Zijn dochter *Sybrigje* is dadelijk met de Afscheiding meegegaan. Met *Wietskemoei* bedoelt Van Velzen de 73-jarige *Wietske Harms Kijlstra* te Drogeham, weduwe van *Durks Hendriks Schievink. Sjoukjemoei* was de 62-jarige *Sjoukje Jetzes Bosma*, vrouw van de arbeider *Sjouke Rinzes Storm*. En *Sietskemoei* was *Sietske Geerts Spoelstra*, in 1837 teruggekeerd naar de hervormde kerk.[13.]

Al waren er dan zeker vrome mensen in de gemeente te Drogeham, met wie het fijn was om te gaan, er heerste ook veel geesteloosheid en slapheid. En dat was niets voor de dynamische Van Velzen. Al op de eerste kerkeraadsvergadering na zijn komst, gehouden op 19 november 1834, laat hij zich breed inlichten over de situatie in de gemeente.

Hij hoorde toen, dat er in de gemeente weinig geestelijk leven viel te bespeuren. Een treurig bewijs hiervan - aldus de notulen - was het zeer geringe aantal belijdende leden en het grote aantal ongedoopte kinderen. Deze mededeling was maar al te waar. In 1836 telde de hervormde gemeente van Drogeham 747 zielen, van wie er slechts 46 belijdende leden waren, nog geen 7%. Het wijst op een sterk mystieke inslag. Van Velzen was niet van plan zich zomaar bij dit alles neer te leggen, maar, volgens het eenparig gevoelen van de kerkeraad konden alleen van de invloed van Gods Geest op de prediking van het Evangelie de gewenste resultaten worden verwacht.

Een tweede punt dat opviel, was het feit, dat de gemeente het niet nauw nam met het vieren van de zondag. ‘Alle leden worden aangemaand tegen de bestaande ontheiliging te ijveren’, lezen we in de notulen; waarin die ontheiliging bestond, staat niet vermeld.

Ook met de kerkelijke huwelijksbevestiging zat het niet goed. Deze kwam nagenoeg nooit voor. Daarom verzocht ds Van Velzen de kerkeraad ‘om de gemeenteleden ijverig aan te manen, dat zij bij het aangaan van een huwelijk toch niet slechts op naam der wet zulk een gewichtige verbintenis zouden aangaan, maar bovenal zich zouden vereenigen in naam van God, en alzoo zich kerkelijk te laten inzegenen’.

Of de vermaning veel heeft geholpen? In 1835 is er in elk geval slechts één huwelijk kerkelijk bevestigd, dat van *Gerardus Klazes Rauwerda*, 52 jaar, met *Menke Cornelis Sikma*, oud 26 jaar (12 april 1835).

En dan het laatste, maar niet het makkelijkste punt, omdat het vooral in de emotionele sfeer lag: het zingen van de in 1807 ingevoerde Evangelische gezangen. De gezangenkwestie was in die dagen ook in Drogeham zeer actueel geworden, uiteraard onder invloed van de schorsing van ds De Cock en van de Afscheiding in Ulrum, die bijna een maand voor Van Velzens intree in Drogeham had plaatsgevonden. En hadden De Cock en Scholte, Van Velzens studievriend, ook geen last gekregen naar aanleiding van het al of niet laten zingen van gezangen?

Van Velzen zelf had minder bezwaar tegen het zingen van Evangelische

gezangen dan vele gemeenteleden. Toch stelde hij voor, het zingen daarvan in de kerkdiensten na te laten, als de kerkeraad meende, dat die gezangen niet mochten worden gezongen. Maar de broeders verwierpen dit voorstel. Er kon toch altijd wel een ‘onschadelijk’ vers worden opgegeven, meenden ze. Zo kon dan ook Uitterdijk schrijven, dat hij in Drogeham ‘gelijk rondom in dat Bestuur, Antigereformeerde liederen moest hooren’.[14.]

Op de kerkeraadsvergadering van 25 juni 1835 toonde de jonge ds Van Velzen een goed inzicht te hebben in de geréformeerde verbondsleer. Er viel nl. het besluit om ook tucht te oefenen over doopleden, omdat zij door de doop in Christus' kerk waren ingelijfd en dus ook aan de Christelijke tucht onderworpen waren.

Was dit al een nieuw geluid, waaruit de reformatorische ijver van de nieuwe pastor bleek, met enige bevreemding zal men hebben opgekeken van de beslissing, genomen in de vergadering van 8 oktober 1835.

Op voorstel van ouderling Lijkele (J. Wielinga)[15.] besloot men, dat ouders, die zelf nog geen belijdende leden waren, de vragen bij de doop van hun kinderen niet mochten beantwoorden. De gemeente zou, bij monde van de ouderlingen, ‘als getuige staan en de beloften doen’. De gemeente dus, via de ouderling doopgetuige, die *ja* zegt op de doopvragen. Hoe dit *ja* gerealiseerd moest worden, is ons eerlijk gezegd niet duidelijk.

Laten we nu eerst enige maanden in de tijd teruggaan. Van Velzen had gemerkt, dat hij zich - om met zijn eigen woorden te spreken - bevond in een kerkgenootschap, waarin openlijk de verfoeilijkste dwaalleer werd verkondigd, terwijl twee trouwe dienstknechten des Heeren waren uitgeworpen (De Cock en Scholte) en een ander van de preekstoel geweerd (Van Raalte).

Wilde hij niet verantwoordelijk zijn voor deze ‘ongeregtigheden’, dan moest hij publiek daartegen protesteren en deze niet voor zijn rekening nemen.

In overleg met zijn zwager ds A. Brummelkamp te Hattem, van wie hij een afschrift ontvangen had van diens bezwaarschrift aan de Algemene Synode, vatte hij het voornemen op de zaak eerst op een vergadering van de classis Dokkum te brengen, om zo te komen tot het indienen van een adres tot handhaving van de gereformeerde leer en tucht bij de Synode.

Hij sprak hierover met zijn vriend ds *S. Hogerzeil* van Kollumerzwaag en Augsbuurt, die beloofde hem te zullen steunen, als hij met zijn voorstel op de klassikale vergadering van Dokkum kwam. Die classisvergadering - de eerste die Van Velzen bijwoonde - zou binnen enkele dagen gehouden worden (juni 1835). We merken hier terloops op, dat op een vergadering van de ring Kollum, op 20 mei 1835 te Kollum in de herberg De Roskam gehouden, ds Van Velzen al had voorgesteld zich per adres tot de Synode te wenden om deze te verzoeken een besluit te nemen,

waarin de hervormde predikanten verplicht werden ‘tot eene streng Dordtsch-regtzinnige prediking’. Het voorstel was echter verworpen, nadat ‘dit teedere punt’ was besproken.[16.]

Op de afgesproken tijd - we volgen nu J.A. Wormser in zijn levensbeschrijving van Simon van Velzen - kwam Van Velzen, op weg naar Dokkum, zijn vriend Hogerzeil afhalen. Maar deze durfde nu niet mee te gaan. Hij trachtte integendeel Van Velzen te bewegen ook weg te blijven. Een bewijs dat Hogerzeil zijn vriend nog weinig kende, want schroomvalligheid was nu juist niet de kenmerkende karaktertrek van Van Velzen! Deze ging nu alleen, met in de zak een concept-adres, waarin werd aangedrongen op handhaving van de kerkelijke belijdenisgeschriften. Mevrouw Van Velzen, die met haar man meeging, zou de dag blijven doorbrengen in de pastorie te Augsbuurt bij de Hogerzeils. Zo reed het rijtuig via Kooten en Twijzel naar Buitenpost en vervolgens naar Augsbuurt aan de Stroobosser trekvaart gelegen.

De beide jonge vrouwen zullen zeker niet alleen over kerkelijke zaken hebben gepraat, want beiden waren in blijde verwachting van hun eersteling. Van mevrouw Hogerzeil - haar meisjesnaam was Jantje Landweer - zou die al weinige weken later worden geboren (14 juli '35).[17.]

Toen Van Velzen in Dokkum was aangekomen en zich spoedde naar de kamer bij de oude hervormde kerk (in de kosterij) begaf, bleek de eigenlijke vergadering al afgelopen. Die duurden vaak maar kort. In het vertrek zaten de heren gezellig bij elkaar, tot het tijd werd om naar de maaltijd te gaan, volgens sommigen niet het onbelangrijkste deel van de vergadering.

We geven hier nu verder het verhaal weer (in enigszins aangepaste spelling), zoals Van Velzen het heeft opgesteld in zijn *‘Stem eens wachters op Zions muren’*.[18.]

> In een kamer bij het kerkgebouw vond ik een groot aantal predikanten te zamen. Sommigen van hen hadden een eerwaardig aanzien door het sieraad des ouderdoms, van anderen prijkte de borst met het koninklijk teken van verdienste, de meesten waren mij onbekend. Reeds was, wat ik later vernam, de eigenlijke vergadering der klasse gesloten, maar men was thans bij elkander in onderlinge gesprekken, en zou zich straks aan den maaltijd begeven
>
> Ik zag naar iemand uit onder de aanwezigen, wie ik zou kunnen opdragen, het concept-adres, dat op de handhaving der geloofsformulieren aandrong, voor te lezen. Uit vrees voor de schijn, alsof ik, jongste der aanwezigen, mij op de voorgrond ging stellen, wenste ik mij van de voorlezing te ontslaan. Achtereenvolgens verzocht ik daarom twee der predikanten, die mij van onze ringvergadering bekend waren, om zich er mee te belasten. Beiden sloegen mijn verzoek af. Nu bleef mij niets anders over dan zelf het woord

te vragen.
Toen ik het gedaan had, en algemene stilte de gesprekken had vervangen, las ik het concept-adres voor; waarna ik verzocht, dat de aanwezigen zich wilden openbaren, indien zij enige aanmerking hadden. Er heerste de grootste stilte. Nu vroeg ik, dat zij zich openbaarden, die met het voorgelezene instemden. Wederom de diepste stilte. 'Wie zwijgt', zeide ik toen, 'stemt toe; ik verzoek u daarom tot de ondertekening over te gaan'. Maar nu werd een stem vernomen: 'ik niet!' Velen gaven hierop even zeer hun afkering te kennen; terwijl een der aanwezigen voorstelde, de zaak verder bij de maaltijd te behandelen, wat algemeen ondersteund werd. Het kwam mij vreemd voor, dat predikanten zulke hoog ernstige zaken bij de maaltijd wilden bespreken; evenwel moest ik in dit voornemen berusten. Weldra begaven wij ons naar de plaats, die voor ons gereed gemaakt was. Op de weg derwaarts kwam mij een leraar op zijde, die mij geheel onbekend was, maar zich mij genegen betoonde. 'Wat hebt gij gedaan', sprak hij op zachte toon, 'men is hevig tegen u verbitterd'. 'Zijt gij', vroeg ik hem, 'met het adres verenigd?' 'Ik wel', gaf hij ten antwoord, 'maar de overigen niet'. 'Welnu teken dan', zei ik. 'Wegens mijne omstandigheden', hernam hij, 'kan ik niet, maar ik zal u beschermen; want gij loopt gevaar, dat men u van de trappen zal afwerpen'.
Zo sprekende kwamen wij in een ruime bovenkamer. De tafel besloeg de gehele lengte van het vertrek, en was aan beide einden van een dwarstafel voorzien. Men bewees mij aanvankelijk alle voorkomendheid, en wilde mij een plaats inruimen, ofschoon anderen nog niet voorzien waren. Eindelijk kon ik, als de jongste, mij nederzetten, maar was zo aan een van de dwarstafels geplaatst, dat ik het grootste gedeelte der aanwezigen niet overzien kon.
Onder de maaltijd werd men weldra zeer luidruchtig. Er werden op de koninklijke familie toasten ingesteld, en andere, die door veel predikanten met groot gejuich werden beantwoord. Die luidruchtige, onmatige vrolijkheid van predikanten, zelfs terwijl men zich in een plaats bevond, die op de straat uitzag, gaf mij een hoogst onaangename indruk. Evenwel liet ik niets blijken. Maar ten laatste werd ook met groot vreugdegeschreeuw gedronken op de eendracht en liefde in de kerk. Bij deze spotternij met de heiligste zaken ontroerde ik; en hoewel ik nog geen woord uitte, kon waarschijnlijk iemand, die tegenover mij zat op mijn gelaat lezen wat in mij omging. Althans hij deed mij nu de vraag, ofschoon ik ook vroeger geen wijn had gebruikt, 'of ik niet dronk bij de ingestelde toast?' 'Ik vind het afschuwelijk', gaf ik ten antwoord, 'dat predikanten op zulke wijze zich over de heiligste zaken uitlaten'. Nauwelijks had ik gesproken, of ik bemerkte, dat onder al de luidruchtigheid, men algemeen de aandacht op mij gevestigd hield, want eensklaps heerste

er de grootste stilte. ‘Wat zegt hij?’ riep een stem. Op die vraag antwoordde ik niet. ‘Waarom drinkt hij niet?’ werd nu geroepen. Geen antwoord. Hierop werd dezelfde vraag, maar aan mij persoonlijk gedaan. En nu zei ik tot allen, wat ik reeds aan de predikant, die tegenover mij zat, had verklaard, dat ik geheel verontwaardigd was over hunne uitgelaten vrolijkheid, bij het vermelden van de eendracht en liefde in de kerk. Zodra ik gesproken had, ontstond er de grootste verwarring. Met onstuimig geweld kwamen velen op mij toe, die allerlei smaadredenen lieten horen. Ik was genoodzaakt op te staan, en zag de aangezichten tegen mij ontstoken. Velen getuigden toen, dat zij de banden der kerk, zo noemden zij de formulieren van eenheid, verwierpen. Een der predikanten plaatste zich recht voor mij, stroopte zich de halsdoek neder, en riep, dat hij liever de hals wilde laten afsnijden, dan de Dordtsche Leerregels ondertekenen. Voorts werd het geschreeuw zo verward en zo groot, dat ik de meeste gezegden niet kon verstaan, en mij zelf niet kon doen horen.
Intussen bespeurde ik, terwijl men al meer op mij aandrong, dat de leraar, die mij op de weg had gewaarschuwd, zich tot mijn bescherming achter mij had geplaatst. De goede man hield getrouw zijn belofte; waardoor ik in staat werd gesteld, onverdeeld mijn aandacht te geven aan wat voor mij gebeurde. Eindelijk gelukte het de president stilte te krijgen, en bracht hij de aanwezigen er toe, om zich weer op hun plaatsen te zetten. Maar nu verlangde een der predikanten het woord, en, toen het hem toegestaan was, deed hij het voorstel: of iemand, die in een vergadering de rust kwam verstoren, niet moest uitgedreven worden? Ik dacht aan de waarschuwing van mijn onbekende vriend. ‘Wij zijn’, begon de president op aandoenlijke toon, ‘onder de vaderlandse klassen beroemd, wegens de liefde, de eensgezindheid en het broederlijk verkeer, die altijd in onze klasse geheerst hebben, en nu komt hij met farizees gelaat dat alles verstoren!’ De voorsteller, die van uitdrijven had gesproken, scheen verder te willen gaan.

Ik vatte echter het woord op. ‘President’, zei ik, ‘wat gij daar zegt, acht ik ten hoogste schandelijk. Van het eerste ogenblik af, dat ik in uw midden ben gekomen, heb ik mij getoond gelijk ik ben, zonder de minste geveinsdheid. Ik heb geopenbaard welke bezwaren mij op het hart liggen, en ben, uit innige belangstelling in de welstand der kerk, tot deze vergadering gekomen. Wanneer gij mij nu voor een farizeër uitmaakt, word ik grovelijk mishandeld. Ik vergeef u echter, en wens, dat gij bij God vergeving zoeken en vinden zult. Maar nu kan ik hier niet meer verrichten, en verlaat deze vergadering’.
Niemand zocht mij terug te houden; niemand sprak een woord tot afkeuring van het gedrag, dat men jegens mij gehouden had. De scriba der klasse verlangde echter, eer ik heenging, dat ik het stuk

> zoude voorlezen, dat voor de maaltijd door mij was medegedeeld. Ik zei hem, dat ik de vergadering, gelijk zij thans zich openbaarde, niet geschikt achtte om daarover te handelen. Toen hij bleef aandringen, zeggende, dat hij niet bij de voorlezing tegenwoordig geweest was, omdat hij toen nog in een ander vertrek was bezig gehouden, bood ik aan, elders hem het stuk mee te delen, wat hij evenwel afsloeg; waarop ik mij verwijderde.

De scriba van de classis, ds P.A.C. Hugenholtz zou later in een rapport schrijven dat hij het in Van Velzen moest prijzen, dat deze 'zich met onverzettelijke bedaardheid gedroeg', al voegde hij eraan toe dat ook van de andere kant niets onbetamelijks was gezegd of gedaan.

Op de terugweg naar Drogeham ging de diep teleurgestelde Van Velzen natuurlijk zijn vrouw bij zijn kollega Hogerzeil in Augsbuurt ophalen. Op de weg langs de Stroobosser trekvaart kwam hij beiden al tegen, brandend nieuwsgierig als ze waren hoe het hem 'onder die predikanten' was vergaan.

Wat zou Van Velzen nu verder doen? Een poging om tot een gezamenlijk optreden van rechtzinnige predikanten in Friesland te komen, liep op niets uit. Wel had ds Hogerzeil zo'n vergadering in Leeuwarden uitgeschreven, maar er verschenen slechts 3 man! *Hogerzeil*, diens zwager *Landweer* van Birdaard, en *Van Velzen*. Hogerzeil en Landweer lieten de moed zakken en gingen naar huis. Maar Van Velzen bleef overeind en besloot nu alléén een bezwaarschrift bij de Synode in te dienen.

Het is gedateerd 6 juli 1835. Aan de Synode in Den Haag vroeg hij te verklaren, dat de predikanten in de Hervormde kerk gebonden zijn aan de drie formulieren van enigheid, en dat zij die dit niet willen zijn 'verhinderd worden in onze kerk hun dwalingen in te voeren en de gemeente des Heeren te verleiden'. Ook verzocht hij, dat trouwe predikanten, die openlijk voor hun liefde voor de ware leer uitkwamen, niet door welk bestuur in de kerk ook, werden gesmaad of geweerd, maar beschermd. En de grond voor zijn drie dringende vragen was: 'Waar de waarheid verworpen wordt, daar wordt de Heere verloochend, daar zullen Zijn oordeelen niet achter blijven. Op vele plaatsen zijn de geloovigen reeds uit ons midden uitgegaan, terwijl duizenden nog wachten op de openbaring van den wil des Heeren'.

Acht dagen later kwam al het antwoord van de Synode. Het schrijven van Van Velzen was met nog enkele ingekomen brieven van gelijke strekking in handen van een commissie gesteld. Deze kwam tot de door de Synode overgenomen conclusie 'aan het in de adressen vervatte verzoek om nadere verklaring van het onderteekeningsformulier niet te moeten voldoen'. Bovendien kreeg Van Velzen nog een veeg uit de pan, omdat de hoogeerwaarde heren in Den Haag zijn schrijven, wat inhoud en vorm betreft, 'geheel onvoegzaam' vonden. En ze waarschuwden hem ernstig zich naar de in de hervormde kerk geldende 'verordeningen'

te gedragen.

De Synode deed nog meer. Ze gaf de zaak in handen van het klassikaal bestuur te Dokkum, dat met ds Van Velzen moest handelen! Van Velzens bezwaarschrift kreeg voor hem dus nog een nasleep.

Schorsing en afzetting

De nu op gang komende procedure kan men in de literatuur over Van Velzen besproken vinden. Daarom beperken we ons tot het weergeven daarvan in enkele grote lijnen.

De classis Dokkum moest dus de zaak-Van Velzen gaan behandelen. In haar buitengewone vergadering van woensdag 19 augustus benoemde zij een commissie bestaande uit de predikanten *F. Bekius* te Dantumawoude, *P.A.C. Hugenholtz* te Dokkum, scriba van het klassikaal bestuur, en *L.D. Westerloo* te Augustinusga. Deze heren kregen de opdracht niet alleen Van Velzen te onderhouden over zijn bezwaarschrift, maar ook eens in Drogeham zelf te onderzoeken, hoe ds Van Velzen met de gezangen handelde.[19.] De commissie voldeed aan de haar opgedragen taak en reisde donderdag 27 augustus naar Drogeham. Daar probeerde ze ds Van Velzen onder het oog te brengen, dat hij als jong mens zich schuldig maakte aan ‘verregaande eigenwaan en hoogheid des harten’, wanneer hij meende meer inzicht te hebben in de waarheid en de leer van de hervormde kerk dan zovele achtenswaardige, brave mannen.

We merken hier op, dat het wel gemakkelijk is iemands jeugd tegen hem als wapen te gebruiken, maar op zichzelf is dit geen zakelijk argument. Uit alles blijkt, dat de zaak zich heeft toegespitst op de vraag of Van Velzen zich wilde onderwerpen aan de kerkelijke besturen, wetten en verordeningen. Argumenten aan de Schrift ontleend, zijn tegenover Van Velzen niet gebruikt.

De classis heeft de zaak nog aan het Provinciaal Kerkbestuur voorgelegd, maar dit verwees de zaak terug naar de classis. Deze nam nu op donderdag 15 oktober 1835 met algemene stemmen het besluit Van Velzen als predikant voor 6 weken te schorsen, zonder verlies van traktement, terwijl hij binnen 14 dagen een schriftelijke verklaring van onderwerping moest indienen. Ook werd Van Velzen veroordeeld tot betaling van de gemaakte of nog te maken onkosten.

> Aldus gedaan bij het Klassikaal-Bestuur voornoemd, buitengewoon vergaderd ter Kerkekamer te Dokkum, den 15den October 1835 Present alle de leden, except de Heer *L.D. Westerloo*. Hij was de bevestiger van ds van Velzen geweest en ‘heeft mij steeds blijken van welwillendheid gegeven’, aldus van Velzen in De Stem eens Wachters....
> w.g. *Riedel*, praeses
> *F. Bekius*, assessor
> *P.A.C. Hugenholtz*, scriba

H.F.Th. Fockens
P. Sytsema
S. van Kleffens
W.R. v.d. Weide[20.]

De schorsingsperiode zou zonder beroep op 8 november ingaan. Maar Van Velzen ging wèl in beroep, op 28 oktober bij het Provinciaal Kerkbestuur.

De voorlopige beslissing was dus gevallen. De kerkeraad van Drogeham koos de zijde van zijn predikant en sprak volgens de kerkeraadsnotulen van 20 oktober 1835 uit, ‘dat die onwettige schorsing wierd verworpen’. Nu ging het snel in de richting van een definitieve breuk met het kerkverband.

Van Velzen had zondags de kerk stampvol. Van heinde en ver kwam men luisteren naar de man, die zo in het nieuws was en het oude gereformeerde geluid weer liet horen. Op zondag 1 november kon de toch niet kleine dorpskerk de grote toeloop van hoorders niet meer verwerken. Daarom preekte Van Velzen maar op het kerkhof in de buitenlucht. Daar was meer ruimte, hij deed het wel vaker.

Hij mocht nog preken, omdat zijn schorsing officieel nog niet was ingegaan: zijn zaak diende nog in appèl bij het Provinciaal Kerkbestuur. Aan het einde van die dienst op het kerkhof gaf hij nog een gezang op (hij was immers principieel niet tegen de gezangen). Maar het gevolg was, dat toen verreweg de meeste hoorders het kerkhof verlieten. Bij een dienst in de kerk hielden ze in zo'n geval stijf hun mond dicht, al of niet vergezeld van tekenen van afkeer.

Van Velzen vond dit alles een vervelende zaak. En om de openluchtsamenkomst toch behoorlijk te doen eindigen, verzocht hij de aanwezigen, toen het gezangvers uit was, nog ps. 68:1 en 2 aan te heffen. Nu stroomden allen ineens terug. ‘En 't psalmvers klonk zo luid, dat de dokter, die de volgende nacht bij de geboorte van een zoon in de pastorie assisteerde, tegen Van Velzen zei: Ik kon u vanmiddag in Oostermeer horen zingen’.

De crisis was dichtbij en niet meer te vermijden. Op 9 december 1835 werd Van Velzen door de classis Dokkum, in buitengewone vergadering bijeen gekomen, provisioneel (voorlopig) geschorst. Reeds twee dagen daarna belegde hij - na de vorige dag het vonnis te hebben ontvangen - in zijn pastorie een vergadering van belijdende leden, en vertelde wat er allemaal gebeurd was. Hij besloot met de woorden: ‘Ik zie mij daarom genoodzaakt dat kerkbestuur te verwerpen. Het is mij onbekend waar de Heere mij verder wil gebruiken, of wat voortaan mijn werk zijn zal. Wanneer gij aan dat kerkbestuur onderworpen blijft, denk ik eerlang van hier te vertrekken; maar wordt het ook door u verworpen, dan wensch ik uw herder en leeraar te blijven’.[21.]

Nu werd een verklaring van afscheiding opgesteld, die luidde:

> Drogeham, den 11 den December 1835.
> De ondergeteekenden zijn vereenigd in de vreeze en de mogendheid des Heeren met de ware Gereformeerde Kerk, en hebben het Bestuur in de Nederlandsch Hervormde Kerk als antichristelijk verworpen, overeenkomstig art. 28 van onze Geloofsbelijdenis.

Of ds *H. de Cock* ook directe invloed heeft uitgeoefend op deze daad van afscheiding in Drogeham, laat zich slechts vermoeden. Wel is zeker, dat ds *De Cock* met *J. Andriessen* van Sneek op zaterdag 5 december bij ds van Velzen op bezoek is geweest. De Cock had op de beide vorige dagen net de gemeenten in Ferwerd, Blija en Marrum geïnstitueerd.

De acte van afscheiding in Drogeham is vrij zeker dadelijk ondertekend door 28 personen en vermoedelijk op 14 december door nog 15 personen, want volgens het doopregister van Drogeham gingen 43 personen met Van Velzen mee. We komen nog op deze lijst van eerste Afgescheidenen terug. Er was geen enkel kerkeraadslid bij!

Het is begrijpelijk, dat Van Velzen diep teleurgesteld, later nog aan de notulen een N.B. toevoegde:

> De ouderlingen en diakenen hebben bij bovengemelde verklaring niet durven volharden, maar hebben liever, ondanks hun vroeger geuite meening en hunne met *woorden* betoonde afkeer van het Kerkbestuur, de gunst van dat antichristelijk Bestuur willen behouden, als dat zij overeenkomstig pligt en belofte voor het heil der Gemeente, de zuiverheid der leere en den dienst Gods zouden waken....

Nog in de avond van vrijdag 11 december 1835 - de dag van de Afscheiding in Drogeham - schreef Van Velzen een brief aan het klassikaal bestuur van Dokkum, waarin hij fel protesteerde tegen de hem opgelegde schorsing en duidelijk maakte, waaròm hij zich afscheidde van het Ned. Herv. kerkbestuur. Hij besloot met: ‘Sommigen alhier hebben mijn voorbeeld gevolgd, en zijn ook afgescheiden, zoodat ik blijf, S. van Velzen, predikant bij de Gereformeerde Gemeente te Drogeham’.

Op de vergadering van de classis Dokkum van 30 maart 1836 werd Van Velzens schrijven voorgelezen. De vergadering bleek vervuld ‘met medelijden over 's mans waanzinnigheid, maar ook met verontwaardiging over zijn hoogheid en zijn verregaande vermetelheid’. Altijd weer die persoonlijke, onzakelijke benadering!

Ook het Prov. Kerkbestuur had niet stil gezeten. In de buitengewone vergadering van *13 januari 1836*, gehouden in de kosterij van de Grote Kerk te Leeuwarden, heeft het ds Van Velzen afgezet en hem tevens veroordeeld tot de betaling van de gemaakte kosten, groot *f* 257,55. Deze som werd afgehouden van het traktement, waarop Van Velzen nog tot

de dag van zijn afzetting recht had.

De hierboven genoemde buitengewone vergadering van het Kerkbestuur, gepresideerd door ds B. Nieuwold van Leeuwarden, is voor Van Velzen een dure zaak geweest. De ‘specificatie van kosten’ geeft ons de volgende onderverdeling:

Reiskosten der buitenleden:

Winsemius 5½ uur. (Hij moest uit Tjerkgaast bij Sloten komen)	16,50
Riedel 5 uur (uit Kollum)	15,-
Schlikker 7 uur (uit Langweer)	21,-
Tuymelaar 5¾ uur	17,25
Gerh. van der Tuuk 2¾ uur (uit Berlikum)	8,25
Verblijfkosten voor 5 buitenleden voor een dag en twee nachten	40,-
Voor één lid dito of vergoeding van kosten	4,-
Bediening ter vergadering	2,-
Copiëren van Stukken 28 blz. (fotokopiëren daarvan zou tegenwoordig meer geld, maar minder tijd kosten)	2,80
Briefporten en expressen	4,50
———	———
Totaal	131,30[22.]

Dit bedrag is in augustus 1836 met de leden verrekend.

Uit een ingekomen stuk van het klassikaal bestuur van Dokkum blijkt nog, dat *Hendrik Jans Posthuis*, koster van de Hervormde gemeente van Drogeham en Harkema-Opeinde, op maandag 18 januari 's avonds om half 9 zich vervoegd heeft aan de pastorie te Drogeham en ds Van Velzen een extract uit de notulen van het Provinciaal Kerkbestuur van 13 januari, die over diens zaak handelen, heeft aangereikt, ‘sprekende met hem zelven’.

De Afgescheidenen van het eerste uur

Zoals we al vermeldden vond de Afscheiding in Drogeham plaats op vrijdag 11 december 1835. Nog geen twee weken daarvoor - op zondag 29 november - had ds Van Velzen zijn eerste kind, *Simon*, 27 dagen oud, gedoopt. We lezen dit in het doopboek. En op de volgende drie bladzijden heeft hij eigenhandig - wat een karaktervast handschrift! - de 44 namen ingeschreven van hen, die zich volgens art.

28 en 29 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis hadden afgescheiden van het Hervormd Kerkbestuur, dat in 1816 was ‘opgerigt’.

We nemen ze hier gecursiveerd op en voegen er enkele bijzonderheden aan toe. De echtparen hebben we bij elkaar geplaatst. Boven de rij namen heeft Van Velzen geschreven: ‘In deze afscheiding zijn niet slechts de ondergeteekenden voor hunne eigene personen, maar ook hunne kinderen begrepen’.

Simon van Velzen, predikant (26 jaar) en zijn vrouw *Johanna Maria Wilhelmina de Moen*.[23.]

Sjouke Storm, 57 jaar, arbeider te Drogeham, met zijn vrouw *Sjoukje Jetzes Bosma*, 62 jaar. Hij was één van de eerste diakenen.
Durk Jans Kronemeijer, 36 jaar, linnenwever in Drogeham, en zijn vrouw *Grietje Poppes Graansma*, 35 jaar.
Wietske Harms Kijlstra (Kielstra), 13 jaar, weduwe van Durk Hendriks Schievinck. Ze was in december 1835 inwonend bij haar zoon *Sietse Durks Schievinck*, een wever, 33 jaar en haar schoondochter *Albertje Harms Kanter*, 35 jaar. De laatsten waren buren van ds Van Velzen.

Deze spreekt waarderend over zijn vrome buurvrouw 'Wietskemoei'; 27 jaar later krijgt hij nog haast tranan van dankbaarheid in de ogen, als hij aan zijn vroegere buurman in Drogeham, *Sietse Schievinck*, denkt. Wat was er dan gebeurd? Laat Van Velzen het ons zelf vertellen.

> Er was in Drogeham een wever, mijn naaste buurman, die, hoewel arm, een huisje bezat met enige grond, waaruit hij zijn gezin onderhield. Toen hij gehoord had, dat ik weldra de pastorie zou moeten verlaten, en dat ik niet wist, waar ik een woning zou krijgen, drukte hij mij een papier in de hand, waarop stond geschreven:
> 'Dominé! Ik heb een verzoek aan u en de uwen. Als het de Drieënige God behagen mocht u als herder en leraar aan deze plaats te houden, al zou u ook uw huis laten bouwen in mijn tuin, ik heb het er voor over, om uws werks wil. S.D. Schievinck'.
> Zevenentwintig jaren zijn verlopen sinds mij dit aanbod gedaan werd. De man, die het deed, was niet bij de Afgescheiden gemeente aangesloten. Hij achtte zich niet waardig als een levend lid der Kerk erkend te worden. (We merken hierbij op, dat Van Velzen bedoelt, dat Schievinck geen belijdend lid was. Zijn naam komt wel in de rij van eerste Afgescheidenen voor).
> Reeds is hij sedert enige jaren ontslapen; maar bij de schier algemene tegenstand van de machtigen, de rijken en de aanzienlijken, die ik steeds in mijn kerkelijke loopbaan ondervonden heb, acht ik zijn briefje meer waard dan goud of robijnen, dan ridderteken of ordelint.[24.]

We vervolgen de rij Afgescheidenen:
Antje Hendriks Jager, 64 jaar, Drogeham.
Antje Wieberens de Jongh, 66 jaar, landbouwersche, Harkema.
Sietske Geerts Spoelstra, in mei 1837 'teruggekeerd' naar de hervormde kerk.
Trijntje Jans van der Veen, 46 jaar, Drogeham, huisvrouw van Pieter Hendriks Zevenhuizen.
Geert Jans Wijma, 29 jaar, schoenmaker, Drogeham.

Frans Waatzes Nicolai, 38 jaar, dagloner te Harkema, met zijn vrouw *Antje Teakes van Lingen*, 42 jaar. Hij woonde op de hoek Kruisweg-Singel in een klein koemelkershuisje en was knecht bij boer Jeen Oenes Postma op Buweklooster.[25.]
Ziger Zigers Bergsma, 47 jaar, arbeider, Harkema.
Aukje Klasens van der Woude, 26 jaar, Harkema.
Maike Jans van der Hoog, (Van Velzen schrijft van der Hooft) is de vrouw van de linnenwever Hendrik Durks Schievinck. Ze sterft op 12 november '41 op 49-jarige leeftijd.
Tykje (Wypke?) Sietzes Koster, Drogeham.
Geertje Jeens Postma, 28 jaar, Harkema. Ze is een dochter van de grote boer Jeen Oenes Postma op Buweklooster, die, toen het erop aankwam, niet met de Afscheiding meeging.
Gauke Teakes van Lingen, 44 jaar, arbeider, Harkema.
Roel Lammers Laanstra (Lanstra), Drogeham, 42 jaar, arbeider, getrouwd met Tjitske Sierds de Vries. Hij oefende later op zijn eigen houtje.
Hebeltje van der Heide, 18 jaar, Harkema, dochter van *Pieter Hendriks van der Heide*. Ze heeft zich in 1869 aan de kerk onttrokken.
Hendrikje Gerrits Vuist (Füstma), 56 jaar, arbeidster, Harkema.
Lamke Sjoukes Storm, 18 jaar, Drogeham, dochter van diaken Sjouke Storm.
Ettje (Jeskje) Feikes Vuist (Füst), 32 jaar, Harkema, getrouwd met Egbert Egberts van der Veen.
Tjitske Hendriks Sandbergen, 45 jaar, weduwe Oeds Westerhof.
Sjoukje Durks van der Schors, 24 jaar, in 1835 getrouwd met Johannes Jager.
Jelte Feikes Vuist (Füst), 35 jaar, arbeider, Harkema.
Pietje Teakes van Lingen, 29 jaar, arbeidster, Drogeham.
Saakje Feikes Vuist (Füst), 29 jaar, spinster, Harkema.
Sietske Durks van der Beij (Bij), 84 jaar, Drogeham, wed. Jan Durks Kronemeijer.
Aafke Jarings Schuurman, 34 jaar, Drogeham.
Sjoukje Jarings Schuurman, 41 jaar, Harkema. Beiden waren dochters van de koemelker Jaring Jans Schuurman.
Sibbele Gjalts Hoogsteen, 54 jaar, arbeider, Drogeham, met zijn vrouw *Aaltje Hattums Coenradi* (Koenraad), 45 jaar.
Sietze Cornelis de Haan, 35 jaar, arbeider, Harkema.
Sietze Sierds de Vries.
Wijke Taedes Westra, 26 jaar, dochter van de uurwerkreparateur Taede W. Westra en Sjoerdje Sytzes Stel.
Geert Jans de Vries.
Simme Beerends (Tilstra), arbeider, Drogeham, schoonvader van *Cornelis Hielkes Praamstra*, 42 jaar, Harkema, koemelker (in 1830 heet hij landbouwer)[26.], en zijn vrouw *Trijntje Simmens Tilstra*, 22 jaar.

De eerste maanden na de Afscheiding hebben de Afgescheidenen in zijn schuur vergaderd. We komen erop terug.

De hierboven genoemde 44 namen, waarbij de kinderen niet zijn inbegrepen, geven ons enigszins een idee van de grootte van de Afgescheiden gemeente in het allereerste begin.

Ook uit een verzoekschrift van Afgescheidenen in juli 1836 aan de grietman van Achtkarspelen gericht (er staat: 'Afgescheiden van het Nederlanse Hervorm. Kerkgenootschap') vallen enkele gegevens te putten. Eronder staan de namen van niet minder dan 116 personen, o.a. die van *S. van Velzen*, nu in Huizum bij Leeuwarden woonachtig, en van *Tamme Uitterdijk*, de bekende oefenaar uit Twijzel, die geregeld in Drogeham voorging. Het grootste deel van de ondertekenaars (72) woont in *Drogeham* en *Harkema-Opeinde* (hoewel deze laatste plaats niet met name is genoemd). *Surhuizum* (12) en *Twijzel* (9) leveren een niet gering aantal namen, terwijl ook enigen thuis horen in *Rottevalle* (3), *Kooten* (6), *onder Bergum* (3), *Augustinusga* (2), *Surhuisterveen* (3) en zelfs een enkele onder *Zwaagwesteinde* en *Akkerwoude*. We moeten hierbij natuurlijk bedenken, dat de kerkelijke grenzen van de gemeenten nog niet nauwkeurig waren vastgelegd.

In het verzoekschrift vragen de ondertekenaars om bescherming bij hun godsdienstoefeningen, die ze zondag om 9 en 1 uur houden bij *Cornelis Hielkes Praamsta* in *Harkema*. Het antwoord luidde negatief. 't Is jammer, dat de 116 namen voor het overgrote deel als patronymica (vadersnamen) staan aangegeven b.v. Antje Harkes, Harke Simmes, Wytske Sytzes, enz, zodat vele namen moeilijk of zelfs helemaal niet zijn thuis te brengen.

In elk geval blijkt uit de 4 kolommen met telkens 29 namen, dat de Afgescheiden kerk van *Drogeham* in het eerste jaar van haar bestaan niet tot de kleine kerken hoorde. Ze lag immers ook in een spanningsveld, waarvan ds Van Velzen het centrum was. Wel moeten we bedenken, dat velen niet officieel lid waren, maar zg. bijwoners d.w.z. ze stonden nog in de hervormde lidmatenregisters ingeschreven.

De eerste weken en maanden

Op woensdag *9 december 1835* was Van Velzen geschorst in een buitengewone vergadering van de classis Dokkum. De zaterdag daarop ontving de grietman een schrijven van ds *L.D. Westerloo* van Augustinusga met de mededeling, dat de middagdienst van de a.s. zondag voor hem (Westerloo) zou zijn. Deze was blijkbaar niet helemaal gerust op het ordelijke verloop daarvan.

Daarom vroeg hij de grietman om assistentie. Hoewel deze verwachtte, dat ds Westerloo voor zijn persoon niets te vrezen had van de kant van de ingezetenen van Drogeham en Harkema, had hij het zekere voor het onzekere genomen en op de bewuste zondag 13 december, 9 (!) 'justitie

en politie bedienden' naar Drogeham gestuurd om eventuele 'disorde' te voorkomen. Maar de door ds Westerloo geleide dienst verliep gelukkig normaal.

Had ds Westerloo die zondagmiddag in de hervormde kerk van Drogeham gepreekt, de geschorste ds Van Velzen had ook niet stil gezeten en was op diezelfde zondag zelfs tweemaal voorgegaan in een boerenschuur onder Harkema. Wel 200 à 300 hoorders hadden hem daar beluisterd, zowel 'vreemden' als ingezetenen, 'laatstgemelden meerendeels uit de geringste classe bestaande'.

Ja, dit laatste moest de grietman in zijn brief aan de Gouverneur - waaraan we het bovenstaande ontlenen - er nog nodig bijzetten. 't Waren maar arme drommels. Alsof die niet rijk konden zijn in geloof. En daar ging het toch om.

Twee politie-agenten hadden omstreeks 12 uur en 's middags nog eens een 'menigte' mensen met bijbels onder de arm uit de richting zien komen, waar de schuur gelegen was.

Terloops merken we hier op, dat de nu verdwenen boerderij van *Cornelis Hielkes Praamstra* in *Harkema* onder *Rode Schuur* - want die was het - stond ten zuiden van de weg Drogeham-Augustinusga, bij het eind van een nu verharde reed (= zijweg), die vanaf de weg het land inliep en in de buurt van de tegenwoordige boerderij van Taeke Hoeksma. Het dorpsgebied van Harkema kwam vroeger tot vlak onder Drogeham.

Welnu, deze boerderij heeft als plaats van samenkomst een belangrijke rol gespeeld in het prille begin van de Afgescheiden kerk in Drogeham. De al meer genoemde *Tamme Uitterdijk*, die, hoewel in Twijzel woonachtig, de Afscheiding in Drogeham had meegemaakt en naast ouderling *Roel Jans Kamminga* als diaken van de gemeente gekozen was, schrijft in zijn *Leven en Lotgevallen:*

> Wij hielden dan vervolgens onze Godsdienst in een boerenschuur te Harkema-Opeinde, omdat de vijanden der waarheid onze leraar verhinderden om in het kerkgebouw te Drogeham te preken..... en niettegenstaande het in de winter was, mochten wij daar echter met een talrijke schare, die uit vele plaatsen van deze en andere provinciën waren samengekomen 's zondags Godsdienst houden.
> Maar dit duurde niet lang. De vijanden zochten ons hierin al weder te verhinderen, en begonnen ons ook aldaar te vervolgen. Gewapende dienaars werden aldaar gezonden om onze Godsdienst te stremmen, zodat wij om deze zaak voor rechtbanken zijn geroepen, en met geldboeten en gevangenneming zijn gestraft geworden'.[27.]

We kunnen deze ware woorden illustreren met de volgende processen-verbaal.

Processen-verbaal - 1836

De Gouverneur had er bij de grietman op aangedrongen proces-verbaal van illegale godsdienstoefeningen te laten opmaken en deze voldeed hieraan. Afschriften daarvan zijn in het Gouverneursarchief bewaard gebleven. Zo krijgen we dus een mooi kijkje in het gespannen kerkelijk leven van de Afgescheiden gemeente van Drogeham in de eerste weken en maanden na haar ontstaan in december 1835. We vermelden een aantal opmerkelijke bijzonderheden daaruit. Het was de volgende zondag - 20 december - weer hetzelfde liedje. Op bevel van de grietman hielden die dag *Pieter Arnoldus Boeyenk* en *Melle Sytzes Feenstra*, resp. wonende in Buitenpost en Drogeham, opnieuw een oogje in het zeil, toen 's morgens in de hervormde kerk van Drogeham ds *H.F. Th. Fockens Lzn* van *Optwijzel* zou preken (een zoon van de bekende Reveil-man ds L. Fockens van Sneek).

Al gauw hadden ze door, dat ook ds Van Velzen zich niet onbetuigd zou laten, want ze zagen weer veel volk op weg naar de schuur van *Cornelis H. Praamstra* onder Harkema. (Vanaf Buweklooster kon men daar ook komen via een binnenpad naar Roodeschuur.) 's Middags constateerden ze in de schuur een schare van naar schatting wel 200 à 300 mensen, voor wie Van Velzen het woord voerde.

Vijf dagen later - het was toen eerste Kerstdag - hadden de al genoemde politiemannen opnieuw tot taak te zorgen, dat ds *K. Klein* van *Veenwouden*, die in de hervormde kerk zou preken, geen overlast werd aangedaan en ook erop te letten of de geschorste ds Van Velzen weer een ongeoorloofde godsdienstoefening ging leiden.

Omstreeks half 10 gingen ze een kijkje nemen bij en in de boerenschuur, die aan het woonhuis van de ‘koemelker’ *C.H. Praamstra* vastzat en die stond ‘onder Harkema-Opeinde, niet ver van de Roode Schuur’ (we hebben de plek in het groene land al zo nauwkeurig mogelijk bepaald).

In die schuur constateerden ze weer de aanwezigheid van 200 à 300 mensen, mannen en vrouwen, jongen en ouden, gekomen uit Drogeham en Harkema, maar ook uit andere plaatsen van de grietenij. We merken hierbij op: Zo'n 300 mensen in een schuur is geen kleinigheid!

De hoorders zaten of stonden op die Kerstdag door de hele schuur verspreid, op het stro en hooi, op de koebalken of waar ze maar een plaatsje konden vinden. Van Velzen zelf stond op een boerenwagen. Bij de binnenkomst van de agenten was hij net een hoofdstuk uit het Oude Testament aan het voorlezen, waarna hij opgaf te zingen ps. 98:1 en 2, met resp. de beginregels: ‘Zingt, zingt een nieuw gezang den Heere’ en ‘Hij heeft gedacht aan zijn genade’. Vervolgens bad hij ‘zeer lang’, liet opnieuw zingen, nu ps. 89:4 en 7: ‘God is op 't hoogst geducht in zijner heil'gen raad’ en ‘Hoe zalig is het volk, dat naar uw klanken hoort’. Hoe zal het gezang door de schuur hebben gedreund.

Durk Jans Kronemeijer, wever, wonende te Drogeham - aldus het

proces-verbaal - ging met een kom bij de aanwezigen langs om voor de armen te collecteren. We zien de man gaan, al reikend met de kom langs stropakken en koebalken!

De preek ging over Jes. 9:5: ‘Want een kind is ons geboren, een zoon is ons gegeven, en de heerschappij is op zijnen schouder; en men noemt zijnen naam: Wonderlijk, Raad, Sterke God, Vader der eeuwigheid, Vredevorst’. Aan het slot liet ds Van Velzen nog uit ps. 118 zingen, waarna hij meedeelde, dat er 's middags om half 2 weer dienst zou zijn. Ook in die samenkomst waren de beide agenten opnieuw present.

Nu zaten en stonden er volgens hun schatting wel 400 à 500 personen aandachtig te luisteren. Of de zaak van de Afscheiding de gemoederen ook beroerd had!

De godsdienstoefening verliep net als die van 's morgens met dit verschil, dat Van Velzen nog een kind doopte met de naam *Jan* ‘zonder dat wij tot nog toe zijn gewaar geworden, wie de ouders van dat kind zijn’, aldus het proces-verbaal. Nu, wij kunnen het antwoord geven: het was een zoontje van schipper *Klaas Idzes Woudstra* ‘alhier sedert mei 1833 woonachtig’.[28.]

De volgende dag - zaterdag 26 december 1835, tweede Kerstdag - had de ‘politiebediende’ *Durk Kempes van der Meer* opdracht te surveilleren. Weer was er dienst in de schuur van *Praamstra*, van 9-11 uur. Nu preekte echter niet Van Velzen, maar diens zwager, kandidaat *A.C. van Raalte*, voor enige honderden mensen ‘uit onderscheidene oorden toegevloeid’. De preek handelde over 1 Petr. 2:9: ‘Maar gij zijt een uitverkoren geslacht, een koninklijk Priesterdom, een heilig volk, een verkregen volk; opdat gij zoudt verkondigen de deugden desgenen, die u uit de duisternis geroepen heeft tot zijn wonderbaar licht’.

De dag daarop - zondag 27 december 1835 - was ds Van Velzen weer tweemaal aan de beurt, weer in de schuur voor enige honderden mensen.[29.]

Voor het houden van bovengenoemde ‘ongeoorloofde’ godsdienstoefeningen veroordeelde de rechtbank van eersten aanleg te Leeuwarden *Van Velzen* tot *ƒ* 50,- en *Praamstra* tot *ƒ* 25,- met *ƒ* 6,83 proceskosten.

Maar Van Velzen c.s. bleven doorgaan. De volgende processen-verbaal van de ongeoorloofde godsdienstoefeningen vertonen alle hetzelfde stramien. We geven nu alleen nog de varianten door.

Op *zondag 24 januari 1836* was er in de schuur van Praamstra weer een ‘groote menigte volks’, meer dan 400 personen, en 's middags een nog ‘veel talrijker’ opkomst. *Tamme Hendriks Uitterdijk*, huisschilder te *Optwijzel*, was op zondag 10 januari '36 in dezelfde schuur door ds Van Velzen tot *diaken* bevestigd. Deze collecteerde nu met een zakje, waarbij hem behulpzaam was *Sjouke Rinzes Storm*, arbeider in Drogeham, die met een napje rondging. Aan het eind deelde Van Velzen mee, dat hij de a.s. week niet aanwezig kon zijn, omdat hij enige gemeenten in de pro-

vincie moest bezoeken. Hij was immers door de Provinciale Vergadering per 1 januari 1836 benoemd tot ‘Leeraar’ voor heel Friesland en zou zich metterwoon in Leeuwarden vestigen. Inderdaad is hij op 27 februari 1836 uit Drogeham naar Huizum bij Leeuwarden verhuisd. Maar zover was het nu nog niet. Voor die godsdienstoefening van 24 januari kreeg Van Velzen *ƒ* 100,- boete, Uitterdijk *ƒ* 10,- en Praamstra *ƒ* 25,-.[30.]

Op 9 februari 1836 schreef de grietman van Achtkarspelen aan de Gouverneur, dat de afgezette predikant Van Velzen te Drogeham ‘geretourneerd’ is van zijn ‘inspectiereis’ langs zijn gemeenten in de provincie Friesland en op *zondag 7 februari* zijn gewone godsdienstoefeningen in de bekende schuur in Harkema had hervat. Daarom had hij weer proces-verbaal laten opmaken.

Het was opnieuw het gewone beeld: Van Velzen staande op een boerenwagen, prekend voor een zeer talrijk gehoor, 's morgens wel voor 400 personen, en 's middags voor nog veel meer mensen. Niet alleen uit Drogeham en Harkema, maar ook uit andere plaatsen van de grietenij waren geestverwanten en nieuwsgierigen weer komen opzetten.

Zoals gebruikelijk, zaten de hoorders her en der in de schuur verspreid, op het stro of het hooi, op de koezolder of waar maar een geschikt plekje was. Velen zullen wel hebben gestaan. De preek ging dit keer - nadat eerst uit Jesaja 64 was voorgelezen - over Fil. 1:21: ‘Want het leven is mij Christus, en het sterven is mij gewin’. Tamme Uitterdijk collecteerde weer met een zakje, Sjouke Storm met een napje.

De volgende zondag - 14 februari 1836 - past ook in het ritme van het wekelijks proces-verbaal. Alleen waren er nu 's morgens 600 (!) en 's middag wel 800 (!) mensen naar de in Drogeham teruggekeerde Van Velzen komen luisteren. Laconiek merkt het verhaal op, dat gebleken is, dat door Van Velzen godsdienstoefeningen gehouden zijn met meer dan 20 personen!

Het kwam Van Velzen weer op *ƒ* 100,- boete te staan, Tamme Uitterdijk kreeg *ƒ* 40,-, Sjouke Storm *ƒ* 10,- en Cornelis Praamstra *ƒ* 60,- te betalen.[31.]

We merken nog op, dat de 42-jarige Praamstra een dag eerder - 13 februari - hertrouwd was met de 20 jaar jongere *Trijntje Simmens Tilstra*.[32.]

Ruim twee weken later rapporteerde de ‘politie bediende’ Durk K. van der Meer te Drogeham, dat hij had ‘ontdekt’, dat op zondagmiddag *28 februari* ongeveer om 4 uur, *in het veld*, bij en op de zogenaamde *Boschweg*, die de scheiding tussen de grietenijen Achtkarspelen en Tietjerksteradeel vormt, een godsdienstige samenkomst was gehouden. Dit was gebeurd nog op het dorpsgebied van Drogeham. Kwam er politie dan was men in een paar stappen in een andere grietenij. Bij nadere informatie was hem gebleken, dat er net als 's morgens 20 à 30 mensen waren present geweest, en dat door Tamme Uitterdijk ‘eenige stukken zijn gele-

zen, en gebeden is'. In gedachten zien we die paar tientallen hoorders al op en bij de weg in het gras staan, luisterend naar de voorganger van deze hagepreek.

's Avonds was er bij Sjouke Renzes Storm aan huis in Drogeham opnieuw een samenkomst gehouden, nu van 12 personen, waarin Uitterdijk weer de voorganger was geweest. En zo mocht het. Ongetwijfeld hebben we hier te doen met de kerkdiensten van de Afgescheidenen in Drogeham, die genoodzaakt waren in verschillende groepen te vergaderen, die niet groter mochten zijn dan 20 personen.

De consulent van de nu herderloze hervormde gemeente van Drogeham had dus wel gelijk, dat 'van Velzen voortging met het aanwerven van leden voor zijn afgescheiden Gemeente', en dat het zielental, afkomstig uit andere plaatsen, reeds meer dan 200 bedroeg, 'terwijl de kerkeraad ernstig verzocht, dat aan de woelingen van van Velzen een einde mocht worden gemaakt'.[33.]

We zetten onze lectuur van de processen-verbaal nog even voort. Er zijn er maar weinig meer. Dit zal wel betekenen, dat de Afgescheidenen zich bij hun samenkomsten - net als in andere gemeenten - aan het grensgetal 20 gingen houden.

De magneet Van Velzen was op 27 februari 1836 uit Drogeham naar Leeuwarden verhuisd. Maar als hij zich een enkele keer in Achtkarspelen vertoonde en in zijn oude gemeente Drogeham optrad, dan liep het storm! Dit was het geval op *zondag 14 augustus 1836*.

Ook de grietman had het gerucht van de komst van ds Van Velzen vernomen en daarom aan niet minder dan 4 politiemannen[34.] opgedragen om te controleren of er ook ongeoorloofde godsdienstoefeningen werden gehouden. Van Velzen was immers weer in het land. En zo arriveerden dezen op die zomerdag al om 8 uur 's morgens bij de woning en de schuur van *Cornelis Hielkes Praamstra* in Harkema, 'gequoteerd nummer 48', in welke schuur de 'separatisten' gewoonlijk hun godsdienstoefeningen hielden. De agenten hoefden niet te twijfelen: 'eene menigte volks' was op weg daarheen, dat hadden ze al lang gezien.

Praamstra zelf was niet thuis, want hij was de vorige dag naar 'het huis van detentie' in Leeuwarden overgebracht; hij kon zijn boeten niet betalen. Daarom praatte Pieter Boeyenk, de agent van politie, met de vrouw des huizes, *Trientje Simmes Tilstra* (22), die een half jaar geleden met Praamstra was getrouwd. Hij waarschuwde haar geen toestemming te geven tot het houden van een ongeoorloofde godsdienstoefening in haar woning of schuur. Hierop liep de politieman met zijn 3 assistenten ds Van Velzen tegemoet. Ze kwamen hem tegen *'op een bijpad van Buotille naar de Roode Schuur'*. Hij was gekleed in het gewone predikantskostuum, in het zwart met mantel en bef en een driekanten hoed.

Op de dringende vermaning geen godsdienstoefening boven de 20 personen te houden, antwoordde Van Velzen, dat hij dit toch zou doen,

omdat men God meer moest gehoorzamen dan de mensen, en hij het Evangelie moest verkondigen. En na die woorden was hij met een aantal mensen, die hem vergezelden, doorgelopen naar de schuur. Ook de surveillanten gingen nu naar de schuur terug en constateerden daar de aanwezigheid van wel 200 personen, merendeels ingezetenen van de grietenij, maar toch ook van elders gekomenen.

Nogmaals waarschuwde Boeyenk ds Van Velzen de godsdienstoefening niet te houden, maar deze antwoordde, dat als de grietman meende hiervan proces-verbaal te moeten opmaken, ‘dit alsdan niet anders was’.

Hij ging nu op de boerenwagen staan en begon de dienst, waarin hij preekte over Ex. 12:13: ‘En dat bloed zal ulieden tot een teeken zijn aan de huizen, waarin gij zijt; wanneer Ik het bloed zie, zal Ik ulieden voorbijgaan; en er zal geen plaag onder ulieden ten verderve zijn, wanneer Ik Egypteland slaan zal’.

Na afloop van de dienst kon ieder zijn gaven voor de armen in twee houten ‘napjes’ doen, die bij de twee deuren waren geplaatst. 's Middags was er om 1 uur weer dienst, waarin ds Van Velzen voor bijna 300 hoorders preekte over Ezechiël 34:31, na eerst het hele hoofdstuk te hebben voorgelezen: ‘Gij nu, o mijne schapen, schapen mijner weide, gij zijt menschen; maar Ik ben uw God, spreekt de Heere Heere’. Deze bijeenkomst had tot gevolg, dat zowel ds *Van Velzen* als de boerin Trijntje Praamstra-Tilstra elk tot *f* 100,- boete - het maximale bedrag - werden veroordeeld.[35.] Trijntje moet wel sterke spanningen te verwerken hebben gekregen.

B. De periode 1836-'50 (komst van ds C. Kok)

Ds Van Velzen is na zijn schorsing niet lang meer in Drogeham gebleven. Op het reeds genoemde hartelijk aanbod van zijn buurman Sietse Schievinck - om desnoods een huis in diens tuin te laten bouwen - was hij niet ingegaan. Al op de bekende Provinciale Vergadering van 1 januari 1836 in Leeuwarden gehouden, waar ook zijn diaken *Tamme Uitterdijk* aanwezig was, werd hij ‘met eenparige stemmen’ benoemd tot predikant in algemene dienst in de provincie Friesland.

Het was maar het beste - vond men - dat hij in Leeuwarden ging wonen, ‘als zijnde de meest geschikte plaats voor alle de gemeentens’. Daarmee was voor hem het woningprobleem in Drogeham - hij moest immers de pastorie ontruimen - van de baan. Dus verhuisde hij 2½ maand na het ontstaan van de Afgescheiden kerk in Drogeham naar *Leeuwarden*, naar *Huizum* eigenlijk, waar hij kwam te wonen in de *Schrans*, nu no. 105. Hierbij hebben ouderling J. Meijering van Leeuwarden en diaken T. Uitterdijk hem geholpen. 't Is jammer dat de eerste kerkeraadsnotulen van Drogeham niet bewaard zijn gebleven. Daardoor missen we een uiterst belangrijke bron, waaruit we gegevens zou-

den hebben kunnen putten voor onze kennis van de geschiedenis van de Afgescheiden gemeente in Drogeham in de beginperiode. Er zit dus niets anders op dan ons te behelpen met een aantal her en der verspreid liggende gegevens. Zo weinig zijn het er nu ook weer niet. Vooral de notulen van de *classis* Drogeham leveren nog wel wat op.

En uit verzoekschriften door de Afgescheiden gemeente van Drogeham aan grietman of koning gericht, vallen eveneens verscheidene personalia en situatie-gegevens te halen.

Ook het boekje *Het leven en de lotgevallen van T.H. Uitterdijk*, in 1848 verschenen, verschaft ons waardevolle inlichtingen.[36.] Het is door hem zelf geschreven, dus door iemand, die de Afscheiding in Drogeham persoonlijk heeft meegemaakt, en daarin een actieve rol heeft gespeeld. Dit blijkt uit alles. Laten we met dit werkje mogen beginnen.

Uitterdijk deelt hierin mee, dat Van Velzen, voor hij naar Leeuwarden verhuisde, hem opdroeg om zondags in de gemeente te Drogeham voor te gaan. Hij zag daar erg tegen op, sputterde wat tegen, zeggend dat hij slechts diaken was en nog nooit een gebed in het openbaar had uitgesproken. Maar Van Velzen antwoordde: 'de ouderling kon zulks alleen niet doen, wijl hij reeds meer dan tachtig jaren oud was...'. Inderdaad had *Roel Jans Kamminga* te Rottevalle, van beroep wagenmaker, de leeftijd der zeer sterken al overschreden.[37.] Van Velzen voegde er aan toe: '... wat het bidden betreft, dit zal de Heere u wel geven in de ure wanneer het noodig is... Ik kan hier nu en dan maar eens komen, en dus moet gij u hieraan niet onttrekken; de Heere zal het wel maken'. En, zo schrijft Uitterdijk, 'de Heere gaf mij te spreken en te bidden naar ik noodig had, en zoo heeft de Heere mij in een meerdere en mindere mate zes jaren bijgestaan'.

Hij heeft zegen op zijn vaak niet gemakkelijk werk mogen zien. Eerst diende hij de gemeente van Drogeham als diaken, later als ouderling. Op de vergaderingen van de classis Drogeham was hij bijna ononderbroken één van de afgevaardigden van Drogeham en ondertekende hij als scriba met zijn fraaie, grote handtekening de notulen.

Als man van het eerste uur heeft hij eveneens de vervolgingen van de beginperiode mee moeten doorstaan. Hij schrijft daarover:

> Op den eersten dag des Heeren nadat onze Leeraar vertrokken was, zond het Gemeentebestuur verscheidene gewapende dienaren in Drogeham, om de gemeente te beletten Godsdienst te houden. Hun wreedheid jegens ons, en vooral jegens mij, was zo groot, dat ik zelfs geen woning kon binnentreden om met iemand te spreken, veel minder Godsdienst te houden. Zij durfden zelfs tegen alle wetten en regels de Leden verbieden om Gods Woord te lezen en psalmen te zingen.
> Door boden kreeg ik het nu eindelijk zo ver, dat de meeste leden wisten, waar ik ging om Godsdienst te houden, zodat velen aldaar

> ook nog zijn gekomen, en zo hebben wij die dag in het open veld buiten het bereik der vijanden onze Godsdienst gehouden. En dit is zoo voortgegaan, de ene tijd meer en de andere tijd minder'.

We hebben over dit alles al uitgeweid in de paragraaf over de processen-verbaal. Het doet soms denken aan hagepreken in de 16e eeuw, in de tijd van de Reformatie.

Hoewel de Afgescheidenen in Drogeham c.a. het dus vaak moeilijk hadden, hun gemeente bleef bestaan. Om van de vervolgingen te worden verlost, diende men ook in Drogeham een verzoekschrift om erkenning bij de koning in. Het zouden er zelfs meer dan één worden. Dat van 29 april 1839, bewaard in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag, hebben we onder ogen gehad. Het is duidelijk door *T.H. Uitterdijk* geschreven.

We lezen erin, dat men had vernomen dat de koning een Christelijke Afgescheidene Gemeente had erkend (hier wordt gedoeld op die te Utrecht). Dit gaf hun vrijmoedigheid om een soortgelijk verzoek tot de koning te richten, waarin ze verklaarden, dat zij de drie formulieren van enigheid, nl. de Nederlandse Geloofsbelijdenis, de Heidelbergse Catechismus en de Dordtse Leerregels beschouwden als de 'uitdrukking van hun gemeenschappelijk geloof'.

Hoewel ze nog geen eigen plaatselijke predikant hadden kunnen krijgen, hadden ze ds *R.W. Duin*, vroeger predikant te Veenhuizen in Oost-Friesland, nu wonende te *Leeuwarden*, bereid gevonden hen zo veel mogelijk te helpen in de prediking en het bedienen van de sacramenten (het is de predikant, die men vóór Van Velzen had willen beroepen, en die nu toch in Friesland was beland, zij het slechts voor korte tijd).

De kerkeraad blijkt in 1839 te bestaan uit de ouderlingen *R.J. Kamminga* en *T.H. Uitterdijk;* en de diakenen *G.J. Wijma* en *C. Wensing*.

Als Huishoudelijk Reglement namen ze dat van de gemeente van Utrecht, die al door Z.M. was erkend. Hun kerkdiensten hielden ze in een schuur, 'staande in de gemeente te Drogeham onder Harkema-Opeinde, thans de voorkamer bewoond door *Berend Pieters Hamstra*, gequoteerd met no. 30' (dus niet meer, zoals in 1836, in de bekende schuur van Cornelis Hielkes Praamstra).

Het stuk was getekend door 22 personen, van wie 2 niet konden schrijven. De grietman verifieerde de namen van de ondertekenaars en deelde de Gouverneur mee, dat alle ondertekenaars, op 3 of 4 na, 'kunnen gerangschikt worden onder de behoeftigste of althans minst begoedigde klasse der ingezetenen' en meende, dat de ondertekenaars bezwaarlijk een eigen gemeente zouden kunnen onderhouden. Het verzoek werd op 29 februari 1840 dan ook afgewezen.

Voor ons doel zijn heel belangrijk de inlichtingen, die de grietman over de financiële en maatschappelijke positie van de 22 ondertekenaars geeft.

We nemen ze hier over:

Namen	***Woonplaats***	***Beroep***	***Verdere betrekkingen van dezelven in de maatschappij en inlichtingen omtrent dezelven***
1. Tamme Hendriks Uitterdijk	Optwijzel	huisschilder	Is gehuwd, zonder kinderen, en eigenaar van een huisje en 97 roeden 10 el land; heeft overigens geen bekend vermogen van eenig aanbelang. Hij wordt beschouwd bij eene behoorlijke oppassendheid voldoende de kost voor hem en zijn vrouw te kunnen winnen, zonder meer.
2. *Christiaan Wensink*	Optwijzel	wever met een of twee weefgetouwen	Is gehuwd, en heeft een kind; is eigenaar van twee zeer geringe arbeidershuisjes van zeer weinig waarde, doch heeft overigens geene vastigheden noch vermogen hoegenaamd. Hij wordt beschouwd bij behoorlijke oppassendheid in de volstrekte behoeften van zijn huisgezin te kunnen voorzien, zonder meer.
3. *Geert Jans Wijma*	Drogeham	schoenmaker zonder knechts	Is ongehuwd en eigenaar van een stuk land, groot 1 bund, 99 r, 80 el, hetwelk hoogstwaarschijnlijk nog wel met schuld

			zal zijn bezwaard; overigens zonder vermogen hoegenaamd, kan ter nauwernood in zijn eigen behoeften voorzien.
4. *Fentje Jelles Haag*	Drogeham	zonder	Is gehuwd met Hendrik Teunis Renzema, veenbaas, eigenaar van 9 bund 8 roeden 70 el land, doch overigens zonder vermogen; die beschouwd wordt ter nauwernood in zijn eigen behoeften en dat van zijn huisgezin te kunnen voorzien. N.B. Haar gemelde man heeft het adres niet mede getekend noch haar tot het tekenen daarvan geautoriseerd.
5. *Rommert Brugts Kasemier*	Optwijzel	grutter	Heeft vrouw en kinderen, doch geen vastigheden of vermogen, kan ter nauwernood in zijn eigen behoefte en in die van zijn huisgezin voorzien.

Namen	***Woonplaats***	***Beroep***	***Verdere betrekkingen van dezelven in de maatschappij en inlichtingen omtrent dezelven***
6. *Sibbele Gjalts Hoogsteen* en 7. *Aaltje Hattums Conradi*	Drogeham	arbeider	Zijn echtelieden, dagloners zonder vastigheden of eenig vermogen dan een zeer gering daglonershuisje, en verkeren met hun gezin in een zeer armoedige toestand, ofschoon zij van dezen ogenblik mogelijk nog geen publieke onderstand genieten. N.B. Worden in geen personele omslagen betrokken als voor arm beschouwd.
8. *Tjerk Tjallings Lenting*	Kooten	arbeider en stoelwinder	Heeft vrouw en kinderen en verkeert met dezelve in zeer armoedige omstandigheden, heeft meermalen publieke onderstand genoten; wordt in geen personele omslagen betrokken als arm beschouwd.
9. *Berend Willem Bargerbos*	Drogeham	wever	Heeft vrouw en kinderen, heeft geen vastigheden of bekend vermogen, wordt beschouwd

			bij behoorlijke oppassendheid in de behoeften van zijn huisgezin te kunnen voorzien doch zonder meer.
10. *Haye Riemers Terpstra*	Drogeham	rondventer van almanakken	Is ongehuwd, heeft geen vastigheden of enig vermogen, leeft in armoedige omstandigheden, verdienende de kost met het rondventen van geestelijke boekjes en almanakken; wordt in geen personele omslagen betrokken als arm beschouwd.
11. *Antje Hendriks Jager*	Drogeham	winkeliersche	Is gehuwd met Teunis Lefferts Renzema; zij en haar man zijn reeds bejaarde lieden, die een tamelijk florissante plattelands winkel doen, en daarbij twee eigen huizen en 11 bunders 77 roeden land bezitten, zodat zij beschouwd worden als tamelijk wel hun zaken te kunnen sturen, evenwel zonder meer, daar zij ook verscheidene kinderen hebben, waaronder behoeftigen, zoals de eerstvolgende. NB. Haar man heeft het request niet

mede getekend
noch voor zover
kennelijk haar tot
het tekenen daarvan
geautoriseerd.

Namen	*Woonplaats*	*Beroep*	*Verdere betrekkingen van dezelven in de maatschappij en inlichtingen omtrent dezelven*
12. *Trientje Jans Tiezema*	Augustinusga	zonder	Is gehuwd met Leffert Teunis Renzema, van beroep kroeghouder, bij wie zij verscheidene kinderen heeft; deze lieden verkeren, ofschoon eigenaars van 5 bund 39 roed 80 el land, in behoeftige omstandigheden zodat zij hun schulden niet kunnen voldoen, en de belastingen niet van hen kunnen worden geïnd, waarom reeds executie of althans meermalen vervolging tegen hen is gederigeerd. N.B. Haar man heeft het request niet mede getekend, noch voor zoverre kennelijk haar tot het tekenen daarvan geautoriseerd.
13. *Doetje Stevens van Kammen*	Surhuisterveen	Inl. kramersche met oude lappen op de kermissen etc.	Is een weduwe met verscheidene kinderen, zonder enige vastigheden of vermogen; wint de kost door het

			zitten met en verkopen van oude lappen op de kermissen. N.B. Is tot nog toe niet betrokken geweest in de personele omslagen als voor arm beschouwd.
14. *Sybrigje Jeens Postma*	Harkema-Opeinde	zonder	Is de ongehuwde meerderjarige dochter van een meyer boer, bij wie zij is inwonende. Zij heeft enige weinige vastigheden van haar moeder geërfd, doch van zo weinig aanbelang, dat zij zich zelve daaruit niet zoude kunnen mainteneren.
15. *Wietske Harmens Kielstra*	Drogeham	zonder	Is een oude weduwe met kinderen, zonder vastigheden of enig vermogen, en verkeert in dusdanige armoedige omstandigheden, dat zij vrij stellig publieke onderstand zou genieten, indien zij niet tot de Separatisten behoorde. N.B. wordt in geen personele omslagen betrokken als voor arm beschouwd.
16. *Lysbeth Renzes Westerhuis*	Surhuizum	arbeidster	Is de huisvrouw van Jan Johannes

Kamstra, dagloner, bij wie zij verscheidene kinderen heeft; deze lieden hebben geen vastigheden of vermogen, maar verkeren met hun gezin in zeer armoedige omstandigheden; wordt in geen personele omslagen betrokken als voor arm beschouwd. N.B. Haar man heeft het

Namen	*Woonplaats*	*Beroep*	*Verdere betrekkingen van dezelven in de maatschappij en inlichtingen omtrent dezelven*
_____	_____	_____	_____
			request niet mede ondertekend noch voor zover kennelijk haar tot het tekenen daarvan geautoriseerd.
17. *Wopke Berends van der Heide*	Augustinusga	arbeidster	Is de huisvrouw van Sietsze Roels Fokkinga, van beroep dagloner, bij wie zij verscheidene kinderen heeft; deze lieden hebben geen vastigheden of vermogen, maar verkeren met hun gezin in zeer armoedige omstandigheden. Wordt in geen personele omslagen betrokken als voor arm beschouwd. N.B. Haar man heeft het request niet mee getekend noch voor zover kennelijk haar tot het tekenen daarvan geautoriseerd.
18. *Sjouke Renzes Storm* en 19. *Sjoukje Jetzes Bosma*	Drogeham	arbeiders	Zijn bejaarde echtelieden, arbeiders van beroep en eigenaars van een dagloners

			huisje, en 82 roeden 40 ellen heidegrond, doch overigens zonder enig vermogen, die met handen arbeid de kost winnen, zonder meer.
20. *Reintje Alberts Wijma*	Drogeham	arbeidster	Is een meerderjarige, ongehuwde dochter, zonder vastigheden of enig vermogen, verkerende in armoedige omstandigheden, en genietende haar moeder publieke onderstand. N.B. wordt in geen personele omslag betrokken als voor arm beschouwd.
21. *Gepke Ladzers (Luitzens) de Vries*	Drogeham	arbeidster	Is een meerderjarige ongehuwde dochter, zonder vastigheden of enig vermogen. Verkeert in behoeftige omstandigheden, zo dat zij de kost tegenwoordig wint met turf dragen en verdere veenarbeid. Is ook van behoeftige ouders.
22. *Dieuwke Pieters van der Heide*	Augustinusga	weversche	Is onlangs gehuwd met zekere Gerrit Holthuis, wever van beroep; deze lieden bezitten geen vastigheden of enig bekend vermogen,

zodat zij door hun kleine weverij de kost moeten winnen. N.B. Haar man heeft het adres niet mede getekend noch haar tot het tekenen daarvan geautoriseerd.

Het verzoekschrift werd afgewezen. Op een nieuw adres van de Afgescheidenen om erkenning reageerde de grietman in een schrijven aan de Gouverneur[38.] als volgt: De nieuw gestichte kerk te Drogeham kwam hem, wat de *ligging* betreft, 'niet ongeschikt' voor, omdat ze in de nabijheid van de woningen der meeste adressanten was gelegen. Maar hij bracht een bezwaar naar voren, dat straks doorslaggevend voor een negatieve beslissing zou blijken te zijn.

Het nieuwe kerkgebouwtje ('kerklocaal') stond immers slechts 120 ellen van de hervormde kerk te Drogeham vandaan met daartussen een open terrein zonder huizen of andere gebouwen.

Op verzoek van de Gouverneur detailleerde hij een half jaar later deze plaatselijke situatie nog eens als volgt:

> ... dat het bedoelde kerklocaal der Afgescheidenen te Drogeham zich op geen nadere afstand van enige publieke rijdweg bevindt dan op ongeveer 160 ellen namelijk van de algemene rijdweg van Kootstertille door Drogeham naar Augustinusga.
> Dat er echter een openbaar voetpad loopt, te weten uit de buurt of kom van Drogeham naar het gehucht het zogenaamde *Westereinde*, mede onder het dorp Drogeham behorende, ten zuiden van en onmiddellijk langs de kerk der Hervormden en ook langs het terrein, waarop die der afgescheidenen is gesticht.
> En dat dit het voetpad is, dat zowel door afgescheidenen als door de Hervormden hoofdzakelijk gebruikt wordt om naar beide die kerken ter kerk te gaan en waarop zij dan een eind wegs met elkander gaan, of ook wel gedeeltelijk, al naar gelang van welke kant zij komen, elkander ontmoeten.[39.]

In het eerder genoemde schrijven (24 februari '41) wees hij de Gouverneur ook al op de te verwachten moeilijkheden. Want - zei hij - in de zomer werden bij warm weer tijdens de godsdienstoefeningen gewoonlijk de kerkdeuren opengezet. Als dan de wind daarvoor gunstig was, kon men in beide kerken elkaar horen zingen. En dit zou wel eens hinderlijk voor beide 'gezindheden' kunnen zijn, vooral voor de afgescheidenen, wanneer de melodie van de nieuwe gezangen tot hen overwaaide! Deze laatste woorden van de grietman illustreren weer duidelijk, welk een affectief element in de kerkstrijd van die dagen de Evangelische gezangen vormden.

De grietman zag nog een gevaar. Dat de beide kerken heel dicht bij elkaar stonden, kon er gemakkelijk toe leiden, dat kerkgangers van beide groeperingen op de weg de uitingen van hun wederzijdse antipathie hooren zichtbaar zouden demonstreren. Daarom was hij er lang niet van overtuigd, dat, wanneer de Afgescheidenen gebruik maakten van hun nieuwe kerk, de openbare orde niet zou worden verstoord. Het oordeel van de grietman is dan ook, dat het beter was geweest, als de Afgeschei-

denen hun gebouwtje wat verder van de hervormde kerk vandaan hadden gebouwd.

In Den Haag onderschreef men het bovengenoemde bezwaar: de twee kerken staan te dicht bij elkaar. ‘En ziedaar - schrijft Uitterdijk in zijn levensverhaal - toen wij nagenoeg zes maanden in de Kerk geleerd hadden, kregen wij een missive vanwege de Koning, om in dit gebouw niet langer onze Godsdienst uit te oefenen, wegens deszelfs nabijheid aan de Hervormde Kerk, maar dat wij ons van een ander lokaal moesten voorzien’. Aan deze beslissing werd door de grietman de hand gehouden.

Toen de Afgescheidenen op een zondag weer naar de kerk wilden, troffen ze voor de ingang een paar politie-mannen aan, die het binnengaan verboden ‘zodat de kerkgangers weer in een boerenschuur hun heil moesten zoeken’.

Uitterdijk liet het er niet bij zitten, schreef niet alleen dadelijk aan de koning, maar vroeg zelfs een audiëntie aan om de zaak met hem te bespreken. De eenvoudige Uitterdijk dus naar Den Haag. Daar was wel moed voor nodig, maar die bezat de oefenaar Tamme Uitterdijk in hoge mate; het was de moed van het geloof en die is sterk!

Op de audiëntie wees Uitterdijk de koning erop, dat deze zelf in Friesland sommige kerken erkend had, die dichter bij de hervormde kerk stonden dan in Drogeham het geval was.

‘Hij was vriendelijk jegens mij, veel beter dan de grietman, en beloofde mij, ons recht te zullen laten wedervaren en schielijk te antwoorden’. Dit antwoord liet niet lang op zich wachten. Uitterdijk moest bewijzen, dat er een erkende Afgescheiden kerk was, die dichter bij de hervormde kerk stond dan de zijne.

In een brief aan de grietman van 7 augustus 1841 leverde hij het gevraagde bewijs: In Bolsward stond de Afgescheiden kerk wel de helft dichter bij de hervormde dan in Drogeham. De brief was ondertekend door de ouderlingen *T.H. Uitterdijk* en *R.J. Kamminga*; en de diakenen *C. Wensink* en *G.J. Wijma*. Het mocht niet bater, hun kerk moest worden afgebroken. Wèl werd bij K.B. van 30 september 1841 als antwoord op een nieuw verzoekschrift het bericht ontvangen, dat het voor de uitoefening van de openbare eredienst aangewezen lokaal daarvoor ongeschikt was bevonden, maar dat de ‘toelating’ in gunstige overweging zou worden genomen, zodra zij een ander wel geschikt gelegen lokaal zouden hebben aangewezen. Dus een soort voorwaardelijke erkenning.

Daarom opnieuw een rekest naar de koning, nu door 87 personen ondertekend, met de mededeling dat gekerkt zou worden in het te Drogeham gesticht gebouw, op het perceel kadastraal bekend sectie F no 566. Dit lag tegenover de tegenwoordige kerk. En nu kwam het goed. Bij K.B. van 7 augustus 1842 kwam de erkenning als zelfstandige kerk af.

Twisten

Van de hierboven genoemde 22 namen, waarbij de grietman enkele bij-

zonderheden had gezet, behoorden slechts 9 tot die van de 44 Afgescheidenen van het eerste uur, door Van Velzen in december 1835 in het hervormde doopboek genoteerd en door ons al eerder vermeld. Was er dan in die periode van 4 jaar wat vervelends gebeurd?

Nu, het was in Drogeham in de jaren 1836-'39 al net als in vele andere Afgescheiden gemeenten: hoogoplopende twisten en groeiende verwarring, in 1838 zelfs uitlopend op een kleine scheuring. De classisnotulen lichten ons over dit tot nog toe onbekende punt in. We zouden het liever niet behandelen, maar eerlijkheidshalve moet het toch gebeuren. Welnu dan. Op de eerste vergadering van de classis Drogeham - in december 1837 - moest er worden opgemerkt, dat er in de gemeente Drogeham enkele leden waren, die 'ongeregeld wandelen'. Dit was inzonderheid het geval met *Sytske Geerts Spoelstra*, die, hoewel zij zich in het begin bij de gemeente had gevoegd en door de diaconie was gesteund, zich 'schaamde bij de Gemeente te behooren'.

Ondanks alle vermaningen was ze naar het Hervormd kerkgenootschap 'terug gekeerd', ging elke zondag 'in de valsche kerk', ontving daarvan ondersteuning en weigerde de diensten in de Afgescheiden kerk bij te wonen. Van Velzen stelde voor haar namens de classis schriftelijk te vermanen en haar aan te zeggen, dat ze - als ze zo doorging - zou worden afgesneden.

Ouderling *R.J. Kamminga* en de 'gekozen' ouderling *T.H. Uitterdijk* zouden haar opzoeken. En ds Van Velzen, die oorspronkelijk zo veel met Sietskemoei ophad, werd opgedragen een brief op te stellen (deze is in de notulen opgenomen). In dit schrijven, gedateerd Leeuwarden, 9 januari 1838, hield Van Velzen Sietske o.a. de tekstwoorden voor: 'Gedenkt des wijfs Loths. Deze was uitgegaan uit Sodom, evenals gij uit de valsche Kerk zijt uitgegaan; maar op den weg zag zij weder om, en zij werd in een zoutpylaar veranderd. Wanneer gij nu ook weder omziet, ja zelfs terugkeert naar hetgeen, waarvan gij uitgegaan waart, wat hebt gij dan te wachten!' Op de classisvergadering van 17 januari 1838 bleek, dat *Sietske Spoelstra*, die weer door de kerkeraad was vermaand, bleef volharden in haar boos gedrag. Ze zag haar zonden t.a.v. haar gaan naar de valse kerk, niet in en het was haar om het even van wie zij het brood ontving en het Woord hoorde. Ze zou opnieuw worden vermaand en zo nodig zou de kerkeraad tot afsnijding overgaan. Enkele maanden later valt de slag.

Op de tweede classisvergadering - januari 1838 - was er het geval *Roel Lammerts Laanstra*. Deze maakte zich schuldig aan sabbatschennis, want in plaats van de eigen kerkdiensten bij te wonen, ging hij zondags naar een andere plaats om daar te oefenen voor hen 'die nog bij de valsche kerk zijn', dus voor niet-Afgescheidenen, en dat nog wel 'om geld', aldus de notulen. Verder beschuldigden enkele classisleden hem van ketterse gevoelens nl. dat niemand een gelovige was, als hij niet onafgebroken ervan verzekerd was, dat hij deel had aan de Heere Jezus

Christus. De kerkeraad van Drogeham kreeg het advies hierover met hem te spreken en hem het oefenen te verbieden. Nog op verschillende classisvergaderingen kwam de zaak-Laanstra aan de orde, want hij bleef zich verharden. Op de vergadering van maart 1838 kreeg de bekwame diaken *Hendrik Lollinga* van Burum de opdracht hem schriftelijk te vermanen.[40] Een kopie van deze brief staat in de classisnotulen vermeld. Hierin spitste Lollinga zijn vermaning toe op het feit, dat Laanstra kennelijk weinig waarde hechtte aan 'de uiterlijke orde' in de kerk: hij bezocht immers zondags niet de eigen kerkdiensten, oefende op eigen houtje en dat nog wel 'om den brode'. Het mocht allemaal niet baten, Laanstra ging door. De zaak zat ook dieper, want in de classisnotulen van juli 1838 lezen we, dat Laanstra niet alleen bleef bij zijn dwaalleer, maar zich ook schuldig maakte aan dronkenschap en 'gruwelijke woorden'. Afsnijden die man, meende nu de classis (wat intussen pas in 1840 gebeurde).

Blijkbaar had Laanstra enige aanhang om zich heen verzameld, want op de classis van 9 mei '38 blijkt, dat ook *Pieter Hendriks van der Heide* en diens dochter *Hebeltje* niet meer de kerkdiensten van de 'gevestigde' gemeente bezochten. Evenmin als *Trijntje Simmes*, de vrouw van *Cornelis Hielkes Praamstra*, in wiens schuur men zo vaak was samengekomen! Volgens de notulen 'staan ze tegen de ambtsdragers op' en beschuldigden deze van een verkeerde, tegen Gods Woord ingaande leer, 'zoo dat daardoor zelfs de gemeente hunne gewone vergaderplaats moest verlaten', m.a.w. men kon voor de godsdienstoefeningen niet meer in het huis en de schuur van Praamstra terecht! Wie had dat twee jaar eerder kunnen en durven denken? Laanstra c.s. waren weer in het conventikel terug gegleden.

De opposanten werden op de vergadering van de classis - in Drogeham gehouden - ontboden met het doel hen zo mogelijk van hun dwalingen af te brengen. Op Trijntje Simmes na verschenen ze daar ook. Uit hun eigen woorden bleek nu duidelijk, dat de volgende opvattingen de oorzaak waren van hun breuk met de opzieners van de gemeente: Niemand had geloof, tenzij hij voor zichzelf met volle bewustheid verzekerd was van zijn aandeel in Jezus Christus en diens gerechtigheid. Verder vond de wedergeboorte (Joh. 3) niet in een ogenblik plaats zoals de leer der kerk was, maar van het begin van de bekering tot aan het eind van een mensenleven. Het gesprek liep uit op een heftige discussie met als slot: 'Zoo zijn eindelijk de geroepenen na vele woordewisselinge vertrokken van de vergaderinge'. Het is bepaald niet gemakkelijk om op grond van een paar opmerkingen in kerkeraadsnotulen op te maken met welke geloofsvoorstellingen we hier hebben te doen. En zeker niet als het, zoals in dit geval, mensen betreft, die niet zelf aan het woord komen, maar door tegenstanders worden gekarakteriseerd. Welke invloeden de opposanten hebben ondergaan valt dus met zekerheid niet te zeggen. Vermoedelijk hebben we hier te denken aan één of meer 'doorgeleide'

christenen, die de opposanten in hun midden hebben gehad en die een bepaalde heilsweg hadden doorleefd.

Op de volgende classisvergadering werd besloten, dat diaken Hendrik Lollinga van Burum hun namens de classis zou schrijven. In deze brief - opgenomen in de notulen - waarschuwde Lollinga hen zich niet te laten verleiden door 'kortzichtige en duistere begrippen' en hij wekte hen op de eigen kerkdiensten niet te verzuimen. Voor zijn aansporing beriep hij zich op het klassieke werk van *Wilhelmus à Brakel: Redelijke godsdienst* (2 delen), dat ook onder de Afgescheidenen enorm veel gezag had bij het oplossen van strijdvragen. We citeren een deel uit de brief:

> Zie daar toe de les van *W. à Brakel* 1e deel over de Kerk, en mij dunkt, gij zult moeten bekennen, dat uwe handelwijze verkeerd is, en al is het dat gij lieden vermeent in alles niet met uwe voorgangers vereenigt te zijn, zoekt dan broederlijk in dezen naar Gods Woord elkander te overtuigen en te winnen, maar laat de hardigheid en bitterheid geweerd worden van U, want dit geeft geen vrede - noch tusschen den Heere en ons, noch tusschen broeders en leden der gemeente, gelijk dit ook daarom door den Apostel Paulus ons wordt geleerd.
> Ik hoop dan Geliefden, dat gij uw zaak voor den Heere brengt, en dat gij de schadelijkheid voor u zei ven en voor anderen er uit mogt leeren, ziende dat gij dus doende niet de eere Gods en het heil voor Uwe ziel bevordert, maar integendeel werkt om de gemeente des Heeren met lasten te bezwaren.
>
> En daarom geliefden! hope en wensch ik dat gij niet onverschillig zijt omtrent deze zoo gewigtige zaak, *om U niet gewillig en hardnekkig van de gemeente af te scheuren*, maar U daarbij te voegen en te houden.

Laten we hier mogen zeggen, dat het met *Pieter Hendriks van der Heide* weer goed is gekomen; zijn dochter Hebeltje, getrouwd met *Theunis Holthuis*, liet in december 1850 een zoontje dopen. We vragen ons af: stond deze Theunis model voor de hoofdpersoon in het verhaal *Teun de Strooper*, dat in Drogeham en omgeving tijdens de Afscheiding speelt?[41.]

Tamme Uitterdijk wil dominee worden

In zijn levensverhaal vertelt Uitterdijk ons een en ander over zijn weg naar het predikantschap. Het was een moeilijke tijd voor de Afgescheiden kerken, ook al omdat er haast geen herders en leraars waren. Wel waren de ouderlingen uiteraard van goeden wille, maar het voorgaan in een gemeente is een punt apart.

Toen men op de Provinciale Vergadering besloten had de gemeenten in classes te verdelen, werd ook dadelijk aandacht geschonken aan de opleiding van 'Dienaren des Woords.[42.] Een eigen theologische hoge-

school bestond nog niet en dus probeerden enkele particuliere dominees min of meer onder toezicht van de ‘meerdere vergaderingen’ in het manco te voorzien. Ook Uitterdijk werd in het bijzonder door H. de Cock, die hem ‘gedurig een bezoek bracht’, opgewekt zich te laten opleiden. Het was immers voor de kerken zo nuttig en nodig. Buiten medeweten van Uitterdijk had De Cock bij diens mede-kerkeraadsleden geïnformeerd of Uitterdijk wel de vereiste bekwaamheden voor predikant bezat. Deze liet zich overhalen. Na eerst ruim 3 jaar de gemeente te Drogeham als diaken en ruim 2 jaar als ouderling te hebben gediend, ging hij naar de opleiding van ds *Tamme F. de Haan* in *Wanswerd aan de Streek*. Die was het dichtste bij en Uitterdijk had veel ontzag voor De Haan, van wie hij schrijft, dat deze ‘als een Mozes getoond heeft, liever met het volk Gods kwalijk behandeld te willen worden dan met het ontrouw Kerkbestuur ontrouw te wezen’. Inderdaad, De Haan was een singulier en ernstig man.

Tijdens zijn studie bleef Uitterdijk in de gemeente te Drogeham voorgaan, zodat hij het natuurlijk zeer druk had; maar ‘de Heere gaf mij lust en sterkte’.

Na voor een daartoe gekozen commissie in een klassikale vergadering van Wanswerd een voorlopig examen te hebben afgelegd, kreeg hij al gauw een beroep uit *Joure* en één van zijn eigen gemeente in Drogeham, waar hij nog ouderling was. Hij koos voor *Joure*, nog voordat hij geëxamineerd was . Zoiets kwam toen wel meer voor.

Maar op de Provinciale Vergadering van Friesland rezen er bezwaren tegen zijn toelating tot het examen, omdat hij zijn studie niet beoefende ‘naar de geest en meening der vaderen’.[43.] Deze voor ons wat ondoorzichtige formulering kan betekenen, dat hij niet voldoende les nam. Immers op de classis Drogeham van 21 april '42 hadden de afgevaardigden van Burum en Oudega niet alleen formele bezwaren tegen het toelaten tot het examen naar voren gebracht, maar ze meenden ook, dat de reden waarom Uitterdijk zich zo haastte met zijn examen, voortkwam uit het zoeken van eigen eer en grootheid. Het moet ons hierbij van het hart, dat wij niet houden van zulke hartekenners.

Een tweede reden zou zijn, dat de telkens naar ds De Haan in Wanswerd ondernomen reizen toch wel erg bezwaarlijk waren. Uitterdijk had dit zelf eens op een vroegere classis gezegd. Nu, we vinden dat hij op dit punt gelijk had. Men denke maar eens aan het reizen in een onverwarmd rijtuig bij winterdag. Om kort te gaan, op de Provinciale Vergadering te Groningen, gecombineerd met die van Drenthe en Friesland, gehouden op 29 maart 1842, slaagde Uitterdijk. Op deze vergadering waren 13 predikanten en ongeveer 40 ouderlingen aanwezig, terwijl ds H. de Cock het praesidium voerde. Op 8 mei '42 werd Uitterdijk door zijn leermeester ds De Haan in *Joure* in zijn ambt bevestigd. Daarmee was Drogeham zijn voorganger kwijt geraakt.

Oefenaar P.G. Oosterhof 1843-'50

De bejaarde ouderling *R. Kamminga* en *Wietse Tjoelker*, met de diakenen *Geert Jans Wijma* en *Alle Johannes Windstra* (Wind) hadden nu tot taak de gemeente te leiden. Enkele maanden na het vertrek van Uitterdijk kreeg de kerkeraad van de classis Drogeham toestemming een 'particulier persoon' te verzoeken zondags in de gemeente voor te gaan en ook catechisatie te geven, omdat daarvoor in de gemeente geen ge geschikte personen beschikbaar waren. Wèl behoorde zo iemand door de classis te worden onderzocht en toegelaten. In juli 1843 bleek Drogeham een 'verbintenis' te hebben aangegaan met voorganger *P.G. Oosterhof*, die geen vast traktement genoot. Hij was dus vast geen dure voorganger.

Deze *Pieter Gosses Oosterhof* kwam uit *Adorp*, een dorp even ten noorden van de stad Groningen gelegen. Daar was hij één van de leiders van de eerste Afgescheidenen in *Adorp-Sauwerd-Wetsinge* geweest, welke dorpen toen meer bekende oefenaars rijk waren. We noemen *K.W. Brand, N. Pott* en *R.P. Medema* (later Afgescheiden predikant geworden)[44]. Zo had dus de koemelker *Oosterhof* zijn boerderijtje in Adorp verlaten en de taak van oefenaar in Drogeham op zich genomen.

Dat het ideaal van elke oefenaar is: predikant worden, is zeer begrijpelijk. In februari 1845 liep Oosterhof met plannen rond om zich in april voor het predikantschap te laten examineren, maar in mei bleek hij zijn examen te hebben uitgesteld. De reden daarvan was, dat hij volgens de classis zich 'ijverig bekwamen' moest, 'om als Leeraar te kunnen worden toegelaten'; de kerkeraad van Drogeham diende 'hierop zeer nauwkeurig acht te geven'. Oosterhof deed blijkbaar niet genoeg zijn best. Ook mocht hij volstrekt niet buiten de Afgescheiden gemeente oefenen, op straffe van censuur en tenslotte drong de classis er bij de gemeente Drogeham sterk op aan een eigen predikant te beroepen.

Toch verliep de zaak niet naar wens. Op de Provinciale Vergadering van 5 maart 1846 lag een klacht over Oosterhof op tafel. Ze had geen betrekking op zijn leer of leven, maar op het feit dat hij niet studeerde en dus de oorzaak ervan was, dat de gemeente Drogeham nog steeds geen dominee had. Bij hem zou 'luiheid in het leeren' en verder ook 'gierigheid om er iets aan op te offeren' in het spel zijn. De Provinciale Vergadering sprak uit, dat hij nog een jaar lang onder de leiding van ds De Haan in Groningen moest studeren, opdat hij in de geordende weg predikant kon worden.

De classis deed eveneens haar best Oosterhof te stimuleren en droeg hem in december 1846 op een 'schriftelijke leerrede over 2 Tim. 1:9 te vervaardigen'. Deze voldeed aan de opdracht en stuurde de preek ter beoordeling aan *ds D. van der Werp* in Leeuwarden. Maar verder lezen we er niets over. Blijkbaar was Oosterhof met geen stok aan de studie te krijgen. In de notulen van de Provinciale Vergadering van 18 april 1849 - we zijn dan al 3 jaar verder - kwam weer zijn naam voor en werd vermeld,

dat Oosterhof de studie had opgegeven. Was hij uitgeblust? Ging zijn leeftijd meespelen? Hij was toen de 60 al gepasseerd.

De vergadering sprak uit, dat hij nu niet meer op de preekstoel mocht komen (die plaats was sinds kort alleen voor officiële predikanten bestemd; oefenaars moesten lager staan). Wel mocht hij met toestemming van de kerkeraad in de eigen gemeente blijven oefenen, en verder in de gemeenten van de classis en provincie met een attest van de betrokken meerdere vergaderingen. *Oosterhof* zal zeker enige gaven hebben gehad, maar predikant is hij nooit geworden.

In het laatst van zijn dienstperiode waren er blijkbaar moeilijkheden in de gemeente, want in april 1849 melden de classisnotulen, dat *H.W. Snip* 'trouweloos' zijn post als diaken had verlaten. Na een paar jaar is het toch weer goed gekomen.

In augustus werd er op de classis gerapporteerd, dat er al een jaar lang in Drogeham 'wegens onenigheden in de gemeente' geen Avondmaal was gehouden. De classis raadde aan 'om zich onderling met elkander te verzoenen', het Avondmaal weer te vieren en ds De Haan te verzoeken de 'proefpredicatie', de voorbereidingspreek, te houden. Een wijs advies.

De oefenaar P.G. Oosterhof had niet lang meer te leven. In het begin van februari 1850 is deze 'koemelker' (volgens zijn overlijdensacte) overleden, oud 61 jaar en 9 maanden.[45.]

C. Ds C. Kok 1850-'72

In 1850 - niet in 1848 zoals wel vermeld staat[46.] - kwam ds *C. Kok*, 'thans Leeraar te *Hauwelerwijk*', naar Drogeham. De classis van 2 oktober 1850 had het beroep, dat de gemeente op hem had uitgebracht, goedgekeurd.[47.]

De in Hoogeveen geboren Cornelis Kok was al 64 jaar oud, toen hij zijn intree deed. In Drogeham had men blijkbaar geen bezwaar tegen deze al wat hogere leeftijd gehad. 't Is waar, een oudere predikant brengt vaak meer levenservaring en -wijsheid mee dan een jongere zich nog verworven kan hebben.

De eerste jaren na zijn komst werden de classis vergaderingen geregeld in de pastorie in Drogeham gehouden. Maar in februari 1854 wil ds Kok 'om zekere reden' die vergaderingen ineens niet langer bij zich aan huis hebben. Welke redenen dit zijn, stond er niet bij.

Misschien hielden ze verband met het feit, dat hij een maand later, in maart 1854, al 68 jaar oud, als weduwnaar van *Hillegje Daalman* hertrouwde met de 40(!) jaar jongere *Klaaske Romkes Laanstra*, 'dienstmeid' van beroep.[48.] Zeven maanden daarvoor was zijn eerste vrouw overleden.[49.] Dit huwelijk viel niet bij iedereen in goede aarde en wekte vooral bij enige vrouwen irritatie. We kunnen er inkomen. Maar dat nu een zekere Trijntje uit Surhuisterveen ds Kok zonder bewijs ging beschuldigen van zonde tegen het 7e gebod - de zaak kwam zelfs op de

classis - gaat te ver. De classis verklaarde ds Kok onschuldig.

De klassikale vergaderingen werden bij toerbeurt in de gemeenten van het ressort gehouden en wel als volgt:
Drachten-Oudega-Drogeham-Driesum-Westergeest-Burum. In deze rij vielen kort daarop wegens een klassikale herindeling, *Burum* en *Driesum* uit, maar de pas geïnstitueerde gemeente van Surhuisterveen kwam er weer bij.

Wij hebben al eens geschreven, dat de komst van een nieuwe dominee in het begin soms een doopgolf ten gevolge heeft, omdat sommige gezinnen zich dan definitief aansluiten. Zo ging het ook na de komst van ds C. Kok in Drogeham. Op 8 december 1850 doopte hij 7 kinderen, twee week later 12, weer een week later 5 en op 12 januari '51 waren er 4 dopelingen.

In februari 1851 was ds C. Kok voor 't eerst op de classisvergadering aanwezig. Hij ontbrak nagenoeg nooit, althans niet in de eerste jaren van zijn dienstperiode. (We hebben het nagegaan t/m februari 1860.) Slechts éénmaal was hij wegens ziekte afwezig (mei '59). Al was hij dan al oud, hij genoot blijkbaar een goede gezondheid.

We gaan nu even naar het begin van de classis Drogeham terug en zetten de afgevaardigden van de kerkeraad van Drogeham gedurende de periode 1837-'60 eens op een rijtje.

In de eerste jaren t/m 1841 waren altijd van het viertal ambtsdragers *R.J. Kamminga* en *T.H. Uitterdijk* (ouderlingen) en *G.J. Wijma* en *C. Wensink* (diakenen) drie of vier op de classisvergadering aanwezig.

In 1842 kwamen er door het vertrek van T. Uitterdijk naar Joure en het overlijden van Roel J. Kamminga nieuwelingen in de kerkeraad. We lezen dan de namen van *Wytse Hylkes Tjoelker*, een 34-jarige landbouwer te Augustinusga[50.], en van *Alle Johannes Windstra* (Wind) geboren in Oostermeer, wonende in Surhuizum, een 39-jarige vrijgezel.

In 1843 duikt de naam *T.S. Veenstra* op, in 1844 voor 't eerst die van oefenaar *P.G. Oosterhof*, uit Groningerland afkomstig. In 1845 is het diaken *Jacob v.d. Veen* en in 1846 *Symen Waatzes Nicolai*, een arbeider, die zich in 1844 bij de Afgescheidenen had gevoegd en die met zijn vrouw Trijntje Jans Haarsma de voorouders zijn geworden van een hele reeks Afgescheiden (gereformeerde) Nicolais.[51.]

Het volgend jaar verschijnt *Albert H. Piersma*. Hij was een landbouwerszoon uit Surhuizum. En in 1848 zijn het ouderling *Gerlof H. Sikkema*, een arbeider uit Surhuizum[52.], en diaken *Hessel Wiegers Snip*, landbouwer in Surhuizum.[53.]

De mede-afgevaardigden van ds C. Kok naar de classis zijn heel vaak ouderling *Wytse H. Tjoelker, G.J. Wijma* en diaken (later ouderling) *Frans Waatzes Nicolai*, een broer van de reeds genoemde Symen. Minder vaak *Albert H. Piersma* en *Gerlof H. Sikkema*. In 1855 ontmoeten we *Jan Johannes v.d. Wal*, een arbeider uit Oostermeer, die met zijn vrouw Trijntje Rinzes Hooyinga in september 1856 liefst 6 kinderen liet dopen.[54.]

In 1857 komen we voor 't eerst de namen tegen van *Pieter Hendriks v.d. Heide* (vroeger in de oppositie) en van *Gerben Meinderts Lei* uit Eestrum (van hem wordt in december 1863 bekendgemaakt, dat hij 'buiten de gemeente staat').

Laten we tenslotte nog de kerkeraad van 1862 mogen geven. In dit jaar waren *G. Lei* en *J.J. v.d. Wal* beide ouderlingen en de twee diakenen *Hart Anders Boersma* en *Eize Tjerks Boonstra*, terwijl kerkvoogden waren *Sjouke Lieuwes Riemersma* en *Gooitzen G. Luimstra*. In de eerstvolgende jaren verschijnen als 'nieuweling' in de kerkeraadsbank *Jacob Pasma, Jan Feddes de Vries* en *Petrus J. Tjeerdsma* als ouderling en *Jacob Nink, Oeds Atzes Zandstra* en *Klaas Land* als diaken.

Al valt het buiten ons bestek de periode van ds C. Kok te behandelen, toch willen we daaruit nog enkele momenten naar voren brengen. Tot op zeer hoge leeftijd is ds Kok vitaal gebleven. Onlangs is nog een foto van hem ontdekt met op de achterkant geschreven 'bekend kanselredenaar'. Ze is nu vergroot opgenomen in de rij afbeeldingen van vroegere predikanten van de gereformeerde kerk van Drogeham, te vinden in een zaaltje bij de kerk.

In een bericht in de Drachtster Courant lezen we: 'als voorbeeld van buitengewone hechtheid kan dienen, dat de afgescheiden predikant ds C. Kok van Drogeham reeds over de 80 jaren oud is en elke zondag nog tweemaal preekt, met evenveel gemak als een jong mens, zonder iets anders voor zich te hebben dan de Bijbel'.[55.] Maar ook voor hem kwam het einde. Hij is in Drogeham dienstdoend predikant gebleven tot zijn emeritering in maart 1872. In *De Bazuin* van 1872 vonden we een interessant verslag van zijn afscheid als predikant. We willen het onze lezers niet onthouden. Het is namens de kerkeraad opgesteld door de consulent, *ds J. Reinink* van *Surhuisterveen*.[56.]

> Indrukwekkend was het achtermiddaguur voor onze gemeente. Onze leeraar, de Weleerw. Heer C. Kok, werd door zijn hoge jaren genoodzaakt zijn ambte neer te leggen.
> Van zijn bijna 25-jarig Evangeliebediening wijdde hij ruim 21 jaren zijn krachten aan de opbouw van deze gemeente. De gezegende ouderdom van ruim 86 jaren bereikt hebbende, namen zijn krachten van lieverlede zodanig af, dat hij in de laatste tijd slechts met grote moeite de predikstoel kon beklimmen. Nog meer viel het hem lastig om een uurtje zijn rede tot het volk te richten.
> Alzo genoodzaakt zijn emeritaat aan te vragen, is hem dat van gemeente en classis bereidvaardig toegestaan. Daar zijn krachten hem niet toelieten zelf een afscheidsrede te doen, heeft de ondergetekende dit als in zijn plaats verricht en bij die gelegenheid gesproken en naar aanleiding van Eph. 6:24.
> Lief en leed in die reeks van jaren met elkander ondergaande hebbende, hopende wij, dat zijn naam onder ons in gezegend aandenken

> zal blijven, en van achteren zijn werk gezegend worde tot heil van zondaren. De Heere geve hem de weinige dagen zijn levens, die hij nu in rust naar het lichaam hoopt door te brengen, ook rijke vruchten van zijn arbeid naar zijn ziel te genieten, en doe hem eenmaal het troostwoord horen: 'over weinig zijt gij getrouw geweest, over veel zal ik u zetten; ga in in de vreugde uws Heeren'.
> Dat de ledige plaats spoedig vervuld moge worden door een getrouwe dienstknecht van Jezus Christus, is de wens der gemeente.
> Drogeham, den 17 maart 1872.

Op 12 juli 1874 kwam voor de emeritus-predikant C. Kok, het einde van zijn leven op aarde. Zijn overlijdensacte deelt o.a. mee, dat op 13 juli voor de ambtenaar van de burgerlijke stand der gemeente Achtkarspelen zijn verschenen: *Sjoerd Andries Boersma*, 53 jaar, van beroep winkelier, en *Oebele Klazes Gorter*, 49 jaar, van beroep grutter, beiden wonende te Drogeham, de eerste schoonbroeder van de overledene en de tweede aan hem vreemd. Ze verklaarden, dat *Cornelis Kok*, oud 88 jaren, rustend predikant bij de Christelijk Gereformeerde gemeente te Drogeham, geboren te Hoogeveen, wonende te Drogeham, weduwnaar eerstelijk van Hillegie Jans Daalman en laatstelijk van Klaaske Romkes Laanstra, zoon van Cornelis Kok en Elsje Everts, op 12 juli 1874 's morgens om half 7 te Drogeham is overleden.

We zijn met ds Van Velzen begonnen, laten we ook met hem eindigen. Want toen de gemeente 50 jaar bestond, kwam de hoogbejaarde ds Simon van Velzen nog naar Drogeham, zijn eerste gemeente, toe om dit heuglijke feit mee te herdenken. We citeren uit een verslag, namens de kerkeraad van de Chr. Geref. Gemeente door ds A. Zomer, praeses, en J.F. de Vries, scriba, opgesteld en opgenomen in *De Bazuin* van 18 december 1885:

> Drogeham, 14 dec. 1885 - De gemeente alhier had vrijdag jl. een recht goede dag. Zij mocht haar 50-jarig bestaan gedenken en had daarbij het voorrecht de stichter der gemeente, prof, van Velzen, met een viertal predikanten uit de classis (de anderen waren verhinderd geworden), in haar midden te zien.
> Na een korte welkomstgroet aan de saamgekomen menigte door de pastor loei, trad om 10 uur prof, van Velzen voor de schare op en hield naar aanleiding van de woorden uit Hand. 14:27: 'Zij verhaalden wat grote dingen God met hen gedaan had', een treffende gedachtenisrede.[57.]
> Maar hiermee was de plechtigheid nog niet afgelopen. Om 2½ uur vergaderde de gemeente met vele belangstellingen andermaal in het bedehuis om de toespraken te horen van de overgekomen classisbroeders.

> Ds J. Reinink van Surhuisterveen beklom als de oudste in jaren en in de bediening eerst de kansel en sprak over Joh. 10:22a in verband met de gelegenheid van de dag. Daarna ging ds E. Douma van Drachtenons wijzen, naar aanleiding van 1 Cor. 3:21b, op het eigendomsrecht der gemeente van Christus ook op de grote dingen van dit tegenwoordige leven. Vervolgens gaf ds W. Renkema van Oudega ons te verstaan n.a.v. Hand. 1:13a, dat de kerkelijke Afscheiding niet eerst dagtekent uit de tijd van voor 50 jaren, maar reeds uit de dagen der apostelen. Eindelijk sprak ook ds W. Fokkens van Veenwoudsterwal nog een hartig woordje, waarna deze tweede samenkomst met dankbetuiging aan de sprekers en dankzegging aan God door de pastor loei werd gesloten.
> 's Avonds om 7 uur werden we nog vergast op een heerlijke prediking door Vader van Velzen, over Zach. 3:2b, en hiermee liep de dag van ons 50-jarig jubilé ten einde, een dag, die bij zeer velen een blijde en blijvende indruk zal achterlaten, terwijl we God danken, dat Hij ons die dag heeft geschonken.

Laten we dit hoofdstuk mogen besluiten met het aanhalen van een deel van het slot van Van Velzens gedrukte herdenkingsrede.

> Vergelijk wij het tegenwoordige met het begin, hoe grote reden van dankzegging hebben wij. Stel u nog eens voor, gemeente van Drogeham, die avond van de 11e december 1835, die kleine vergadering met haar donkere toekomst, tegenover haar tegenstanders, en zie nu rond, terwijl wij ons hier in een doelmatig kerkgebouw, in groot getal bij elkaar bevinden; denk aan de leraren, die gij reeds gehad hebt; zie uw herder en leraar, die reeds onder u vele jaren mocht arbeiden, terwijl gij als een moedergemeente voor vele andere plaatsen geworden zijt; hoe grote reden hebt gij om de Here te danken!

Eindnoten:

1. Enkele lokale gegevens hebben we te danken aan twee Drogehamsters, J. Tabak en S. Nicolaï Pzn. en aan A. Algra. *De historie gaat door het eigen dorp*, III, 80 e.v.
2. S. Cuperus, *Kerkelijk leven der Hervormden in Friesland tijdens de republiek*, deel II, Leeuwarden, 1920, 164.
3. In het bevolkingsregister per 1 januari 1830 vinden we voor Drogeham o.a. vermeld: Pieter Dirks Koopman, 34 jaar, geboren Marum en zijn vrouw Aaltje Anes Agema, 31 jaar, geboren Minnertsga. Verder de 19-jarige dienstmaagd Antje Sjoukes Storm.
4. In de brief staat ten onrechte Cor. VIII.
5. De voorletters van de beide Westerloo's hebben we er tussen haakjes bijgezet. In het bevolkingsregister per 1 januari 1830 van Achtkarspelen vinden we voor Augustinusga Lucas Donko Westerloo, 30 jaar, geboren Groningen en Grietje v.d. Kamp, 24 jaar, geboren Groningen, dienstmeid.

6. F.L. Bos, *Archiefstukken betreffende de Afscheiding van 1834*, deel I-IV, Kampen, 1939-'46, I, 226-7 (voortaan kortweg: Bos).
7. We noemen hier o.a. het uitnemend gedocumenteerd geschriftje van A. Tjoelker, *Ds S. van Velzen en zijn betekenis voor de Afscheiding in Friesland*. Een kerkhistorische bijdrage over de jaren 1835-1840, Leeuwarden, 1935.
8. J.A. Wormser, *Een schat in aarden vaten*, deel IV, Nijverdal, 1916, 8.
9. J.A. Wormser, a.w., 10.
10. J.A. Wormser, a.w, 11.
11. S. van Velzen, *Stemme eens Wachters op Zions muren*, Leeuwarden, 1836, 6, 7.
12. Gedachtenisrede 'na vijftigjarige scheiding te Drogeham, 11 december 1885 aldaar gehouden'.
13. Sietskemoei kan ook zijn de hoogbejaarde (84) Sietske Durks v.d. Bij, wed. Jan Durks Kronemeijer, te Drogeham.
14. T.H. Uitterdijk, *Leven en Lotgevallen*, 17 (zie noot 36).
15. Lykle Jans Wielenga woont in 1830 in Drogeham, geboren in Rinsumageest, koopman, 37 jaar oud.
16. Ds A. Sieders van Kootstertille heeft in het *Nieuwsblad van Noord-Oost Friesland* vanaf 23 januari 1976 een serie artikelen over de ring Kollum geschreven. De laatste vergadering van de ring Kollum die Van Velzen meemaakte, was die van 12 auggustus 1835. Hierop gaf hij in het kader van een verplichte verhandeling een verklaring van 1 Cor. 2:14 en 15. Op de vergadering van 1 april 1835 was hij als lid van de ring verwelkomd.
17. Het was een zoontje, Gerardus Michiel. Op 9 augustus werd het in de kerk van Augsbuurt gedoopt.
18. Dit werkje is 'herzien en vermeerderd' opgenomen in *Compleete uitgave van de officiëele stukken betreffende den uitgang uit het Nederl. Herv. Kerkgenootschap van de Leeraren H.P. Scholte - A. Brummelkamp - S. van Velzen - G.F. Gezelle Meerburg en Dr. A.C. van Raalte*, Kampen, 1884.[2]
19. We volgen hier weer een artikel van ds J. Douma in het *Friesch Kerkblad*.
20. *Officiëele Stukken*, 408.
    J.P. Bruinwold Riedel stond in Kollum, F. Bekius in Dantumawoude, P.A.C. Hugenholtz in Dokkum, H.F.T. Fockens in Twijzel, P. Sytsema in Oostrum, S. van Kleffens in Nes en Wierum.
21. J.A. Wormser, a.w., 24.
22. *Officiëele Stukken*, 441.
23. Tjoelker noemt haar ten onrechte Johanna Christina (p. 17).
24. *Officiëele Stukken*, 442.
25. Volgens mededeling van S. Nicolai Pzn.
26. Volgens het bevolkingsregister per 1 januari 1830 was hij getrouwd met Sytske Roels Fokkinga en waren de kinderen Hylke (12), Pieter (11), Roel (9), Fokke (7), Tobias (6) en Jan (3 jaar).
27. Spelling gemoderniseerd.
28. Schrijven van L.D. Westerloo d.d. 8 januari 1836 aan het klassikaal bestuur van Dokkum.
29. Aldus Durk Kempes van der Meer, wonende te Drogeham, en Pieter van Veen, wonende in Buitenpost. De preek ging 's morgens over Col. 2:6 en 's middags over zondag 44 van de Heidelbergse Catechismus.
30. Vonnis 17 februari 1836 rechtbank van eersten aanleg Leeuwarden.
31. Vonnis 30 maart 1836 rechtbank van eersten aanleg Leeuwarden.
32. Hij was in mei 1816 op 22-jarige leeftijd getrouwd met de even oude Sietske Roels Fokkinga, een veldwachtersdochter. Praamstra was de zoon van de veenbaas Hylke Jelles Praamstra.
33. Schrijven van L.D. Westerloo d.d. 30 maart 1836 aan de klassikale vergadering van 30 maart te Dokkum.
34. Pieter Arnoldus Boeyenk, agent van politie in de grietenij Achtkarspelen, Siebe Hendriks Kleinstra, veldwachter te Augustinusga, Bauke Sybrandus Metz, bediende van justitie, en Molle Sytzes Feenstra, politiebediende, de beide laatsten gestationeerd te Buitenpost.
35. Vonnis 3 september 1836 rechtbank van eersten aanleg Leeuwarden.
36. *Het leven en de lotgevallen van T.H. Uitterdijk, predikant bij de Christelijke Afgescheidene Gemeente te Franeker*, door hem zelven kortelijk beschreven en in het licht gegeven, Franeker, bij J.F. Jongs, 1848.
37. Roel Jans Kamminga overleed op 19 november 1842 te Rottevalle onder Opeinde, oud 85 jaar.
38. Schrijven van 24-2-1841 (Archief gemeente Achtkarspelen).

39. Schrijven 20 augustus 1841. We hebben de spelling wat gemoderniseerd. Het voetpad is nu nagenoeg verdwenen. De loop daarvan is ons bij een plaatselijke onderzoekingstocht aangewezen door J. Tabak, die ons trouwens ook in de omgeving van Drogeham wegwijs heeft gemaakt.
40. Hij schreef van 9 februari 1842 t/m 11 mei 1848 met fraaie hand de classisnotulen.
41. *Teun de Strooper*, een verhaal uit de dagen der Afscheiding door C.M.W. Plet, tweede druk. Uitgave J. v.d. Wal, Bruinisse, 1922. We hebben deze gegevens te danken aan K. de Jong te Kootstertille. Volgens S. Nicolai Pzn te Drogeham moet het verhaal eerst als feuilleton in een Kerkbode zijn verschenen.
42. Op 3 november 1837.
43. Not. Prov. Vergadering van Friesland 23 en 24 maart 1842.
44. Vgl. J. Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in Groningerland*, deel III, Groningen, 1978.
45. Hij was bij zijn overlijden op 3 februari 1850 weduwnaar van Geertje Jacobs Bouman. Zijn dood werd aangegeven door zijn zoon Jacob Pieters Oosterhof, 32 jaar, wonende te Sebaldeburen in de gemeente Grootegast, en door Wobbe Harmens Jongsma. In de overlijdensacte lezen we verder, dat hij geboren was te Beem (Bedum) gemeente Onderdendam.
46. *Honderd veertig jaar gemeenten en predikanten van de Gereformeerde kerken in Nederland*, uitgave van het Algemeen Bureau van de Gereformeerde kerken in Nederland, 1974, 44.
47. In 1845 is er in Sellingen (Gr.) sprake van om C. Kok (Cok) uit Beilen als oefenaar te beroepen (J. Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in Groningerland*, II, 219). In 1841 was hij ouderling in Beilen naast R.S. ten Have. In 1842 is hij oefenaar in Hijken en wordt daarna als ouderling in Beilen 'ontslagen' (volgens gegevens ons verstrekt door drs S.J. Th. Homan).
48. Ze was in Augustinusga geboren als dochter van Romke Lammerts Laanstra en Grietje Pieters Postma, arbeider te Augustinusga. Twee jaar eerder - 18 maart 1852 - was ds Koks broer Roelof, een 74-jarige schipper, wonende in Kampen, weduwnaar van Johanna Leurink, in het gemeentehuis van Achtkarspelen hertrouwd met de 43 (!) jaar jongere 'dienstmeid' Leentje Nagel, geboren in Tolbert (Gr.) en wonende in Drogeham.
49. Op 3 januari 1855 wordt in de pastorie een zoontje Evert geboren.
50. Hij is in 1834 getrouwd, 28 jaar oud, met de toen 19-jarige Ytje de Vries, dochter van notaris Meindert de Vries uit Augustinusga. Hij overleed in 1857 op 51-jarige leeftijd.
51. We raadpleegden het niet in de handel zijnde geschriftje van S. Nicolai Pzn, *Onze voorouders, wie het waren en waar ze woonden*.
52. Hij overleed in 1882 op 84-jarige leeftijd in Surhuizum, als weduwnaar van Klaaske Klazes Wedzinga.
53. Hij was een landbouwerszoon, geboren in Noordwijk in de gemeente Marum, en trouwde in 1830 met de 24-jarige Geertje Alles Boersma, landbouwersche te Surhuizum. In 1859 hertrouwde deze landbouwer, wonende te Surhuizum, op 60-jarige leeftijd met Wikke Hylkes de Vos, weduwe van Klaas Jacobs Hoeksma.
54. Hij was in 1839 als weduwnaar van Hylkje Melles Fennema hertrouwd met de 19-jarige Trijntje Rinses Hooyinga, arbeidster.
55. We hebben deze gegevens te danken aan S. Nicolai Pzn.
56. *De Bazuin* 22 maart 1872. We hebben de spelling enigszins aangepast.
57. Deze boeiende rede is in druk verschenen.

II *Oudega - Nijega - Opeinde (Smallingerland)*

Oudega is een zeer oud dorp in Smallingerland, gelegen op een zandrug en omringd door lage hooi- en weilanden. Omstreeks 1845 telde dit dorp met directe omgeving ruim 760 inwoners, die hun middel van bestaan voornamelijk in de landbouw en veeteelt vonden.

Eveneens in 1846 deelde Van der Aa in zijn Aardrijkskundig woordenboek mee, dat er ook een kerk voor de Christelijke Afgescheidenen was, waartoe ongeveer een kwart van de inwoners behoorde. Dit is zeker niet weinig.

We beschikken over een staatje van de bevolkingssamenstelling - naar religie - van iets latere datum, nl. per 1 januari 1850.[1.] Hieruit blijkt duidelijk de niet geringe omvang van de Afscheidingsbeweging in de bovengenoemde drie dorpen.

	Totale bevolking	**Nederl. Herv.**	**Evang. Luth.**	**Doops-gez.**	**Afgesch.**	**R.Kath.**
Oudega	820	457	-	36	327	-
Nijega	367	306	-	12	49	-
Opeinde	756	542	-	51	163	-

In Smallingerland was het omstreeks 1835 al net als in verscheidene andere streken in Friesland. De steeds meer om zich heen grijpende ongereformeerde prediking in menige hervormde stads- en dorpskerk smaakte velen niet meer. De op de preekstoel soms korzelig gedemonstreerde afkeer van de gereformeerde belijdenis was de oorzaak, dat ook in Oudega en omgeving de Afscheiding al dadelijk aanhangers vond, met als onvermijdelijk daaraan voorafgaand verschijnsel: het wegblijven uit de officiële kerkdienst en het apart vergaderen in *conventikels*, waarin dan een oefenaar zijn woordje *deed*.

In Oudega waren dit soms de rondreizende oefenaar *Pieter Jans Korporaal*, een arbeider, wonende te *Kooten*, en de wever *Gerhard Zundag*, die in zijn eigen huis voorging. En het was ‘de gewezen predikant van *Drogeham, Simon van Velzen*, die in de schuur van *Jan Arjens Mulder* heeft gepreekt en daar een ouderling en een diaken aangesteld zoals het gerucht loopt’. Dit schrijft ds *S.P. Minnema* namens de hervormde kerkeraad van Oudega op 22 februari '36 aan het klassikaal bestuur van Leeuwarden.

Ook in *Oudega, Nijega* en *Opeinde* kwam de burgerlijke overheid tegen de in haar ogen onwettige samenkomsten van de zogenoemde ‘se-

paratisten' in het geweer. Dit moest ze wel doen, want van hogerhand (Gouverneur!) werd druk op haar uitgeoefend. Dus vielen er processen-verbaal. Van een aantal daarvan hebben we bij de ingekomen stukken in het Gouverneursarchief een afschrift gevonden. Omdat ze ons interessante, nog onbekende gegevens over het begin van de Afscheiding in Oudega aanreiken, geven we ze hier door.

Het zal dan blijken, dat een heel invloedrijke oefenaar was *Marten Jans van Houten*, van wie de Afgescheiden kerk later overigens niet veel plezier heeft beleefd. De Afgescheiden gemeente van *Oudega* en ook die van *Boornbergum* heeft hij als het ware leeggezogen. In 1841 moest de kerk van Oudega zelfs opnieuw worden geformeerd, wat in Boornbergum pas vele jaren later - in 1893 - is gebeurd. We komen op deze M.J. van Houten in een apart hoofdstuk terug.

Processen-verbaal

Laten we nu eerst de processen-verbaal van onwettige bijeenkomsten van de Afgescheidenen in *Oudega* en directe omgeving bekijken.

Op 13 juni 1836 rapporteerde de grietman van Smallingerland aan de Gouverneur, dat sedert enige tijd in zijn grietenij te *Oudega, Opeinde* en *Boornbergum* nu en dan onwettige vergaderingen van separatisten werden gehouden. Zo was er op zondag 5 juni in Oudega een samenkomst belegd, die door niet minder dan 160 personen was bezocht geweest. Aan het bevel van de beide 'policibedienden' om uiteen te gaan, weigerde men gehoor te geven en verontschuldigend schreven deze in het verbaal erbij: 'het ontbrak ons aan magt om met geweld zulks te bevorderen'. 't Is waar, zo konden ze geen klappen uitdelen. De partijen waren ook wel erg ongelijk: 2 tegen 160!

De volgende zondag constateerden de politiemannen alweer zo'n bijeenkomst, nu in *Opeinde* en van niet minder dan 180 personen. Ook hier was weer sprake van een weigering om met de vergadering op te houden.

Op 3 juli meldden *Oeds Gerbens de Vries* en *Jan Sjoerds Veenstra*, policiebedienden resp. te *Oudega* en *Rottevalle*, aan *Isaäc Douma*, assessor en plaatsvervangend grietman, dat zij 's morgens omstreeks 10 uur in de schuur van *Jan Arjens Mulder* (Van der Meulen), huisman te Oudega een groep van ongeveer 60 personen hadden aangetroffen, voor wie *Marten Jans van Houten* het woord voerde.

Op het verzoek aan de eigenaar van het huis, *J.A. Mulder*, de onwettige vergadering te doen uiteengaan, antwoordde deze ietwat spitsvondig, dat ze met niet meer dan 19 Afgescheidenen bij elkaar waren (dat mocht immers) en dat ze de overigen moeilijk buiten de deur konden houden. De arbeider *Gjalt de Jong* kon zich toen niet meer beheersen, stond op en drong er emotioneel bij de heer des huizes op aan toch te zeggen, dat men weigerde te vertrekken ('welke aanrading met zeer veel drift geschiedde').

De agenten verklaarden verder nog, dat *Marten Jans van Houten* als

'leraar', *Jan Arjens Mulder* als ouderling, *Marten Martens van der Meer* als diaken en *Harmens Folkerts de Jong* als voorzanger waren opgetreden. Het betrof hier dus één van de officiële godsdienstoefeningen van de prille Afgescheiden gemeente in Oudega.

Tien dagen later, op 13 juli '36, rapporteerden de bovengenoemde politiemannen, dat ze een onwettig gehouden bijeenkomst hadden geconstateerd, nu in de schuur van de arbeider *Jan Jans v.d. Heide* te *Opeinde*, bijgewoond door wel 65 personen. Ook hier had de leider van de vergadering na de sommering van de politie nog meegedeeld, dat men niet van plan was uiteen te gaan, waarop men gewoon met het zingen van een nieuwe psalm o.l.v. voorzanger *Mindert Oetzes Deelstra* was verder gegaan. De Gouverneur, die uit vele 'delen' van de provincie soortgelijke berichten binnen kreeg, ging voor de oplossing van al die zwarigheden ook de tactiek van het gesprek toepassen. Zo verzocht hij o.a. de grietman van Smallingerland de 'hoofden' van de onwettige bijeenkomsten in zijn grietenij en de personen, die hun huis daarvoor beschikbaar stelden, te ontbieden voor een persoonlijk onderhoud. Aan deze oproep gaven de betrokken personen uit *Boornbergum* allen gehoor, maar van *Oudega* en *Opeinde* verschenen alleen de ouderling, de voorzanger en de gastheer in wiens huis de godsdienstoefeningen werden gehouden. De grietman - in dit geval weer zijn plaatsvervanger Isaäc Douma - drong er sterk bij hen op aan niet met meer personen te vergaderen dan was toegestaan, dus niet boven de 20. Anders zou tegen hen net zo worden opgetreden als in Scharnegoutum was gebeurd (inkwartiering!). De Boornbergumers beloofden het dadelijk, maar de ontbodenen uit Oudega en Opeinde waren minder gewillig. Ouderling J.A. Mulder sprak zelfs dreigend en agressief: 'Dat onze Koning buitenlands oorlog had, maar dat er binnenlands ook wel oorlog kon ontstaan over het geloof, indien zo hun bijeenkomsten werden tegengegaan!'.

Gelukkig hielden ze hun verzet niet vol en beloofden tenslotte ook beneden het getal (20) te blijven. Wat ze echter niet altijd deden. Want op *11 sept. '36* was het al weer mis. Op die dag moesten de politiebedienden vaststellen, dat 's morgens om 10 uur in de schuur van *Jan Arjens Mulder*, huisman, wonende te Oudega, ongeveer 70 mensen bijeen waren, die aandachtig zaten te luisteren naar wat *Marten Jans van Houten* tot hen te zeggen had. Desgevraagd verklaarde deze zoals gebruikelijk zijn 'preek' niet te willen beëindigen. De agenten gingen maar weer weg. 's Middags herhaalde de historie zich precies zo, alleen met dit verschil, dat er nu 150 hoorders waren. Of Van Houten de mensen ook wist te boeien!

Hij en zijn aanhangers voelden zich in het begin juridisch sterk staan, want ze hadden de rechtbank van eersten aanleg te Heerenveen op hun hand. Deze sprak - in tegenstelling met die te Leeuwarden en Sneek - de beklaagden op het onderhavige punt altijd vrij; waarschijnlijk een gevolg van de opvattingen van de *doopsgezinde* rechter aldaar. Deze was

nl. van oordeel, dat de grondwet volkomen vrijheid van godsdienstige *begrippen* waarborgde en dat de beschuldigden niet het doel hadden een nieuwe godsdienstige Gezindheid op te richten ‘maar alleen om te belijden en uit te oefenen die leere, welke zij houden voor de ware Gereformeerde leer’.

Tot driemaal toe velde de rechtbank van eersten aanleg te Heerenveen op 4 oktober '36 vonnis tegen groepjes aangeklaagden, wonende te *Oudega, Opeinde of Drachten*, en op 25 oktober 2 maal, met als uitspraak: vrijspraak. In het archief van die rechtbank vonden we de namen van de aangeklaagden met enkele persoonsgegevens vermeld. We geven ze hier groepsgewijze door:

1. *Marten Jans van Houten*, 34 jaar, geboren Rottevalle, wonende Dragten, arbeider.
2. *Jan Arjens Mulder*, 60 jaar, geboren Boornbergum, wonende Oudega (Sm.), boer.
3. *Marten Martens van der Meer*, 56 jaar, geboren Bergumerdam, wonende Smallinger-Opeinde, kleermaker.
4. *Harmen Folkerts de Jong*, 36 jaar, geboren en wonende Oudega, landbouwer.
5. *Jan Jans van der Heide*, geboren en wonende te Smallinger-Opeinde, arbeider.[2.]

Op 25 oktober kregen M.J. van Houten, J.A. Mulder, M.M. van der Meer, J.J. van der Heide te horen, dat ze waren vrijgesproken.

Het laatste proces-verbaal dat we onder ogen kregen (er moeten er meer zijn geweest) is dat van 20 november 1836. Mulder had weer zijn huis beschikbaar gesteld, M.J. van Houten de godsdienstoefening geleid. Een maand later sprak ‘Heerenveen’ opnieuw het ‘vrij’ uit, welk woord *Marten Jans van Houten* in oktober 1837, nu wonende te Oudega voor de zoveelste maal mocht horen. Hij was nu in zijn eigen huis de voorganger geweest.

Maar de opvattingen van de rechtbank te Heerenveen werden niet door het openbaar ministerie gedeeld. Dit ging in appèl in Leeuwarden van de vonnissen op resp. 4 oktober en 20 december '36 te Heerenveen geveld. Zijn bezwaar was, dat laatstgenoemde rechtbank hoofdpersonen in bijeenkomsten van meer dan 20 personen had vrijgesproken. Leeuwarden was strenger dan Heerenveen en veroordeelde in tweede instantie *M.J. van Houten, J.A. Mulder, M.M. van der Meer, H.F. de Jong* en *J.J. van der Heide* tot elk *ƒ* 10,- boete plus in totaal *ƒ* 44,24 proceskosten. En het vrijsprekend december-vonnis werd gewijzigd in *ƒ* 20,- boete voor M.J. van Houten en J.A. Mulder, elk met *ƒ* 14,81 proceskosten totaal.[3.]

We weten met zekerheid, dat Van Houten in 1837 in Oudega doorging met zijn oefeningen. Van kerkeraad of classis trok hij zich niets meer

aan, de schuur van Mulder had hij niet meer nodig, want hij oefende nu in zijn eigen huis op eigen houtje voor een eigen kring van getrouwen. Achter een gesloten deur. Wanneer de politie verscheen, liet men deze eenvoudig voor de deur staan, zoals het geval was op zondag 28 mei. Toen op deze dag het raadslid *Jannes Harmens Rinsma* (uit naam van de grietman)[4.] en de politiebediende *Jacob Mients de Jong* herhaaldelijk aanklopten, bleef de deur dicht 'hoewel de vrouw van Van Houten zelfs nog door het venster zag'.

Niet elk raadslid ging even graag mee en men probeerde soms eronder uit te komen. Dit had veldwachter J.M. de Jong al meer gemerkt. Op een zondag had hij weer opdracht om in en bij het huis van Van Houten poolshoogte te nemen en te controleren of men met meer dan 20 personen vergaderde (de huisgenoten er niet bij inbegrepen). Er moest dus een lid van het grietenij bestuur mee. De politieman pakte het nu slim aan. Bij het uitgaan van de kerk wachtte hij H. Veenstra op en deelde hem zijn opdracht mee. Deze kon nu met de beste wil van de wereld geen smoesje van verhindering verzinnen. Triomfantelijk schrijft de Jong dan ook aan de grietman: 'en toen kon hij er niet buiten heen met mij mede te gaan'.

Bij hun aankomst bij het huis van Van Houten bleef de deur zolang dicht, dat 5 personen tijd genoeg hadden gehad zich te verwijderen. Ik had dit wel gezien, vervolgt de Jong in zijn brief en had ook wel een getuige bij mij, maar Veenstra - die ongetwijfeld met tegenzin op het oorlogspad was meegegaan - had niets 'vernomen'. Maar goed, men kon nu het huis in en daar telden de beide functionarissen 21 personen. Wat dat betreft zat het dus goed, want bij het grensgetal 20 waren de huisgenoten niet inbegrepen. Van de 5 personen die aan de achterkant het huis hadden verlaten stonden er 3 nog op de weg en 2 bij de achterdeur. Nu zag Veenstra hen ook. De beide laatstgenoemden waren in een woordenwisseling met buurman *Klaas Feikes van der Kooi* gewikkeld 'want deze man wilde zulk een gevlieg niet om zijn huis hebben'. Wat later kwam er toch een officiële aanklacht tegen *Marten van Houten*, omdat hij op 17 september '37 in zijn huis als leider van een godsdienstoefening was voorgegaan zonder daarvoor toestemming te vragen. Het vonnis van 'Heerenveen' kunnen we gemakkelijk raden: vrijspraak (11 oktober 1837). Het was de laatste keer, dat Oudegaasters voor zulke kwesties voor de rechtbank in Heerenveen moesten verschijnen. En ook 'Leeuwarden' kwam in appèl niet meer tegen hen in het geweer.

Ontstaan Afgescheiden gemeente Oudega

In het belangrijke 'Verhaal van de wederoprigting der Christelijke Geref. Kerk in Vriesland in de jaren 1835 en 1836', te vinden vóórin het notulenboek der Prov. Vergadering, wordt door ds Van Velzen eigenhandig meegedeeld, dat in de loop van 1836 behalve in *Boornbergum,*

Hallum, Ferwoude (bij Workum) en *Wolvega*, ook in *Oudega* een gemeente is gesticht. Hij had er meer kunnen noemen. Wanneer heeft de instituering van laatstgenoemde gemeente nu precies plaatsgevonden?

We schreven hiervóór al, dat ds S.P. Minnema van Oudega op 22 februari '36 aan het hervormd klassikaal bestuur van Leeuwarden meldde, dat volgens het gerucht de ex-predikant van Drogeham, S. van Velzen, in de schuur van *Jan Arjens Mulder* deze Mulder tot ouderling en *M.M. van der Meer* tot diaken had bevestigd. De instituering moet dus vóór 22 februari '36 hebben plaats gevonden.

Volgens het *lidmatenboek* van de Afgescheiden kerk van Oudega heeft in januari 1836 zich afgescheiden van de hervormde kerk *'Beernt F. de Jong'*, terwijl *11 februari 1836* de datum van 'aankomst' is van *Jan Arjens Mulder, Aebe Uilkes Klomp* en *Mindert Deelstra*. En in het register van doopleden vinden we onder 11 februari 1836 een hele serie namen vermeld.[5.] Daarom kan wel als zeker worden aangenomen, dat de Afgescheiden kerk van Oudega o.l.v. *ds S. van Velzen* op *11 februari 1836* is gesticht. Vanaf dit begin woonden ook leden in *Opeinde, Nijega, Rottevalle* en *Suameer*.

Helaas zijn kerkeraadsnotulen uit die tijd - zo die al zijn gemaakt - niet bewaard gebleven. Want op de eerste vergadering van de classis Drogeham in december 1837 moest worden geconstateerd, dat alleen van de gemeenten te Drogeham en te Burum de 'kerkeraadsboeken' waren bijgeschreven en dat van de overige gemeenten der classis, d.i. van *Boornbergum* en *Oudega* 'de boeken in het geheel niet in gereedheid waren'. Daarom waren we blij, dat we bij de ingekomen stukken van de grietman van Smallingerland een verzoekschrift vonden, ondertekend door 27 personen uit *Oudega*, 4 uit *Nijega*, 7 uit *Opeinde*, 3 uit *Rottevalle*, 5 uit *Suameer*, en ook nog door ds S. van Velzen te Leeuwarden, die als predikant voor heel Friesland gold.

Het rekest is gedateerd 26 juli 1836 en gericht aan het grietenij bestuur. Het werpt wat meer licht op de enigszins nevelige geschiedenis van het beginjaar van de Afgescheiden kerk te *Oudega* - *Nijega* - *Opeinde*. We weten nu tenminste ongeveer wie de eerste (volwassen) leden waren. Daarom geven we die namen hier door en zetten er - om ze wat sprekender te maken - wat persoonsgegevens bij.

Oudega

1. *J.A. Mulder* - Jans Arjens Mulder, geboren te Boornbergum, boer, stierf hoogbejaard (85) in juli 1862 ten huize van zijn schoonzoon *Tjibbe Jans Sietzema*, wijk A, nr. 23. In de schuur van Jan Mulder op het Uiteinde zijn in de moeilijke beginjaren, rijk aan crises, vele kerkdiensten gehouden. Hij was de eerste ouderling van de Afgescheiden kerk van Oudega.
2. *B.S. van der Wal* - Baukje Sierds, de vrouw van J.A. Mulder.

3. *T.J. Sietzema* - Tjibbe Jans Sietzema, landbouwer, schoonzoon van J.A. Mulder, getrouwd met Grietje Mulder.
4. *G.J. Mulder* - Grietje heeft in 1841 de Afgescheiden gemeente de rug toegekeerd, 'wegens vreeze voor haar tijdelijk bedrijf' en ging weer naar de hervormde kerk.
5. *G.G. Sundag* - De wever Gerdt (Gerhard) Sundag, afkomstig uit de stad Schuttrup in graafschap Bentheim, was 54 jaar, toen hij in 1834 slechts 7 maanden na de dood van zijn eerste vrouw Marijke Jans Kronemeijer, hertrouwde met de 35-jarige Emke Meinderts Fridsma, weduwe van Keimpe Sytzes Draaisma, arbeidster te Eernewoude. Sundag trad ook op als oefenaar.
6. *E.M. Fridsma* - Hierbovengenoemd.
7. *P.P. Tjeerdsma* - Pieter Pieters Tjeerdsma, in 1836 schatter van beroep. Hij was in 1815 getrouwd, 27 jaar oud, met de weduwe van Oedze Minderts Deelstra, Frietzen Wiemers Hoekstra.
8. *Frietzen Wiemers Hoekstra* - Zie boven. Ze was de moeder van
9. *Mindert Oedzes Deelstra* - Deze boer ('huisman') is, hoewel jong overleden (39), na de herinstituering van de Afgescheiden gemeente in 1841, een belangrijke, leidinggevende figuur geweest.
10. *Aukje Taedes de Jong* - Vrouw van Mindert Oedzes Deelstra. Ze was de dochter van een 'huisman' uit Nijega.
11. *B.F. de Jong* - Berend Folkerts de Jong, arbeider. Hij was getrouwd met
12. *Aaltje Remmerts Boonstra*, een timmermansdochter uit Garijp.
13. *G.F. de Jong.*
14. *A.J. Mulder* - Arjen Jans Mulder, arbeider, zoon van de eerste ouderling J.A. Mulder; is getrouwd geweest met Sietske IJpes Haarsma, daarna met Roeltje Jans Overzet.
15. *H.F. de Jong* - Harmen Folkerts de Jong, arbeider, getrouwd met Akke Wietzes Brandsma.
16. *J.F. Hamstra* - Jan Fokkes Hamstra, boerenknecht, zoon van een schoenmaker uit Drogeham. Hij was in 1822 op 19-jarige leeftijd getrouwd met de 23-jarige dienstmaagd Sjoukje Jacobs de Haan.
17. *P.J. Tjeerdsma* - Pieter Jacobus Tjeerdsma, arbeider; was de man van Saakje Minzes Zwerver.
18. *A.F. de Jong* - Aalze Fokkes de Jong, arbeider; in 1835 getrouwd met Jinke Gjalts Adema.
19. *J.H. Veenstra* - Jan Harmens Veenstra, zoon van een veenbaas; trouwde 19 jaar oud met de even oude Berber Ates Kooistra.
20. *R.F. de Boer* - Remke Foppes de Boer, landbouwer.
21. *J.P. Tjeerdsma* - Johannes Pieters Tjeerdsma, huisman, in 1823 getrouwd met de 17-jarige
22. *Jitze Oetskes Deelstra*, zuster van de latere ouderling Mindert Oedzes Deelstra.
23. *T.J. Most* - Trijntje Jacobs Most.

24. *G.L. Dijkstra* - Grietje Lieuwes Dijkstra.
25. *A.H. van der Meer* - Akke H. van der Meer. Ze kwam later onder censuur, omdat ze in de ban was gekomen van de geestdrijver Pieter Blauw, een 'Zwijndrechtse nieuwlichter'. Ze leefde met één van zijn aanhangers 'in hoererij'.
26. *A.W. de Jong.*
27. *S.J. Mulder* - Stijnje Jans Mulder, ook een dochter van de eerste ouderling. Zal in 1842 trouwen met Jan Meinderts Deelstra.

We tellen voor *Oudega* in totaal dus 27 namen van ondertekenaars, zowel mannen als vrouwen. Voor *Nijega* komen we op vier namen.

1. *A.W. Wieringa* - Atze Wieberens Wieringa, landbouwer te Nijega. Hij en zijn vrouw werden volgelingen van Marten Jans van Houten. In 1848 overleed hij, 58 jaar oud. Zijn vrouw Roeltje Jans Overzet hertrouwde met de al genoemde Arjen Jans Mulder. Ze was toen 43 jaar en heet in haar huwelijksacte koemelkersche.
2. *Roeltje Jans Overzet* - Zie boven.
3. *H.E. Zuidema* - Hans Egberts Zuidema, herbergier te Nijega; sterft in 1850; hij is dan 67 jaar oud.
4. *A.H. Dou(w)ma* - Aafke Hedzes Douma, de vrouw van bovengenoemde H.E. Zuidema.

Opeinde levert 7 namen op.

1. *M.M. van der Meer* - Marten Martens van der Meer, de eerste diaken van de Afgescheiden kerk, waaraan hij zich later weer heeft onttrokken.
2. *D.D. Douma* - Douwe Douwes Douma. Deze vrijgezel is in 1869 hoogbejaard (92) gestorven. In zijn overlijdensacte heet hij rentenier, wat niet wil zeggen dat hij rijk was, want in het kohier van de personele omslag wordt hij arbeider genoemd en aangeslagen in de laagste klasse, nl. 88 cent per jaar.
3. *R.F. de Boer* - Rinze Foppes de Boer, huisman. Hij zal 79 jaar oud worden; is eerst getrouwd met Rinske Jans Harma, daarna met Aafke Jelles Zuidersma.
4. *R.J. Harma* - Rinskje Jans Harma, de eerste vrouw van R.F. de Boer.
5. *F. de Boer* - Foppe de Boer, wagenmaker.
6. *J.J. van der Heide* - Jan Jans van der Heide, arbeider, volgens zijn overlijdensacte tapper. Hij behoorde bij de Afgescheidenen tot de mannen van het eerste uur, is beboet wegens het meedoen aan 'illegale' godsdienstige bijeenkomsten, komt echter in het krachtenveld van de oefenaar Marten Jans van Houten terecht en raakt zo van de kerk af.
7. *Lolkje Minderts de Wit* - De vrouw van J.J. van der Heide.

Rottevalle is met 3 namen vertegenwoordigd:

1. *M.J. van Houten* - Marten Jans van Houten de bekende oefenaar, die later de Afgescheiden kerk veel schade zou berokkenen. Hij was geboren onder Rottevalle en woonde volgens zijn huwelijksacte in 1825 in Opeinde.
2. *G.P. v.d. Bij* - Grietje Pieters v.d. Bij, de vrouw van bovengenoemde M.J. v. Houten, een arbeidersdochter uit Twijzel.
3. *G.L. de Vries.*

Suameer geeft tenslotte 5 namen:

1. *T.P. de Jong.*
2. *G.M. Vennema* - Gepke Melles Fennema, arbeidster te Suameer. Ze zou het volgend jaar trouwen met Gjalt Fokkes Overzet, boerenknecht te Oostermeer.
3. *E.U. Klomp* - Ebe Uilkes Klomp, één van de eerste ouderlingen.
4. *Antje Klazes Offringa* - Vrouw van bovengenoemde.
5. *H.S. Kooistra.*

Ook ds S. van Velzen, predikant voor heel Friesland en wonende te Leeuwarden, komt als ondertekenaar van het rekest voor. Dit verzoekschrift is dus in totaal door 47 volwassen leden van de Afgescheiden gemeente van Oudega - Nijega - Opeinde getekend.

Voor het leren kennen van verdere gegevens resten ons nog de classisnotulen als bron en ook bij de lectuur van die van de Provinciale vergadering krijgen we af en toe een informatie.

Het wordt ons wel duidelijk, dat de jonge gemeente van Oudega een zware crisis der jeugd meemaakte, zo ernstig, dat ze in 1840 nagenoeg bezweek. Al op 18 december '37 deelt ouderling *J.A. Mulder* op een vergadering van de classis Drogeham mee, dat vele personen, die zich het vorig jaar bij de gemeente hadden aangesloten, 'thans terug blijven' d.w.z. niet meer in de kerk komen. Zelfs diaken *Marten van der Meer* 'verlaat zijn ambt en gaat in de valsche kerk', bezoekt dus weer de hervormde kerk. Gelukkig is er één lichtpunt, want *Ebe Uilkes Klomp*, wonende onder Suameer, voormalig ouderling, in de hervormde kerk aldaar, had zich bij de Afgescheiden gemeente te Oudega gevoegd. Omdat de man 'onberispelijk was in leer en wandel' stelde ds Van Velzen voor om namens de classis aan de gemeente te Oudega een brief te schrijven met het advies Klomp als haar ouderling te erkennen, maar wel moest deze dan eerst door de gemeente worden gekozen. Mocht dit een feit worden, dan konden vervolgens de beide ouderlingen *Mulder* en *Klomp* 'de ongeregeldheden nauwkeurig onderzoeken'. Hier spreekt weer de strateeg Van Velzen.

Wat diaken *M. van der Meer* betreft, deze zal 'bij volharding in zijn ontrouw, afval en sabbathschennis' moeten worden afgesneden, want hij had niet minder verklaard dan dat hij er spijt van had zich te hebben

afgescheiden. Ook oefenaar *Marten van Houten* zal schriftelijk door de classis worden vermaand om in plaats van de gemeente van Oudega ‘achter te zetten’, liever de ‘ongeregelden’ te vermanen. Hij steunde blijkbaar zijn hoorders - die ook uit Boornbergum kwamen - in het negeren van hun kerkgang, berispte hen in elk geval niet. Nog geen maand later kreeg de classis een merkwaardig geval te behandelen (januari 1838). *Akke Hendriks van der Meer* bleek in ‘hoererij’ te leven met een zekere *Batele*, een aanhanger van *Pieter Blauw*. Al in augustus van het vorig jaar had de Provinciale vergadering van Friesland de ouderlingen gewaarschuwd voor een zeker persoon ‘genaamd *Pieter Blauw* die van zichzelven getuigend, dat hij wat groots was, het land rondreisde en ook veel in deze streeken zich ophield om door kettersche en godslasterlijke stellingen de eenvoudigen te verleiden’. Daarom werd er op aangedrongen, dat elke ambtsdrager in zijn eigen gemeente ‘tegen dien verleider zoude waken, die reeds bij sommige menschen ingang had gevonden’. We hebben hier te doen met een aanhanger van de secte der zg. *Zwijndrechtse Nieuwlichters*. Ds J. Kok in zijn mooi boekje *Meister Albert en zijn zonen* maakt er melding van.[6.]

Van Velzen zou *Akke* schriftelijk vermanen. (Uit de brief aan Akke Hendriks van der Meer: ‘....Gij zijt zekere Batele gevolgd die een discipel is van Piet Blauw enen man uit wiens mond ik zelf vele Godslasterlijke stellingen gehoord heb: en leeft tans met hem in hoererij....’.) Jammer genoeg worden in deze brief die in de classisnotulen staat opgenomen, die godslasterlijke opvattingen van Blauw niet genoemd.

In de tweede helft van 1838 nemen de moeilijkheden in de gemeente van Oudega steeds ernstiger vormen aan. Een aantal met name genoemde leden onttrekt zich aan de kerkdiensten ‘allen behorende tot de gevestigde gereformeerde gemeente te Oudega’.[7.] De meesten bleven 's zondags thuis, sommigen gingen naar de hervormde kerk, onder wie *Jan Harmens (Veenstra)* en *Jan Hamstra*. Hun wordt vermanend toegevoegd: *‘Zie dog niet weer terug als het wijf Lots na Zodom’*.

Niet alleen Van Houten is de oorzaak van alle narigheden. De kwestie van: moet er - zolang er een vacature is - in de kerkdiensten een oefenaar voorgaan of moet er een preek van een oude, godzalige schrijver worden voorgelezen, gaat nu ook in Oudega evenals in zo menige andere gemeente, een rol spelen. Sommigen zijn voor *preeklezen*, anderen voor *oefenen* (waarvan Van Velzen een fervente tegenstander is).

In oktober '38 stelt Van Velzen op de classisvergadering vast, dat het in de gemeente van Oudega ‘vrij onstichtelijk’ toegaat en twee maanden later komt naar buiten, dat de ‘onenigheid’ in Oudega zeer groot is en de onvrede onrustbarende vormen heeft aangenomen. De ene ouderling (Mulder) kan het niet vinden met de andere (Klomp), een diaken schijnt er niet meer te zijn, terwijl ook *M. v. Houten* in de disharmonie danig zijn partij meeblaast. Hij had aan de classis een brief geschreven met be-

schuldigingen tegen ouderling Mulder. Deze had voorstanders van het oefenen ‘uitgekreten’ voor verachters van Gods Woord, terwijl volgens Van Houten Mulder zelf zich had schuldig gemaakt aan *sabbathschennis* door bijna een hele zondag met werken te hebben doorgebracht. Mulder, die zelf op de classis van 10 december aanwezig was, verdedigde zich als volgt: Hij had gezegd, dat zij ‘die niet wilden wezen bij het lezen der aan ons overgelatene oude predikatiën, van zoo wij hopen nu zalige Herders en Leeraars’, zoals op 14 oktober was gebeurd, dat zulke mensen ‘verachters waren van Gods Woord’. En wat die zondagsarbeid betreft, hij had maar gewerkt tot 7 uur 's morgens en was toen al weer naar huis teruggegaan.

In de classisnotulen kan nu terecht worden geconstateerd, dat uit alles duidelijk bleek ‘dat het nog vrij erg gesteld was in die gemeente (Oudega), terwijl er geen liefde was, want die vergroot de zonden der broeders niet, maar bedekt ze eerder en dit kunnen de broeders klaar uit brief en verklaringen opmerken’. De beide opzieners Mulder en Klomp mijden elkaar op de Provinciale vergaderingen en op die van de classis! Ze kunnen het niet met elkaar vinden. Aan Van Houten zal een brief worden geschreven n.a.v. zijn tegen ouderling J.A. Mulder ingebrachte beschuldigingen. Diaken *Hendr. Lollinga* van *Burum* wordt aangewezen om dat schrijven op te stellen. Het staat in de classisnotulen van 10 april 1839 opgenomen. En zie, op 7 augustus 1839 verschijnt Van Houten zelf op de classis om zo mogelijk ‘de geschillen’ tussen hem en de opzieners vereffend te krijgen. Maar van de gemeente Oudega is geen van de beide ouderlingen aanwezig! Dus blijft de zaak in de knoop.

De classis steunt de ontredderde gemeente van Oudega zoveel ze kan. De ouderlingen *R.D. Hamming* (Burum) en *R.J. Kammenga* (Drogeham) zullen Van Houten een bezoek brengen. In de classisvergadering van december '39 rapporteert Hamming ‘over zijn reis naar de persoon Marten van Houten’, die als ‘voorspreker’ optreedt in een vergadering, ‘die geheel zonder regels en kerkelijke wetten is’. Wel moest Hamming erkenen, dat hij daar niets onstichtelijks had gevonden, maar omdat het zo niet kon doorgaan (‘terwijl het zoo dog niet kon en mogte’), had Van Houten toch beloofd eraan mee te werken, ‘dat er een gemeente kwam’. Er kwam echter niets van, want Van Houten bleek het gereformeerde spoor totaal bijster geworden en verzandde in zijn independentisme. Hij ging, tegen de raad van zijn ouderlingen in, door met het oefenen op de hem eigen wijze ‘en zich te vereenigen met een soort van menschen, die tegen onze kerk zijn’. In een brief aan de ouderlingen verklaarde hij, dat de Afgescheiden gemeente te Oudega niet de Gereformeerde Kerk was en de ouderlingen geen ‘opzienders zoo zij zich noemden.’[8.]

Nu moet gezegd worden, dat het met Mulder en Klomp ook niet zo best ging. Ze waren volgens de classis zeer ontrouw ‘in hun post’ en ‘geven

zelfs hun gemeente over', wat wel zal betekenen, dat ze de zaak lieten lopen. Ook onderling hadden ze ruzie. Klomp vertelde zelfs op de classis - en dat was juist - dat zijn collega zelden of nooit de kerkdiensten bijwoonde en die dus ook niet kon leiden. Deze taak kwam dus hoofdzakelijk op Klomp alleen te rusten. Op de classisvergadering van 11 november 1840 wordt dan besloten, dat iemand van de classis naar Oudega zal gaan om de partijen te horen 'en de gemeente voor te gaan, opdat de kwaal mogte ontdekt worden, waarom die gemeente zoo geschokt is geworden en nog in geen regte vereeniging leefde'.

Herinstituering

Twee maanden later echter blijkt er opeens een grote ommekeer te hebben plaats gevonden. Ze betekende niet minder dan een *hernieuwde instituering* van de gemeente. Ds De Haan schrijft vóórin het eerste notulenboek, hoe het gekomen is tot '*hernieuwde stichting en vestiging der Christelijke Afgescheidene Gereformeerde Gemeente te Oudega, Nijega en Opeinde in Smallingerland onder het geleide van den Afgescheidenen Leeraar T.F. de Haan op den 11 januari 1841*.

We volgen het belangrijke verhaal hier op de voet, met enkele opmerkingen onzerzijds.

Door verschillende 'omstandigheden' was de gemeente 'vrij wat vervallen en uiteen geraakt'. Welke die omstandigheden waren, hebben we in de voorafgaande pagina's uiteengezet. Van een geregelde Woord- en sacramentsbediening was al lang geen sprake meer. We konden slechts één dopelingetje noteren uit het begin van 1836, een kleinzoontje en naamgenoot van ouderling *Jan Arjens Mulder*. Het moet worden gezegd, dat het doopboek pas in 1848 door ds H.J. van Goor is aangelegd. Op advies van ouderling Mulder - gaat het verhaal verder - en met medeweten van zijn collega *Ebe Uilkes Klomp* werd nu ds De Haan aangezocht om de nog bestaande gemeente - maar och, wat was ze zwak - te reorganiseren. Daarom reisde op zondag 10 januari 1841 een deputatie van 6 personen naar het dorp *Wouterswoude* (bij Driesum), waar ds De Haan die dag zou preken. (De gemeente daar was pas enkele weken geleden geïnstitueerd.) We moeten hierbij bedenken, dat ds De Haan, die toen in *Wanswerd* woonde, in die tijd predikant voor heel Friesland was. De namen van het 6-tal zijn bewaard gebleven. We noemen ze hier en voegen er enkele bijzonderheden aan toe:

Arjen Jans Mulder, de zoon van de ouderling, en diens broer *Sieds Jans Mulder*.
Pieter Jacobs Tjeerdsma, een arbeider, en zijn zwager
Jan Wessels Nijhuis, wever van beroep, getrouwd met Tjeerdtje Tjeerdsma.
Jan Harmens Veenstra, huisman en
Gjald A. de Jong, arbeider.

Dit hierboven genoemde gezelschap nam ds De Haan uit *Wouterswou*mee naar *Oudega*. Ter voorbereiding van de herinstituering preekte deze de volgende dag tweemaal in de *schuur* van ouderling Mulder, 's morgens over Openb. 3:18; een tekst waarin de Laodicensen worden bestraft over hun lauwheid (waarbij ds De Haan ongetwijfeld zal hebben gedacht aan de lauwheid en onkunde van de gemeente Oudega, waardoor het verval zulke grote afmetingen had aangenomen). ‘Ik raad u, dat gij van mij koopt goud, beproefd komende uit het vuur, opdat gij rijk moogt worden; en witte kleederen, opdat gij moogt bekleed worden en de schande uwer naaktheid niet geopenbaard worde; en zalf uw oogen met oogenzalf, opdat gij zien moogt’. 's Middags had ds De Haan tot tekst de bemoedigende woorden uit Lucas 19:10: ‘Want de Zoon des menschen is gekomen om te zoeken en zalig te maken, dat verloren was’.

Op de avond van diezelfde 11e januari 1841 vond nog een derde samenkomst plaats, nu in de *kamer* van ouderling Mulder. Daar zat ds De Haan, die de leiding had en daar zaten ook zij, die met de Afgescheidenen sympathiseerden. Wie wilde, kon zich ‘op belijdenis des geloofs’ opgeven als lid van de Afgescheiden gemeente te Oudega. Van deze gelegenheid maakten 9 personen gebruik. We lezen in het verhaal dan de namen van de volgende nieuwe leden:

Arjen Jans Mulder
Rinse Foppes de Boer
Pieter Jacobs Tjeerdsma
Douwe Douwes Douma
Harmen Folkerts de Jong
Jan Jans van der Heide
Wilhelmina Jacobs Zwerver
Stijntje Jans Mulder
Lolkje Minderts (de With)

En het lidmatenboek noemt nog de ‘aangenomenen’:

Trijntje Jacobs Most
Baukje Sierds (vrouw van ouderling Jan A. Mulder) en
Antje Klazes Offringa (de vrouw van ouderling Klomp).

In die bijeenkomst bij Mulder in de kamer werd ook de kerkeraad vernieuwd en aangevuld. Met meerderheid van stemmen bleken tot ouderling te zijn verkozen: *Mindert Oedzes Deelstra* i.p.v. de aftredende, oude Jan Arjens Mulder, en tot diakenen *Harmen Folkerts de Jong* en *Rinse Foppes de Boer:* ‘Deze personen die posten in de Gemeente aangenomen hebbende, zijn plegtig voor de Gemeente in de zelve bevestigd’. *E.U. Klomp* was ouderling gebleven.

Nog was de plechtigheid niet ten einde, want ds De Haan bediende ook nog aan *Douwe Douwes Douma* de volwassenen-doop. Ter afwisseling

had men die avond af en toe een psalm gezongen. En aan het slot dankte ds De Haan God voor Zijn genade ‘die Hij aan deze Afgescheidene Christelijke Gemeente bewezen had bij deze gelegenheid, met haar weder te herstellen en te bevestigen, uit te breiden en te vereenigen in Hem, tevens biddende, dat Hij haar bij voortduring onder Zijne bescherming en leiding wil nemen en Zijne genade aan haar ook vermenigvuldigen, dat zij moge toenemen in kennis, geloof en Godzaligheid tot lof en prijs Zijns grooten Naams’.

Twee dagen later verscheen op de classisvergadering de voltallige nieuwe kerkeraad van Oudega, vergezeld van *ds De Haan* van Wanswerd. Op voorstel van laatstgenoemde zou aan *Marten van Houten* worden gevraagd of hij ook ‘bij onze Kerk begeerde te blijven... en of hij deze Kerk met de aangenomen kerkenordening erkent voor de ware Kerk .... zo niet, dan moesten wij hem beschouwen zichzelf afgesneden te hebben’. Nu, het antwoord van Van Houten laat zich gemakkelijk raden. Hij breekt definitief met de Afgescheiden kerk, wat hij in feite al een paar jaar eerder had gedaan, en gaat tot zijn dood in eigen oefeningen voor. In een apart hoofdstuk hebben we over hem uitgeweid.

De eerste kerk

In januari 1841 was dus de gemeente, na dicht bij de verdwijning te zijn geweest, herrezen. Al heel gauw begon men met het bouwen van een eigen kerkje aan de Achterweg, dat in het laatst van juni in gebruik kon worden genomen. Een *gevelsteen* - in 1910 in de tegenwoordige kerk in de Buorren in de muur van de gang tussen consistoriekamer en kerkruimte gemetseld - houdt nog de herinnering aan deze daad van geloofsmoed levendig. We lezen daarop het rijmpje: ‘W.R. de Boer heeft van deez' tempel den eersten steen tot een exempel gelegd, voor anderen ten bewijs, dat hij de Godsdienst stelt op prijs. En 't bouwen dezer kerk was P.A. Poelstra's werk’.

In diezelfde wand bevindt zich nog een gedenksteen uit de begintijd, met de woorden (waarop wel wat aan te merken valt):

> Wie arm en ledig is,
> Kom hier maar binnen treden,
> Hier is een vollen disch
> Voor Christus ware leden.

Om de lijn naar onze eeuw nog even door te trekken: Een gedenksteen boven de ingang van de kerk van nu in de Buorren vermeldt, dat ds D. Prins op 28 juni 1910 voor de bouw de eerste steen heeft gelegd met als zeer toepasselijk motto: In deze plaats zal Ik vrede geven, spreekt de Heere. Haggaï 2:10. Met deze treffende woorden wijst Haggaï bij de bouw van de nieuwe tempel in Jeruzalem op Christus Jezus, die als Vredevorst de geestelijke vrede, de ware zielerust in zijn kerk wil geven, het Messiaanse heil. Toch is het oude kerkgebouw nog niet verdwenen. Het is echter niet meer in Oudega te vinden. Want toen het in 1910 werd af-

gebroken, is het weer opgebouwd in Drachten om dienst te gaan doen als Christelijke Geref. Kerk. Het staat er nog op de hoek van de Zuiderdwarsvaart en de Raai en wordt nu voor verenigingsdoeleinden gebruikt. Het transport per schip van stenen en verdere materialen van Oudega naar Drachten is door leden van de pas opgerichte Chr. Geref. Kerk verzorgd (o.a. door Schokker).[9.]

Maar keren we terug naar Oudega. Die eerste kerk was maar een sober gebouwtje. In de maanden voorafgaande aan het stichten van het nieuwe kerkgebouw, kwam de gemeente samen in enkele particuliere woningen. We vinden tenminste - aldus ds. J. Douma in het *Friesch Kerkblad* van 1936 - onder de kerkelijke uitgaven enige posten, die daarop wijzen.

Zo is aan *J.A. Mulder* 'voor het onderscheiden malen afstaan van een gedeelte van zijn huis' *ƒ* 12,37½ uitbetaald, en voor hetzelfde doel aan *D.D. Douma ƒ* 0,70, aan *P.J. Tjeerdsma ƒ* 0,60 en aan *J.J. van der Heide* in Opeinde *ƒ* 1,12½. De grootte van de hier genoemde bedragen wijst er al op, dat men vooral kerkte in de woning (schuur) van ouderling J.A. Mulder. Ook na de eerste instituering in 1836 was dit al het geval. Voor de beginjaren van de Afgescheiden kerk in Oudega is die schuur van Mulder - als hulpmiddel - van grote betekenis geweest. Ze stond op het Uiteinde. Al is kerkgeschiedenis geen geschiedenis van gebouwen - ze zijn maar hout en steen - toch speelt die geschiedenis voor een deel zich af in gebouwen en woningen, ja zelfs in schuren zoals hier in die van J.A. Mulder in Oudega.

De eerste dominee

De kleine gemeente pakte eveneens dadelijk moedig het *beroepingswerk* aan. Nog geen maand na de hernieuwde stichting beroept ze *Teeuwes Egberts de With*, een schoolmeesterszoon uit *Birdaard* en leerling van ds De Haan in het tegenover Birdaard aan de Dokkumer Ee gelegen *Wanswerd (aan de Streek)*. Hij had toen zijn examen nog niet gedaan, al had hij zich wel op de Provinciale vergadering van 1 januari '42 aangeboden om geëxamineerd te worden. Maar dat was een hele historie geworden. Hoewel het getuigschrift van de kerkeraad van Wanswerd - waarbij de classis zich had aangesloten - een gunstig oordeel over de With bevatte, lieten op de Provinciale vergadering ds Van Velzen en ds Van Raalte toch hun bezwaren horen.

De kerkeraad van Wanswerd-Birdaard had nu wel verklaard, dat De With zich altijd als een ijverig voorstander van de Chr. Afgescheiden kerk had geopenbaard, maar verzwegen dat hij onder censuur had gestaan. (We hebben deze kwestie in het hoofdstuk Wanswerd-Birdaard in deel 1 van deze studie behandeld).

Men kon - aldus ds Van Velzen - toch terecht vragen: Is De With wel voldoende 'ootmoedig', want het stond vast, dat hij vroeger 'in onenigheid en hoogmoed had gewandeld'. We merken hierbij op, dat in

deze vraag nog Van Velzens afkeer van het oefenen doorstraalde, over welke kwestie hij met De With in Birdaard - waar beiden toen woonden - overhoop had gelegen.

Toen de kerkeraad van Steenwijk bij die van Wanswerd had geïnformeerd, hoe het nu op dit punt (de ootmoed) stond met De With, had het antwoord geluid: Beproef hem zelf maar. De ouderling van de gemeente. Wanswerd kwam echter tegen deze beschuldiging op. In het getuigschrift had de kerkeraad niet meer vermeld wat in het verleden was gepasseerd, want dit moest als vergeven worden beschouwd. Bovendien studeerde De With nu al ¾ jaar bij ds De Haan en had 'al weer langen tijd wel en onbesproken gewandeld'.

Na een brede bespreking wordt tenslotte een voorstel van Van Velzen aangenomen: het examen wordt een half jaar uitgesteld en in die tijd zal in de gemeenten een collecte voor De With worden gehouden.

T.E. de With - 1842-'43

Na die proeftijd is De With in juni wel door de Prov. vergadering geëxamineerd en tot de dienst des Woords toegelaten. Tien dagen later, op 27 juni 1842, wordt hij door zijn leermeester ds De Haan als predikant in Oudega bevestigd met 1 Petrus 5:1-4, in welke verzen de apostel de ambtsdragers, aan wie de herderlijke zorg over de gemeente is opgedragen, opwekt de 'kudde Gods' goed te leiden, niet als huurlingen en heerszuchtig, maar op voorbeeldige wijze naar de wil van God. Doen ze dit dan mogen ze voor hun pastoraal leiden van de gemeente rekenen op de heerlijkheid als genadeloon. 's Middags doet hij zijn intree met ps. 27:4, welke tekst doelt op het genieten van de gemeenschap met God, die haar hoogtepunt bereikt in de eredienst in de tempel: 'Eén ding heb ik van den Heere begeerd, dat ik zal zoeken; dat ik al de dagen mijns levens mocht wonen in het huis des Heeren, om de lieflijkheid des Heeren te aanschouwen en te onderzoeken in zijnen tempel'. Met de intree van ds De With was de classis Drogeham nu tenminste één predikant rijker geworden.

Die zondag moet een blijde dag zijn geweest voor de Afgescheiden gemeente van Oudega, die moeilijke jaren achter de rug had. Ze had nu een eigen dominee en een eigen kerk, terwijl er ook geen angst meer voor boeten of tegenwerking van de overheid hoefde te zijn, want bij K.B. van 16 juni 1841 was de Christelijke Afgescheidene Gemeente te *Oudega, Nijega* en *Opeinde* in de grietenij Smallingerland door Koning Willem II erkend. Men had meegedeeld te zullen kerken 'in een te stichten gebouw, op eene plek gronds, bekend onder Sectie B no 261 en 262 te Oudega'. Dit was de kerk op de Achterweg, waarin ds De With zijn intree had gedaan.

Dat volgens het boek der kerkelijke uitgaven - aldus ds J. Douma - *Fopke Jansma* voor *ƒ* 3,35 'den tuin des leeraars' verzorgd had en *Aal-*

tje Nijhuis voor *ƒ* 1,10 de pastorie had schoongemaakt, terwijl schipper *Eerde J. Hoekstra* voor *ƒ* 8,78 'leeraar de With met het vaartuig' uit Birdaard had gehaald, wijst erop, dat de nieuwe predikant vriendelijk is ontvangen. Hij was op de dag van zijn bevestiging ook geen onbekende meer in Oudega. Want hij had, na beroepen te zijn, al verscheidene keren in Oudega geoefend. Had broeder Lollinga van Burum voor zijn oefenen *ƒ* 3,- en broeder Kreulen van Diever *ƒ* 3,50 ontvangen, De With had voor zijn 'reiskosten en moeiten' *ƒ* 25,- mogen beuren. Dominee-zijn in de Afgescheiden kerk betekende in de regel veel werk doen voor weinig traktement. Zo was het ook in Oudega. De gemeente was zeer uitgestrekt. Uit het oudste doopboek blijkt, dat er leden woonden niet alleen in *Oudega*, maar ook in *Suameer, Rottevalle, Drachten* (waar in 1844 een Afgescheiden gemeente ontstond), *Beetsterzwaag* en *Boornbergum* (hier was de gemeente in 1842 te niet gegaan). En het traktement van ds De With? Het is de vraag of hij zelfs wel een vast traktement had. De kerk-collecten moeten het doen en de opbrengst daarvan schommelde soms sterk en bovendien moesten van het opgebrachte bedrag nog heel wat kerkelijke onkosten af. In 1842 heeft ds De With ontvangen *ƒ* 345,- met *ƒ* 14,- voor turf en *ƒ* 5,- voor vergoeding personele belasting. Breed heeft hij het dus zeker niet gehad, integendeel. Zou dit de oorzaak zijn geweest, dat hij nog geen twee jaar in Oudega is gebleven? We weten het niet.

Doordat hij vóór zijn officiële bevestiging op 27 juni 1842 verschillende keren in Oudega had geoefend, was hij al op de hoogte geraakt van enige moeilijkheden in de gemeente. Zo verscheen op de kerkeraadsvergadering van 1 april 1841 *Marten Jans van der Meer*, die vroeger diaken in de Afgescheiden kerk van Oudega was geweest, maar naar de hervormde kerk was teruggekeerd, met het verzoek zich weer bij de gemeente te mogen voegen. Van schuldbelijdenis wilde hij echter niet weten; hij gaf integendeel de schuld aan de gemeente. Daarom kon de kerkeraad nog niet tot zijn toelating besluiten. Zo stond het er eveneens met *Geert Zondag (Sundag)* voor. In diezelfde vergadering kwam ook nog *Berend Folkerts de Jong* meedelen, dat hij tegen het op De With uitgebrachte beroep was. Redenen daarvoor wist hij niet op te geven, dan alleen 'inwendig gevoel en openbaring', waarvan wij 'getracht hebben hem af te brengen en vermaand om het Woord Gods tot regel en toetssteen te houden'. Zo lezen we in de door De With met keurige schoolmeestershand (hij had nog voor de klas gestaan) geschreven notulen.

De eerste kerkeraadsvergadering die ds De With als predikant van Oudega leidde, was die van 4 juli 1841. Het was geen gemakkelijke vergadering, temeer omdat het zijn eigen persoon betrof. Weer kwam het bezwaar van *Berend Folkerts de Jong* ter sprake. Men besloot deze 14 dagen tijd te geven om tot berouw te komen en zich tot de kerkeraad te wenden, anders zou hij worden gecensureerd. Men nam het dus niet

licht op, dat hij het beroepen van ds De With en diens oefenen vóór zijn examen verwierp ‘als niet met den wille Gods overeenkomende’. We zullen deze De Jong nog wel in latere notulen tegenkomen. Ook het gedrag van enkele andere leden kwam ter sprake. Een kerkeraad spaart soms de behandeling van moeilijke kwesties op tot de komst van de nieuwe predikant. Dan kan de goede man alvast de vuurdoop ondergaan. *Jan Jans van der Heide* uit Opeinde liet zich niet meer in de kerk zien, evenmin als *Atse Wijbrens Wieringa en vrouw*, die ‘zich met *Marten van Houten* vereenigden’. Daar hebben we weer de zuigkracht van de oefenaar Marten van Houten, die toen in het gebied van Drachtster Compagnie woonde en optrad. Mochten ze ‘hardnekkig’ blijven - aldus de notulen - dan zou de kerkeraad hen ‘uit het register der Afgescheidenen uitdoen’. In de vergadering van 6 december 1841 gaat het over een zuster *Grietje Jans Mulder*, die weer naar de hervormde kerk gaat. Ze zal worden vermaand, zoals dit ook moet gebeuren volgens de notulen van 11 januari 1842 met *Antje Offringa*, de huisvrouw van ouderling E.U. Klomp nog wel! Ook zij had zich weer ‘vereenigd met de thans bestaande Hervormde kerk’. Zelfs moest in 1843 ouderling *Klomp* zelf vermaand worden, omdat hij herhaaldelijk de godsdienstoefeningen niet bijwoonde. Gelukkig is het later met Klomp, die naar de kerk van *Drachten* vertrok, weer goed gekomen.

Gemakkelijk had ds De With het dus zeker niet in Oudega. Trouwens, wanneer heeft een dominee dit wel en kan hij zeggen, dat hij met zijn werk klaar is. De vroegere verdeeldheden, die zelfs tot tijdelijke opheffing van de gemeente hadden geleid, zullen in Oudega wel nagewerkt hebben. Toch krijgen we de indruk, aldus ds J. Douma, wiens artikel we verder volgen, dat het werk van ds De With niet ongezegend is gebleven. Het huisbezoek werd spoedig na zijn komst geregeld. Hij begon 27 september 1841, dus betrekkelijk vroeg, met de catechisaties voor kinderen, terwijl besloten was als vraagboek voor de volwassenen te nemen ‘het vraagboek van den nu zaligen Hellenbroek’. Dat ‘nu zalig’ of ‘godzalig’ zette men vroeger graag als bijvoeglijke bepaling voor de naam van een ‘oude schrijver’ van wie een werk werd genoemd. In oudgereformeerde kringen doet men dit nog graag. Het klinkt warm en bedoelt vertrouwen te wekken.

De catechisaties werden bij *D. Douma* aan huis gehouden. Een pastorie was er nog niet, dominee woonde in een huurhuis. Pas later kwam er een heel eenvoudige pastorie aan de Achterweg. Ze staat er nog. Op kerkeraadsvergaderingen was ds De With blijkbaar niet erg gebrand. In het tweede halfjaar van 1841 werden er maar drie gehouden, in heel 1842 ook maar drie, waarvan die van 11 januari in Opeinde, en in 1843 opnieuw drie (één weer in Opeinde). In totaal dus 9. Op die laatste vergadering van 4 april 1843 kreeg hij zijn attest van afscheid.

Als zegen op zijn arbeid mogen we zeker ook zien, dat in oktober 1841 geloofsbelijdenis deden *Rudolf Sjoerds Dijkstra, Geeltje Thijssens de*

Walle (de uit Ferwerd afkomstige vrouw van ds De With), *Aaltje Rommerts Boonstra, Gerrit Wieberens van der Hei* (later tot ouderling gekozen), *Oebele Hessels Herder, Tjetje Jakobus Tjeerdsma* en *Aaltje Popkes Jansma*. Op 26 maart 1842 kwamen officieel uit de hervormde kerk over *Grietje Lieuwes Dijkstra* en *Hans Egberts Zuidema*. Ze waren blijkbaar steeds 'bijwoners' geweest. *Akke Wietzes Brandsma* (de vrouw van diaken Harm F. de Jong) deed belijdenis en op 8 januari 1843 werden weer twee lidmaten aangenomen.

Als doopleden werden in 1841 9 personen toegelaten, terwijl in 1841 de doop aan 10 kinderen werd bediend, in 1842 aan 3, onder wie een zoontje Matthijs van ds De With en Geeltje Thijssens de Walle en in 1843 aan 2. Er zat dus groei in de gemeente. Lang heeft ds De With echter niet in *Oudega* c.a. gewerkt, nog geen twee jaar. Hij ontving een beroep van de gemeente van *Saaksum* (Gr.) nu de kerk van *Ezinge* geheten en nam het aan. Van de kerkeraad kreeg hij een loffelijke acte van ontslag mee, waarin deze o.a. verklaart, dat ds T.E. de With 'den tijd van bijna twee jaren deze Gemeente als Herder en Leeraar hebbende geleid en geweid, zuiver is in het geloof en onberispelijk in den wandel, en overeenkomstig de leer van Gods H. Woord, uitgedrukt in de Formulieren van Enigheid, heeft geleerd en geleefd'. De acte eindigt met de woorden: 'Zijn Eerw. onzen hartelijken dank betuigende voor zijn diensten aan onze Gemeente bewezen, met den innigen zielenwensch, dat hij verder tot Godes eer, opbouw en uitbreiding van Sion en tot heil van hem en de zijnen in het Woord des Heeren moge werkzaam zijn, waartoe God Almagtig genadiglijk gelieve Zijnen zegen te verleenen om Christus wil, Amen!'

w.g. E.U. Klomp, oud-ouderling
R.F. de Boer, oud-diaken
M.O. Deelstra ouderling
G. v.d. Hei ouderling
H.F. de Jong diaken
P.J. Tjeerdsma diaken

Ds. De With heeft op zondag 23 april 1843 plechtig afscheid van de gemeente genomen met de woorden van Jesaja 21:10: 'O mijn dorsching en de tarwe mijns dorsvloers, wat ik gehoord heb van den Heere der heirscharen den God Israëls, dat heb ik ulieden aangezegd'. In zijn laatste aantekening in de notulen, gedateerd Oudega 23 april 1843, verklaarde hij 'met veel liefde tot de Gemeente genegen te zijn, zodat deszelfs afscheid roerend was'. Dat hij niet overdreef, bewijst een particuliere brief van hem, gedateerd 2 januari 1843, aan ds H.J. Wind te Leens, waarin hij de geadresseerde om inlichtingen vraagt over de gemeente Ezinge (Saaksum), die hem wil beroepen: 'Voorts broeder geniet ik zalige ogenblikken in het verrigten van het mij opgelegde werk des Evangeliums; de dag van gisteren geheugt hier van'.[10.]

J.G. Huiskes 1844-'45

Niet lang is de gemeente van Oudega vacant geweest. Volgens *Honderdveertig jaar gemeenten en predikanten* (1974) is ds Huiskes 20 februari 1844 van Wildervank naar Oudega gekomen. De notulen vermelden er niets van. De eerste genotuleerde kerkeraadsvergadering na het vertrek van ds De With is die van 31 augustus 1844, toen ds Huiskes dus al maanden lang in zijn nieuwe gemeente was. Hij had deze te leiden, met de twee ouderlingen *M.O. Deelstra* en *G.W. v.d. Hei* en de beide diakenen *H.F. de Jong* en *P.J. Tjeerdsma*.

Op deze eerste kerkeraadsvergadering onder leiding van ds Huiskes werd besloten, dat zij die zich bij de gemeente wensten te voegen, vóór de proefpredikatie voor het Avondmaal zich op de kerkeraad moesten melden en daarna zouden hun namen van de preekstoel aan de gemeente worden bekend gemaakt. Uiteraard om gelegenheid tot het indienen van eventuele bezwaren te geven. Ook werden Avondmaal en huisbezoek geregeld en eveneens de catechisatie van de kinderen, die ‘over veertien dagen’, dus midden september zou beginnen.

Berend Folkerts (de Jong), die indertijd bezwaar had tegen het beroepen van ds De With, kwam ook weer in bespreking. Men zal hem weer vermanen over zijn vroeger gedrag ‘hetwelk tot hier aan toe geen gunstige gevolgen heeft gehad’.

De notulen van de tweede kerkeraadsvergadering, die van 28 september, vormen het summum van kortheid. We hebben ze tenminste nooit korter gelezen. In totaal zijn er tijdens het verblijf van ds Huiskes in Oudega slechts 6 kerkeraadsvergaderingen gehouden. Het was dus al net zo als bij zijn voorganger.

Op de derde kerkeraadsvergadering, gehouden op 25 november '44 stelde men een tweetal voor een derde diaken, *Douwe Douwes Douma* en *Hans Egberts Zuidema*, waaruit op 5 december de laatste gekozen werd. Het toevoegen van een derde diaken aan de kerkeraad vindt waarschijnlijk zijn oorzaak in het toegenomen zielental van de gemeente en niet zo zeer in de taakverzwaring van de diakenen, want de diaconale cijfers zijn zeer laag. Volgens ds J. Douma bedroegen de ontvangsten in 1841 de som van *ƒ* 78,76. De uitgaven waren in dat jaar:

51 weken per week 30 cent	*ƒ* 15,30
Onderhoud van ouderling E.U. Klomp	*ƒ* 9,40
Voor een gealimenteerde van Boornbergum, Rinske	*ƒ* 3,00
Turf	*ƒ* 1,50
Brood en wijn voor het Avondmaal	*ƒ* 2,51

Het volgende staatje is ook leerzaam:

Jaar	Inkomsten	Uitgaven
1842	*ƒ* 62,55½	*ƒ* 49,51
1843	*ƒ* 38,14½	*ƒ* 21,70
1844	*ƒ* 119,62	*ƒ* 53,20
1845	*ƒ* 120,92½	*ƒ* 68,60
1846	*ƒ* 71,30½	*ƒ* 17,30

De diaconale verzorging bracht dus niet veel werk met zich mee.

Al op de 6e kerkeraadsvergadering van 27 januari 1845 - ds Huiskes was nog geen jaar in Oudega - wordt gesproken over een beroep van *Drachten* 'uitgebragt op den leeraar Huiskes'. Was er wat aan de hand? Ds Huiskes maakt deze vergadering niet tot het einde toe mee, want hij moet naar *Opeinde* waar hij 'een kranke gaat bezoeken'. De kerkeraadsleden kunnen dus nu vrijer uit spreken. Maar de korte notulen laten ons weer in het duister.

Die van de classis Drogeham van 6 februari 1845 geven echter wat meer licht. Inderdaad 'zat' er iets tussen ds Huiskes en de kerkeraad. We lezen: 'De vergadering heeft gehandeld over eenige disputen, bestaande tussen dominee J. Huiskes en de Kerkeraad der gemeente Oudega, en heeft de vergadering hunlieden geraden tot wederzijdse verzoening en vergiffenis van het aan elkanderen gedane misdrijf; en is zulks in het bijzijn der vergadering behoorlijk en met handgeving geschied'. Het was dus weer goed gekomen. Gelukkig maar. Toch heeft ds Huiskes het beroep naar Drachten aangenomen en is 6 juli vertrokken, na een diensttijd van nog geen anderhalf jaar. Het doop- en lidmatenboek geven de indruk - de notulen zijn veel te kort en te weinig in getal om zekerheid te hebben - dat de korte ambtsperiode van ds Huiskes in Oudega niet ongezegend is gebleven. In 1844 en '45 werden samen 15 kinderen gedoopt. In het register van gedoopte *leden*, elders wel 'bijwoners' genoemd, staan voor 1844 niet minder dan 21 nieuwe namen vermeld en voor 1845 nog 4. Op 13 september 1844 hebben 11 personen tegelijk belijdenis afgelegd en op 29 december van datzelfde jaar nog één. Het zal de gemeente dan ook gespeten hebben, dat ds Huiskes zo spoedig vertrok. En al ging hij niet verder dan het in de buurt gelegen Drachten, de gemeente van Oudega was haar predikant toch kwijt.

Ds H.H. Knol 1845-1847

Weer duurde de vacature niet lang. Er kwamen trouwens ook steeds meer beroepbare kandidaten. In maart 1844 waren op een vergadering van de gecombineerde Provinciale synoden van Friesland, Groningen en Drenthe niet minder dan 12 studenten geëxamineerd, van wie 8 slaagden.

De opvolger van ds Huiskes zou echter geen kandidaat, maar een reeds dienstdoend predikant worden, nl. de 55-jarige *ds H.H. Knol*, die in

Marrum (Frl.), zijn tweede gemeente, stond. De kerkeraad had hem uitgenodigd op 29 juni het Avondmaal te bedienen en die zondag was hij zo goed bevallen, dat de gemeente van Oudega hem in de vacature-Huiskes beriep. Hoewel hij nog maar goed 9 maanden in het dorp in Ferwerderadeel had gestaan, nam hij het beroep toch aan. In Marrum was de gemeente in financieel opzicht nog armer dan die in Oudega.

De notulen van de in Oudega spaarzamelijk gehouden kerkeraadsvergaderingen vertellen ons niets over zijn komst. In elk geval is hij in het laatst van 1845 overgekomen, waarschijnlijk in december; op 16 januari '46 leidt hij zijn eerste kerkeraadsvergadering in Oudega, in dat jaar nog door 6 vergaderingen gevolgd. Hij zet een traditie van zijn voorgangers voort: de notulen blijven even kort en onbeduidend. Ze beslaan niet meer dan 7 kleine pagina's, sommige nog lang niet volgeschreven. Het maakt alles een wat primitieve indruk. We worden iets van censuur-gevallen gewaar, want de toepassing van de kerkelijke tucht werd door de Afgescheidenen niet verwaarloosd. Een broeder komt onder censuur ‘wegens overtreding van 's lands wetten’, een ander wegens een ‘ergerlijke levenswijze’ en een paar leden moeten wegens onderlinge twist worden vermaand. Die vermaning droeg vrucht, want er kon worden genotuleerd, ‘dat zij tot vrede zijn gekomen’.

Ook ds Knol is niet lang in Oudega gebleven, maar anderhalf jaar. Daarna vertrok hij naar *Leek*, waar hij tot zijn oude dag heeft gestaan. Over zijn afscheid is al weer niets te vinden. Op 10 februari 1847 is hij nog aanwezig op een kerkeraadsvergadering, maar in mei is hij niet meer in Oudega.

Ds H.J. van Goor 1848-1850

Na het vertrek van ds Knol werd de 25-jarige proponent *Hendrik Jans van Goor* te *Appelscha* beroepen, die met ds F. Strik van Burum op het tweetal stond. Hij bedankte echter en werd dominee in zijn woonplaats Appelscha. Maar het volgend jaar, toen hij op tal stond met zijn broer *K.J. van Goor* ‘op de Smilde’, werd hij opnieuw beroepen en nu kwam hij, na slechts 6 maanden in Appelscha te hebben gestaan. Op 26 november 1848 bevestigde ds De Haan hem. Met de bekende woorden van Jacobus 1:21, dat een christen alle vuiligheid en boosheid moet afleggen en met zachtmoedigheid het door God via de predikers in het hart geplante Woord moet aannemen, ‘dat uw zielen kan zaligmaken’. Soms kunnen we in de hal van een kerkgebouw op een aparte steen in de muur het tweede deel van deze tekst aangehaald vinden. De ervaring leert immers, dat een kerklid niet altijd ‘langzaam tot toorn’ is. De intreetekst van ds Van Goor van Zach. 6:15: ‘En die verre zijn, zullen komen, en zullen bouwen in den tempel des Heeren, en gijlieden zult weten dat de Heere der heirscharen mij tot u gezonden heeft. Dit zal geschieden indien gij vlijtiglijk zult hooren naar de stem des Heeren uws Gods’.

Ds Van Goor schrijft met keurige hand de notulen, die, vergeleken met die van zijn voorgangers, wat meer inhoud hebben, althans in het begin. Als scriba staat echter steeds ouderling *M.O. Deelstra* opgegeven, maar net als zijn voorgangers is ds Van Goor de scribent. Hij is duidelijk een man van orde en netheid. Het eerste doop- en lidmatenboek is door hem aangelegd. Hij krijgt nu ook een vast tractement van *f* 400,- bijeengebracht uit collecten, vaste bijdragen en zitplaatsen-gelden.

Uit de notulen plukten we de volgende vermeldenswaardige punten: *L.H. de Haan* en *J.J. Bouma* legden belijdenis van hun geloof af en werden zo tot leden van de gemeente aangenomen. Enkele doopleden van de hervormde kerk voegen zich bij de Afgescheidenen. Ook komen drie ambtsdragers van Drogeham op bezoek bij de kerkeraad van hun zustergemeente in Oudega, nl. *G.H. Sikkema, A.H. Piersma*, ouderlingen, en *G.H. Weima* diaken. Het ging over de kwestie: mogen aftredende kerkeraadsleden direct worden herkozen? In Drogeham waren daartegen protesten gerezen. De kerkeraad in Oudega was van oordeel, dat het protest ‘geen kragt’ had, omdat het niet was geargumenteerd, en maakte zich zo van de kwestie af.

De kerkvisitatie van 27 augustus 1849 in Oudega, gehouden door *ds F. Strik* van Burum en *ds H.J. van Goor* van Oudega zelf - want de eigen predikant was in de eerste tijd geregeld medevisitator - kon ds Strik in het notulenboek doen schrijven, dat alles ‘in goede orde’ was bevonden, ‘terwijl wij alzoo met blijdschap onderling mogten tezamen zijn en de Opzieners der gemeente met derzelver onderhoorigen aan den Allerhoogste aanbevelen’. Die goede orde mocht blijven - aldus ds J. Douma. Met grote trouw en zonodig met gestrengheid ging de kerkeraad te werk onder de goede leiding van ds Van Goor. De kerkelijke tucht werd gehandhaafd, iets wat ons steeds weer bij de Afgescheidenen opvalt. *Marten Martens van der Meer*, kleermaker te Opeinde, die in het begin van de Afscheiding zijn huis wel had beschikbaar gesteld voor de oefeningen (daarvoor was hij zelfs beboet geworden) en de gemeente als diaken had gediend, was in 1841 naar de hervormde kerk teruggekeerd. Toen hij in 1849 verzocht weer tot de gemeente te worden toegelaten, werd hem dit geweigerd. Hij wilde nog steeds geen schuld bekennen, maar zocht zichzelf te rechtvaardigen. Deze weigering werd in 1850 herhaald. Wie niet trouw de kerkdiensten bezocht, werd vermaand. Ook over doopleden werd tucht geofend. Dit ondervond een zekere Sibbeltje, die lastertaal van de kerkeraad en van sommigen van de gemeente had gesproken. Men dacht er zelfs over ‘om haar van de gemeente af te doen’, ook om haar ergerlijke levenswijze. De classis zou om advies worden gevraagd. Deze geeft toestemming deze vrouw om haar goddeloze wandel af te snijden.

Op 30 juli 1849 besluit de kerkeraad op ‘zondagavond’ van 5-6 uur een biduur te houden, ‘om te handelen over de omstandigheden des

tijds, bestaande in schrikkelijke ziekte'. Hier wordt ongetwijfeld gedoeld op de cholera-epidemie, die toen heerste.

Ouderling Mindert Oedzes Deelstra

We willen graag hier ook enkele passages wijden aan ouderling *Mindert Oedzes Deelstra*, die een grote steun is geweest voor ds H.J. van Goor en diens drie voorgangers. Ouderlingen die wèl regeren zullen dubbele eer waardig gekeurd worden, zegt het oude bevestigingsformulier. Mindert Oedzes Deelstra, zoon van een 'huisman' (boer) uit Oudega, trouwde op 19 mei 1832 op 22-jarige leeftijd met de dochter van een 'huisman' uit Nijega, nl. Akke Taedes de Jong, 24 jaar oud.

Deelstra is bij de heroprichting van de gemeente in 1841 ouderling geworden en telkens herkozen. Volgens het herdenkingsboekje 'Van honderd jaren' (1941) schijnt hij - van wie in 1941 nog talrijke nakomelingen in Oudega woonden en ook nu nog wel wonen - een man te zijn geweest met bijzondere gaven voor het ambt, terwijl hij ook financieel de gemeente steunde. Hij was niet onbemiddeld, want in het kohier van de personele omslag staat hij in 1840 vrij hoog aangeslagen voor *ƒ* 21,34; dat is in klass 5, terwijl er in totaal 15 klassen waren.

Toen de eerste kerk aan de Achterweg werd gebouwd, moesten er natuurlijk schulden worden gemaakt. Maar het bleek heel moeilijk aan het nodige geld te komen. Ds De With en Deelstra hebben tenslotte een som van *ƒ* 600,- weten te lenen van een winkelierster te Heerenveen. Daarvoor moest Deelstra zijn landerijen echter met een hypotheek laten bezwaren. In 1849 ging de gezondheidstoestand van Deelstra achteruit. Op 7 augustus '49 was hij voor het laatst in een kerkeraadsvergadering aanwezig, na in de voorafgaande maanden al enkele keren te hebben geabsenteerd. In het najaar vroeg hij wegens voortdurende ziekte ontheffing uit het ambt van ouderling. Maar hij werd door zijn mede-ambtsdragers zo gewaardeerd, dat men besloot de gevraagde ontheffing niet te verlenen, maar een derde ouderling te kiezen, die het werk van de zieke man kon waarnemen. In zijn plaats werd op 21 oktober 1849 *W.R. de Boer* gekozen. Enkele weken later kwam de absente diaken H.F. de Jong apart in de kerkeraadsvergadering vertellen, dat 'heden' ouderling Deelstra 'ontslapen' was. (6 nov.)

Het was beslist een gemis voor de gemeente, dat ds H. van Goor, die voor een eerder beroep naar Driesum had bedankt, een beroep naar *Thesinge* in Groningen aannam. Bijna twee jaar had hij de gemeente van Oudega als predikant gediend. Op de vergadering van 21 oktober 1850 kreeg hij een loffelijk attest mee, getekend door de kerkeraadsleden van toen, namelijk door de ouderlingen *W.R. de Boer* en *L.H. de Haan* en de diakenen *H.F. de Jong, P.J. Tjeerdsma* en *J.J. Bouma*. Zes dagen later heeft hij plechtig afscheid van de gemeente genomen met een preek over 1 Cor. 15:58, waarin Paulus uit de zekerheid van de opstanding - die door velen werd geloochend - opwekt tot

standvastigheid en overvloedige activiteit, die niet vergeefs ‘in den Heere’ zullen zijn. En weer lezen we als een soort afscheid in het notulenboek dezelfde woorden, die ook bij het vertrek van ds De With in 1841 werden gebruikt: ‘... en verklaarde met veel liefde tot de gemeente genegen te zijn, zoodat deszelfs afscheid roeren was’.

Ds R.A. Duiker 1851-1856

Zijn opvolger werd in 1851 de 26-jarige dominee *R.A. Duiker*, gekomen van *Lippenhuizen* (Fr.), waar hij maar heel kort had gestaan. Na op 18 mei in Oudega te zijn bevestigd (waarover nadere bijzonderheden ontbreken) leidt hij op 29 mei zijn eerste kerkeraadsvergadering in Oudega. Volgens ds J. Douma is hij, gelet op zijn handschrift in het notulenboek en op de vele schrijffouten, een man van weinig ontwikkeling geweest. We durven het niet te bevestigen, want in *Niezijl* (Groningen) waar hij al spoedig na zijn vertrek uit Oudega predikant werd (1856-1867) heeft hij enige jongemannen, die predikant wilden worden ‘wat extra les’ gegeven om voor hen de toegang naar Kampen te ontsluiten, o.a. *A. van Wijk* (dominee in Sappemeer en later in Thesinge geworden), *Jacob Noorderwier* (later in Noord-Amerika door zijn ‘geliefde professor’ ds Duiker opgeleid tot predikant) en diens jongere broer *Tunnis Noorderwier* (die de gemeenten van Rhoon, Veenwoudsterwal en Meppel heeft gediend). Dit wijst toch niet op weinig ontwikkeling bij de opleider. Als een slecht handschrift daarvoor een bewijs moet zijn, nu, dan vallen er nog verrassende conclusies te trekken.[11.]

In Oudega deed ds Duiker met toewijding zijn pastorale werk. Hij schijnt een vriendelijk en innemend man te zijn geweest. Als *Ruurd Dijkstra* en *Geert Zondag* door hem worden vermaand, erkennen ze hun schuld. Het afleggen van geloofsbelijdenis voor de kerkeraad gaat ook door. We noemen de namen van *Herre L. Weima, Jacob L. Weima, W.A. Kooistra, H.R. de Boer, J.S. Sijtsma, H. de Jong, Jan Boelens, Marten de Vries* en anderen, van wie ongetwijfeld nog nazaten in het dorp leven. De kerkelijke tucht blijft gehandhaafd, ook over doopleden. Er is een dooplid, dat noch in de kerk, noch op de catechisatie komt en naar geen vermaning wil luisteren. Hem wordt een termijn gesteld om tot erkenning van zijn kwaad te komen. Gebeurt dit laatste niet, dan wordt hij afgesneden.

Intussen groeit de gemeente zo, dat een derde ouderling noodzakelijk wordt. Deze wordt op Tweede Kerstdag 1853 gekozen. De kerkeraad bestond toen uit de ouderlingen, *J.L. Jonker, W.R. de Boer* en *H.F. de Jong*, en uit de diakenen *J.J. Bouma, P. Tjeerdsma* en *H.T. de Jong*. Een jaar later wordt tot ouderling herkozen *K.T. Leistra*, met wie er in een vorige periode moeilijkheden waren geweest, en als diaken *Eite Eelkes Boonstra*.

Na een verblijf van bijna 5 jaar in Oudega vertrekt ds Duiker in januari 1856 naar *Surhuisterveen*. Op 6 januari 1856 hield hij zijn afscheids-

preek over Lucas 4:42b en 43: '.... en de scharen zochten Hem, en kwamen bij Hem, en hielden Hem op, dat Hij van hen niet zoude weggaan. Maar Hij zeide tot hen: Ik moet ook andere steden het Evangelie van het Koninkrijk Gods verkondigen, want daartoe ben Ik uitgezonden'.

Ds Duiker ging dus nu naar *Surhuisterveen* en binnen het jaar van daar naar *Niezijl* (Gr.), maar 11 jaar later zoekt hij die 'andere steden' wel heel ver weg: hij emigreerde toen naar een gemeente van de Chr. Reformed Church in Grand Rapids in Noord-Amerika, waar hij een rol van betekenis heeft gespeeld in zijn wisselend kerkelijk leven.

In het notulenboek van Oudega vinden we weer de stereotiepe formulering bij dergelijke gelegenheden: ds Duiker verklaarde 'met veel liefde tot de Gemeente genegen te zijn, zoodat deszelfs afscheid zwaar was van Leeraar en Gemeente beide'. Verder lezen we nog, dat *ds Roelof Arends Duiker* '4 jaren en 34 weken' in Oudega werkzaam is geweest.

In de nu ontstane vacature wordt merkwaardig genoeg opnieuw beroepen ds H.J. van Goor, die in 1850 Oudega voor *Thesinge* had verwisseld en nu in *Aduard* stond.

Ds H.J. van Goor (tweede maal) 1856-1860

Op 7 september 1856 werd hij te Oudega bevestigd door de consulent *ds R. ten Have* van Drachten met 1 Thess. 5:12 en 13: 'En wij bidden u broeders, erkent degenen, die onder u arbeiden en uw voorstanders zijn in den Heere, en u vermanen; en acht hen zeer veel in liefde, om huns werks wil. Zijt vreedzaam onder elkander'. Zijn intree deed hij met de woorden van 1 Joh. 1:3: 'Hetgeen wij dan gehoord en gezien hebben, dat verkondigen wij u, opdat ook gij met ons gemeenschap zoudt hebben, en deze onze gemeenschap ook zij met den Vader en met Zijnen Zoon Jezus Christus'. Na een bijna 4-jarige tweede ambtsperiode in Oudega vertrok hij in 1860, net als zijn voorganger ds Duiker in 1856, naar *Surhuisterveen*.

Eindnoten:

1. P. van Schaik en dr. J.J. Spahr van der Hoek, *Geschiedenis van Smallingerland*, 238.
2. De volgende groep bestond uit Marten Jans van Houten, Jan Arjens Mulder, Marten Martens van der Meer en Harmen Folkerts de Jong, allen hierboven al genoemd.
   De derde groep bestond uit de eerste drie hiervoor genoemde beschuldigden plus Mindert Oedzes Deelstra, 26 jaar, geboren en wonende te Oudega, boer en Jan Jans van der Heide (al bij de eerste groep genoemd).
3. Appèl vonnis Leeuwarden 21 november 1836 en 29 april 1837.
4. Om meer gezag aan de surveillance te geven, ging in 1837 ook wel één van de leden van de grietenij raad mee.
5. Aalzen Tj. de Jong, die als kind in de kerk is opgenomen, Jan Harmens Veenstra, Wiebren Jans de Boer en Jan Fokkes Hiemstra, die beiden als gedoopte kinderen 'uit de zgn. Herv. Kerk' zijn overgekomen; verder nog Atze W. Wieringa, Foppe Jockums, Rinze Jans Mulder, Tjibbe Jans Sietsma (schoonzoon van Jan A. Mulder), Aaltje Remmelts (vrouw van Wiebren Jans de Boer),

Rinske Jans, Jitske O. Deelstra (vrouw van Johannes Pieters Tjeerdsma), en Sietske Ypes Haarsma (vrouw van Arjen Jans Mulder).

6. J. Kok, *Meister Albert en zijn zonen*, 1934[2], 83 - Kok noemt hem Jan de Blauw, bakker te St. Johannesga.
7. Het zijn Jan Harmens (Veenstra), Jan Hamstra, Aebe Folkerts, Tjibbe Jans, Jitske Oetzes, Jan Fopkes en vrouw, Renze Foppes.
8. Not. classisvergadering Drogeham 11 april 1840.
9. We hebben op dit punt enkele informaties ontvangen van ds H.P. Brandsma te Drachten.
10. Brievenboek ds H.J. Wind (Gemeente-archief Kampen).
11. H. Bouma, *Des Heren roemrijke daden*. De Geschiedenis van de Gereformeerde Kerk te Niezijl 1850-1925, 1977, 59-69.

III *Boornbergum (1835-1842)*

Boornbergum en *Kortehemmen* zijn twee dorpjes, een paar km. ten zuidwesten van *Drachten* gelegen. Geografisch gezien heeft *Boornbergum* het karakter van een overgangsdorp van de Wouden naar het lager gelegen midden van Friesland, terwijl het kleinere *Kortehemmen* een typisch Wouddorpje is, zoals die op de zandruggen in zuidoostelijk Friesland voorkomen.

In Boornbergum heeft al vroeg, maar slechts kort, een Afgescheiden gemeente bestaan, die hoorde bij de classis Drogeham. Van de geschiedenis van haar ontstaan en bestaan is ons weinig bekend, want we hebben geen spoor van een kerkeraadsarchief, hoe klein ook, kunnen ontdekken. Daarom moeten we ons behelpen met gegevens, opgediept uit ingekomen stukken van het hervormd klassikaal bestuur van Leeuwarden, en uit die van het grietenijbestuur van Smallingerland, uit het notulenboek van de Afgescheiden classis Drogeham en dat van de Provinciale synode van Friesland, en uit enkele passages in een boek of blad.

In *Boornbergum-Kortehemmen* stond in 1836 de hervormde ds H.K.D. Buisman, die in totaal 27 jaar die gemeenten heeft gediend en in 1855 op het kerkhof in Boornbergum is begraven. De Afscheiding haatte hij. Dit blijkt uit zijn rapporten.

Zoals alle hervormde predikanten kreeg ook hij in het begin van 1836 een verzoek van het klassikaal bestuur om informatie te geven over de stand van het separatisme in zijn gemeente. Hij gehoorzaamde gewillig. Helaas moet hij slecht nieuws melden. We zetten er tussen haakjes enkele persoonsgegevens achter en cursiveren enkele namen en woorden.

‘Het kwaad’, dat in zoveel andere gemeenten heerst, schrijft hij op 17 februari 1836, ‘heeft ook hier post gevat’. ‘Ook hier is voor geruimen tijd door den ex-predikant van *Drogeham* feitelijk eene Gemeente opgerigt, waarbij *Wierd Ates Noorman*, lidmaat onzer Gemeente [koemelker, wonende te Boornbergum], en *Gerben Eelzes Folkertsma*, geen lid-

maat, [boer, wonende te Kortehemmen] tot ouderling en *Louwe Pieters Meter* [arbeider, wonende te Boornbergum], en *Tjeerd Wytzes de Jong*, [boer, wonende te Boornbergum], tot diakenen benoemd zijn'.

We zullen de instituering van de Afgescheiden gemeente van Boornbergum moeten stellen in december 1835, want in de Provinciale vergadering van 1 januari 1836 vinden we Boornbergum al genoemd, terwijl op 11 december 1835 ds Van Velzen te Drogeham zich afscheidde.

Enige tijd hierna - gaat ds Buisman verder - hebben verscheidene personen briefjes van afscheiding ingeleverd, 'waarbij zij hoofdzakelijk verklaren, zich van het Ned. Herv. Kerkbestuur, in den jare 1816 opgerigt, af te scheiden, overeenkomstig Art. 28 en 29 der Nederl. Geloofsbelijdenis'. Het is de gebruikelijke verklaring.

De personen die zo'n verklaring van afscheiding hebben ingediend, waren volgens het rapport van ds Buisman de belijdende leden: *Wierd Ates Noorman* en zijn vrouw *Antje Arjens, Eelze M. Folkertsma* en vrouw *Tietje T. van Dijk, Egbert Egberts van der Meulen, Sietske Kuperus* (vrouw van ouderling G.E. Folkertsma), en *Geeske B. Roukema*. Verder de niet-belijdende leden *Aaltje Gerrits Reitsma* (vrouw van diaken L.P. Meter), *Roelf Seyes Meyer* en *Gaitske Uilkes Altena*.

'Sedert den tijd hunner afscheiding houden zij wekelijks van huis tot huis zoogenaamde *oefeningen*, waarbij *Wierd Ates Noorman*, een oud zondaar van ruim 70 jaren, bovendien een man van een allerslechtst karakter, hun voorganger is, en die tevens godsdienstig onderwijs geeft'. Die oefeningen worden soms wel door 30 à 40 personen bijgewoond, van wie er ook uit *Drachten* en *Beets* afkomstig zijn. Ds Buisman en zijn kerkeraad zouden niets liever zien dan dat het burgerlijk bestuur spoedig afdoende maatregelen nam. Die nieuwe gemeente mag niet worden geduld en toch gebeurt dit. Theatraal stelt ds Buisman dan: 'De zwakheid van het Bestuur is het graf der gehoorzaamheid'. En geërgerd en emotioneel besluit hij: 'Wanneer men de wetten, die men geeft, niet handhaaft, dan is het schielijk met alle orde gedaan, en ieder doet straffeloos, waartoe zijn dolle woede, onder den schijnheiligen dekmantel van godsdienst, hem het regt meent te geven. Houdt mij deze uitweiding ten goede. Zij lag mij op het hert, en zij moest er uit'.

De kerkeraad besluit de 'oefeninghouder' en 'catechiseermeester' *W.A. Noorman* een schriftelijke waarschuwing te sturen. Deze heeft blijkbaar niet geholpen, want op 19 juni 1836 werd in Kortehemmen bij *Roel Seyes Meyer*, koemelker en koopman, een godsdienstoefening gehouden, waarvan proces-verbaal is opgemaakt. Met als gevolg dat deze zaak voor de rechtbank van eersten aanleg te Heerenveen kwam. Zo moesten daarvoor op 4 oktober verschijnen:

1. *Wierd Ates Noorman*, 77 jaar, wonende te Boornbergum, koemelker.

2. *Gerben Eelzes Folkertsma*, 33 jaar, geb. Garijp, wonende Kortehemmen, boer.
3. *Louw Pieters Meter*, 42 jaar, geb. Drachten, wonende Boornbergum, arbeider.
4. *Tjeerd Wietzes de Jong*, 36 jaar, geb. Suameer, wonende Boornbergum, boer.
5. *Roel Sijes Meyer*, 46 jaar, geb. Boornbergum, wonende Kortehemmen, koemelker en koopman.

De lezer ziet het, het is de hele kerkeraad van de Afgescheiden gemeente te Boornbergum plus de man, in wiens woning men de oefeningen had gehouden en waar veel meer dan 20 personen aanwezig geweest waren. Alle beklaagden werden vrijgesproken. Dit deed in zulke gevallen de rechtbank van Heerenveen altijd, omdat volgens de doopsgezinde rechter de Grondwet in art. 190 volkomen vrijheid van godsdienstige *begrippen* waarborgde.

Deze vrijspraak was een doorn in het oog van veel hervormden. Zo kwam de zaak in appèl bij de rechtbank van Leeuwarden en nu werden de 5 Afgescheidenen elk tot *ƒ* 10,- boete veroordeeld met in totaal *ƒ* 8,57 proces-kosten. Het is de enige veroordeling, die we van Boornbergumers hebben gelezen. Het hoefde trouwens ook niet meer, want het ging helemaal niet goed met de Afgescheiden kerk aldaar. Ze verteerde zichzelf door innerlijke twisten.

Van haar grootte in 1836 hebben we enig idee, doordat we een belangrijk document als bijlage bij de ingekomen stukken van het grietenijbestuur van Smallingerland vonden. Het is gedateerd ‘B. Bergum en Kortehemmen den 6 Augustus’ (1836). De ondertekenaars vragen hierin op grond van het K.B. van 5 juli 1836 bescherming van hun godsdienstoefeningen en delen daarbij mee, dat ze die houden in het huis van R.S. Meyer te Kortehemmen. (Hij was getrouwd met Baukjen Hendriks van der Meer, dochter van een ‘huisman’ te Oudega.) Dan volgen de namen van hen, die zich hebben afgescheiden van de hervormde kerk en van de personen, die bij de godsdienstoefeningen ‘wensen te weezen’, met welke groep wel de ‘bijwoners’ zullen zijn bedoeld. We telden 43 personen, ds Van Velzen meegerekend, 4 kinderen niet daarbij inbegrepen. De volledige lijst met enkele persoonsgegevens is in de aantekeningen te vinden.[1.]

We vinden na het teniet gaan van de gemeente Boornbergum verschillende namen terug bij de in 1844 geïnstitueerde Afgescheiden kerk van Drachten. De Afgescheiden gemeente van Boornbergum is - zoals we al schreven - gesticht in december 1835: in de notulen van de Provinciale vergadering van 1 januari 1836 wordt ze reeds genoemd. We zagen, dat ze al dadelijk een niet onaanzienlijk aantal leden telde. Maar al heel spoedig ontstaan grote moeilijkheden. In de notulen van de genoemde vergadering van november 1837 lezen we, dat de gehele gemeente bijna

teniet gaat, en in de classisnotulen van 18 december 1837 wordt ook over de zorgelijke toestand in Boornbergum gesproken. De praeses, ds S. van Velzen, deelt op deze vergadering mee, dat hij enkele maanden geleden van de ouderlingen in Boornbergum had gehoord, dat de beide diakenen aldaar (Louwe Pieters Meter en Tjeerds Wytzes de Jong) hun ambt verwaarloosden en niet meer in de kerk kwamen. Hij was toen naar Boornbergum gereisd om de zaak te onderzoeken. Op zijn vraag, waarom ze zich zo opstelden, hadden ze slechts 'nietige' uitvluchten gezocht en verklaard zich niet meer als diaken en lid van de gemeente te beschouwen. Ja, ze gingen zelfs 'met eenige personen van hunne keus' apart vergaderen. Ook moest Van Velzen bij hen 'dwaalgevoelens omtrent godsdienstige waarheden' constateren. Welke dwalingen dit waren, staat helaas niet vermeld. Hij en de beide ouderlingen hadden hen nu van het diakenambt 'ontzet' verklaard. Na een woordenwisseling 'verlieten zij met groote onstuimigheid het vertrek, alwaar de leeraar zoude preken'. Dit zal het huis van Roelf S. Meyer in Kortehemmen zijn geweest, waar de gemeente altijd samenkwam. De twee diakenen hadden dus nog wel met ds Van Velzen en de beide ouderlingen willen praten.

Het bleek, dat een groot deel van de gemeente op hun hand was. Toen ds Van Velzen dit alles had gerapporteerd op de classis, voegde ouderling Folkertsma er nog aan toe, dat op zondag slechts twee of drie mensen de samenkomsten bezochten. De anderen bleven thuis of gingen in Oudega luisteren naar de oefenaar *Marten J. van Houten*, die veel volk uit de omgeving trok en wiens invloed mee de oorzaak was van de moeiten in de gemeente van *Boornbergum*. De classis besloot, dat de ouderlingen van Boornbergum de gemeenteleden moesten opzoeken om hen op te wekken de zondagse bijeenkomsten bij te wonen. Wie volhardde in zijn 'verkeerde wandel' diende te worden gecensureerd en als de twee diakenen halsstarrig bleven, moesten ze worden afgesneden.

In januari 1838 benoemde de classis een commissie, bestaande uit ds *S. van Velzen, Ebe U. Klomp*, ouderling te Oudega, en *T.H. Uitterdijk*, 'beroepen ouderling' te Drogeham, om de gemeente te Boornbergum bij te staan. Maar de toestand bleef verward. In het verslag van de kerkelijke toestand in 1838 - te vinden in de notulen van de Provinciale vergadering - staat, dat in *Blija* en *Boornbergum* velen zich van de gemeente hadden afgekeerd.

We merken terloops op, dat oefenaar *M.J. van Houten*, wel eens genoemd 'een mysticus uit de Friese venen', in Boornbergum als de oorzaak van de ellende aldaar kan worden beschouwd. In Blija had ongetwijfeld de independentistische oefenaar *Bekema* het meest schuld aan de ondergang van de gemeente aldaar.

Wat Boornbergum betreft, ouderling *G.E. Folkertsma* verschijnt nog zo voor en na op de classis, maar met hem kwam later ook nog moeite. De oude broeder *Wierd A. Noorman* (hij is in 1857 op 91-jarige leeftijd

overleden) komt zo nu en dan ook nog eens.

In februari 1840 is er op de classis een brief van ouderling Noorman met beschuldigingen tegen zijn mede-ouderling G.E. Folkertsma; deze was echter van mening dat dit schrijven grotendeels leugens bevatte. Dus maar weer een commissie naar Boornbergum, bestaande uit ouderling *T.H. Uitterdijk* van Drogeham en ouderling *H. Lollinga* van Burum (ds Van Velzen was inmiddels naar Amsterdam vertrokken). Deze broeders rapporteerden in april '40 op de classis, dat Folkertsma niet wilde 'vereenigen', de bejaarde Noorman daarentegen wèl. Ook bleek eerstgenoemde onverschillig t.o.v. de 'verstrooiing' van de gemeente, terwijl ouderling Noorman deze zaak gedurig voor de troon der genade bracht. De berichten uit Boornbergum werden steeds slechter. Folkertsma zal nu worden geschreven, dat hij geschorst is en diaken *Hendrik Jeens Nijhof* krijgt opdracht niet meer met Folkertsma samen te werken. In juli '42 staat *Nijhof*, een 31-jarige schoenmaker uit Beetsterzwaag, vermeld als 'diaken van de verstrooide gemeente te Boornbergum'. Men heeft nog geprobeerd Boornbergum nieuw leven in te blazen, door evenals in Oudega - waar het ook mis was - 'een nieuwe oproepinge' te doen. Maar alles was vergeefs. Volgens de notulen van 13 oktober 1842 heeft de classis 'de verstrooide gemeente Boornbergum ontbonden verklaard, op grond van deszelfs eigen gemaakte verwoesting'. Het was afgelopen. Pas een halve eeuw later, in 1893, zou de gemeente te Boornbergum herrijzen.

De verstrooide gemeenteleden moesten elders aansluiting zoeken. Nijhof vinden we nog genoemd in de kerkeraadsnotulen van Oudega van 6 maart 1843: 'Is gesproken over den voormaligen diaken *Hendrik Nijhof* en deszelfs huisvrouw [Wijtske Harmens Lautenbach], lidmaat der ontbondene gemeente Boornbergum, en is besloten hem te schrijven aan welke gemeente zij meenen verbonden te zijn of zich wenschen te verbinden'. Op den duur is de toestand zo geworden, dat Booornbergum hoorde bij de gemeente van Drachten.[2.]

Eindnoten:

1. We zetten er soms tussen haakjes enkele bijzonderheden achter: R.S. Meijer, W.A. Noorman en vrouw, G.E. Folkertsma en vrouw, T.G. Folkertsma, T.W. de Jong met vrouw en kinderen, L.P. Meter en vrouw E(gbert) E(gberts) van der Meulen, E.M. Folkertsma en vrouw, H.A. van der Meulen en vrouw, G.H. van der Meulen, S.H. Mulder, Anne Geerbes Jager (boerenknecht onder Smalle Ee en getrouwd met Antje Ates Noorman, dochter van de bejaarde ouderling), J.H. de Graaf, L.H. Wima en vrouw, G.U. Altena, T.P. de Jong, S.P. de Jong, R.G. de Haan (volgens de hervormde kerkeraad een 'woesteling'), T(jibbe) W(ietzes) Kamp (hij en zijn vrouw Hinke Ates van Veen laten 11 mei 1845 in Drachten twee kinderen dopen, Jan en Harmke, geboren resp. 1836 en 1837), Jelke Vriesma, O(ege) W(iebes) Veenstra, A.P. Posthuma (Postma), T.J. Tjeerdsma, P. Brik (een kleermaker uit Drachten) met vrouw en drie kinderen, A.K. van der Veen, D. Aales, Auke Harmens Brander (boerenknecht te Noorder Dragten), Oege Jurjens Huisman en zijn vrouw Harmke Hanzes Mud (hij en zijn vrouw laten in mei 1845 in Drachten een dochtertje Sietske dopen); Antje Pieters Brik (een naaister uit Drachten en in 1833 getrouwd met een 23 jaar oudere kleermaker van Duitse afkomst nl. Johannes Christophorus Bruggenkamp. Ze laten in augustus 1845 een dochtertje in Drachten dopen); H.Z. Bosker, S. Wiebes, S. van Velzen (dominee voor heel Friesland) en verder nog Lambert Renses en vrouw, en A.A. Noorman (dit zal wel Ate Noorman zijn, schipper, zoon van de oude Wierd Ates Noorman, de ouderling).

2. De hoogbejaarde Wierd A. Noorman wordt in zijn laatste levensjaren door de diaconie van de gemeente Drachten gesteund.

IV *Marten Jans van Houten (1801-1879), 'een mysticus uit de Friese venen'*

Marten Jans van Houten werd op 12 februari 1801 geboren in een arbeidersgezin, als zoon van *Jan Harmens van Houten* en *Trijntje Martens van der Veen*. Zijn armelijk geboortehuisje - we kunnen beter spreken van hut - stond op de heide onder *Rottevalle*, op een plek die tot het dorpsgebied van *Noorder Dragten* behoorde.

In de laatste decennia is de armoede van die toenmalige veenstreken steeds vaker beschreven. Men hoeft slechts het dikke boek *Smellingeraland* (1944), geschreven ter gelegenheid van het 300-jarig bestaan van Drachten 1641-1941 of de kort geleden gepubliceerde *Geschiedenis van de grietenij Smallingerland* in te zien om zich een beeld te kunnen vormen van b.v. de kwalijke woontoestanden in het veen van die dagen.

Natuurlijk moest Marten zo spoedig mogelijk meehelpen om te verdienen. Zo belandde de jongen van de Rottevalster heide als 'lytsfeint' bij een boer aan de Lindsterlaan onder *Marum*, even over de provinciegrens in Groningen gelegen. Die boerderij 'met de morenkop' - zoals ze wel wordt genoemd naar een steen in de achtergevel - staat er nog (weliswaar verbouwd). Uit niets is echter gebleken, dat daar toen een roomskatholieke boer heeft gewoond, zoals dr G.A. Wumkes veronderstelde.

Deze heeft een belangrijk, enigszins romantisch artikel over Marten van Houten gepubliceerd in *De Vrije Fries* van 1916 onder de titel: *Een mysticus uit de Friesche Veenen*. Door die gevelsteen, die vroeger voor een heiligenkop werd aangezien, zal hij op dit dwaalspoor zijn gekomen. Maar wie of wat die kop met het lange zwarte haar dan wel voorstelt, is ons onbekend. Niemand wist het raadsel voor ons op te lossen, zelfs de bewoners van de naburige boerderij niet.

Toen de tijd kwam dat hij in militaire dienst moest, werd hij ingedeeld bij de 8e afdeling infanterie in *Leeuwarden*, waar hij 5 jaar lang - van 1820 tot 1825 - in garnizoen heeft gelegen. We komen dit aan de weet uit een certificaat van Nationale Militie, als bijlage bij zijn huwelijksacte gevoegd en gedateerd Leeuwarden, 14 april 1825.[1.] Dit stuk geeft ons ook zijn *signalement*, dat we hier gretig overnemen.

Al is er dan nooit een afbeelding of foto van hem gemaakt - en daarvoor zou de bescheiden man zeker nooit toestemming hebben gegeven - we kunnen ons nu tenminste enigszins een voorstelling van zijn postuur en voorkomen vormen. Hier volgt het: lengte 1 meter 70 (dit was voor dit tijd aan de grote kant). Hij had een *smal* gezicht, zijn kin was *rond*, zijn ogen waren *blauw*, zijn haar en wenkbrauwen *'ligtblond'* van kleur, zijn voorhoofd, neus en mond waren gewoon ('ordinair'). Vooral dat haar op het witte af en die blauwe ogen geven ons de indruk van een echte zoon van het Friese land. Hij wàs het ook, tot in zijn taal toe, want toen hij op zijn oude dag op verzoek zijn godsdienstige denkbeelden in het Nederlands op papier zette, bleek duidelijk, dat het Nederlands voor hem in wezen een vreemde taal was.

We weten weinig van hem uit de tijd, dat hij soldaat was. Waarvoor zal hij in zijn vrije tijd belangstelling hebben gehad, als hij in de kazerne zat of door de straten van Leeuwarden stapte? Zeker is, dat hij een rijk gemoedsleven bezat en zeer vatbaar was voor godsdienstige indrukken. Naar verteld werd, wist vooral een straatprediker (wie?) hem te boeien. We zullen hier wel moeten denken aan één of andere oefenaar. In het Leeuwarden van die dagen waren deze heus niet zeldzaam.

Tijdens zijn diensttijd stierf zijn moeder - op 1 september 1822 - 'in het huis no. 92 te Noorder-Dragten', slechts 43 jaar oud. We merken hier op, dat deze plaatsaanduiding niet betekent, dat het gezin Van Houten in Drachten woonde. Het woonde nog steeds onder Rottevalle, maar het dorpsgebied van Noorder-Dragten (er was toen ook een Zuider-Dragten) strekte zich uit tot aan Rottevalle. Ook het tegenwoordige gebied van Drachtster Compagnie viel er onder. Na het vervullen van zijn militaire dienstplicht, trouwde de boerenknecht *Marten van Houten* op 16 mei 1825, volgens zijn huwelijksacte toen wonende te *Opeinde* met de evenoude *Grietje Pieters v.d. Bij* (24), een arbeidersdochter. Ze was in Twijzel geboren en bij haar trouwen werkzaam als dienstmaagd in een boerengezin onder Rottevalle binnen de grietenij Smallingerland.[2.] Uit de huwelijksbijlagen valt op te merken, dat bruidegom en bruid op dezelfde dag zijn gedoopt, op 15 maart 1801, hij in de hervormde kerk te *Rottevalle*, zij in die van *Twijzel* (Achtkarspelen). Hun huwelijk bleef niet kinderloos, integendeel. Acht maal moest de wieg - als die er tenminste was - klaar worden gemaakt voor een nieuwe baby in het arbeidersgezin, dat onder zeer armelijke omstandigheden in een huisje in het veengebied in opbouw tussen Drachten en Rottevalle woonde.

Aan de hand van de geboorte-acten van de kinderen en van de kohieren van de 'personeele omslag' kunnen we de woonplaats tot 1843 ongeveer lokaliseren. Het eerste kind, *Jan*, werd in 1826 geboren 'te Rottevalle onder N-Dragten'. Daarna schijnt Van Houten te zijn verhuisd, want het tweede kind, *Pieter*, zag in 1828 het levenslicht 'onder het dorp Rottevalle in Achtkarspelen'. We merken hier op, dat het gebied van Rottevalle toen tot 3 grietenijen behoorde: Smallingerland, Achtkarspe-

len en Tietjerksteradeel. *Sietze* wordt het derde kind. Wegens afwezigheid van de vader geeft de vroedvrouw Grietje Eizes het aan. Het volgende kind *Sietske* is in 1832 geboren, ook in Noorder-Dragten. Volgens het kohier van de personele omslag van Drachten woonde Van Houten toen op het huisnummer 94. In de jaren 1833 t/m 1836 is zijn adres steeds Noorder-Dragten, huisnr. 127. Dit betekent dat hij dan in *Houtigehage* vlak bij Rottevalle woont, want zijn vierde kind *Trijntje*, wordt volgens haar geboorte-acte in 1835 daar geboren. Als zijn beroep wordt dan steeds opgegeven koemelker of arbeider. Dan verhuist hij naar *Oudega* waar hij in 1837 en '38 woont, resp. op no. 93 en 60. En nu komt het merkwaardige. In 1837 wordt weer een *Sietze* geboren; de vader heet dan arbeider, maar de kohieren van de personele omslag van Oudega geven voor de jaren 1837 en '38 als zijn beroep op 'Privaat Lesgever'! Inderdaad blijkt uit de notulen van de Afgescheiden kerk van Oudega, dat hij een poosje op papier tot deze gemeente heeft behoord, en als oefenaar veel volk trekt, ook uit de omgeving en dat hij een eigen kring om zich heen heeft verzameld. Een breuk met de Afgescheidenen is onvermijdelijk. In ons hoofdstuk over *Oudega* hebben we hierover uitgeweid en het onvermijdelijke van dat zich onttrekken aan de kerk zal ook uit de volgende pagina's duidelijk worden.

In 1839 is hij weer uit Oudega verhuisd en van 1839-'42 vinden we hem genoteerd in Noorder-Dragten wijk H, d.i. nu Drachtster Compagnie.[3.] Daar wordt in 1842 zijn laatste kind *Atje* geboren op no. 44.[4.]

Overzien we nu de rij van gevonden plaatsen, dan blijkt dat de boeren-arbeider-koemelker-privaat lesgever Van Houten na zijn huwelijk (1825) tot 1843 hoofdzakelijk heeft gewoond in de venen van het dorps gebied van Noorder-Dragten, d.w.z. onder *Rottevalle*, in de *Houtigehage*, verder enkele jaren in *Oudega* en daarna in het tegenwoordige *Drachtster Compagnie*. In 1843 verhuisde hij op uitnodiging van een godsdienstige kring maar het Friese *De Wilp (Siegerswoude)*, gelegen in de grietenij *Opsterland*, waar hij vele jaren heeft gewoond aan de Wilpsterwijk aan de overkant van de vaart. Het huis dat er nu staat is genummerd Langpaed 22.

Daar heeft hij tot zijn dood in december 1879 de godsdienstoefeningen van zijn kring geleid. In die functie is hij een legendarische figuur geworden. Onlangs is in een uitbreidingsplan van Siegerswoude in het Friese deel van *De Wilp* (de provinciegrens loopt dwars door het dorp) nog een straat naar hem genoemd (Van Houtenwei)..

Daarom willen we nu ook zijn Wilpster tijd behandelen. Weliswaar heeft dr. Wumkes in zijn reeds genoemde artikel (1916) daarover geschreven en ook bestaat er een ietwat chauvinistisch artikel van de hand van ds J.D. Domela Nieuwenhuis Nijegaard over de Friese mystieke kring van Marten J. van Houten in De Wilp in Opsterland en Westerkwartier (1922)[5.], maar kort geleden ontdekten we nog de tekst van een lezing over Marten J. van Houten. Ze is gehouden door ds O. Elzeman,

die van 1945-1949 als hervormd predikant te Marum heeft gestaan en consulent van De Wilp was. We waren zo gelukkig deze lezing door de vriendelijke bemiddeling van wed. K. de Groot te Marum onder ogen te krijgen met een aantal foto's o.a. van het huis waarin Van Houten in De Wilp zijn godsdienstoefeningen hield. Daar dit boeiend opstel, getiteld: *Marten Jans van Houten. Een merkwaardig hoofdstuk in de geschiedenis van De Wilp*, bij ons weten nooit is gepubliceerd, hebben we er veel aan ontleend, evenals aan het belangrijke artikel van dr G.A. Wumkes.

We schreven al, dat Van Houten een intense belangstelling bezat voor geestelijk en godsdienstig leven. In de hervormde kerk van het naburige Rottevalle, Drachten of Oudega vond hij niet de prediking, die hij zocht. Daarom reisde hij - als zovelen - uren ver om een bevindelijke dominee te beluisteren. Dat was toen ‘in’. ‘Weer of geen weer, zondags kon men hem hier of daar vinden onder het gehoor van een predikant, luisterend niet alleen met zijn oren, maar met zijn hele hart naar de verkondiging van Gods Woord. Zelfs 's winters, als de toch al niet beste wegen veranderd waren in onbegaanbare modderpoelen, liet hij zich daardoor niet weerhouden. Kon hij er niet droogvoets komen, welnu, hij bedacht zich niet lang, trok kousen en klompen uit en waadde zo door de plassen. ‘Een zoekende geest, dat was hij in deze dagen. Een man, die vragen in zich voelde opkomen en die niet bevredigd was met de al te gemakkelijke, traditionele antwoorden. Ieder antwoord woelde in hem weer nieuwe vragen los.’

‘Hij zocht “het” eerst bij dominee *A. Weremeus Buning* van Oostermeer en Eestrum, een man van zeer rechtzinnige beginselen, en met een bevindelijke toon, een man wiens preken niet een etalage van dogmatische zekerheden waren, maar een getuigenis van hart tot hart. De zoekende geest van Marten kon het bij hem en zijn prediking niet vinden. Hij werd door de preken van dominee Buning wel bewogen, maar deze ontroering was hem te ondiep. Ze. gleed hem als los zand door de vingers, als hij weer terugkeerde in het gewone leven’.

Later kwam *Marten van Houten* terecht in het krachtenveld van dominee *S. van Velzen* te Drogeham, het in de buurt van zijn woonplaats gelegen dorp in Achtkarspelen. Toen de Afscheidingsbeweging om zich heen greep, werd ook Van Houten meegezogen. Een tijd lang heeft hij officieel tot de Afgescheiden kerk van *Oudega* in Smallingerland behoord, al ging hij in het kerkelijk leven zijn eigen gang (zie *Oudega*).

Interessant is het verhaal dat ds Elzeman op de hem eigen wijze vertelt (ook al is het niet waar, dat het begin van Van Houtens oefenaarschap in 1838 of '39 valt. Reeds in 1836 had Van Houten wegens zijn oefenen voor de rechtbank van eersten aanleg van Heerenveen moeten verschijnen en door die in Leeuwarden is hij zelfs beboet geworden).

> ‘Het was op een zondagmorgen in het jaar 1838 of '39. Het was vreselijk slecht weer en de kudde der Afgescheidenen in Drachtster

> Compagnie, die was samengekomen voor de prediking op die zondagmorgen, was dan ook maar klein. De vrouwen spraken zachtjes met elkaar over de dingen, waarover voor kerktijd meestal onder vrouwen gesproken wordt, het weer en de nieuwtjes van het dorp. De mannen stonden in het portaaltje te praten over het weer, een aanstaande verkoping en de prijzen van de varkens. Het loopt tegen de tijd dat de dominee (van elders, want de gemeente heeft zelf nog geen predikant) zal komen, en ook de mannen zetten zich op hun plaatsen. De kerkeraad en de koster blijven wachten; ze kijken elkaar eens bedenkelijk aan, ze zien de weg eens af, waarlangs de dominee moet komen en ze beginnen te vrezen, dat de dienst zal moeten worden afgelast. Als de tijd alsmaar verstrijkt zonder dat er een predikant verschijnt, beginnen de kerkgangers ook onrustig te worden. Tenslotte wordt onder leiding van een ouderling krijgsraad gehouden. Ja, er zit niets anders op dan maar weer naar huis te gaan. Totdat er iemand zegt: ‘Metten, do kinst it bêst dwaen, gean mar op 'e stoel stean’. (Marten, je kunt het best doen, ga maar op de preekstoel staan).

Wel een bewijs overigens, dat Van Houten ook in deze kring opviel en een autoriteit was. Na enig bedenken klimt Marten op het ruwe getimmerte, dat dienst doet als preekstoel en leidt de dienst onvoorbereid - een prestatie, waarvoor menig predikant zou terugschrikken. Hoe huiselijk en gewoon klinkt het nu na meer dan honderd jaar nog in de oren: ‘gean mar op 'e stoel stean’. Van Houten had ook werkelijk gemakkelijk dominee kunnen worden, hij heeft er alle kansen voor gehad; maar hij heeft het nooit gewild. Toen hij al enige jaren in De Wilp (Siegerswoude) woonde, heeft de hervormde predikant van Siegerswoude-Ureterp nog geprobeerd om hem tot catechiseermeester op te leiden en hem in de kerk te laten voorgaan. Maar dan zou hij eerst lidmaat moeten worden (waarschijnlijk stak hier een addertje onder het gras). Men speculeerde op het eergevoel van Van Houten, met de bedoeling de door hem geleide godsdienstige kring in kerkelijke banen te leiden. Maar Marten wees ook dit aanbod van de hand en kenmerkend voor hem is zijn antwoord op het voorstel van de predikant: ‘dan scoe ik in forkeard boumaster wêze hwent hwat jimme opbouwe, scoe ik ôfbrekke; ik wol ljeaver losbandich bliuwe’ (dan zou ik geen goede bouwmeester wezen, want wat jullie opbouwen, zou ik afbreken; ik wil liever vrijblijven). ‘Losbandich bliuwe’, het is de lens van de independentist.

De Wilpster tijd (1843-1879)

Van Houten heeft in zijn jongere jaren ongetwijfeld veel gelezen.

> Op regen- en vorstdagen, als het werk stil lag of 's avonds bij het licht van een kaars of een ruskepitje zat hij te lezen - allereerst de bijbel -maar daarnaast zeker ook pamfletten, betrekking hebbende

> op kerkelijke toestanden, stichtelijke verhandelingen en preken. Leiding ontbrak hem bij zijn weet- en leeshonger en zo las hij rijp en groen door elkaar. Geld om dit alles te kopen zal er wel niet vaak geweest zijn, dus werd de meeste lectuur geleend van geestverwanten en mensen met dezelfde belangstelling. Zo zijn hem waarschijnlijk min of meer toevallig in handen gekomen de *'Werken van den hoogverlichten Jacob Brill, klaar en grondig aan wijzende het pit en merg van de wezenlijke en dadelijke godgeleerdheid, zeer nut en dienstig voor alle gezindheden'*. (Amsterdam 1705). Onder leiding van deze hoogverlichte Jacob Brill vond van Houten dat, waarnaar hij gezocht had.
> Het was hem of hij tot dan toe in de duisternis had rondgetast en of nu opeens het licht Gods in zijn ziel werd ontstoken. We weten dit, doordat de werken van *Brill* de geliefde lectuur bleven van hemzelf en van zijn volgelingen, ja, in de kring van de Van Houtianen bijna kanonieke boeken werden. Het zou ons dan ook niet verwonderen als men in vanouds van Houtiaanse families deze werken nog zou aantreffen.

Aldus ds Elzeman. Welnu, inderdaad hoorden we, dat bij een kleinzoon van de 93-jarige Jan Veenstra in het Friese Wilp, wiens vader nog voorzanger is geweest in de Van Houtenkring, het werk van *Jacob Brill* aanwezig zou zijn.

In de zuidoosthoek van Friesland zijn de boeken van de Leidse catechiseermeester *Jacob Brill* (1639-1700) heel lang als orakels beschouwd[6.] we vragen ons af of dit alleen in de zuidoosthoek het geval was. Zou de oefenaar Sjoerd Bekema te Blija, die later ook van de Afgescheiden kerk afraakte, ook niet beïnvloed zijn geweest door dergelijke lectuur? Brill - een leerling van Pontiaan van Hattem - behoorde tot de secte van de *Hattemisten*, omstreeks 1683 in Zeeland ontstaan, die ook vertakkingen had in Friesland en Groningen. Een oud exemplaar van de 'Werken' van J. Brill werd de 'katalysator', waardoor de ontwikkeling van Van Houtens leven een plotselinge wending nam.

Wat Marten Jans van Houten in Brill trof - aldus ds O. Elzeman - was dat type van vroomheid, dat getypeerd wordt met de woorden *mystiek pantheïsme*. De Calvinistische dogmatiek gaat uit van de afgrond-diepe, ja absolute scheiding tussen de heiligheid van God en de nietswaardigheid van de verloren, gevallen mens. Het pantheïsme nu erkent niet het absolute van deze scheiding, vervaagt dus de grens tussen God en mens (of schepping), of wist deze grens geheel uit. Het geloof wordt daardoor het begin van een nieuw leven, waarin ruimte wordt gegeven aan het goddelijke in het menselijke, want dat goddelijke is latent in de mens als een vonk aanwezig. De mystiek bouwt op deze grondslag een praktijk van vroomheid. De mens, verlicht door een direkte openbaring, raakt door een trapsgewijze verinnerlijking en vergeestelijking tot éénwording

met het goddelijke. De zaligheid bestaat daarin, dat de ziel zich haar eenheid met God bewust is. Het middel om daartoe te komen, is het afsterven aan de wereld. Om met Van Houten te spreken: het wezen van het Christendom is Christus in de mens, 'niet die uiterlijke Christus, die men bevatten wil in redeneringen'.

Door de werken van de 'hoogverlichte' Brill kwam Van Houten tot het lezen van geschriften van andere mystieke schrijvers. Zeker is, dat hij bekend was met de werken van *Johannes Tauler* (1300-1361) en van *Jacob Böhme* (overleden 1624), die een zeer fantastisch mystiek systeem ontwikkelde en die steeds grote invloed heeft geoefend op de Stiefkinderen van het Christendom, om de titel van een bekend boek van prof. J. Lindeboom te gebruiken. Ook las hij *Thomas Hamerken van Kempen (Thomas à Kempis*, overleden 1471), wiens mystiek boekje *Over de navolging van Christus*, wereldberoemd is. *Jodocus van Lodenstein* (overleden 1677), dichter van de bundel *Uytspanningen*[7], waaruit Van Houten in zijn eigen geschriftje citeert; *Antoinette de Bourignon* (1616-1680), avonturierster en mystica, overleden in Franeker; *Pierre Poiret*, leerling van De Bourignon en *John Everard*, van wie in 1873 in Lemmer nog een boek (in vertaling) verscheen: *De Schatkamer des Evangeliums geopend* (Some Gospel-treasures opened).[8]

Hierboven hebben we een staalkaart van namen van mensen genoemd, die het denken van Van Houten in de loop der jaren hebben gevormd. In latere jaren las hij weinig meer. Hij had gevonden wat hij had gezocht. Om zijn eigen woorden te gebruiken: 'Evenals een koe die gulzig in de klaver haar tong heeft geslagen, heb ik het meeste genot van herkauwen'. Typerend is ook, dat, volgens het zeggen van een kleindochter, die hem nog persoonlijk heeft gekend, hij in latere jaren ook niet meer geregeld in de bijbel las. Geleid door het inwendig licht had hij vrede gevonden voor zijn hart. De bijbel is een goede wegwijzer voor de ongelovige, maar hij en de zijnen hadden die bijbel niet meer nodig, omdat God zich rechtstreeks openbaart aan het hart en wie door God in het hart is gegrepen, heeft daaraan genoeg. Dat hij de gemeenschap met de Afgescheidenen verbrak, valt dus nu gemakkelijk te begrijpen. Maar hier en daar waren mensen, die Van Houten in hun conventikelen hadden horen oefenen en die door zijn woorden waren bekoord. Ze sloten zich aaneen tot een secte, die zich noemde 'de kinderen Gods'. Ook in De Wilp bevonden zich enkele geestverwanten van hem; dezen haalden Van Houten over zich daar metterwoon te vestigen. Daar was immers een nieuw en jong gebied, aan het voeteneind van twee kerkelijke gemeenten (Marum en Siegerswoude) en dus slecht bewerkt. Daar zou Van Houten goed werk kunnen doen.

En zo trok dan in 1843 Marten van Houten, na 4 jaar in Drachtster Compagnie te hebben gewoond, van waaruit hij al de kring in De Wilp bediende, naar de Friese Wilp.[9] Hij huurde er een voor zijn doen groot

huis, omdat er ruimte moest zijn voor de samenkomsten, die 2× per zondag werden gehouden met 's morgens ongeveer 50 hoorders. 's Middags waren er minder, ongeveer 10 gemiddeld. Soms waren er ook turfschippers bij, die het zaad van de mystieke prediking van Van Houten verder uitstrooiden.

Marten van Houten zelf was een weinig eerzuchtige en strijdlustige figuur. Hij sloeg, zei hij, niet graag met het 'zwaard'. Zijn secte heeft hij bij elkaar kunnen houden tot aan zijn dood in 1879 toe. Als voorganger had hij niet een bepaald salaris. Met een zekere nadruk, waaruit kritiek op de kerk spreekt, staat er in het van hem uitgegeven geschrift: 'Evangelie-dienaar uit liefde, om niet'. Het enige waarin zijn aanhangers hem hielpen, was een tegemoetkoming in de onkosten van zijn huis. Aan het einde van de godsdienstoefening werd met een witte kom een collecte gehouden. De opbrengst daarvan was bestemd voor de huur van het vrij grote huis dat hij bewoonde.

Vaak sprak hij met de hand voor de ogen als in diepe, innerlijke 'schouwing', als ontstegen aan zichzelf. Hij sprak tot hij 'leeg' was, tot hij niets meer had 'likemin as in leechgetten tsjettel' (evenals een leeg gegoten ketel). Steeds drong hij er bij zijn gehoor op aan zich te 'ontledigen' van het menselijke, opdat er in hun ziel plaats zou komen voor het goddelijke. Soms gebeurde het, dat één der aanwezigen in tranen uitbarstte. Het verhaal gaat, dat Van Houten eens, zeer bewogen met de nood van de betreffende man of vrouw, als volgt reageerde: 'Arme ziel, houd je niet verborgen, geef je met God op 't vlakke veld'. Van Houten raakte in steeds wijder omtrek bekend en zo kreeg hij soms uitnodigingen om hier of daar te preken, b.v. in *Paesens* (een vissersdorpje in het uiterste noorden van Friesland) en in *Surhuisterveen*. De vrienden, meestal niet tevreden met de gang van zaken in hun eigen hervormde of afgescheiden gemeente, kwamen samen in het huis van één van hen om te luisteren naar het woord van deze profeet. Zo ontstonden hier en daar onderafdelingen van de secte, die door Van Houten dan op 'zendingsreis' weer bezocht moesten worden. Ook werd hij vaak gevraagd om begrafenissen te leiden.

Hij had nog steeds invloed op bepaalde afgescheidenen. Nog in 1860 werd in de Afgescheiden kerk van *Donkerbroek-Haulerwijk* ouderling J. Koopmans onder censuur gezet en geschorst, omdat hij het hield met Marten van Houten. Koopmans beweerde, dat in de hele kerk een farizeïstische en joodse geest heerste en dat daarin de 'regte' leer niet meer werd geleerd. De 'oude schrijvers' deugden niet en 'sedert de Apostelen is er geen kerk geweest'. Hij (Koopmans) was zelf een Apostel, een Godgezant. Vrouw en kinderen wenste hij te verlaten, akkers en huis te verkopen en het geld aan de armen te geven. Als bewijs voor zijn opvattingen voerde hij dan enkele verzen of kapittels uit Gods Woord aan, 'zonder oordeel of gezonde opvatting'[10]. Het was alles his masters voice, de stem van Van Houten (Brill).

Deze bleef onder dit alles dezelfde eenvoudige Marten van Houten, tegen wie eens gezegd werd ‘gean mar op 'e stoel stean’. Oude Wilpsters, schrijft ds Elzeman, konden zich hem nog herinneren, hoe hij, een kniebroek met strikjes aan, gebogen en leunend op een stok door het dorp ging of hoe hij bij zijn huis in de luwte van een stroschut bezig was talhout te kappen, terwijl Metten van Houtens dochter Atje bezig was in en om het huis. Hij leefde teruggetrokken van de wereld en bemoeide zich niet met het dorpsleven of met wat er in de wereld voorviel. Bekend is, dat hij daarin zover ging, dat, toen er eens bij een schoolfeest een ge pavoiseerde praam met aan boord een vrolijke en zingende kinderschaar langs zijn huis door de vaart voorbij voer, hij zich onverschillig omdraaide met de gedeeltelijk aan Job ontleende woorden: ‘Ik haw in forboun makke mei myn eagen om neat fen de idelheit to sjen’ (ik heb een verbond gemaakt met mijn ogen om niets van de ijdelheid te zien).

Wat meer gebeurt, twee van zijn zoons gingen andere wegen dan hun vader. Dat gaf vanzelfsprekend moeilijkheden en verdriet in het gezin Van Houten. Tragisch was het, dat zij beiden kort na elkaar kwamen te overlijden. Nadat de eerste gestorven was, zei Van Houten: ‘Nou net mear skrieme, it is bislist’ (Nou niet meer huilen, het is beslist). De tweede zoon echter had een zware doodsstrijd te voeren en probeerde in het aangezicht van de dood terug te grijpen op de door zijn vader geleerde zekerheden. ‘Heit, wol jo for my bidde?’ Van Houten antwoordde: ‘Dat kin ik net bêst dwaen, hwent dan wolstû, det ik for dyn betterskip bid’ (Dat kan ik niet goed doen, want dan wil je, dat ik om je beterschap bid). De zoon wees dit echter van de hand: ‘Né, rjucht troch, net huchelje’ (Nee, recht uit, niet huichelen). Toen bad Van Houten voor zijn kind en de dank van de stervende klinkt ons tegen in de typisch mystieke woorden: ‘Heit, nou bin ik sa lyts, det ik kin twisken twa nutedoppen yn’ (Vader, nu ben ik zo klein, dat ik tussen twee notedoppen in kan). Nu was zijn eigen ik opgegaan in het goddelijke zijn. Enkele ogenblikken later stierf hij.

In de nacht van 5 op 6 december 1879 - om één uur - kwam de dood in het leven van Marten van Houten, voor hem niet als een duistere vijand, maar als een instrument van het goddelijk licht. Het was merkwaardig, dat hij de zondag daarvóór in de kring van zijn getrouwen nog gesproken had over de tekst Openb. 14:13: ‘Zalig zijn de doden, die in de Here sterven’. Had hij de dood voelen aankomen en voor het laatst temidden van de ‘kinderen Gods’ zo van zijn geloof willen getuigen, dat zij, die spoedig verweesd achter zouden blijven, getroost werden? Toen men hem op zijn sterfbed vroeg, hoe het met hem ging, zei hij: ‘'t Fâlt my net ôf, ik haw my spoed op myn wei, nou haw ik byltsje en snoeimeske nêst my dellein en de dead onder 'e earm’ (Het valt mij niet tegen; ik heb mijn weg afgelegd, nu heb ik het bijltje en snoeimesje naast me neergelegd en de dood onder de arm).

Toen hij begraven werd op het kerkhof in *Siegerswoude*, waren vele

van zijn geestverwanten present om de man, die ze beschouwden als hun geestelijke vader, de laatste eer te bewijzen. Geen steen wijst de plaats aan, waar hij werd begraven. In zijn leven was voor uiterlijkheden geen plaats geweest, dus ook niet bij zijn dood.[11.]

Wie de gedachtenwereld van Marten Jans van Houten wil leren kennen, kan bij hemzelf terecht, want op aansporing van enige vrienden heeft hij zijn gedachten op papier gezet. Het geschrift werd in duodecimo-formaat bij H.J. Bronsema te Leek gedrukt. In welk jaar? Volgens ds O. Elzeman moet dit zijn geweest in 1908 ('naar de Heer Bronsema mij mededeelde'). Het is niet in de handel. Ds J.J. Kalma te Leeuwarden was zo vriendelijk ons zijn exemplaar van dit zeldzame werkje ter beschikking te stellen.[12.] De mededeling 'uitgegeven voor rekening van de schrijver' doet ons vermoeden, dat dit boekje al eerder gedrukt werd en dit dus een herdruk is.

In het boekje vallen drie delen te onderscheiden, samen 120 pagina's groot:

1. Johannes 1:5. Het licht schijnt in de duisternis, maar de duisternis heeft hetzelve niet begrepen. Uitgewerkt door M.J. van Houten, in De Wilp (pag. 5-93).
2. Korte beknopte aanmerking over de Doop en het Avondmaal (pag. 93-112).
3. 1883. Beknopte grondslag voor alle gezinden tot de leer der zaligheid nuttig tegen de dwaalleer onzer verwarde laatste dagen, die roepen 'hier en daar is de Christus'. Vragen van een Chr. Gereformeerd Predikant gedaan aan den landbouwer S. Pool te Grootegast. Op verzoek beantwoord door M. van Houten te Wilp (Fr.) wijlen meer dan veertig jaren Evangelie-dienaar uit liefde om niet. (pag. 3-8).

Wij merken hier op, dat met die Chr. Gereformeerd Predikant te Grootegast is bedoeld *E. van de Berekamp*, die daar heeft gestaan van 1852-'98.

Het boekje is niet gemakkelijk te lezen, want zinsbouw en stijl zijn zonder meer slecht te noemen. Er is geen verdeling in hoofdstukjes of paragrafen, amper in alinea's, wat het geheel erg onoverzichtelijk maakt. De woordenstroom is zo a.h.w. niet te stuiten. Iemand heeft eens opgemerkt: 'Had van Houten maar in zijn moedertaal, het Fries geschreven!' Maar goed, het gaat ons nu niet om zijn gebrekkig Nederlands, maar om de inhoud. En dan blijkt, dat Van Houten de rijkdom van de mystieke gedachtenwereld, die hij ontmoette bij de 'hoogverlichte' Jacob Brill e.a. zelf heeft doorleefd en dat die zijn persoonlijk bezit is geworden. Wumkes heeft een heldere analyse van de inhoud van het boekje gegeven. Het is een puur mystiek geschrift. Het hele werkje is doortrokken van het ideaal: *de vereniging van de mens met God, zijn oorsprong*.

Eindnoten:

1. In dit certificaat staat zijn geboortedatum onjuist weergegeven.
2. De getuigen waren:
   Reinder Klazes Kielstra, 54 jaar, koopman te Oudega.
   Hans Martens Brouwer, 72 jaar, tapper te Dragten.

Jan Ennes de Windt, 55 jaar, huisman te Ureterp.
Wopke Wieberens de Jong, 43 jaar, huisman te Oudega.

3. Enkele gegevens en aanwijzingen hebben we te danken aan P. van Schaik te Drachten, medeschrijver van de *Geschiedenis van Smallingerland*.
4. In 1840 woont hij op no. 143, waar ook Jan M. Pool (huisman) en wed. M.M. Pool woonachtig waren.
5. In *Stemmen voor Waarheid en Vrede*, 1922, 375-380.
6. J. Waterink, *Het godsdienstig leven in Friesland Zuid-Oosthoek*, Nijverdal, 1917.
7. J. Veenstra en zijn vrouw A. Veenstra-van der Vee te Siegerswoude hebben ons zeer vriendelijk de bundel gedichten van Lodenstein en een aantal aantekeningen ter inzage verstrekt.
8. Vgl. J. van der Haar, *Van Abbadie tot Young*, Veenendaal, 1980, 56.
9. *Smellingera-land*, Drachten, 1954, 382.
10. Notulen Afgescheiden kerk Donkerbroek 18 september 1860.
11. *Biografisch woordenboek van Protestantsche Godgeleerden in Nederland*, IV, 's-Gravenhage, 1911, 334-5.
12. Het is een 'Geschenk van Dr. G.A. Wumkes en dr. de Graaf, te Sneek'. Met potlood staat op het schutblad genoteerd 1913 (bedoeld als jaar van druk?).
    Ds van der Groep te Siegerswoude was zo vriendelijk ons twee artikelen van zijn hand over Marten van Houten ter inzage te verstrekken (verschenen in het kerkblaadje van de Chr. Geref. Kerk).

V *Drachten*

Het tegenwoordige Drachten is ontstaan uit twee later aan elkaar gegroeide dorpjes, *Noorder-Dragten* en *Zuider-Dragten*. Oorspronkelijk waren het boerendorpjes, resp. ten noorden en ten zuiden van de kort na 1641 gegraven Drachtster Compagnonsvaart gelegen, elk met een eigen kerkje. Omstreeks 1740 besloot men die kerkjes af te breken en één nieuwe ervoor in de plaats te zetten, aan de vaart, in het centrum, waar het nu nog staat.

Drachten had toen door de toenemende ontginning van de venen in de omtrek steeds meer het karakter van een veenkolonie gekregen. Die nieuwe kerk is in november 1743 plechtig door ds *Jesaias Hillenius* in gebruik genomen met een 'leerrede' over 1 Kon. 8:30.

Deze ds Hillenius stond van 1742 tot zijn dood in 1759 in Drachten en kan gevoeglijk bij de 18-eeuwse piëtirtische 'oude schrijvers' geplaatst worden.[1.] Zijn werk (bijv, de bundel met de genoemde 'leerrede' en 6 andere preken, waarin 'Christus wordt voorgesteld als de eenige Toevlugt van den overtuigden en radelozen Zondaar'[2.] had ook onder de Afgescheidenen veel gezag.

Een eeuw later is hervormd predikant in Drachten *Douwe Holwerda*, de zoon van een dominee te Haren (Gr.) Hij was in 1833 in Drachten ge-

komen en maakte dus de deining van de Afscheiding in Smallingerland mee, al had die in zijn eigen gemeente Drachten niet veel te betekenen. Van deze ietwat autoritaire figuur is bekend, dat hij altijd een volle kerk had, zodat mensen zonder een vaste plaats wel eens een schooljongen voor een paar cent vooruitstuurden om een plekje te reserveren. Vergeleken met ds Hillenius echter, was de theologische koers die hij voer een slag omgedraaid: hij sympathiseerde met de Groninger richting.[3.] Voor de Afscheiding kon hij dus echt geen waardering of begrip opbrengen, integendeel. Als antwoord op een verzoek om inlichtingen over het separatisme in Drachten schrijft ds Holwerda op 21 februari 1836 aan het klassikaal bestuur van Leeuwarden mede namens zijn beide ouderlingen *D.H. van der Meer* en *G.P. Kijlstra* en zijn diaken *R.S. Zijlstra* (er was nòg een diaken):

Er waren van drie doopleden briefjes van afscheiding van het kerkbestuur van 1816 binnengekomen met de mededeling erbij, dat men zich wenste te houden aan de besluiten van de synode van Dordrecht 1618/19. Die 3 personen waren (achter hun namen zetten we enkele bijzonderheden):

1. *Oege Wiebes Veenstra* van *Dragten*. Hij zal in 1844 bij de stichting van de Afgescheiden gemeente van Drachten de eerste diaken worden.
2. *Jitske Kuipers* van de *Rottevalle*. Ze overleed in 1863 ongehuwd, 61 jaar oud, wonende te ‘Rottevalle onder Opeinde’.
3. *Remmelt Gerrits de Haan* van *Boornbergum*. ‘Deze is naar het getuigenis van allen een woesteling’. We vinden de naam van deze ‘woesteling’ terug bij de Afgescheiden kerk van Boornbergum, die in 1842 verteerd door innerlijke twisten, al weer teniet gaat. Hij was bij zijn huwelijk in 1832 een 21-jarige boerenknecht, wonende te Smal Ee bij Boornbergum. Later is hij nog verscheidene malen wegens misdrijven door de rechtbank veroordeeld.

Omdat geen van de ondertekenaars belijdend lid is en bovendien slechts één op het grondgebied van de gemeente Drachten woont, neemt de kerkeraad de briefjes niet in behandeling en legt ze terzijde. Verder bericht de kerkeraad, dat men ook in het rayon van de gemeente met het houden van *conventikels* is begonnen; een zekere *Pieter Korporaal* van *Eestrum* is de voorganger. Er zijn al drie samenkomsten gehouden, die rustig verliepen en minachtend klinkt het dan: ‘Ze werden slechts door den grooten hoop bijgewoond en uit dezelve door eenvoudige en mystieke zielen’. Maar het is moeilijk, schrijft de kerkeraad, informaties over die conventikels te verstrekken, daar Separatisten hun bijeenkomsten ‘bijna onmerkbaar houden, en alle hunne handelingen zeer bedekken’. We merken hier terloops op: geen wonder, want ze liepen groot gevaar beboet en gemolesteerd te worden. Tenslotte voegt de kerkeraad er nog aan toe, dat het duidelijk blijkt, ‘dat men in den tegenwoordigen tijd overdrijft, immers, bij een begrafenis-plechtigheid, die op de gewone

wijze is afgelopen, heeft men tegen alle gebruik een *lofzang* gezongen, uit Ps. 68:2 en 10, tot ergernis en onder tegenspraak van andersdenkenden'. Die zeer bekende psalmverzen beginnen resp. met de regels: 'Maar 't vrome volk, in U verheugd, zal huppelen van zielevreugd' en 'Geloofd zij God met diepst ontzag'. Alsof het zicht op de eeuwige zaligheid niet een lofzang in het hart en in de mond kan geven.

Instituering 14 juni 1844

De gemeente van Drachten was in 1844 niet de eerste Afgescheiden kerk in Smallingerland. Daarvoor waren zowel in *Boornbergum* (1835) als in *Oudega* (1836) al gemeenten geïnstitueerd. Tot die van het dichtbijgelegen Boornbergum behoorden ook Drachtsters, maar deze gemeente was in 1842 verlopen en verdwenen. Nu gaat er niets boven een eigen kerk in de eigen plaats en in 1844 was de tijd blijkbaar rijp om tot de stichting van een nieuwe Afgescheiden gemeente over te gaan, nu in *Drachten*. Volgens een aantekening op de eerste pagina van het administratie-boek is die gemeente in aanwezigheid van de kerkeraad van Drogeham, op 14 juni 1844 'te Noorder drachten gestigt' door 'Proovester *de Haan*'. Deze was een bekwaam hebraïcus en werd algemeen 'professor' genoemd. In die samenkomst werden tot ouderling gekozen *Wiebe Hendriks Baron* en *Hans Hendriks Baron*. Ze waren broers, niet jong meer, resp. 61 en 60 jaar oud, en beiden landbouwer te Drachten.[4.]

De twee diakenen werden *Benjamin Pieters Offringa*, een 37-jarige timmerman te Drachten en *Oege Wiebes Veenstra*, een 38-jarige koopman uit die zelfde plaats. Hier hebben we dus de namen van de eerste kerkeraadsleden van de Afgescheiden gemeente van Drachten. De onkosten van die stichtingsvergadering bedroegen *f* 3,80, waarvan ds De Haan *f* 3,- voor zijn bewezen diensten heeft ontvangen. Waar die instituering precies heeft plaatsgevonden weten we niet zeker. Waarschijnlijk in een *schuur* aan de Noorderdwarsvaart, eigendom van Ate van der Werf, een scheepstimmerman. Zeker is dat de gemeente daar in het begin geregeld samenkwam. Het spreekt ook vanzelf dat de eerste classisvergadering na de instituering - die van 8 augustus 1844 - de jonge gemeente, vertegenwoordigd door de beide *Barons* en diaken *Benjamin Offringa*, met blijdschap in haar midden ontving.

Korte tijd later is de gemeente bij K.B. van 10 oktober 1844 door de regering erkend, als antwoord op een verzoekschrift, door 13 personen ondertekend. Men had het reglement van Minnertsga aangenomen en zou kerken 'in het gebouw te stichten op het perceel sectie A no 433, gem. Dragten' (ongeveer op de plaats waar de tegenwoordige gereformeerde kerk aan de Stationsweg staat).

Kerkgebouw

Ruim vier maanden na de stichting van de gemeente was de nieuwe kerk al klaar, met schuin daarachter een heel eenvoudige pastorie.[5.]

Een grote ‘geldschietersche’ was de wed. *L.J. de Boer* te Heerenveen, bij wie niet minder dan *ƒ* 3400,- was opgenomen. Van de leerlooier *Hendrik Spahr van der Hoek* (geen lid van de kerk) werd *ƒ* 1400,-, van de bejaarde winkelier *Atze Andries van Dijk* te Rottevalle (wel lid), wonende te Rottevalle onder Opeinde, werd *ƒ* 1000,- geleend. Zo werd de bouw financieel mogelijk gemaakt. Verder figureren in het administratie-boek van 1844 een aantal uitgaafposten, noodzakelijk geworden voor het inrichten van de nieuwe kerk: 10 glazuren dakpannen *ƒ* 5,20, 1 Engelse lamp en 2 bekkens *ƒ* 7,-, nog een koperen bekken *ƒ* 2,50, 16 stoelen in de kerk *ƒ* 20,- (de kerk was maar klein), 2 koperen gegoten draaiarmen op de preekstoel *ƒ* 12,50 (dan had dominee tenminste licht op de ‘stoel’), 1 tinnen Nagtmaalskan, 1 beker, 3 borden *ƒ* 16,10 (bestemd voor de viering van het Avondmaal; zouden die er nog zijn?), en nog Engelse lampen *ƒ* 41,75.

Uit een uitgaafpost van 1846 voor Bieuwe J. van der Meulen *ƒ* 16,58 voor geleverde olie en kaarsen kunnen we opmaken dat de kerk verlicht werd door olielampen en kaarsen. In januari 1869 werd voor 't eerst bij gaslicht vergaderd.[6.] Om de ramen kwamen groene, katoenen gordijnen te hangen (‘van ongebleekt katoen en groen geverfd’). Op 9 november 1844 is de kerk door ds T.F. de Haan in gebruik genomen. Een gedenksteen in de hal van de hoofdingang van de op de Stationsweg staande, maar later zeer vergrote kerk, houdt de herinnering aan de bouw levendig.

Op die steen lezen we:

> Gesticht, 1844.
> Verbouwd, 1884.
> Komt laat ons opgaan tot den berg des Heeren, tot het huis van den God Jacobs, opdat Hij ons leere van Zijne wegen, en dat wij wandelen in Zijne paden.
> Jesaja 2:3.

De eerste kerk is gebouwd door *Rienk Pieters Offringa*, een toen 35-jarige timmerman.[7.] De eerste koster van de nieuwe kerk heette *Liekele Bijlsma*.

De eerste dominee.

Was dus nog in het jaar van de instituering, 1844, een kerkje gebouwd, met het beroepen van een eigen predikant ging men niet minder voortvarend te werk. Dit blijkt uit de kerkeraadsnotulen van 5 januari 1845 (waarmee het oudste notulenboek begint). Niet alleen de consulent, ds J.G. Huiskes van Oudega, was op die belangrijke vergadering aanwezig, maar ook ds D. van der Werp van Leeuwarden. Men besloot de volgende dag - 6 januari - 's morgens om 10 uur in een vergadering met manslidmaten te laten stemmen uit het drietal *J.G. Huiskes, A.B.*

Groen (Scharnegoutum) en *S. Baron* (Koudum-Hindelopen). Het werd ds Huiskes, de consulent dus. Deze stond toen nog maar heel kort in Oudega en had het daar niet gemakkelijk. Misschien was dit wel de oorzaak, dat hij voorstelde, dat men met het officieel uitbrengen van het beroep nog 4 dagen zou wachten. Ieder moest dan in het verborgen voor den Heere gedurig verkeeren en in die tussentijd kon dan de beroepsbrief alvast worden opgemaakt, maar nog niet worden verzonden. Dus vergaderde de kerkeraad weer op 10 januari '45.

Na de opening vroeg de consulent (ds Huiskes!) aan de vergadering of ze 'met bereidwilligheid des harten' genegen waren tot het nu definitief uitbrengen van het beroep op ds Huiskes te Oudega. Ieder antwoordde met ja en zo kon de beroepsbrief in zee. Daarin stond, dat ds Huiskes geroepen werd 'in naam der gehele gemeente, niet één uitgezonderd' en natuurlijk ontbraken de in de beroepsbrieven gebruikelijke woorden van de Macedonische man, 'kom over en help ons', niet. Hij moest op zondag 3× preken en in het winterseizoen ook een keer in de week en verder de sacramenten bedienen, catechiseren, met een kerkeraadslid huisbezoek doen 'en wat verder tot het werk van een getrouwen dienstknegt des Heeren behoort'. Zijn tractement bedroeg voorlopig *f* 400,- (er kwam misschien nog wat bij) plus vrije woning, tuin en appelhof. Behalve door de 4 kerkeraadsleden, was de beroepsbrief ook nog ondertekend door de volgende leden: de oude onder Opeinde wonende winkelier *Atze Andries van Dijk* (71), en *J.J. Venema*, een 27-jarige arbeider. Verder nog door *Ate Alberts Postma* (Postuma), een 35-jarige arbeider en *Sjoerd Jelles Veldman*, een 25-jarige schoenmaker.[8.]

Ds J.G. Huiskes 1845-1848

Hoewel ds Huiskes nog maar net een jaar in *Oudega* stond, nam hij het beroep aan en werd op 23 februari 1845 'plegtstatig' bevestigd door 'professor' T.F. de Haan van Groningen, die preekte over 1 Petrus 5:1-4, in welke verzen Petrus de leraars vermaant, dat zij de kudde van God als echte herders moeten weiden en hun als beloning de kroon der heerlijkheid in het vooruitzicht stelt.

's Middags deed ds Huiskes zijn intree met Psalm 51:14b en 15: 'en de vrijmoedige geest ondersteune mij. Zoo zal ik de overtreders Uwe wegen leeren, en de zondaars zullen zich tot U bekeeren'. Deze dienst werd door 'honderden menschen' bijgewoond en de aandacht was volgens de notulen 'zoo buitengewoon eerbiedig', dat het 'ons hope geeft, dat het gezegende gevolgen zal hebben'. Twee dagen eerder had ds Huiskes het gemeentebestuur schriftelijk meegedeeld, dat hij 'als leeraar bij de Christelijk Afgescheidene Gemeente in de Dragten' op zondag 20 februari 's middags om 2 uur zijn intree hoopte te doen 'mij als nederige dienaar, die geleerd heeft de magten van God gesteld te eerbiedigen, tot dat einde, onder U Hoog Edel Groot Achtbaar Weldadig Bestuur aanbevelend...'

Uit dit schrijven blijkt duidelijk, dat de Afgescheidenen het overheidsgezag, als afkomstig van God, wilden eren. Slechts in het uiterste geval moest God meer gehoorzaamd worden dan de mensen.[9.]

Jacob Geerts Huiskes, geboren in de gemeente Havelte (Dr.) was in 1827 op 29-jarige leeftijd getrouwd met de 34-jarige kistenmakersdochter *Wilhelmina Eekhof* uit Groningen, waar de bruidegom 'spijsverzorger' in het ziekenhuis was. Later vinden we hem als 'binnenvader' in het 'werkhuis' van de hervormde gemeente te Veendam. Daar raakte hij wegens zijn 'Cocksiaanse' gevoelens in conflict met het 'liberale' kerkbestuur van de hervormde gemeente in Veendam, met als gevolg dat hij werd ontslagen. Na in het naburige Wildervank enige tijd oefenaar bij de Afgescheiden kerk te zijn geweest, werd hij in 1840 officieel door de Provinciale vergadering tot het predikambt toegelaten en in 1841 door ds De Cock - door wie hij was opgeleid - als de eerste predikant van de Afgescheiden gemeente te Wildervank bevestigd. Nog geen drie jaar later krijgt hij daar moeilijkheden, legt in februari 1844 zijn ambt neer, maar wordt nog diezelfde maand weer dominee in *Oudega* (Sm.) en, zoals we zagen, het jaar daarop in *Drachten*. Acht maanden lang had de jonge gemeente van Drachten het zonder eigen predikant moeten doen. Dit was niet zo lang en wat de preekvoorziening betreft, had men niet te klagen gehad, want nagenoeg elke zondag was er wel een predikant, oefenaar of student voorgegaan. Het kasboek geeft ons hun namen met het bedrag dat ze voor hun werk verdienden. Voorgangers van ver waren het duurst; dit hing natuurlijk samen met de reiskosten.

De naam van ds *T.F. de Haan* van Groningen komt in de rubriek 'Leeraarskosten' het vaakst voor. We mogen hem wel een 'topfiguur' noemen. Er kon in een Afgescheiden kerk in Groningen of Friesland niets gebeuren, zoals een nieuwe dominee bevestigen, of een kerkgebouw in gebruik nemen, of ds De Haan - die ook de opleiding in Groningen verzorgde - was present en sprak zijn woord. En dat kon hij goed. Terloops merken we op, dat het ons opviel, dat we nagenoeg nooit lazen, dat een gemeente voor het oplossen van interne moeilijkheden ds De Haan te hulp riep, wat bij ds H. de Cock, die om te blussen, van het ene binnenbrandje naar het andere trok, wèl het geval was geweest. Ook oefenaar *P.G. Oosterhof* uit het naburige *Drogeham*, helpt de gemeente in Drachten evenals ds J.G. Huiskes uit Oudega. En verder is er een lange rij van dominees of adspirant-dominees, die een keer in de gemeente een dienst hebben geleid. Om er enigen van te noemen: *'Bolhuis'*, d.i. ouderling F.E. van Bolhuis van Grootegast, *J.J. de Boer* (van Wanswerd; is nooit dominee geworden), ds *L. Dijkstra* van Steenwijk, bekend als medestander van De Cock in de eerste dagen van de Afscheiding, *'Dwarshuis'*, dat is bakker K.J. Dwarshuis, de bekende ouderling van Warffum, ds *R. Scheuning ten Have* (van Joure; hij zou in 1849 zelf dominee in Drachten worden), ds *J.L. Tiesinga* van Appelscha, ds *J.T. Bijzitter* van Haulerwijk en Donkerbroek. Verder de uit de streek af-

komstige ds S*ietze H. Baron*, toen ds in Koudum-Hindelopen, ds *J.F. Zeebuit* van Driesum, ds *D.D. Drukker* van Dokkum, ds *K.J. van Goor* van Ferwerd, ds *Wolter Kok* (in 1842 predikant in Ruinerwold-Koekange geworden, later in Hoogeveen, waar hij een opleidingsschooltje had) *'Tamsma'* (waarschijnlijk oefenaar A.E. Tamsma te Westergeest, later in Lioessens). We zouden meer namen kunnen noemen.

Keren we naar de eerste eigen predikant van de Afgescheiden kerk te Drachten terug. Gaven de honderden hoorders die in eerbiedige aandacht naar zijn intreepreek hadden geluisterd, goede hoop voor de toekomst, die hoop is niet beschaamd. Zoals zo menige dominee, was hij praeses en scriba tegelijk, want er waren in die dagen - zeker op het platteland - maar weinig ouderlingen, die met de pen overweg konden. Het schrijven van de notulen kostte ds Huiskes beslist niet veel tijd, want deze zijn bijna altijd heel kort. We lezen zelfs een keer: 'Sedert 18 aug. - 8 jan. 1848 is niets voorgevallen dat opgeteekent behoort te worden'; dat is dus een periode van bijna 5 maanden! Misschien is het wel waar, wat we eens lazen: korte notulen zijn een goed teken. In elk geval treffen we in Huiskes' beknopte notulen gegevens aan, die wijzen op zegen in het kerkelijk leven.

Het komt in de Afgescheiden kerken in het begin wel voor, dat na de komst van een nieuwe dominee een *doopgolf* valt te signaleren. Voor hele gezinnen was de tijd dan rijp geworden om, gestimuleerd door de nieuwe dominee, zich aan te sluiten. Dit was het geval bij ds *Huiskes* en later eveneens bij diens opvolger *R.S. ten Have*. In het jaar van hun intree in de kerk van Drachten, resp. 1845 en 1849, werden niet minder dan 35 en 40 personen, groten en kleinen, gedoopt, terwijl dit aantal in de drie daarop volgende jaren veel lager ligt. Om bij ds Huiskes te blijven en een onderverdeling aan te brengen: was in 1844 vanaf de instituering op 14 juni van dit jaar (toen ds Huiskes er dus nog niet was) aan 7 kinderen de doop bediend, enkele weken na zijn intree in februari 1845 doopte hij op 9 maart niet minder dan 12 kinderen, variërende van 8 jaar tot 1 maand oud. Een week later zijn volwassen gedoopt *Jan Jochems Mars, Tjamke, Klaaske* en *Antje Obbes Wouthuizen* en ook nog *Feikje Hendriks Bruinsma*. De hier genoemde *Simke (Tjamke) Wouthuizen* laat ruim 5 jaar later haar 6 kinderen dopen; ze zijn van 10 tot 1 jaar oud. In het doopboek staat er bij: 'omdat de vader ongedoopt was, heeft de moeder deze kinderen alleen laten doopen'. Van 25 april t/m 25 mei werden 9 kinderen gedoopt; de ouders verbonden zich dan meteen aan de gemeente. En van 3 juni t/m 15 juni 6 kinderen. In november 1845 - we beperken ons tot dit jaar - werden op twee vergaderingen tot de gemeente toegelaten: *Ansje Eebens* ('gedoopt op hare afgelegde belijdenis'), *O. Huisman, Magiel Harms van der Zee, Sjoukje Kornelis van der Zee, geb. van der Meuten, Pietje Boelens Rietsma, Gaiske Hendriks Steenwijk* en *Eeke Siepes Sibinga*. Geen wonder dat bij zo'n voorspoedige groei van de gemeente het aantal kerkeraadsleden te klein werd

geacht. Daarom werd al op 4 juli 1845 besloten er nog één ouderling en één diaken bij te nemen. Uit de dubbeltallen van *Atze van Dijk/Sjoerd Veldman* en *Johannes Venema/Gaele Jakobus van der Veen*, komen *Atze van Dijk* als ouderling en *Johannes Venema* als diaken te voorschijn.

We noemen nog enkele namen van kerkeraadsleden uit de begintijd: In 1846 komen in de kerkeraadsbank als ouderling *Rienk Fokkes van der Kuip* (een 56-jarige schoenmaker) en *Riekele van der Zee* (68 jaar) terwijl *Feike Tjamsma* (zoon van een landbouwer uit Lioessens) en *Sjoerd Veldman* diaken worden, zodat eind 1846 de kerkeraad bestaat uit ds J.G. Huiskes met de ouderlingen, *A.A. van Dijk, R. v.d. Zee* en *R.F. v.d. Kuip;* de diakenen heten *J.A. Venema, S. Veldman* en *F. Tamsma*. De gebroeders Baron zijn uit de kerkeraad verdwenen, net als de diakenen van het eerste uur *O.W. Veenstra* en *B.P. Offringa*. Deze horen nu tot de 'rustende kerkeraad', zoals de notulen het uitdrukken. In 1848 worden *Hendrik Siemens Eenkoorn* (een landbouwer te Beetsterzwaag) en *Siert van der Woude* als ouderlingen bevestigd en *Bieuwe Jans van der Meulen* en *Willem Fokkema* als diaken. Deze laatste is ook nog een poos voorzanger geweest.[10.]

In zijn beroepsbrief kon ds Huiskes lezen dat zijn traktement van *ƒ* 400,- mogelijk nog wat verhoogd zou worden. Dit gebeurde in juli 1845 inderdaad, want het werd nu opgevoerd tot *ƒ* 100,- meer. Ook aan het huis van de predikant werd wat gedaan: de kapotte ruiten in de schuur van de pastorie werden hersteld en voor de dominee werd een *studeerkamer* ingericht. We doen verstandig ons van dit 'kamerke' niet een te grootse voorstelling te vormen. De Afgescheiden pastorieën van toen waren uiterst eenvoudige, zeg maar armelijke huisjes.

Aan het geven van *catechetisch onderwij*s hebben de Afgescheidenen terecht altijd veel waarde gehecht. In Drachten regelde de nieuwe ds Huiskes de catechisatie-uren als volgt: maandagmorgen om 10 uur de kinderen, 's avonds om 6 uur de getrouwden. Dinsdagmiddag om 2 uur de 'meiden', 's avonds om 6 uur de jongelingen.

Veel moeilijkheden waren er in de gemeente Drachten in de periode van ds Huiskes niet; ds Huiskes had het in zijn vorige gemeenten Wildervank en Oudega wel anders meegemaakt. Een ruzie tussen enige broeders werd na enige 'diskoersen' bijgelegd. Ook lezen we in de notulen, dat een broeder 'ellende met zijn vrouw heeft gehad. Edog nu verzoent zijn', zodat afhouding van het Avondmaal niet plaats hoefde te vinden. De periodiek verschijnende kerkvisitatoren konden gunstige rapporten over de toestand in de gemeente Drachten op de classis uitbrengen. De visitatie van 6 maart 1848 werd voor een zeer talrijk gehoor besloten met een bijzondere gezegende Predicatie uit Openb. 2:17. De kerkvisitator ds J.F. Zeebuit van Driesum dankte de Heere, 'dat alles zo wel was bevonden'. Over de kerkvisitatie van 23 november van het zelfde jaar lezen we in de notulen, dat dominee en kerkeraad in de beste ver-

standhouding leefden. Verder konden de visitatoren rapporteren, ‘dat deze gemeente Dragten, door 's Allerhoogsten wonderlijke goedertierenheid, beweldadigt en bevoorregt word, boven zooveel andere gemeenten, wegens de opkomst van het volk’. De Drachtsters bleken dus trouwe kerkgangers te zijn. Maar ook moest worden gemeld, dat twee diakenen hevige ruzie hadden over de administratie. Nu ds Zeebuit erbij was, werd een nieuwe poging tot verzoening gedaan, en zie, die kwam tot stand met de krasse bepaling erbij, dat wie nog eens op deze zaak zou terugkomen, ‘als een meinedige moest beschout worden’.

In april 1848 kwam op de kerkeraad de moeilijkheid ter sprake, dat *Jan Jochems Maas* zijn kinderen nog steeds niet had laten dopen. Drie jaar geleden had hij na afgelegde belijdenis op 27-jarige leeftijd de volwassenen-doop ontvangen, maar zijn vrouw, die ‘mennoniet’ was, wilde geen toestemming tot het dopen van haar kinderen geven. Hoe moest de kerkeraad dit geval nu aanpakken? De broeders waren wijs en besloten op dit punt geduld te oefenen, ‘omdat in de toestand der kerk niet de strengheid maar meer de lankmoedigheid en zagtmoedigheid het wint, gelijk ons de ondervinding leert’. Zo ging het ook hier: op 3 december 1849 had de doop plaats van de drie kinderen van Maas, Nane, Trijntje en Jochem, resp. 11, 9 en 7 jaar oud. Terloops merken we op, dat we Maas nog geen jaar later als diaken tegenkomen.

Een heel eigenaardige instelling - aldus ds J. Douma in een artikel over de Afscheiding in Drachten - die herinnert aan wat vroeger o.a. in de Paltz gebruikelijk was, is te Drachten geweest, dat, zoals de notulen van 4 december 1848 vermelden, daags te voren 's middags om 4 uur de Avondmaalgangers samenkwamen ‘om onderling te handelen over de natuur van het Heilig Avondmaal en de vereisten van een Avondmaalganger’. Die vergadering is ‘geregeld afgeloopen, en wij zijn getroffen door de bijzondere daden des Heeren’.

Ds Huiskes had nog maar heel kort te leven. Vlak onder de notities van bovengenoemde, schone bijeenkomst volgt in het notulenboek een verslag van zijn begrafenis. ‘Zie hier het afgedane werk van onzen nu zaligen ds J.G. Huiskes, welke wij nog de laatste kerkvergadering, zijnde 4 dec. 1848, in ons midden hadden’. Bijna 4 jaar lang had hij in de gemeente het Evangelie der zaligheid verkondigd. Na een ernstige ziekte van 10 dagen, ‘in welke tijd zijn Eerw. het oogenblik zijner ontbinding met blijdschap tegemoet zag’, was hij ontslapen.

> Den 27 dec. behaagde het zijn hoogen Heer en Zender hem van zijn moeitevolle arbeid op te roepen en over te brengen in de gewesten der zaligheid om daar te genieten verzadiging van vreugde en lieflijkheeden...
>
> Treurig is deeze slag voor ons door zulk een dierbaren voorganger uit ons midden te zien weg genomen. Mocht de Heere genade geven om in Zijn doen te berusten en teevens een biddend hart aan ons en

> aan alle Zijne kinderen, om van Hem af te smeeken, dat hij ons in Zijne gunst een getrouwe Leeraar mag wedergeeven.

Bij de begrafenis op 30 december had ds H.J. van Goor uit Oudega de voorgang, die ‘eer dat het ontzielde overschot ten huize werd uitgedragen’ sprak n.a.v. ps. 89:49: ‘Wat man leeft er die den dood niet zien zal’. Daarop werd de overledene door zijn ‘leerlingen-catechisanten op een loffelijke wijze naar het noorder kerkhof gedragen en gevolgd door ds Van Goor en alle de leeden in de tegenwoordigheid van een groote menigte aanschouwers’. Na terugkomst van het kerkhof was er een rouwdienst in de volle kerk, waarbij ds Van Goor ‘op de predikstoel’ een gebed uitsprak. Vervolgens was er in het sterfhuis nog gelegenheid voor ‘het genieten van ligchaams verkwikking’, waarna oefenaar P.G. Oosterhof van Drogeham met dankgebed eindigde. Men bleef nog wat met elkaar zitten praten en zong nog psalm 89:7 en 8, wat ds Huiskes ‘nog leevende op zijn doodbed begeerd had’, waarna Oosterhof weer het samenzijn met gebed sloot.

Het hierboven samengevatte verhaal is in de notulen te vinden en ondertekend door *B. van der Meuten*, scriba. De kerkeraad besloot de begrafeniskosten grotendeels voor eigen rekening te nemen. Met de weduwe van ds Huiskes lag het alles wat moeilijk en eigenaardig. Enkele weken na het sterven van haar man krijgt ze het verzoek eens op de kerkeraad te komen. Daar wordt haar gevraagd of ze in Drachten wil blijven wonen of verhuizen naar elders. Ze wenst de gemeente trouw te blijven, maar ze is niet eens lid! De kerkeraad had immers haar attestatie nog nooit gezien en bovendien had ze die niet ‘bekrachtigd door het gebruik der sakramenten’, m.a.w. ze had het Avondmaal nooit meegevierd. Dit betekende, dat - formeel gezien - de kerkeraad haar niet behoefde te ondersteunen en dit was nu juist het punt, waar het om ging. Toch wil de kerkeraad haar niet leeg wegsturen. Geprobeerd zal worden haar ‘domasielje’ op te sporen, dan kan ze zich daar vervoegen om steun. Het is ook mogelijk dat met het woord ‘domasielje’ hier attestatie wordt bedoeld. Wellicht stond de weduwe nog in Wildervank ingeschreven, want ds Huiskes had daar immers indertijd zijn ambt neergelegd en was op onregelmatige wijze als predikant naar Oudega vertrokken. Zo was zijn kerkelijke positie in het ongerede geraakt. Maar met al dat speurwerk was de weduwe op het moment niet geholpen. Dit zag de kerkeraad ook wel in en hij riep de gemeente op ‘uit liefde een vrijwillige bijdrage te doen’. De classis deed ook een duit in het zakje door de kerken in haar ressort op te wekken voor de weduwe Huiskes te collecteren, omdat ‘Drachten alleen die lasten niet kan dragen’. Om kort te gaan, na veel gerek en getrek is de kerkeraad eindelijk bereid om de weduwe Huiskes een ondersteuning te geven van *ƒ* 1,50 per week, welk bedrag tenslotte bepaald werd op *ƒ* 8,- per maand. De classiskerken doen ook mee. In het kasboek lezen we, dat de gemeente Burum

f 6,- bijdraagt en Drogeham en Driesum *f* 13,-. Toch wagen we het te zeggen, dat de verzorging van de weduwe van de 'getrouwe en godzalige' predikant Huiskes aan de zeer sobere kant is geweest. Dat was toen trouwens het lot van talloze weduwen.

Ds R. Scheuning-ten Have 1849-1871

Ter voorziening in de vacature stelde de kerkeraad al spoedig na het sterven van *ds J.G. Huiskes* een drietal vast, nl. *ds W.A. Kok* 'van 't Hoogeveen', *R. Scheuning-ten Have* 'van de Joure' en de bekende ds *S. van Velzen* van Amsterdam. Zoals gebruikelijk maakte men van de dag van stemming een vasten- en bededag. De consulent van Drachten, ds H.J. van Goor van Oudega, preekte 's morgens over 1 Petr. 2:2: 'En als nieuwgeboren kinderkens zijt zeer begeerig naar de redelijke on vervalschte melk, opdat gij door dezelve moogt opwassen'. In de middagdienst was de tekst Spreuken 3:6: 'Ken Hem in alle uwe wegen en Hij zal uwe paden recht maken'. Na afloop van de preek bleven de manslidmaten in het gebouw achter om te stemmen. Hun werd door ds Van Goor gevraagd of 'ieder in de weg des Heeren kon berusten', hoe de stemming ook mocht uitvallen. Het antwoord luidde ja. Na telling van de stembriefjes bleek ds W.A. Kok van Hoogeveen te zijn beroepen. Maar hij bedankte. Er moest dus een nieuw tal komen. Dit werd: *ds R. Scheuning-ten Have* van Joure, ds *B. Amsing* van Wanswerd-Birdaard en ds *Luitsen Dijkstra* van Steenwijk, één van de vroegste medestrijders van ds De Cock, bij de Afgescheidenen in Ulrum en Smilde wel bekend. Uit dit drietal werd ds Ten Have beroepen, die het aannam en op *20 mei 1849* werd bevestigd door *prof. De Haan*. Deze preekte bij die gelegenheid over *1 Thess. 5:12 en 13:* 'En wij bidden u, broeders, erkent degenen, die onder u arbeiden en uwe voorstanders zijn in den Heere en u vermanen. En acht hen zeer veel in liefde, om huns werks wil. Zijt vreedzaam onder elkander'.

Ds Ten Have deed zijn intree in de gemeente van Drachten met *2 Kron. 15:1 en 2*, waar de profeet Azarja Asa en zijn volk vermaant God te zoeken: 'Hoort mij, Asa en gansch Juda en Benjamin. De Heere is met ulieden, terwijl gij met Hem zijt; en zoo gij Hem zoekt, Hij zal van u gevonden worden, maar zoo gij Hem verlaat, Hij zal u verlaten'. Asa had zojuist ondervonden, dat het zoeken van God niet tevergeefs is. Het verlaten van God zal echter niet ongestraft blijven. Een treffende tekstkeuze.

Laten we nu eerst enige biografische bijzonderheden mogen geven. Roelof Scheuning-ten Have was van afkomst een Drenth, in 1793 in *Beilen* geboren, als zoon van Jan Scheuning-ten Have en Aaltje Hunze. Toen hij 20 jaar was, trouwde hij met *Margje Lamberts* (23), 'landbouwersche' te Beilen. Zijn godsdienstige belangstelling was groot. Zo werd hij catechiseermeester in de hervormde kerk van Beilen, maar in 1835 kwam hij vanwege zijn godsdienstig onderwijs in conflict met de kerke-

raad. Hij sloot zich aan bij de Afgescheidenen, werd bij hen ouderling en was de tweede ondertekenaar van de acte van Afscheiding te Beilen, gedateerd 7 januari 1841.[11.] Na in april 1843 in Dwingelo tot het predikantschap te zijn toegelaten, ging hij in 1843 naar *Tjalleberd*, in 1844 naar *Joure* en in 1849 naar *Drachten*. Van hem waren verschillende merkwaardige verhalen in omloop. Elke keer begon de catechisatie met het zingen van het bekende psalmvers: 'Wil toch niet stug gelijk een paard weerstreven'. Zijn huishouding was zeer eenvoudig opgezet. Hij hield er ook geiten op na en soms kon men hem met een geit aan een touw door Drachten zien wandelen, om die geit aan de bok voor te geleiden.

De kerkeraad, waarmee ds Ten Have in 1850 had samen te werken bestond uit de ouderlingen *Hendrik Siemens Eenkoorn* (een landbouwer uit Beetsterzwaag), *Siert Klazes van der Woude* en *Cent Hendriks Baron* en uit de diakenen *Willem Popes Fokkema, Bieuwe Jans van der Meuten* (een tabakkerver) en *Jan Jogchums Maas* (een arbeider). Het doorlezen van de kerkeraadsnotulen uit het begin van de periode van ds Scheuning ten Have vraagt niet veel tijd. Ze zijn maar kort en veel vermeldenswaard is er niet in te vinden. Op de 'uitwendige belangens' van de gemeente, zoals het tellen en boeken van collecten werd gelet. Door de toestand van de kerkelijke financiën gedwongen was de leus altijd: zuinig zijn. Daarom probeerde men de rente van 5 op 4% teruggebracht te krijgen, maar de voornaamste 'geldschietersche', de wed. L. de Boer die *f* 3400,- aan de kerk had geleend, was daarvoor niet te vinden. Aan een *orgel* viel evenmin te denken. Dat kwam er pas in 1884, een kostbaar geschenk van *Wieger van der Veen*. Gelukkig was *W.P. Fokkema* een goede voorzanger.

Voor een kerkeraad zijn het altijd fijne vergaderingen, als na afgelegde belijdenis nieuwe lidmaten kunnen worden toegelaten tot de gemeenschap van de kerk. Al enkele maanden na de komst van de nieuwe predikant doen belijdenis van hun geloof: *Cent Hendriks Baron*, zijn vrouw *Froukje Aukes van der Meer* en *Wietske Cents Baron*. De uitgebreide familie Baron, ingewikkeld van samenstelling, gaat dus met enkele leden de rijen van de kerkleden versterken. En zo komen er elk jaar nieuwe lidmaten bij, te veel om hier op te noemen. De Chr. Afgescheiden gemeente van Drachten groeide in zielental. In 1851 waren er al 500 zielen. Het is dan ook begrijpelijk, dat de kerkeraad met één ouderling en één diaken werd uitgebreid; voor 1856 noteerden we als ouderlingen *S.J. Veltman, J.J. van der Velde, J.J. Maas* (in 1867 verhuisd naar Ureterp), *B.J. van der Meulen*, terwijl de diakenen heetten *W. van der Molen, A.H. van der Meulen, W.P. Fokkema* en *K.A. Kooistra*. In 1860 werd de eerste dochterkerk van Drachten geïnstitueerd, nl. die van *Ureterp*. Ze was de eerste in een rij van 6 gemeenten waarvan Drachten de

moederkerk is: *Rottevalle* (1874), *Boornbergum* (1893), *Drachtster Compagnie* (1907), *Nieuw Beets* (1917) en *Beetsterzwaag* (1922). We merken hierbij echter op, dat in Boornbergum al van 1835-'42 een Afgescheiden kerk heeft bestaan, in welke jaren de gemeente van Drachten nog niet bestond. We moeten dus voorzichtig zijn met de beeldspraak moeder-dochter.

In de notulen van de jaren '50 lezen we weinig van grote moeilijkheden. Er was een gemeentelid, dat de doop van zijn kinderen maar steeds uitstelde en daarover werd aangesproken. Anders dan bij de reeds genoemde J. Maas het geval was, wiens doopsgezinde vrouw zich verzette tegen het dopen van haar nog jonge kinderen, bleek bij dit lidmaat de oorzaak dieper te zitten. Hij was het namelijk niet eens met de Formulieren van Enigheid. De man werd nu gecensureerd.

Veel sensatie verwekte het in de gemeente, dat een lidmaat - wonende onder Oudega - wegens diefstal van schapen werd opgepakt en bij vonnis van het Provinciaal gerechtshof te Leeuwarden van 31 januari 1855 tot 5 jaar tuchthuisstraf werd veroordeeld. De kerkeraad wilde de veroordeelde tenslotte afsnijden en vroeg daarom advies aan de classis. Deze wilde de zaak nog eens op de Provinciale vergadering bespreken. Zo kreeg ds Beijer van Leeuwarden opdracht de zondaar in het tuchthuis op te zoeken. De attestatie van de veroordeelde werd nu naar Leeuwarden gestuurd, want het was uiterst moeilijk een tuchthuisboef te bezoeken. Deze leefde in nagenoeg volstrekte afzondering van de buitenwereld. Aan de kerkeraad van Drachten was het ook niet gelukt het tuchthuis binnen te komen voor een bezoek aan een bewoner daarvan (‘gezien de gevangenis van dien man voor ons ontoegankelijk is’). Ds Beijer slaagt er echter in de delinquent te bezoeken, zij het slechts voor één keer. Zijn rapport over de gecensureerde Drachtster is ongunstig. Deze betoonde zich ‘een hardnekkig zondaar, zonder boetvaardigheid’. De schapendief wordt nu ‘van de gemeenschap der Christelijke Afgescheiden Kerk in Nederland uitgestoten’ (1856). In een koel en kort briefje wordt hem dit meegedeeld. We willen hier toch opmerken, dat men met het eindvonnis had moeten wachten, tot de man weer bereikbaar was. Nu was het: verdwijn!

Voor we verder gaan met ons verhaal over de Afgescheiden gemeente van Drachten, lassen we nu eerst een opgave in van het zielental van de ‘kerkelijke gezindten’ in Drachten en Drachtster Compagnie per 1 januari 1857.[12.] Zo krijgen we een totaalbeeld van de getalssterkte van de verschillende kerkelijke groeperingen in Drachten in die tijd. Het betrekkelijk groot aantal doopsgezinden viel ons op. De overgrote meerderheid der Drachtenaren is nog hervormd.

	Drachten	Dr. Compagnie
Hervormden	3821	458
Evang. Luth.	5	-
Doopsgezinden	456	11
Chr. Afgesch.	258	71
Joden	13	-
	4553	540

De periode van 1860-'70 toont in de Afgescheiden gemeente van Drachten - wat de rust betreft - een dalende lijn. Er komen slepende kwesties op tafel, er ontstaan moeilijkheden met diakenen, de onderlinge verhoudingen in de kerkeraad raken verstoord. We zullen dit alles niet uit werken. Het is al gebeurd door *J. Beetsma* in zijn *'Kleine mensen in een grote kerk'*, uitgegeven ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de Gereformeerde kerk in Drachten (1969). Daarom beperken we ons tot het noemen van enkele feiten, waarbij ds Ten Have direct was betrokken. De goede man kreeg de ene bui na de andere te verduren. In 1863 en 1864 ergerde men zich er vooral aan dat een met name genoemd vrouwspersoon zo vaak in de pastorie kwam. Terloops merken we op, dat ds Ten Have pas weduwnaar was geworden, zijn vrouw Marchien Lucas Lamberts was in december 1862 overleden, 71 jaar oud. We hebben de indruk, dat de predikant niet voldoende de schijn des kwaads wist te vermijden en, eerlijk gezegd, de juffrouw lijkt ons ook wel wat eigenaardig te zijn geweest. Verder kreeg ds Ten Have de vermaning van de kerkeraad te verwerken, dat hij op het punt van huisbezoek en catechisatie beter zijn best moest doen. Ook op zijn preken werd kritiek uitgebracht: hij zou zich teveel beperken tot een 'historiële verklaring der waarheid en er te weinig meede tot den mensch inkeeren', m.a.w. de bevindelijke persoonlijke toepassing werd teveel gemist. Dit is trouwens een beschuldiging die in die dagen heel vlot en vaak werd gebruikt. Menig dominee kon er van meepraten.

We vragen ons af: raakte ds Ten Have door zijn hoge leeftijd of lichaamszwakte uitgeblust? In elk geval raakt men hem in Drachten zo beu, dat niet alleen gemeenteleden via een briefje in het collectezakje, maar tenslotte zelfs de kerkeraad hem in de zomer van 1870 adviseert 'in het belang der gemeente' eervol emeritaat aan te vragen. Hij volgt - zijn hoge leeftijd (76) in aanmerking nemend - het advies op, onder voorwaarde dat hij met ingang van 12 mei 1871 een honorarium van *f* 300,- per jaar zal blijven genieten en hij de pastorie tot de komst van een nieuwe predikant mag blijven bewonen. De kerkeraad is van mening, dat ook de classis in die *f* 300,- moet meebetalen, en daar begint de financiële touwtrekkerij weer! Voor de oude dominee was het al heel gauw niet meer nodig. In de kerkeraadsvergadering van 24 april 1871, waar over het beroepen van een nieuwe predikant wordt gesproken, is hij we-

gens ziekte afwezig. Drie weken later - op 14 mei 1871 - dus twee dagen na het officiële ingaan van zijn emeritaat, sterft hij, 77 jaar oud. De notulen zwijgen verder over hem. Geen woord over zijn begrafenis. Wat een verschil met de reacties op de dood van zijn voorganger ds Huiskes! Ouderling *A.H. van der Meulen* wordt nu tot praeses van de kerkeraad gekozen, *B. van der Meulen* is nog steeds scriba. Na een felle strijd tussen een groep, die een oudere predikant wilde en hen, die kandidaat *E. Douma* als predikant begeerden, werd laatstgenoemde in oktober 1871 als predikant van Drachten bevestigd, waar hij tot 1890 bleef, in welk jaar hij naar Rotterdam vertrok. Hij was afkomstig uit *Ee* (Fr.) Vooral in de tijd van ds E. Douma is de kerk van Drachten een soort evangelisatie-centrum geweest, waarbij veel aan zondagsschoolwerk werd gedaan.

Laten we dit hoofdstuk mogen eindigen met het memoreren van de herdenking van het 50-jarig bestaan van de gereformeerde kerk van Drachten, waarvan de scriba van toen, K.E. van der Veen, in de kerkeraadsnotulen een uitvoerig verslag heeft geschreven. Als motivering van dit schrijven gaf hij op: ‘opdat het tot een zegenend aandenken moge zijn voor het nageslacht’. Deze wens is voor ons de reden er iets uit mee te delen. Oorspronkelijk zou de herdenking in 1894 op 14 juni plaatsvinden, de dag waarop in 1844 de gemeente was gesticht. Ernstige ziekte van ds E. Douma - oud-predikant van Drachten - maakte echter uitstel noodzakelijk. Maar op 19 september kon ds Douma dan toch in een goed gevuld kerkgebouw zijn feestrede uitspreken, n.a.v. Matth. 28:20: ‘Ziet, Ik ben met ulieden alle dagen tot aan de voleinding der wereld’. ‘Met stille aandacht’ werd geluisterd naar het ‘gepast en moedgevend woord’ van ds Douma, die zijn toespraak in 4 punten had onderverdeeld: 1. hoe stout het klinkt; 2. hoe waar het blijkt; 3. welk een plicht het vraagt; 4. wat troost het biedt. In de pauze was er voor de 400 à 500 aanwezigen koffie en koek, terwijl de Christelijke zangvereniging o.l.v. haar ‘ijverige directeur onderwijzer G. Flonk’ enige toepasselijke liederen ten beste gaf. ‘Het een en ander verhoogde de feestvreugde; zulks was te aanschouwen’. We geloven het dadelijk. Na de pauze kwamen natuurlijk de onvermijdelijke, maar toch ook onmisbare toespraken los. Het woord werd gevoerd door afgevaardigden van de naburige zustergemeenten *Ureterp, Rottevalle, Drogeham, Oudega, Opeinde/Nijega* en *Boornbergum*. Ouderling De Boer van Drachtster Compagnie diepte nog wat herinneringen uit de begintijd op. Aan het einde van het samenzijn gaf de plaatselijke predikant ds Th. Oegema, die uiteraard de leiding had, het bij dergelijke gelegenheden altijd zo graag uit volle borst gezongen psalmvers ‘Zijn Naam moet eeuwig eer ontvangen’ op en na afloop bleven de kerkeraadsleden met hun vrouwen en de afgevaardigden van de kerken uit de buurt nog een poosje bij elkaar in de consistorie. Tenslotte verzocht ds Oegema aan ds Douma

met gebed dit feest te eindigen, ‘welke hier bereidwillig aan voldoet. En zoo keerden ook kerkeraad en afgevaardigden zeker in verheugde stemming huiswaarts’.

Eindnoten:

1. De Bie/Loosjes, *Biografisch woordenboek van Protestantsche Godgeleerden in Nederland*, deel IV, 's-Gravenhage, 1931.
2. Onder de titel: *Eenige Keurstoffen uit het O. en N. Testament... waar bij gevoegt is, een kerkinwijdings-Redenvoering over 1 Kon. VIII vers 30, Leeuwarden, 1744*.
3. *M. Staverman, Buitenkerkelijkheid in Friesland*, Assen, 1954, 117.
4. Wiebe Hendriks Baron, zoon van Hendrik Hanses Baron, huisman te Noorder Dragten, en van Lutske Wiebes Pool, was in maart 1812 op 29-jarige leeftijd getrouwd met de 26-jarige Antje Wetzes Welling, dochter van een grofsmid en geboren en wonende te Oudega. Hans Hendriks Baron is op 23 augustus 1863 te Drachten overleden. Hij was toen 79 jaar oud, landbouwer, geboren te Wijnjeterp, wonende te Drachten, weduwnaar van Grietje Sietzes Lindeboom, en hertrouwd met Boukje Annes de Vries. Benjamin Pieters Offringa, timmermansknecht, overleed in 1863 te Drachten, 56 jaar oud. Hij was de zoon van Pieter Benjamins Offringa en Magtilda Rienks van der Weide. Oege Wiebes Veenstra was in 1825 getrouwd met Jeltje Greelts Zijlstra.
5. *Smellingera-land*, 408. Vgl. ook *Geschiedenis van Smallingerland* onder redactie van P. van Schaik en J.J. Spahr van der Hoek, 1976.
6. Notulen kerkeraad 7 januari 1869
7. Hij heeft ook de korenbeurs en het groene weeshuis in Groningen gebouwd. Hij en twee van zijn zoons overleden in 1866, in welk jaar een cholera-epidemie heerste in Groningen. In 1832 was hij getrouwd met de 21-jarige naaister letske Hanzes Lenting.
8. We hebben enkele bijzonderheden aan de namen toegevoegd. Atze Andries van Dijk stierf in 1852 te ‘Rottevalle onder Opeinde’, 78 jaar oud.
   Jan Johannes Veenema was in 1842 getrouwd met Aafke Wiebes Baron, dochter van de eerste ouderling Wiebe Hendriks Baron (en Antje Wietzes Welling).
   Ate Alberts Postma trouwde in 1838 met Japikje Haaijes Bethlehem, een 33-jarige ‘dienstmeid’.
   Sjoerd Jelles Veldman trouwde in 1841 met de 19-jarige Hiltje Roelofs Vellinga, die in aug. 1845 als volwassene werd gedoopt.
9. *Geschiedenis van Smallingerland*, 237, 238.
   J. Beetsma, *Kleine mensen in een grote kerk*, Drachten, 1969, 13.
10. Bieuwe Jans van der Meulen, tabakkerver, 23 jaar, trouwde in 1837 met Aaltje Jans Zooveele, dochter van een kuiper.
    Willem Popes Fokkema, 23 jaar, trouwde in 1835 met de schippersdochter Wimke Riekeles van der Zee, 27 jaar, ‘hoedjesmaakster’.
11. Hij werd 8 september 1793 gedoopt in de hervormde kerk te Beilen. De hierboven genoemde biografische gegevens hebben we grotendeels te danken aan drs S.J.Th. Homan te Tolbert (Gr.).
12. We hebben de opgave te danken aan P. van Schaik te Drachten.

VI *Surhuisterveen*

De voormalige veenkolonie Surhuisterveen, vlakbij de provinciegrens met Groningen gelegen, is naar de naam te oordelen oorspronkelijk een ‘uitbuurt’ van Surhuizum geweest. Maar de dochternederzetting heeft de moeder al in de 19e eeuw en zeker in onze eeuw ver overvleugeld. Een ‘arm en volkrijk dorp’, zo typeerde de bekende schoolopziener ds H. Nieubuur Ferf Surhuisterveen in 1842. Hij zag het goed.

Wat de religie betreft, in het dorp waren toen twee godsdienstige groeperingen te vinden: een al oude doopsgezinde gemeente, die langzaam in zielental terugliep, en een hervormde. De Afgescheiden gereformeerde kerk bestond nog niet, al waren er wel enkele afgescheidenen, die zich bij de in 1835 door ds S. van Velzen in het naburige Drogeham gestichte gemeente hadden gevoegd. De prediking in de hervormde kerk van Surhuisterveen kon men in die dagen beslist nog niet ‘liberaal’ noemen. Er viel integendeel een sterk mystieke bovenstroom te bespeuren, net als in Drogeham het geval was. Ter illustratie hiervan gaan we nu even enkele tientallen jaren in de historie terug, naar het begin van de 19e eeuw.

Tweespalt bij de invoering van de Evangelische gezangen

Zoals bekend werden in Friesland de nieuwe Evangelische gezangen per 1 januari 1807 ingevoerd, wat in niet weinige gemeenten in Friesland, vooral in de classis Dokkum, met grote beroering gepaard ging. Ook in *Surhuisterveen*.

De van Schiermonnikoog overgekomen *ds N. Gillot*, die van 1793 tot zijn dood in 1811 in Surhuisterveen heeft gestaan, had het er maar moeilijk mee. Aan een commissie van de classis Dokkum, die informaties kwam inwinnen, verklaarden hij en zijn schoolmeester in 1807, dat ze in Surhuisterveen al spoedig met het laten zingen van Evangelische gezangen een begin hadden gemaakt en dat hadden doorgezet tot aan Pasen toe. Maar toen hadden ze er mee moeten stoppen, omdat het verzet tegen die gezangen zo sterk was toegenomen, dat zelfs hun eigen ‘personele veiligheid’ gevaar begon te lopen. Wèl bleef het in de kerk tijdens de diensten vrij rustig, maar op het kerkhof schoolden soms ‘gehele troepen’ samen en daar kon men ‘onder allerlei vloeken den ingekankerden afkeer der menigte’ tegen de gezangen en tegen de ‘voorstanders en handhavers’ daarvan horen uiten. Het kwaad werd nog verergerd, doordat in *Opende* en andere naburige gemeenten in Groningerland de Evangelische gezangen niet of niet geregeld werden gezongen, met als gevolg dat bijna de hele gemeente van Surhuisterveen daar ging kerken. De commissie meende toch bij ds Gillot erop te moeten aandringen weer met het laten zingen van de Evangelische gezangen te beginnen. Maar deze zowel als de schoolmeester verklaarden, dat het dan ‘met den openbaren Godsdienst’ in Surhuisterveen was gedaan en dat beiden allerlei ‘mishandelingen in hunne personen en goederen’ stonden te wachten!

Een paar maanden later - augustus 1807 - moest ds Gillot weer voor een klassikale commissie verschijnen, nu in Dokkum, om nadere inlichtingen te verstrekken. Hij vertelde de heren, dat er in de hervormde kerk van Surhuisterveen geen enkel gezangboek meer te vinden was. Het zijne had hij door zijn meid laten weghalen, omdat het daar onnodig lag; het werd immers toch niet meer gebruikt. Sedert Pasen had hij geen enkel gezang meer opgegeven. Wie de overige gezangboeken had meegenomen, wist hij niet. Wel besefte hij, dat hij dus niet aan het klassikaal besluit om per dienst minstens één gezang te laten zingen, gehoorzaamde maar wat kon hij in de gegeven omstandigheden anders doen? De schoolmeester weigerde voortaan als voorzanger een gezang te laten zingen, want men dreigde zijn kinderen niet meer bij hem naar school te sturen, als hij dit wel deed (wat meester financieel erg zou benadelen). Er kwam nog bij, dat meester bij een gezang nagenoeg solo zong, want de rest hield de mond. En het godsdienstig gezang behoorde immers *gemeenschappelijk* plaats te vinden? Bij welke woorden een commissie-lid vragend en naïef opmerkte, dat wanneer dominee, zijn huisgezin en dat van de schoolmeester mee zong, men dan toch een gemeenschappelijk gezang had.

Ds Gillot gaf nog een paar redenen op, waarom hij geen gezangen meer liet zingen. Eén daarvan was, dat vele gemeenteleden dreigden de hervormde kerk te verlaten en zich bij de doopsgezinde kerk in Surhuisterveen te voegen. Maar op aandrang van de commissie beloofde hij plechtig zijn gedragslijn te wijzigen en in elke kerkdienst tenminste één gezang op te geven. ‘Met ernst en vuur’ verzekerde hij, dat hij met zijn hele hart achter de Evangelische gezangen stond. De commissie was tevreden, het overgrote deel van de gemeente niet.

Ds Jan de Jong

In 1811 was in Surhuisterveen hervormd predikant geworden Jan de Jong, gekomen van Gaastmeer. We zetten zijn voornaam erbij, want zo werd deze ex-bakkersknecht en oefenaar altijd genoemd. Hij had al een rumoerig kerkelijk leven achter de rug. Toen in 1800 in Leeuwarden onder leiding van de oude catechiseermeester *Jelle Corvinus* in 1800 een vrije gemeente was ontstaan, was de jonge De Jong daarin een befaamd voorganger geworden. Zijn aanhangers hoorden graag het puur-bevindelijke Christendom preken en daarvoor konden ze bij hem en niet bij hun eigen dominees terecht, vonden ze. Deze ‘Nieuwe hervormde gemeente’ kreeg vertakkingen door heel Friesland. In de week doorreisde De Jong de hele provincie en preekte onder grote toeloop in schuren en huizen, ja zelfs wel eens in een kerkgebouw zonder toestemming van de kerkeraad te hebben gekregen. Zijn naam als oefenaar was groot in Friesland. Het departementaal bestuur van Friesland greep in Leeuwarden echter in, en verbood onder bedreiging met strenge straffen de bovengenoemde bijeenkomsten. Het betekende het einde van de vrije ge-

meente in de Friese hoofdstad, van de ‘pepernoten-kerk’ zoals ze in de volksmond wel heette. Maar toen deden de aanhangers een slimme zet. Ze stelden De Jong financieel in staat officieel aan de academie van Franeker voor predikant te gaan studeren. Hun held deed het en in 1808 was hij wettig beroepbaar.

Gaastmeer werd zijn eerste gemeente, *Surhuisterveen* zijn tweede (1811-'18) en *St. Jansga* zijn laatste, waar hij in 1821 op 48-jarige leeftijd plotseling is overleden.[1.] In Surhuisterveen stelde hij zelf de notulen van de driemaandelijkse kerkeraadsvergaderingen op in een bijzonder fraai en regelmatig handschrift. Met bewondering hebben we er naar gekeken. Voer voor grafologen! Helaas zijn slechts de notulen van de laatste twee jaren van zijn verblijf in Surhuisterveen bewaard gebleven.[2.]

Incident in kerk Surhuisterveen - 1813

Van een preek van deze ds De Jong hebben we een soort ‘verslag’ teruggevonden. De zaak zat zo: Op Goede Vrijdag 1813 vond er in de hervormde kerk van Surhuisterveen tijdens een preek van ds De Jong een incident plaats. Het geval bereikte de tafel van het klassikaal bestuur van Dokkum.[3.] Uit het rapport van de commissie die verslag moest doen over het voorgevallene, geven we samengevat het volgende door. Natuurlijk moeten we hierbij wel bedenken, dat de preek door tegenstanders werd weergegeven. De commissie van onderzoek bestond uit de predikanten *J.W. Snethlage* (Augustinusga), *J. Kiers* (Hiaure en Bornwerd) en *D.J. Mackay* (Twijzel en Kooten). Deze hadden een hele serie getuigen opgeroepen om op 5 mei 1813 te verschijnen ‘in templo’ te Surhuisterveen, dus in de kerk. Het waren de koster, *ds J. de Jong*, ouderling *Arend Everts*, de diakenen *Dirk Luitjes en Wijbe Tjerks*, en verder niet minder dan 12 personen, o.a. *Berend Jans Berkmeijer, Jan Harmens van Houten, Pieter Tjeerds Knoop* e.a.

Allen hadden de bewuste dienst op Goede Vrijdag meegemaakt en ook geconstateerd, dat er 5 predikanten in de kerk hadden gezeten, van wie er 3, nl. de dominees van *Visvliet, Sebaldeburen* en *Lutjegast* tijdens de kerkdienst gelachen, gepraat en gefluisterd hadden. Volgens Otte Annes ‘als Dominee een uitval deed’; volgens Hendrik Annes ‘als Dominee Gods volk aansprak’; volgens A.H. Postumus ‘als Dominee zekere uitdrukkingen deed’. Willemke Dirks voegde er nog als beschuldiging aan toe, dat die drie dominees na afloop van de dienst buiten gezegd hadden *‘dat ds De Jong naar de klei of Amsterdam moest’* (waar de zware broeders woonden en waar hij dus thuis hoorde). De commissie liet het nu aan het ‘verlichte’ oordeel van de classis over om uit te maken, in hoeverre de godsdienstoefening in Surhuisterveen was verstoord.

Ter tafel was ook een ‘nauwkeurig narré’ (verhaal) van het gebeurde, opgesteld door *ds J.E. Winter* te *Zuidhorn*. Er waren immers niet minder dan 5 predikanten uit de classis *Westerkwartier* in Groningen bij de zaak betrokken, nl. de zeer bejaarde 82-jarige ds *S.H. ten Cate* uit

Opende en ds *J. Bolt* van *Grootegast* en *Doezum*. Verder de 23-jarige ds *K.O. Nieweg* uit *Sebaldeburen*, de 25-jarige *G.A. Leding* uit *Lutjegast*, en de 31-jarige *C. Alberti* uit *Visvliet*, allen dus predikanten in kerken, die grensden aan de Friese 'kerkgemeenten' van *Surhuisterveen, Surhuizum* en *Augustinusga*. Ze hadden zich persoonlijk eens ervan op de hoogte willen stellen hoe dat toch zat met die 'beruchte Prediker te Zuiderhuisterveen', die zoveel volk trok, ook uit hun gemeenten. Dat ze net alle vijf tegelijk in de kerk van Surhuisterveen aanwezig waren geweest, vond zijn oorzaak hierin, dat ze uiteraard zondags geen gelegenheid hadden een andere predikant te beluisteren. Slechts de Goede Vrijdag was hiervoor geschikt. We merken nog op, dat alleen de drie jongste dominees in staat van beschuldiging waren gesteld.

Meenden ze al - volgens het verhaal van ds Winter - bij de onverwachte komst van zovele predikanten in de kerk misnoegde blikken te hebben bespeurd, dit werd nog erger, toen een enkel vers uit het Evangelisch gezang 47 werd opgegeven, en zij het zingen daarvan met de voorzanger - die alleen zong, de rest hield de mond - hadden doorgezet. Aan het voorgebed van ds De Jong hadden ze zich zeer geërgerd, want het was niet anders geweest dan 'een verwarde rij smekingen, die de gemeente in de mond werden gelegd' en een bidden voor de 'uit en van zichzelven onbekwamen, geringen en onwaardigen dienstknecht'. Ze hadden er niet om moeten lachen. Integendeel, eerder had het bij hen een gevoel van medelijden en weerzin opgewekt.

Wat de *preek* zelf betreft, het eerste deel daarvan handelde over *het verzoek van Joseph om het lichaam van Jezus*. De predikant had hierbij opmerkingen gemaakt, die niet alleen beneden alle kritiek, maar zelfs volstrekt bespottelijk waren, aldus het verhaal. Tijdens dit gedeelte van de preek was het oog van ds Nieweg gevallen op een ook in de kerk aanwezige student, die 'op de kraak' (galerij) zat. Met een zachte beweging van het hoofd had hij ds Leding op hem attent gemaakt, die toen ook naar boven had gekeken en misschien de student had toegeknikt. Dit alles kon men toch moeilijk lachen en fluisteren noemen, aldus ds Winter. Vervolgens werden in het verhaal sommige gedachten in het eerste punt van de preek als volgt weergegeven:

a. zoals het een *Joseph* was, de zoon van Jacob, die zijn vader voedsel gaf tijdens de hongersnood in Egypte en hem bij zijn dood balsemde en begroef...
b. zoals het een *Joseph* was, die voor de Here Jezus bij diens intrede in de wereld een pleegvader was...
c. zo moest er ook een *Joseph* verwekt worden, die bij het sterven van Jezus diens begrafenis verzorgde en hem balsemde.

Toen ds De Jong zover gekomen was, boog ds Nieweg zich voorover naar ds Leding, die naast hem zat en fluisterde deze zachtjes in het oor: 'zou de man niet nog meer Josephs hebben, die hij er bij kan halen?' Hier-

op had iemand achter hen geroepen: ‘Eruit, eruit, spotters!’ en nog enkele niet door hen verstane woorden. De dominee was enige ogenblikken met preken opgehouden. Dan vervolgt het verhaal met: de prediker vond het bijna een wonder, dat zulke aanzienlijke en rijke mensen als *Joseph* en *Nicodemus* hem begraven hadden en hem als de Messias erkend, terwijl toch ook in ‘onze’ dagen wel armen en geringen, maar geen rijken en aanzienlijken in Jezus geloofden en iets voor Hem overhadden.

Uit het tweede deel van de preek, *de begrafenis zelf*, licht het verhaal de volgende punten:

a. De balseming van Jezus' lijk was gebeurd met een mengsel van *myrrhe en aloë*, wat geïllustreerd werd met de tekst Hooglied 1:13: *Mijn liefste is mij een bundelke myrrhe dat tusschen mijne borsten vernacht*.
b. Bij het wikkelen van Jezus' lijk in zuiver, fijn lijnwaad en het begraven daarvan, werden de volgende ‘stichtelijke’ opmerkingen gemaakt:

> dat zoals Jezus was gewonden in zuiver, fijn lijnwaad, zo moest ook het hart der vromen, der gunst- en keurgenoten van God in fijn lijnwaad gewonden zijn, opdat zij als beminde bruiden aan Jezus, hun ziele bruidegom, mochten worden voorgesteld;
> dat zoals Jezus begraven werd in een graf, zo ook moesten hem de vromen begraven in het hart;
> dat zoals voor het graf van Jezus een grote steen was gelegd, zo moest ook ons hart gesloten worden met een steen ter wering van de toegang aan de zonde, de duivel en de wereld;
> dat Jezus in een hof begraven was, zoals hij ook in een hof geleden had, omdat de eerste zonde der mensen in de paradijshof was begaan, teneinde daardoor ook de uitverkoor'nen de toegang tot de hemelse Paradijshof te openen.

Vervolgens kwam de *toepassing*, die de prediker zei te zullen richten tot geleerden en ongeleerden, tot rijken en tot armen, tot dienstbaren en tot vrijen, tot zondaars en tot zondaressen.

Hij maakte o.a. de volgende opmerkingen:

a. over het *sterven:* Jezus was gestorven, wij moesten allen ook eens sterven.
b. over het houden van ‘uitigs’ of *begrafenismaaltijden*. Men kwam daar alleen om de buik met spijs en drank te vullen, terwijl men daar alleen behoorde te spreken over dood en eeuwigheid.
c. over de *klederpracht*, waarmee men zich ‘opschikte’, terwijl de dominee-hoorders uit het Westerkwartier een gemeente voor zich zagen zitten, die allereenvoudigst was gekleed, terwijl juist de prediker in kleding boven allen uitstak.

De laatste groep, de zondaars en zondaressen, kwamen het laatst aan de beurt. Hij wenste hun toe, dat zij als een brandhout uit het vuur mochten worden gerukt en ging diep in op de *bekeringsweg*. De lievelingen

van de Here Jezus moedigde hij aan maar getroost te wezen, als zij veracht, bespot en gesmaad werden in deze wereld. De prediker besloot met een gebed, waarin hij op het sterkst voor God getuigde niets gepredikt te hebben dan Jezus Christus de Gekruisigde. Het 'getrouw narré' van ds J.E. Winter eindigde met de conclusie, dat in de hele preek niets had doorgeklonken van de geest van het Christendom of de leer van het Evangelie. Het zou - volgens hem - geen wonder geweest zijn, als het aanhoren van de genoemde en van de niet-genoemde aanstotelijkheden de bedaardste toehoorder onwillekeurig een lach had ontlokt. Daarom zou het wel goed zijn, als ds De Jong kon worden overgehaald of genoodzaakt zijn preek, die hij voor zich had liggen, bij de classis zonder verandering in te leveren. Het klassikaal bestuur was nu van oordeel, dat het voorgevallene in de kerk van Surhuisterveen meer 'een genomen dan een gegeven ergernis was' en dat de bij de zaak betrokken predikanten genoegzaam waren verontschuldigd. Al zullen er in het hierboven genoemde 'verhaal' van ds J. Winter ongetwijfeld karikaturale trekjes zitten, het is toch wel zeker, dat de prediking van ds De Jong mystiek was gekleurd.

Nog geen 10 jaar na het vertrek van ds De Jong uit Surhuisterveen verscheen daar ds *J. Lamberts* op de kansel (1827-'40), overgekomen van Wons. Hij was de minste niet. Ds Hugenholtz van Dokkum typeerde hem in 1836 als een oude 'stijlregtzinnige', maar oprechte, welmenende man.[4.] Hij maakte de kerkelijke storm in de regio, die het optreden van ds S. van Velzen in het naburige Drogeham in 1835 ontketende, mee.

In één van de laatste dagen van december 1835 stuurde ds Lamberts aan het klassikaal bestuur van Dokkum een brief met enkele inlichtingen over het separatisme in Surhuisterveen, en met als bijlage een door hem ontvangen verklaring van afscheiding. De classis, die in haar ressort met meer van zulke onttrekkingen te maken kreeg, was van mening, dat verreweg de meeste ondertekenaars van zo'n verklaring niet wisten, wat ze ondertekenden. Misschien verdiende het aanbeveling zulke mensen te ondervragen en een onderzoek in te stellen naar de 'menners' (leiders) van de hele actie. Ds Lamberts deelde deze opvatting, maar hij was er de man niet naar om het initiatief daartoe te nemen. Hij was al boven de 65.[5.]

In zijn gemeente stelde trouwens de afscheiding nauwelijks iets voor. Het waren slechts enkelingen, die zich officieel van de hervormde kerk losmaakten. Inderdaad werd in het tabellarisch overzicht van 1836 'nopens de woelingen in de Ned. Herv. kerk' slechts melding gemaakt van één weduwe, 'in geen ruime omstandigheden; heeft wekelijks in haar huis bijeenkomst'.[6.] In een verzoekschrift van bewoners van de grietenij Achtkarspelen aan de grietman van 27 juni 1836 werden slechts drie namen uit Surhuisterveen genoemd: *Jelte Hanzes, Geertje Pieters* en *Doetje van Kammen*. Laatstgenoemde is ongetwijfeld de hierboven al genoemde weduwe. Over deze *Doetje Stevens van Kammen*, de eerste af-

gescheidene in Surhuisterveen, verstrekte de grietman in 1839 de volgende inlichtingen: ‘Is een weduwe met verscheidene kinderen, zonder enige vastigheden of vermogen; wint de kost door het zitten met en verkopen van oude lappen op kermissen. Is tot nog toe niet betrokken geweest in de personele omslagen’, omdat deze ‘inl. kramersche’ als arm werd beschouwd.

Was de prediking in de hervormde kerk aanvankelijk niet ‘liberaal’ te noemen, later veranderde dit. De opvolgers van ds J. Lamberts waren zeker niet geheel rechtzinnig meer in hun preken. Het begon al met zijn directe plaatsvervanger *T. van Duinen* (1841-1847). Deze heeft onder het pseudoniem Thineus een aantal boeiend gegeven schetsen over het dorp Surhuisterveen gegeven, ook voor onze kennis van de kerkelijke toestanden in het negentiende eeuwse Surhuisterveen nog van waarde.[7.] Maar hij stond al gauw klaar met het woord ‘dompers’. Zo werd langzaam het klimaat gunstig voor het ontstaan van een Afgescheiden kerk ook in Surhuisterveen.

Ontstaan Afgescheiden kerk, 1854

Voorin het notulenboek van de kerkeraad en ook in het lidmatenboek vinden we een kort verhaal over de stichting van de gemeente. Aan die stichting was een lange aanloopperiode vooraf gegaan. Af en toe verliet iemand de hervormde kerk, omdat ‘in onze plaats te Surhuisterveen geen melk voor kinderen noch vaste spijs voor volwassenen werd uitgedeeld’, zoals het verhaal het formuleert. Wel hoorde men, dat God in de omgeving zijn kerk hier en daar bouwde, maar het ‘leek bij ons onmogelijk om hier een gemeente tot stand te krijgen’. Men zal met enige jaloersheid aan Drachten, Stroobos en aan het naburige Marum hebben gedacht.

In het begin van de jaren '50 kon het er dan eindelijk van komen. De mannen die de gereformeerde kerk in Surhuisterveen hebben gesticht behoorden bijna allen tot een Afgescheiden kerk in de omgeving.[8.] En het was die omgeving en dan vooral het Groningse grensgebied met Grootegast en Marum, dat inspirerend werkte. Op een verzoek uit Surhuisterveen verklaarde ds *E.J. Seeger* van Marum zich bereid af en toe voor een aantal Afgescheidenen aldaar te komen preken. Ook dominees uit naburige classes namen sedert 16 december 1853 wel de beurt waar, waardoor het aantal hoorders steeds aangroeide. Die samenkomsten vonden in het begin plaats in de woonkamer van de *weduwe Snip*. Waarom juist hier en waarom ds Seeger? Het antwoord ligt voor de hand. De landbouwer *Popke Wiegers Snip* te Surhuisterveen, in 1851 overleden, 53 jaar oud, was in Noordwijk bij Marum geboren als zoon van een landbouwer. In die grensstreek had zijn weduwe *Roelofke D. Tillema* dus nog haar familie-contacten. Bovendien had de gemeente van *Marum* - in 1850 geïnstitueerd - *E.J. Seeger* in 1852 als predikant gekregen. In hetzelfde jaar was de eenvoudige *Elbert v.d. Berekamp*,

een echte volksman met grote werfkracht, in het naburige Grootegast de nieuwe dominee geworden.

Hoewel de vijandschap groot was in het dorp, voorzagen de samen-komsten in een behoefte. Het aantal hoorders werd steeds groter. Daarom besloot men in Surhuisterveen tot een eigen gemeente te komen. De 'voorlopige' stichting vond plaats op zondag 22 oktober 1854 onder leiding van *ds De Haan* 'hoofdonderwijzer' te Groningen, in aanwezigheid van *Hessel Wiegers Snip* (landbouwer te Kortwoude, vlakbij Surhuisterveen), ouderling te Drogeham, en van ouderling *Aldert Piersma*, wonende te Opende in Groningerland. Voor zulke gevallen was ds De Haan altijd de aangewezen man. Maar niet lang meer zou hij in het noorden gemeenten kunnen institueren, predikanten bevestigen of kerkgebouwen in gebruik nemen. Hij stond immers op het punt te vertrekken naar Kampen, waar 6 weken later de Theologische Hogeschool zou worden geopend. En hij behoorde tot de daaraan benoemde hoogleraren. Wel heeft hij later in die functie nog eens een afgestudeerde leerling, nl. *W. Postmus*, als predikant in Surhuisterveen bevestigd.

Op *zondag 5 november 1854* - twee weken na de voorbereidende vergadering - was ds De Haan weer in Surhuisterveen. Want nu zou de Afgescheiden kerk aldaar officieel worden geïnstitueerd. Behalve de beide al genoemde ouderlingen waren als ambtsdragers ook nog aanwezig de consulent ds *Cornelis Kok* van Drogeham en ds *E.J. Seeger* van Marum (Gr.). De Haan predikte die dag twee maal voor een grote schare en 's avonds om 7 uur vond een derde samenkomst plaats, waarin De Haan weer onder grote belangstelling sprak over Matth. 28:18: 'En Jezus, bij hun komende, sprak tot hen, zeggende: Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde'. In die derde dienst ging hij over tot de bevestiging van de reeds op de voorlopige vergadering aangewezen ambtsdragers, nl. *Ubele Derks Sinneker* tot dusver lid van de gemeente Grootegast (bij zijn huwelijk in 1830 was hij een wever in Lutjegast); *Heertje Hendriks Piersma*, tot dusver lid van de gemeente Drogeham; en de van de hervormde kerk overgekomen diaken *Jan Sapes Schuilenga*.[9.] Het verhaal voor in het notulenboek besluit met de woorden: 'De Heere bevestige en schrage deze nieuwe gemeente en geve, dat de poorten der helle ze niet overwinnen' (Matth. 16). Een verslagje in het weekblad De Stem van 16 november 1854 eindigt met: 'Wij hebben den Koning der kerk hiervoor hartelijk te danken en Hem vurig en ootmoedig te bidden, dat Hij thans Zijne nieuwe gemeente moge zegenen en uitbreiden, tot roem van zijnen grooten Naam en tot zaligheid van vele onsterfelijke zielen. Amen!'

Op die voor de gereformeerde kerk zo gedenkwaardige zondag 5 november 1854 zijn door ds De Haan ook nog gedoopt, *Djoerd*, zoon van *Jan Sapes Schuilenga en Lutske Everts van Kammen*, en verder *Fokje, Jacobus, Geeske en Jan*, kinderen van *Jeen Jacobus Pool* en *Etje Pieters Postma*.[10.] Zij was een landbouwersdochter uit Noordwijk (Gem. Ma-

rum). Tenslotte is er die dag nog een kerkeraadsvergadering gehouden, geleid door ds Seeger van Marum. Deze had zich zeer ingespannen om in Surhuisterveen een zelfstandige Afgescheiden kerk van de grond te krijgen. Nu dit had mogen gelukken, hoefde hij niet meer te voet, weer of geen weer, de verre tocht over de brede heide tussen Marum en Opende te ondernemen.[11.] De classis van 9 november 1854, gehouden te Driesum,[12.] keurde de 'bevestiging' van de gemeente te Surhuisterveen goed en daarom werden *Ubel Dirks Sinneker* en *Jan Sapes Schuilenga* als afgevaardigde erkend. Ds C. Kok te Drogeham werd de consulent.

We schreven al, dat men in Surhuisterveen eerst samenkwam in het huis van de weduwe Snip. Dit bood echter te weinig ruimte en daarom werd de schuur van J. Braaksma gehuurd. Dit was de schuur van het huis, nu genummerd De Dellen 22.[13.] Daarin bleef men kerken tot er een eigen kerkje kwam. De gemeente bestond nog geen 2 maanden, toen op de kerkeraad het punt kerkgebouw al aan de orde kwam.[14.] De kerkvoogden *Jeen Jacobus Pool* en *D.K. Damstra* vormden met *Jacobus Bokkes van der Kooi* en *Gjalt R. Gjaltema* de nieuwe kerkbouwcommissie.

Met het beroepen van een dominee wachtte men ook niet. De zaak werd wel flink aangepakt! Nadat op 30 juni al drie namen naar voren waren gekomen, kwamen op een officieel drietal: proponent Frans Rederus, ds J. Balhuizen van Ezinge (Gr.) en de 30-jarige ds R. Duiker van Oudega. De laatste werd beroepen, nam het beroep aan en kon de in het najaar gereedgekomen pastorie, die met de nieuw gebouwde kerk een geheel vormde, betrekken.

Ds R. Duiker jan. 1856 - nov. 1856

De komst van een nieuwe en zeker van een eerste predikant brengt vaak een zekere opleving van het enthousiasme van de gemeente met zich mee, althans in het begin. Ook ds Duiker ondervond dit. Wel waren er wat moeilijkheden over een grensregeling tussen de kerken van Grootegast en Surhuisterveen, vooral over het tussen beide dorpen ingelegen *Opende*, maar toch zat er enige groei in de gemeente te Surhuisterveen.

Verscheidene leden deden belijdenis van hun geloof. We noemen:

Jacob van der Kooi,
Geertje Thieskes de Vries,
Ette Ettema,
Trijntje J. Prosee,
en *op 24 juli 1856 tegelijk:*
Tetje H. Broersma,
Trijntje A. Boersma,
Filippus Hofstede,
Akke Wagenaar,
Christina L. Bouma,
Jantje van der Kooi en
Fedde A. Zandstra.

Ds. Duiker is maar heel kort in Surhuisterveen gebleven, nog geen jaar. Op 9 november 1856 is hij naar de gemeente van *Niezijl* (Gr.) vertrok-

ken. Wat was de oorzaak van zijn kort verblijf in Surhuisterveen? De notulen van de kerkeraad vertellen er niets van. Misschien vinden we een indirect antwoord in de classisnotulen van voor de komst van ds Duiker. In die van 9 augustus 1855 lezen we, dat aan de nieuwe gemeente te Surhuisterveen handopening werd verleend om een predikant te beroepen. Maar men moest vooraf wel een intekenlijst voor het salaris voor de predikant laten circuleren om zoveel mogelijk te zorgen 'dat hij, die door hun mogt geroepen worden, ook door hun op een vasten voet, van alle nooddruft in den tijd mogt zijn voorzien'. Waarschijnlijk heeft men dit in Surhuisterveen niet kunnen waarmaken. Er zijn wel meer voorbeelden te noemen van gemeenten, die hun dominee niet konden betalen, waardoor ze na korte tijd alweer vacant werden. Ds Duiker was op 3 december echter weer op de kerkeraadsvergadering aanwezig, niet het minst in verband met de al op 29 september aan de orde gestelde kwestie, dat *Eeuwe Broersma* van Stroobos van plan was te trouwen met de zuster van zijn overleden vrouw. De kerkeraad vermaande hem ernstig 'het huwelijk niet voort te zetten'. Hij deed het wel.[15.] Al kwam hij dan nooit in de kerkeraad, we treffen hem later toch als kerkvoogd aan. In die tijd meende men op grond van Leviticus 18, dat zo'n huwelijk verboden was. Meer kerkeraden hebben met een dergelijk geval te maken gekregen.

W.F. Postmus 1857-1860.

Lang heeft de vacature-Duiker niet geduurd. Zijn opvolger werd de 35-jarige proponent *Wietze Feddes Postmus*. In de vergadering van de classis Drogeham van 7 januari 1857, gehouden te Bergum, deed hij zijn peremptoir examen, in aanwezigheid van 4 deputaten van de Provinciale Vergadering van Friesland nl. *ds D.J. van der Werp* van *Lioessens, K.J. van Goor* van *Sneek, J. Beijer* van *Leeuwarden*, en *L.J. Hulst* van *Ferwerd*.

Op deze vergadering waren de volgende afgevaardigden van de classiskerken present:

Surhuisterveen	- oud U. Sinneker en J.L. Schuilenga.
Dragten	- ds R. ten Have en oud. B. v.d. Meulen.
Oudega	- ds H.J. van Goor en oud. K. Leistra.
Bergum	- ds S. Baron en oud. J.A. de Jager.
Westergeest	- ds R.P. Medema en oud. Reitze F. de Vries.
Drogeham	- ds C. Kok en oud. P.H. v.d. Heide.

Het verloop van het examen is in de classisnotulen vastgelegd. We willen het de lezers niet onthouden. Vooraf had *Wietze Postmus* 'geroepen om eindexamen hier te doen' in de kerk een korte predikatie gehouden n.a.v. Rom. 8:1: 'Zoo is er dan nu geen verdoemenis voor degenen, die in Christus Jezus zijn, die niet naar het vleesch

wandelen, maar naar den Geest’. Ds K.J. van Goor had tot taak godgeleerdheid - we zouden nu

zeggen dogmatiek - te examineren, ds L.J. Hulst ‘geschiedenis des Bijbels’, ds J. Beijer kerkgeschiedenis en ds Van der Werp ‘uitlegkunde des Bijbels en tevens het herderlijke werk’. ‘Het examen afgelopen zijnde, is het oordeel van de vergadering gehoord, terwijl de broeders van Surhuisterveen afwezig waren en nadat vooraf door ds H.J. van Goor des Heren Naam nog aangeroepen was’. Met bijna algemene stemmen werd de onderzochte broeder ‘toegelaten tot de H. bediening van het Evangelie der genade Gods - en alzoo biddend uitgestoten als een arbeider in des Heeren wijngaard’.

Niets stond nu nog een bevestiging van kandidaat W. Postmus in de weg, die dan ook op 4 februari 1857 door docent De Haan uit Kampen plaatsvond met een preek over 1 Petrus 5:1-4, waarin Petrus de herders en leraars vermaant, dat zij de gemeente van God voorbeeldig behoren te leiden. 's Middags deed ds Postmus zijn intree met Openb. 14:6 en 7, in welke verzen de apostel Johannes een engel ziet vliegen, die het eeuwig evangelie verkondigt. Alle zes de kerken in de classis Drogeham hadden nu een eigen dominee; de preekvoorziening en de kerkelijke bearbeiding van de gemeenten waren sterk vooruitgegaan.

De nieuwe dominee was nog vrijgezel, toen hij in Surhuisterveen zijn loopbaan begon, maar het volgend jaar 1858 veranderde dit. Hij trouwde op 22 oktober met de 23-jarige *Sjoukje Riekeles van Kalsbeek*, wonende te Drachten. Zo werd Sjoukje domineeske.

De notulen uit de periode van ds Postmus leveren geen schokkende bijzonderheden op, wat misschien wel een goed teken is. De grensregeling met Grootegast bleek een slepende kwestie geworden. In augustus 1858 besloot de classis de kerkelijke grens tussen Surhuisterveen en Grootegast te leggen in Opende en wel bij de zogenaamde Kruisweg. Wat ten westen daarvan lag zou bij Surhuisterveen behoren, het gebied ten oosten daarvan viel onder Grootegast. De vergadering was tot dit besluit gekomen, na het volgende te hebben overwogen:

1. dat men niet overal en altijd de evenredige afstand van kerken tot een grenslijn kan stellen, omdat door de stichting van nieuwe gemeenten de reeds bestaande te zwak gemaakt kunnen worden;
2. de leden in Opende hebben zich al akkoord verklaard met de Kruisweg als grens. Hierbij werd overwogen ‘dat het voor de onderlinge liefde, rust en vrede der gemeente niet bevorderlijk is, wanneer leden tegen hun zin en zonder noodzaak’ van de ene gemeente naar de andere worden overgebracht;
3. de Kruisweg te Opende is een zeer natuurlijke scheiding;
4. de classis kan zich met punten in de eindregeling als *armverzorging* enz. niet inlaten.

Dit laatste punt, de verzorging der armen, was nu net de oorzaak, dat de kwestie bleef slepen en men nog in 1861 met die grensscheiding bezig was. Want armen belastten het kerkelijk budget te zwaar. Daarom was

men hen liever kwijt dan rijk. En in Opende heerste veel armoe. Daar kwam pas in 1924 een zelfstandige kerk.

Laten we wat betreft ds Postmus nog met enkele sprokkelingen uit de notulen mogen volstaan. Af en toe lezen we in de notulen, dat personen zich aanmelden om 'aangenomen' te worden, d.w.z. om belijdenis te doen. We kwamen de namen tegen van:

D.P. van der Velde
Rinskje Hendriks Friesema
Grietje Pieters van der Kooi
Theke Hendriks van der Meer
Geeske Geerts Vossema
Hiltje Hendriks Postma.

Eén keer werd iemand als 'onbekwaam' afgewezen.

Voor de classisvergaderingen, vanaf februari 1858 op een enkele uitzondering na steeds in *Bergum* gehouden, kreeg ds Postmus als afgevaardigde van de kerkeraad naast zich één van de ambtsdragers *P.J. Schuilenga, A. Piersma, H. Piersma* of *H. Snip*.

In de notulen van 4 april 1860 lezen we dan ineens, dat ds Postmus het beroep naar *Wezep* in Gelderland heeft aangenomen. Op 22 april preekte hij zijn afscheid met als tekst Hand. 20:31, 32, voorafgegaan door een inleiding over Hebr. 13:14: 'Want wij hebben hier geen blijvende stad, maar wij zoeken de toekomende'.

Ds H.J. van Goor 1860-1862.

Postmus' opvolger, *H.J. van Goor*, in september 1860 uit *Oudega* overgekomen en bevestigd door zijn 6 jaar oudere broer, K.J. van Goor uit Sneek, bleef nog geen 2 jaar in Surhuisterveen. Ook over deze periode geven de notulen weinig bijzonderheden. Een met doopattest van de gemeente Marum ingekomen broeder, wonende te Opende, kreeg een vermaanbezoek van ds Van Goor en oud. Snip, omdat zijn attestatie vergezeld ging van een aantekening over 'los leven': vissen, jagen, kwaad gezelschap, drank met verwaarlozing van zijn beroep. Hij zal wel een 'zoon des wouds' zijn geweest.

Verder was er nog wat moeite over het aanvaarden van een attestatie van een zuster uit Drogeham, wonende in Augustinusga, weduwe van een vroegere ouderling uit Drogeham. Gelukkig kon de kerkeraad van Surhuisterveen vaststellen, dat de tegen haar ingebrachte klachten ongegrond waren en dat ze een 'onberispelijk' lid van de kerk was.

In 1862 vertrok ds H.J. van Goor naar *Beilen*.

Ds P. Woudsma 1862-1865.

P. Woudsma, kandidaat aan de Theologische school te Kampen, werd de volgende predikant in Surhuisterveen. Op 26 oktober 1862 verbond hij zich aan de gemeente met de woorden uit 2 Cor. 3:5b: ‘onze bekwaamheid is uit God’.

De kerkeraad bestond uit de ouderlingen *A.H. Piersma*, en *U.D. Sinneker* en de diakenen *Geert J. Smeding* en *F.H. Hofstede*, terwijl kerk-

voogden waren *E.H. Broersma* en *T. Postma. H.W. Snip* was oud-ouderling, terwijl *D.P. v.d. Velde* niet meer voor de functie van kerkvoogd in aanmerking wenste te komen, omdat hij niet goed kon lezen en schrijven met als gevolg de ‘daaruit vloeiende onbekwaamheid tot boekhouden’.

De jonge dominee begon met veel elan. Op zijn voorstel besloot de kerkeraad aan Sijkemoei een exemplaar van het N. Testament in grove druk met een bril te geven, wegens haar ouderdom en armoede. Het pleit voor het vrouwtje, dat ze dit graag wilde. Op grond van de Dordtse kerkenorde weigerde de kerkeraad terecht een huwelijk van een lidmate van de gemeente met een ongedoopte jongeman kerkelijk te bevestigen. Overeenkomstig de kerkenorde van 1587 van Dordrecht werd besloten vóór elke Avondmaalsviering de leden van de gemeente te bezoeken. Omdat het aantal belijdende leden nog maar klein was, viel dit in de praktijk toen nog te realiseren.

Financieel gezien stond de kerk er zwak voor. Het blijkt ook uit een kleine aantekening, dat de verlichting in de kerk 's avonds verbeterd zou worden en dat men daarvoor ‘de meest goedkope en geschikte middelen zal zoeken’. In oktober 1863 verschenen op de kerkeraad *G. Sikkema, R. Mellema, D.P. v.d. Velde, Hessel Snip, H.L. Auwema, E.A. Postma, E.H. Buma, M. Luimstra, A. Schaafsma, W. Zuidersma* en *R.W. Bouwma* om te praten over geldelijke leningen en renteloze voorschotten aan de kerk en over het betalen van ‘kerkegeld’. Interessant is ook een notitie van juni 1863: men zal veldwachter E. v.d. Molen vragen om geen ‘publicaties’ meer op de kerkdeur te plakken, ‘opdat er daardoor geen afleiding tot tijdelijke zaken op den dag des Heeren zij - en dat bij monde van U.D. Sinneker’. Men wilde de zondag dus vrijhouden van wereldse zaken en de genoemde wijze van publiceren afgeschaft zien. We hebben bij dit bevestigen van publicaties aan de kerkdeur of op een zwart aanplakbord te doen met een zeer oud verschijnsel, een restant uit de tijd, toen de kerk niet alleen een godsdienstig, maar ook een maatschappelijk middelpunt was. Het gaan naar de kerk betekende vroeger ook een op de hoogte komen van het nieuws, niet alleen onderweg of bij de herberg opgedaan, maar eveneens te beluisteren via afkondigingen voor of na de dienst in de kerk of te lezen in publicaties op de kerkdeur.[16.] Wij constateren hier in Surhuisterveen een overblijfstel van deze zgn. ‘kerkespraken’, vroeger een onmisbaar communicatiemiddel.[17.] Tot diep in de 19e eeuw werden kranten - als ze al bestonden - nog weinig of niet gelezen. Dit was zeker op het platteland het geval. Die bekendmakingen konden betrekking hebben op de nationale militie, de schutterij, het ter visie leggen van de kohieren van de plaatselijke belastingen, de schouwing van wegen en waterlopen, collecten in de gemeente, verkopingen en verpachtingen en nog vele zaken meer. Ze waren voor de achteraf wonende plattelander dus van groot belang, maar altijd is er in de reformatorische kerk een stroming ge-

weest, die zulke wereldse zaken uit de kerk wilde houden.

Typerend voor die tijd is ook de volgende notitie. In juli 1864 besloot de kerkeraad het kerkvolk via de predikant vriendelijk te verzoeken 'om het vele tabakspuwen' of te minderen of na te laten, omdat de houten vloer in de kerk erdoor begon te vergaan en de onzindelijkheid erdoor bevorderd werd. De energie van de tabakkauwers in Surhuisterveen was dus niet mis. Misschien herinneren de ouderen onder ons zich nog, dat vroeger in menige dorpskerk de tabakspruimers bij de ingang met grote letters dringend verzocht werd: *Niet spuwen*.

Tot 2 juli 1865 heeft ds Woudsma in Surhuisterveen gewerkt en daarna is hij naar *Ulrum* vertrokken. In minder dan 10 jaar had de gemeente dus al 4 predikanten gehad. Een goed of een slecht teken? Of geen van beide? Het viel ons wel op, dat tijdens de ambtsperiode van ds Woudsma in Surhuisterveen, die ruim 2½ jaar heeft geduurd, slechts 'weinigen zijn aangenomen'. Hun namen willen we hier tenslotte toch nog doorgeven: *Hendriks Alberts Piersma* en *Janke Kloosterman* in 1864; in 1865 *Aafke Steffens Land, Jeltje Jans Pieters* en drie dagen voor het afscheid van ds Woudsma nog *Taetske Hoeksma*.[18.]

Eindnoten:

1. Hij overleed 16 februari 1821 zeer onverwacht, een minderjarige zoon achterlatend, *(Boekzaal der geleerde Wereld, 1821)*. De notulen van de ring Kollum noemen hem 'met aanvallen behept'. Dit gegeven en ook andere hebben we te danken aan ds A. Sieders te Kootstertille.
2. De notulen van 25 december 1816 t/m 23 oktober 1818 (R.A. Leeuwarden). Van zijn diensttijd in Gaastmeer en St. Jansga zijn ze in het Rijksarchief niet aanwezig.
3. Notulen hervormde classis Dokkum 8 juni 1813.
4. Bos III, 29.
5. In de *Boekzaal der geleerde Wereld* van augustus 1840 staat een 'In memoriam' te lezen, gedateerd Surhuisterveen 26 juli 1840. We nemen er het volgende uit over:

   > Dezer dagen leed onze gemeente een treffend verlies door het alleronverwachtst afsterven van haren waardigen leeraar J. Lamberts. Voor veertien dagen verkondigde hij hier nog met lust en opgewektheid het woord des levens, en begaf zich vervolgens op weg naar het eenige uren van hier gelegen Aalsum bij Dokkum, waar hij voor onzen vorigen leeraar J. Douwes, eene liefdebeurt dacht te vervullen.
   > Reeds bij het aanvaarden van dien togt gevoelde hij zich ongesteld, en eene koorts deed hem daarop den volgende dag, ten huize zijns vriends, en in de armen zijner getrouwe, van hem onafscheidelijke gade, zacht en, zoo wij vertrouwen mogen, zalig ontslapen.
   >
   > 'Bij dit plotseling en aandoenlijk afsterven', hield ds H.F.T. Fockens te Twijzel en Kooten een lijkrede, waarin aan de nagedachtenis van den afgestorvene,
   >
   > die nedrig en opregt, minzaam en dienstvaardig, geloovig en in God gesterkt, zijne niet van moeilijkheden bevrijde loopbaan heeft voleindigd, eene welverdiende hulde werd toegebragt.

Inzonderheid nam de spreker deze gelegenheid waar, om het diep neergebogen gemoed der weduwe op te beuren, en de talrijke schare zjner hoorders tot betamelijke deelneming te stemmen.'
Hij deed dit n.a.v. Joh. 11:35: 'Jezus weende'.
De overledene, geboren te Veldhuizen, in het voormalige graafschap Bentheim, mogt eenen 73-jarigen ouderdom bereiken, waarvan hij de 13 laatste jaren met gemoedelijken ijver en getrouwheid het H. Dienstwerk onder ons ver rigte; zijnde vroeger van 1809 tot 1827 daarin werkzaam geweest te Meedhuizen in de klassis van Appingedam, en te Wons en Engwier, in die van Harlingen; terwijl hij achtereenvolgens in de gemeente van St. Johannesga en Delfstrahuizen, als ook in die van Garijp, Suameer en Eernewoude begeerd, ja zelfs in den avond zijns levens van hier naar Koudum beroepen wierd.
Trouwens hij was een goed man, die onder een eenvoudig kleed, veel geest en edelaardigheid van inborst met eenen rijken schat van Christelijk geloof en deugd verborg.
Ook vroeger aan de Groninger Hogeschool, waar hij wel kort, maar met veel vrucht, van 1803 tot 1806, verkeeren mogt, verwierf hij de belangstelling en achting zijner Leeraars, blijkens hunne loffelijke getuigschriften daarvan aan hem afgegeven; terwijl hij in laatst genoemd jaar te Dokkum met ruimte onder het getal der Vriesche proponenten werd opgenomen'.

6. Bos III, 172.
7. Thineus, *Ons dorp. Schetsen en mededelingen over het 19-eeuwse Surhuisterveen opgetekend door enkele inwoners*. Verzameld door J.J. Atsma, 1976.
8. A. Tjoelker, *Surhuisterveen, een dorpsstudie*, Surhuisterveen, 1947, 46. *De Stem* (weekblad in het belang der ware Gereformeerde Kerk in Nederland), 16 november '54.
9. Ubel Derks Sinneker, van beroep wever te Lutjegast, was op 30 september 1830 in Grootegast op 19-jarige leeftijd getrouwd met de 18-jarige Hendrikje van der Dijk, dienstmaagd te Lutjegast. Jan Sapes Schuilenga trouwde op 11 mei 1833 in het gemeentehuis van Achtkarspelen, als 27-jarige kuipersknecht met de 17-jarige Lutske Everts van Kammen, dochter van een blauwverver uit Surhuisterveen.
10. Tot de gemeente traden als belijdende leden toe Jan S. Schuilenga, Ubele D. Sinneker, Euwe Hylkes Broersma (schoenmaker te Surhuisterveen), Heert H. Piersma, Antje J. Faber, Froukje J. Haaijema, Lutske E. van Kammen (vrouw van Jan S. Schuilenga), Tietje S. van der Bij en Jetske Hendriks Ritsema.
Verder de volwassen doopleden Jeen Jacobus Pool, Tjeerd Poelman, Filippus Abrahams Hofstede, Djoerd Damstra, Jantje J. v.d. Kooi, Dirk P. v.d. Velde, Johanna Pieters Pel (de vrouw van Alberts Hendriks Piersma), Janke J. Schuilenga (dochter van diaken Schuilenga), Roelofje D. Tillema (weduwe van Popke D. Snip) en Pieter Bekkema. Drie van deze leden en doopleden nl. E.H. Broersma, Jetske H. Ritsema en F.A. Hofstede zijn vóór hun toelating als lid of volwassen dooplid onderzocht in de ook op 5 november gehouden kerkeraadsvergadering.
11. Aldus ds J. Douma, van wiens artikel in het *Friesch Kerkblad* over Surhuisterveen we een dankbaar gebruik hebben gemaakt.
12. De gemeente te Driesum hoorde toen nog bij de classis Drogeham. Op deze vergadering waren 5 predikanten aanwezig, nl. R.S. ten Have (Drachten), R. Duiker (Oudega), C. Kok (Drogeham), R.P. Medema (Westergeest) en F. Strik (Burum). Voor Drachten was aanwezig ouderling Joh. van der Velde; voor Oudega J.L. Jonker en H.F. de Jong; voor Drogeham H.W. Snip; voor Burum D. Doornbos (met diaken M. Kooistra en kerkvoogd O. Oostinga); voor Westergeest R.F. de Vries en H.R. Zijlstra (met diaken G.J. Driesaard); voor Driesum P.H. Viersen en T. Bosgraaf (met de diakenen J. Nappjes en A. Raap en kerkvoogd D. Visser).
13. A. Tjoelker schrijft in 1947: de schuur van het huis, waarin nu P. v.d. Wal woont. *Surhuisterveen, een dorpsstudie*, 47.
14. Vergadering kerkeraad 10 januari 1855.

15. Op 8 november 1856 trouwt de 43-jarige schoenmaker Euwe Hylkes Broersma, weduwnaar van Trijntje Alberts van Doezum, met de 55-jarige Aaltje Alberts van Doezum, winkeliersche te Surhuisterveen.
16. H.J. Prakke, *Kerkgang om nieuws*, Assen, 1955, 14.
17. Prakke, 24.
18. Volledigheidshalve vermelden we hier nog dat in 1979 een gedenkschriftje is verschenen, nl. W. de Jong, *125 jaar Gereformeerde Kerk te Surhuisterveen*.

VII *Westergeest - Zwagerveen - Kollumerzwaag*

Het is met de Afgescheiden kerk te *Westergeest* - wat de plaatsnaam betreft - een variabel geval geworden. In 1851 werd ze geïnstitueerd en twee jaar later werd het eerste kerkje in het Zwagerveen aan de Voorweg gebouwd. Maar omdat *Zwagerveen* vroeger bestuurlijk onder het dorpsgebied van het oude Westergeest hoorde, sprak men tot ver in onze eeuw altijd van de gereformeerde kerk te *Westergeest*. Toen het inwonertal van *Zwagerveen* sterk toenam - in 1929 werd het zelfs een zelfstandig dorp -veranderde de naamsaanduiding in *Zwagerveen*. Van de hoofdweg (Voorweg) naar het westen gezien, ligt in het verlengde van Zwagerveen het oude dorp *Kollumerzwaag*, met net als in Westergeest een eeuwenoude hervormde kerk. Ook dit dorp groeide en werd op zijn beurt in 1971 zelfstandig. Zo is het nu sinds een klein aantal jaren: de gereformeerde kerk te *Kollumerzwaag*.

De hier genoemde woonkernen behoren alle tot de gemeente *Kollumerland*. Zoals de naam al aangeeft, ligt Westergeest op een zandrug. Alleen in het noorden tegen het Dokkumer diep treffen we kleigrond aan. De buurtschappen *Triemen, Zwagerveen, Zandbulten* en *Hanenburg* behoorden tot Westergeest. Kollumerzwaag was vroeger een heel armoedige plaats, met veel onontwikkelde bewoners. In 1809 kon zelfs niemand van de kerkeraad lezen.[1.]

Omstreeks 1857 schreef de bekende *Julle Teakes Beerda*, die van 1821-'66 schoolmeester in het dorp is geweest, dat Kollumerzwaag 14 boerenplaatsen en 107 woonhuizen telde, ‘die in geregelde orde langs de hoofdweg staan, vele op geringe afstand van elkaar, met daarachter gelegen tuinen, hoven en landerijen, in een fraaie omgeving’. Ook Van der Aa prijst in zijn Aardrijkskundig Woordenboek terecht het mooie landschap (1845). Kollumerzwaag ‘ligt thans zeer vermakelijk wegens het geboomte, waarmee de huizen en bouwlanden omringd en de wegen beplant zijn’. Zo is het nog: de percelen weiland, omzoomd door struiken en laag opgaand geboomte geven iets vriendelijks aan het gesloten landschap. Men is immers ook in de Wouden.[2.]

Op vier na waren alle bewoners van Kollumerzwaag in 1845 hervormd, maar de dominee woonde in *Augsbuurt (Lutkewoude)* bij de Stroobosser trekvaart. Met dit vrij veraf gelegen Augsbuurt was de gemeente van

Kollumerzwaag gecombineerd. Ook de hervormde gemeenten van *Westergeest* en *Oudwoude* waren samengevoegd. In deze beide combinaties was ± 1850 de rechtzinnige prediking al verklonken, hoewel in Augsbuurt ds *G. Landweer* (1828-'33) en ds *S. Hogerzeil* (1833-'37) beslist rechtzinnig zijn geweest. We moeten hier nog opmerken, dat in het begin van de 19e eeuw ook in Kollumerland 'oefeningen' geen onbekend verschijnsel waren. Dit viel trouwens ook wel te verwachten. Laten we het mogen illustreren met een in het archief van de hervormde classis Dokkum gevonden brief.

Hervormde kerk Kollumerzwaag.

Op de classisvergadering in september *1802* in Dokkum gehouden kwam ds *Jan Willem Snethlage* te *Oudwoude-Westergeest* met een klacht tegen het optreden van oefenaar *Jan de Jong*, in die dagen een fameuze figuur. Snethlage vertelde ruim 5 jaar met het grootste genoegen in deze gecombineerde gemeente het 'Leeraarsambt' te hebben waargenomen, maar nu waren er tengevolge van het optreden van *Jan de Jong*, een 'zwervende en rondreizende oeffenaar', moeilijkheden ontstaan. Deze had een 'verleidende invloed' op sommige gemeenteleden. Ook in naburige gemeenten oefende hij, naar hij zei op verzoek (en dit was ze-

ker waar). Nu werden die bijeenkomsten ook bezocht door enkele leden uit *Zwagerveen*, dat kerkelijk onder *Westergeest* behoorde; vandaar dat ds Snethlage in het geweer kwam. Hij deelde mee dat een zekere *Mark Wybes*, wonende op Zwagerveen, op 30 en 31 augustus deze De Jong gelegenheid had gegeven in zijn schuur te 'oefenen'. Dit was tweemaal gebeurd, onder een 'grooten toevloed van allerley menschen', en dat nog wel zonder toestemming van de kerkeraad, ondanks herhaalde waarschuwingen aan zijn adres gericht. Ook in de kerk van *Kollumerzwaag* had hij onlangs een soortgelijke 'openbaare oeffening' gehouden, toen weliswaar met bewilliging van enkele kerkeraadsleden, maar zonder die van de wettige predikant (J.P. Andreae). En het was overbekend, dat Jan de Jong ook op andere plaatsen en wel in het bijzonder in *Leeuwarden* in soortgelijke conventikels en oefeneningen voorging, hoewel hij daarvoor onder censuur stond. Dit hele optreden van De Jong werkte mee 'om onrust, verwarring, verdeeldheid in het talrijkste Kerkgenootschap van dit Gewest te verbreiden' en gaf aanleiding tot allerlei 'ongeregelde zamenrottingen'. Door 'zulke omswervende oeffenaars en oeffeningen werden de Gemeenten in wanorde gebragt, de dienst van derselver Leeraaren bij veelen nutteloos gemaakt, de waare verplichting in Godsdienst kennis verachterd; *deugd* en *goede zeden* in plaats van voortgeplant en aangemoedigd te worden, moeten voor agterdogt, kwaadsprekendheid, twist en bandeloosheid de plaats inruimen en eene redelijke *eerbied* en *hulde aan en voor het Hoogste Wezen* wordt met dwaaze dweeperije en blinde bijgeloovigheid verwisseld'. In zijn afkeer van de oefenaars schrijft ds Snethlage tenslotte nog, dat de in die oefeningen gehouden collecten soms aanzienlijke bijdragen opbrachten, waardoor die oefenaars hun brood verdienen en 'een luij en gemakkelijk leven' gingen leiden. Rondreizende luiaards dus.

Met een herinnering aan het feit, dat verschillende kerkelijke en burgerlijke besturen in de laatste jaren het vrije oefenen hebben verboden, besluit ds Snethlage zijn brief. In het hoofdstuk over Surhuisterveen hebben we over oefenaar Jan de Jong uitgeweid. Hij is daar nog dominee geweest. Gemeenteleden uit Westergeest-Kollumerzwaag en omgeving bezochten vóór 1851 de kerkdiensten van de Afgescheidenen in *Driesum*, waar in december 1840 een Afgescheiden gemeente tot stand was gekomen. Ook Drogeham was voor hen bereikbaar.

Instituering 29 mei 1851

Op de vergadering van de classis Wanswerd van 8 mei 1851 was een deputatie uit Westergeest aanwezig met het verzoek daar een Chr. Afgescheiden gemeente te mogen oprichten en daarvoor de medewerking van 'Provester' De Haan te vragen. Het mocht. Gelukkig is het eerste notulenboek van de Chr. Afgesch. Geref. Gemeente te Westergeest nog in het kerkeraadsarchief aanwezig. Het werd ons zeer vriendelijk met andere documenten uit de begintijd ter inzage gegeven.

Op de tweede pagina van dit ‘Memorieboek der handelingen van den kerkeraad’ staan door de eerste scriba G.J. Driesaard enkele zakelijke gegevens genoteerd, waaruit blijkt, dat de gemeente op *Hemelvaartsdag 29 mei 1851* met assistentie van de genabuurde moederkerk van Driesum c.a. is geïnstitueerd. Tijdens deze plechtigheid werd het Woord bediend door ds *T.F. de Haan* van Groningen, aan wiens naam de notulist heel geleerd de betiteling toevoegt van ‘Hoogleeraar en Hoofdonderwijzer in de H. Godgeleerdheid enz. te Groningen’. Het klinkt indrukwekkend, maar het is toch te veel van het goede, want ds De Haan was toen heus geen hoogleraar aan de universiteit van Groningen; hij is dit daar ook nooit geweest en heeft zelfs nooit op de nominatie daarvoor gestaan, zoals wel eens is beweerd. Wèl leidde hij na de dood van ds H. de Cock in Groningen studenten op voor het predikantschap in de Afgescheiden kerken en voor die functie was de gebruikelijke benaming het minder stoer klinkende ‘Hoofdonderwijzer’. Men zag in het eenvoudige Westergeest-Zwagerveen blijkbaar hoog tegen hem op.

In de samenkomst waarin de instituering plaats vond, werd tot ouderling gekozen *Reitze Feddes de Vries*, de 29-jarige, nog ongetrouwde zoon van de landbouwer *Fedde Reitzes de Vries* en *Iefke Jans Helder*, wonende onder Westergeest. De jonge ouderling zou 4 jaar later trouwen met de 27-jarige *Anje Julles Beerda*, dochter van de onderwijzer te Kollumerzwaag, *Julle Teakes Beerda* en *Sytske Willems de Boer*.[3.]

Julle Teakes Beerda 1801-'75

We lassen hier een paragraaf in over de zo juist genoemde ‘onderwijzer der jeugd’ *Julle Teakes Beerda* te Kollumerzwaag, iemand uit een bekend geslacht op school- en kerkelijk gebied. Zijn vader was de schoolmeester *Teake R. Beerda* te *Driesum*.

Julle Beerda, geboren 16 mei 1801 te Grootegast kwam, na eerst korte tijd tijdelijk onderwijzer te *Hoogemeeden* (bij Aduard) en te *Suawoude* (1820-december '21) te zijn geweest, in 1821 naar *Kollumerzwaag*, waar hij tot 1866 in de school heeft gestaan, dus 45 jaar lang. Hij is met dit dorp vergroeid geraakt.[4.] School en meestershuis stonden op de plek, waar nu het kerkgebouwtje en de pastorie van de Geref. kerk (vrijgemaakt) te vinden zijn, op de hoek van de Voorweg en Feartwei.

Julle Beerda sympathiseerde zeer met de Afgescheidenen en volgens de overlevering wandelde hij wel naar Drogeham om ds Van Velzen te horen. Hier hebben we dus weer eens in Friesland een verhaal identiek aan dat van de Ulrum-gangers in Groningerland. In het hervormd lidmatenboek van Kollumerzwaag staat vermeld, dat Julle Beerda daar op 5 oktober 1823 belijdenis heeft gedaan en in de kolom ernaast lezen we zonder nadere tijdsaanduiding: ‘zonder attestatie vertrokken naar Westergeest’. In de hervormde kerkeraadsnotulen van Augsbuurt-Kollumerzwaag, aanwezig in het gemeente-archief te Dokkum, vonden we nog, dat Julle T. Beerda, ook wel eens Julius Beerda genoemd, vanaf decem-

ber 1846 periodiek voor 2 jaar tot diaken werd gekozen. In december 1856 werd hij het ouderlingschap waardig gekeurd. Voor het laatst vinden we hem in die functie in september 1857 genoemd. Hoe lang hij ouderling is gebleven, weten we niet, evenmin of hij vóór 1846 ook al in de kerkeraad zat. Hij heeft zich echter nooit officieel bij de Afgescheiden kerk gevoegd. Dit zou hem ook zijn betrekking als onderwijzer hebben gekost en hij vond zichzelf - naar hij eens meedeelde - niet geschikt voor het 'martelaarschap', dit in tegenstelling tot zijn vurige broer *Reint in Suawoude*, die daar als onderwijzer is afgezet.

Dat zijn sympathieën aan de kant van de separatisten lagen, wordt ook duidelijk uit het feit, dat hij in zijn school alleen psalmen en geen Evangelische gezangen liet zingen. Met de koepokinenting was hij evenmin gelukkig. Eens werd hij op het matje geroepen, net als zijn vader in Driesum, omdat hij niet-ingeënte kinderen op school had toegelaten. Bij het bezoek van de schoolopziener ds H. Nieubuur Ferf in oktober 1843 aan de school te Kollumerzwaag, klaagde Beerda zeer terecht over de bekrompenheid van zijn woning, waar zijn 8 kinderen zich met 2 bedsteden 'ellendig' moesten behelpen. De school was trouwens ook veel te klein. Niet minder dan 32 jongens en 26 meisjes, constateerde ds Ferf, zaten als haringen in een ton gepakt en dat, terwijl in de zomer ook nog een pot boven het vuur hing (dat zal wel voor het eten koken zijn geweest). Over meester Beerda zelf rapporteerde de schoolopziener: Hij bezit de 3e rang en 'heeft bekrompene verstandelijke en gene edele zedelijke hoedanigheden, maar is ijverig in de werktuigelijke volbrenging van zijnen post'. 'Er heerschte eene diepe stilte in deze school. De kinderen zijn in het schrijven, lezen en rekenen werktuigelijk en vrij goed werkzaam, maar doe ik hen enige vragen, dan krijg ik geen aytwoord'. Wat het zingen betreft (hij liet alleen psalmen zingen): 'Dit werktuigelijk zingen is vrij goed, dewijl de meester zeer goed op de piano forte speelt'. Het was maar goed, dat de schoolopziener niet wist, dat meester Beerda, als hij hem zag aankomen, de bijbel, die immers op school niet mocht worden gebruikt, gauw in de turfbak verborg.

Vervolg instituering

Werd de eerste ouderling van de Afgescheiden kerk van Westergeest dus *Reitze Feddes de Vries*, de eerste diaken heette *Geert Joh. Driesaard*, een 30-jarige schoenmaker, die ruim een jaar later zou trouwen met de 55-jarige winkeliersche *Hinke Ludolfs Kamphuis*, weduwe van Jan Wustman. Het verschil in leeftijd valt hier op. Driesaard is niet oud geworden, maar 40 jaar. Hij schreef de notulen en moet dus een enigszins ontwikkeld man zijn geweest. Nog op de dag van de instituering werden de beide ambtsdragers door ds De Haan in hun ambt bevestigd.

Kerkvoogd werd *Geert Goitzen Postma*, 41 jaar, een winkelier te Kollumerzwaag, die een jaar eerder als weduwnaar hertrouwd was met de 25-jarige timmermansdochter *Tietje Gabes Boorsma* uit Zwaagwestein-

de. Hun dochter Aaltje werd op 5 oktober 1851, dus ruim vier maanden na de instituering, gedoopt door ds T.F. de Haan van Groningen. De ouders waren toen beiden nog dooplid. Pas 20 jaar later legde de vader openbare geloofsbelijdenis af en 36 jaar later de moeder. Men zag toen tegen het doen van belijdenis erg op, want men vroeg zich vaak twijfelmoedig af: Ben ik het wel waard? Is het wel voor mij bestemd?

Uit het *lidmatenboek* blijkt, dat de eerste leden van de pas gestichte gemeente óverkwamen van de kerk van *Driesum*, die haar leden o.a. ook had te Zwaagwesteinde. In dit boek staan vermeld als met belijdenisattestatie van Driesum overgekomen:

Geert Johannes Driesaard. Hij werd diaken en schreef de notulen.
Pieter Egberts de Vries. Hij vertrok in mei 1856 naar de kerk van Zevenhuizen (Gr).
Dirk Alberts van der Zweep, een 33-jarige boerenknecht onder Kollum.
Janke Halbes Brouwer, 53 jaar, in 1823 getrouwd met Pieter Gerrits Zijlstra, koopman te Kollum. Ze is in 1866 naar de nieuwe gemeente van Kollum overgegaan.
Hinke Ludolfs Kamphuis, weduwe van Jan Wustman. Ze zou op oudejaarsdag 1852 de vrouw worden van diaken Geert J. Driesaard.

Dezelfde dag van de instituering zijn nog lid geworden ‘op belijdenis des geloofs’:

Reitze Feddes de Vries, de eerste ouderling.
Eeuwe Jacobs Fokkema (Fokkens), een 31-jarige boerenknecht, getrouwd met Simkje Jans van der Meer, bij haar huwelijk werkvrouw te Westergeest.
Jarig Egberts de Vries, arbeider, 36 jaar, een jaar later getrouwd met de 27-jarige ‘dienstmeid’ Bintje Binnes Brinkman, uit Rottevalle in Achtkarspelen.

Als doopleden kwamen nog van de Driesumer gemeente over:

Grietje Jans Molenstra, de vrouw van Pieter Egberts de Vries.
Akke Egberts de Vries, gehuwd met Hinne Haaijes de Vries.
Geert Goitzens Postma, de a.s. kerkvoogd, met zijn gedoopte kinderen Kornelis, Grietje en Goitzen.

Verder werden o ver geboekt de minderjarige kinderen van *Pieter Gerrits Zijlstra* en *Janke Halbes Brouwer* (al genoemd) nl. Lutske, Antje en Tietje, en eveneens Jan, Jakob en Berend, kinderen van Eeuwe Jacobs Fokkema en Simkje Jans van der Meer (hierboven al genoemd).

Dan zijn nog op die blijde dag van de kerkinstituering door ds De Haan gedoopt *Egbert Hinnes de Vries*, geboren 29 november 1841, en Dick en Ynze, kinderen van *Jelle Dirks Jelsma* en *Janke Wiebes Kreeft* (deze ouders zijn later helaas ‘buiten de kerk’ geraakt).

Alles bij elkaar genomen telde de gemeente van *Westergeest* bij haar eerste begin in 1851 *8* belijdende leden en *15* doopleden. Maar al is het getal maar klein, de geloofskracht kan groot zijn.

Merkwaardig is, dat de kerkeraad een *Reglement* aannam, dat bestond

uit 72 artikelen, die keurig in het notulenboek staan neergepend.[5.] Ds J. Douma - aan wiens drie artikelen over Westergeest we veel ontlenen - doet een groot aantal grepen uit dit reglement. Wij beperken ons op dit punt zeer en halen alleen de volgende artikelen aan:

Bij het huisbezoek zal onderzoek worden gedaan naar de heiliging van de rustdag, naar de huiselijke Godsdienstoefeningen, naar de opvoeding der kinderen en dienstboden en gewaarschuwd worden tegen wereldgelijkvormigheid. De gezinshoofden zullen worden vermaand tot voorgaan in het gebed (art. 58, 59). Men legde in die dagen, in navolging van de ideeën der Nadere Reformatie, terecht sterk de nadruk op de praktijk der godzaligheid.

Een kerkeraadslid dat eervol ontslag gekregen heeft, houdt recht van zitting en stemming in de kerkeraadsvergaderingen. Een oud-ouderling kon dus nog mee regeren, ook al was hij afgetreden.

Wie de opsteller was van dit reglement, dat naast de in 1840 opnieuw aanvaarde Dordtse kerkenorde grotendeels overbodig was, maar toch zeer interessante gegevens bevat - aldus ds Douma - is onbekend. Het was gelijk aan het reglement van de Afgescheiden gemeente van Dokkum.

Was dus de Afgescheiden kerk van Westergeest op Hemelvaartsdag 29 mei 1851 geïnstitueerd, al op 16 juni werd er een gemeentevergadering gehouden bij *Bokke Egberts Feenstra* aan huis om te spreken ‘over deze en geene noodwendige zaken voor de Gemeente’. Feenstra woonde op de plaats tegenover de huidige gereformeerde kerk, waar nu de familie V.d. Land woont.

Zolang er nog geen eigen gebouw was, zou men in de van Feenstra gehuurde schuur kerken. Men was echter zeer voortvarend. Al op de eerste (genotuleerde) kerkeraadsvergadering viel het besluit een stuk grond van de landbouwer *Jan Willems de Boer* te kopen om daarop de kerk en pastorie te bouwen. Deze staan nog op dit perceel. J.W. de Boer was een zwager van meester J.T. Beerda.

Om de noodzakelijke financiële regeling rond te krijgen, werd de diaken en de kerkvoogd opgedragen om bij de huizen van de gemeenteleden langs te gaan en ook bij ‘anderen die de Waarheid lief hebben’ aan te kloppen voor een bijdrage voor de kerk- en pastoriebouw. Ook de zg. Waarheidsvrienden - hervormden die het met de leer van de Afgescheidenen wel eens waren, maar de moederkerk niet wilden verlaten - werden dus ingeschakeld. Vaak droegen deze ook hun financieel steentje voor zulke zaken bij. Uiteraard kwam op de volgende kerkeraadsvergadering, gehouden o.l.v. ds *Fr. Strik* uit Burum bij B.E. Feenstra aan huis, de kwestie van de kerk- en pastoriebouw weer ter sprake. Men besloot de noodzakelijke materialen te kopen bij *Wouter Fokkes de Boer* houtkoper te Kollum, op voorwaarde dat men jaarlijks een deel van de koopsom zou aflossen en van het resterende bedrag 5% rente betalen.

Bij een kerk en in een pastorie hoort een dominee. In de kerkeraadsvergadering van 10 september - de kleine gemeente bestond toen nog geen vier maanden - werd het beroepingswerk energiek aangepakt. Ds *L.J. Hulst* van Wanswerd had hier de leiding. Er kwam een drietal uit de bus, bestaande uit ds *Fr. Strik* van Burum, ds *B. Amsing* van Boxum en ds *O. Faber* van Beilen, uit welk drietal 6 oktober een keuze werd gedaan. Bij de stemming waren 8 manslidmaten aanwezig. Van hen stemden 2 op ds Faber, 3 op ds Strik en 3 op ds Amsing.

Volgens de gewoonte in de kerken van de Afscheiding en ook volgens het hierboven genoemde reglement ging men, na aanroeping van de naam des Heren, over tot het laten spreken van het lot. Dit viel op ds B. Amsing, die beroepen werd verklaard.

Terwijl de gemeente op zijn beslissing wachtte, vond op 9 november 1851 de plechtigheid plaats, waarbij het nieuwe *kerkgebouw* 'aan den dienst des Heeren kon worden toegewijd'. Ds T.F. de Haan uit Groningen preekte bij deze gelegenheid over 2 Kron. 6:10 en 11: 'Zoo heeft de Heere Zijn Woord bevestigd, dat Hij gesproken had; want Ik ben opgestaan in de plaats Mijns Vaders Davids, en ik zit op den troon Israëls - gelijk als de Heere gesproken heeft, en ik heb een huis gebouwd den Naam des Heeren des Gods Israëls; en ik heb daar de ark gesteld, waarin het verbond des Heeren is, hetwelk Hij maakte met de kinderen Israëls'. De pastorie was al een maand eerder in gebruik genomen; tenminste vanaf 5 oktober worden de vergaderingen in de pastorie gehouden, daarvóór bij B.E. Feenstra thuis. Met een paar man kon dat ook wel.

Dat ds B. Amsing bedankte belette de kerkeraad niet, hem dadelijk weer, nu met ds J. Beijer van Dokkum en ds H. Knol van De Leek, op een drietal te plaatsen, waaruit ds Beijer werd gekozen. Na diens bedanken prijkte ds Amsing weer op een drietal, samen met ds C. Kok van Drogeham en de al genoemde ds Faber, en in februari 1852 werd hij voor de tweede maal beroepen. Hij bedankte echter opnieuw. Vervolgens werd op 2 maart beroepen ds Kok van Drogeham. Na diens bedanken schoof de kerkeraad een nieuwe figuur naar voren, nl. ds *R.P. Medema* van *Hallum*, die eind april het beroep kreeg en 20 mei bericht stuurde, dat hij het aannam.

ds R.P. Medema 1852-'58

Medema was van oorsprong een Groninger, afkomstig van Adorp bij Sauwerd, waar hij in 1799 was geboren. In de woelige dagen van de Afscheiding in 1834 heeft ds De Cock nog wel bij hem gelogeerd. Hij had al een heel rijtje gemeenten achter de rug, toen hij naar *Westergeest* kwam. Hier werd hij op 11 juli 1852 door ds De Haan in zijn ambt bevestigd met de woorden van Hebr. 13:17: 'Zijt uwen voorgangeren gehoorzaam, en zijt hun onderdanig; want zij waken voor uwe zielen; als die rekenschap geven zullen; opdat zij dat doen mogen met vreugde, en niet al zuchtende; want dat is u niet nuttig'. De nieuwe dominee aan-

vaardde zijn dienstwerk met 1 Cor. 2:1 en 2: ‘En ik, broeders, als ik tot u gekomen ben, ben niet gekomen met uitnemendheid van woorden, of van wijsheid, u verkondigende de getuigenis Gods. Want ik heb niet voorgenomen iets te weten onder u dan Jezus Christus en Dien gekruisigd’.

Veel huisraad bracht de predikant niet mee. In het boek der uitgaven lezen we onder 24 juli: ‘haaien wegens het huisraad van Ds Medema *ƒ* 5,40’. Hem werd op 27 juli *ƒ* 17,50 traktement betaald, terwijl hem een voorschot gegeven werd van *ƒ* 100,-. Zijn traktement, dat vrij ongeregeld werd uitbetaald, nu eens meer dan eens minder, schijnt officieel 12 × *ƒ* 35,- te hebben bedragen. Bovendien had dominee een ‘schapenweide’ - tekenend voor dit oord - waarvoor de kerk *ƒ* 7,50 huur betaalde. Ook werd in augustus voor de predikant *ƒ* 2,- belasting betaald.

Na de komst van ds Medema werden de volgende 5 kerkeraadsvergaderingen niet meer in de pastorie, maar bij H(inke) L(udolfs) Kamphuis thuis gehouden en daarna bij diaken G.J. Driesaard met wie de winkeliersche Hinke op oudejaarsdag 1852 immers was getrouwd. De oorzaak van het niet meer in de pastorie vergaderen wordt duidelijk, wanneer we zien hoe, als een donderslag bij heldere hemel, Medema, nog maar net een maand in Westergeest, door de classis voor 6 weken wordt geschorst! Wat was er aan de hand?

De notulen van de buitengewone vergadering van de classis Drogeham van 19 augustus 1852 geven de oplossing. Op die vergadering waren naast de normale afgevaardigden van de classis zelf, ook aanwezig ds D.J. van der Werp van Ferwerd, ds L.J. Hulst van Wanswerd-Birdaard en drie ouderlingen van de gemeente van *Hallum* (tot voor zeer kort Medema's vorige gemeente), *Jan Andree, G. Brouwer* en *H. Talsma* (oud-ouderling).

Er lag een schrijven van ds Van der Werp van Ferwerd op tafel, dat door ds Strik, de scriba van de classis, werd voorgelezen. Hierin stond, dat de classis Wanswerd nare geruchten ter ore waren gekomen: ds Medema zou zich, toen hij nog in Hallum stond, schuldig hebben gemaakt aan ‘onzedelijk en oneerbaar gedrag met 4 vrouwen’. Een commissie uit die classis had met de kerkeraad van Hallum de zaak onderzocht en ze waar bevonden, maar het kon niet bewezen worden, dat ds Medema overspel had gepleegd. De praeses van de vergadering, ds. R. Duiker van Oudega, vroeg aan ds Medema of deze beschuldigingen op waarheid berustten. Medema erkende sommige zaken ‘met betraande oogen’, maar zei, dat andere onwaar waren en ‘dat hij door Gods bewarende genade voor de eigenlijke daad van overspel bewaard was gebleven’. Nadat ook de ouderlingen van Hallum nog het hunne in het midden hadden gebracht, besloot de classis na lange deliberatie ds Medema geen ‘ernstige bestraffing’ te geven, maar hem voor 6 weken in zijn dienst te schorsen. De classisdominees zouden zo lang de zorg voor de

gemeente Westergeest op zich nemen. Bovendien moest ds Medema, als de 6 weken van schorsing om waren, voor de gemeente een 'boetpredikatie' houden in aanwezigheid van twee classisafgevaardigden, ds *C. Kok* van Drogeham en ds *F. Strik* van Burum. Medema onderwierp zich aan de uitspraak en hield op 29 september inderdaad een boetepreek over Jes. 66:2: 'Want mijn hand heeft al deze dingen gemaakt, en al deze dingen zijn geweest, spreekt de Heere; maar op dezen zal ik zien, op den arme en verslagene van geest, en die voor mijn Woord beeft', waarna alles weer verzoend was en de storm voorbij.

Ds Medema was in een flinke gemeente gekomen. Er zat groei in. Zo hadden vanaf de instituering tot op de komst van de eerste predikant, nog in 1851, en in de eerste helft van 1852, tien personen belijdenis van hun geloof afgelegd.[6.]

Ds Medema schijnt na de storm in het begin weer het vertrouwen van zijn gemeenteleden te hebben gewonnen. Af en toe verschenen op de kerkeraadsvergadering personen, die belijdenis van hun geloof wilden afleggen. Zo werden nog na zijn komst een zestal nieuwe lidmaten op belijdenis toegelaten, terwijl van de kerk van Drogeham *Hendrik Roelofs Zijlstra*, *Hart Andries Boersma* en *Boukje Folkerts Kuipers overkwamen*.

Herhaaldelijk werd ook de doop bediend, zodat, enkele van buiten ingekomenen meegerekend, in 't jaar 1852 niet minder dan 27 gedoopten aan de gemeente zijn toegevoegd.

Bovengenoemde *Hendrik R. Zijlstra*,[7.] een 52-jarige landbouwer te Twijzel, gehuwd met Trijntje Heinzes van Warners, werd al gauw ouderling in Westergeest. In 1854 bestond daar de kerkeraad uit ds *Roelof Pieters Medema*, de ouderlingen *Reitze Feddes de Vries*, en *Hendrik Roelofs Zijlstra*, de diakenen *Geert Johannes Driesaard* en *Jan Andries Wagenaar*, terwijl kerkvoogden waren *Jan Willems de Boer* en *Geert Gooitzen Postma*. Van al deze functionarissen zijn hiervoor al enkele personalia gegeven.

De financiën van de diaconie stonden er beter voor dan die van de kerk. Haar ontvangsten overtroffen in de eerste jaren geregeld de uitgaven, die trouwens zeer bescheiden waren en vaak de post vermeldden: '1 half brood aan de armen'. Van het batig saldo van de diaconale kas werd meermalen een bedrag 'geschoten' aan de kerkvoogden.

Op de vergadering van 6 oktober 1852, gehouden bij *H.L. Kamphuis*, de a.s. vrouw van diaken Geert Joh. Driesaard, werd nu met algemene stemmen besloten, de eerste zondag van de maand alléén 'voor de instandhouding van de Godsdienst' te collecteren en dus niet voor de diaconie.

De deining in het land, ontstaan door de pauselijke aankondiging van de vestiging van de bisschoppelijke hiërarchie, werkte door tot in Westergeest. De kerkeraad besloot op 14 april 1853 een adres aan de koning te zenden 'teneinde om waare het mogelijk zulks nog door hem

werde tegengegaan', terwijl verder bepaald werd op 11 mei een vastenen bededag te houden 'ten einde wij mogten bewaard blijven voor de overheersching van den Antichrist'. Zo zag men toen de pauselijke macht.

In het waardige adres herinnerde de kerkeraad eraan, hoe vijandig het rooms-katholicisme zich altijd t.o.v. de waarheid had getoond, zoals ook 's konings voorouders hadden ondervonden, en werd dringend aan de Koning gevraagd het pauselijk voornemen tegen te gaan.

Men had toch vertrouwen in de Koning, die immers ook de ergernis gevende besluiten van 5 juli 1836 en 9 januari 1841, betreffende de erkenning van de Afgescheiden gemeente, verving door het besluit van 17 oktober 1852, waartegen de kerkeraad geen bezwaar had. Daarom besloot men alsnog offciële erkenning van de gemeente door de Koning te vragen. Men vroeg derhalve eerst van het gemeentebestuur van Kollumerland en Nieuw-Kruisland een certificaat inzake de geschiktheid van de ligging van het kerkgebouw, dat gesticht was op een terrein, gelegen op het Zwagerveen onder Westergeest, sectie E, no 1452, en gekocht van de eigenaar Jan Willems de Boer. Toen dit certificaat verkregen was, werd 28 augustus een verzoek om erkenning naar de Koning gezonden. Daarin sprak de kerkeraad uit, dat de gemeente aanvaardde de drie Formulieren van Enigheid en 'bestuurd wordt naar de kerkorde van Dordrecht en het Reglement van de erkende Christelijk Afgescheidene gemeente der Stad Dockum'. Nog voor het eind van het jaar kwam een gunstig antwoord van de Koning binnen, inhoudende 'toelating te verleenen tot het bestaan te Westergeest Vriesland van eene Christelijk Afgescheidene gemeente' (K.B. 17 november 1853).

Over de jaren 1853 en '54 geeft ds J. Douma de volgende 'sprokkelingen', die we hier met een enkele aanvulling overnemen.

De diaconale ontvangsten over 1853 waren *ƒ* 154,70 en de uitgaven *ƒ* 185,64. *Gerkje Gerkes Nicolai* werd in de vergadering van tweede Kerstdag van 1853 na geloofsbelijdenis tot het Avondmaal toegelaten, terwijl *Wiebe Teakes Ytsma* na gedaan onderzoek slechts als gedoopt lidmaat kon worden aangenomen.

De kerkeraadsvergaderingen werden verder vrij geregeld gehouden, maar vermelden 'gene bijzonderheden', wat een goed teken kan zijn. Na de kerkvisitatie, 18 september 1854 gehouden door de predikanten *R.S. ten Have* (Drachten) en *R.A. Duiker* (Oudega), kon dan ook genotuleerd worden, dat alles in goede orde was bevonden.

Er werd ook goed toezicht op de gemeente gehouden en sommige lidmaten, die ongeregeld wandelden, werden, niet zonder vrucht, vermaand.

In de eerste week van november begon het huisbezoek en ook begonnen op woensdagavond de wekelijkse godsdienstoefeningen weer.[8.]

Met de financiën der diaconie ging het ook in 1854 goed; de ont-

vangsten bedroegen *f* 215,22½, de uitgaven *f* 198,25 waarvan *f* 3,20 voor medicijnen. Iets meer dan het batig saldo, nl. *f* 18,55, werd 'geschoten' aan de kerkvoogden, die geregeld krap bij kas waren.

En toch, we weten het, de duivel staat altijd klaar 'zijn strikken en netten' te spannen. In het begin van 1855 raakte de oudste dochter van de predikant door eigen schuld in ernstige opspraak, en aan het eind van het jaar kreeg de classis Drogeham een beschuldiging tegen ds Medema zelf te behandelen: hij zou zich aan 'hoererij' hebben schuldig gemaakt. Hij werd vermaand zich ook voor 'de schijn des kwaads' te hoeden. Het valt te begrijpen, dat zulke gebeurtenissen een schok in de gemeente gaven. Enkele leden spraken er schande van en sommigen bleven misschien hierom uit de kerk weg. Er kwam ook enige verwijdering tussen de praeses en de scriba van de kerkeraad, maar op de vergadering van 31 juli hebben zij 'elkander alles wederom vergeven en de hand van broederschap weder elkander toegereikt'. Het moet de kerkeraad goed gedaan hebben, dat ondanks zulke onstichtelijke omstandigheden toch nog iemand in de vergadering van september verscheen om geloofsbelijdenis te doen en toegang tot doop en Avondmaal te vragen. Ondanks alles ging het werk Gods voort. En toen er weer onenigheid ontstond tussen de broeders, nu tussen de predikant en ouderling H. Zijlstra, mocht het ook weer tot verzoening komen. Dat de cholera rondging, zodat in oktober 1855 een biduur werd gehouden, 'ten einde de Heere zich nog mogte ontfermen en de Plage doen ophouden, indien Zijn Wil en Welbehagen alzoo mogte zijn', moet ook wel tot heilige ernst hebben gestemd.

Wegens de moeilijke toestand der kerkelijke financiën werd op 31 januari 1856 besloten 'een omslag te maken, en de leden der gemeente naar vermogen op een bepaalde som te stellen, en anderen die niet kerkelijk met ons vereenigd zijn, maar nogtans gebruik maken van de bediening des Woords, te verzoeken om iets vrijwillig bij te dragen tot instandhouding van de Dienst des Heeren'. Dit laatste sloeg natuurlijk op de Waarheidsvrienden, die in de Afgescheiden kerk de diensten bezochten. De kerkeraad maakte met deze omslag zo'n ernst, dat aan een lid dat weigerde het van hem gevraagde te betalen, bij zijn vertrek naar elders attestatie geweigerd werd.

Het kerkelijk leven ging verder, tenminste voor zover de notulen daarvan een weerspiegeling geven, zijn gewone gang. De kerkeraadsvergaderingen werden met psalmgezang en gebed geopend, de notulen werden gelezen, 'overigens geene zaken behandeld die belangrijk waren om opgeteekend te worden', en werden gesloten met psalmgezang en gebed. Soms moest tegen een lidmaat met tuchtmaatregelen worden opgetreden; in één geval stuitte de kerkeraad op hardnekkigheid. Maar overigens scheen de stroom van het kerkelijk leven rustig verder te vloeien. De scriba gaf geregeld in de notulen een kopie van de credentiebrief

voor de classisvergadering, die beurtelings in elk van de kerken der classis *Drogeham*, ook b.v. te *Oudega, Bergum* en *Drachten*, gehouden werd.

Toch komt al in de notulen van 8 april 1856, op welke dag ook de classis was vergaderd geweest, een notitie voor, die erop wijst, dat de verhouding tot de predikant niet in orde was: 'Waren er eenige zaken ten laste van den Leeraar, waarover Zijn Eerw. door de Vergadering is vermaand, welker raad en vermaning ook door hem is aangenomen'. In de notulen van 27 juli 1857 lezen we echter, dat ds Medema niet het advies van de kerkeraad opvolgde 'en tegen alle vermaningen voortgaat in het geven van ergernis en wanorde in de gemeente'. Ouderling De Vries wilde dan ook niet met de predikant alleen naar de classisvergadering, maar de hele kerkeraad moest mee, opdat ieder persoonlijk zich kon overtuigen. Op die classis van 13 augustus kwam in behandeling de aanklacht, dat ds Medema zich niet zorgvuldig hoedde voor de schijn des kwaads. Daarom mocht hij voortaan niet naar bepaalde (vrouws)personen in Kollum gaan, als niet één van de broeders van de kerkeraad bij hem was. De toestand blijft dan voorlopig zoals ze is, gespannen en explosief. Dit blijkt wel uit een discussie op een klassikale vergadering van enkele maanden later, waarin erop werd gewezen, dat de plaats waar de kerkeraad van Westergeest vergaderde hiervoor ongeschikt was. Er was immers een kruidenierswinkel bij die kamer, waarin de klanten konden horen, wat in de kerkeraad werd besproken, 'waar door er ligt ellende in de gemeente zou kunnen ontstaan'. De broeders in Westergeest zullen schriftelijk worden vermaand hieraan iets te doen.

En dan komt in de loop van de zomer van 1858 ineens aan het licht, dat ook de jongste dochter van de predikant zich niet alleen had schuldig gemaakt aan grove overtreding van het 7e gebod, maar dat ze ook het kind om het leven had gebracht; er bestonden sterke vermoedens, dat in de pastorie het misdrijf gepleegd was dat in art. 290 van het tegenwoordige wetboek van strafrecht wordt genoemd.[9.] Daarom werd op 26 augustus 1858 te Westergeest een *buitengewone* vergadering van de classis Drogeham gehouden om te spreken over het treurige feit, dat zich in Westergeest had voorgedaan.

De kerkeraad vond het noodzakelijk, dat 'het betreurenswaardige voorval' in zijn geheel in de notulen werd opgetekend:

> Er was nl. zedert eenigen tijd een gerucht openbaar geworden, als zou Trijntje, de jongste dochter van Ds Medema in ongehuwden staat zijnde, bevrugt zijn. Men had op de jl. kerkeraadsvergadering met Ds Medema over het zelve zielroerend gesproken, waarop hij verklaarde, dat schoon zij wel uiterlijk dat aanzien had, nog tans niet te geloven, dat zij zwanger was, maar van ge dagte was, dat zij waterzuchtig was, en daar dit waarheid konde

zijn, zoo is van dit voorgevallene in de vorige notulen geen gewag gemaakt. Desniettegenstaande is Trijntje in den nacht tusschen den 6 en 7 Aug. ongesteld geworden. Ds Medema verklaart, dat zij braak, loop enz. gehad heeft.
Op Zondagavond van den 15 Aug. is door den buurman van genoemde Leeraar een pasgeboren kind gevonden in de gracht achter de woning van den Predikant. Als naar zijne verpligting werd door hem aan de Politie daar van kennis gegeven; tengevolge daarvan is het kind in de handen der Justitie gekomen, dewelke door vroedmeesters Trijntje hebben laten onderzoeken, welke verklaard hebben, dat zij binnen korte dagen moeder geworden was.
De Politie heeft bij nader onderzoek aan die plaats uit genoemde gracht opgehaald een korfje, waar in zich bevond een stuk van een steen, blijkbaar bestemd tot het laten zinken des kinds, van welke steen zich het overige gedeelte in de woning van den Leeraar bevond; dewijl de breuken juist in elkander sloten, het welk vermoeden gaf, dat het gevonden kind uit de woning van Ds Medema zou gekomen zijn.
De Kerkeraad bezwaard zijnde omtrent hunnen Leeraar en diens huisgezin over zaken van verschillende aard, en van gedagten zijnde, dat hij niet onbekend is met het voorgevallene van zijne dochter, heeft besloten op grond van Art. 79 der Dordsche kerkorde de hulp der naburige Gemeente of Kerkeraad in te roepen.
De Kerkeraad van Drogeham ingeroepen zijnde, hebben zich bezwaard gevoeld deze zoo gewichtige zaak in behandeling te nemen en dien ten gevolge verschooning verzocht, en hen geraden om de Classis op te roepen.

Voordat de classis de ‘ontzettende’ zaak ging behandelen, werd eerst aan ds *H.J. van Goor* van *Oudega* verzocht een enkel ‘woord van opwekking’ te richten tot de broeders van *Westergeest*, d.w.z. de beide ouderlingen en ds Medema, die ook aanwezig was. Ds van Goor verklaarde zich hiertoe bereid, stond op en las eerst aan de ouderlingen van Westergeest voor ps. 105:12-15; waarvan vers 15 luidt: ‘Tast mijn gezalfden niet aan, en doet mijn profeten geen kwaad’. Naar aanleiding hiervan merkte hij op:

a. dat God geen mens, maar inzonderheid Zijn volk, veel minder Zijn dienaren wil onderdrukt hebben;
b. dat God de mens bestraft, die Zijn knechten als zij struikelen, te véél beschuldigen;
c. dat de ‘strafgerichten’ van Gods rechtvaardigheid hèn zijn overkomen, die Zijn dienstknechten ten onrechte beschuldigden of aanklaagden;

d. dat zij dienden ‘in de behandeling van hunnen Leeraar voorzigtig te zijn en deze waarheid voor de aandacht te houden’.

Vervolgens las hij aan ds R.P. Medema voor Hand. 5:1-10, (waarin de geschiedenis van Ananias en Saffira wordt beschreven) en herinnerde n.a.v. deze woorden hem eraan:

a. als opzieners van de gemeente naar begane zonden onderzoek doen, dan moet de ondervraagde de waarheid spreken;
b. door zijn zonden te verbergen berokkent men zich Gods ongenoegen en maakt dikwijls anderen ongelukkig;
c. God heeft meermalen getoond hen, die begane zonden door leugen verbergen, met de dood te willen straffen en hun huis ‘tot een toonbeeld voor anderen te stellen’;
d. daarom wekte hij ds Medema op toch vooral de waarheid te spreken over de dingen, waarvan hij beschuldigd werd.

Tenslotte wendde ds Van Goor zich met een enkel woord tot de vergaderde broeders en wekte hen op ‘liefde met getrouwheid te paren’ en bemoedigde hen door uit de geschiedenis aan te tonen, dat al ligt een zaak ‘in het donkere, de Heere die soms duidelijk voor Zijn getrouwe dienaars aan het licht kan brengen’.

De classis ging nu de zaak behandelen. Eerst kregen de ouderlingen van Westergeest gelegenheid met hun beschuldigingen te komen (ds Medema ‘buitenstaande’). Het kwam er op neer, dat ze verklaarden, dat Medema - in moderne termen gezegd - sexueel labiel was, wat ze staafden met o.a. ‘zijn ergerlijk verkeer met de meiden van Kollum’. Terwijl ze bezig waren hun beschuldigingen op te stapelen, werd er een brief van de kerkeraad van Drogeham binnengebracht, met een ernstige klacht van het dienstmeisje van ds Kok aldaar t.o.v. ds Medema, die haar onbetamelijke woorden had toegevoegd (‘Ik mag u zo gaarne lijden’, etc.).

Ds Medema, hierop het woord krijgend, ontkende praktisch alles. Het droevige einde was, dat de classis besloot ds Medema voor onbepaalde tijd te schorsen ‘en wel om de zonde van leugen, onzedelijk gedrag en slapheid als huisvader, en bedienaar des evangelies’. Bovendien was door de Justitie een onderzoek naar het voorgevallene met zijn dochter ingesteld. Op de Provinciale vergadering van 5 oktober werd, tegen het protest van ds Medema in, dit besluit bekrachtigd. Een week daarna schreef de geschorste predikant aan de kerkeraad een briefje, met als inhoud: ‘dat ik bedank voor mijn Ampt en bediening als Predikant in de Christelijk Afgescheidene Kerk in Nederland, en dus van zelve ook voor Uwe gemeente, waarvoor ik gene redenen verkies op te geven’. Dit briefje ligt nog in het notulenboek. De kerkeraad aanvaardde deze verklaring en vroeg toestemming (‘handopening’) van de classis om tot het beroepen van een predikant over te gaan.

Na tevergeefs ds D. van der Werp te Broek op Langendijk en ds J. Balhuizen van Ezinge te hebben beroepen, koos de gemeente ds *J. Reinink*

van Beilen, die wel eerst bedankte, maar, voor de tweede keer beroepen, aannam. Enige maanden voor zijn komst, vertrok 14 mei 1859 ‘als gecensureerd lid met zoodanig een attestatie’ *Roelf Pieters Medema* naar *Stadskanaal*, waar hij van 1846-'49 als dominee had gestaan. Deze attestatie is met een toelichting in de notulen opgenomen en getekend door *H. Zijlstra*, praeses, *R.F. de Vries*, scriba. Dit zijn de beide ouderlingen van Westergeest.

Op 18 september 1859 deed ds J. Reinink, na 's morgens door ds S.H. Baron van Bergum te zijn bevestigd met een preek over 1 Thess. 5:12: ‘En wij bidden u broeders, erkent degenen, die onder u arbeiden en uwe voorstanders zijn in den Heere, en u vermanen’, zijn intree met de woorden van Hooglied 8:11 en 12. De scriba Driesaard schreef hieronder, met een zucht van verlichting en grote dankbaarheid midden op een grotendeels onbeschreven bladzijde: *Eben Haëzer 1 Sam. 7:12b*. Ds Reinink is met zegen werkzaam geweest, totdat hij op 12 april 1868 als predikant vertrok naar Surhuisterveen.

Uit al het bovenstaande is wel duidelijk geworden, dat we maar niet te veel waarde moeten hechten aan de woorden ‘die goeie oude tijd’. Aan het slot van zijn artikel citeert ds J. Douma terecht Prediker 7:10: ‘Zeg niet, wat is er, dat de vorige dagen beter geweest zijn dan deze? Want gij zoudt naar zulks niet uit wijsheid vragen’. Inderdaad, dergelijke ontevreden vragen zijn dwaas.

Eindnoten:

1. Volgens een rapport van 5 april 1809 uitgebracht op de hervormde classis van Dokkum.
2. Van der Aa vervolgt:

> Men telde er 510 inwoners, die meest hun bestaan vinden in de landbouw, alsmede in het snijden en verkopen van dekriet, het verkopen van jonge stoppel-, els-en berkeboompjes, het maken van roop of strotouw, van roggestro gedraaid, dat zij in bundeltjes (‘bij de bind’) verkopen en op hun hoofden net als heidebezems en schrobben door heel Groningerland dragen.
>
> Ook wonen hier vele handelaren in grove Friese kaas, die zij op wagens, veelal met oude afgeleefde paarden bespannen, in de provincie Groningen verkopen, waar zij tevens oude paarden opkopen of voor haar inruilen, die in het najaar te Kollumerzwaag gedood en gevild worden, waarom de Kollumerzwaagsters, in vroegere tijden van vooroordeel, als paardenvillers en ropendraaiers in minachting waren.

En dan voegt hij er nog aan toe: ‘De kinderen lopen hier des zomers meest allen barrevoets’. Dit zal wel niet als propaganda voor een ‘natuurlijke’ levenswijze zijn bedoeld, maar zijn voortgekomen uit armoede.
Inderdaad is nog lang minachtend gesproken over de handelsmentaliteit van niet al te best allooi van de bewoners van de heidedorpen, waartoe oorspronkelijk ook *Kollumerzwaag* behoorde. Eén van de kenmerken van het heidedorp was ook de criminaliteit, die zeker voor een deel weer

samenhing met de heersende armoede. Gelukkig en vanzelfsprekend probeerde de kerk hier corrigerend op te treden.

3. Deze Anje Beerda, die heel oud is geworden (1828-1918) heeft geestelijk veel voor haar man en gezin betekend.
   We lezen verder nog in familie-aantekeningen, ons welwillend ter inzage verstrekt door R. Douma, nu te Bilthoven, dat Reitze Feddes de Vries, later koopman, en zijn broer Jan zich zeer verdienstelijk hebben gemaakt voor de Chr. Gereformeerde gemeente van Westergeest-Zwagerveen. Dit was eveneens het geval met verscheidene Beerda's, b.v. Gosse en Teake. In de contreien van Kollumerzwaag leven nog vele Beerda's.
   We hebben ook enkele gegevens te danken aan R. Bosgraaf te Kollum.
4. Beerda's huwelijk met Sijtske Willems de Boer is met 8 kinderen gezegend:
   1 Anje, geb. 5-4-1828, getrouwd op 26 mei 1855 met Reitze Feddes de Vries, de éérste ouderling van de Afgescheiden kerk te Westergeest.
   2 Eelkje, geb. 1829 en in 1855 op dezelfde dag als haar zuster Anje getrouwd (1868) met A. Noordewier.
   3 Teake, geb. 1831, getrouwd met Nieske Krol uit Bergum.
   4 Willem, geb. 1833, getrouwd met F.G. de Vries.
   5 Luitzen, geb. 1834, ongehuwd gestorven.
   6 Gosse, geb. 1837, getrouwd met Jinke v.d. Wiel (1861).
   7 Trijntje, geb. 1840, getrouwd met Kornelis van der Henne (1872).
   8 Aaltje, geb. 1842, getrouwd met Hendrik Strik (1868), zoon van ds Frensch Strik. Ze werden de grootouders van de in 1966 vermoorde minister-president van Zuid-Afrika Hendrik Frensch Verwoerd.

5. Ze worden onderverdeeld in:
   Art. 1-8 Algemene bepalingen; 9-26 van de Diensten; 27-32 van de uitoefening der Diensten; 33-47 over de Kerkelijke Vergaderingen; 48-54 van de bediening der Sacramenten; 55-57 van het Huwelijk; 58-60 van de Huisbezoekingen; 61-68 van de Christelijke Tucht; 69-71 van het Eervol Ontslag der Kerkdienaren; en art. 72 slotbepaling.
6. Antje Bartels Visser, de 35-jarige vrouw van Sjoerd Freerks Hanenburg, arbeider te Kollumerzwaag.
   Maaike Binnes Brinkman, dochter van een koemelker te Kollumerzwaag, die in 1856, 31 jaar oud, zou trouwen met de 36-jarige wagenmaker te Kollumerzwaag, Fedde Douwes Meerstra.

   Antje Bokkes Visser, de vrouw van Bartel Egberts Veenstra, Renze Fokkes Zijlstra, die getrouwd was met Aagje Lubberts Radema;
   Arjen Ernst Tamsma, een veearts, die een jaar later naar Lioessens zou verhuizen en daar in de Afgescheiden kerk een grote plaats ging innemen.
   In de eerste helft van 1852 nog: Jan Andries Wagenaar, 51 jaar, een boerenknecht, aan wie op 18 januari '52 de volwassendoop werd toegediend;
   Trijntje Rinderts Binnema, een 69-jarige boerin te Kollumerzwaag, weduwe van Kornelis Fokkes Zijlstra;
   Antje Menzes de Vries, vrouw van Teade Sieberens Feenstra, die van Drogeham was overgekomen;
   Iebeltje Melles Leegstra.
   Verder was nog met attestatie van Driesum overgekomen Yke Eelkes van der Meulen.
7. Hendrik Roelofs Zijlstra, geboren te Eestrum (Tietjerksteradeel) is op 3 oktober 1873 overleden, 75 jaar oud.
   Zijn vrouw Trijntje Heinzes van Warners, geboren te Witteveen onder Oostermeer overleed op 5 maart 1880, ook 75 jaar oud.
8. In de loop van het jaar 1854 zijn als ‘gedoopte leden’ tot de gemeente toegelaten Poppe Medemblik en zijn vrouw Sijtske Jakobs Steringa met hun 6 minderjarige kinderen, en verder nog Tjeerd Goitzes Postma, terwijl na geloofsbelijdenis als ‘lidmaten’ werden aangenomen Hendrik Jacobs Kuipers en Bokke Pieters Vennema.
9. De moeder die onder de werking van vrees voor ontdekking van hare bevalling, haar kind bij of kort na de geboorte opzettelijk van het leven berooft, wordt, als schuldig aan kinderdoodslag gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren.

VIII *Bergum*

Bergum, de hoofdplaats van Tietjerksteradeel, was omstreeks 1840 een flink, maar arm dorp met ruim 1900 inwoners, van wie er 600 in de kom woonden. Het had een agrarisch karakter; ook vond men er enkele bekende boomkwekerijen. Het dorp lag en ligt op een zandrug in het veen, in een mooi landschap met veel geboomte, wei- en bouwlanden, en water (Bergumermeer). Daardoor is het nog steeds als woonplaats zeer aantrekkelijk. Kerkelijk gezien behoorde omstreeks 1840 het overgrote deel van de inwoners tot de hervormde kerk. De ruim 70 doopsgezinden kerkten in Veenwoudsterwal.

Ds Horatius Nieubuur Ferf 1776-1859

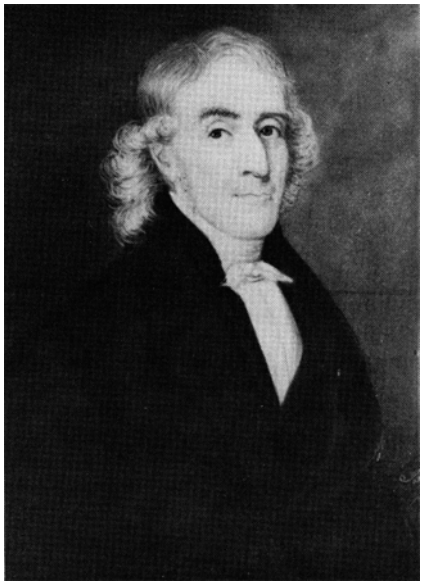

Horatius Nieubuur Ferf (1776-1859), predikant en schoolopziener te Bergum. Uit:
E.J.F.Smits/P.J.Huizinga, *Berend Kunst, reizend portretschilder, 1794-1881*, Groningen, 1974, 102.

De hervormde predikant in die jaren was *Horatius Nieubuur Ferf*, over wie we hier moeten uitweiden, want deze predikant-schoolopziener heeft veel invloed uitgeoefend in zijn streek, in brede zin genomen, zowel op kerkelijk als op onderwijsgebied. De in de klassieke schrijvers zeer belezen telg uit een patricisch geslacht met zijn klassieke voornaam heeft in zijn geboorteplaats Leeuwarden de invloed ondergaan van ds *A. Brink*, bij wie hij zijn geloofsbelijdenis had afgelegd. Van ds Brink is o.a. bekend, dat hij gedwarsboomd werd door een paar oefenaars, *Jelle Corvinus* en *Jan de Jong* (bakkersknecht) met hun aanhang, die in Leeuwarden een aparte hervormde gemeente hadden gesticht, in de volksmond de pepernoten-kerk genoemd. Deze heeft slechts twee jaar bestaan en verdween weer in 1802. Ook Ferf zou op zijn oude dag nog met oefenaars te maken krijgen.

Na, zoals het een recht geaarde Fries betaamde, aan de academie van Franeker te hebben gestudeerd, waar hij de geest van verdraagzaamheid van prof. *Venema* leerde kennen, voltooide hij in 1799 zijn studie in Utrecht bij prof. *Heeringa* met een dissertatie over de 'echtheid' van de Bergrede. Vacatures, of liever beroepen, waren in die tijd dun gezaaid en zo duurde het tot 1802 vóór hij in *Molkwerum* in de zuidwesthoek van Friesland bevestigd werd. Vier jaar later kwam hij naar *Bergum*, waar hij ruim 41 jaar lang hervormd predikant is geweest. In 1859 is hij overleden, 83 jaar oud. We zouden hem het type van de *liberale* predikant in die dagen kunnen noemen. Toen hij 71 jaar was, hield hij op oudejaarsdag 1847 zijn afscheidspreek voor de gemeente van Bergum, die enkele jaren later (1851) onder de titel *Hulde aan God en Jezus* het licht zag. De Afgescheiden kerk van Bergum was toen kort geleden geïnstitueerd (1850). In bovengenoemd geschriftje vinden we enkele heftige uitvallen tegen de Afgescheidenen, die door de oude dominee beslist geen hulde werden waardig gekeurd. Volgens eigen zeggen had hij het woord van God altijd 'volgens gezonde uitlegkundige regelen gepredikt' en steeds een 'verlichte' bijbelkennis voorgestaan. Bij de Afgescheidenen zat het volgens hem nu juist vast op gebrek aan verlichte bijbelkunde en gemis aan verdraagzaamheid. Dit kon heel gemakkelijk leiden tot 'inwendige godsdiensttwisten en rampzalige verdeeldheden', veroorzaakt

> door hen, die onder den schijn van vroomheid, of uit ijver zonder verstand, voorgaven, dat de meeste hervormde leeraars waren afgeweken van de zuivere leer der kerk.
> Helaas! zij beroerden ook mijne gemeente, staken eenen vergiftigen angel van achterdocht in onvaste gemoederen en berokkenden mij veel predikerlijden, bitterheid en zielsverdriet.
> Maar God zij dank! de weldenkenden bewezen mij zoo veel te meer liefde, hoogachting en vertrouwen, bezielden mij, onder miskenning, met nieuwe moed en versterkten mijn geloof in de waarheid, die ik had gepredikt.[1]

Doelend op de oefenaars, heeft hij het over ‘luye landlopers en listige verleiders, die overal ronddwalen, om de onnoozele volksmenigte, door allerlei wind van leer, nu ginds, dan herwaarts te slingeren en hen af te trekken van de eenvoudige waarheid, die in Christus is’. Zijn afkeer van de Afgescheidenen is wel duidelijk.

Ferf probeerde bij de uitoefening van zijn functie als schoolopziener geen partij te kiezen in kerkelijke geschillen. Maar toen hij, al over de 60 jaar oud, geconfronteerd werd met het separatisme, ontwikkelde zich bij hem een grote felheid. Want het optreden van de Afgescheidenen en de daarmee samenhangende roep om ‘vrijheid van onderwijs’ beschouwde Ferf als een aanval op zijn volksschool. Met zijn collega Hofstede de Groot in Groningen was hij van mening, dat het invoeren van volledige vrijheid van onderwijs het schoolwezen zwaar zou beschadigen en heilloos zou zijn voor het volk, omdat dan de geest van verdraagzaamheid en een plaats van ontmoeting der ‘gezindheden’ uit het land zouden verdwijnen.[2.] De godsdiensthaat kon dan weer als een distel opschieten. Op zijn oude dag schrijft Ferf:

> Ik had mij bij het opnieuw ontstaan van oude kerkelijke geschillen over donkere en voor de geleerdste wijsgeren onverklaarbare leerbegrippen, vast voorgenomen om mij in mijne betrekking als schoolopziener hiervan zorgvuldig te onthouden, ja zelfs geene cent uit te geven voor geschriften van dien aard, dewijl ik mijnen korten leeftijd, die mij nog over was te kostbaar en te gewigtig rekende voor mijnen gewigtigen werkkring, om deze hiermede te verspillen.[3.]

Als de wet echter moest worden gehandhaafd, was Ferf onverbiddelijk. Dit bleek o.a. als onderwijzers leerlingen die niet waren ingeënt toch toelieten op school. Zo moesten na elkaar vader en de beide zoons *Beerda*, resp. onderwijzer te *Driesum, Kollumerzwaag*, en *Suawoude* zich verantwoorden voor de commissie van onderwijs. Vader Beerda en zoon Julle beloofden beterschap, maar de jongere zoon Reint in Suawoude bleef hardnekkig weigeren, wat één van de redenen van zijn afzetting als schoolmeester is geworden.[4.]

Het werd voor schoolmeesters op den duur steeds moeilijker zich buiten de kerkelijke conflicten te houden. Ook de onderwijzers te *Akkerwoude* en *Datumawoude* waren de Afgescheidenen gunstig gezind. Om te onderzoeken of de genoemde onderwijzers werkelijk ‘godsdienstige gevoelens van de zoogenaamde Separatisten aankleven tot ergernis van alle braven en weldenkenden’ ging Nieubuur Ferf op schoolbezoek naar de beide dorpen. Hij constateerde geen bijzonderheden, maar gezangen had hij niet horen zingen en dat was al verdacht. Bij de grietman van Dantumadeel informeerde de schoolopziener of de geruchten van separatisme bij beide schoolmeesters op waarheid berustten en zo ja, dan

verzocht hij ‘om hen daarover ernstig te onderhouden’. Na herhaalde bezoeken, waarvan uitvoerige verslagen in het bewaard gebleven *Memoriaalboek* van ds Ferf te vinden zijn, en na een vaderlijke vermaning aan ‘Vriend Feenstra’ en ‘Vriend Kuipers’ legden deze schoolmeesters zich voor het uiterlijk neer bij de ‘aanbevelingen’ van hun schoolopziener.[5.] In het hoofdstuk over *Driesum* (in deel I van onze studie) hebben we daarover enkele bijzonderheden gegeven.

Waren in dorpen niet ver van Bergum vandaan al in 1835 en '36 Afgescheiden gemeenten ontstaan - in *Drogeham, Boornbergum, Oudega, Oenkerk* en *Suawoude* - in Bergum zelf vond dit feit pas plaats in 1850 en zelfs toen was het begin getalsmatig nog erg klein. De Afgescheiden kerk van Bergum begon zich in 1836 dan ook nog lang niet af te tekenen. Enigszins minachtend kon ds Ferf van Bergum op 28 februari 1836 aan het klassikaal bestuur van Leeuwarden berichten, dat bij hem bezorgd waren ‘twee briefjes, of liever twee morsige, gebrekkige en op een achtste vel papier geschreven verklaringen van scheiding, het eene van eenen potschipper, wonende in het schip en hier noch elders voor zover bekend domicilie hebbende, genaamd *Jurjen Jans Dusselaar*, het andere van *Geert Johannes Prosé*, wonende aan de Heidstreek nabij Veenwouden’. Beiden waren doopleden. Deze briefjes waren met dezelfde hand geschreven, waarschijnlijk door *Tamme Uitterdijk*, die door de gewezen predikant Van Velzen tot ‘diaken’ in de pas gestichte gemeente van *Drogeham* was ‘benoemd’. De kerkeraad nam de vodjes voor kennisgeving aan. Verder rapporteerde ds Ferf geruststellend, dat er in zijn gemeente geen conventikels werden gehouden en dat ‘hier stille rust, goede orde en toenemende godsdienstigheid plaats heeft’. Alleen had hij vernomen, dat er j.l. donderdag bij Geert Joh. Prosé door een zekere Lubbert van Rijperkerk was geoefend, waarover verder niets bekend was. Hetzelfde had ook nog ene *Pieter Korporaal* uit de *Kooten* (bij *Twijzel*) in *Suameer* gedaan ‘op eene helaas! vrij bespottelijke wijze, doch zonder eenige opschudding’. (Die ‘Lubbert’ was Lubbert Gerbens van Wieren, een broer van de voorman der Afgescheidenen in Oenkerk.)

In *Suameer* werden die conventikels - aldus ds Weremeus Buning - gehouden eerst in een huis tussen Bergum en Suameer gelegen, maar op verzoek van ds Buning had de bewoner van genoemd huis beloofd zulke vergaderingen niet meer in zijn woning toe te laten. Nu was *Pieter Korporaal* zijn oefeningen gaan houden op de *Suameerderheide*. Sommige leden van de hervormde gemeente van Suameer gingen soms in Drogeham ds Van Velzen beluisteren. In juni 1836 moest ds A.W. Buning aan het klassikaal bestuur van Leeuwarden meedelen, dat een ouderling van Suameer, Ebe Uilkens Klomp, zich van de hervormde kerk had afgescheiden en zich had gevoegd bij de gemeente van ds S. van Velzen. Ook had hij al op drie zondagen in zijn woning te Suameer geoefend, telkens twee keer per zondag, in welke oefeningen hij een catechismuspreek van

Van der Kemp had voorgelezen. We merken hierbij op, dat de catechismuspreken van *Joh. van der Kemp* (1664-1718), hervormd predikant o.a. in Dirksland, in de kringen van de Gereformeerde Gemeenten nòg worden gelezen en heruitgegeven.

We blijven nog even in de buurt van Bergum. In de ingekomen brieven van het klassikaal bestuur van Leeuwarden lezen we, dat ds *Arnoldus Weremeus Buning*, een broer van bovengenoemde, namens de hervormde gemeenten van *Oostermeer* en *Eestrum* meedeelde, dat *Geert Heeres van der Wal* te Eestrum aan de 'onderwijzer der jeugd' te Eestrum had verklaard, dat hij zich had afgescheiden van de hervormde kerk aldaar en zich aangesloten bij de gemeente van ds S. van Velzen in Drogeham. Ook gingen anderen op zondag naar Drogeham, naar de schuur waarin ds Van Velzen preekte.

Keren we terug naar Bergum zelf. In november van hetzelfde jaar 1836 moest ds Ferf n.a.v. zijn jaarlijks herderlijk bezoek aan de gemeenteleden toch rapporteren, dat er lidmaten waren die niet meer in de kerk kwamen en de gevoelens van de *Separatisten* schenen te zijn toegedaan, hoewel niemand zich officieel had afgescheiden. Hij vervolgde: 'Opmerkelijk was het, dat diezelfde wegloopers evenwel zeer gebeten waren op de Separatisten en den stap van den afgezetten predikant *Van Velzen* te Drogeham, ten hoogste afkeuren en regt uit zeiden, dat zij tegen de afscheuring waren, daar het Christendom liefde en vereeniging predikte'. Die 'wegloopers' kerkten dan graag in de naburige gemeenten van *Garijp* en *Oostermeer*, 'waar men slechts één versje van de Evangelische gezangen laat zingen'. Maar het viel helaas niet te ontkennen, dat zij die hem (ds Ferf) ontliepen, een slechte invloed op sommige gemeenteleden uitoefenden, door te proberen deze of gene af te houden van het laten dopen van hun kinderen en van het doen van openbare belijdenis van hun geloof. We merken hierbij nog op, dat de beide broers *ds Abraham Buning* te *Garijp-Suameer (1836-'39)* en *ds Arnold Buning* te *Oostermeer (1830-'41)*, later bekende voormannen in het Friese Reveil, weinig of niets van de Evangelische gezangen moesten hebben en orthodox waren in de leer. Eerstgenoemde werd in 1839 in Ee de opvolger van *ds T.F. de Haan*, die zich daar had afgescheiden, en zijn broer *Arnold* kwam twee jaar later naar *Anjum*. Zo stonden de twee broers weer in dicht bij elkaar gelegen gemeenten.

Directe voorgeschiedenis.

Toen een jaar na de instituering in 1850 de pas bevestigde *ds S. Baron* op de eerste kerkeraadsvergadering die hij presideerde naar het notulenboek vroeg, reikte men hem wel een pas gekocht exemplaar aan, maar het was nog totaal leeg! Er stond nog geen letter in genotuleerd of aangetekend. Zoiets had men in de tijd van conventikels en oefeningen trouwens ook nooit geleerd te doen. Dit kon natuurlijk zo niet doorgaan, temeer daar ds Baron van plan was ook iets van de voorgeschiede-

nis en van het ontstaan van de gemeente in Bergum voor het nageslacht vast te leggen, zoals dit ook in het notulenboek van zijn vorige gemeente te Ferwerd was gebeurd. Een voorstel om aan één van de broeders opdracht te geven hem wat inlichtingen te verstrekken over de geschiedenis vóór en tijdens de oprichting van de gemeente werd aangenomen en ouderling *Waling de Leeuw*, schoenmaker op Quatrebras nam die taak op zich. Met diens gegevens gewapend stelde nu ds Baron zijn 'Kort verhaal belangende de opkomst der gemeente Bergum' op en schreef het in zijn fraai en duidelijk handschrift vóórin het tot dan toe blanco gebleven notulenboek.

Het godsdienstig gemoed van de opsteller uitte zich al dadelijk in de beginregels:

> Ziet God is groot en ja ook wonderlijk in al Zijn wegen, vooral in Zijne gangen in het Heiligdom, wanneer Hij uitgaat om door Geest en Woord Zijn uitverkorenen bijeen te brengen tot één Kerkgemeente op deez' aarde!
>
> 't Beginsel is dan doorgaans zeer gering; vooral in 't oog van een verwaande wereld. Er komt, en dat bij toeval zo het schijnt, slechts maar een stamelend gesprek van zeer geringe lieden, en ziet! reeds heeft het grote werk een wezentlijk beginzel.

Dit bleek ook in Bergum het geval te zijn. Daar ging het zo: In 1849 praatte *Waling Daniels de Leeuw*, ouderling van de Afgescheiden kerk te *Oenkerk* eens met zijn dominee *J.J. Kooiker* over 'de veelheid van onsterfelijke zielen', die in Bergum en omgeving woonden. Deze verklaarde zich nu bereid naar Bergum te komen om daar het Evangelie te verkondigen. Maar de moeilijkheid was: hoe daarvoor een geschikte plek te vinden. En zo bleef het er voorlopig bij.

Een poos later, toen een paar leden van Walings gezin eens bij *Sieberen Harkes Hoekstra* op bezoek waren, deelde deze in de loop van het gesprek mee zijn huis wel beschikbaar te willen stellen voor een godsdienstoefening. Onmiddellijk werd ds Kooiker van deze bereidverklaring op de hoogte gesteld en werd hem gevraagd naar Bergum te komen, wat hij op een afgesproken dag deed. En zie, 'een menigte van honderden' kwam die dag opdagen om naar ds Kooiker te luisteren, die Gods Woord verklaarde en 'duidelijk' toepaste. Maar lang niet iedereen, zelfs ds Kooikers eigen gemeente Oenkerk niet, was blij met de plannen van de Bergumers en zo stokte de uitvoering daarvan. Toch werd op een vergadering van de classis Leeuwarden de zaak door ds Kooiker en ouderling Waling de Leeuw ter sprake gebracht. De classisafgevaardigden zagen er wel wat in en besloten, dat *ds Kooiker* van Oenkerk en *ds Van der Werp* van Leeuwarden om beurten het in Bergum gestaakte preken zouden hervatten.

Instituering

Nu werd het doel bereikt, want op *24 april 1850* kon de Afgescheiden gemeente van *Bergum* worden *geïnstitueerd* door ds D. van der Werp van Leeuwarden. Aan deze dynamische en organisatorisch zeer sterke dominee was het nemen van initiatief om gemeenten te stichten wel toevertrouwd. Hij had het in 1847 ook in Boksum gedaan. In het beginjaar van de nieuwe zeer kleine gemeente te Bergum bevestigde ds Van der Werp tot ouderlingen de 54-jarige schoenmaker te Quatrebras *Waling Daniels de Leeuw* en *Iebele Sieberens de Vries*, een 51-jarige koopman, die bij Hardegarijp woonde. Diaken werd de 33-jarige arbeider *Sieberen Harkes Hoekstra*, onder Bergum woonachtig. Daar hebben we dus de eerste kerkeraad van de Afgescheiden kerk te Bergum.

Er zat al dadelijk enige groei in de gemeente. Op 12 mei voegden zich bij de gemeente *Aant Siemens Algra* onder Hardegarijp en zijn vrouw *Eeltje Durks van der Veen*. Dezelfde dag werden hun kinderen gedoopt, nl. *Hendrik, Sietske, Folkert, Atje* en *Trijntje. Hendrik*, voorvader van de bekende oudhoofdredacteur van het *Friesch Dagblad*, was toen al een jongen van bijna 13 jaar, want hij was geboren op 12 september 1837. Wat heeft de kracht van die ouderlijke beslissing ver gedragen. Zo gebeurt het vaker, ten goede of.... ten kwade.

Ook werden nog drie andere kinderen door ds Van der Werp gedoopt. Uit Driesum kwamen op 15 oktober 1850 met attestatie over *Geert Johannes Procee* en *Froukje Paulus (de Jong)*, wonende op de Heidstreek, d.i. tussen Veenwoudsterwal en de tegenwoordige Zomerweg (de oude Groningerweg). Ds Ferf noemde de man al in 1836. De notulen van 11 januari 1851 vermelden nog de namen van *Aaltje Jans Steenstra* van Driesum, en *E.U. Klomp*, oud-ouderling van de gemeente te *Oudega*, die zich al in 1836 van de hervormde kerk van Suameer had afgescheiden.

Het eerste kerkgebouwtje.

Nu de gemeente gesticht was, werd vanzelfsprekend het volgende ideaal het bezitten van een eigen kerkgebouwtje en een eigen dominee. De veerkracht van het geloof in Bergum bleek sterk. Het is haast niet te geloven, maar nog in hetzelfde jaar (1850) werd niet alleen een deel van het bouwkapitaal bijeengebracht, maar reeds op 8 december 1850 werd de kerk plechtig ‘ingewijd’ door ds D. van der Werp met een preek uit 1 Sam. 16:5 (het middelste gedeelte): ‘heiligt u en komt met mij ten offer’. Dit kerkje heeft gestaan in Tussendijken (Tuskendiken) aan de noordkant, een paar huizen van de hoek Tussendijken-oude hoofdweg Quatrebras-Bergum, naar het oosten toe. Het volgend jaar is de kerk geverfd. De aanbesteding vond plaats op zaterdag 6 augustus in drie percelen: ‘A: de predikstoel en ook het vierkant dadelijk af te verven in houtkleur. B: de zuidkant van de kerk of gang eenmaal met appelbloeizel. C: eindelijk de noorderzijde eenmaal met appelbloeizel’. Dit ‘appelbloei-

zei', een lichtroze kleur, is later op advies van de ververs losgelaten; besloten werd de kerk in houtkleur te verven, wat voor *f* 71,00 is gebeurd. Het was alles heel eenvoudig in dat kerkje buiten het dorp, waar het rustig was en waar men geen last had van provocaties van de kant van haters van de Afscheiding. In het dorp zelf, in de 'buurt', woonden trouwens geen Afgescheidenen. Ze zouden er een moeilijk leven hebben gehad. De Afgescheiden kerk te Bergum kreeg haar leden uit de streek ten noorden van het dorp, de omgeving van Hardegarijp, Veenwoudsterwal en de 'Heidstreek' (wat nu Noordbergum heet).

In een kerkgebouw hoort een dominee voor te gaan. De Provinciale vergadering stond het verzoek om een maandelijkse beurt toe en intussen deed de kleine gemeente haar uiterste best een eigen dominee te krijgen. Zoals het bij het uitbrengen van een eerste beroep vaker gaat, men zat hoog in de boom en meende te kust en te keur te kunnen gaan. Het was echter zoveel hoofden, zoveel dominees. In elk geval begon men alvast een 7-tal te stellen, want op verzoek van 'een zeker vriend' (die dus geen lid was), mocht *ds IJ. Veenstra* van Workum nog aan het 6-tal worden toegevoegd. Daaruit ging men dan een drietal stemmen, aan welke stemming ook 'vrienden buiten de Gem.' meededen, dus zij die geen lid waren, maar wel sympathiseerden met de Afgescheidenen. We moeten hier denken aan bezwaarde hervormden (Waarheidsvrienden), en misschien ook aan doopsgezinden. In januari 1855 zal ook aan de Waarheidsvrienden worden gevraagd bij te dragen aan het traktement van de 'leeraar'. Het 3-tal werd *ds R. Scheuning-ten Have* te *Drachten, R.P. Medema* te *Hallum* en *IJ. Veenstra* te *Workum*, van wie de dominee uit Drachten werd beroepen.

Hij bedankte. Dus opnieuw een tal stellen. Maar 'Ach!', lezen we in het 'kort verhaal', 'nu kwam er een zeer grote zwarigheid, het vleesch trad in de geestelijke zaak bij sommigen althans voorop... het twistvuur dreigde waarlijk alles te verteren... want naauwelijks sprak de Kerkeraad van deze of van die personen als verkiesbaar voor te stellen, of zommigen begonnen dan terstond van zulke mannen Gods zeer smadelijk te spreken en zelfs ook schaamteloos te lasteren...' Kort gezegd, wrevelige onvrede ging heersen, men kon het niet eens worden. Toch moest de kerkeraad een beslissing nemen; ze maakte 'eindelijk' een nieuw 6-tal nl. *S. Baron, R.P. Medema, D. van der Werp, B. Amsing, Fr. Strik* en *J. Mekkes*. En de reactie hierop? Laat het 'verhaal' vóór in het notulenboek het ons tot ons aller beschaming mogen vertellen: Het 6-tal was nog maar nauwelijks bekend gemaakt

> of ziet! daar stond de groote schare als verdeeld en dadelijk gescheurd in twee partijen. Hier hoorde men een sterk geroep: 'Ik wil er niemand van dan Strik' - doch daar ginds heette het - en ik wil Mekkes!....
> Ook stelden zij die Mekkes wilden alles in het werk. Zelfs stelden

> dezen eenen brief op, die zij ook lieten ondertekenen, van onderscheidene personen, met dreigtaal aan de Kerkenraad - dat wij zoo wij ons niet wilden onderwerpen, zij deden dan wel zoo en zoo!
> De andere partij was even bitter van gemoed, vooral op W. de Leeuw, vermits men meende, dat ook deze met de eersten was.
> In deze schrikkelijke houding bleven nu de zaken staan zo in als buiten de gemeente, totdat de dag verscheen, waarop des Heeren volk in 't kerkgebouw met smekingen verschijnen moest, om dit begonnen werk nu verder te voltooien.
> Men zong vooraf het zesde vers van psalm 86 [‘Leer mij naar Uw wil te handelen’] en wendde zich daarna voorts biddende tot Hem, die magtig is om onbegrijpelijke wonderen te doen, met smeekingen, dat Hij het nu toch maken mogt, zo als het wezen moest. Voorts ging men over tot het grote werk en bij de uitkomst bleek, dat elk als het ware in zijn verwachting werd teleurgesteld.

De meeste stemmen bleken immers te zijn uitgebracht op het 3-tal S. Baron, Fr. Strik en D. van der Werp. In bijbels-poëtische taal gaat het ‘verhaal’ verder: ‘Op datzelfde ogenblik was het vooral opmerkelijk, dat ons de Heere wederom begiftigde met die zo zoete en gans liefelijke vrede - thans scheen het scheepje der Gem. als uit een ruk- en stormwind gered, in een zeer zachte stilte weer aangenaam op stille wateren zo liefelijk te drijven. Een ieder was verheugd - elk keerde nu met blijdschap tot zijn huisgezin terug, behalve drie à vier personen, die zich als echte kinderen der verkeerdheid meer van achteren ontdekten, tot dat nu eindelijk die dag verscheen, die reeds bepaald was, dat de Gem. Gods uit het genoemde drietal er één zou stemmen - en ziet nu vielen de algemene stemmen op *S.H. Baron*, toen veel geachte leraar der gemeente *Ferwerd*’.

Ds S.H. Baron, 1851-1869.

Zo was alles ten goede gekeerd. De beide ouderlingen brachten dadelijk de volgende dag persoonlijk de door de consulent, *ds Van der Werp* van Leeuwarden, opgestelde beroepsbrief naar Ferwerd en keerden ook nog diezelfde avond terug. Ds Baron had het er moeilijk mee ‘en zag zig geplaatst als tusschen twee Gemeentens, dewelke beurtelings als 't ware riepen. Aan deze zijde was het steeds: Ai, blijf toch met ons... en elders was het steeds: Kom tot ons over, was het mogelijk om ons te helpen!’ Ja, zo vergaat het tot op heden menig beroepen predikant.

Na veel strijd nam ds Baron het beroep aan en op 4 mei 1851 werd hij door *ds B. Amsing* van *Boksum* bevestigd met een preek over de bekende tekst Jesaja 52:7 ‘Hoe lieflijk zijn op de bergen de voeten desgenen, die het goede boodschapt, die den vrede doet hooren, desgenen, die tot Zion zegt: Uw God is Koning’. 's Middags deed de eerste predikant van de Afgescheiden kerk van Bergum zijn intree ‘met een verhandeling’

- volgens de notulen - over Col. 4:3 ‘Biddende meteen ook voor ons, dat God de deur des Woords opene, om te spreken de verborgenheid van Christus, om welke ik ook gebonden ben’.

Laten we nu eerst enige levensbijzonderheden over ds Baron mogen geven.

Sietse Hanses Baron werd op 10 november 1813 geboren te *Jubbega Schurega* in Schoterland, ongeveer 18 km. ten oosten van Heerenveen gelegen, als zoon van de landbouwer *Hans Hendriks Baron* en *Grietje Sietses Lindeboom*. Als zijn geboorteplaats vonden we ook wel *Makkinga* opgegeven. Volgens het Jaarboekje ten dienste der Holl. Christelijke Gereformeerde Kerk in Noord-Amerika (1896) bracht hij 18 jaar in Makkinga door, ‘zijnde een mager, sukkelend en kwijnend kind, klein van persoon’. Met behulp van zijn signalement, te vinden in het certificaat van de Nationale Militie (huwelijksbijlage) kunnen we ons van zijn uiterlijk enigszins een voorstelling vormen. Hij was bijna 1.70 m. lang (zo klein dus ook weer niet), had een rond gezicht, een klein voorhoofd, blauwe ogen met blonde wenkbrauwen, terwijl zijn haar ook blond was.[6.] Het Jaarboekje vervolgt: ‘Later vertrok hij met zijn ouders naar Boekholt onder Wolvega. Van zijn vroegste jeugd af woonde de vreze Gods in zijn hart, alsmede de begeerte tot het leraarsambt: ook openbaarde hij veel lust tot onderzoek, voornamelijk in Gods Woord.

Op 24- à 25-jarige leeftijd mocht hij zich geheel en al met volle zielerust aan Christus kwijt worden, ten gevolge waarvan de lust om leraar te worden bij vernieuwing aangewakkerd werd, en met de woorden uit Jes. 40:6, 7 en 8: ‘Een stem zegt: roept...’ enz. werd hij ten volle overreed om de weg in te slaan ten einde predikant te worden, aangemoedigd door zijn vader.

Hij was 27 jaar oud, toen hij, na geloofsbelijdenis te hebben afgelegd, op 7 januari 1841 in de Chr. Afgescheiden kerk van *Appelscha* werd gedoopt door ds *H. de Cock* in bijzijn van ds K.J. Timmerman. Ook aan zijn zuster Hai(t)ske Hanses Baron werd diezelfde dag de doop bediend.

In december van dit jaar (1841) kreeg hij een attest van de Afgescheiden kerkeraad van Appelscha, want hij wilde aan de ‘school’ te Dwingelo voor dominee worden opgeleid.[7.] Daar studeerde hij eerst onder leiding van ds F.A. Kok, later werd ds W.A. Kok zijn leermeester.

Op 10 mei 1843 trouwde hij in de grietenij Ooststellingwerf, 29 jaar oud, met de 22-jarige *Lamke Melles Veenboer*, geboren en wonende te Donkerbroek, dochter van de ‘huisman’ Melle Willems Veenboer en Grietje Pieters van der Molen. Sietse Baron was bij zijn huwelijk in 1843 ouderling en oefenaar ‘in de gemeente Kompanie’. Dit valt op te maken uit de correspondentie, die hij in dat jaar (1843) voerde met ds *H.J. Wind*, die afkomstig was uit dezelfde streek als waar ds Baron geboren was en die een jaar eerder Afgescheiden dominee van Leens was gewor-

den. In mei 1843 verzocht ds Wind, als consulent van de gemeente te Ulrum, Sietse Baron, ‘oefenaar in de gemeente Kompanie’, op 14 mei in Ulrum voor te gaan.[8.] Een paar weken later antwoordde Sietse Baron, dat hij liever voor de ‘nomminatie’ bedankte. Als redenen hiervoor gaf hij op het besef van zijn eigen onbekwaamheid voor het gewichtig ambt van predikant. Bovendien was hij op dezelfde datum uitgenodigd in *Oudega* en *Sexbierum* voor te gaan. Verder hoopte hij de dag daarvoor, zaterdag 13 mei, in de kerk te trouwen (we schreven al, dat dit feit 10 mei voor de burgerlijke overheid had plaats gehad). Hij kon dus inderdaad onmogelijk komen. Zijn brief besloot hij met: ‘Groet ook uwe gemeente, en in het bijzonder die van Ulrum’. Tenslotte beschikken we nog over een afschrift van een brief van ds Wind aan Sietse Hanses Baron, ‘ouderling bij de gemeente Kompanie’. Na iets verteld te hebben over het kerkelijk leven in Leens en de zegen ondervonden op zijn dienst, eindigde ds Wind met: ‘Groet van mij U lieder school en inzonderheid U leermeester dom. F.A. Kok.’[9.]

‘Sietse Baron van Kompanie’ (waarschijnlijk het gebied van Jubbega-Schurega, waar Baron in 1843 ouderling was) is met een groot aantal anderen op 20 maart 1844 en volgende dagen op een Provinciale vergadering in Leeuwarden tot het predikambt toegelaten. In dit zelfde jaar (1844) werd hij dominee in *Koudum-Hindeloopen*, twee jaar later leidde zijn weg naar de gemeente van *Ferwerd* en in 1851 werd hij Afgescheiden predikant in de pas gestichte gemeente van *Bergum*.

Hij is een bevindelijk man geweest. Toen hij - nog in Ferwerd - een beroep uit Sexbierum kreeg, sprak hij met zijn kerkeraad ‘over zijn verkeer inzake die roepstem’. Hij had zijn ‘bevindingen’ zelfs op papier gezet. Zoals zovelen in die tijd, verwerkte hij een beroep piëtistisch - bevindelijk. Zelfs in de jaren '20 van deze eeuw leefden in Ferwerd nog herinneringen aan ds Baron. Volgens een familieoverlevering wekte hij altijd met grote ernst de mensen tot persoonlijke bekering op.

Dat men in Bergum blij was met zijn komst, valt te begrijpen. F.H. van der Veen had hem mee afgehaald uit Ferwerd en hem en zijn vrouw, toen ze 's avonds laat met het schip in Bergum waren aangekomen, de eerste nacht geherbergd. Ook de attestatie van *Lamke Melles Veenboer*, ‘de Jufvrouw en beminde echtgenoot van ds Baron’, en van *Siemke K. Halbertsma*, ‘dienstmaagd van ds Baron’, kwamen uit Ferwerd binnen. Kinderen had hij niet (meer), maar op 23 juli 1852 werd een zoontje Hendrikus geboren, dat ruim 6 week later gedoopt werd, niet door de vader zelf, maar door ds Scheuningten Have van Drachten.

Het zielental van de gemeente Bergum was in het begin miniem. Als we de boeken nagaan, vinden we per 1 mei 1851 niet meer dan 14 belijdende leden. En dat op het grondgebied van de tegenwoordige kerken *Bergum, Veenwoudsterwal* en *Noordbergum*. Wel waren er veel kerkgangers.[10.] De gemeente breidde zich echter snel uit. In 1855 telde ze 138 zielen, in 1860 waren het er 239 en in 1870 al 420, waarbij we moeten opmerken,

dat het aantal doopleden dat van de belijdende leden ver overtrof. Men kwam in die tijd niet gemakkelijk tot het afleggen van openbare belijdenis des geloofs, daar zag men erg tegen op.

De dag na zijn bevestiging presideerde ds Baron de eerste kerkeraadsvergadering, die hij ‘geopend heeft na 't zingen van ps. 147:1 en met aanroeping van den Naam des Allerhoogsten, die ons alleenlijk schenken kan, wat wij nu voorts behoeven’, zoals hij het zelf in zijn prettig leesbaar handschrift notuleerde. Hij was praeses en scriba beide. Om het ijzer te smeden terwijl het heet was, besloot men ‘'t gelovig volk der echte Christenen te nodigen tot het belijden van haar personeel geloof’, waartoe de kerkeraad gelegenheid zou geven bij ouderling De Vries aan huis. Zo hoopte men nog enkele leden aan te trekken. Aan deze oproep tot ‘'t gelovig volk’ hebben op 15 mei twee personen en op 16 en 18 mei nog anderen gehoor gegeven. Ook verzocht ds Baron in die eerste kerkeraadsvergadering aan de ouderlingen en diakenen om onder het gebed niet te blijven zitten, maar het uit eerbied *staande* aan te horen. Het argument, dat vroeger en later hiertegen wel werd aangevoerd (het komt niet op de houding aan) accepteerde hij dus niet. Verder had hij er ‘gemoedelijk’ bezwaar tegen om op zondag driemaal te moeten preken.

Goed, zei de kerkeraad, dominee moet zelf maar zien. We begrijpen het bezwaar van ds Baron, want in die tijd preekten de dominees heel lang, hoogstens van een schets, in elk geval los van het blaadje, en een predikant is en was geen automaat. Tenslotte werd besloten, dat de collecten voortaan niet meer meegenomen zouden worden naar huis, maar dat men het geld in een kistje zou doen om het dan later op de kerkeraadsvergadering te tellen. Dit kistje bleef dus in het kleine kamertje van het ‘koffiehuis’, waarover zo dadelijk meer.

Een maand later werd de kerkeraad uitgebreid met twee leden, bij *vrije* stemming gekozen, nl. ouderling *Tiete Okkes Bosgra*[11], een 56-jarige boomkweker ‘op de Nieuwstad’, en diaken *Aant Siemens Algra*, 47 jaar te Hardegarijp. Ook besloot men de kinderdoop te bedienen ‘tot aan 12-jarigen’.

Voor ds Baron, die na zijn komst in Bergum, eerst in een huurhuis woonde, werd in 1853 een nieuwe pastorie (nog slechts zeer bescheiden van afmeting) gebouwd op de hoek Tussendijken nz.-Oude Commissie-weg (de weg naar Quatrebras), waarvan de bouw voor *ƒ* 1315,- gegund werd aan Piet er Kalt, een timmerman uit Drachten. *Jan Hessels van der Leest* mocht voor *ƒ* 73,- het verfwerk doen. Het was alles heel sobertjes. Het kerkje met het ‘koffiehuis’ erbij stond een paar huizen verder naar het oosten, dus ook in Tussendijken, vrij ver buiten het dorp. Toen later bij het beroepingswerk in de langdurige vacature-ds Baron bleek, dat de predikanten het een bezwaar vonden, dat de pastorie te ver buiten het dorp stond, trachtte de kerkeraad deze zwarigheid uit de weg te ruimen door een ‘heerenhuizinge’ in de Buurt te Bergum te kopen, en daarvan een pastorie te maken (1870). Twee jaar later werd achter deze

pastorie een nieuwe kerk gebouwd, die in maart 1872 onder grote belangstelling in gebruik werd genomen, waarbij niemand minder dan *Helenius de Cock*, docent aan de Theologische Hogeschool te Kampen in de dienst des Woords voorging. Er bestaat nog een tekening van dit gebouw, door S.H. Veenstra de kerkeraad aangeboden.

In ds Baron heeft de gemeente van Bergum geen dure dominee gehad. Jarenlang verdiende hij *f* 500,- per jaar, welk bedrag pas 11 jaar later met *f* 50,- werd verhoogd, waarbij ook nog een 'vet zwijn' kwam. Bij zijn vertrek uit Bergum in 1869 kon ds Baron eerlijkheidshalve niet nalaten op te merken, dat hij van die *f* 550,- 'niet heeft kunnen bestaan'. En - merken we hier op - natuurlijk ook niet van dat zwijn, hoe vet ook.

Het Koffijhuis

We moeten nog even terug komen op het bovengenoemde 'koffijhuis'. Zo op het eerste gezicht lijkt het ons een eigenaardig geval: een café - zouden we nu zeggen - van en bij de Chr. Afgescheiden kerk. Maar zo gek was het toch niet.

In juli'51 werd aan *Hendrik Plantinga* dit 'koffijhuis' verhuurd, waar de kerkgangers van *Veenwoudsterwal* en *Kuikhorne* dan tussen de kerkdiensten of daarna hun brood konden opeten met een kop koffie erbij. Plantinga kreeg als vergoeding het vruchtgebruik van de grond die erbij hoorde tot achter aan de kerk en verdiende natuurlijk wat aan de koffiedrinkers. Daarvoor moest hij de halve weg, bomen, struiken enz. schoonhouden, zorgen voor het kerkgebouwtje en dat wekelijks wat schoonvegen, en dan nog *f* 30,- huur per jaar betalen. Plantinga nam de voorwaarden na overleg met zijn vrouw Tjitske Sjoerds Teiema - die moest ook meehelpen - aan. We zouden Plantinga dus de eerste koster kunnen noemen. Ook andere verdiensten vloeiden de kerkelijke koffijhuishouder toe. Voor elke catechisatie die bij koud weer niet in de kerk, maar in het koffijhuis zou worden gehouden, kreeg hij 30 cent en bij een kerkeraadsvergadering '10 cent per man'. De kerkeraad hield het recht van 'vrije intrek in het kleine kamertje'.

In 1863 kwam kerkvoogd Tiete O. Bosgra met het voorstel om op het kerkeland achter de pastorie een groter hok te bouwen, waarin men enige paarden zou kunnen stallen van kerkgangers uit *Veenwoudsterwal* en *Kuikhorne*. Bovendien kon men er mooi de schapen voor dominee in zetten, en er brandstof, hooi en andere benodigdheden in opbergen. We mogen hier wel de anekdote inlassen, gebaseerd op een mondelinge overlevering. Op een goede dag stond de oude ds Ferf eens op zijn land, dat vlak voor de oude pastorie lag. Hij was een hater van de Afgescheidenen en kon het ook niet hebben, dat het groepje Afgescheidenen een pastorie en kerkje had. Maar hij verwachtte (en hoopte), dat ze wel spoedig weer teniet zouden gaan. Kijkend naar het nieuwe, ruime hok zei hij: 'Dat wordt op den duur een mooie paar destal voor mij'.

In mei 1864 kwam de weduwe Detsje met haar dochter Lamke in het

koffiehuis te wonen. Ze nam tijdelijk de functie van kosteres (‘deurwaarster’) waar. Maar dit vond de kerkeraad toch niet stichtelijk en 't was ook niet ‘naar 't algemeen gebruik’. Daarom kreeg *Anne Baukes Visser* deze post aangeboden tegen *ƒ* 5,- per jaar, waarvoor hij dan 's winters ook sneeuw moest ruimen, voor zover Detsje dit nodig vond. Visser nam het aan.

Ds Baron (vervolg)

Ds Baron mocht zegen op zijn werk zien. In 1851 sloten zich bij de gemeente aan *Roelof Feddes Douma* (van Hardegarijp) en zijn vrouw *Baukje Bouwes van der Meulen* (bij haar huwelijk in 1841 ‘veerschippersche’). Ze lieten ook een kind dopen. Verder nog *Andries Jans de Haan*, een kramer uit Eestrum, *Sieberen Izaäks van der Werf* en *Wietske Roelofs Binnema*. Voordat ze toegelaten werden, werd op de manier van die tijd eerst gevraagd ‘naar de voorwerpelijke kennis’, daarna vond het ‘meer bevindelijk onderzoek’ plaats, waarna ds Baron een ‘toepasselijke aanspraak’ tot hen richtte.

Aan het geven van catechetisch onderwijs hechtte men terecht grote waarde. De catechisaties waren goed en gedetailleerd volgens leeftijdsgroep en leerstof geregeld, maar begonnen altijd laat in het jaar, in november. Eerst moest het ‘huis- en zielsbezoek’ afgelopen zijn. Als leerboekjes werden voor de jongeren *Hellenbroek* en *Borstius* gebruikt en voor de getrouwden, zowel mannen als vrouwen, het *Kort Begrip*. Was de predikant of consulent eens afwezig, dan nam een ouderling de catechisaties waar, zoals in maart 1851, omdat de ‘Leeraar was verzogt op donderdag tot enen voorgang bij een overleeden natuurgenoot’, d.w.z. dominee moest de begrafenis leiden van iemand, die geen lid van de kerk was.

In de notulen van de beginperiode lezen we weinig over moeilijkheden, al was er eens een ongemakkelijke broeder, die ds Baron toebeet: ‘Gij leeraar zijt geen Paus, dat ik mijn schuld voor u zou openlijk bekennen’. 't Kwam gelukkig allemaal weer in orde. De notulen van de kerkeraadsvergaderingen, door ds Baron geschreven, zijn vaak kort, omdat er ‘geen bijzondere zaken waren te behandelen’. Dan kwam het wel voor, dat de kerkeraad - net als in vele andere gemeenten - de tijd vulde met onderlinge gesprekken over eikaars geloofsbevindingen. Jarenlang begon ds Baron de vergadering niet alleen met gebed, maar eindigde daarmee ook. We vragen: zou geen van de broeders de vrijmoedigheid hebben gehad voor te gaan? Later werd dit beter en lezen we de namen van vooral *G. Algra*, maar ook van *Feike A. Tamsma, Hendrik Fokkes v.d. Veen, Henricus Weeber* e.a.

't Was soms heel moeilijk om geschikte kandidaten voor het ambt te vinden. Een enkele keer moest men besluiten de zittende broeders te laten aanblijven ‘daar de bouwstof hier gering is om ruimhartig ter verkiezing voor te stellen’. Toch kon men meestal zich houden aan art. 27 van

de oude kerkenorde, dat nl. zo mogelijk alle jaren een deel van de kerkeraad zal aftreden. Wel waren de aftredende broeders herkiesbaar, soms werden ze echter niet herkozen. Laten we hier enige namen noemen. In februari 1854 waren op de kerkeraad aanwezig *ds S. Baron*, de ouderlingen *Tiete O. Bosgra* en *A. de Haan*, en de diakenen *Gerriet Algra* en *Sieberen I. van der Werf*, terwijl ouderling *Iebele de Vries* absent was. Een jaar later werd *Sieberen H. Hoekstra* de nieuwe diaken, terwijl kerkvoogd waren *Waling de Leeuw* en *Aant Algra*. In 1856 treffen we de landbouwer *Jan Ates de Jager* uit Kuikhorne als ouderling aan (hij is ook nog een poosje voorzanger geweest); schipper *Jochem Sjoerds van der Wielen* werd diaken. Weer een jaar verder (1857) werd *Gerriet Algra* ouderling en *Wiebe A. de Jager* uit Kuikhorne diaken; hij werd in 1859 ouderling. Zo zouden we nog een poosje kunnen doorgaan. We beperken ons nu tot het noemen van slechts enkele namen.

Na het vertrek van ds Baron in 1869 naar Noord-Amerika, toen een 3-jarige vacature begon, werd *Henricus Jans Weeber* voorzitter en *Hendrik Fokkes van der Veen* scriba van de kerkeraad. Deze *H.J. Weeber* is heel lang in het ambt geweest: in 1864 werd hij diaken, later was hij gedurende vele perioden ouderling. In 1913 zat hij nog steeds in de kerkeraad. Hij heeft heel veel voor de gemeente gedaan. Bij zijn overlijden in 1922 liet de kerkeraad de volgende advertentie plaatsen:

> De Kerkeraad der Geref. Kerk te Bergum geeft door dezen kennis van het overlijden van den heer Henricus Weeber, in de ouderom van 86 jaar. Met weemoed staren we onze geliefde Broeder na, gedenkende hoe hij gedurende vele jaren met zeldzame toewijding en trouw onze kerk heeft gediend in het ambt van ouderling. De gedachtenis van deze rechtvaardige zal in zegening zijn. Namens de kerkeraad ondertekend door F.H. van Loon, praeses en J. Weeber Hzn., scriba.[12.]

Onderwijs

Herhaaldelijk kwam op de kerkeraadsvergaderingen het punt van het Christelijk onderwijs aan de orde. Al op 15 maart 1852 maken de notulen hiervan melding, terwijl wat later besloten werd bij ds *Kooiker* van Nijeveen (Dr.) te informeren ‘op welke wijze zij aldaar tot het bezit van eene vrije school gekomen waren’. Ds Kooiker, vroeger in Oenkerk, was in Bergum geen onbekende (denk aan het ontstaan van de gemeente). Welke inlichtingen deze gegeven heeft weten we niet, maar ze schijnen voor Bergum niet bemoedigend te zijn geweest: de notulen zwijgen dan tenminste 7 jaar lang over het onderwijs.

Pas in 1859 bracht een in het kerkezakje gedeponeerd anoniem, in niet onberispelijk Nederlands gesteld briefje, gericht aan de kerkeraad van de Chr. Afgescheiden gemeente te Bergum, de zaak van het onderwijs weer aan de orde. De broeders vonden dit schrijven wel zo belangrijk,

dat ze het in zijn geheel in de notulen opnamen. We lezen dan:

> Zou de tijd nog niet rijp zijn om een bijzondere school der eerste klasse te bouwen en daarin een Meester zien te krijgen die de kinderen wenscht te onderwijzen, zoals het naar de Christelijke Leer betaamt?
> Gij zoudt misschien denken of zeggen, dat zulks alhier niet mogelijk is, omdat de menschen er geen genoeg belang in stellen. Maar ach! hoe weet gij dat? er is immers nog nooit geen sprake van geweest, tenminste aan mij niet bekend.
> Er zullen ook menschen zijn, die zeggen, dat de kinderen te ver van de school zijn. Maar wat hebben vele kinderen hier een mooie zand- of straatweg, terwijl er kinderen zijn, dat weet ik, die wel zoo ver als hier de versten, door de klei moeten lopen; dan gaat het met veel moeite gepaard, maar het is toch zeker aangenamer voor een Vader en Moeder, dat haar kroost op Christelijke wijze onderwezen wordt dan wel een onderwijs te ontvangen, dat uit den boze is (als ik mij zoo eens mag uitdrukken). Het staat er in Friesland allertreurigst voor met deze zaak; in andere Provinciën hoort men reeds overal gewag maken van bijzondere scholen. Die menschen kunnen er dagelijks nog horen, het grote onderscheid tusschen leeren en leeren. Ook weet men het zeer wel te zeggen, dat kinderen hier niet veel leeren, en wat zij dan nog leeren, is geheel buiten het Christelijke; en als Ued. eens nagaat, wat een aangroei het voor de kerk kan zijn. Men ziet nu 's zondags al veel te veel ledige plaatzen, en waar zal het heen, als de Heere niet verhoed geen Christelijk onderwijs; dan zullen er welligt ook wel geen Leeraars meer begeert worden, die het Woord regt verkondigen.
> Er zijn ook menschen die zeggen: als de kinderen maar wat leeren om door de wereld te komen, dan is het goed; maar zij moeten er ook weer eens uit, en wat dan, als wij de kinderen geen Christelijk onderwijs hebben gegeven, of daartoe in de gelegenheid gesteld, om alzoo onderwezen te worden - zoude men zulks voor den Heere kunnen verantwoorden - zullen de kinderen ook tegen ons getuigen in de dag des oordeels, als wij haar op een school laten leeren, daar zij van Christelijke leer niets gewaar worden, maar juist hetgene dat daar tegen strijd?
> Och! wat zou ik gaarne zien, dat dit gebrekkelijk en stamelend geschrift alzoo gezegend worden mogt, dat de Heere de harten neigde tot werkzaamheid en mededeelzaamheid, in het belang van eene Christelijke school.
> Om bijzondere reden wenscht de schrijver onbekend te blijven.
>
> w.g. U Ed. dienaar en vriend.

De kerkeraad droeg ds Baron op te onderzoeken, hoe men de zaak het best zou kunnen aanpakken. Op de kerkeraadsvergadering van 9 maart 1859 waren voor het bespreken van deze zaak ook aanwezig *Tiete Bosgra* en *Fokke van der Veen*. Na brede discussie oordeelde men het het beste een school op te richten zowel voor afgescheidenen en niet-afgescheidenen samen. Om de zaak ook financieel rond te krijgen, zouden de hierboven genoemde beide broeders de onafgescheidenen opzoeken, terwijl de kerkeraad meer de afgescheidenen zou aanspreken. Toch lukte het niet met het oprichten van een vrije school en de kerkeraad besloot twee maanden later, dat 'men dit vooreerst, hoe treurig ook, nog wel wat zoude moeten staken'.

Enige jaren later ontstonden zulke sterke spanningen, dat ze tot een explosie leidden. Laten de notulen van 8 augustus 1864 het ons mogen vertellen. Daarin lezen we:

> Dewijl tot onze diepe smart den broeder Tiete Okkes Bosgra, *inzonderheid door onzen uitgang uit de vereeniging van 't zogenaamde Christel. Nat. School-onderwijs* zeer boos en kwaad op ons geworden is, hetwelk allengstens erger wordt, zodat hij zich in een vijandelijke rigting tegen ons op kerkelijk terrein hoe langer hoe meer begint te stellen - ons zelfs in 't openbaar een Sektekerk durft te noemen - onze perzonen opentlijk blameert - ook anderen zeer gaande maakt - naar geene redenen wil horen, zo dat hij alles zoo veel mogelijk maar in verwarring brengt, en alzo uiterst schadelijk voor de gemeente wordt - is besloten
> hem eventueel af te houden van het Avondmaal.

Wat wordt hier met die 'uitgang' uit de vereniging van het Chr. Nat. Schoolonderwijs bedoeld? Dat was het bedanken op 17 mei 1864 van 8 Afgescheidenen als leden van de hulpvereniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs te Bergum, waarvan Bosgra vice-voorzitter was. Die 8 bedankjes kwamen werkelijk niet van de eersten de besten, nl. van

Ds. S. Baron, voorzitter,
W. Bolman, secretaris
T.S. Postma
G.S. Algra
H. Weeber
S. IJ. van der Werf
H.F. van der Veen
J.S. van der Wielen

Waarom hadden deze personen - toch allen voorstanders van het oprichten van een Christelijke school te Bergum - zich teruggetrokken? Ze hadden ernstig bezwaar gekregen tegen de formulering van de grondslag der Vereeniging van Chr. Nationaal Schoolonderwijs, gevestigd te Amsterdam. Die grondslag was: 'de onveranderlijke waarheden, wier levenskracht zich in het tijdperk der reformatie, ook hier te lande voor

kerk en school, met zegenrijken luister geopenbaard heeft'. Dat vonden de uitgetreden broeders te vaag gezegd. Want om te kunnen beoordelen of die grondslag goed was, moest men toch weten, wat die onveranderlijke waarheden waren, waarin die bestonden. Men zou verwachten, dat daarmee bedoeld waren de officiële belijdenisgeschriften van de kerk en die werden nu juist niet genoemd. Met opzet werd dit gereformeerde element verzwegen, want het moesten worden 'evangelische' scholen, zoals de hervormde kerk die als ideaal zag.[13.]

Bosgra was in het krachtenveld terecht gekomen van de later bekend geworden hervormde predikant dr *G.J. Kas Azn.*, toen te *Oostermeer* en *Eestrum*, bij Bergum gelegen. In vele plaatsen in Friesland heeft deze christelijke scholen gesticht of helpen stichten.[14.] Vos haatte de Afscheiding. In de latere Doleantietijd was hij in Amsterdam de grote tegenspeler van dr A. Kuyper en heeft hij uit volle overtuiging meegeholpen aan de schorsing van 80 kerkeraadsleden in Amsterdam. In een dagboek tekende hij eens aan: 'satanische afscheiding'; later ook 'satanische doleantie'.[15.]

Ook Aafke Teijes Dijkstra, wonend in Noordermeer, de vrouw van Jan S. de Wilde, moest door ds S. Baron en zijn kerkeraad in Bergum van het Avondmaal worden afgehouden, omdat ze 'stout en redenloos de Afscheiding als een werk uit God' loochende, niet op de kerkeraad wilde komen en soms bij de hervormde ds *Warmolts* kerkte. Deze 'Afke' was een bijzondere vrouw, wel eens een 'profetes in Israël' genoemd. Van haar gaat het verhaal, dat ze eens tegen de ook in haar ogen sympathieke ds S. Baron zei: 'Dominee, ik heb niets tegen Uw preken, maar de Afgescheiden kerk is een valse kerk en de Hervormde kerk de ware kerk'. Zo dacht ook ds G.J. Vos erover en dit nu was juist het punt, waar het in de bovengenoemde 'schoolzaak' om ging.[16.]

In januari 1865 kwam T.O. Bosgra nog één keer op de kerkeraad, legde zijn functie van kerkvoogd neer en bedankte als lidmaat van de Afgescheiden gemeente te Bergum. Ds Baron voegde hem nog toe: 'Wel broeder! wat zijn toch wel de redenen van deze uwe handelwijs?' Bosgra antwoordde: 'Gijlieden weet dit goed genoeg'. De praeses weer: 'Ach broeder! neem toch eens een ogenblikje plaats bij ons, wij zijn nu allen nog te zamen, en laat ons toch de redenen eens horen enz. - maar wat men hoort, is slechts alleen: ik heb niets meer met u te doen - leg maar Ulieder hoogmoed af enz. - en zonder iemand zelfs gegroet te hebben, gaat onze oude broeder thans, tot diepe droefheid van ons allen nu helaas! in kennelijke boosheid - zeer opzettelijk en zonder schaamte heen'.

Ds Baron is lang de gemeente van Bergum trouw gebleven, van 1851- 1869. Wel heeft hij enkele keren een beroep ontvangen, b.v. in 1855 van de kerk van *Zeeland* in Michigan in Noord-Amerika. Hij bedankte, zoals hij in de zomer van 1857 dit ook deed voor de gemeente *Oldekerk. (Gr.)*. De bevindelijke ds Baron was uitstekend in zijn *'huis- en zielsbe-*

zoek', zoals de notulen het noemen. Mee daardoor werden er nauwe banden gelegd tussen hem en de gemeente. Deze breidde zich uit; haar leden woonden behalve in Bergum, nu ook in Oostermeer en Noordermeer en vooral in de zogenaamde Heidstreek, bij *Veenwoudsterwal* en het tegenwoordige Noordbergum gelegen. Zelfs is de kerk van Veenwoudsterwal een dochter van die in Bergum te noemen. Aan het eind van dit hoofdstuk zullen we nog een aantal bijzonderheden geven over het begin van de gemeente te Veenwoudsterwal.

Ook buiten het strikt kerkelijke terrein gaf ds Baron goede leiding. Aan het eind van de kerkeraadsvergadering van 8 juli 1861 kwam ds Baron met een vraag over een *politiek* onderwerp. Er moest een stemming worden gehouden voor de gemeenteraad van Tietjerksteradeel. Moeten we ons - vroeg ds Baron - nu weer lijdelijk gedragen, zoals we eerder bij dergelijke gelegenheden deden, of moeten we actief aan de stemming meedoen? Men besloot - na inlichtingen over de kandidaten te hebben ingewonnen - tot het laatste. Bij de herdenking van het 75-jarig bestaan van de gemeente in 1925, zei één van de sprekers n.a.v. bovengenoemde verkiezing: 'Men zou dit wel kunnen noemen een eerste stoot om nog eens te komen tot een rechtse meerderheid in de gemeenteraad, zoals wij die nu al enkele jaren mogen hebben in onze burgerlijke gemeente'.

In 1869 kwam er een eind aan het 18-jarig predikantschap van ds Baron in Bergum. Hij had weer een beroep uit Noord-Amerika ontvangen, nu van de gemeente Niekerk, town Holland, staat Michigan. Nu nam hij het aan. Op de vergadering van 2 februari '69 werd zijn attestatie in orde gemaakt en ook in de notulen opgenomen. Na eerst te hebben opgemerkt, dat ze 'onzen zoo zeer beminden leeraar' graag hadden behouden, getuigden de broeders verder van hem, dat hij 'gezond is in het geloof en Godzalig in den wandel; dat hij zich als een getrouwe dienstknecht van Christus in zijn ambt betoont - veelen naar wij geloven, voor onzen Heer gewonnen - anderen versterkt en de Gemeente kennelijk heeft uitgebreid'. Ze konden hem dan ook met volle vrijmoedigheid bij de gemeente en opzieners van Niekerk aanbevelen.

> Acht hem zeer hoog, niet alleen om zijns werks wil, maar ook inzonderheid om zijnen Godzaligen wandel, gedurende zijn bijna 18-jarig verblijf alhier betoond.
> De groote Herder der schapen geven dan, dat Z.Eerw. met de zijnen, steeds meer en meer weide mogen vinden voor de ziel bij de fontein des heils - en dat hij gedurig moge drinken uit de volheid van Christus Jezus; dat een dubbele maat van 's Heeren Geest steeds meer op hem ruste, en hij nog vet en groen mag zijn in zijnen ouderdom, wanneer de Kroon der grijsheid eens zijn hoofd versieren zal, en dat de Koning Zijner Kerk, ook zijnen arbeid voorts nog rijkelijk mag zegenen tot opbouw in het allerheiligste geloof en tot uit-

> breiding Zijner Gemeente op aarde, in dit zoo moeitevolle tranendal. Opdat, wanneer de Heere Zijn Eerw. van zijnen post komt af te lossen - hij dit zalige troostwoord moge hooren: Komt in, gij gezegende mijns Vaders! over weinigen zijt gij getrouw geweest, over veelen zal Ik u zetten; gaat in in de vreugde des Heeren.

Volgens het lidmatenboek is ds Baron op 6 april '69 uit Bergum naar de Ware Gereformeerde Kerk van Niekerk (Michigan) in Noord-Amerika vertrokken[17.] Wat zal er in hem zijn omgegaan toen hij voor het laatst de deur van de pastorie achter zich sloot en de reis vanuit zijn geliefd Bergum naar het verre, onbekende Amerika begon?

Een anekdote willen we onze lezers niet onthouden. De dienstmaagd in het gezin Baron, de 38-jarige *Siemke Halbertsma*, die het gezin al die jaren in Bergum was trouw gebleven, zou - hoewel ze er erg tegenop zag - oorspronkelijk mee emigreren. Gelukkig kwam er voor haar een ideaal alternatief. *Gosse Sjoerds van der Wielen*, een 44-jarige arbeider, greep zijn laatste kans en wilde graag met haar trouwen. Siemke gaf onmiddellijk toe. Het paar ging wonen op de Lytse Geast bij Tietjerk. Zo bleef Siemke in haar vertrouwde omgeving.

Het zou 3 jaar duren, voordat de vacature-Baron werd vervuld door de komst van *ds A. van der Sluys*, op wie weer andere predikanten volgden.

Laten we ons verhaal over Bergum mogen eindigen met enkele aanhalingen uit de warme toespraak door ds E. Nawijn in 1950 gehouden bij het eeuwfeest van de Gereformeerde Kerk te Bergum:

> God heeft ons hier nu 100 jaar de prediking van dat Evangelie (der genade) gegeven. De ene dienaar des Woords volgde de andere op, maar dat Evangelie bleef.
> En is dit nu nog het kenmerk van het kerkelijk leven hier, dat er die behoefte is aan het evangelie van Gods genade? Dat we er wel wat voor over hebben om dat maar te horen. Och, wat kunnen we het een stuk gemakkelijker krijgen dan die mensen van 100 jaar geleden. Toen ze te voet van de Wal en Kuijkhorne, van de Nieuwstad en de Bergumerdam naar dat kerkje moesten van Tussendijken! 's Winters in de kou, (in de kerk) met een stoof onder de voeten voor wie het betalen kon! Het Woord Gods was schaars in die dagen! En nu kunnen we er allemaal zo gemakkelijk komen. Maar is er nu ook dié behoefte aan het evangelie?

Dan noemt ds Nawijn nog het volgende:

> Het treft ons weer, wanneer we ons verdiepen in die oude tijd van een eeuw terug, hoe eenvoudig alles was. Hoe sober leefden de men-

sen, hoe uiterst-eenvoudig was heel het kerkelijk leven ingericht. Dat hing natuurlijk samen met het beeld van heel die tijd. Dat hing ook hiermee samen, dat het in die eerste tijd niet vele edelen waren, die zich voegden bij de Afgescheidenen.
Maar dat hing toch ook wel samen met de mentaliteit van die mensen. Ze waren toch o zo bang voor de grootsheid des levens. Daar waren voor hen heel wat dingen, waar wij misschien geen bezwaar tegen hebben, die naar hun mening voor een christen niet te pas kwamen. Ze leefden streng - puriteins. Naar ons idee misschien wel te bekrompen. Maar ze deden dat, geloof ik, niet omdat ze in de onthouding op zichzelf iets verdienstelijks zagen, maar omdat ze er een open oog voor hadden, dat het wereldgelijkvormige leven zo gemakkelijk afvoert van God.
En ook in dit opzicht hebben deze voortrekkers ons nog wel wat te zeggen. Wij kunnen en wij behoeven ook niet meer zo te leven als zij. De wereld is in die 100 jaar onherkenbaar veranderd en ook als gereformeerde mensen ondergaan we de invloed van de tijd.
Maar wel roepen deze oude voortrekkers ons toe: ziet toe, dat het moderne leven geen afbreuk doe aan uw vroomheid, aan de echte levensernst die God van u vraagt.
O neen, het is er ver vandaan, dat deze mensen, die de kerk hier tot reformatie hebben gebracht, ons een critiekloos te volgen voorbeeld hebben gegeven. Zij hadden ook hun gebreken, hun zonden; zij waren ook maar mensen, zwakke mensen, van wie God zich echter in Zijn genade heeft willen bedienen om Zijn kerk tot reformatie te brengen.
En nu gaan we de 2e eeuwhelft in (1950). Niemand weet, of over 100 jaar weer een gedachtenissamenkomst als deze zal worden gehouden. We zouden haast geneigd zijn te zeggen: dat zal wel niet. Wanneer we denken aan de veranderingen, die zich in een eeuw voltrokken hebben, wanneer we bedenken, dat we leven in een tijd, waarin twee grote wereldmachten tegenover elkaar staan, de tijd van de atoombom of nog verschrikkelijker wapen, dan kunnen we moeilijk nog 100 jaar vooruitzien.
De tijd, die komt, wordt niet gemakkelijk. Misschien zal er straks niet meer van een vooruitgang van de kerk gesproken kunnen worden. Maar over de kerk, ook in haar laatste strijd, welft zich de boog van Gods trouw.

Drie beloften geeft Christus aan de Zijnen: Ik geef hun het eeuwige leven; en zij zullen niet verloren gaan in der eeuwigheid; en niemand zal ze uit mijn hand rukken. Maar dan zullen de schapen de stem van de goede Herder horen en Hem moeten volgen. Dan zullen zij door Gods genade trouw moeten zijn aan de kerk, trouw aan het evangelie, trouw aan de Heiland.

Het begin van de gemeente te Veenwoudsterwal

We zouden nog terugkomen op het ontstaan en de beginjaren van de Chr. Gereformeerde gemeente te *Veenwoudsterwal* (onder die benaming is de kerk aldaar ontstaan).[18.] Ze is een dochter van de moederkerk te Bergum, die op haar beurt weer een stekje is van de kerk van Oenkerk. Om de leden te Veenwoudsterwal te gerieven had de kerkeraad van Bergum al vanaf 1859 op woensdag vier catechisaties laten geven 'bij Johannes van der Zwaag en Aafke aan de puinweg naar Veenwouden'. Bij ds *S. Baron* van Bergum hebben dan ook de eerste leden van de kerk van Veenwoudsterwal hun geestelijke vorming ontvangen.

Op de herdenkingsavond, 13 november 1922 gehouden, wisten enkelen van hen nog te vertellen van de tijd dat men uit Veenwouden naar 'Tussendijken' trok om daar ds Baron te horen. Ds Baron had de naam een beste preker te zijn, die het de mensen, 'omraek oansizze koe'. Het heette dat hij altijd dezelfde tekstverdeling had en bij elke tekst sprak over 1) deszelfs verband, 2) deszelfs inhoud, 3) om met een toepasselijk woord tot ons zelf in te keren. Achtereenvolgens werden dan de onbekeerden, bekommerden en gelovigen toegesproken.

Na het vertrek van ds Baron in 1869 namen de plannen om in *Veenwoudsterwal* tot een zelfstandige kerk te komen vastere vormen aan. En eindelijk, op zondag 20 augustus 1871, vond de 'stichting' van de gemeente plaats, o.l.v. de consulent ds J. Koopmans te Westergeest die bij deze gelegenheid preekte over 1 Petrus 2:9.

Tot ouderlingen waren gekozen *Jan A. de Jager* en zijn broer *Wiebe A. de Jager*, beiden landbouwers in Kuikhorne, en *J. Olthoff*. De beide eerste diakenen werden *Albert H. Hietkamp* en *Geert J. Noordhof*. De laatste is in 1882 naar Noord-Amerika geëmigreerd.[20.]

In het lidmatenboek vinden we onder de oudste leden van de gemeente vermeld: *Jan Ates de Jager, Wiebe Ates de Jager, Albert Harmens Hietkamp, Geert Noordhof, Pieter van der Meer, Durk Pieters van der Woude*, en *Jakob Olthoff*.

Toen vóór de instituering eens werd gevraagd, wat nu de grondgedachte was van de voorgestelde splitsing, kon het antwoord luiden: 'Er bestaat geen enkele slechte verhouding. De diepste oorzaak is uitbreiding van het Koninkrijk Gods'. Een verblijdende constatering!

In de eerste kerkeraadsvergadering, 22 augustus gehouden, werd *J. de Jager* gekozen als voorzitter en *J. Olthoff* als scriba. Olthoff kon wel met de pen overweg, want hij was de meester van de toen reeds te Veenwoudsterwal bestaande Christelijke school. De eerste tijd kerkte de gemeente in de school. Nog in 1875 werden de catechisaties in de school gehouden; daarom besloot de kerkeraad in zijn vergadering van 8 oktober voor de komende winter de turf voor de school te betalen wegens 'voortdurend gebruik der School voor de catechisatiën'. Een bewijs van de nauwe band tussen kerk en school is ook de notitie, dat in december 1871 enige leden van de hulpvereniging voor gereformeerd school-[19.]

onderwijs binnenkwamen en verder de kerkeraadsvergadering bijwoonden.

Maar men was al in het begin niet van plan de kerkdiensten blijvend in de school te houden. Want in de kerkeraadsvergadering van 8 januari 1872 kwam reeds de bouw van een kerk met pastorie ter sprake. In Bergum was de bouw van een nieuwe kerk in een vergevorderd stadium.[21] Daarom vroeg de kerkeraad van Veenwoudsterwal aan die van Bergum of hij mocht profiteren van het oude kerkje in Tussendijken. Het mocht. Zodra de nieuwe kerk in Bergum klaar was, mochten de mensen van Veenwoudsterwal dat nu overbodig geworden kerkje in Tussendijken afbreken en in Veenwoudsterwal weer opbouwen. Met grote liefde werd hieraan gewerkt. Op de reeds genoemde herdenkingsavond werd meegedeeld, dat Johannes van der Wal en Wietske gratis het bouwterrein ter beschikking stelden. Boeren en arbeiders maakten eveneens pro deo het terrein met zand bouwrijp en huismoeders gaven gratis aan de werklieden koffie met een ‘boltsje’. Het moest alles zuinig aan en daarom werd besloten het verven van de kerk uit te stellen en alleen het nieuwe hout een beetje bij te werken. Op welke dag en hoe de ingebruikname heeft plaats gehad, vermelden de notulen niet. Maar deze plechtigheid moet ongeveer in de tijd gevallen zijn, waarin de gemeente haar eerste predikant ontvangen mocht, nl. de 24-jarige K. van Goor. Op 20 oktober 1872 werd hij bevestigd.

Eindnoten:

1. Horatius Nieubuur Ferf, *Hulde aan God en Jezus*, Bergum, 1851, 29.
2. J. v.d. Bij, *Horatius Nieubuur Ferf schoolopziener in het vierde schooldistrict van Friesland van 1815 tot 1858, propagandist van het onverbeterd onderwijs*, doctoraalscriptie Algemene Pedagogiek 1974 gestencild, 56, Provinciale Bibliotheek Friesland.
3. J. v.d. Bij, 54.
4. Idem, 54.
5. Idem, 54. Het Memoriaalboek bevindt zich in handschrift in de Provinciale Bibliotheek van Friesland.
6. Zijn signalement is te vinden in het certificaat van de Nationale Militie, gedateerd 7 april 1843 (huwelijksbijlage).
7. Deze en nog enkele andere gegevens hebben we te danken aan drs S.J.Th. Homan te Tolbert (Gr.).
8. ‘Gij kunt niet beter reizen als over Groningen en als gij dan Schiltkamp opvraagt, die zal u wel teregt helpen’. (O.L. Schildkamp woonde in de Oude Boteringestraat en was ouderling van de Afgescheiden gemeente van Groningen.) Het beste zou zijn als Baron ervoor zorgde vrijdags in de stad te zijn; dan kon hij 's middags om 3 uur met de ‘wagen’ naar Leens gaan en de nacht doorbrengen bij ds Wind en 's morgens naar Ulrum gaan, ‘want dat is maar ½ uur van mij af’. (Brievenverzameling ds H.J. Wind, Gemeente-archief Kampen.)
9. Brievenverzameling van ds H.J. Wind.
10. *Dankbaar gedenken. Toespraak gehouden bij het eeuwfeest der Gereformeerde Kerk te Bergum*, 24 april 1950, 4.
11. Hij was op 17 augustus 1833 als 38-jarige weduwnaar van Tjitske Wybes Lautenbach getrouwd met Grietje Hermanus Graanstra, 27 jaar, geboren te Rottevalle.
12. *Dankbaar gedenken*, 5.
13. Deze hele kwestie is uitvoerig behandeld in een brochure van 125 pagina's, geschreven namens de 8 hierboven genoemde uitgetreden leden en getiteld: *Open Brief aan den Heer A.A. Kingma, te Birdaard...*, Groningen, 1866. Vgl. ook: *Op- en aanmerkingen over den Open Brief*...door

F.H. van der Veen, penningmeester der bijzondere school voor Chr. Nat. onderwijs te Bergum, Sneek, z.j. A.A. Kingma had in *De Bazuin* van 10 februari 1865 een artikel over de betreffende zaak geschreven. We werden op deze bouwstoffen gewezen door R. Douma te Bilthoven.

14. In Oostermeer een bewaarschool; lagere scholen in Bergum, Lemmer, Dokkum, Ferwerd (1865), Holwerd, Tzum, Jutrijp, Wommels, Wieuwerd, Birdaard, Anjum, Leeuwarden (1866), Menaldum (1867). En in 1868 kwam er met zijn medewerking een christelijke school in Berlikum tot stand.

    L.G. Zwanenburg, G*errit Jan Vos Azn. Het recht van de kerk*, Kampen, 1978, 29.
15. L.G. Zwanenburg, a.w. 209.
16. We hebben enkele gegevens te danken aan R. Douma te Bilthoven.
17. De Christian Reformed Church heeft in de vorige eeuw de volgende namen gehad:
    1. Holland Reformed Church 1859-1861 (ter onderscheiding van de American Reformed Church).
    2. True Dutch Reformed Church 1861-1880.
    3. Holland Christian Reformed Church sedert 1880.

18. We maken hierbij vooral gebruik van een artikel van ds J. Douma in het *Friesch Kerkblad* van 25 juni 1937.
20. G. Venema, *Fan Tuskendiken nei de Wal, 11*.
19. *De Bazuin*, 18 augustus 1871.
21. Op een mooie zomeravond in augustus 1871 vond de eerste steenlegging van de nieuwe kerk te Bergum plaats. In *De Bazuin* van 1 september 1871 lezen we daarover:

    Bergum, 28 augustus 1871. Een plegtig oogenblik viel ons hedenavond in de vrije en schoone natuur ten deel, bij gelegenheid dat de eerste steen werd gelegd van de nieuwe kerk. Vele belangstellenden waren daarbij tegenwoordig. Vooraf werd gezongen Ps. 68:14, en naar aanleiding daarvan, werd door ds M. Noordtzij van Heerenveen, een boeijende toespraak gehouden, waarna deze plegtigheid werd gesloten met te zingen Ps. 72:11.
    H.F.v.d.Veen.

3 De Afgescheiden classis Leeuwarden

De classis Leeuwarden was één van de 6 classes waarin de Afgescheiden kerken van Friesland waren verdeeld. Groot was ze niet, integendeel. Toen ze op 6 december 1837 haar eerste vergadering hield, telde ze slechts 3 gemeenten (*Leeuwarden, Oenkerk* en *Suawoude*), waarbij nog te bedenken valt, dat de meeste leden van Leeuwarden in de omliggende dorpen woonden.

Natuurlijk was het de provinciale predikant *S. van Velzen*, die de notulen van die eerste vergadering schreef, voorafgegaan door een korte inleiding. De daarop volgende notulen zijn jarenlang van de hand van W.D. Hellema, de bekwame maar ook veel omstreden ouderling van Leeuwarden (woonachtig te Wirdum). In ons hoofdstuk over Leeuwarden zullen wij hem telkens weer tegenkomen wanneer, mee door zijn toedoen en door dat van zijn collega-ouderling *J. Meijering*, de spanningen in de classis zo hoog opliepen, dat er een explosieve toestand ontstond. De classis Leeuwarden werd in 1843 zelfs opgeheven. Gelukkig is ze drie jaar later - in 1846 - onder veranderde omstandigheden weer herrezen. Wel zou het nog 5 jaar duren, voordat Hellema zich met de classis verzoende.

Lang heeft de Afgescheiden classis Leeuwarden slechts drie kerken geteld. Toen ze in 1846 opnieuw tot openbaring kwam, bleken er weer slechts drie gemeenten te zijn, nl. *Leeuwarden, Oenkerk* en *Beetgum* (de laatste was in 1842 geïnstitueerd). De gemeente Suawoude, die nog wel bestond, was ‘achtergebleven’. Pas later deed ze weer mee.

In 1847 kwam *Boksum* erbij, in 1850 *Bergum*. Een jaar later telden de zes classiskerken samen vijf predikanten. Suawoude mocht pas 20 jaar later zijn eerste dominee, J. van Anken, begroeten.

De op de classisvergaderingen behandelde belangrijke agendapunten hebben we bij de desbetreffende plaatselijke kerken ondergebracht.

IX *Leeuwarden*

A. Uit de voorgeschiedenis

J.W. Vijgeboom

Al aan het eind van de 18e eeuw trad er in Leeuwarden een oefenaar

op: Jelle Corvinus. Zijn kring verdween in 1802. Twintig jaar na het verdwijnen van de Corvinus-kring in Leeuwarden ontstond aan de andere kant van het land, in *Axel* in Zeeuws-Vlaanderen, onder leiding van de oefenaar *Johan Willem Vijgeboom* een soortgelijke van de hervormde kerk afgescheiden groep, met een overigens even korte levensduur (1822-'24).[1.]

Voor Leeuwarden kunnen we aan deze Vijgeboom niet helemaal voorbijgaan, want hij is tijdens zijn lange oefenaarsloopbaan ook herhaaldelijk in de noordelijke provincies opgedoken. In het laatst van zijn leven heeft hij nog enige tijd de gemeente te Groningen als oefenaar gediend. Hij was toen al over de 70. Maar hij is in het kerkgeschiedenis-boek terecht gekomen door zijn in Axel ontplooide activiteiten. Daarover kunnen we hier natuurlijk niet uitweiden.

We merken alleen op, dat hij in de tijd tussen zijn eerste komst in Axel in 1822 en zijn vestiging aldaar als oefenaar, een rondreis heeft gemaakt door Groningen en vooral door Friesland. Het is bekend, dat hij toen, behalve in *Leeuwarden*, eveneens heeft geoefend in *Makkum, Groningen, Stroobos (Gr.), Drogeham, Franeker* en *Harlingen* en ook in de buurt van *Dokkum*.[2.]

Nog voordat hij in Zeeland wegens zijn optreden in Axel was veroordeeld, had hij zich al in december 1822 in Leeuwarden een boete van *f* 90,- horen opleggen. De oorzaak daarvan was, dat hij op 27 oktober 1822 een verboden godsdienstoefening had gehouden bij *Marten Feddema*, koopman in bedden en wollen stoffen in het Naauw, bij de Lange Pijp, nu Naauw no. 16. Deze was een nog jonge man, 31 jaar oud. We beschikken over een proces-verbaal van deze illegale bijeenkomst.[3.] Bij de lectuur daarvan proefden we de sfeer van zo'n oefening met de hele entourage daaromheen. Daarom geven we het verbaal hier samengevat door.

De officier van justitie was geïnformeerd, dat op 27 oktober 1822 bij genoemde Feddema door een zekere Vijgeboom een oefening gehouden werd, die zeer druk was bezocht (‘waar zeer vele menschen zamenvloeiden’). De officier met zijn substituut (plaatsvervanger) Adema ging er naar toe om poolshoogte te nemen.

De voordeur bij Feddema was dicht. Daarom bleven de beide mannen een eindje verder op de uitkijk staan. Even later belden twee personen aan ‘welke ons voorkwamen boeren te zijn’. De heer des huizes deed zelf open en liet de ‘boeren’ binnen. Dadelijk maakten de beide justitieambtenaren van de gelegenheid gebruik ook de gang binnen te komen. Op hun vraag aan Feddema of er ook een zekere Vijgeboom in huis was, antwoordde deze bevestigend en hij verzocht hen even in het voorkamertje te wachten. Maar deze beambten, begrijpend dat hij dan Vijgeboom en de vergadering zou waarschuwen, gaven aan zijn verzoek geen gehoor en liepen de gang door tot aan de achterkamer.

Daar zagen ze zowel in de kamer als in de gang een groot aantal mensen in een biddende houding zitten of staan, terwijl een persoon die in een grote stoel voor de tafel zat, bezig was met het uitspreken van ‘een dweepachtig gebed’, dat ruim een kwartier duurde. Hierop zong de vergadering een paar verzen uit psalm 25. Toen greep de officier in. Hij keerde de rollen om en verzocht op zijn beurt Feddema naar het voorkamertje te gaan en vroeg hem daar of hij toestemming voor zo'n bijeenkomst had ontvangen. Nee, dit was niet het geval. Nu gingen de beide gerechtsdienaren weer naar de achterkamer. Daar was alles stil. Vijgeboom zat wat in de bijbel te bladeren en de overige aanwezigen waren als in diep gepeins verzonken. Aan het bevel heen te gaan, voldeden ze schoorvoetend, maar niet dan nadat ze Vijgeboom de hand hadden gedrukt en hem ‘met zegenwenschen van allerlei aard overladen’.[4.]

De volksgeest had echter geen behoefte aan die zegenwensen van allerlei aard, integendeel. Ze was de vreemdeling Vijgeboom en zijn oefeningen zeer vijandig gezind. De volgende dag probeerde het gepeupel zelfs met geweld het huis van Feddema binnen te dringen, wat politie-agenten nog maar net konden voorkomen. Daarom begrijpen we, dat de Gouverneur opgelucht kon melden, dat Vijgeboom vertrokken was en dat het onthaal dat deze dweepzieke en dus gevaarlijke persoon was te beurt gevallen, hem wel niet zou aanmoedigen zich spoedig weer in Leeuwarden te vertonen.[5.]

Jetze Bottinga

De Leeuwarders kenden omstreeks 1830 nog een oefenaar van formaat, *Jetze Bottinga*, een rondreizend marskramer in oude schrijvers.

Hij was geboren op *Snakkeburen*, toen een buurtschapje even ten zuiden van Lekkum aan de Dokkumer Ee gelegen. Op 12 mei 1814 trouwde de 26-jarige *Jetze Offes Bottinga* te Leeuwarden met Sophia Smit, 27 jaar oud. Op 17 maart 1812 werd hun zoontje Offe geboren. Jetze Bottinga was toen slager (vleeshouwer) van beroep. Later gaf hij het slagersvak eraan en trok al oefenende de noordelijke provincies door. Niet alleen in Friesland was hij actief, ook in Groningen, Drenthe en Overijssel trad hij op.

In mei 1834 ging er uit *Meppel* een rekest van C. Hanau e.a. naar de koning, om de gereformeerde leer te verdedigen. J. Bottinga was één van de 69 ondertekenaars. Kort voor 1 oktober 1832 was hij in die plaats gaan wonen, overgekomen uit *Leeuwarden*. Daarvoor had hij al hele campagnes in de provincie Groningen achter de rug.

Niet alleen in Meppel oefende hij, ook in *Wanneperveen*. Op een dag in april 1835 deed hij dit bij een veehouder in *Dinxterveen*. Daar voegde hij de veldwachter, die de vergadering verzocht uiteen te gaan, toe:

‘Zeg tegen uw burgemeester, zolang de leraars leugentaal verkondigen, zetten wij ons werk voort en zullen uw burgemeester aanklagen wegens verstoring van onze godsdienstoefeningen’. Deze woorden tekenen de

agressiviteit van de dan 50-jarige oefenaar. Helaas zou zijn sterk independentistisch standpunt hem later in grote moeilijkheden brengen en kerkelijk zelfs doen verongelukken.

Op 5 maart 1846 verscheen hij op de Provinciale vergadering in Friesland. Uit de notulen ervan blijkt, dat hij in Meppel lidmaat was geweest, vandaar zijn attestatie had meegenomen, en vervolgens 4 jaar in de omstreken van *Workum* en *Koudum* werkzaam was geweest. Zijn attestatie had hij daar echter nooit ingeleverd, zodat hij dus die periode kerkelijk dakloos was. Tenslotte had hij ze te *Katlijk* onder *Tjalleberd* 'ingediend'. Natuurlijk was de attestatie toen al verlopen. De Provinciale vergadering was nu van oordeel, dat hij door de ambtsdragers van Tjalleberd moest worden onderzocht en vermaand. Wel mochten ze hem als lidmaat aanvaarden, maar onder voorwaarde van een proeftijd, gedurende welke periode hij dan alleen in Katlijk mocht voorgaan, totdat zou blijken 'dat hij naar wet en orde der Kerk zal begeeren te wandelen'. Drie jaar later (1849) verbood de Provinciale vergadering hem het oefenen en verzocht de gemeente van *Steenswijk* zijn attestatie over te sturen naar zijn tegenwoordige gemeente. Dat zal *Ferwerd* geweest zijn, want de notulen van de Provinciale vergadering van Friesland van 28 mei 1850 vermelden, dat de gecensureerde J. Bottinga, die naar geen vermaning wilde luisteren, door de kerkeraad van Ferwerd met advies van de classis *Wanswerd* van de kerk is afgesneden. De gemeenten dienden voor zijn persoon te worden gewaarschuwd. Bottinga was toen 65 jaar.[6.]

Uit de directe voorgeschiedenis

De voorgeschiedenis van de Afscheiding in Leeuwarden en omgeving toont ons het bekende patroon met daarin de varianten van de plaatselijke en persoonlijke situatie.

Het 'reizen' naar dominees in de (verre) omtrek, die nog de gereformeerde leer bevindelijk brachten, was een gewoon verschijnsel. Oefeningen en gezelschappen werden veelvuldig en met een zekere regelmaat gehouden. We weten bijvoorbeeld, dat bij *Marten Feddema* in het Naauw, dezelfde die in 1822 Vijgeboom onderdak had verschaft, en bij *Jannes Meyering*, koopman in wollen stoffen en linten bij de Vischmarkt (nu Voorstreek 45), in 1832 op zondagavond geregeld een gezelschap samenkwam, dat zich toen al noemde een gezelschap van Gereformeerde Waarheids-vrienden. Beide genoemde mannen stonden met hun textielwaren ook wel op de markt of gingen ermeer de boer op, wat het verspreiden en verzamelen van kerkelijk en theologisch nieuws sterk vergemakkelijkte. Zo bleven ze zelf op de hoogte en brachten anderen op de hoogte.

Laten we van dat trekken naar andere dominees in andere dorpen ook een voorbeeld mogen geven. In de nacht van zaterdag op zondag 28 juli had *Wieger D. Hellema* uit Wirdum, later ouderling in de Afgescheiden

kerk van Leeuwarden, bij zijn zwager Hette P. Hettema in de Hallumermieden gelogeerd.

In *Hallum* hadden ze 's morgens gehoord de ‘waardige’ ds Van Velden. 's Middags waren ze naar *Wanswerd* getogen om een zekere ds *Duin* te beluisteren, een Oostfries en ‘buiten dienst’, van wie de roep uitging, dat hij zeer bevindelijk en zeer gereformeerd preekte.[7.] De oude kerk met de zadeldaktoren daar op de terp had de menigte hoorders - van alle kanten naar Wanswerd gestroomd - niet kunnen bergen, zodat men zelfs ladders tegen de ramen had geplaatst om zo nog wat van het gesprokene te kunnen opvangen. We zullen straks deze ds R.W. Duin nog weer in Leeuwarden tegenkomen.

J. Meyering had zich in het voorjaar van 1834 in een door hem met *J.S. Faber* van Blessum uitgegeven geschriftje doen kennen als een vurig aanhanger van ds H. de Cock te Ulrum.[8.] Op dinsdag 16 december en woensdag 24 december 1834 heeft hij de Cock nog in de gevangenis in Groningen opgezocht. Hij was van afkomst een Groninger. In november 1821 was de toen 20-jarige marskramer in die stad getrouwd met de 21-jarige ‘dienstmeid’ *Stientje Douwes Boon*.[9.] Hij is later naar Leeuwarden verhuisd en heeft tot zijn vertrek naar Harlingen in oktober 1851 een grote rol gespeeld in het leven van de Afgescheiden gemeente van Leeuwarden. In 1875 is hij nog in *Leiden* gaan wonen en overleed daar in 1885, 83 jaar oud. *Johannes Sipkes Faber* (1805-1876), zoon van een schoolmeester in Oudkerk, was in 1827 in Blessum gekomen en heeft lange jaren als onderwijzer een 20-tal schoolkinderen in Blessum les gegeven. Hij en zijn vrouw, Nieske Faber, zijn altijd hervormd gebleven.

In 1800 was het afschaffen van één kerkdienst per zondag één van de aanleidingen (niet de oorzaak) van het ontstaan van de Corvinus-groep (die het maar een paar jaar heeft uitgehouden). In de volgende tientallen jaren blijkt het kerkbezoek in de drie hervormde kerkgebouwen van Leeuwarden nog verder te zijn teruggelopen. Daarom kwam in 1835 ouderling *H. v. Wicheren Pzn.*, ‘controleur van den waarborg der gouden en zilveren werken’, wonende in de Slotmakersstraat, met het voorstel om sommige kerkdiensten te laten vervallen. Als argumentatie voerde hij aan, dat in de zomermaanden mei, juni, juli en augustus de middagdiensten zeer slecht bezocht waren, zodat de kerkgangers gemakkelijk in twee i.p.v. in drie kerkgebouwen konden worden opgevangen. En in de wintermaanden november, december, januari, februari en maart kwamen er nauwelijks hoorders in de woensdagavondbeurten. Hij stelde daarom voor de woensdagavond-diensten in de wintermaanden te laten vervallen en in de zomermaanden 's middags beurtelings de *Westerkerk* en *Galileërkerkte* sluiten. De predikanten hoefden dan geen overtollig werk te doen (preken voor stoelen en banken). Ze hadden het immers al

druk genoeg met hun vele en ‘vaak afmattende’ catechisaties, met kerkelijke vergaderingen, huis- en ziekenbezoek en ander pastoraal werk. Daar kwam nog bij, dat ‘in deze verlichte dagen’ veel hogere eisen aan het maken van een preek werden gesteld dan vroeger. Daarom moest men de predikanten tijd gunnen om zich op dit zeer belangrijke onderdeel van hun taak voor te bereiden. Had Corvinus weet gehad van dit voorstel, hij zou er diep door zijn geschokt!

Het is wel merkwaardig, dat in ditzelfde jaar - in december 1835 - er weer een afscheiding van de hervormde kerk in Leeuwarden plaats vond, die de kerkgeschiedenis is ingegaan als behorende bij de Afscheiding van 1834 en waarvan ds Hendrik de Cock de geestelijke vader was.

Wanneer we de afscheiding van Corvinus in 1800 vergelijken met die van De Cock en Van Velzen in 1834/35, dan constateren we tussen beide toch een essentieel verschil. Hadden de aanhangers van Corvinus zich tot een gereformeerde min of meer vrije groep verenigd, zonder een kerkeraad, die met ambtelijk gezag kon optreden, De Cock en Van Velzen legden in overeenstemming met de Nederlandse geloofsbelijdenis en de Dordtse kerkenorde de nadruk op het aanstellen van kerkeraden met ouderlingen en diakenen, die in een kerkverband gingen leven en zo de kwetsbare positie van independentistische, vrije groepen vermeden.

B De eerste jaren

1835-'37

In de tijd dat ds C. v.d. Woude en ds J. Douma hun artikelen over de Afgescheiden gemeente van Leeuwarden schreven resp. in het plaatselijk en provinciaal kerkblad, was het eerste notulenboek van de kerkeraad zoek.[1.] Beiden hebben dit dus tot hun uitgesproken spijt niet kunnen raadplegen en misten daardoor een uiterst belangrijke bron van inlichtingen. Ook wij - dachten we - zouden het nu zonder dit document moeten doen. Maar zie, toen we 40 jaar na hun publicaties - na vriendelijk verkregen toestemming - het archief van het kerkelijk bureau bij de Oosterkerk op het Hoeksterpad indoken, bleek het eerste notulenboek - klein van formaat - toch wel aanwezig te zijn. Stil en geduldig stond het tussen zijn grotere collega's te wachten op wat belangstelling. Voor een deel is het geschreven in het fraaie handschrift van ds *Van Velzen* en voor de rest - op een kleine uitzondering na - met de forse hand van scriba-ouderling *Wieger D. Hellema*.

De terugkeer is gepaard gegaan met het bijvoegen van een anoniem briefje, gericht aan de kerkeraad van de Afgescheiden gemeente te Leeuwarden. Hierin staat te lezen, dat het notulenboek ‘waarin de stichting der gemeente staat vermeld’ jarenlang tengevolge van ‘gemeentelijke onvrede’ op een plaats lag opgeborgen, waar het niet hoorde te liggen. N.N. zond nu dit boek aan de wettige eigenaar, de kerkeraad, terug met

de wens: ‘Strekke het nog tot nut in het naspeuren van verledene zaken tot grootmaking van Gods daden’.

Wieger Doekes Hellema (1797-1869), jarenlang ouderling te Leeuwarden en Wirdum. Uit: *125 jaar Brandverzekering op onderling grondslag 1815-1940*, 6.

Dan achtte de inzender zijn doel bereikt. Ons van harte bij deze wens aansluitende, hebben we ons aan het bestuderen van dit eerste en oudste notulenboek gezet. En zo kunnen we nu aan de beschrijving van de beginjaren van de gereformeerde kerk in

Leeuwarden een aantal trekjes en bijzonderheden toevoegen, die zowel ds V.d. Woude als ds Douma niet hebben kunnen opmerken. Vanzelfsprekend maken we ook dankbaar gebruik van hun artikelen.

Het eerste notulenboek, dat de periode van *8 december 1835* t/m *26 september 1842* bestrijkt, begint met een kort verhaal over de 'Stichting der Gemeente', eigenhandig door ds S. van Velzen ingeschreven. Hieruit blijkt, dat op 8 december 1835 ds H. de Cock gepreekt heeft in het huis van *J. Meyering* aan de Voorstreek over Rom. 16:17: 'En ik bid u, broeders, neemt acht op degenen, die tweedracht en ergernissen aanrichten tegen de leer, die gij van ons geleerd hebt; en wijkt af van dezelven'. In zijn preek stelde De Cock 'eerst de ware leer in eenige hoofdpunten voor' en toonde vervolgens aan hoe in de hervormde kerk een leer verkondigd werd, die hiertegen inging. Tenslotte wees hij op de noodzaak van het zich afscheiden van de hervormde kerk, zoals die sinds 1816 bestond. Die afscheiding was nodig geworden op grond van art. 28 van de Nederlandse geloofsbelijdenis ('dat een iegelijk schuldig is zich bij de ware Kerk te voegen'). Hierop nodigde hij de aanwezigen, die tot uit de verre omtrek kwamen, uit 'om dit ambt der geloovigen op zich te nemen'.

Aan dit verzoek gaven 19 personen gehoor, onder wie 5 vrouwen. Dat is dus niet veel. En van die 19 personen kwamen er maar 3 uit de stad Leeuwarden. Geen wonder, dat er in de notulen van de hervormde kerkeraad te Leeuwarden van de Afscheiding nauwelijks notitie is genomen, ook al omdat Meyering en zijn vrouw in hun vorige woonplaats Groningen al jaren niet meer in de kerk kwamen. In het archief van de hervormde kerk van Leeuwarden vonden we nog vier berichten van onttrekking; drie van de afzenders woonden ver van Leeuwarden vandaan. Waarschijnlijk stonden ze nog in Leeuwarden ingeschreven.[2.]

De meeste leden van de Afgescheiden kerk te Leeuwarden kwamen dus van buiten de stad, uit *Huizum, Lekkum, Wirdum, Blessum, Suawoude* en vooral uit *Oenkerk*. 'Nadat deze personen het verbond met den Heere vernieuwd hadden', aldus het verhaal vóór in het notulenboek, 'zijn er vervolgens door de manslidmaten der Gemeente, na voorafgaand gebed, en herinnering aan de Handel, der Apostelen, hoofdst. 6 vs. 3, ouderlingen en diakenen gekozen'. (In het genoemde vers lezen we: 'Ziet dan om, broeders, naar zeven mannen uit u, die goede getuigenis hebben, vol des Heiligen Geestes en der wijsheid, welken wij mogen stellen over deze noodige zaak'.) De twee ouderlingen werden *Sime G. Algra* (er staat abusievelijk Holgera) en *Joh. Lipkens Fokkens*, beiden resp. uit Giekerk en Roodkerk, behorend tot de gemeente van Oenkerk, terwijl als diaken zouden fungeren de reeds meermalen genoemde *J. Meyering* uit Leeuwarden en *Daniel B. v.d. Meulen* uit Suawoude. Van de 4 kerkeraadsleden kwam er dus maar één uit de stad. De gemeente had veel aan het platteland te danken. Het verhaal besluit met: 'Vervolgens is deze bijeenkomst na vele gebeden en psalmzingen uiteengegaan'. Zo is

de gereformeerde kerk van Leeuwarden op 8 december 1835 geboren in een huis aan de Voorstreek, nu no. 45.

We willen hier ook nog iets doorgeven van het verhaal van de eerste diaken Daniel Bouwes van der Meulen uit Suawoude, over diens afscheiding, te vinden in een brief door hem op 76-jarige leeftijd aan ds Van Velzen geschreven.[3.]

> Het zal u nog wel bekend zijn, dat ik u met ds de Cock en ds van Raalte op een dag in de maand oktober [moet zijn december] 1835 van de Kootstermolen met de wagen afgehaald heb en naar Leeuwarden gebracht, waar ds de Cock 's avonds bij Meyering gepreekt heeft, waar ik toen als diaken verkozen werd. En hoe wij daar een deel van de nacht waren en waar de Heere kennelijk met Zijn Geest en Genade in ons midden was. Tenminste, ik ben zelden in zo een vergadering geweest, dat de Leeraars zo kinderlijk onder elkaar samen waren. En dat ik u de volgende dag met de wagen weer naar Kootstertille terug bracht. [Drogeham, waar Van Velzen toen nog woonde, ligt vlak bij Kootstertille.]
> Zolang als ik toen bij u was, was ik nog welgemoed in den Heere. Maar toen ik alleen op de wagen zat om huiswaarts te keren, werd ik toch zo aangevallen, dat ik mij afgescheiden had en als diaken benoemd werd en de vrees, dat ik nog niet tot het volk des Heeren behoorde en dan de vervolging, alsmede dat ik arm zou worden, zodat een stroom van gedachten mij bezig hield, die ik niet in bewoording kan terug geven. En als ik thuis kwam, wat zou mijn vrouw zeggen, dat ik afgescheiden was? En wat zou ik zeggen, als men mij vroeg, waarom ik afgescheiden was? Maar mijn lieve vrouw was er wel tevreden over; zulks was mij tot troost.

De bewoner van het huis aan de Voorstreek, de 35-jarige diaken *Jannes Meyering* was een man vol initiatief. Niet alleen ging hij preeklezen en catechisatie geven, hij was het ook die in het laatst van de stichtingsmaand december namens de kerkeraad brieven verzond aan de verschillende Afgescheiden gemeenten in Friesland met het verzoek elk een afgevaardigde te benoemen om zo te komen tot een Provinciale kerkvergadering, die dan een predikant in provinciale dienst kon beroepen. Deze vergadering vond plaats op Nieuwjaarsdag 1836 in het huis van Meyering. Met algemene stemmen werd voor alle gemeenten in Friesland beroepen ds *S. van Velzen*, sinds enkele weken Afgescheiden predikant in Drogeham, op een traktement van *f* 850,- plus vrije woning. Het was diaken Meyering, die namens de kerkeraad van Leeuwarden deze historisch zo belangrijke vergadering had geopend.

Het is wel interessant hier de namen van de afgevaardigden naar de eerste Provinciale vergadering op te nemen:

A.I. Feenstra, diaken te Marrum
T.H. Uitterdijk, diaken te Drogeham
M.S. Mellema, ouderling te Blija
M.A. Ypma, diaken te Minnertsga
J. Meyering, diaken te Leeuwarden
L.K. Hogendijk, ouderling te Ferwerd
Jurjen R. Haitsma, ouderling te Harlingen
Gerben E. Folkertsma, ouderling te Boornbergum
W.A. v.d. Heide, diaken te Bolsward
R.D. Hamming, ouderling te Burum
A.G. Bakker, diaken te Sneek
P.S. v.d. Woude, ouderling te Wanswerd
en tenslotte ds *S. van Velzen*, dus in totaal 13 ambtsdragers voor 12 gemeenten.

Het is ook *J. Meyering* geweest, die op audiëntie bij de koning is gegaan (geen kleinigheid voor zo'n textielhandelaartje!) en die deze een verzoek van de Afgescheidenen in de provincie om vrijheid van godsdienstoefening en staking der vervolgingen, heeft overhandigd. Zijn verslag van het bezoek komt in het kort hierop neer, dat de koning weigerde de Afgescheiden kerk te erkennen, maar integendeel de Afgescheidenen onruststokers en hoogmoedige mensen noemde, hoewel hij toegaf, dat niet alle hervormde predikanten preekten zoals het behoorde. En wat het staken van de vervolgingen betrof, Meyering kreeg op dat punt te horen, dat de gemeente geduld moest oefenen.[4.]

Op 5 juli 1836 kwam de officiële beslissing van de koning af. Ze loog er niet om. De 'zoogenaamde Gereformeerde kerk' werd, omdat ze zonder goedkeuring van de koning was opgericht, ontbonden verklaard en haar samenkomsten werden verboden. Bovendien moest men aan verschillende voorwaarden voldoen als men een gemeente wilde vormen. Behalve reglementen enz. diende dan ook een individueel getekend verzoekschrift bij de koning te worden ingediend. Verder was het verboden om met meer dan 20 personen samen te komen. Wilde men dit toch, dan moest ieder daarvoor schriftelijk toestemming hebben van het gemeentebestuur, terwijl men ook dan niet als kerk, maar alleen als particuliere personen bijeen mocht zijn. Door dit besluit werd alle kerkelijk leven onmogelijk gemaakt en kon men alleen maar in losse groepjes vergaderen.[5.]

Noodgedwongen besloot men nu in zoverre aan de eisen van de koning te voldoen, dat men de namen en woonplaatsen van de Afgescheidenen met tijd en plaats van de godsdienstoefeningen aan het burgerlijk bestuur zou opgeven. Het mocht alles niet baten.

Gelukkig had de gemeente te Leeuwarden een predikant in haar midden, die weliswaar niet aan haar alleen verbonden was, maar toch binnen haar grenzen woonde (Huizum). Want op donderdag 25 februari

1836 had ds S. van Velzen met zijn ‘huisgezin en boedel’ de pastorie in Drogeham verlaten en was naar Leeuwarden vertrokken om zich daar in de Schrans, in de nabijheid van de stad te vestigen.[6.] Had men advies in een moeilijke zaak nodig, dan was hij gemakkelijk te bereiken. Hij woonde in de Schrans, nu no. 105.[7.]

Vormden in het begin de Afgescheidenen in Leeuwarden met die in de omliggende dorpen één gemeente, omdat er groei in zat, besloot de kerkeraad in augustus 1836 over te gaan tot splitsing in drie kerken, nl. die van *Leeuwarden, Oenkerk* en *Suawoude*.

Wirdumers

Af en toe kwam een lid van de hervormde kerk in één van de dorpen in de buurt over naar de Afgescheiden gemeente in Leeuwarden. Een mooi voorbeeld hiervan hebben we in een brief van onttrekking, door *Dieuwke D. Hellema* te *Wirdum* in maart 1836 geschreven aan *G.T. Harders*, hervormd predikant te *Wirdum* (1829-'72)[8.] en door deze schriftelijk beantwoord.

Over beide correspondenten een enkel woord.

Garrelt Tiberius Harders was afkomstig uit *Oost-Friesland*, uit *Leer*, en had voor hij naar Wirdum kwam, al enkele Duitse kerken gediend. Zijn Duits accent is hij nooit kwijt geraakt. Al was hij een overdreven voorstander van de Evangelische gezangen, we kunnen hem ongetwijfeld een rechtzinnig dominee noemen, die zich ingespannen heeft het evangelie der vrije genade in eigen gemeente en daarbuiten te handhaven en uit te zaaien. Als zieleherder was hij heel trouw. Veel werk maakte hij ook van zijn catechetisch onderwijs. Het verhaal gaat, dat hij catechisanten die maar doorgingen met lachen en praten (wat meer gebeurt) eerst door zijn zwijgen tot de orde probeerde te roepen. Maar als dit middel niet baatte, kon hij wel eens uitvallen met de woorden: ‘Als jullie het lachen dan niet kunnen laten, moet je maar aan je doodkist gaan denken, dan zal je het lachen wel vergaan’. Ernstig kon hij waarschuwen tegen de zonde, want, zei hij eens: ‘Wie gaat *wandelen* in de raad der goddelozen, blijft zo licht *staan* op de weg der zondaren en zal, als God het niet verhoedt, straks *zitten* in het gestoelte der spotters’. De vaderlandse kerk heeft hij nooit willen verlaten.[9.] De gezaghebbende hervormde ds B. Nieuwold van Leeuwarden typeerde Harders in 1839 in een vertrouwelijk schrijven aan J.D. Janssen, een groot man op het departement van Hervormde Eredienst, als volgt: ‘Ds Harders, in de nabijheid van Leeuwarden wonende en lid van onze Klasse, ken ik in persoon. Hij is geen licht van de eerste grootte, denkt gemoedelijk, maar Evangelisch, en zoo zal hij dan ook wel prediken’.[10.]

Dieuwke Hellema - een dochter van de befaamde *Doeke W. Hellema*, boer onder Wirdum[11.] - was getrouwd met *Pieter Eelzes Hiemstra*, een gezien veldwachter in Wirdum. Haar zwager *Hette P. Hettema*, boer onder Hallum, was de erkende leider van de Afgescheidenen in Hallum.

Ook haar broer *Wieger* in Wirdum, een boekhouder, had zich bij de Afgescheidenen in Leeuwarden gevoegd en zou daar later ouderling worden. Haar broer *Hendrik* daarentegen was en bleef hervormd predikant in Achlum. We zien het, de Afscheiding ging soms dwars door de gezinnen heen.

Maar nu eerst de brief van onttrekking en de reactie van ds Harders daarop. Dieuwke motiveert haar weggaan uit de hervormde kerk met het argument, dat de leer vastgesteld op de synode van Dordrecht 1618/19 nu niet meer de leer was van de hervormde kerk. Als antwoord schrijft ds Harders haar een lange brief terug, gedateerd 'Van huis den 17 Maart 1836' en beginnend met: 'Dwalende zuster'. Hij meent, dat Dieuwke haar stap uit 'onbedachtzaamheid' heeft gedaan; daarom vermaant hij haar om haar zo nog de gelegenheid te geven de beslissing ongedaan te maken. Haar 'beweegredenen voor de onbedachtzame stap kunnen niet uit de bijbel zijn geput'. Hij betreurt met haar 'de gebreken onzer kerk' en wil die met haar bestrijden, maar we moeten 'onszelf' ook verbeteren. Toen hij pas in Wirdum was, had ze hem 'vergood'; nu wantrouwt ze echter zijn prediking en zal dus waarschijnlijk niet openstaan voor zijn vermaningen. Daarom laat hij haar hierbij Vader *Brakels Redelijke Godsdienst* toekomen met het verzoek pag. 594-616 'bedaard te lezen en te overdenken'. (Dit is deel I, hoofdstuk 25 met de titel: 'Men moet zich bij de kerk voegen, en bij haar blijven'.) 'Brakel toch zult gij ongetwijfeld met mij houden voor een man, die door den Heere geleerd was'. Wanneer ze dit heeft gedaan, 'dan kan het niet anders, of gij moet u op den grond neerwerpen, onder tranen uwe dwaasheid beschreijen en God in den Hemel om uwe bekering en om vergeving smeken'. Maar als zij onverhoopt in haar dwaling volhardt, 'niet naar de uitspraken van Gods Woord en naar de raadgevingen van wijze en godvrugtige mannen wil luisteren, laat mij dit dan maar met den vromen *Brakel*, die ik morgen, op zijn langst overmorgen weder terug verwacht, weten en aan uwe begeerte zal voldaan worden' (dan werd dus haar naam uit het hervormde lidmaten-register geschrapt).

We vragen hier terloops: Zou dit beroep op Brakel - dat de Afgescheidenen vaker hoorden - de aanleiding ervan zijn geweest, dat ds Van Velzen in het najaar van 1836 een heruitgave bezorgde van een verhandeling door Wilhelmus à Brakel in 1688 in Rotterdam uitgegeven, waarin deze aantoonde, dat Jezus alleen Koning is over zijn Kerk?[12.] Van Velzen voegde aan de herdruk van Brakels zeldzaam geworden geschrift een 'Voorwoord' van 5 pagina's toe, gedateerd Leeuwarden 30 september 1836, en een belangrijke Narede van 24 pagina's. In het 'Voorwoord' wijst hij aan 'hoe ijdel het voorgeven is dergenen die zeggen, dat Brakel tegen de afscheiding is', en geeft dan in een noot als bewijsplaatsen in Brakels *Redelijke Godsdienst* heel hoofdstuk 24 ('Van de Kerk') in deel I en 'voornamelijk op pag. 571 het antwoord op de derde tegenwerping'. We raadpleegden een editie Utrecht 1967 (waarin dit pag. 580

is) en lazen daar, dat, als er in een kerk *'overstromende gronddwalingen komen'*, alle ware gelovigen verplicht zijn zich dan van die kerk af te scheiden. Verder wijst Van Velzen nog op Redelijke Godsdienst, deel II, hoofdstuk 20 ('Van de belijdenis van Christus en van zijne Waarheid'), pag. 307 (dit is pag. 308 in de editie van 1967).

We blijven nog even bij de Afgescheiden Wirdumers. In de *Kroniek van een Friese boer* vonden we nog enkele belangrijke notities. Onder 20 april 1836 noteerde Doeke Hellema:

> De afgescheidene gereformeerde Kerk heeft op heden een algemeene dank-vast en bededag uitgeschreven, waaraan mijn zoon en dogter uit de buren ook deel hebben, welke zich mede afgescheiden hebben. Met hen zijn thans 7 afgescheidene te Wirdum.
> Ze zijn heden naar de Schrans gegaan alwaar hun predikant van Velzen woont, om de godsdienstoefening aan zijn huis mede bij te woonen.
> Algemeen (worden) de afgescheidene in hunne Godsdienstige Oefeningen beneden het getal van 20 ongestoord gelaten.[13.]

Het Hellema-huis aan de Grote Buren te Wirdum in zijn oorspronkelijke staat van omstreeks 1815. Uit: *125 Brandverzekering op onderlingen grondslag*, 37.

Vanuit Wirdum kwamen dus ook kerkgangers naar de Afgescheiden kerk in Leeuwarden. In het dagboek van Hellema lezen we onder 1 november 1836, dat zijn knecht de vorige avond met 4 andere jongelui van

Wirdum naar de stad waren geweest om ds Van Velzen te horen preken in een particuliere woning (dit zal wel bij J. Meyering aan de Voorstreek zijn geweest). De knecht en zijn kameraden ‘hadden bijzonder genoegen onder deze Godsdienstoefening gehad en waren zeer gesterkt geworden’.

Vader Doeke Hellema - altijd hervormd gebleven - stond sympathiek tegenover de Afgescheidenen en kerkte wel eens bij ds Van Velzen. Op een zondagmorgen in januari '37 ging hij met twee dochters ds Van Velzen in Wirdum beluisteren bij zijn zoon Wieger aan huis en hoorde hem ‘met bijzonder veel genoegen en stichting’. Maar 's middags bezocht hij weer de dienst in de hervormde kerk. Toen deze was afgelopen, wilde hij nog een poosje bij zijn zoon in de ‘buorren’ op visite. Daar was Van Velzen echter nog niet klaar. Afgescheiden dominees preekten lang! En zo kon Hellema nog mooi een gedeelte van de ‘toepassing’ in de preek van Van Velzen meenemen. Die toepassing was voor vele luisteraars het meest geliefde onderdeel van een preek. Als de dominee daar aan toe was gekomen dan verdubbelde zich de aandacht. Hellema senior vond Van Velzen blijkbaar een fascinerende figuur, want hij bracht verder de hele avond in diens gezelschap door. Gespreksstof was er genoeg! Voor beide partijen.

In zijn dagboeknotities van 23 januari 1837 maakt Hellema ook melding van een volksoploop, die op 15 januari bij het huis van Meyering had plaats gevonden, toen Van Velzen daar preekte. De bezoekers kwamen er vrij goed af en het huis bleef onbeschadigd ‘behalven alleen de schel’. We komen er straks op terug. Vader Hellema besluit zijn notitie met zijn bewondering voor Van Velzen uit te spreken. Hellema heeft zich zeer over deze jonge man, die hij voor het eerst persoonlijk had leren kennen, verwonderd. Wat een kalme en bedaarde gemoedsgesteldheid onder alle leed, smaad en verguizing, terwijl hij bovendien soms in levensgevaar verkeerde. ‘Geen enkele klagte heb ik van hem gehoord, maar in alles [was hij] gelaten, zelfs in den druk van zijne huislijke omstandigheden, daar zijne zeer jonge beminnenswaardige vrouw aan eene bloedspuwing laboreerd’. Alleen de uitbreiding van het hemels koninkrijk is zijn doel, zijn wens en lust, aldus Hellema.[14.] Het is waar, Van Velzen heeft veel, zeer veel voor de Afgescheiden kerken mogen betekenen. In een aparte paragraaf aan het eind van onze schets over Leeuwarden zullen we nog enige aandacht schenken aan de Afgescheidenen in Wirdum.

De vijandige volksgeest

We zagen al even, dat het in het begin voor de Afgescheidenen riskant was hun samenkomsten te houden, tenminste met meer dan 20 personen. De politie was wantrouwig en werd van hogerhand tot waakzaamheid aangespoord. Zo meldde assessor A.H. Palsma namens de griet-

man van Leeuwarderadeel aan de Gouverneur, dat op 3 en 4 april 1836 bij ds Van Velzen aan huis, die kort geleden ‘in de Schrans onder den dorpe Huizum’ was komen wonen, enige bijeenkomsten van separatisten waren gehouden, alle echter door minder dan 20 personen bezocht. Streng voegde hij eraan toe, dat hij dergelijke vergaderingen van meer dan 20 bezoekers desnoods met geweld uit elkaar zou jagen (wilde hij de Gouverneur zijn ijver tonen?). Zoiets bleef natuurlijk niet geheim en dus kwam de baan vrij voor uitbarstingen van volkswoede. We hebben enige processen-verbaal daarvan kunnen opsporen. Ook de kerkeraadsnotulen, in het eerste notulenboek, maken er melding van, zodat we het volgende beeld krijgen.

Rel 15 januari 1837

Op zondagmorgen 15 januari 1837 waren de ‘policie-bedienden’ van de stad Leeuwarden, nl. *Anske Wybes Postma* en *Henderikus Voet*, op last van de commissaris van politie naar het huis van *Janus Meyering*, winkelier, wonende ‘bij de Vischmarkt’ (op de Voorstreek), gegaan. Ze moesten controleren of er in diens woning een bijeenkomst van meer dan 20 personen werd gehouden. Daar aangekomen, vonden ze de deur dicht en ondanks herhaald ‘schellen’ werd niet opengedaan. Maar enige ogenblikken later kwamen 2 à 3 personen naar buiten en zo kregen de agenten kans naar binnen te komen. In de kamer troffen ze ongeveer 50 personen aan. Dat was dus wel even meer dan 20. *Van Velzen* was de voorganger geweest; de bewoner van het huis, *J. Meyering*, had tijdens de dienst gecollecteerd.

De politie-mannen besloten hun kort verbaal met het noteren van de namen en woonplaats van de aanwezigen. Die lijst is voor ons o.a. van belang, omdat we nu aan de weet komen, hoeveel ‘buitenmensen’ zo'n kerkdienst van de Afgescheiden kerk in Leeuwarden bezochten. We zetten soms een enkele bijzonderheid tussen haakjes achter de namen.

De namen *Van Velzen* en *Meyering* zijn al genoemd. Verder waren het:

Pieter Ottes de Jong van Wolvega (één van de vooraanstaande Afgescheidenen in die streek)
Cornelis Jelles van Dijk van Scharnegoutum
Jurjen Klazes van der Heide van Snakkeburen onder Lekkum
Adrianus Pels en *vrouw* van Leeuwarden
Douwe Bruinsma uit de Schrans onder Huizum
Tetman Pieters Hettema van Miedum
Jan Tjerk Feenstra van Leeuwarden
Wieberen van der Veen van Leeuwarden
Jan Jans André van Hallum (een bekend Afgescheidene in Hallum)
Klaas Gerbens Rienstra van Hempens
Klaas Wytzes van der Veen van Buitenpost
Tjepke Andries Ringnalda van Lekkum

Dirk van Uiting van Leeuwarden
Pietertje Annes Hiemstra van Wirdum
Tietje Sytzes Zijlstra, weduwe van Cornelis Cattje van Leeuwarden met een kind
Roelof Siemens Snijder, wonende in zijn schip, gedomicilieerd te Slogteren
Pieter Dirks Sandra van Teerns (bij Hempens)
Hendrik Jans Wind van Rottum (de latere Afgescheiden dominee van Leens)
Gele Jacobus van der Veen van Leeuwarden
Aagtje Klazens van der Woude, wed. P.L. van der Veen, wonende in het schip, gedomicilieerd te Steenwijk.
Antje Durks, wed. Pieter Abs van der Veen, wonende in het schip, gedomicilieerd te Bergum
Jan Roelofs Snijder, schippersknecht, gedomicilieerd te Slogteren *Janke Sytzes Zijlstra*, van Leeuwarden
Anna Catharina van Velzen uit de Schrans onder Huizum (de zuster van ds Van Velzen, die in 1841 zou trouwen met ds P.M. Dijksterhuis.
Lussien Hendriks Klooster van Ruinerwold
Hinke Ludserds Fokkens van Lekkum
Jan Schippers uit de Schrans onder Huizum
Romktje Piebes wed. Bielinga, van Oldegalileën bij Leeuwarden
Folkert Idzerda van Roordahuizum
Douwe Gerrits de Jong van Leeuwarden
Jetze Jetzes Posthumus de Haan van Leeuwarden
Arend Paskal (er staat Pascat) van Leeuwarden (een 54-jarige koopman, wonende op een schip)
Pieter Rienks Hof van Leeuwarden
Rienk Klazes Hof van Haulerwijk
Antje Teekes Koopmans van Lutkewierum
Trijntje Jacobs van Dijk van Scharnegoutum
Maryke Ysbrands Hoekstra van Camstraburen bij Leeuwarden
Gerben de Jong van Camstraburen bij Leeuwarden
Trijntje Arjens Koger van Leeuwarden
Anne Jacobs Postma van Leeuwarden
Sjoerd Sjoerds Visser op het Vliet bij Leeuwarden
Sjoerd Johannes Winkel van Leeuwarden
Foppe Rienks Hof van de Haulerwijk

Hier hebben we dus een lijst met namen van personen, die in 1837 bij een Afgescheiden kerk waren aangesloten of daarmee sympathiseerden. Onder hen waren 10 bezoekers die ver buiten Leeuwarden woonden en ook nog enige schippers.

Behalve het proces-verbaal van deze godsdienstoefening van 15 januari 1837 - dat we zojuist hebben weergegeven - vonden we ook in de kerke-

raadsnotulen een verhaal over het gebeurde van die avond. Omdat het ons verscheidene levendige bijzonderheden aanreikt, laten we het hier samengevat volgen.

Toen ds Van Velzen die avond bij J. Meyering aan huis aan het preken was, waren ineens enkele politie-mensen de kamer komen binnenstappen. Buiten stond een vijandige menigte te joelen en te schreeuwen, zodat de commissaris van politie verklaarde het huis niet te kunnen beschermen als het donker werd. Daarom raadde hij ds Van Velzen dringend aan het huis te verlaten. Deze ging, maar werd buiten gevolgd door een jouwende en scheldende troep. Van Velzens grote vrees was, dat de menigte hem tot zijn woning in de Schrans zou volgen en dat, terwijl zijn vrouw ernstig ziek lag en niet meer tegen emoties was bestand. Vindingrijk als hij was en geholpen door de commissaris, ontweek hij zijn vijanden door op de juist voorbijvarende Franeker trekschuit te stappen en mee te varen tot Ritsumazijl (een paar km ten westen van Leeuwarden aan de trekvaart naar Franeker en Harlingen gelegen). Vandaar keerde hij lopend naar huis terug. Sommige van zijn hoorders, die op eigen houtje bij de komst van de politie uit het huis van Meyering gevlucht waren, hadden nog klappen opgelopen. Aldus het verhaal.

De rel zojuist beschreven zou niet de laatste zijn. Op *1 augustus 1837* ging het weer mis, op 2 plaatsen zelfs. Die dinsdag bevonden zich ook ds De Cock en ds Van Raalte in Leeuwarden. Dit was niet onopgemerkt gebleven, want toen ds Van Velzen zich 's avonds naar Meyering op de Voorstreek begaf om zijn beide collega's te spreken, trof hij voor diens huis ‘een troep jongens’ aan, die zodra ze hem zagen begonnen te schreeuwen en te schelden en hem de weg versperden. Van Velzen liet nu de commissaris van politie roepen. Deze beval ds Van Raalte en ds Van Velzen het huis te verlaten, wat ze eerst weigerden, maar toen de commissaris zijn bevel ‘in naam des Konings’ herhaalde, gehoorzaamden ze toch ‘om ook de harde heeren onderdanig te wezen’. De Cock mocht blijven, omdat hij bij Meyering logeerde. Van Velzen nam Van Raalte mee naar huis. Toen ze echter op straat kwamen, werden ze - aan hun predikantskostuum waren ze dadelijk herkenbaar - met een geweldig gejoel en gejouw ontvangen; ook werd er met stenen gegooid. Tussen 2 politie-agenten in liepen beide Afgescheiden dominees de stad uit naar de Schrans, waar Van Velzen woonde. De menigte kwam er achter aan, scheldend en tierend. Bij zijn woning gekomen, wilde Van Velzen met zijn gast naar binnen gaan. Maar nu brak a.h.w. de hel eerst goed los. Stenen vlogen met zo'n kracht door de ramen, dat ze binnen ook nog het meubilair beschadigden. Daarom liepen *Van Velzen* en *Van Raalte* de straatweg nog maar een eindje verder op om de volkswoede te ontwijken. De politie hield intussen het gepeupel tegen en na enige tijd kon Van Velzen met zijn logé ongehinderd de voordeur van zijn woning binnenstappen. Hij was eindelijk thuis!

De volgende dag deed hij bij de officier van justitie zijn beklag over de

gepleegde baldadigheden en vernielingen. Dit haalde echter niets uit: hij ontving geen enkele schadevergoeding. Grietman Van Camminga liet de hele nacht en de eerstvolgende avonden het huis van Van Velzen bewaken; maar de rust werd niet meer verstoord.[15.] Op kosten van de kerk zijn later de bij Van Velzen ingegooide ramen hersteld. Ondanks alle vervolging ging Van Velzen moedig door met zijn pogingen tot reformatie van Gods kerk. In februari '37 ontving hij een beroep naar de gemeente van Amsterdam, maar hij bedankte. Enkele jaren later zou hij wel dominee in Amsterdam worden. Voorlopig bleef hij dus nog in Friesland.

Uit de kerkeraad

In Leeuwarden moest de zeer kleine kerkeraad, na het vertrek van de ouderlingen S.G. Algra en J.L. Fokkens naar de gemeente van Oenkerk, nodig worden aangevuld. Want alleen ds Van Velzen en diaken Meyering waren overgebleven. In februari 1837 werd de al eerder genoemde *Wieger D. Hellema* van Wirdum tot ouderling gekozen en op 22 maart door ds Van Velzen in het ambt bevestigd. Met hem had een figuur in de kerkeraad zijn intree gedaan, die wist wat hij wilde; diaken Meyering was trouwens ook wat mans. Beiden waren sterke persoonlijkheden.

Aan het eind van het jaar 1837 kwam er een nieuwe ouderling bij, *Jentje Bakker*, die al in de gemeente te *Deersum* (aan de oude straatweg Sneek-Leeuwarden gelegen) dezelfde functie had vervuld, maar naar *Wirdum* was verhuisd en kerkelijk nu dus bij Leeuwarden hoorde. Hij werd daar zonder meer als dienstdoend ouderling overgenomen, maar verdween weer even gauw. We komen zijn naam slechts éénmaal in de presentielijst tegen.

In mei '38 kwamen er 2 nieuwe diakenen in de kerkeraad: *Hendrik Danig* van *Roordahuizum* en *Cornelis Bokma*, meester-smid in de Schrans onder Huizum.[16.] Het lag bij Bokma alles wat moeilijk. Hij was duidelijk een mystieke figuur. In januari '38 was hij met Lolkje Annes Ratsma, vrouw van H. Mulder, winkelier te Leeuwarden, op de kerkeraad verschenen. Beiden hadden de wens te kennen gegeven zich bij de gemeente aan te sluiten. Ds Van Velzen ondervroeg hen over hun ‘zielstoestand’ en over de redenen waarom ze zich bij de gemeente wilden voegen. Beiden legden rekenschap af van de hoop, die in hen was. Bokma had zichzelf ‘in de ellende waarin de mensch van nature verkeerd had, leeren kennen’ en begeerde ‘van harte alleen in Christus gevonden te worden’. Maar hij getuigde ook nog niet te kunnen geloven, dat Jezus zijn Zaligmaker was, hoewel hij menigmaal daarover ‘groote worstelingen’ had. Lolkje Ratsma vertelde, dat zij uit genade in haar Zaligmaker geloofde. Verder verklaarden beiden, dat zij zich met geen ander kerkgenootschap konden verenigen en ‘deze Gemeente als de Gemeente des Heeren’ erkenden. Bokma zei er helemaal klaar mee te zijn

om zich aan te sluiten, maar Lolkje gaf te kennen, dat huiselijke omstandigheden het haar moeilijk maakten. Hierop legde ds Van Velzen er de nadruk op, dat ze verplicht waren zich bij de gemeente aan te sluiten, maar dat dit wel geheel vrijwillig moest gebeuren. Hij bad nu met hen en verzocht hen daarna om, als zij nu 'geheel bereidwillig waren zich bij de gemeente aan te sluiten, om dit staande als voor den Heere te betuigen. Nadat zij hieraan voldaan hadden, ontvingen zij de zegen en hebben de acte van afscheiding van het Nederlandsch zoogenaamd Hervormd Kerkgenootschap geteekend'. We zien het, Van Velzen stelde ook duidelijk de kerkvraag. Met Bokma is het niet goed afgelopen: hij is in 1847 van de gemeente afgesneden.

In de jonge gemeente van Leeuwarden werd door Van Velzen ook orde op zaken gesteld wat het *huisbezoek* betreft. Daarop zou in de eerste plaats gevraagd worden naar de 'zielstoestand' en de 'wandel' van de leden; ook zou moeten worden gesproken over het bidden en het bijbellezen in huis en over de manier, waarop men de zondag doorbracht. De huisbezoekers moesten 14 dagen later rapport van hun bevindingen uitbrengen en de persoonsgegevens van de gemeenteleden als geboortedatum etc. noteren en doorgeven 'opdat de kerkboeken in goede orde mogten worden gebragt' (kerkeraad 8 december 1837).

Van Velzen bleek een man met organisatorisch talent te zijn. Hij overzag alles en hield als een ware 'opziener' van de gemeente toezicht op alles wat zich daarin afspeelde, bedachtzaam en krachtig tegelijk. Hoe serieus hij zijn taak opvatte en hoe bekwaam hij leiding gaf, daarvan vinden we een illustratie in de notulen van 28 oktober 1837.

Er was door alle gemeenten in de provincie een *biddag* gehouden, uitgeschreven door de Provinciale kerkvergadering. Van Velzen informeerde hoe die in Leeuwarden was verlopen; zelf had hij die dag in een andere gemeente gepreekt. Het bleek, dat in Leeuwarden 'op die dag de gemeente gedurig te zamen was geweest met vasten, bidden en lezen', maar dat zich toch enkele 'ongeregeldheden' hadden voorgedaan. De winkel van de ouderling, waarvoor diens vrouw - die niet tot de gemeente behoorde - de zorg had, was op de biddag niet gesloten geweest. Hij verdedigde zich met te zeggen, dat hij dit wel 'door uitoefening van zijn gezag' had kunnen bereiken, maar dat hij 'liever in deze zaak zachtheid gebruikt had'. Van Velzen meende, dat er 'liever strengheid behoorde gebruikt te worden om Gods geboden te doen onderhouden, dan door zachtheid die te laten overtreden'. Hij wekte de ouderling op deze misstap openlijk te erkennen. Ook diaken *J. Meyering* kreeg een beurt. Van hem was de 'kraam', waarmee hij gewoon was de jaarmarkten af te reizen, die biddag open geweest, al had hij er zelf niet in gestaan. Meyering beleed zijn schuld en zei zich aan het oordeel van de overige broeders te onderwerpen. Dat oordeel was geen censuur, maar een herinnering aan de uitspraak van Gods Woord: 'Indien wij onze zonden belijden, God is rechtvaardig, dat Hij ons de zonden vergeve'. Op de volgen-

de kerkeraadsvergadering probeerde Meyering zijn schuld nog wat te verkleinen en wilde in de notulen opgenomen zien, dat zijn knecht tegen zijn uitdrukkelijk bevel de kraam had opengehouden. Gevat merkte ds Van Velzen op, dat er dan ook in moest, dat Meyering de overtreding van zijn 'dienstknecht' had kunnen voorzien.

Op diezelfde belangrijke kerkeraadsvergadering van 28 oktober 1837 kreeg Van Velzen de wens van sommige gemeenteleden te horen, dat hij - als hij zondags in de gemeente was - ook moest preken. Maar Van Velzen ging hierop niet in, omdat er, als hij voor meer dan 20 personen preekte, meteen weer vervolging en boete te verwachten viel. Daarom was het beter tevreden te zijn met het in de bijeenkomsten voorlezen van preken 'van godzalige voorvaders'.

Hoe diep het bijgeloof er nog in zat, blijkt uit de geschiedenis met de weduwe *Katje (Tietje Sytzes Zijlstra)*, van wie het gerucht ging, dat ze zich aan 'toverij' schuldig maakte. De gemeente werd zelfs door de vele geruchten 'geschud'. Van Velzen riep nu een gemeente-vergadering bijeen om de zaak te onderzoeken. Aan ieder persoonlijk vroeg hij of men iets zeggen kon over de gegrondheid van het gerucht. Al dadelijk werd duidelijk, dat niemand een bewijs van de 'toverij' van de weduwe kon aanvoeren, maar dat sommige leden alleen 'door invallende gedachten' en door een bepaalde manier van doen van de vrouw het vermoeden van toverij hadden opgevat (en uitgesproken). Om de weduwe te beschermen vermaande de kerkeraad allen, zich niet schuldig te maken aan laster en eensgezind te zijn, zodat 'de gemeente in liefde mogte gebouwd worden'.[17.]

In de kerkeraadsvergadering van 22 december 1837 deelde diaken Meyering mee, dat hij begonnen was met het geven van *catechisatie* en daarbij het *Kort Begrip* gebruikte. Ongeveer 17 personen volgden zijn catechetisch onderwijs, onder wie ook enkelen, die zich nog niet bij de gemeente hadden aangesloten. Diezelfde avond bracht ouderling Hellema rapport over het *huisbezoek* uit. Voor zover dit had plaatsgevonden, was er over het algemeen reden over de 'toestand der leden verblijd te wezen'. Hij voegde eraan toe 'dat ook bij de meesten onderworpenheid werd gevonden in de wegen des Heeren'. Niet in alle gezinnen echter werd regelmatig Gods Woord gelezen. Maar waar dit wel gebeurde, bleek het 'een gewigtig middel tot versterking des geloofs te wezen'.

De gemeente kwam samen zowel bij *J. Meyering* als bij *Jan Jans Schippers* aan huis. Maar ongehinderd bleef men niet. Toen op zaterdag *31 december 1837* de gemeente weer eens bij Schippers in de Schrans vergaderde en ds Van Velzen 'wegens de verhindering der openbare prediking een predicatie uit een boek voorlas', kwam de grietman in hoogsteigen persoon binnen. Er waren meer dan 20 hoorders. Dus eiste de grietman, dat men uit elkaar ging, aan welk bevel sommigen die niet tot de ge-

meente behoorden, gehoor gaven. De zaak kwam voor de rechtbank in Leeuwarden, met als gevolg dat aan Van Velzen *f* 100,- en aan Schippers, een 39-jarige koopman, de bewoner van het huis, *f* 8,- boete werd opgelegd.

Het jaar 1837 is voor Van Velzen een heel moeilijk jaar geweest. Dag en nacht was hij in de weer, nu hier en dan daar. Vervolgingen en molestaties bleven hem niet bespaard; soms was hij zelfs in levensgevaar. We gaven al enkele voorbeelden. Maar in mei van 1837 trof hem een zeer zware slag: hij verloor zijn jonge vrouw. Ze was al lang zwak en ziekelijk tengevolge van de tering (t.b.c.) waaraan ze leed en die haar krachten sloopte. Daardoor kon ze ook steeds minder de emoties verwerken, opgewekt door het vijandige optreden van de dorps- en stadsbevolking, waaraan haar man telkens bloot stond. In Leeuwarden werd soms het dienstmeisje met de kinderwagen, waarin de kleine Simon lag, niet met rust gelaten. Zelfs de dochters van de president van de rechtbank T.S. Tromp, ook nog Tweede Kamerlid, deden aan die ‘pesterijen’ mee. Toen Van Velzen hierover een klacht had ingediend bij de Gouverneur, antwoordde deze hem: ‘Mijnheer, hetgeen gij doet, kunt gij voor God en uw geweten niet verantwoorden’. Van Velzen heeft later zijn groot huiselijk leed aan dr L. Wagenaar verteld, die het als volgt weergeeft: ‘Ik had een jonge vrouw, die ik liefhad, met wie ik dweepte - zij was sukkelend - tering. En als ik dan weer in levensgevaar was geweest, en zij hoorde 't, dan kwam er weer bloed. Ik heb veel geleden’, zo sprak hij en liep met grote schreden zijn studeervertrek op en neder.[18.]. Van Velzens vrouw is op 25 mei 1837 overleden, nog geen 21 jaar oud. Haar zoon is later een bekend uitgever in Kampen en ook lid van de Tweede Kamer geworden.

In het notulenboek van de Provinciale vergadering heeft Van Velzen zelf een door hem opgesteld verslag over de toestand van de Afgescheiden kerken in Friesland in 1837 opgenomen. Daarin memoreert hij het sterven van enkele leden:

> Onder de leden die in dit jaar door den dood uit dit leven gescheiden zijn, behooren ook een ouderling *P.J. Ferwerda* van de gemeente te *Marrum* en de vrouw van *Ds S. van Velzen*, genoemd *Johanna Maria Wilhelmina van Velzen*, geboren *de Moen*.
> Na langer dan een half jaar aan tering te hebben geleden en vooral in de laatste dagen zeer zware lichaamsbenauwdheden en smarten te hebben uitgestaan, terwijl ze daarenboven klaagde over duisternis voor haar ziel, omdat zij geen vermogen gevoelde tot den Heere en Zijn genadetroon te kunnen doordringen, en het haar was alsof de Heere zich voor haar verborg, ondervond zij in de laatste uren op aarde nog een grote verandering. Hare pijnen waren weggenomen, met kinderlijk vertrouwen gaf zij te kennen in Hem te geloven, die goddelozen en ook haar om niet

> rechtvaardig maakt, en, nadat zij vooraf nog te kennen gaf, het halleluja reeds te horen, ontsliep zij zeer zacht'.[19.]

Van Velzen voegt eraan toe: 'Zo zij ons oog op het einde gericht'. Dit was bij hem zeker het geval. Hij wist zich van God geroepen en bleef standvastig, onwankelbaar, altijd overvloedig in het werk des Heeren, wetende, dat zijn arbeid niet vergeefs zou zijn in den Heere 1 Cor. 15:58.

We willen deze paragraaf besluiten met het doorgeven van de volgende ontroerende bijzonderheid. Toen ds Van Velzen op 14 december 1836 zijn 27e verjaardag vierde, kreeg hij van zijn jonge vrouw heel toepasselijk cadeau een bekend boek van de oude schrijver *Jacobus Fruytier*, die van 1700-1731 hervormd predikant te Rotterdam is geweest. Het was *Sions Worstelingen of historische samenspraken over de verschelde en zeer bittere wederwaardigheden van Christus kerke met openbare en verborgen vijanden*. Dit exemplaar is bewaard gebleven. Voorin lezen we de door Van Velzen eigenhandig ingeschreven woorden: 'Present van mijn vrouw op mijne zeven-en-twintigste verjaardag.

Deze verjaardag is de laatste die mijne vrouw met mij hier op aarde heeft beleefd'.[20.]

C. Het jaar 1838

We zagen al, dat *Cornelis Bokma* en *Lolkje Ratsma*, vrouw van H. Mulder in januari '38 tot de gemeenschap der kerk waren toegelaten. In april werden *Jan Jogchems Beetsma, H.H. Mulder* en *Fokje van Saalen* lid. Mulder had nog wel enig gemoedsbezwaar, maar Van Velzen wist dat weg te praten en weg te bidden. Van Velzen beschikte over een sterke overtuigingskracht en dat maakte hem geschikt om leiding te geven.

Hij had het zeer druk. In alle seizoenen met de (onverwarmde) vervoersmiddelen van die tijd de gemeenten langs in dorp of stad om te preken, om talloze vergaderingen van allerlei aard te presideren, het kerkverband te laten functioneren, 'twistige' gevallen op te lossen en - dit moet er bij hem zeker bij - de strijd tegen het oefenen te voeren.

Het is duidelijk, dat van zijn krachten veel werd gevergd. We geven een voorbeeld uit Leeuwarden. Op zondag 6 mei '38 had hij in de woning van Schippers in de Schrans 3 maal gepreekt, een bejaarde en 6 kinderen gedoopt, 3 huwelijken bevestigd, het Avondmaal bediend en de verkiezing van 2 diakenen geleid. Die nieuwe diakenen waren geworden *Hendrik Danig* van Wirdum en *C. Bokma* van de Schrans (pas enige maanden lid, zoals we al zagen). Drie dagen later (9 mei '38) wilden weer 2 personen zich bij de kerk voegen: *Ietje Jetzes Terpstra*, vrouw van Klazes Gadzes Hiemstra, arbeider te Blessum, en de vrouw van de bakker te Huizum.[1.] Meyering zei, dat de eerste een vrome vrouw was. Over de

tweede zou men informatie inwinnen.

In dezelfde vergadering maakte Meyering er aanmerking op, dat het kind van H. Mulder, toen het een paar dagen geleden gedoopt werd, al 15 jaar oud was en eigenlijk vooraf belijdenis had moeten afleggen. Ook had hij bezwaren tegen de kleding van de kinderen van Mulder, waaraan ook sommigen in de gemeente zich geërgerd hadden. Wat het eerste punt betrof, ds Van Velzen merkte op, dat de dopeling in verstand nog helemaal een kind was, maar wel een kind van gelovige ouders, zodat hij zich verplicht had gezien het te dopen. Die kleding vond ds Van Velzen ook wel enigszins aanstotelijk. Hij had dit dadelijk na de dienst ook tegen de ouderling gezegd, maar geen vrijmoedigheid gevonden om daarom de doop na te laten. Ook had hij dit niet in het openbaar willen bestraffen 'opdat aan de jaloersheid of afgunst bij anderen geen voldoening zou gegeven worden'. Bovendien had men dan de ouders vooraf apart moeten vermanen om hen zo te verbeteren en niet te verbitteren. Dit was o.i. wijs gezien van ds Van Velzen! Nòg was diaken Meyering niet uitgesproken. Hij was blijkbaar in een zeer kritische bui. Hij begon tenminste nu te ageren tegen de gekozen diaken *C. Bokma*, die aan 'gewinzucht' zou lijden. Het ging over het aankopen van een huis voor de kerk. De vergadering sprak uit, dat Bokma zich op dit punt moest 'beproeven', maar dat zijn bevestiging als diaken wel zou doorgaan.

Deze kerkeraadsvergadering van *9 mei 1838* is de laatste geweest, die ds Van Velzen heeft genotuleerd. Enkele dagen later (12 mei) is hij naar Wanswerd verhuisd, waar ouderling P.S. v.d. Woude een woning voor hem had beschikbaar gesteld. Ouderling Wieger Hellema ging nu de notulen schrijven.

Meyering werd steeds hardnekkiger en agressiever. In de vergadering van 11 juli 1838 verklaarde hij Bokma niet als zijn mede-diaken te kunnen erkennen, zolang zijn eerste aanklacht ('gewinzucht') niet was onderzocht. Tot zolang beschouwde hij ook de kerkeraadsvergaderingen als onwettig. Gelukkig slaagde de classis erin deze twist nog bij te leggen. De vergadering meende, dat die twist voortkwam 'uit bekrompen nauwgezetheid voor de belangen der gemeente' en maande tot 'zachtheid'. In oktober lijkt alles weer vlak te zijn. Er was toen tenminste een kerkeraadsvergadering bij Bokma aan huis, die geopend werd door J. Meyering, die liet zingen ps. 119:3 en voorging in gebed. De goede verhoudingen waren hersteld.

Op de classisvergadering van november 1838, onder voorzitterschap van *Johannes L. Fokkens* (Oenkerk) bij Meyering thuis gehouden, was weer een kwestie uit Leeuwarden ter tafel. Het betrof een gezin, dat door een 'ergerlijke kleding' en door het verklaren van bede- en vastendagen voor roomse instellingen, ergernis gaf. Vermaningen hadden niet geholpen. En er was nog een punt: het ging met de verzorging van de armen niet goed, vooral tengevolge van 'gierigheid'. De classis meende terecht, dat de wortel van het kwaad moest worden opgespoord en ze

sprak nederig uit, dat de oorzaak van al die ergernissen was eigen blindheid en dwaasheid en dat de Heere zijn kracht door menselijke zwakheid en onkunde heen moest tonen.

Trouwens - aldus ds J. Douma - niet alleen voor Leeuwarden, maar voor heel Friesland gold dat. In zijn verslag van de toestand der kerken in 1838 schreef ds Van Velzen, dat het een jaar was van 'moeite en duisternis', waarin weinigen zich bij de Afscheiding hadden gevoegd, in *Boornbergum* en *Blija* zich velen van de gemeente hadden afgekeerd, veel onenigheid over het oefenen voorkwam en de vervolging nog voortduurde.

Toch waren er ook lichtpunten. Friesland was voor scheuring bewaard en terwijl ds Van Velzen meer dan 100 maal had gepreekt was hij in 1838 slechts tweemaal beboet. Eveneens kon melding worden gemaakt van 'enkele gevallen van bijzondere werking des Geestes tot bekeering van zondaars en tot losmaking of vertroosting van gebondenen of bekommerden'.

D. De periode van ds R.W. Duin (1839-'40)

Het begon alles in 1839 niet moeilijk, maar mooi. In januari sloot zich een niet gering aantal personen bij de Afgescheiden kerk van Leeuwarden aan. Hun namen staan in het notulenboek van de kerkeraad genoemd:

Dirk Lautenbach (bakker te Huizum) met een jongetje van 10 jaar; *Douwe Bakker* (timmerknecht te Deinum), *Gerrit Kooistra* (arbeider te Huizum) en zijn vrouw *Maaike Ynia* met hun 3 kinderen; *Janke Lawerman* (getrouwd met *Jan Brandsma*, scheerder op het Vliet); *Dieuwke Laserman*, huisvrouw van Corn. Bakker (door hem verlaten), wonende op het Vliet, met 2 kinderen; *Neeltje S. Bakker*, huisvrouw van Oeds. S. Diemers, naaister te Deinum. Uit de rooms-katholieke kerk kwam over *Gerarda Gerritsen*, een weduwe. Belijdenis van hun geloof legden af *Ytje Jetses Terpstra*, huisvrouw van Klaas Gatzes, arbeider te Blessum, en *Jetske Ymes Hiemstra*, huisvrouw van Wopke de Haan, timmerknecht te Blessum.[1.]

Het zou nog mooier worden, want nog geen twee week later - dinsdag 22 januari 1839 - brak voor de gemeente van Leeuwarden weer een dag van grote betekenis aan. Ze kon een nieuwe predikant - ds R.W. Duin - in haar midden ontvangen als tweede predikant voor heel Friesland naast ds S. van Velzen. Uiteraard is hier een geschiedenis aan voorafgegaan, die we nu eerst moeten beschrijven.[2.]

Enkele jaren lang - we maken nu gebruik van een artikel van ds C. v.d. Woude - is ds Van Velzen de enige afgescheiden predikant van Friesland geweest. Zijn taak was echter voor één persoon veel te zwaar. Het voortdurend heen en weer reizen, het preken in het geheim, het altijd dreigend

gevaar van smaad en molestatie moet veel hebben gevergd van de kracht van deze man. Daar kwam nog bij zijn verantwoordelijkheid voor de leiding en de opbouw van de gemeenten, waarvan de ontwikkelingsgang voor een belangrijk deel zou worden bepaald door de lijnen die in de eerste jaren werden getrokken, terwijl al dit werk nog bemoeilijkt werd door de verdeeldheid en twist, die dan deze, dan gene gemeente in beroering bracht.

Aan de classis Sneek komt de eer toe het initiatief tot het beroepen van een tweede predikant te hebben genomen. De classis was van oordeel, dat de nieuwe predikant aan alle kerken van Friesland moest verbonden zijn om dan naast ds Van Velzen te werken. Men wilde niet, dat de één zich aan deze, en de andere zich aan een andere gemeente verbond, maar beide predikanten moesten naar hun vermogen alle gemeenten in Friesland bedienen. Deze gedachtengang werd blijkbaar beïnvloed door de begeerte om van de onderscheiden gaven van beide predikanten te genieten. Men zag voorbij, dat door een verdeling van de gemeenten tussen de beide leraars veel tijd bespaard, en veel kracht meer intensief kon worden besteed.

ds R.W. Duin

De man, op wie de classis Sneek het oog had gericht, was ds *Reemt Weerds Duin*, geboren in 1798, in Emden. Na daar in zijn jeugd de Latijnse school te hebben bezocht, werd hij in september 1823 als theologisch student aan de academie van Groningen ingeschreven, waar in die tijd vele Oost-Friezen studeerden. (Hendrik de Cock had in dat jaar, net afgestudeerd, die hogeschool verlaten.) Over het gehalte van de colleges in de theologie was Duin maar slecht te spreken. In één van zijn brochures schreef hij later, dat '...Herman Muntinghe en zijn gelijken de Academie te Groningen begonnen te verpesten, aan welke Academie onze studerende jeugd voornamelijk het hooger onderwijs ontvangt'.[3.]

In september 1827 werd Duin tot Pastor bevestigd in het dorpje *Jarssum* (O.Fr.). Slechts kort heeft hij daar gestaan, want reeds een jaar later vertrok hij naar de gemeente te *Veenhusen* (O.Fr.), waar hij tot 1831 is gebleven, toen hij wegens een wanhopige, innerlijke strijd ontslag vroeg. Deze zielestrijd had mee als oorzaak het schromelijk verval in de gereformeerde leer en tucht, die hij in heel Oost-Friesland opmerkte. Hij kreeg wroeging, dat hij lafhartig had gezwegen, terwijl hij had moeten spreken. Bij een bezoek aan de pastorie in Veenhusen, vonden we nog het trouw- en doopboek uit die tijd. Daaruit noteerden we, dat de 31-jarige *Reemt Weerds Duin* op 26 november 1828 in Veenhusen getrouwd is met de 33-jarige *Alida Brouwer*, beiden te Emden geboren. Het huwelijk is bevestigd door ds F. Hamer te Neermoor, die op 14 februari 1830 ook het zoontje Niklaas, geboren 27 januari doopte. Zou ds Duin toen zelf ziek zijn geweest?

In Nederland was ds Duin geen onbekende. Was hij in 1828 al in het

zeer bevindelijke *Balk* (Fr.) beroepen geweest, in 1833 kreeg de weer van zijn overspanning herstelde ds Duin een beroep uit *Drogeham* (Fr.). Maar nu werd dit door de bevoegde instantie geblokkeerd. Volgens de Koning was ds Duin immers 'door krenking in het hoofd niet bekwaam'.[4.]

In ditzelfde jaar had het Provinciaal kerkbestuur van Groningen in Emden informatie over de kerkelijke positie van ds Duin verzocht en in augustus 1833 als antwoord ontvangen, dat deze geen bevoegdheid meer had in Oost-Friesland te preken, omdat hij geschorst was. Van deze beslissing werden nu ook de klassikale besturen in Groningen op de hoogte gesteld. Dit was voor De Cock aanleiding om op 19 oktober 1833 (twee maanden voor zijn schorsing) bij de scriba van het klassikaal bestuur van Middelstum zijn bevreemding erover uit te spreken, dat Duin ook in Groningerland niet mocht voorgaan. Het kwam hem 'verdacht' voor, omdat ds Duin verscheidene keren in de provincie Groningen had gepreekt en zelfs in Friesland beroepen was. De Cock kende Duin niet persoonlijk, maar had

> meermalen gehoord, dat hij byzonder vrijmoedig voor de naam en zaak des Heeren mogt uitkomen, en alle hoogtte ter neder werpen, die zich verheft tegen de kennis van God en van Christus.
> Ik hoop immers niet, dat onze zogenaamde verlichtte en verdraagzame eeuw dit voor de grootste misdaad houdt, en dat daarin zijne onbevoegdheid bestaat voor de predikstoel.
> Het antwoord was formeel-ontwijkend.[5.]

Stond De Cock eerst sympathiek tegenover Duin, een paar jaar later ontstond er verwijdering tussen beide mannen: Duin was een groot voorstander van gezangen in de kerk, De Cock was fel tegen.[6.]

Ds. Duin was dus vanaf 1831 buiten vaste bediening. Door zijn toenemende ijver voor de reformatie van de Hervormde kerk, raakte hij met de kerkelijke autoriteiten in Oost-Friesland in conflict. Dit conflict verscherpte zich vooral, toen hij een boekje publiceerde *'Emdens en Oost-Frieslands geestelijke hoerdom; of ontrouw aan den God der vaad'ren, opengelegd en aangedrongen door R.W. Duin'*, Amsterdam, 1837. De titel was ontleend aan Jeremia 13:27. In scherpe taal wordt in dit boekje de zonde van de kerk bestraft, met het gevolg, dat het boekje verboden werd en de schrijver onder censuur kwam te staan. Kort daarop scheidde hij zich af van het Hervormd Kerkgenootschap in Oost-Friesland.[7.]

Ook in enkele andere brochures gaf ds Duin blijk van zijn reformatorische gezindheid. Het zijn *Rondborstige protestatie of ernstige en vrijmoedige betuiging tegen het schromelijk verval in de leer en tucht der Gereformeerde Kerk te Emden en in geheel Oostvriesland*, Amsterdam, 1838 en een geschriftje met de klinkende titel *Reformatie, Reformatie! Zij onze zinspreuk*, Amsterdam, 1838. Zo kreeg de naam Duin in de kring van de Afgescheidenen spoedig een goede klank. Het voorstel om

hem te beroepen, had bij de kerken in de classis Sneek dan ook algemene instemming gevonden, zodat deze classis op de Provinciale kerkvergadering van 1 januari 1839 rapporteerde, dat de beroepsbrief al verzonden was. Daarbij werd de vraag gesteld, of ook ds Duin niet voor de hele provincie kon worden beroepen.

Daarop werd op dinsdag 22 januari een buitengewone Provinciale vergadering gehouden. Ds Duin, die door de classis Sneek al beroepen was op een voorlopig vastgesteld traktement van *f* 660,- plus vrije woning te Scharnegoutum en dit beroep ook al aangenomen had, werd nu door heel de provincie beroepen. Hij zou uit de provinciale kas *f* 850,- per jaar ontvangen met een vrije woning in Leeuwarden. Bovendien zouden de onkosten voor briefport en reisgeld vergoed en het traktement uit de provinciale kas betaald worden.

Slechts enkele gemeenten waren niet zo vlot met het beroep meegegaan. In *Wolvega* was in de kerkeraad het bezwaar naar voren gebracht, dat ds Duin nog niet afgescheiden was. Toen men echter hoorde, dat hij 'aan het verdorven Hervormd kerkbestuur in Oost-Vriesland alle gemeenschap had opgezegd', was de tijd te kort geweest om hem nog voor de Provinciale vergadering te beroepen. De afgevaardigde, ouderling P.O. de Jong deelde echter mee, dat de gemeente gerekend wilde worden het beroep te hebben uitgebracht. In *Wanswerd*, waar de gemeente en ouderlingen wat geprikkeld waren door een besluit van de Provinciale vergadering tegen het oefenen, was men op het vastgestelde uur zelfs niet opgekomen om te stemmen, zodat deze gemeente de enige was, die nog niet met de overige gemeenten in de provincie met het beroep had ingestemd.

In elk geval, er was nu officieel een beroep op ds Duin uitgebracht. In de vergadering binnengeroepen - hij was dus in het gebouw - nam hij het direct aan. Hij had hiervoor een 'aanwijzing' gevonden in Ezechiël 12:3: 'Daarom, gij menschenkind, maakt u gereedschap van vertrekking; en vertrek bij dag voor hunne oogen; en gij zult vertrekken van uwe plaats tot een andere plaats voor hunne oogen; misschien zullen zij het merken, hoewel zij een wederspannig huis zijn'. De vergadering besloot hem nog diezelfde middag om 5 uur door ds Van Velzen - wie dit wel was toevertrouwd - te laten bevestigen. Dan konden ook alle afgevaardigden van de zojuist gehouden Provinciale synode de plechtigheid nog bij wonen.[8.]

Het werd stampvol 'in ons gewoon kerkgebouw in de Schrans onder Huizum'. Niet alleen de gemeente van Leeuwarden en de ouderlingen die de Provinciale vergadering hadden bijgewoond, vulden het kerkgebouw(tje), er was ook een 'toevloed van een menigte die tot nog toe uitwendig niet in de gemeenschap der kerk deelde', van vele niet-afgescheidenen. Het kerkelijk leven van de Afgescheidenen begon dus de aandacht te trekken in het toen nog landelijke Huizum.

Van Velzen had als tekst gekozen Jes. 52:7: 'Hoe lieflijk zijn op de

bergen de voeten desgenen, die het goede boodschapt, die den vrede doet hooren; desgenen, die goede boodschap brengt van het goede, die heil doet hooren; desgenen, die tot Zion zegt: Uw God is Koning'.

In zijn preek wees Van Velzen de gemeente op het voorrecht, dat God 'die Koning is van Sion', nu 'een boodschapper des vredes en des heils' had gezonden. Zich tot ds Duin wendend, wees hij deze op diens dure verplichting eenmaal rekenschap af te leggen van zovele zielen aan zijn zorgen toevertrouwd. Vervolgens wekte hij de gemeenteleden op ervoor te zorgen, dat hun nieuwe herder en leraar zijn werk onder hen met vreugde en niet al zuchtende hoefde te verrichten. Toen het formulier van bevestiging van dienaren des Woords was voorgelezen en ds Duin op de gestelde vragen had geantwoord: 'Ja ik, van ganscher herten', sprak ds Van Velzen nog een korte zegenwens uit en eindigde met dankgebed.

De hoorders stonden al op om weg te gaan, toen de bevestigde predikant naar voren kwam en nog een 'kort en hartelijk woord' tot de gemeente richtte n.a.v. 2 Cor. 2:14-16: 'En Gode zij dank, die ons allen tijd doet triomfeeren in Christus en den reuk zijner kennis door ons openbaar maakt in alle plaatsen'. Ds Duin betoogde, dat hij in zijn preken niets anders wilde brengen dan de gekruisigde Christus en richtte zich apart tot hen, die nog niet waren 'uitgeleid', dus tot de niet-afgescheidenen.

Deze dag - schrijft ds Van Velzen - was voor ons een dag van blijdschap, 'want wij ondervonden de kennelijke blijken van des Heeren goedertierenheid en van de aanvankelijke vervulling der beloften van Ps 102:14 enz.' ('Gij zult opstaan, Gij zult U ontfermen over Zion, want de tijd om haar genadig te zijn, want de bestemde tijd is gekomen'). Verder schrijft Van Velzen: 'Ik heb groote hoop, dat de Heere dezen onzen broeder tot eene uitgebreide zegen voor Zijne Kerk stellen zal'.[9] Ach, wie kon toen nog de afloop van de korte periode, die ds Duin in Leeuwarden heeft doorgebracht, voorzien!

In de eerste maanden van 1839 ging alles nog goed en constateren we geen wrijving tussen de kerken en ds Duin. Daarom zetten we nu eerst onze tocht door de teruggevonden kerkeraadsnotulen van Leeuwarden voort.

In de vergadering van 11 februari 1839 werd als lid toegelaten *Trijntje Tjipkes Ypma*, huisvrouw van de latere diaken *Pieter Sandra*, boer te Hempens, vlakbij Leeuwarden gelegen. Ze zei al lang overtuigd te zijn van het bederf in de hervormde kerk, maar nog daarin gebleven te zijn om haar kinderen, die tot onderscheid van jaren gekomen waren, voor haar standpunt te winnen. Nu kon ze het er echter niet langer uithouden. Gevraagd naar 'de hope des eeuwigen levens' in haar - zo deed men dat toen - betuigde ze zeer emotioneel 'onder een vloed van tranen en sterke aandoeningen, die haar meermalen beletten te spreken, dat ze hongerig en dorstig was naar de enige troost in leven en sterven...' Het geloofsleven had in die dagen vaak een sterk gevoelsaccent.

Aanvraag om erkenning

In de volgende kerkeraadsvergadering deelde Van Velzen mee, dat de koning de Afgescheiden gemeente van Utrecht op haar aanvraag had erkend. Hij stelde voor te proberen als gemeente van Leeuwarden hetzelfde gedaan te krijgen. Daarvoor moest ook een huishoudelijk reglement worden overgelegd. Men besloot er geen gras over te laten groeien en begon dadelijk met het opstellen daarvan. Dat van Utrecht kon men immers niet letterlijk o vernemen.

Ouderling Hellema echter, die wat later op de vergadering gekomen was, bleek zeer grote bezwaren te hebben tegen de manier, waarop de erkenning zou aangevraagd worden.

1. Zo werd de eenheid van de kerk gebroken. Elke gemeente handelde immers naar eigen goedvinden.
2. Het beginsel van de Afscheiding werd verzaakt, want dit was geen terugkeer tot de Gereformeerde kerk, maar er werd een gemeente gesticht met een andere naam.
3. Jezus Christus werd als Koning van de kerk verloochend.
4. Volgens de koning moest elke kerk een ‘aanmerkelijk’ aantal leden bezitten, dus konden zeer kleine gemeenten nooit bescherming krijgen. Dit was scherpzinnig opgemerkt van Hellema.

Maar hij stond met zijn protest alleen en de zaak ging door. We hebben die aanvraag, gedateerd maart 1839, onder ogen gehad.[10.] Daarin worden als kerkeraadsleden opgegeven *ds R.W. Duin* en ouderling *J. Meyering* met de diakenen *C. Bokma* en *P.D. Sandra (ds Van Velzen* had inmiddels het beroep naar Amsterdam aangenomen).

Het stuk telt de namen van totaal 42 ondertekenaars, wonende in Leeuwarden of Leeuwarderadeel (voor stad en deel elk 21 namen).[11.] Aan de hand van het Volkstellingregister 1839, dat de toestand per 1 januari 1840 aangeeft, hebben we geprobeerd de namen van de stedelingen wat doorzichtiger te maken. We geven zo mogelijk de voornamen voluit en zetten een aantal bijzonderheden achter de naam.

De grietman van Leeuwarderadeel, *Van Cammingha* en de burgemeester van Leeuwarden *Thijs Feenstra* gaven o.a. de volgende kanttekeningen bij namen van de ondertekenaars:

Allen behoorden tot de stand van de *dagloners* met uitzondering van *H.H. Mulder* en *J. Meyering*, die een kleine handel in manufacturen dreven, en *Cornelis Bokma*, grofsmid, *J.J. Schippers* ‘in 't klein negotie doende’ en *P.D. Sandra*, boer te Hempens (als zijn woonplaats wordt soms ook Teerns opgegeven).

De ondertekenaars uit Leeuwarderadeel woonden verspreid in de grietenij, sommigen op een afstand van één of twee uur van de stad. Zo te zien (‘op het uiterlijk voorkomen’) schijnen het grotendeels eenvoudige mensen te zijn, waarvan het verreweg de meesten beter past iets te ontvangen dan te geven.

Grietman en burgemeester waren van oordeel, dat de 42 onderteke-

naars volstrekt niet in staat zouden zijn de kosten van kerk en eredienst en van het onderhoud der armen op te brengen. Over *R.W. Duin* schrijven ze, dat hij volgens ingewonnen informatie een man is 'zonder tijdelijke middelen', maar door zijn vrouw tamelijk gegoed is geworden; dat hij in *Groningen* heeft gestudeerd en predikant is geweest op een dorp in Oost-Friesland tot zijn 'zielsvermogens, zoo men meent, door dweepzucht zijn getroubleerd geworden'; dat hij vervolgens in *Emden* heeft gewoond en volgens zeggen van zijn aanhangers alhier van zijn 'zielsziekte' is hersteld, maar dat hij volgens geruchten 'nu voor weinig dagen reeds weder blijken van verstandsverbijstering heeft gegeven'; tenslotte, dat hij sedert Nieuwjaar 'zich hier ter stede van tijd tot tijd heeft opgehouden', zonder echter te berichten, 'dat hij hier zijne wooning had overgebragt'.

Het verzoek om erkenning werd door de koning afgewezen. Pas op *1 maart 1843* werd de Afgescheiden gemeente te Leeuwarden erkend, als resultaat van een verzoekschrift, door 37 personen ondertekend en waarin werd vermeld, dat men het reglement van *Minnertsga* had aangenomen. We komen nog op deze zaak terug.

Onweer

Dat een kerkeraadslid wel eens kritiek heeft te verduren, valt te verwachten en het moet hem niet ontmoedigen. Wèl is het zijn plicht een tegen hem ingebracht bezwaar te toetsen en zo mogelijk weg te nemen.

In de kerkeraadsvergadering van *1 april 1839* bij *C. Bokma* in de Schrans aan huis, was het lidmaat *H.H. Mulder*, wonende waar nu Over de kelders no. 24 is, - net als Meyering van beroep manufacturier - met bezwaren gekomen tegen de bevestiging van diaken Meyering als ouderling. Want deze had - tijdens een leesdienst - in het gebed de formulering gebruikt 'dat de Heere de bekommerden ervoor wilde bewaren, dat ze niet op een klip geraken, waar ze eeuwig schipbreuk op zouden lijden'. Mulder had dit opgevat als een aanval op bekommerde Christenen.

Maar Meyering lichtte zijn woorden toe met te zeggen, dat wij geen hartekenners zijn en vaak niet duidelijk het werk van de H. Geest in de bekommerden kunnen onderscheiden. Er bestaat immers ook een valse bekommernis, die de dood werkt. En daarvoor had hij gewaarschuwd. Men mocht niet op zijn bekommeringen rusten, aldus terecht Meyering. De kerkeraad verklaarde zich tevreden gesteld met diens uitleg en bepaalde dat *J. Meyering* en *P. Sandra* op 15 april 1839 door ds Van Velzen resp. als ouderling en diaken zouden worden bevestigd.

In de kerkeraadsvergadering van *10 september 1839* horen we het rommelen van een naderend onweer. Er kwam een belangrijk principieel punt ter sprake. Een gemeentelid was bij een hervormd predikant in de kerk geweest. Dit vonden de broeders niet goed, omdat zoiets ergernis gaf in de gemeente en dus diende te worden vermeden. Maar ds Duin zag er geen kwaad in, omdat die hervormde dominee (wiens naam niet

wordt genoemd) nog door vele godvruchtigen in de hervormde gemeenschap als een gelovig man werd erkend.

In een vergadering een paar maanden later (12 november 1839) in *Teerns* bij diaken *Pieter Sandra* gehouden, werd weer emotioneel gedebatteerd over de *zichtbare kerk*. Waar werd deze nu gevonden? Ds Duin meende: bij alle protestantse gemeenten die de 'hoofdleer der zuivere genade Gods' vasthouden. Maar de beide ouderlingen en de beide diakenen waren ervan overtuigd, dat de zichtbare kerk overeenkomstig de Nederlandse geloofsbelijdenis alleen 'bij de zuivere Gereformeerde (kerk) werd gevonden'.

In diezelfde vergadering viel ook weer een brief van *H.H. Mulder*, die een aanhanger was van ds Duin, te behandelen. Hierin werd de kerkeraad verzocht er toch voor te zorgen, dat er 'tot stichting' preken werden voorgelezen. Ouderling J. Meyering zou de daartoe vereiste bekwaamheid niet bezitten. Meyering, die erkende in zijn jeugd weinig schoolonderwijs te hebben genoten, liet de beslissing over aan de manslidmaten van de gemeente, die dan maar door stemming moesten uitmaken wie voortaan in de godsdienstoefeningen preeklezer moesten zijn (waarschijnlijk wetend, dat hij dan toch zou worden gekozen; zo groot was de keus niet, integendeel). Of de vergadering op zijn voorstel inging, staat niet vermeld.

De beide manufacturiers Meyering en Mulder waren beslist geen vrienden van elkaar. In hoeverre zakelijke concurrentie een rol speelde, onttrekt zich aan de waarneming, maar zeker is, dat Meyering Mulder ervan beschuldigde op zondag te verkopen. De zojuist genoemde brief van Mulder kan ook wel een gevolg zijn van de antipathie, die ds Duin tegen zijn ouderling Meyering koesterde. Deze zou weinig weken later door ds Duin op eigen gezag pardoes worden geschorst!

De kwestie betreffende de kerk - waarover we het hiervoor hadden - was nog niet uitgepraat. Daarom kwam ze in de kerkeraadsvergadering van *18 december 1839* bij *C. Bokma* in de Schrans gehouden opnieuw ter sprake. Aanwezig waren nu ook *ds H. de Cock* (!) van Groningen, ouderling *R.D. Hamming* van Burum en diaken *Daniel v.d. Meulen* van Suawoude. Weer werd lang gesproken over de zichtbare kerk van Christus op aarde. Het resultaat was, dat ds Duin met zijn gevoelen hierover alleen tegenover de hele vergadering stond.

De volgende kerkeraadsvergadering is die van *27 december 1839* bij ds Duin in de Schrans aan huis. Voor de variatie komen er weer eens een paar conflicten bij. *H.H. Mulder*, net als ds Duin in Emden geboren en sympathiserend met ds Duin, komt zich verantwoorden wegens zijn verkopen op zondag. Hij ziet niet in, dat op zondag totaal niets aan niemand verkocht mag worden. Duin is het met hem eens. Eerste conflict.

Vier personen worden als 'bijwoonders' toegelaten om later belijdenis van hun geloof te doen. Het zijn *Romke Hendriks Kooistra* en zijn vrouw *Trijntje van der Hoek; Frans Idzes Tinga* en zijn vrouw *Feikje Bavius*

Ynia, allen te Huizum. Ds Duin wilde hun kinderen wel dopen, maar de overige kerkeraadsleden wilden terecht wachten tot minstens één van de ouders geloofsbelijdenis had afgelegd. Tweede conflict met ds Duin, nu over de 'doopsbediening', welk geschil niet konde bijgelegd worden'.

In de week daarop leidden de spanningen die zich in de zaak-Duin hadden opgehoopt tot een explosie. Het kon haast niet anders, want ook op de meerdere vergaderingen had het klachten over hem geregend. Daarom moeten we weer even naar de voorgeschiedenis terug.

We hebben al geschreven, dat de dag van zijn bevestiging en intree - dinsdag 22 januari 1839 - algemeen als een dag van blijdschap werd ervaren. En in de eerste maanden scheen alles ook goed te gaan. Zelfs als de moeilijke kwestie van het beroep van ds Van Velzen naar Amsterdam behandeld wordt, is op de houding van ds Duin niets aan te merken. Omgekeerd vertrouwt ds Van Velzen hem zo, dat hij ds Duin laat meebeslissen in de keuze van zijn woonplaats, Amsterdam of Leeuwarden. Deze wil hem wel graag voor Friesland behouden - de verhoudingen waren dus nog goed - maar adviseert hem toch in het belang van de Friese gemeenten zich alleen aan Amsterdam te verbinden.

Het duurt echter niet lang of er komen bezwaren tegen ds Duin los en dat terecht. Ongetwijfeld hebben zijn heftig temperament en zijn eigenmachtig optreden hem door eigen schuld in grote moeilijkheden gebracht. Nog maar net een half jaar na zijn bevestiging moet de Provinciale vergadering van 24 juli '39 ernstige tegen hem ingebrachte klachten behandelen.

De eerste kwam uit *Harlingen*. Daar had ds Duin ouderling *J. Haitsma*, die in onvrede met de gemeente leefde, op eigen houtje (!) afgezet, een nieuwe ouderling en diaken laten kiezen en daarna bevestigd. En dat, terwijl de zaak-Haitsma nog lang niet volledig was onderzocht en er tegen de nieuwe ambtsdragers bezwaren o.a. door ds Van Velzen waren ingebracht.

De tweede klacht had betrekking op de gemeente te *Sneek*. Daar was ouderling *Joh. Andriessen* wegens scheurmaking afgezet. Deze had een groepje van getrouwen om zich heen verzameld en was in zijn huis oefeningen blijven houden. Na zich zeer eenzijdig te hebben laten inlichten, had ds Duin voor dit groepje gepreekt!

Zo joeg ds Duin door zijn ondoordacht en overhaast optreden alle gemeenten tegen zich in het harnas. De Provinciale vergadering van 24 juli '39 oordeelde mild en slaagde er warempel in de vrede te herstellen. Ze stelde ds Duin voor (ze gebood het dus niet) om voortaan - ter voorkoming van ergernis - niet meer te preken bij gecensureerden of bij hen, die buiten het kerkverband stonden dan alleen met toestemming van de kerker aad ter plaatse. Ds Duin nam het voorstel aan en zo waren deze zaken nog in der minne geschikt.

Was dus het dreigend conflict tussen ds Duin en de Friese kerken bijgelegd, het viel te verwachten, dat de bereikte vrede niet van lange duur

zou zijn. Een man als ds Duin, uit wiens temperament zo gauw de vlammen sloegen en die er kerkrechtelijk wonderlijke ideeën op nahield, moest wel in allerlei conflicten verzeild raken.

Scheen op de Provinciale vergadering van 24 juli de vrede getekend, in de notulen van de volgende vergadering, 1 januari 1840, - we citeren nu uit een artikel van ds C. v.d. Woude - klinkt al weer volop het rumoer van de strijd. Blijkbaar heeft het verzoeningsbesluit van juli 1839 in de verschillende classes en kerken weinig resultaat gehad. De wrijving duurde daar voort, en verscherpte zich. Overigens is het merkwaardig, dat de notulen van de classis Leeuwarden pas op 2 januari 1840, de dag na de Provinciale vergadering, over de hangende kwesties beginnen te spreken. Dat het in de kerk van Leeuwarden niet zo rustig was als deze notulen laten vermoeden, blijkt wel uit de zaken die de 2e januari naar voren komen, en die bewijzen, dat men hier op het punt van scheuren stond. Jammer, dat de kerkeraadsnotulen uit deze tijd niet meer aanwezig zijn. Ze hadden ons zeker nader kunnen inlichten. Tot zover ds V.d. Woude.[12.]

We hebben in de vorige bladzijden al uitvoerig informatie gegeven uit het inmiddels op zijn basis teruggekeerde notulenboek en gaan daar nu mee door, waarbij we ook de notulen van classis en Provinciale vergadering in ons verhaal betrekken.

Dat het ook tussen de gemeente van Leeuwarden en ds Duin niet boterde, blijkt uit een brief door ouderling *W.D. Hellema* gericht aan de Provinciale vergadering van 1 januari 1840. Deze schrijft daarin, ‘dat ze in hunne kerkeraadsvergaderingen altijd in verschil waren met ds Duin, die gedurig zeer heftig tegen hen uitvoer over hunne nieuwigheden’. Op deze Provinciale vergadering brak een bui van beschuldigingen tegen ds Duin los. We gaan de notulen - voor zover het de zaak-Duin betreft - op de voet volgen. Nadat ds Van Velzen - hij kwam voor de behandeling van moeilijke zaken wel vaker uit Amsterdam over - de vergadering geopend had met gebed en gezongen was ps. 36 het laatste vers (‘Bij U, Heer, is de levensbron’), las de scriba W. Hellema enige brieven voorbeschreven door de kerkeraad van Utrecht (Scholte!) aan die van Amsterdam (waar Van Velzen toen al woonde). Daarin werd ds Van Velzen ervan beschuldigd, dat hij geen levende Christus, geen levendmakende Geest en geen levend geloof verkondigde! Dat loog er dus niet om. En ds Duin in Leeuwarden zou met deze beschuldigingen instemmen.

't Was een trieste situatie. Daar zaten beide predikanten op dezelfde kerkelijke vergadering, de één nog wel als praeses, de ander als dominee van Leeuwarden en heel Friesland. De laatste beschouwde zijn collega als een onbekeerd man. Daar kwam het op neer en nog geen twee maanden later zou ds Duin dit ook letterlijk zo uitspreken.[13.] Zo'n constatering was dodelijk voor het vertrouwen in een dominee. Geen wonder, dat vanuit de vergadering aan ds Duin gevraagd werd, hoe hij dacht

over de zojuist voorgelezen beschuldiging. Deze zei niet te zullen 'veinzen'. Nee, dit deed hij - impulsief als hij was - nooit. Hij verklaarde gezegd te hebben, dat Van Velzen wel de levende Christus verkondigde, maar 'op doode wijze' en dat Van Velzen de Waarheid predikte, alsof hij zelf nooit de kracht daarvan had leren kennen. In gedachten zien we de vergadering gespannen zitten luisteren in het vertrek bij Jan Schippers in de Schrans. Al liet ds Duin dan nu niet het woord onbekeerd vallen, het was toch wel duidelijk, dat hem dit voor de geest zweefde.

Van Velzen - de praeses - vroeg nu de ouderlingen hoofd voor hoofd of ze de beschuldiging van ds Scholte (en dus ook van ds Duin!) gegrond vonden. Allen bleken van het tegendeel te zijn overtuigd. Daarop besloot de vergadering de kerkeraad van Utrecht te vragen de valse beschuldiging in te trekken en sprak uit, dat ds Van Velzen 'niet alleen de letter der waarheid, maar die ook geestelijk naar de bevinding der Heiligen verklaart en predikt'.

Ds Duin kreeg dus de kous op de kop. Hij bedierf zijn zaak nog meer door halverwege de zitting de vergadering te verlaten en te weigeren, ondanks herhaald vriendelijk verzoek, terug te komen. Wel liet hij in een briefje weten, dat hij protesteerde tegen het ouderlingschap van maar liefst 5 Friese ouderlingen, omdat ze in de kerk probeerden te heersen! Dat 5-tal was *J. Meyering* (zijn eigen ouderling), verder *J. Haitsma* (te Harlingen, die hij al had afgezet), *J. Keulen* (Sneek), *P. Gilhuis* (Scharnegoutum) en *P.O. de Jong* (Wolvega).

Op de Provinciale vergadering van 1 januari 1840 te Leeuwarden was ook een schrijven van de classis Sneek ter tafel. Deze deelde daarin mee ds *Duin* te hebben *geschorst*. Ze zou zich echter verder onderwerpen aan het oordeel van de Provinciale vergadering. Als gronden voor die schorsing gaf ze op, dat Duin zich niet aan de kerkelijke besluiten onderwierp (inderdaad maalde Duin evenmin als Scholte om een kerkenordening). Bovendien had men in Sneek bezwaar tegen Duins opvattingen over de zichtbare kerk van Jezus op aarde. Deze kwestie had ook al in de kerkeraad van Leeuwarden gespeeld. Tenslotte had hij nog voor de rechtbank te Sneek verklaard, dat hij 'rustend leeraar' van de kerk in Oost-Friesland was, met welke woorden hij dus feitelijk de Afscheiding had verloochend.

Dit waren echter niet de enige beschuldigingen. In de vergadering te Leeuwarden werden nog meer bezwaren naar voren gebracht. Ze werden tenslotte alle in een 8-tal punten geformuleerd:

1. dat ds Duin de leer van de eeuwige verkiezing niet vrijuit wil verkondigd hebben;
2. dat hij het houden of vieren van de sabbat en het nalaten van kopen en verkopen op die dag niet als een bevel des Heeren beschouwt, maar alleen om joden en heidenen geen aanleiding tot ergernis te geven;

3. dat hij i.p.v. op te wekken tot een heilige en onberispelijke wandel voor de Heere, vrijheid voor een 'vleeschelijke wandel geeft';
4. dat hij kwalijk spreekt van het handhaven door onze vaderen van de leer tegen de Remonstanten;
5. dat hij toont kerkeraden te verachten en de ouderlingen niet erkent in de regering van de kerk, zoals o.a. gebleken is uit de manier van aannemen tot leden van de gemeente en uit zijn optreden in de classis Sneek;
6. dat hij soms in publieke gebeden en gesprekken het niet verenigd zijn met genootschappen die de Heere verloochenen, afkeurt, en ook verkeerde gevoelens over het leerstuk van de kerk koestert;
7. dat hij dikwijls door geweldige vleselijke driften vervoerd wordt, zodat dan geen bescheidenheid of zachtmoedigheid bij hem te vinden is, maar wel schelden, razen en lasteren;
8. dat hij openlijk voor de rechtbank te Sneek zijn beroeping en ambt verloochend heeft door te zeggen, dat hij 'rustend leeraar' was.

Wat dit laatste punt betreft had ds Duin echter in een brief aan ouderling *H.J. Wind* te *Rottum* verklaard, dat de bewuste uitdrukking hem in 'eenvoudigheid ontglipt was' (in onnadenkendheid).

De bezwaren waren dus gericht tegen leer en leven van ds Duin. Het ging over belangrijke punten als eeuwige verkiezing, zondagsheiliging, remonstrantse leer, kerk, kerkenorde en karakterzonden. Men kon dit alles niet laten lopen en negeren. Maar er zou in elk geval hoor en wederhoor toegepast moeten worden, wilde men tot een verantwoorde beslissing komen. Daarom gingen een paar broeders ds Duin uitnodigen weer op de vergadering te komen. Hij weigerde. Wat nu?

De overgrote meerderheid - 24 leden - verklaarde zich tenslotte - als ds Duin ook niet schriftelijk wilde antwoorden - voor schorsing. Maar 5 leden wilden toch nog eerst een samenspreking, desnoods bij ds Duin aan huis. De vergadering toonde zich lankmoedig, wilde tot het uiterste gaan en gaf gehoor aan het voorstel van de kleine minderheid. Maar als de predikant volhardde in zijn weigering om samen te spreken, dan zou dit aan de vergadering van de classis Leeuwarden, die de volgende dag zou worden gehouden, worden gerapporteerd en deze moest dan naar bevind van zaken handelen en daarvan aan andere classes mededeling doen. Ds Duin weigerde, en dus kreeg de classis Leeuwarden het lot van ds Duin in handen.

De vergadering werd dinsdag 2 januari 1840 's morgens om 10 uur gehouden bij *J. Meyering* aan huis. Wat zijn in dat huis op de Voor streek no. 45 toch vele en voor de jonge Gereformeerde kerk van Leeuwarden belangrijke vergaderingen gehouden! Aanwezig waren ds *S. van Velzen* (van Amsterdam) en ook *ds R.W. Duin*, Verder de ouderlingen *W.D. Hellema* en *J. Meyering* van Leeuwarden; *R.T. Beerda* en *R.G. Thijssen* van Suawoude; *J.L. Fokkens* van Oenkerk en de diakenen *P. Sandra* en *Hendrik Danig* van Leeuwarden en *D. v.d. Meulen* van Suawoude. Ook

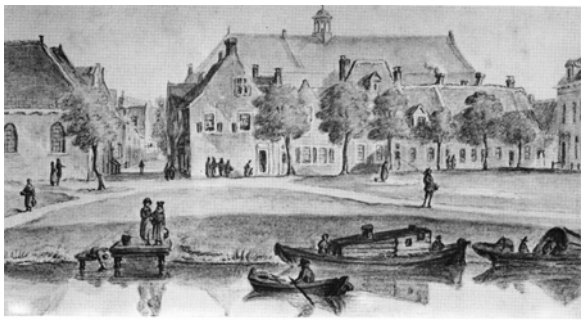

Het eerste kerkje van de Christelijke Afgescheidene Gereformeerde Gemeente aan de Opgang naar de Nieuweburen. Aquarel Sj. Bonga in Stedelijke Kunstverzameling te Leeuwarden. De stadsgracht op de voorgrond is in 1859 gedempt.
Het kerkje stond op de hoek van de tegenwoordige Noorderweg en de Vijzelstraat.

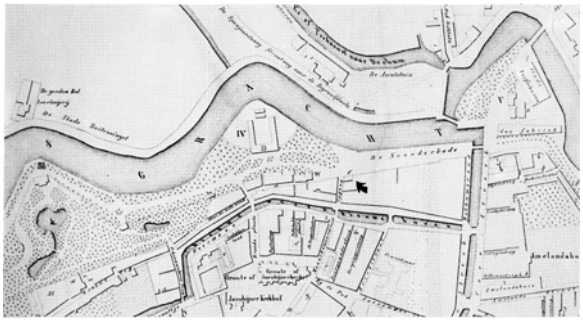

Deel van plattegrond van Leeuwarden 1845, waarop de plaats van het eerste kerkje is aangegeven.

waren present belangstellende ambtsdragers uit gemeenten buiten de classis, allen leden van de Provinciale vergadering van de vorige dag, nl. *Klaas de Vree* van Sexbierum, *Elyas v.d. Vorm* en *Jurjen Haitsma* van Harlingen, *P.O. de Jong* van Wolvega, *H. Wind* van Tjalleberd en *R.D. Hamming* van Burum. Afwezig waren ouderling *S. Algra* te Oenkerk, *Hendrik Sikma*, diaken te Oenkerk en *Cornelis Bokma* te Leeuwarden.

Toen de zaak-Duin aan de orde kwam, steeg de spanning. De 5 leden van de Provinciale vergadering van de vorige dag, die nog eens met ds Duin zouden praten, brachten rapport uit over hun bevindingen: ds Duin bleef halsstarrig. *W. Hellema*, die schorsing ‘een hoogst bezwaarlijke zaak’ bleef vinden, stelde voor toch nog eens te proberen of ds Duin van zijn dwaling ‘niet konde terug gebragt worden’. Hij zat er immers zelf bij. Dus volgde nu een bespreking, waaraan vooral de ouderlingen *Hellema* uit *Leeuwarden* en *Fokkens* uit Oenkerk deel namen en waarin enkele door de Provinciale vergadering geformuleerde beschuldigingen de revue passeerden.

Wat het leerstuk van de verkiezing betreft, waarin men ds Duin van onrechtzinnigheid verdacht, deze gaf een bevredigende verklaring van enkele onvoorzichtige uitdrukkingen, en daarmee was voor de classis dit punt van de baan. Een ander punt was de zondagsheiliging. Duin vond ‘werken der liefde en noodzakelijkheid’ op zondag geoorloofd, al voegde hij er wel aan toe, dat noodzakelijkheid in meer of minder ruime zin kon worden opgevat. In elk geval was hij van mening, dat men de zondag niet zo nauwgezet hoefde te houden als de joden het de sabbat deden. Tenslotte verklaarde ds Duin, dat vele punten van bezwaar op misverstand berustten en voortvloeiden ‘uit zijne gebreken, die hij met alle menschen gemeen had, maar (hij) gaf het aan de Heere over’.

Het resultaat van de bespreking was dus niet ongunstig te noemen en alle classisleden verklaarden dan ook zich ‘bezwaarlijk’ te kunnen verenigen met een schorsing van ds Duin, als niet ‘nog alle pogingen van liefde en zachtmoedigheid’ werden aangewend. Hellema en Fokkens boden zich aan op *woensdag 8 januari '40* met ds Duin thuis een onderhoud te hebben om hem ervan te overtuigen, dat zijn optreden toch aanleiding had gegeven tot ‘ergernis, wanorde en scheuring in de gemeenten’. Ds Duin ging met de samenspreking akkoord en zo kon de vergadering worden gesloten. Hijzelf ging in dankgebed voor. Hoewel hij hierin geen schuld beleed van het hem als herder en leraar ten laste gelegde, betuigde hij wel, dat zijn ‘driftige opwellingen’ hem van harte leed waren. Hij deed dit op zo bewogen toon, dat sommige broeders hun tranen niet konden bedwingen. In elk geval kregen allen hoop ds Duin te mogen behouden.

Het heeft niet zo mogen zijn. Tussen de beide classisvergaderingen van 2 en 8 januari 1840 in, misdroeg ds Duin zich weer zo, dat zijn schorsing onvermijdelijk werd. Een dag na de hierboven behandelde classisvergadering raakte ds Duin blijkbaar weer in alle staten, want hij verklaarde

eigenmachtig J. Meyering - die hij niet kon luchten of zien - van zijn ambt als ouderling vervallen, zonder hierover met de kerkeraad te hebben gesproken. In een brief, gedateerd *3 januari 1840*, deelde hij dit aan de gemeente mee. Dit briefje ligt nog steeds vóór in het tweede notulenboek. Op de adreszijde staat te lezen:

'Aan de Christelijk Gereformeerde Gemeente, genaamd de Afgescheidene te Leeuwarden'. Schuin daaronder: 'Deze brief is voor de Gemeente voor te lezen, wanneer zij die er niet toe behoren, vertrokken zullen zijn'. De aanhef luidt: 'Geliefde Gemeente! Genade en vrede zij U!' en de ondertekening is: 'Uw wettige herder en leeraar R.W. Duin'. In de brief schrijft hij o.a. dat Meyering een 'hoogmoedig, zelfverheffend, onopregt karakter' heeft. 'Ik vrees dat hij een gewelddrijvende godlooze is'. 'Ik heb hem de uitoefening van het Ouderlingschap en ook van het voorgaan en voorlezen verboden'. En 'Al zoude ik met twee of drie godzaligen uitgaan, ik wil niet wezen daar Meyering de schaapstal beroert en verwoest'. Onder de brief staat nog: 'Leest, ten opzigte van mij en mijne lasteraren, aankladders en valsche beschuldigers ps. 7 vs. 7 en 8 in rijm'[14.] (met o.a. de regels: 'De moeite, die hij dorst verwekken, zal zijnen kop eerlang bedekken').

Het is duidelijk: de brief was door ds Duin in overspannen toestand geschreven. Een dag later - *zaterdag 4 januari* - ging de kerkeraad onder leiding van ds Van Velzen bij Meyering aan huis dit schrijven behandelen. Behalve Van Velzen waren ook aanwezig de ouderlingen *Hellema* en *Meyering* met de diakenen *Hendrik Danig* en *Pieter Sandra*. Ook Meyering had een brief van ds Duin ontvangen met beslist geen lieflijke inhoud. Na voorlezing en bespreking van de beide epistels kwam de vergadering tot de conclusie, dat de beschuldigingen even zo vele 'lasteringen' waren. Uit de ervaring van enige jaren en uit de omgang wist men, dat Meyering 'waarlijk' belang stelde in het heil van de gemeente en ijverig bezig was tot opbouw daarvan. Zonder de andere ambtsdragers erin te kennen, ja zelfs met 'verwerping' van hen en van 'alle goede ordening' wilde ds Duin zo maar een ouderling van zijn ambt beroven! Het moest niet gekker worden. Hij had dit trouwens al vaker gedaan (Harlingen) en wilde daarmee blijkbaar doorgaan. Hier was overduidelijk sprake van zonde tegen het 9e gebod en tegen nog meer. Het formulier van het H. Avondmaal verbood hen 'die tweedracht, secten en muiterij in kerken begeren aan te richten' het Avondmaal te gebruiken.

Mede gelet op art. 30 en 32 van de Nederlandse geloofsbelijdenis en op art. 93 en 94 van de Utrechtse kerkenorde en in het bijzonder op die van Dordrecht 1618/19, voelde de kerkeraad zich geroepen ds Duin te schorsen. Het besluit zou ds Duin schriftelijk worden meegedeeld en de gemeente zou op de hoogte gesteld worden. Met diaken C. Bokma en met het lid H. Mulder, die beiden hadden geschreven achter ds Duin te staan, zou nog gesproken worden. Zo hadden ds Van Velzen en de kerkeraad ds Duin op de plaats gezet waar deze verdiende te staan, nl. op

die van een geschorst en gecensureerd ambtsdrager.

Twee dagen later - op maandag 6 januari - vergaderde de kerkeraad weer onder leiding van ds Van Velzen, met de manslidmaten van de gemeente. Ouderling *Hellema* had met diaken *Danig* de schorsingsbrief aan ds Duin overhandigd. Deze was 'redelijk bedaard' gebleven, maar had wel gezegd niet van mening te zijn veranderd.

Er waren ook weer twee brieven ingekomen. De ene was van ds Duin en gericht aan de gemeente. Hoewel iets milder van toon dan de vorige, was het toch hetzelfde liedje. 'Ik kan en mag geen Leeraar wezen, daar waar hij [Meyering] langer erkend wordt'. Zijn eerzucht en heerszucht zijn 'onverdragelijk'. 'Weest gewaarschuwd! Het is hier de vraag: zal de herder of de wolf weggedaan worden?' Hij verzocht de gemeente de volgende avond om 8 uur in de vergaderplaats achter zijn woning te komen (waar dus blijkbaar gekerkt werd) om de zaak te bespreken. Ook Mulder kwam in zijn brief weer eens met zware beschuldigingen tegen Meyering aandragen. Alle aanwezige manslidmaten keurden echter de door de kerkeraad uitgesproken schorsing van ds Duin goed. Deze bleek maar heel weinig aanhangers te hebben.

De classis, die *woensdag 8 januari* o.l.v. ds Van Velzen bij Meyering aan huis vergaderde, bewilligde in de schorsing door de kerkeraad van Leeuwarden over ds Duin uitgesproken. Maar niet dan nadat de ouderlingen *Hellema* en *Fokkens* 's morgens om 9 uur nog tevergeefs geprobeerd hadden ds Duin tot inkeer te brengen. Sommige leden wensten nog de beschuldiging door ds Duin tegen Meyering ingebracht, onderzocht te hebben, voordat ze ds Duin als een lasteraar wilden beschouwen. Daarom moesten de ouderling en de diakenen van Leeuwarden, die zolang met Meyering hadden samengewerkt, inlichtingen geven. En omdat de aanklacht van ds Duin gebaseerd was op de schriftelijke beschuldiging van het gemeentelid *H. Mulder*, werd deze op de vergadering ontboden. Hij woonde dichtbij.

Toen bleek, dat Mulders beweringen totaal ongegrond waren, waarop deze erkende 'kwalijk te hebben gehandeld'. Nadat ouderling Meyering en Mulder elkaar 'de hand van broederschap' gegeven en elkaar beloofd hadden alles te vergeven en te vergeten en 'geen gehoor te geven aan opruyingen door anderen' vertrok Mulder. Ook C. Bokma, de andere aanhanger van ds Duin, zei in vrede met Meyering te willen leven. 't Was allemaal prachtig!

Mulder was echter nog niet lang vertrokken of hij kwam al weer terug. Wat was er aan de hand? Wel, hij was nadat hij zich met Meyering verzoend had naar ds Duin gegaan en deze had hem weer omgepraat. Daarom kwam hij nu vertellen, dat hij er spijt van had bij zijn eerste komen in de vergadering zoveel te hebben toegegeven en dat hij zijn beschuldiging tegen Meyering toch maar handhaafde. De vergadering was hierover natuurlijk zeer verontwaardigd en meende, dat dit optreden van Mulder de schorsing van ds Duin des te meer rechtvaardigde.

Duin heeft zich niet zonder meer bij zijn schorsing neergelegd. Hij ging door met hier en daar in gemeenten op te treden. En er waren in Friesland wel kerken - we volgen nu weer een artikel van ds C. v.d. Woude en geven daarbij enkele aanvullingen - die hem op de preekstoel toelieten. Zo ging hij nog voor in *Bolsward* en in Harlingen had hij ook enige aanhang.

Nog maar enkele jaren geleden (1977) zijn door dr C. Smits vele nog onbekende brieven uit het archief van ds H.P. Scholte, bewaard te Pella, Iowa, in de Verenigde Staten gepubliceerd.[15.] Daaronder bevinden zich ook enige door J. Meyering aan Scholte en aan de kerkeraad van Utrecht gericht.[16.] Ze zijn voor een beter inzicht in de hier behandelde kwestie en voor een juiste kijk op ds S. van Velzen en ds R.W. Duin van belang.

In een brief van 18 januari 1840 schreef Meyering aan Scholte, dat Duin gretig de beschuldiging van Scholte, dat Van Velzen een dood geloof enz. verkondigde, had overgenomen en ook heel gauw klaar stond met ambtsdragers 'pausen' te noemen en te roepen: 'Weg met die Pausen en Helsche geest, ik zal ze vertrappen en vertreden', al scheldend: 'zij zijn er uit en zullen er niet meer in zoo lang God in de Hemel en Christus op de troon is'. Terwijl hij nota bene zelf eigenmachtig ouderlingen afzette en censureerde en hen zelfs 'verworpelingen' durfde te noemen.

De volgende dag schreef Meyering namens de Provinciale vergadering van Friesland aan de kerkeraad van Utrecht (ds Scholte). Deze kerkeraad had op 22 november 1839 op eigen gezag twee studenten geëxamineerd: *H.G. Klijn* beroepen te Kockengen en *Cornelius v.d. Meulen*, beroepen te Middelharnis. Twee dagen later waren ze in een kerkdienst te Utrecht 'geordend' en van dit feit had de kerkeraad van Utrecht kennis gegeven aan alle Provinciale vergaderingen. Tegen deze gang van zaken werden bezwaren ingebracht door de kerkeraad van Amsterdam (Van Velzen!) en de Provinciale vergadering van Friesland (Van Velzen ook daar praeses!). Namens laatstgenoemde vergadering bracht Meyering als bezwaar naar voren, dat de twee nieuwe predikanten pas één jaar onderwijs hadden gehad en door slechts één dienaar des Woords (Scholte) waren geëxamineerd. U schrijft zelf, zegt hij, dat deze beide mannen 'aan Gods Woord beproeft zijn', maar waarom voegt u er niet bij aan 'de formulieren onzer kerk?'

Hierin raakte Meyering in het voetspoor van Van Velzen inderdaad het fijne puntje. 'Is men hierin niet gelijk met de vijanden der waarheid, die altijd roepen Gods Woord of de Bijbel, omdat zij wel weten, dat als zij met de formulieren beginnen, dat zij dan hun nieuwigheden niet kunnen voortplanten?' Tenslotte deelde Meyering nog mee, dat ds Duin geschorst was en onder censuur stond, omdat hij 'alle wettige order' verwierp, via brieven ouderlingen afzette en schold en lasterde dat het een boze lust was.

Inderdaad stoorden zowel Scholte als Duin zich weinig of niet aan een kerkenordening en wilden ook weinig van een binding aan de belijdenis-geschriften van de kerk weten. Beiden waren independentistisch. Dat was hun zwakke punt en dat gevaar had Van Velzen onderkend. Daarbij had Duin zich door zijn overspannen optreden helemaal onmogelijk gemaakt.

Het schrijven van Meyering was voor ds Scholte aanleiding om op 22 januari 1840 aan ds Duin opheldering te vragen.

> Daar ik gehoord heb dat men u in Friesland geschorst en gecensureerd heeft, wegens onbehoorlijke handelingen, zoo neem ik de pen op om u eenige inligting te vragen, dewijl ik ten gevolge van uwe prediking die ik te Amsterdam gehoord heb en van een paar gesprekken broederlijke betrekking op u verkregen heb, hoewel het mij dadelijk toescheen dat gij niet veel vastigheid in de regeering der Kerk hadt.[17.]

Duin antwoordde op 30 januari '40 (‘Schrans bij Leeuwarden’) in barre, maar krachtige taal. Laten we uit deze brief ter illustratie van Duins opvattingen en schrijftrant de volgende passages mogen citeren:

> De provinciale Vergadering te Leeuwarden gehouden, heeft den duivel en zijnen engelen een vreugdefeest bereid, door mij in mijnen dienst te schorsen en te censureeren, tot droefheid en smarte van alle ware godvruchtigen.
> De voorgewende redenen, bestaan ten deele uit grove laster, ten deele uit opgeraapte nietige voorwendselen, die de nijd en boosheid verzonnen heeft. Ik kan niet anders zien, of van Velzen heeft hier een Pausdom ingevoerd, erger dan dat van Rome ooit geweest is.
> Sommige ouderlingen, mannen des gewelds zijn hem behulpig, om dat pausdom te sterken en te stijven. Zij heerschen over Gods erfdeel met strengheid en hardigheid en zoeken eene tyranny intevoeren, aan dewelke een Christen zich niet kan of mag onderwerpen...
> Te *Harlingen* was het ook niet beter geweest, gedurende twee à drie jaren. Daar was een ouderling, die een vijand en hater der Gemeente was, die alles als paus naar zijnen zin wilde bestieren, zonder mede ouderling of diaken nevens zich te willen hebben. Een man, die glim- en hoonlachte, wanneer de verdrukte Gemeente tegen hem opkwam. Dezen heb ik de waarheid verklaard, en daarin bestaadt het afzetten van ouderlingen, daarover ik beschuldigd wordt.
>
> In Sneek en de classis aldaar, heb ik ja, de ouderlingen verklaard van hunne ampten vervallen te zijn, maar, omdat zij de goddelooze schorsing van mijn persoon hebben toegestemd, en daarin getoond,

dat zij gene vreeze Gods hadden, maar wolven en vijanden waren.
Men zegt, dat ik alle order verwerp. Maar waar een order is, door welke de boven genoemde schendaden goedgekeurd worden, zulk een order verfoei ik.
Ik geloof, dat niets schadelijker werkt, als de order uit kracht van welke de ouderlingen al hun leven hunne bediening behouden. Hierdoor toch is eene kleine Gemeente dikwijls jarenlang gekweld met menschen, die als blinde paarden alles 't onderste boven loopen, en ware pesten, waardoor ieder schrikken moet om zich onder zulk eene pauselijke tyranny te begeven.
Ik weet, dat sommiger regering nergens toe strekt als om de Gemeente af te breken in plaats van te bouwen. Eene te slappe tucht moge allengskens schadelijk wezen, eene te strenge verwoest de Gemeente in korten tijd. Hadden de voorvaders gehandeld als velen uit onverstand of boosheid heden doen, de Kerk der Gereformeerden was wel aan twintig flarden gescheurd.
Aan de censure en schorsing heb ik mij niet gestoord, daar dezelve uit boosheid is voortgevloeid. *Van Velzen* mag zich schamen voor God en menschen, van wegen zijne onbeschaamdheid. Misschien is hij door deze daden ontdekt als een geveinsde, die geen aasje vreeze Gods heeft, maar al wat heilig is durft verkrachten om zijne lage einden te bereiken.
Ik ben mij geens dings bewust. Voor God ben ik een arm ellendig zondaar, maar ik heb niemand aanstoot gegeven, daarom heb ik ook die censuur als goddeloos en godslasterlijk veracht, en heb gepredikt overal, waar mij de deur des Woords geopend werd, waaraan de Heer het mij nog niet doet ontbreken.
Indien ik de scheiding op den voorgrond stelde en predikte dezelve in plaats van Christus en het leven Gods, ik zoude aangenaam zijn bij dezulken, die tot nijd en boosheid gescheiden zijn.
Men heeft mij geschorsd, zoo als gij aan Meyerink (dien ik denk, dat God ten toon zal stellen) aangeraden hebt. Wat hier van het gevolg zal zijn, zal de tijd leeren. Ik weet en ben verzekerd, dat ieder die God vreest, eenen afkeer zal krijgen van een vennootschap, dat wolven beschermt en herders vervolgd. De Heere zal mij de deur des Woords openen in spijt van den duivel en van allen die met hem eens zijn'.[18.]

De lezer ziet het, het is alles nogal boud en stout gesproken. Duin is na zijn schorsing ook aanwezig geweest op een 'vergadering van opzienders der gemeenten Jesu Christi' in Noord-Holland gehouden op *21 februari 1840* en belegd door ds Scholte en de vier geschorste ambtsdragers te Amsterdam (allen dus tegenstanders van ds Van Velzen). Daar herhaalde hij nog eens 'in bedaardheid en zachtmoedigheid' (!), dat ds Van Velzen onbekeerd was.

De toestand in Friesland vergeleek hij met een ei, dat op breken stond. Van Velzen was nog net op tijd uit Friesland weggegaan, want het ei was kort na zijn vertrek ook werkelijk gebroken en nu 'heb ik de boel op den kop gekregen'.[19.] Van veel inzicht getuigen deze woorden niet.

In de notulen van de kerkeraad van Leeuwarden treffen we de naam van ds Duin nog slechts enkele keren aan. Zijn rol was uitgespeeld. De enkele aanhangers die hij had, werden vermaand geen scheuring te verwekken en terug te keren tot de gemeente. Ook in de notulen van de classis Leeuwarden en van de Provinciale vergadering komt de naam Duin nog maar een paar keer voor. Op de classis van 2 maart 1840 deelt de kerkeraad van Leeuwarden opgelucht mee, dat 'na de schorsing van Ds Duin de kerkeraad wederom in liefde en vrede vergaderen kon', wat vroeger nagenoeg onmogelijk was, omdat ds Duin 'gedurig zeer oploopend zijnde, hun allerlei smaadtaal toevoegde'.

Op de Provinciale vergadering van 10 juni bij Jan Schippers in de Schrans is ds Brummelkamp aanwezig om namens de gemeente van Leiden te informeren hoe het met die schorsing van ds Duin nu eigenlijk is toegegaan. Duin was in Leiden gaan wonen, woonde daar de kerkeraadsvergaderingen bij en had zich een plaats in de gemeente verworven, zodat men er zelfs aan dacht om hem te beroepen. Dat zo'n gedachte kon opkomen, bewijst wel, hoe los het kerkverband nog in elkaar zat. Toch durfde merun Leiden niet tot het beroepen over te gaan, zonder in Friesland nader te hebben geïnformeerd.

Alle leden van de Provinciale vergadering verklaardén echter, dat de schorsing noodzakelijk was geweest, temeer, toen er een brief van ds Duin werd voorgelezen, waaruit bleek, dat hij nog in zijn houding volhardde. Ook ds Brummelkamp gaf zich nu gewonnen en erkende 'geen kwaad in de handelingen der opzieners te kunnen zien'. Op voorstel van ds De Cock, die ook aanwezig was, werd nog besloten een brief met vermaningen te sturen aan ds Duin, aan de gemeente van Leiden en aan ds Scholte. De brief heeft niet veel uitgehaald. Een paar maanden later schreef Brummelkamp vanuit Schiedam aan Scholte, dat het met Duin 'in sommige opzichten al zeer moeielijk te redeneeren is, daar hij meer op zijn gevoel afgaat dan op grond der waarheid'[20.]

Duin beriep zich voor zijn schorsing op de Algemene synode van 1840 te Amsterdam. Bij dit beroep sprak hij o.a. ook nog afkeuring uit over het verwerpen van de gezangen, waarvan hij een groot voorstander was. Volgens het verslag van de synode kwamen in zijn brief wel vele goede opmerkingen voor, 'nochtans was dezelve vol van kwade gedachten en oordeelvellingen, met onbesuisde aantijgingen doorvlochten'. Het beroep van ds Duin werd dan ook afgewezen. De synode verklaarde, dat hij zichzelf buiten de kerk had gezet, door zich niet te storen aan de kerkelijke vergaderingen. Ds De Cock kreeg opdracht hem een liefdevolle vermaanbrief te schrijven.

Toch werden nog nieuwe pogingen tot oplossing van de kwestie onder-

nomen. Toen ds Duin in het najaar van 1840 in Friesland terugkwam, probeerde de Provinciale vergadering van 1 januari 1841 (praeses ds S. van Velzen) hem voor zich te winnen. Het ging zo: ds D. Postma van Minnertsga bracht verslag uit van de in 1840 in Amsterdam gehouden Algemene synode, waarop ook het appèl van ds Duin was behandeld. Tijdens het lezen van dit rapport opperde ds Van Velzen de gedachte ds Duin te verzoeken op de vergadering te komen. Men vond het goed en ds Van Raalte van Ommen (die ook aanwezig was) met ouderling H. Hettema van Hallum zouden hem uitnodigen. Duin beloofde te komen. Van Velzen stelde voor hem straks te vragen of hij de Dordtse kerkenorde wilde 'aannemen' om dienovereenkomstig de gemeenten te 'regeren'. Toen ds Duin was binnengekomen, kreeg hij een plaats naast de praeses! Nu stelde Van Velzen aan ds Duin de bovengenoemde vraag. Deze verzocht enige tijd van beraad. Hij kreeg 8 of 14 dagen met de mededeling erbij, dat als hij zich aan de kerkenorde wilde onderwerpen, al het andere vergeven en vergeten zou zijn! De vergadering was duidelijk verzoeningsgezind.

Maar toen de Provinciale vergadering een half jaar later in Birdaard weer bijeenkwam, lag er een brief van ds Duin, waarin deze de verzoening van de hand wees. Een kerkenorde vond hij niet nodig, 'Gods Woord is algenoegzaam'. Dit laatste schreef hij in een brief van 5 januari 1841 aan Scholte. In hetzelfde schrijven klaagde hij, dat hij en zijn vrouw slechts beschikten over een kamer in een bovenhuis en een zolder voor turf. Niemand zag naar hem om. Die laatste woorden waren zeker niet overeenkomstig de waarheid, gezien de toenaderingspogingen van de Provinciale vergadering vier dagen eerder gehouden en zo juist behandeld.

Ds Duin is niet lang meer in Friesland gebleven en vertrok weer naar Oost-Friesland om daar voor Afgescheiden groepen te spreken o.a. in *Wolthusen*, vlak bij Emden, waar De Cock ook wel was voorgegaan.[21.] Het bracht hem in april '41 in de gevangenis. Hij mocht daarin geen brieven schrijven. Toch lukte het hem in het geheim met vrienden in Nederland te corresponderen, o.a. met de bekende J.A. Wormser, net als hij een vriend van Scholte en vijand van Van Velzen. Zo ontving hij van de rijke mevrouw Zeelt een brief met een wisseltje erin.[22.] In augustus 1841 was hij weer een poos in Leeuwarden. Uit die stad schreef hij aan zijn vriend Wormser: 'Ik vond de vrienden hier gezond en wel', maar deze moesten niets hebben van het zingen van gezangen in de kerkdiensten, waar Duin juist zo vóór was.[23.]

Hij had niet lang meer te leven. Al had hij in Nederland wel vrienden, hij leefde verder eenzaam en was òp. Zijn toch al zwak zenuwgestel stortte in het begin van 1843 in en op 4 februari 1843 's morgens om 8 uur overleed hij te *Lingen* in Duitsland, 45 jaar jaar oud. In het tijdschrift De Reformatie van die dagen staat zijn overlijdensbericht te lezen:

In Oost-Friesland is Z.E.W. den 4en Febr 1843 des morgens te 8 uur in Lingen ontslapen en heeft die Leeraar dus zijn in vele opzichten moeilijke vreemdelingsreize geëindigd.

Hij is daar waar men over het wezen en de werkzaamheden van de gemeente des Heeren niet meer redeneert en tengevolge daarvan in het duister omdoolt, maar waar men aanschouwt en geniet en alzoo liefheeft en liefde oefent jegens elkander.

Dit was het tragisch einde van zijn moeilijke levensloop. Voor zover we na kunnen gaan, heeft ds Duin in Friesland mee door zijn karakter-gebreken weinig invloed kunnen uitoefenen. Hij was trouwens ook volmaakt ongeschikt om een leidende positie in te nemen. Maar we weten niet, tot welk een zegen hij door zijn pastoraal werk bij ziek- en sterfbedden en in andere omstandigheden nog is geweest.[24.]

E. Verandering van kerkgebouw

Laat niemand denken, dat na de trieste afgang van ds Duin in de Leeuwarder gemeente nu ongestoorde rust ging heersen. Zo was het niet. Als onenigheid de boventoon voert, gaat het met de kerkelijke inkomsten natuurlijk ook niet goed. In Leeuwarden was in 1840 de gemeente zelfs genoodzaakt wegens geldgebrek haar kerkgebouw af te stoten. Nu was dus niet alleen de dominee, maar ook de kerk weg!

We moeten bij dit laatste wel even stilstaan. In deze kwestie speelde diaken *Cornelis Bokma*, de smid van de Schrans, een belangrijke rol. Hem was de administratie van de gelden voor kerk èn armen opgedragen. Dit was toen normaal; het vervelende was echter, dat er niet genoeg geld meer binnenkwam, zodat de kerk niet meer aan haar financiële verplichtingen kon voldoen. Noodgedwongen moest men nu tot de krasse maatregel overgaan het kerkgebouw te verkopen.

Wie dacht, dat toen de moeilijkheden waren opgelost, vergist zich. Er ontstond misverstand over de voorwaarden, waaronder de koop gesloten was. Nadat de zaak op een paar classisvergaderingen was behandeld, kwam men op die van 14 januari 1841 na een samenspreking, waarbij ook ds Van Velzen aanwezig was, tot overeenstemming. We zien hier weer, dat men ds Van Velzen, die al lang in Amsterdam woonde, voor moeilijke kwesties soms liet overkomen. De partijen gingen met de volgende oplossing akkoord: het gebouw zou eigendom blijven van Bokma; deze zou een schuld van *f* 500,- rustend op het gebouw, aan diaken P. Sandra betalen, terwijl de *f* 200,- huur van de woning, welk bedrag de kerkeraad van de provinciale penningmeester had ontvangen, aan Bokma zou worden teruggegeven.

Weliswaar was deze financiële kwestie nu opgelost, maar de gemeente was wel haar kerkgebouw kwijt! We lazen, dat het moet gestaan hebben onmiddellijk aan de rechterhand, als men over de spoorlijn naar Hui-

zum gaat.[1] Maar we nemen deze gissing toch niet over, want we vonden in het kadastraal archief in Leeuwarden, dat *Cornelis Sybrens Bokma* op 15 mei 1839 voor *f* 4000,- een koffiehuis annex kolf- en kegelbaan kocht ('eene ruime zaal, thans tot koffyhuis wordende gebruikt, eene ruime woonkamer met twee ramen aan de straat' enz, dit alles staande en gelegen in de Schrans onder Huizum.[2] Welnu, we achten het zeer goed mogelijk, dat dit koffiehuis en de bijbehorende woning, kort na de komst van ds Duin enige tijd als kerk en pastorie hebben dienst gedaan. Volgens een kadastraal plan was deze 'behuizinge' gelegen, als men over het spoor naar Huizum gaat aan de linkerkant van de Schrans, net voorbij de eerste bocht.

Waar de gemeente van 1841 tot september '42 heeft gekerkt is niet helemaal zeker. Misschien een poosje in de *Grote Hoogstraat*, want in een schrijven van 5 juni 1841 aan B. en W. van Leeuwarden vraagt H.H. Mulder toestemming te mogen kerken in de Gr. Hoogstraat en op 13 september 1841 vraagt J. Meyering aan B. en W. verlof godsdienstoefeningen te mogen houden in het lokaal kadastraal letter B. no 954 (d.i. ongeveer aan de achterkant van het tegenwoordige V. en D.-gebouw aan de Nieuwestad).

Zekerheid krijgen we, als op 17 februari 1842 *J. Meyering* en *H.H. Alkema* aan B. en W. toestemming vragen om godsdienstoefeningen te houden in een huis aan het begin van de Nieuwe Buren en het Bolwerk. Het mocht. Dit tot kerkje verbouwd pakhuis stond op de hoek van de tegenwoordige Vijzelstraat en de Noorderweg, toen de Noorderkade genoemd. Op 11 september 1842 is het kerkje door ds Van Velzen in gebruik genomen en op 12 april 1845 door *Neeltje Sjoukes Zetstra*, weduwe van *Sipke Sipkes Postma*[3], wonende op Snakkerburen 'onder het behoor van Lekkum' als 'verkoopersche' voor *f* 1700,- via een overschrijvingsacte op naam van de gemeente gezet.

De kerkeraad bestond toen uit ds *Douwe Johannes van der Werp* en de ouderlingen *Gerrit Jans Miedema*, landbouwer te Blessum[4], *Harm Hendriks Alkema*, kalkbrander, wonende op Snakkerburen 'onder het behoor van Leeuwarden'[5] en *Hendrik Hendriks Mulder*, koopman te Leeuwarden.[6] De acte geeft als diakenen aan: *Anne van der Hoek*, koopman te Leeuwarden[7], *Tetman Pieters Hettema*, timmerman, wonende op Snakkerburen 'onder het behoor van Lekkum'[8] en *Andries Buijsing*, tabakskerver te Leeuwarden.[9]

In het Aardrijkskundig woordenboek van Van der Aa (1846) lezen we, dat er sedert een paar jaar ook in Leeuwarden een Chr. Afgescheiden gemeente bestaat, die een klein, vierkant kerkje bezit aan de Noordkade, zonder toren of orgel. Naast de kerk is de woning van de predikant. Van de 23.400 inwoners, die Leeuwarden toen telde, waren er 16.600 hervormd, 4150 rooms-katholiek, 550 doopsgezind, 500 evangelischluthers en 150 lid van de waalse gemeente. De Chr. Afgescheidenen worden niet eens genoemd. Hun aantal was in 1846 zeer gering, maar in de

tweede helft van de 19e eeuw is de gemeente in zielental zeer sterk toegenomen. Dit was mee een gevolg van de vereniging met de ‘Kerken onder het Kruis’ in 1869 en met de Nederduitsch Gereformeerde Kerk in 1892.

Het kerkje aan de Noorderkade heeft niet lang aan de behoeften van de steeds groeiende gemeente kunnen voldoen. Al in 1845 klinken klachten over gebrek aan ruimte en over ondoelmatigheid van het gebouw. Het duurde tot 1857, voor de gemeente besloot tot stichting van een nieuwe kerk. Voor *ƒ* 2100,- werd een stalling met erf aan het Hoeksterpad, tegenover de gasfabriek aangekocht. De bouw van de kerk werd voor *ƒ* 5500,- opgedragen aan W. van Bloemen en op 2 januari 1859 kon de kerk in gebruik worden genomen.

Maar ook deze nieuwe kerk bleek al spoedig weer te klein. Door de offervaardigheid van de toenmalige predikant ds Jans daartoe in staat gesteld, kocht de kerkeraad in 1863 enige woningen achter dit gebouw aan en liet deze afbreken om zo ruimte te krijgen voor de vergroting van de kerk. Op 3 april 1864 kon ze worden heropend. Toen was er ook een nieuw orgel in gekomen, dat het in 1862 aangeschafte ‘kabinetorgel’ had vervangen. Later heeft de kerk nog herhaaldelijk verbeteringen en verbouwingen ondergaan. De dominee kwam naast de kerk te wonen in een tot pastorie verbouwde kosterij. Het was alles heel sober; 17 jaar later kocht de gemeente een huis in Droevendal en bestemde dit tot pastorie.

In 1887 ontstond als gevolg van de Doleantie ook in Leeuwarden een *dolerende* kerk, die de naam van Nederduitsch Gereformeerde kerk aannam. Ze vertrouwde haar stoffelijke belangen toe aan een vereniging ‘De Kerkelijke Kas’, die op 4 januari 1888 een herenhuis met tuin in de Grote Kerkstraat voor *ƒ* 16300,- aankocht. In de uitgestrekte tuin bouwde deze vereniging een groot kerkgebouw, voor *ƒ* 13000,-. Het woonhuis werd gedeeltelijk tot pastorie, vergaderzaal en catechisatiekamers ingericht en gedeeltelijk verhuurd. De 6e januari 1889 had de eerste godsdienstoefening in het nieuwe kerkgebouw plaats. Vijf jaar later werd er nog een galerij in aangebracht. Het orgel, gebouwd door de firma Bakker en Timminga, dateert uit 1894. Terloops merken we hier op, dat momenteel de Gereformeerde kerk (vrijgemaakt) in dit gebouw haar diensten belegt.

In 1892 verenigden de resp. uit de Afscheiding en Doleantie voortgekomen kerken zich klassikaal en synodaal tot ‘De Gereformeerde kerken in Nederland’. De plaatselijke kerken behielden echter haar zelfstandigheid en bleven voorlopig voortbestaan als de Gereformeerde kerken van Leeuwarden A en B. In 1898 - veel vroeger dan in menig andere plaats - zijn deze gemeenten samengevloeid tot de Gereformeerde kerk van Leeuwarden.[10.11.]

F. Strijd over de opleiding tot predikant

Vanaf het begin van de Afscheiding was er grote behoefte aan dominees.[1] Slechts 7 predikanten waren in het land met de Afscheiding meegegaan. Het spreekt vanzelf, dat deze onmogelijk in de nood van de tientallen gemeenten konden voorzien, hoe ijverig ze ook waren. Iemand als De Cock heeft zich - menselijkerwijze gesproken - dood gewerkt.

Het probleem was dus: hoe krijgen we meer dienaren des Woords. Van de universiteiten hoefde men niets te verwachten en het was zelfs gevaarlijk zijn zonen daarheen te sturen. Daarom behielp men zich in de eerste tijd - zo goed en kwaad als het ging - met *oefenaars*. Overal stonden mannen op, die wel een stichtelijk woord tot de gemeente wilden spreken en die zo probeerden, bij gebrek aan een predikant, de gelovigen te bouwen in hun geloof.

Toch bevredigde deze toestand niet. In sommige gemeenten mocht men in het eenvoudig en gemoedelijk woord van deze mannen bevrediging vinden, in de meeste kerken voelde men sterk hun gemis aan een degelijke opleiding. De kerken werden door hun woord niet gebouwd; er ontbrak veel aan hun leiding, hun prestige was vaak niet groot en door hun gemis aan kennis liep men gevaar, dat allerlei dwaalleer haar kansen kreeg. Het is de verdienste van Van Velzen geweest, dat hij in Friesland met grote kracht op dit gevaar heeft gewezen. Telkens weer bracht hij op de kerkelijke vergaderingen deze kwestie ter sprake, wat hem lang niet door allen in dank werd afgenomen. Vooral de grote boer *P.S. v.d. Woude* te *Wanswerd* was op dit punt zijn vasthoudende tegenstander.

In 1838 publiceerde Van Velzen in het tijdschrift *De Reformatie* van die dagen een ‘Brief van een leeraar aan de Christelijke Gereformeerde gemeente in Nederland’, waarin het oefenen principieel werd afgekeurd.[2] Hij wilde niemand voor de gemeente laten optreden, dan die, na gebleken geschiktheid, als wettig gezonden dienaar des Woords, in het ambt was gesteld. Het was dan ook een uitkomst voor de kerken, toen in april 1839 de geleerde ds *T.F. de Haan* te *Ee* zich bij hen voegde, die al heel spoedig werd aangewezen om zich met de opleiding van predikanten bezig te houden.

Toch gaf ook dit nog geen algemene voldoening. Vooral in de kerk en classis *Leeuwarden* leefden sterke bezwaren tegen de al te gemakkelijke manier waarop jonge mannen werden toegelaten. Zonder toestemming van classis of Provinciale vergadering begonnen ze vaak reeds te preken, terwijl ze zich soms al bij de Provinciale vergadering presenteerden om tot de dienst des Woords toegelaten te worden, na nog maar een jaar het onderwijs van ds De Haan genoten te hebben. Wanneer men dan nog bedenkt, dat ook aan het lager onderwijs van deze proponenten gewoonlijk veel ontbrak, dan voelt ieder hoe weinig waarborg de kerken nog bezaten voor een deugdelijke opleiding.

Op de vergadering van de classis Leeuwarden van *3 november 1841* bij J. Meyering aan huis, is hierover uitvoerig gesproken. Aanleiding hiertoe was een schrijven van ds Van Velzen, waarin deze voorstelde, dat alle classes in Friesland zouden samenwerken om ds De Haan af te zonderen voor het werk van de opleiding van predikanten. Van Velzen verloor de zaken in Friesland niet uit het oog! Op die classisvergadering waren alleen maar aanwezig afgevaardigden van de gemeenten Leeuwarden-Wirdum en Suawoude. Hellema en Meyering konden nu naar hartelust domineren.

Van Velzen merkte in zijn brief op, dat in de zaak van de opleiding tot nu toe zeer verkeerd gehandeld was en dat een dergelijke benoeming 'wel eens een wenk der voorzienigheid (zou) kunnen zijn om dè groote en vele misbruiken te doen ophouden, daartoe als vanzelve een middel aanwijzende', d.w.z. dat ds De Haan alléén de opleiding in Friesland zou verzorgen. Het schijnt, schreef Van Velzen verder, dat De Haan voor dominee niet als zo geschikt werd beschouwd en 'als zoodanig niet zeer door de Gemeenten begeerd'. Maar wat zijn bekwaamheid tot onderwijzen betrof, daarin muntte hij boven anderen uit. Van Velzen wilde graag, dat de classis zijn schrijven in ernstige overweging nam. Nu, dat gebeurde. Hellema, de bekwame woordvoerder, kon losbranden. Uit de discussie putten we het volgende:

Men vergeleek de opleiding, zoals die thans plaatsvond, met de eisen die de Dordtse kerkenorde aan de proponenten stelde. Nagegaan werd, wie tot het herders- en leraarsambt toegelaten konden worden, welke attesten daarvoor nodig waren, in welke vakken zij behoorden onderwezen te zijn en welke eisen aan toelating tot het examen waren gesteld. Het bleek, dat de kandidaten moesten voldoen aan strenge eisen t.a.v. zedelijkheid, ware godsdienstigheid, rechtzinnigheid, kennis en wetenschap. Slechts in enkele gevallen, wanneer buitengewone gaven des Geestes waren op te merken, kon het zonder opleiding in de talen, mits in dat geval al het andere in meer dan gewone mate aanwezig was. De tewoordige toestand van de kerk vorderde dringend, dat er in de belangrijke zaak van de opleidng tot herder en leraar geen water in de wijn werd gedaan.

Nu ging men na, hoe onder het Oude en Nieuwe Testament herders, profeten en leraars werden geroepen en toegerust. Mensen als Elia, Eliza, Mozes, Jozua en Jesaja werden geroepen en afgezonderd tot de dienst des Heren. Sommigen door 'voorgaande' roeping, anderen door onmiddellijke roeping. Men constateerde, dat enkelen onwillig tegenover hun roeping hadden gestaan zoals Mozes en Jona. Jesaja en Ezechiël waren op dit punt schroomvallig geweest. Maar allen toonden een inwendige en duidelijke roeping! Ze moesten ook tegen de omliggende heidenen profeteren! Daarom was het beslist noodzakelijk, dat ze bepaalde 'heidense' talen kenden, zoals Mozes het Egyptisch en Ezechiël het Syrisch. Ze mochten ook niet onbekend zijn met de zeden en ge-

woonten, met de oude en nieuwe geschiedenis van de omliggende volkeren.

Leraars dienden eerst 30 jaar oud te zijn voor ze als zodanig konden optreden en daarvóór moesten ze ook nog allerlei 'beproevingen' ondergaan. Jezus was immers nog 30 dagen beproefd, toen hij 30 jaar oud was. Toen pas begon hij als Leraar op te treden!

In de tijd van de Reformatie waren vele priesters zedeloos en goddeloos, dom en zeer onkundig. Het was wel duidelijk, dat geleerdheid en talenkennis noodzakelijk waren voor het brengen van de ware godsdienst en het verkondigen van het ware geloof. De bloei van de kerk Gods hing samen met de mate, waarin de voorgangers wijsheid en geleerdheid bezaten, mits deze 'geheiligd' was voor de dienst des Heren. Onkunde kon gemakkelijk leiden tot bijgeloof en ketterij. De notulen sommen in bonte volgorde een serie dogma's op: een Leraar diende grondige kennis te bezitten van de leer der erfzonde, van des mensen ellende en onmacht, van de eeuwige verkiezing en verwerping, van de Verlosser en Zaligmaker, de H. Geest, de gemeenschap der heiligen, de satan en de eeuwige straffen, de bijzondere genade en de wedergeboorte, de heiligmaking, Gods deugden en volmaaktheden, de regering van de kerk, en van nog meer.

Hoe waren sommige tegenwoordige leraars - wordt er in de notulen gevraagd - tot hun ambt gekomen? Het antwoord luidde onmiddellijk spijkerhard: 'door eigen voorgewende inwendige roeping zonder uiterlijke blijken'. Vervolgens werd gevraagd: 'Wat is het doel van zulke personen? Is het hun om de verheerlijking Gods of om zichzelf te doen?' Daarop antwoordden de notulen, dat het hun ging 'om eigen eer, om stichting en gemoedelijkheid, gestaltelijkheid en bevindelijkheid, waarbij de eer van God en het zoeken der zaligheid, alleen in Christus en Dien gekruist voorbijgezien wordt', met als gevolg: 'onvastheid en wankelbaarheid'. Als zulke leraars aangevallen werden, konden ze zich niet met kennis van zaken verdedigen en waren nergens meer.

Het doel van de Dordtse vaderen en van de Gereformeerde kerk was en is om leraars te hebben 'met gaven des Geestes toegerust' en 'met kennis en wetenschap aangedaan... om door de genade Gods tegen al die vijanden niet alleen te strijden, maar die ook te overwinnen!'

Wat het oordeel van ds Van Velzen over ds De Haan betrof (niet zo geschikt als dominee, maar uitmuntend docent), de classisleden wilden dit wel aannemen. De ervaring had echter geleerd, dat ds De Haan geen vast karakter bezat, maar een 'zekere onderwerping aan anderen betoonde' en 'door noodzaak en drang der omstandigheden zich overheerschen laat'. We merken hier terloops op: het is een feit, dat ds De Haan na zijn afscheiding in Ee onder invloed van o.a. zijn vrouw eerst een onzekere houding heeft aangenomen. Verder stelde hij zich erg soepel tegenover het oefenen op. Hij woonde in Wanswerd in een huis van ouderling P.S. v.d. Woude, een man met grote invloed.

Het was dus wel duidelijk, dat volgens de classis Leeuwarden de Afgescheiden kerken, wat de zaak der opleiding betrof, ver beneden het ideaal der vaderen bleven. De classis van *2 februari 1842* sprak nog eens op niet mis te verstane wijze uit, dat de Provinciale vergadering ‘ten opzichte van het aannemen en examineren van aankomende leeraren’ afweek van de kerkenorde. Op andere punten trouwens ook. (Alleen de kerk van *Oenkerk* meende, dat men het met de studie van de aankomende leraars, en met het proponeren, zo nauw niet moest nemen.) In de classisvergadering gingen zelfs stemmen op om - daar ingediende protesten vruchteloos waren gebleken - de gemeenschap met de andere classes te verbreken en ook geen afgevaardigden meer te zenden naar de Provinciale vergadering!

Een schrijven van P.S. v.d. Woude, verzonden namens de kerkeraad van Wanswerd, waar ds De Haan sedert de herfst van 1839 woonde, maande tot vrede. Deze woorden werkten in zoverre kalmerend, dat men besloot voor dit keer nog afgevaardigden naar de Provinciale vergadering te sturen. Maar de broeders kregen wel de instructie mee tegen elke afwijking van de kerkenorde te protesteren. En dat waren er nog al enkele, want afwijking werd geconstateerd van de artikelen 3, 4, 8, 30, 31, 33, 35 en van nog meer. Tot afgevaardigden werden benoemd *W. Hellema* van Wirdum en Roordahuizum (Wirdum had toen al een zekere zelfstandigheid), *H. Alkema* en *J. Meyering* van Leeuwarden en *J.L. Fokkens* van Oenkerk.

Nog maar nauwelijks was de Provinciale vergadering op *23 (en 24) maart 1842* te Wanswerd o.l.v. ds De Haan geopend of ouderling W. Hellema protesteerde al tegen de toelating van de predikanten *H.A. de Vos, F. v. Gijsel* en *S.O. Los* (niet tegen ds Th. de With, daar die absent was), die hun studietijd niet hadden voltooid of door zonder toestemming te proponeren, aanhoudend hadden gezondigd tegen art. 3 van de kerkenorde, waarin een wettelijke beroeping werd geëist. Hij wilde hen echter wel erkennen, als ze de kerkenorde ondertekenden en beloofden te zullen blijven studeren. Aan dit verzoek werd door alle drie voldaan.

Maar toen kreeg Hellema zelf ook een beurt. Het werd hem door bijna allen zeer kwalijk genomen, dat hij, als scriba de vergadering samenroepend, in de uitnodiging op eigen gezag aan verschillende classes verzocht had hun predikanten - behalve ds D. Postma - niet als afgevaardigden te zenden, omdat tegen hun toelating wel eens bezwaar kon worden ingébracht. Toen Hellema zich echter nader verklaard en verontschuldigd had, was dit punt van de baan en kon de vergadering in ontspannen sfeer verder gaan.

Op deze Provinciale vergadering zijn zeer belangrijke zaken behandeld. De notulen beslaan niet minder dan 45 folio-pagina's, als altijd na het vertrek van ds S. van Velzen uit Friesland (1839) door de onvermoeibare *Wieger Hellema* geschreven.

Voor het over zien van het hele terrein is het niet ondienstig hier eens de

namen uit de presentielijst (met een enkele bijzonderheid) over te nemen.

Classis Leeuwarden

oud. W.D. Hellema
oud. J. Meyering (was nog absent; had bericht 's avonds om 6 uur uit Groningen te zullen komen)
oud. H. Alkema
oud. J.L. Fokkens

Classis Wanswerd

oud. P.S. van der Woude
oud. L.K. Hogendijk
oud. A.J. Feenstra
oud. H.P. Hettema

Classis Sexbierum

ds. D. Postma (toen nog in Minnertsga. Hij zou enkele weken later naar Bedum-Middelstum vertrekken)
ds. H.A. de Vos (Sexbierum)
oud. A. Kuiken
oud. K. de Vree

Classis Sneek

ds. F.A. van Gijsel (Bolsward)
ds. S.O. Los (Koudum-Workum-Hindeloopen)
oud. A.G. Bakker
oud. P. Mobach

Classis Tjalbert

alleen oud. H. Wind (in 1842 dominee in Leens geworden)
De overige broeders waren door hun ‘tijdelijke betrekkingen’ verhinderd.

Classis Drogeham

ds T. de With (Oudega) absent, evenals zijn ouderling M. Deelstra.
Men zou hierop terug komen.
oud. H. Lollinga
oud. R.D. Hamming

Eén van de zwaarst wegende zaken die de vergadering te behandelen kreeg, was die van de opleiding tot predikant. De afgevaardigden van Leeuwarden kwamen telkens met bezwaren. Ze waren terecht van mening, dat geen student beroepen mocht worden dan na geëxamineerd te zijn en dat examen kon pas worden afgenomen na volbrachte studietijd. Af en toe schoten er vlammen uit de discussie. Ouderling Meyering werd door de classis Sneek ervan beschuldigd zich bij gesprekken in trekschuit of diligence minder eervol over a.s. predikanten te hebben uitgelaten en zich b.v. te hebben laten ontvallen: 'Wie dominé wil worden, kan bij ds De Kok klaar komen voor vier duiten!' Hier zal bedoeld zijn ds F.A. Kok.

Meyering ontkende dit te hebben gezegd, al gaf hij toe in drift misschien wel eens 'ergerlijke' uitdrukkingen te hebben gebruikt.

Op de vergadering waren ook verzoeken van verschillende personen, die tot dominee wilden worden opgeleid. Alleen *Jacob Talsma*, die als schoolmeester door het grietenij bestuur van Ferwerderadeel was afgezet, omdat hij met de Afgescheiden gemeenten sympathiseerde en 'afscheidingsgevoelens' zou koesteren, werd aangenomen om verder op kosten van de provincie te studeren. Maar de verzoeken van *Tamme Uitterdijk, Albert Koenes v.d. Meer* en *Ysbrand Veenstra* (Feenstra) werden vooralsnog afgewezen.

Hellema waarschuwde, dat een *algemene* roeping om Christus te verkondigen in woord en daad vaak werd verward met een roeping tot herder en leraar. Dan zouden immers alle manslidmaten wel tot dominee kunnen 'bevorderd' worden. Men moest niet te spoedig menen een bijzondere roeping tot het ambt te hebben. Roeping om zijn talenten te ontwikkelen had ieder, maar roeping tot het ambt was iets heel bijzonders! Dan moest worden onderzocht of de gaven ervoor aanwezig waren, of er van jongsaf een aandrift in zo iemand was geweest en of liefde tot God en de naaste de beweegredenen waren om te staan naar het ambt van dienaar des Woords.

Het voornaamste besluit van deze Provinciale vergadering was, dat voor de opleiding in heel Friesland de zeer kundige ds De haan, die, zoals Van Velzen in 1841 aan de classis van Leeuwarden geschreven had, niet zo goed preken kon, maar boven anderen geschikt was als opleider en op 24 juli 1839 voorlopig als zodanig was aangesteld, nu definitief voor de opleiding in heel Friesland de zeer kundige ds De Haan, die zo- *ƒ* 800,- plus *ƒ* 100,- voor huishuur bedragen. Ook ging hij zich nu geheel aan de opleiding geven.

Bovendien besloot men contact op te nemen met Groningen en Drenthe om zo mogelijk tot aanstelling van 2 leraars te komen. Hier zien we reeds de voorbereiding van de actie, die een tiental jaren later leiden zou tot de stichting van de Theologische School in Kampen. Toch zou het in Leeuwarden en in de classis Leeuwarden nog ten gevolge van o.a. de examen-eisen tot een breuk komen.

G. Scheuring en Hereniging

In een vorige paragraaf hebben we gezien, dat de kerk en de classis Leeuwarden de Provinciale vergadering beschuldigden, dat zij afweek van de Dordtse kerkenorde door te gemakkelijk personen die heel weinig hadden gestudeerd, toe te laten tot de preekstoel. Verscheidene predikanten werden om die reden door mannen als *Jannes Meyering* en *Wieger Hellema* niet erkend.

Lag hierin reeds een begin van verwijdering - we putten nu uit twee artikelen van ds J. Douma in het Friesch Kerkblad - daarbij kwam nog een tweede verschilpunt. We schreven al, dat de kerkeraad van Leeuwarden een gebouw had aangekocht, een pakhuis, dat stond aan de Noorderweg. Met toestemming van het stadsbestuur was dit gebouw vertimmerd en 'voor den godsdienst' ingericht, onder voorwaarde echter, dat de gemeente van de regering erkenning zou vragen. Déze voorwaarde was ook gesteld door de 'geldschietersche', de weduwe Postema die het geld voor aankoop en vertimmering grotendeels had voorgeschoten. Inderdaad hebben *Meyering* en *Hellema* een 'reglement' bij de regering ingezonden om vrijheid te vragen, maar dit bestond uit een samenvoeging van 35 à 36 artikelen uit de Dordtse kerkenorde, waarin uitdrukkelijk de aloude naam 'Gereformeerd' werd gehandhaafd. Daarop weigerde de minister van Eredienst, Van Zuylen van Nijevelt, de goedkeuring.

Wat nu? Want het Leeuwarder stadsbestuur dreigde de voorlopig verleende vergunning tot uitoefening van de godsdienst weer in te trekken, wanneer vóór 10 december 1842 geen vrijheid van de Koning was gevraagd. En ook de 'geldschietersche' waarschuwde in dat geval de deuren van het kerkgebouw te sluiten. Ouderling *Hellema* van Wirdum stelde nu een nieuw concept-reglement op, waarin hij het standpunt van voortzetting van de aloude Gereformeerde kerken probeerde te handhaven. Maar ouderling *Harmen Alkema*, die advies bij ds De Haan -een man met een meegaand karakter - had ingewonnen, verklaarde, dat men op die manier nooit de erkenning van de regering zou krijgen. Hij wilde, dat men op hetzelfde reglement als waarop Utrecht en andere kerken vrijheid hadden gevraagd, erkenning zou aanvragen. De meerderheid van de kerkeraad, onder leiding van Meyering, verzette zich daar furieus tegen. Maar Alkema zette door, stelde een reglement op en legde dat op een zondag aan de gemeente ter tekening voor; 40 lidmaten kozen zijn partij, terwijl slechts 11 leden, onder wie de beide diakenen, zich aan de zijde van Meyering schaarden.

Het viel te voorzien, dat de strijd die in Leeuwarden was ontstaan, zou doorwerken in de meerdere vergaderingen. Op de classis van *3 december 1842* rapporteerde Hellema uitvoerig over het gebeurde. Er zat, zo zei hij ook nog, al lang wat tussen *Alkema* en *Meyering*. Alkema erkende alle leraars als wettig, in tegenstelling tot Meyering, en hij liet telkens op zondag en donderdag oefenaars en predikanten komen, zich sterk we-

tend door de steun van een groot deel der gemeente en van ds De Haan.

De classis kon niet anders dan het eigenmachtig optreden van Alkema afkeuren. Ook Johannes Lipkes Fokkens, die met Alkema alle Afgescheiden dominees voor wettig erkende, hield hem voor, dat hij geen onwettige middelen mocht gebruiken om zijn doel te bereiken. Maar Alkema wilde niet luisteren, zelfs niet toen men hem zei, dat men hem zo niet meer als ouderling zou kunnen erkennen. Hij verliet de vergadering en ging heen, wat de classis aanleiding gaf hem een scheurmaker te noemen. Tot afgevaardigden naar de Provinciale vergadering werden nog gekozen de ouderlingen *J. Meyering* van Leeuwarden, *J.L. Fokkens* van Oenkerk, *R.T. Beerda* van Suawoude en *W.D. Hellema* van Wirdum. En zo ging men uit elkaar met een bezwaard hart, na elkaar te hebben opgewekt op de Provinciale vergadering alles te vermijden wat de verwijdering groter zou kunnen maken.

Die vergadering is *3 en 4 januari 1843* gehouden bij Jan Schippers in de Schrans (Huizum). Tot voorzitter werd gekozen ds *F.A. Kok* van Wanswerd-Birdaard, tot scriba *W.D. Hellema* van Wirdum.[1.]

Voor we met ons verhaal verder gaan, willen we op een tekenende bijzonderheid wijzen, typerend voor de figuur van Hellema. Er kwam kritiek op de door Hellema opgestelde en nu voorgelezen notulen van de vorige vergadering. Ze zouden - volgens de critici - heel uitgebreid en eenzijdig de gevoelens van Hellema zelf, en die van andere sprekers slechts als terloops en dan nog onvolledig weergeven. Bovendien had Hellema in de notulen argumenten ingevoegd, die hij tijdens de vergadering helemaal niet had genoemd. De kritiek was terecht. Sterke persoonlijkheden trekken graag alles naar zich toe.

Maar nu het verdere verloop van de vergadering. Al spoedig na de opening verklaarden de ouderlingen *Hellema* en *Meyering*, dat zij niet alle leraars konden erkennen, omdat de examinatie niet had plaats gevonden volgens de kerkenorde. Toen hun gevraagd werd, of ze dan niet voor deze vergadering dit wilden doen, omdat verwerping van de leraars was verwerping van de gemeenten, die hen hadden afgevaardigd, en of zij niet verder de beslissing der Algemene Synode wilden afwachten, weigerden zij dit te doen. Meyering betuigde nog, dat hij liever als martelaar wilde sterven.

Ongetwijfeld stonden beiden in hun recht met hun pleiten voor een betere opleiding en een strengere examinatie. Toch krijgen we de indruk - aldus ds C. v.d. Woude - dat zij hun mening te rigoristisch door wilden drijven. Zij gaven het kerkelijk leven, dat in deze tijd de crisis der jeugd doormaakte, te weinig gelegenheid om te groeien. Hun weigering om de leraars te erkennen, die toch met toestemming van de kerken waren toegelaten, zette het kerkelijk samenleven op losse schroeven.

De vergadering kon dan ook niet meer om de vraag heen, of zij die de wettigheid van de afgevaardigde predikanten niet erkenden, zelf wel als

leden van de Provinciale vergadering konden worden toegelaten. Drie ouderlingen en acht predikanten beantwoordden die vraag ontkennend; slechts twee ouderlingen en één predikant hadden geen bezwaar tegen toelating (aldus het rapport op de classisvergadering van 6 februari 1843).

Toen kwam een dramatisch moment. Hellema stond op en las een verklaring voor, waarmee hij afscheid van de vergadering nam. Als redenen daarvoor gaf hij op: 1. het verlaten van de beginselen van de Dordtse kerkenorde; 2. het lichtvaardig toelaten van leraars; 3. het aan de regering vragen om erkenning; 4. het verbreken van de gemeenschap der heiligen. Meyering verliet geëmotioneerd de vergadering. Beerda weifelde eerst nog, maar ging toch ook weg. Ook de scriba Hellema vertrok. Alleen Johannes Lipkes Fokkens bleef. Zo was er dus een breuk gekomen tussen classis en provincie over het al of niet erkennen van leraars. De vergadering besloot - ze had inmiddels ds H.A. de Vos tot scriba gekozen - de nacht door te vergaderen, maar eerst wat te eten. Daarna kwam de zaak-Alkema, dus het geschil in de kerk van Leeuwarden aan de orde.

Alkema - op de vergadering aanwezig - deelde mee, hoe de gang van zaken was geweest. Hij en Meyering hadden het (kerk)gebouw aan de Noorderkade gekocht en een vrouw had het geld voorgeschoten, op voorwaarde, dat men een leraar zou beroepen en bij de regering vrijheid van godsdienstoefening zou aanvragen. Meyering had daartegen geen bezwaar ingebracht. Zelfs had hij het Algemeen Reglement laten zien aan de commissaris van politie en de burgemeester, toen Van Velzen eens in het kerkgebouw zou optreden. De dienst was toen ook toegestaan, onder voorwaarde, dat men op grond van het reglement vrijheid aan de koning zou vragen. Daarop hadden Meyering en Hellema - zoals we reeds zagen - een reglement ontworpen, door 35 à 36 artikelen van de kerkenorde samen te voegen, waartegen de minister van Eredienst bezwaar maakte. Alkema had toen gevoeld: ‘Willen we de gemeente niet aan eene geheele ruïne overgeven’, dan moeten we vrijheid, vragen, en gesteund door ds De Haan, had hij doorgewerkt. Nu werd Meyering in de vergadering ontboden om te zeggen op welke grond de classis Alkema als scheurmaker veroordeeld had.

Het resultaat was, dat de Provinciale vergadering de classis Leeuwarden in het ongelijk stelde op de volgende gronden:

1. Alkema had niet ‘uit willekeur’, maar ‘uit noodzaak’ gehandeld;
2. Meyering had zich vroeger gedragen alsof hij erkenning wilde aanvragen;
3. als het een afwijking was op het gewóne reglement vrijheid te vragen, dan was het nog een veel grotere afwijking, wanneer één of twee personen een aantal artikelen uit de Dordtse kerkenorde als reglement aannamen. Het gevolg was, dat Meyering met nog 11 leden van de kerk van Leeuwarden zich niet meer met de 40 die Alke-

ma volgden, konden verenigen.

Het valt te begrijpen, dat de vergadering van de classis Leeuwarden, op *6 februari 1843* gehouden, waar rapport van het gebeurde werd uitgebracht, een emotioneel karakter kreeg. Men besloot tegen verschillende beslissingen van de Provinciale vergadering te protesteren. Verder nam men het ingrijpend besluit, het deel van de gemeente van Leeuwarden, dat Meyering volgde, te combineren met Wirdum en Roordahuizum. De scheuring in de kerk van Leeuwarden was daarmee een voldongen feit geworden. Dit noodzaakte de Provinciale vergadering (synode) tot het nemen van maatregelen. Na in haar vergadering van 23 maart twee commissies te hebben benoemd om met de kerk van Leeuwarden en met de kerken van de classis een samenspreking te houden, nam de Provinciale vergadering van *23 april 1843* het besluit, de *classis Leeuwarden*, waarvan alleen Oenkerk geheel met de Provinciale synode meeging, te ontbinden. De gemeenten van Leeuwarden (Alkema c.s) en Oenkerk zouden voorlopig onder het opzicht van de classis Wanswerd worden gesteld en Suawoude onder dat van de classis Drogeham.

De classis Leeuwarden was hiermee opgeheven en scriba Hellema besluit het notulenboek van de classis met de aantekening:

> Door de zoogenaamde Provinciale Vergadering is deze Klassis vernietigd en de gemeenten ingelijfd in de andere Klassen, doordien deze Klassis te zeer de jammerlijke toedragt der zaken, vooral met betrekking tot de opleiding, Examinatie en ordening van Predikanten en verdere zeer willekeurige handelingen der andere Klassen tegenwerkte. Tot een gedagtenis wordt egter dit boek bij mij bewaard.

Wij hebben de strijd van deze Wirdumer ouderling, die, het zij toegegeven, wel fouten heeft gemaakt, weer uitvoerig onder de aandacht willen brengen. In een volgende paragraaf zullen we de hereniging bespreken. Gelukkig!

Hereniging

Het was dus tot een scheuring gekomen in de kerk van Leeuwarden en tot opheffing van de classis Leeuwarden, waarvan de kerken voor een deel werden ondergebracht bij andere classes: Leeuwarden en Oenkerk voorlopig bij die van Wanswerd, Suawoude bij de classis Drogeham.[2.] Wel handhaafde de groep die met Meyering en Hellema meeging zich óók als classis. Daartoe behoorde het gedeelte van de gemeente *Leeuwarden* dat hen volgde, met de Afgescheidenen te *Wirdum*, en verder nog de gemeente te *Suawoude*. Als classis hebben ze zelfs afgevaardigden gestuurd naar de 'Algemeene' synode van 1843. Maar ze waren een 'gesepareerde' classis, die geen kerkverband onderhield met de in de Provinciale vergadering van Friesland samenkomende kerken.

We hebben ons afgevraagd: Waar zouden de notulen van de oppositie-

groep Hellema-Meyering, die zich als kerk van Leeuwarden bleef beschouwen, gebleven zijn? Ze is in elk geval kerkdiensten blijven beleggen, want in september 1845 spreekt de classis Wanswerd afkeurend over ds. B. Fijnebuik van Zwolle, die in Leeuwarden gepreekt had ‘onder hen, die zich halsstarrig tegen de kerk gedragen’. Tot we ineens een spoor vonden in een brief van ds P. van der Sluijs, die van 1856-'61 in Boksum heeft gestaan. Dit schrijven bevindt zich in het familie-archief-De Cock (dat berust in het Gemeente-archief van Rotterdam).

Helenius de Cock had het plan opgevat een levensgeschiedenis van zijn vader te publiceren. Daarom stuurde hij in 1859 aan vele Afgescheiden kerkeraden een verzoek om inlichtingen over de eerste jaren van de Afscheiding ter plaatse. Zo kreeg ook de kerkeraad te Boksum dit verzoek te behandelen. Ds P. van der Sluijs antwoordde, dat één van zijn ouderlingen, die vroeger nog ambtsdrager in Leeuwarden was geweest (ongetwijfeld Gerrit Jans Miedema), hem vertelde, dat de in 1843 geschorste ouderling J. Meyering het notulenboek onder zich had gehouden en later naar *Harlingen* was verhuisd. We hebben dit spoor gevolgd. Inderdaad blijkt Meyering in oktober 1851 zich in Harlingen te hebben gevestigd. Een onderzoek in het archief van de gereformeerde kerk aldaar leverde niets op. Op zijn oude dag - hij was toen al 74 jaar - is Meyering in november 1875 nog naar *Leiden* vertrokken en daar in februari 1885 overleden, 83 jaar oud.

Maar ook in het archief van de gereformeerde kerk te Leiden was geen spoor van het bewuste notulenboek te vinden.

In het jaar 1843 bereikte de geschiedenis van de Afgescheiden kerken in Nederland een dieptepunt. De verwarring in vele kerken was groot. Nergens kwam dit zo duidelijk tot uitdrukking als op de vergaderingen van de Algemene synode in 1843 te Amsterdam gehouden, die door de scherpe tegenstellingen onder de leden onverrichter zake uit elkaar is gegaan. We moeten deze synode hier wel ter sprake brengen, omdat ook de kwestie-Leeuwarden daarop is behandeld, wat zelfs heeft meegewerkt om de verwarring op deze synode nog groter te maken.

Al zijn van de synode geen notulen gepubliceerd, ze zijn wel gemaakt; deze kladnotulen berusten in het archief van de Generale Synode der Gereformeerde kerken. In 1914 heeft prof. Bouwman in zijn *De crisis der jeugd* het verloop van deze synode breed getekend, daarbij gebruik makend van de aantekeningen van de scriba der vergadering ds Dijksterhuis, van ds Lindeman en van andere nog aanwezige stukken.[3.]

Op woensdag 26 juli 1843 waren 43 afgevaardigden, 22 predikanten en 21 ouderlingen samengekomen in het kerkgebouw aan de Bloemgracht te Amsterdam. Voor Friesland waren afgevaardigd *ds F. v. Gijsel* van Bolsward, *ds F.A. Kok* van Wanswerd en de ouderlingen *P.S. v.d. Woude* van Wanswerd en *L. Hogendijk* van Ferwerd. Al op de eerste dag ging het fout. Na felle discussies over de noodzaak van een kerken-

orde in het algemeen en van die van Dordrecht in het bijzonder, waarin men scherp tegenover elkaar stond, liepen *Scholte, Meerburg, Brummelkamp, Van Raalte* e.a. weg, de overigen verdrietig achterlatend. Deze besloten de vergadering voort te zetten. Ze constitueerden zich opnieuw tot een synode, die nu bestond uit afgevaardigden van de 3 noordelijke provincies, van N. Holland en een deel van Z. Holland. Ook waren nog aanwezig de ouderlingen *W. Hellema* en *J. Meyering*, namens de gesepareerde (afgescheiden) classis Leeuwarden, die zich als de wettige classis beschouwde en die de besluiten van haar Provinciale vergadering niet kon erkennen, evenmin als de afgevaardigden daarvan, omdat ze niet aan hun verkiezing hadden meegewerkt. Ze hadden eveneens bezwaar tegen de veel te gemakkelijke manier waarop a.s. predikanten konden afstuderen en tegen de wijze waarop bij de regering erkenning was aangevraagd. We hebben hiervóór er al breed over geschreven. De kwestie-Leeuwarden is op deze synode in Amsterdam op verscheidene vergaderingen in discussie geweest. De synode scheen wat huiverig om tussen classis Leeuwarden en provincie Friesland partij te kiezen.

Op woensdag 2 augustus - twee weken na de opening van de synode - is de laatste zitting gehouden. Lang is op die vergadering over het geschil in Friesland gesproken. De praeses liet tenslotte stemmen over de vraag of de Provinciale synode van Friesland terecht de classis Leeuwarden had geschorst. Met meerderheid van stemmen sprak de vergadering uit, dat deze schorsing terecht was geweest. Tegen dit besluit meenden ds *Van Velzen*, ds *Dijksterhuis* en ouderling *Niezen* heftig te moeten protesteren. Laatstgenoemde stelde zelfs voor nog eens - en nu schriftelijk te stemmen, en dat gebeurde. Uitslag: 10 tegen 10, dus staking van stemmen. De praeses stond nu op en verklaarde dat het vergaderen zo verder geen zin had. Bijna alle afgevaardigden waren het met hem eens en men besloot de synode op te heffen. Bepaald werd nog, dat niets zou worden gepubliceerd en dat men zou handelen alsof er geen synode was geweest.[4.] Dus was het Leeuwarder conflict op deze synode ook niet opgelost en bleef de scheuring in de gemeente en classis Leeuwarden voortduren.

Op de gecombineerde Provinciale synode van *20 maart 1844* en volgende dagen te Leeuwarden gehouden kwam de kwestie-Leeuwarden opnieuw aan de orde. Ook afgevaardigden van Groningen en Drenthe waren aanwezig, want het hoofddoel was het examineren van niet minder dan 12 studenten. Men deed dus wel zijn best de predikantennood te lenigen. Voorzitter werd ds *F.A. Kok* van Wanswerd en scriba ds *E. Lindeman* van Smilde.

Op de moderamen-tafel lag o.a. een ingekomen stuk van ds Van Velzen uit Amsterdam, waarin deze namens Noord-Holland verzocht geen predikanten ‘uit te zenden daar de Kerk in Nederland niet vereenigd is’. Over de opleiding tot dienaar des Woords heerste groot verschil van mening. Maar er was ook een schrijven binnengekomen van ds Brummel-

kamp, die meedeelde wegens lichaamszwakte het examen niet te kunnen meemaken en die tevens het hierboven genoemde besluit van N. Holland afkeurde met de aan Luther ontleende woorden, dat anders ‘de duivel beneden in de hel zou zitten lachen’. Van Velzen - die aanwezig was - vroeg ook nog of de vergadering wel wettig mocht heten, daar de classis Leeuwarden niet was vertegenwoordigd. De praeses antwoordde laconiek: er bestaat geen classis Leeuwarden meer, die is immers ontbonden. Als bewijs las hij de hele toedracht van de zaak uit de notulen van de vorige vergadering voor. Daarop reageerde Van Velzen met het voorstel eerst de zaak-Leeuwarden te onderzoeken en dan pas met het examen te beginnen. Toen dit voorstel werd verworpen, verliet Van Velzen de vergadering. Het is duidelijk, dat Van Velzen partij koos - althans gedeeltelijk - voor de groep Hellema-Meyering, met wie hij de bezwaren tegen de opleiding volkomen deelde.

ds S. van Velzen

ds A. Brummelkamp

Hellema c.s. zijn ook nog op de vergadering gehoord, wel een paar uur lang. Na afloop daarvan vroeg de praeses hun of zij hun bezwaren nog eens schriftelijk en puntsgewijze wilden indienen. En ‘daar de dag voorbij was’ verzocht hij één van hen ‘met de vergadering te zingen en te danken’. Zowel Hellema als Meyering weigerde. Van Velzen kon die weigering begrijpen, want z.i. kwam ze uit ‘oprechtigheid’ voort. De no-

tulen concludeerden: ‘waar uit men kan afleiden wat die menschen over de vergadering dachten’.

De volgende morgen lag er een brief van de groep-Hellema met de gevraagde punten. Na discussie besloot de vergadering tenslotte *Meyering* c.s. uit Leeuwarden, *Hellema* uit Wirdum en de gemeente van *Suawoude* te censureren. Ook Van Velzen kreeg een beurt. De maandag daarop oordeelde de vergadering, dat ds Van Velzen te bestraffen viel wegens ‘zijn handelwijze met de vergadering en om zijn lichtvaardig verlaten’ ervan. Ook wegens zijn ‘prediken bij en Avondmaal houden en bedienen met en aan scheurzieke menschen’. Hiermee zal bedoeld zijn zijn voorgaan in de groep Hellema-Meyering. Ds De Haan nam op zich de vermaanbrief aan Van Velzen op te stellen. Diens gezag in Friesland was wel getaand!

Nog steeds was dus de zaak-Leeuwarden niet opgelost. In maart 1845 benoemde de Provinciale synode opnieuw een commissie om met de gesepareerde broeders te spreken. Ook de nieuwe predikant van Leeuwarden, *ds Van der Werp*, zat hierin (met ds *K.J. van Goor* van Ferwerd en de ouderlingen *A. Feenstra* van Marrum en *H.D. Drukker* van Dokkum). Deze broeders kregen opdracht ‘in liefde en met zachtmoedigheid de sensure over die personen uit te oefenen’. Op 5 maart 1846 kon de commissie rapporteren, dat het besluit tot censuur was uitgevoerd ‘van leden welke zich aan de gemeente onttrekken als Meyering en Hellema’. De gemeente Suawoude had men echter nog niet bezocht.

Op deze Provinciale synode werd ook besloten de classis Leeuwarden, die men in 1843 had ontbonden en over de classes Wanswerd en Drogeham had verdeeld, nu weer te herstellen. Aanleiding tot dit besluit was het plan in *Boksum* een gemeente te stichten, die anders door haar ongunstige ligging niet aan klassikale vergaderingen kon meedoen (op 13 oktober 1847 is daar inderdaad een Chr. Afgescheiden gemeente geïnstitueerd). De nieuwe classis zou bestaan uit de kerken van *Leeuwarden, Oenkerk, Beetgum, Suawoude* en *Boksum*. Van 1843-1846 is de classis Leeuwarden dus opgeheven geweest.

Op *26 augustus 1846* kwam de Provinciale synode opnieuw bijeen. Weer was er met de gesepareerde groep gesproken. Van de gemeente van Suawoude kon nu gerapporteerd worden, dat deze voornemens was om weer ‘met de kerk te vergaderen en zich niet langer verwijderd te houden’. De gecensureerde leden van Leeuwarden en Wirdum wilden wel verenigen ‘als alles naar hun wijze van zien werd bevorderd’, waarbij het dan hoofdzakelijk ging over de vraag of de bevestiging van een aantal leraars wettig was geweest. Dat was een voorwaarde, waaraan de Provinciale synode natuurlijk niet kon voldoen. Daar deze zaak op de a.s. Algemene synode van Groningen wel ter sprake zou komen, besloot men het resultaat hiervan af te wachten. Deze synode heeft een verklaring opgesteld, die als basis kon dienen voor een eventuele hereniging. Het duurde echter nog jaren, voor die vereniging tot stand kwam.

Op de classis van 3 september 1850 besloot men Hellema ‘met zoovelen het hem goeddunkt’ tot een samenspreking uit te nodigen, en het was voor ons een reden tot blijdschap te lezen, dat op de classis van *11 maart 1851* gerapporteerd kon worden over de hereniging met Hellema en de overige leden van Leeuwarden ‘die lange tijd in verwijdering van de kerk geleefd hebben’. Bijna 10 jaar had het conflict geduurd. Meyering is in hetzelfde jaar (14 oktober 1851) naar Harlingen verhuisd en heeft zich daar bij de Chr. Afgescheiden kerk aangesloten.[5.] Er zal blijschap zijn geweest - aldus ds C. v.d. Woude - toen mannen, die ongetwijfeld hun verdiensten hadden voor de kerk, maar die hun mening te rigoureus hadden gedreven, tot de gemeente terugkeerden. Bijna 9 jaar later - in 1860 -had Hellema zoveel vertrouwen herwonnen, dat hij weer tot ouderling werd gekozen. Hij was ook stellig een man van formaat, met schone gaven voor het ouderlingschap gesierd. Zijn arbeidsterrein werd logischerwijze *Wirdum*. Vanwege de voor die tijd grote afstand tot Leeuwarden kwamen de leden die te Wirdum woonden jarenlang op zondag in zijn huis bij elkaar om een preek te horen lezen. Nog verscheidene jaren heeft *Wieger Hellema* de gemeente in het ambt van ouderling mogen dienen.

[H.] D.J. van der Werp (1843-'51)

Voor het beschrijven van de diensttijd van Van der Werp in Leeuwarden staan ons als bronnen ter beschikking de kerkeraadsnotulen, die tengevolge van de kerkelijke troebelen een gat van 26 september 1842 tot 22 april '43 vertonen en ook de notulen van de meerdere vergaderingen. Voor de periode 1843-'46 waren het niet die van de classis Leeuwarden, die immers in die jaren niet meer bestond.

De lotgevallen van het aan het kerkverband trouw gebleven gedeelte van de gescheurde Leeuwarder kerk vinden we nu terug in de ‘handelingen’ van de classis Wanswerd, bij welke classis de gemeente van Leeuwarden voorlopig was ondergebracht. Ook hebben we veel profijt gehad van een aantal uitstekende artikelen door ds C. v.d. Woude in het Gereformeerd kerkblad van Leeuwarden (1933/34) over de geschiedenis van de plaatselijke kerk gepubliceerd.

Na allerlei beroeringen tengevolge van het optreden van ds *Duin* in 1839/40 en van het tweemanschap *Hellema-Meyering* in 1842/43 te hebben doorstaan, kwam de ontredderde gemeente - ondanks het geleden bloedverlies - eindelijk wat tot rust.

In Friesland werd de bedachtzame en soepele ds T.F. de Haan nu de erkende leider. Hij was praeses in de gemeentevergadering van 22 april 1843, waarmee het tweede notulenboek van de kerk van Leeuwarden opent. Door de geleden verliezen moest de kerkeraad nodig worden aangevuld. Onder leiding van ds De Haan vond nu de verkiezing voor

ambtsdragers plaats. Maar 7 stemhebbende leden waren aanwezig. Deze kozen tot ouderling *Gerrit Jans Miedema* uit Blessum, zodat de enig overgebleven ouderling H. Alkema weer een collega naast zich kreeg. De nieuwe diakenen werden *Harmen Libbes Reitsma* (een gardenier uit Stiens) en *Anne Ties v.d. Hoek* (bij zijn huwelijk in 1838 was hij kleermaker en woonde onder Lekkum). Nu was tenminste de kerkeraad weer compleet.

Heel belangrijk voor het leiding geven aan de gemeente was ook dat enkele weken later tot voorganger beroepen werd 'de eerwaarde broeder D.J. v.d. Werp, woonende in de provincie Groningerland te Sapmeer', die zijn studie voor predikant nog niet had voltooid, maar daarmee nog onder leiding van De Haan bezig was (De Cock was in november 1842 overleden). Zijn sporen als oefenaar had hij al lang verdiend. We zouden hem een man van het eerste uur kunnen noemen, want in 1833 - dus nog vóór de Afscheiding - had hij veel contact met ds De Cock in Ulrum. Hij was toen ondermeester in het vlakbij gelegen *Houwerzijl*. Weldra ontpopte hij zich als een vurig medestander van De Cock. In de crisisjaren 1833/34 kon men hem in zekere zin diens secretaris noemen, want hij trad op als kopiist van diens verzoekschriften en andere stukken (hij had een fraai handschrift, een echte schoolmeester waardig). Ook verdedigde hij in een gedrukt geschriftje het standpunt van De Cock en bestreed dat van prof. Hofstede de Groot. Het heeft hem zijn baan gekost, want het publiceren van dit 'Openlijk Protest' door het on dermeestertje uit Houwerzijl prikkelde de schoolopziener prof. Petrus Hofstede de Groot dermate, dat hij meester Wieko Pietersen, het bejaarde schoolhoofd van Van der Werp, preste zijn ondermeester op staande voet te ontslaan. Geen verdediging, noch van de kant van Pietersen, noch van de ouders, noch zelfs een verzoekschrift aan de Koning, mocht baten. En dus bleef de 23-jarige Douwe van der Werp ontslagen als hulponderwijzer van Houwerzijl 'omdat hij zich door overgave aan de kerkelijke bewegingen ongeschikt maakte voor de goede waarneming der schooldienst', aldus de schoolopziener in het 3e district, Hofstede de Groot. Een andere keer gaf hij als reden op, dat hij ervoor had te zorgen 'dat er geen onzuivere godsdienst gronden in de school onderwezen werden'.

Toen Douwe van der Werp zijn congé had gekregen, vertrok hij al gauw naar *Smilde*, waar een sterke concentratie van Afgescheidenen bestond. (Smilde was in tijdsvolgorde de tweede Afgescheiden gemeente in Nederland.) In deze Drentse veenkolonie heeft Van der Werp nog heel kort les gegeven aan een 'vrij' gereformeerd schooltje, dat door de felle tegenstand van schoolopziener en burgerlijke autoriteiten maar zeer kort heeft bestaan.

Niet lang is hij in Smilde gebleven. Al spoedig belandde hij in Uithuizermeeden, waar hij vanaf juli 1835 tot 1840/41 als oefenaar optrad. Het oefenaarschap van de hartstochtelijke Van der Werp schijnt niet

onaangevochten te zijn verlopen. Hij raakte even in de ban van de Kruisgezinden en werd op zondag 14 juni 1840 bij A. Ridderinkhoff in Zwolle aan huis door de voorganger (dus geen predikant!) A. Schouwenburg geordend tot dominee bij de gemeenten onder het Kruis. Maar al kort daarna onttrok hij zich aan de groepering van Schouwenburg, Smitt, Flier en Hoksbergen en ging in 1841 bij De Cock in Groningen studeren.[1]

In 1843 treffen we hem - zoals we zagen - in Sappemeer aan en in de lente van dit jaar liet de gemeente van Leeuwarden op hem het oog vallen. Tegen zijn 'beroeping' in de Friese hoofdstad bleken echter toch bezwaren te leven. Hij was in 1840 niet wettig geordend en wilde zich nu weer 'op heimelijke en onwettige wijze' laten bevestigen. Op de classisvergadering van Wanswerd (6 juni 1843) was er een brief van 5 leden uit Leeuwarden en ook een schrijven uit Dokkum aanwezig met protesten tegen het beroep. De classis oordeelde, dat er hier door tegenstanders van Van der Werp met 'verkeerde ijver' en 'vleselijke eigenliefde' werd gewerkt. Toen kwam ds F.A. Kok met de steen der wijzen aandragen: geen bevestiging of intree, maar gewoon 'in eenvoudigheid beginnen' als oefenaar of voorganger. Als dit goed ging, kon men wel verder zien. Twee maanden later kregen de gemeenten van *Leeuwarden* en *Hallum* van de classis de officiële 'toelating' van hun voorgangers *D.J. van der Werp* en *M. Ypma*.

Het was broodnodig, dat de gemeente van Leeuwarden een eigen dominee kreeg. En het kon ook met goed fatsoen, omdat de Christelijke Afgescheidene gemeente van Leeuwarden en Leeuwarderadeel bij K.B. van 1 maart 1843 door de regering was erkend (op het reglement van Minnertsga). De aanvraag, die zoveel voeten in de aarde had gehad en waartegen Hellema zich zo fel had gekant, was ondertekend door 37 personen. Een kerkgebouwtje bezat men ook al; het stond op de hoek Vijzelstraat-Noorderweg, we hebben het al geschreven.

'In eenvoudigheid beginnen' had ds F.A. Kok geadviseerd. Om dit te onderstrepen, haalde men in Leeuwarden de preekstoel uit de kerk weg! Dan kwam oefenaaf Van der Werp achter een soort lessenaar te staan, op gelijke hoogte als zijn gehoor, en kon hij zich niet boven de gewone gemeenteleden verheven voelen. Velen in de gemeente ergerden zich echter aan het laten verdwijnen van dit belangrijke kerkelijke meubelstuk. Op een classisvergadering werd zelfs aan de afgevaardigden van Leeuwarden gevraagd, waarom dit gebeurd was. Onverstoorbaar luidde het antwoord: uit 'eenvoudigheid' en zonder kwade bijbedoelingen. De zaak kwam zelfs op de Provinciale vergadering (20 juli 1843). Deze kwam tot de conclusie, dat 'de predikstoelen alleen door Leeraren behoorden beklommen te worden' en door studenten, die in een vacante gemeente uitgenodigd waren hun preekgaven te laten toetsen. We nemen aan, dat toen Van der Werp in april 1844 officieel predikant was geworden, de preekstoel weer plechtig in gebruik zal zijn genomen.

Een examen

Maar voor Van der Werp bevestigd kon worden, moest hij eerst nog zijn examen afleggen. Dit gebeurde pas op een gecombineerde samenkomst van de Provinciale vergaderingen van Friesland, Groningen en Drenthe op woensdag 20 maart 1844 en enkele volgende dagen in Leeuwarden gehouden, bijna een jaar nadat het beroep op Van der Werp was uitgebracht. Niet minder dan 12 kandidaten hadden zich aangemeld. Het is niet onbelangrijk hier hun namen eens door te geven: *F. Redeker, Helenius de Cock* (de zoon van ds Hendrik de Cock; later professor te Kampen) en *H. de Vries*, allen uit Groningen. Verder nog *Y.J. Veenstra* te Heerenveen, *J.T. Bijzitter* te Haulerwijk, *A.K. van der Meer* te Dokkum, *H. Wiersma* te Driesum, *M. Ypma*, te Minnertsga, *D. van der Werp* te Uithuizen Groningerland (bedoeld zal zijn Uithuizermeeden), *Sietse Baron* te 'Kompanie' (Jubbega-Schurega), *H. v.d. Schuur* te Delfzijl en *D.D. Drukker* te Ulrum. Op Harm van der Schuur na zijn ze allen predikant in de Chr. Afgescheiden kerken geworden, zij het dan dat er bij dit examen 4 werden afgewezen.[2.]

Oefenaar Van der Werp - de a.s. dominee van Leeuwarden - werd al kort na de opening van de vergadering geconfronteerd met de moeilijkheden, waar hij overigens al bijna een jaar middenin zat. Van Velzen vroeg namelijk of de vergadering wel wettig was, omdat de classis Leeuwarden niet was vertegenwoordigd. Met deze vraag gaf hij duidelijk blijk van zijn sympathieën voor Meyering en Hellema, die met hun (weinige) aanhangers buiten het normale kerkverband waren geraakt. Uiteraard kreeg hij als antwoord, dat een jaar eerder de classis Leeuwarden ontbonden was. Nadat hierover lang was gediscussieerd, werd Van Velzen tenslotte zo kwaad, dat hij opstond en - zonder afscheid te nemen - in drift de vergadering verliet. Er kwam nog een bezwaar naar voren: van de examinatoren was alleen ds De Haan aanwezig.

De volgende dag - donderdagmorgen - kwam er een brief van Van Velzen en Hellema binnen, met het verzoek niet door te vergaderen. Maar met 23 stemmen vóór besloot de vergadering dit wel te doen. Vol ernst begon ze ermee. Nog diezelfde dag hielden de examinandi een preekvoorstel in de kerk. Van der Werp kreeg als opdracht Hebr. 10:4: 'Want met ééne offerande heeft hij in eeuwigheid volmaakt degenen die geheiligd worden'. De 'toepassing' moesten ze de volgende dag schriftelijk inleveren.

Vrijdagmorgen werd het examen voortgezet. Eerst was er van 9 tot 2 uur het onderzoek in de talen, waaraan Hel. de Cock deelnam voor Latijn, Grieks en Hebreeuws; Wiersma en Veenstra alleen voor Grieks en Hebreeuws, terwijl de overigen van examinatie in de talen vrijgesteld waren. Daarna volgde het onderzoek in 'de uitlegkunde des bijbels', in exegese dus, waaraan allen moesten deelnemen. De ondervraging in bijbelse geschiedenis duurde van 6-8½ uur.

Daarna raakte men blijkbaar in tijdnood, wat ook te verwachten viel

bij zo'n groot aantal kandidaten. Men besloot in elk geval 's nachts door te werken en nu eerst een half uur te pauzeren. Dit laatste was dan ook wel verdiend, vinden we. Het liep zelfs uit tot een heel uur en om half 10 ('s avonds!) begon men met frisse moed aan het onderzoek in ‘de stellige en wederleggende Godgeleerdheid’, in de dogmatiek. Dit duurde van half 10 tot - schrik niet - zaterdagmorgen 6 uur (toen het licht begon te worden). En nog waren de arme studenten niet klaar, want onmiddellijk na dit nachtelijk onderzoek begon het examen in kerkgeschiedenis en geografie van Palestina tot 7 uur, waarop nog kwam ‘het onderzoek van het herderlijk werk en gevraagd werd naar hunne inwendige roeping’. Vooral dit laatste punt, het kunnen aangeven dat men een innerlijke roeping tot het predikambt bezat, telde zwaar mee. Bezat men die niet, dan was het alles maar uiterlijk en lippendienst, niet bestand tegen de aanvallen van de boze.

Eindelijk was het examen dan afgelopen. Maar nu de uitslag, die door de studenten uiteraard vol spanning werd tegemoet gezien. De notulen van de Provinciale vergadering vertellen er ons het volgende van: Het bleek bij het opnemen der stemmen dat leraars en ouderlingen bijzonder eenstemmig oordeelden. Toegelaten werden *F. Redeker, Hel. de Cock, J.T. Bijzitter, H. Wiersma, S. Baron, D. v.d. Werp, Y.J. Veenstra* en *D.D. Drukker*. Maar eerst werden de gezakten binnengeroepen nl *H. de Vries, M. Ypma, A. van der Meer* en *H. van der Schuur*. Hun werd meegedeeld, dat ze vooreerst nog niet werden toegelaten en ze werden opgewekt ‘om vlijtig te leeren’. Daarop mochten de geslaagden binnenkomen en even later familieleden en belangstellenden. Ds De Haan betrok ook deze groep in zijn toespraak, die zo'n ‘algemeene gemoedsbeweging’ opriep, dat ‘zich bijna niemand van tranen te schreyen kon onthouden’. Ongetwijfeld zullen er ook belangstellenden uit Leeuwarden bij zijn geweest, die hun beroepen predikant nu spoedig konden verwachten.

Inderdaad deed Van der Werp slechts enkele weken later - op 7 april 1844 - zijn intree in Leeuwarden, na bevestigd te zijn door ds De Haan. Hij woonde met zijn (tweede) vrouw *Albertje Boersma* in de Wisserstraat (nu verdwenen) in de pastorie naast de kerk. Tijdens hun verblijf in Leeuwarden (1843-'51) werden twee zoontjes en een dochtertje geboren, van wie Reinder in maart 1851 overleed, 5 jaar oud.[3.] In december '43 had men zijn traktement op *ƒ* 800,- bepaald, maar hij moest dan zelf voor een woning zorgen!

In de roerige maanden die aan de bevestiging van ds Van der Werp vooraf gingen, en waarin deze nog oefenaar was (kwestie Meyering-Hellema!), nam de gemeente van Leeuwarden toch in zielental toe. De nieuwe oefenaar was ook een inspirerende en stimulerende figuur. Van augustus 1843 tot april '44 deden niet minder dan 30 personen belijdenis, terwijl 19 ‘zich bij de gemeente voegden’, d.w.z. ze stelden zich onder opzicht en tucht van de kerkeraad, zonder echter geloofsbelijdenis

af te leggen. In een half jaar tijd was de gemeente in aantal verdubbeld. Daarna ging het in wat vertraagd tempo verder, hoewel de groei ook dan nog niet onaanzienlijk was. Van april 1844 tot november 1845, een periode van 1½ jaar dus, deden 22 personen belijdenis, terwijl 7 zich bij de gemeente voegden.

Wegens de sterke groei van de gemeente was de kerkeraad al in juni 1844 uitgebreid, al was er van de kant van de gemeente aanvankelijk enig verzet tegen die uitbreiding geweest. Als ouderling werd toen gekozen *H. Mulder* en als diaken *Tetman Hettema*, een timmerman uit Lekkum, en *A. Buising*, tabakskerver, die tevens voorlezer en voorzanger werd. Tegen de nieuwgekozen ouderling *H. Mulder* werden vanuit de gemeente bezwaren ingebracht. De klagers verdachten hem van hoogmoed en onvastheid. Het verwondert ons niet. Had Mulder enkele jaren geleden tijdens de moeilijkheden met ds Duin niet getoond zich heel gemakkelijk te laten ompraten? Tevergeefs probeerde de kerkeraad de bezwaren te ontzenuwen. De opposanten dreigden zelfs met een 'scheuring'. En wat dat voor akeligheid was, had men het vorig jaar met Meyering en Hellema meegemaakt. Daarom besloot de kerkeraad de bevestiging even uit te stellen en advies aan de classis te vragen. Deze verklaarde de beschuldiging ongegrond en zo werd Mulder ouderling.

Een afsnijding

Op de eerste vergadering, die ds Van der Werp presideerde, werd besloten, dat hij vóór het Avondmaal met een ouderling op huisbezoek zou gaan. Zo werd de gemeente intensief bearbeid. Ook verwaarloosde de kerkeraad de uitoefening van de *tucht* niet. Enkele leden moesten zelfs van de gemeente worden afgesneden, zoals in februari 1847 een man van het eerste uur, *Cornelis Bokma* met zijn vrouw *Hiske Jilkes de Vries*. Als gronden daarvoor vonden we genoteerd:

1. om hooggaande dwalende gevoelens, rakende de grondstukken van de leer der zaligheid;
2. om doordrijvende stukken der Geestdrijvers, Antinomianen en valsche mystijken;
3. om het verachten der middelen, als schaduwen versmaden van des Heeren dag, van Gods kerk en de instellingen van Christus;
4. om het weigeren zich te laten onderwijzen of wederleggen, noemende Gods Woord de doode letter en beroepende zich op de Geest;
5. om het lasteren van onderscheidene Leeraars en vele vromen zonder grond en bewijs;
6. om het slaafachtig behandelen der meiden en toegevende opvoeding in de zonde van hun zoon en te spotten met de vermaning;
7. om een leven in zonde en wereldsgezindheid door een harddraver te houden en aan harddraverijen, met paarden mee te doen, door paardespel en hardrijderij op schaatsen en andere zondige gelegenheden bij te wonen;

8. verharding tegen de vermaningen, noemende opzienders vleeschelijke rigters, weigerende het verkeer met dwalende menschen na te laten of schuld te erkennen over zulk een lasterlijk leven, zoo dat de kerk genoodzaakt werd, daar ze reeds een jaar zich van alles onttrokken hadden, tot het laatste middel over te gaan ter behoudenis.

We hebben ons afgevraagd uit welke hoek de dwalingen, waarin deze oud-diaken van de Afgescheiden kerk in Leeuwarden is verstrikt geraakt, afkomstig waren. De notulen wijzen in de richting van het *antinomianisme*. Nu is dit een complex begrip. De gelovigen zijn in Christus een nieuw schepsel geworden en alle zonde die ze nog doen, raakt de nieuwe mens in Christus niet. Deze leeft niet meer onder de wet, maar onder de genade. Maar dit is alles nog zeer in het algemeen en daardoor niet concreet genoeg gezegd. Bij het lezen van de beschuldigingen tegen Bokma gingen onze gedachten als vanzelf naar soortgelijke gevallen van ketterij in de Afgescheiden kerken van toen, waarvan we de geestelijke vader met zekerheid weten.

In *Oudega* (Sm.) woonde van 1837-'39 de befaamde oefenaar *Marten Jans van Houten*, die een poosje lid is geweest van de Afgescheiden kerk aldaar, maar later eigen wegen ging. Van hem is bekend, dat hij sterk onder invloed heeft gestaan van de 'hoogverlichte' *Jacob Brill* (1639-1700). In de zuidoosthoek van Friesland zijn de boeken van deze Leidse catechiseermeester heel lang als orakels beschouwd, aldus J. Waterink in zijn *Het godsdienstig leven in Frieslands Zuid-Oosthoek* (1917). We vragen ons af of dit alleen in de zuidoosthoek het geval is geweest. Zou ook oefenaar *Sjoerd Bekema* te *Blija*, die later ook van de Afgescheiden kerk afraakte, niet beïnvloed zijn geweest door dergelijke lectuur?

Jacob Brill - sterk beïnvloed door de pantheïstische gevoelens van *Pontiaan van Hattem* - behoorde tot de secte van de *Hattemisten*, omstreeks 1683 in Zeeland ontstaan, die ook vertakkingen had in Friesland en Groningen. Ze werden geleid door het inwendige licht. De bijbel is een goede wegwijzer voor de ongelovigen, maar P. van Hattem, Jacob Brill en hun aanhangers hadden die bijbel niet meer nodig, omdat God zich rechtstreeks openbaart aan het hart en wie door God in het hart is gegrepen, heeft daaraan genoeg. 'De bijbel moet zich naar ons schikken en niet wij naar de bijbel' (Marten Jans van Houten). Doop en Avondmaal waren verouderde plechtigheden. De grote feiten van Jezus' leven hadden voor Brill c.s. alleen geestelijke betekenis. Zoals Jezus naakt is geboren, zo moeten wij ook 'naaktheid worden bij onszelven'. Nog in 1860 werd in de Afgescheiden kerk van *Donkerbroek-Haulerwijk* ouderling J. Koopmans onder censuur gezet, omdat hij het hield met Marten van Houten.

We achten het zeer goed mogelijk, dat *Cornelis Bokma*, de smid van de Schrans, een aanhanger is geworden van de ideeën van Brill. Even hebben we nog gedacht: Zou Bokma contact hebben gehad met de 'Zwijn-

drechtse Nieuwlichter' *Ary Goud*, koopman en schipper, getrouwd met *Catharina Elisabeth Benders?* Het echtpaar was in 1838 in Leeuwarden komen wonen in een huisje op het Oud Panwerk, een gehucht buiten de stad, dat heeft gelegen op de plaats van de tegenwoordige Schieringerweg.[4.] Maar *Goud* was sterk tegen het gebruik van sterke drank en tabak en tegen weelde; hij legde er de nadruk op, dat men de wereld niet moest liefhebben. Bokma echter werd juist van wereldsgezindheid beschuldigd door 'een harddraver te houden' en harddraverijen enz. bij te wonen.

Wanneer we tenslotte terugzien op de 7-jarige diensttijd van ds Van der Werp in Leeuwarden, dan vallen enkele tot dankbaarheid stemmende wendingen te constateren. Was bij zijn komst de gemeente te Leeuwarden hopeloos verdeeld en gescheurd en de classis Leeuwarden zelfs opgeheven, in 1846 mocht hij tot zijn blijdschap de classis Leeuwarden hersteld zien. Deze ging nu de gemeenten Leeuwarden, Oenkerk, Beetgum, Suawoude en Boksum tellen. Ook maakte hij het nog mee, dat kort voor zijn afscheid Hellema met zijn volgelingen 'die lang in verwijdering van de kerk geleefd hebben', tot de gemeente terugkeerden (1851). Meyering was toen al naar Harlingen verhuisd.

Het ledental was - vooral in de eerste jaren - sterk gegroeid o.a. door het zich aansluiten van leden van buiten, uit dorpen als *Blessum, Boksum* en *Weidum*, maar niet minder door leden uit Leeuwarden zelf. Daardoor was zondags de kerk vaak stampvol, zodat verscheidene keren over vergroting van het kerkgebouw moest worden gesproken. In de notulen van mei 1846 lezen we van het maken van een nieuwe trap naar de *kraak* (galerij) in de kerk.[5.]

We krijgen sterk de indruk, dat de verstandhouding tussen ds Van der Werp en zijn kerkeraad in de eerste jaren uitstekend was. En zeker is, dat Van der Werp een volijverig man was. Hij had het zonder meer druk en zijn gezondheid maakte wel eens een kleine inzinking door. Maar dan was de kerkeraad soepel. In december 1844 mocht hij van de kerkeraad zelf uitmaken of hij met de kerstdagen 'naar de gesteldheid zijns lichaams' twee- of driemaal zou preken. Op 15 oktober 1847 smaakte hij het genoegen de gemeente van *Boksum*, waarvan de leden tot dusver onder Leeuwarden ressorteerden, te institueren. Hij kreeg nu ook deze gemeente voor zijn rekening, maar dit bleek in de praktijk toch wel bezwaarlijk. Daarom kreeg hij verlof om 'bij onweder' thuis te blijven. Het was ook geen kleinigheid om bij winterdag verkleumd met een onverwarmd rijtuig vanuit Leeuwarden in Boksum aan te komen. De kerkeraad van Boksum kreeg het advies zijn best te doen ook eens een andere predikant te laten preken.

Door allerlei omstandigheden werd de toestand in de gemeente - ook financieel gezien - er niet beter op. In januari 1850 besloot de kerkeraad 'den deurwachter te bedanken, en zelf dat werk eens een jaar ter hand te nemen, ter bezuiniging, omdat het zooveel kost'. Zo spaarde men dus een koster uit.[6.] In maart 1851 besloot men wegens 'buitengewone uitga-

ven der diakenen' een wintercollecte te houden.

Ook de verhouding tussen kerkeraad en predikant was in 1851 bedorven. We lezen in de notulen, dat ds Van der Werp ervan beschuldigd werd de meid te hebben 'onderhuurd'. Maar was dit de oorzaak van de verwijdering? Het wordt niet duidelijk. In elk geval, het feit van een verstoorde verstandhouding met de kerkeraad lag er. Dit blijkt ook uit het rapport van de kerkvisitatoren, die op 1 oktober 1851 de gemeente van Leeuwarden hadden bezocht, en die moesten constateren, dat, wat de onderlinge broederliefde betrof,

> tot onze droefheid is openbaar geworden, dat de vorige rust en vrede tusschen kerkenraad en Leeraar door omstandigheden thans merkelijk verbroken was. Wij hebben deze zo gewenschte vreede weder zoeken te herstellen; doch konden zulks bij dezen niet na wensch bereiken, waarom wij dit nu biddend aan den Heere moesten overlaten.

In dit klimaat kreeg ds Van der Werp in 1851 een beroep naar *Ferwerd*.[7] Na rijpe overweging deelde de leraar de kerkeraad mee dit beroep te moeten aannemen,

> waarop de ouderling verklaarde, geen vrijheid te hebben, den leeraar te verzoeken om te blijven, daar de gemeente tijdelings achteruit ging met de geldzaken, en hij niet wist wat de Heere met de gemeente voorhad, waarop de andere broeders zwegen.
> Maar de leeraar antwoordde niet te weten, waar die achteruitgang van Zijn Eerw. vandaan kwam, daar de kerk vol menschen kwam, en hij altijd driemaal predikte, en de zitplaatsen goed verhuurd werden. Waarop de kerkeraad zeide, dit Zijn Eerw. niet ten laste te leggen.

Er werd ook nog gesproken over de zaken

> waardoor de liefde en gulheid tusschen de Leeraar en den kerkeraad gebroken was, maar ofschoon de kerkeraad zeide, niets tegen den Leeraar en de Juffrouw te hebben, bleven die als tevoren, omdat dit geen erkentenis van schuld was, dat de Leeraar begeerde.[8]

Op 14 november 1851 leidde ds Van der Werp voor 't laatst de kerkeraadsvergadering. Van zijn afscheid staat in de notulen niets vermeld. Het is jammer, dat een ijverige arbeid in deze toonaard werd besloten. Want wie de periode van ds Van der Werp nog eens in haar geheel overziet, komt stellig tot de conclusie, dat God hem tot een zegen heeft gesteld voor de gemeente van Leeuwarden.

J. Beijer (1852-'61)

Tijdens de vacature-Van der Werp berustte in Leeuwarden de leiding bij de ouderlingen *H. Alkema, J.K. van der Heide* en *P. Sandra*. Ze vergaderden bij Alkema aan huis. Als consulent trad op ds *B. Amsing* van Boksum, die echter al spoedig naar Sexbierum vertrok. Uiteraard was het beroepingswerk een belangrijk punt op de kerkeraadsagenda. Vlot ging het niet, maar toch raakte in november 1852 de vacature weer vervuld na de bevestiging van ds J. Beijer uit Heerenveen. Hij had ook al enige jaren in Dokkum gestaan.

Voor en ook nog na de komst van ds Beijer kreeg de kerkeraad te maken met de kring van de evangelist *J.H. Maatjes*, die in Vrouwenparochie op bekwame wijze een Hervormde evangelisatie leidde, die ook voor verscheidene Afgescheidenen grote aantrekkingskracht bezat. Blijkbaar niet ten onrechte, want Maatjes heeft zich later bij de Afgescheiden kerk aangesloten en is de 'stichter' en eerste predikant van de Chr. Afgescheiden kerk van *Britsum* geworden (1863).[9.]

Toch wist de kerkeraad van Leeuwarden op de juiste wijze de grens tussen kerk en kring te handhaven. Want toen in februari '52 J.T. Jansonius uit Huizum zich bij de gemeente wilde voegen, werd hij niet dadelijk aangenomen, omdat hij zich had aangesloten bij de kring van Maatjes in Vrouwenparochie. Die moest hij dan eerst loslaten. Ook op de classis en de Provinciale vergadering is de vraag behandeld, of Afgescheidenen zich mogen voegen bij de Evangelisatie in Vrouwenparochie.

De *oefenaars* waren ook nog niet uitgestorven. Veel moeite heeft de kerkeraad gehad met *W. Visser*, die zondags niet in de kerk kwam en op eigen gezag in *Berlikum* voorging 'bij hen die niet met ons zijn'. Het zullen wel de hervormde 'Waarheidsvrienden' zijn geweest. Visser wilde er niet mee ophouden en ging zelfs in Berlikum wonen. Hij kwam onder censuur te staan, maar gelukkig is ruim twee jaar later alles weer goed gekomen.

Ds Beijer heeft op 2 januari 1859 de Oosterkerk bij de gasfabriek in gebruik mogen nemen. Na een diensttijd van ruim 8½ jaar is hij naar Reddersburg in Z-Afrika geëmigreerd.

I. Nog eens: Wirdum

We veroorloven ons hier nog een uitweiding over de Afgescheidenen in *Wirdum*.

Hoewel aanvankelijk behorend tot de kerk van Leeuwarden, hadden de Afgescheidenen te Wirdum in 1841 van de classis toch officieel het recht gekregen om daar ter plaatse te vergaderen.[1.] W. Hellema had tegenover zijn mede-ouderling J. Meyering altijd al staande gehouden, dat *Leeuwarden*, en *Wirdum* met *Roordahuizum*, zelfstandige gemeenten vormden, voorlopig onder één kerkeraad gesteld. Deze opvatting

had wel eens problemen gegeven. Hoewel Van Velzen de partij van Hellema koos, besliste de classis toch - zoals we al zeiden - dat het twee gemeenten waren, en dat Hellema en H. Danig resp. ouderling en diaken voor Wirdum waren. Wel zouden de kerkeraden zoveel mogelijk gecombineerd vergaderen en ook zouden de beide gemeenten gezamenlijk het Avondmaal vieren.

Voorganger in Wirdum was natuurlijk Wieger Hellema. Hij leidde de kerkdiensten, verzorgde de financiële administratie, deed huisbezoek en gaf aanvankelijk ook catechisaties aan zijn eigen kinderen en die van zijn zuster Dieuwke. Later is hij daarmee opgehouden.

We schreven al, dat soms de kleine groep te Wirdum het voorrecht had, dat ds Van Velzen voor haar optrad. Op 6 december 1838 was hij er weer en doopte 's avonds om 9 uur de 10 augustus '38 geboren tweelingen van Dieuwke, nl. Gerben en Wieger. Ook heeft hij eens bij Hellema aan huis een huwelijk kerkelijk bevestigd.

In Wirdum zelf groeide het aantal Afgescheidenen niet. Een der redenen hiervan was zonder twijfel, dat ds Harders in de hervormde kerk nog orthodox preekte. Ook moet het wel schadelijk gewerkt hebben, dat Hellema in conflict raakte met de Provinciale vergadering en zelfs een tijd lang buiten het kerkverband heeft gestaan. Hij was een man met een vaste mening, al wist hij ook weer onderscheid te maken tussen wat een principiële zaak was en wat niet. Toen de classis Leeuwarden 12 januari 1838 als haar oordeel uitsprak, dat *brandassurantie* ‘onbestaanbaar’ moest worden geacht, o.a. omdat ze was een zich willen onttrekken aan het ‘albestuur’, vroeg en kreeg Hellema verlof om er nog eens over na te denken. (Hij was boekhouder van de Brand Sociëteit!)[2]. Op 7 maart sprak hij toen als zijn oordeel uit, dat brandassurantie ‘om de hardigheid des harten’ kon worden toegelaten, ‘om de vernietiging der maatschappij te voorkomen’. In brede kringen der Afgescheidenen dacht men toen anders daarover. Maar in zaken als de opleiding van predikanten en het aanvragen van vrijheid bij de regering, wist hij van geen wijken, waardoor ook de reeds genoemde scheuring ontstond.

De Afgescheidenen in Wirdum en Roordahuizum hebben overigens contact gehouden met de groep-Meyering, die in 1843 in Leeuwarden buiten het kerkverband was geraakt. Maar hoe het deze groep zelf is vergaan valt niet meer te achterhalen. We weten alleen, dat Meyering in oktober 1851 van Leeuwarden naar *Harlingen* is verhuisd en de kerkelijke papieren, die onder zijn berusting waren, heeft meegenomen; we schreven het al.

Het is wel zeker, dat de breuk van Hellema c.s. met de kerken der Afscheiding in Friesland verwarrend heeft gewerkt. Dit is ongetwijfeld mee een verklaring, dat er in de jaren '50 van de vorige eeuw in Wirdum geen groei viel te constateren, terwijl dit elders in bijna alle Afgescheiden kerken wel het geval was. Zelfs toen in 1851 Hellema c.s. weer in het kerkverband waren opgenomen, kwam er nog geen verandering. In de ‘Kor-

te Geschiedenis van de wording onzer Gemeente', te vinden vóór in Wirdums eerste notulenboek, staat dan ook, dat het van 1850-'60 in Wirdum alles bij het oude bleef. Men kwam op zondagavond in gezelschap bijeen, las samen uit de bijbel, en enigen 'werden toegeleid zich aan te sluiten bij de Chr. Geref. Kerk'.

De hervormde predikant Harders werd door P. Hiemstra en D. Hellema aangezocht hun kinderen catechisatie te geven!

Het keerpunt kwam, toen ds Harders na een langdurige ziekte overleed en opgevolgd werd door ds *J.S. Sinninghe Damsté* (1873-1910), die vrijzinnig was en de ernstiger gezinden niet voldeed. Steeds meer gingen nu over naar de Afgescheidenen. De kamer in het huis van W. Hellema, waarin na diens dood in 1869 de Afgescheidenen onder leiding van ouderling *Jacob Tjitzes de Boer* nog steeds samenkwamen, begon te klein te worden. De kamer, zoals de opsteller der 'Korte Geschiedenis' W.P. Hiemstra meedeelt, waarin menigeen 'stichting en zegen' had genoten, zelfs zijn 'Bethel en Pniël' had gevonden, moest worden verlaten.

In overleg met Leeuwarden, waar ds *J.W.A. Notten* predikant was, werd voor *f* 1716 grond gekocht voor kerk en pastorie. En eindelijk kwam het op donderdag *4 december 1873*, 's avonds om 5 uur, in aanwezigheid van alle leden der Chr. Gereformeerde kerk van Leeuwarden, onder leiding van ds Notten (een schoonzoon van ds Van Velzen) tot instituering van de kerk in Wirdum. Tot ouderlingen werden gekozen de reeds genoemde *J.T. de Boer*, boer aan de Tjaarderweg, die reeds ouderling van Leeuwarden was, speciaal aangewezen voor de leden te Wirdum, en *M.M. Miedema*, terwijl als diaken gekozen werden *W. Hiemstra* en *K.W. Rijpkema*.[3.] De eerste dominee werd *A. Loois* (1875-'79).

Eindnoten:

1. J. Wesseling, *De geschiedenis van Axel*, Groningen, 1966, 282.
2. Bos I, 56.
3. Bos I, 54.
4. Bos I, 54, 55
5. Bos I, 56.
6. J. Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in Groningerland*, deel I, Groningen, 1973, 100, 101, 114.
   Bos I, 340; II, 257, 271, 272, 275.
7. Hij is beroepen geweest in de hervormde kerk in Balk en in Drogeham, maar de noodzakelijke approbatie (goedkeuring) van de koning werd in beide gevallen geweigerd.
8. *Omstandig verhaal, gestaafd met afdoende bewijzen, dat men H. de Cock, Gereformeerd Leeraar te Ulrum, den kansel verboden heeft, zonder zich wettiglijk te hebben mogen verdedigen, en dat door middel van openbaar geweld;* door J.S. Faber te Blessum en J. Meyering te Leeuwarden, als leden van een gezelschap Gereformeerde Waarheidsvrienden. Te Groningen, ter Drukkerij van J.H. Bolt.
9. De huwelijksacte is gedateerd 22 november 1821 te Groningen.
   Jannes Meyering, geboren 26 april 1801, gedoopt 1 mei 1801 was een zoon van timmerman Derk Meyering en Berendina Roseboom.
   Stientje Boon was geboren 21 maart 1800, gedoopt 26 maart 1800. Ze was een dochter van de aardappelkoper Douwe Tjakkes Boon en Catien Menenga. In 1839 wordt Meyering in Leeuwarden in de patentbelasting aangeslagen voor een omzet van *f* 6000, 'tevens op de kermis

alhier uitstallende'. Hij heeft waarschijnlijk geen kinderen gehad. In 1839 worden tenminste als zijn huisgenoten alleen opgegeven Elso Huising, 20 jaar, geboren te Oude Pekela en letje Lautenbach, 13 jaar, geboren Augustinusga. De eerste zal in de winkel hebben geholpen, het meisje in de huishouding op Voorstreek 45.
We hebben de laatste gegevens te danken aan de archivaris van het Gemeente-archief te Leeuwarden.

1. Ds C. v.d. Woude begon zijn artikelen-reeks in het *Gereformeerd Kerkblad*, officieel orgaan van de Geref. Kerk te Leeuwarden op 5 november 1932, terwijl ds J. Douma in het *Friesch Kerkblad* van 14 februari 1936 startte.
2. De brieven waren gericht aan de kerkeraad van 'De Grote Kerk' van de stad Leeuwarden en geschreven door resp. Andries Andriessen te Sneek (13 oktober 1835); door Sipke Wouters Rijpma, meesterknecht op de zaagmolen 'de Bock' onder Damwoude bij Dokkum, ook namens zijn vrouw en kind (november 1835) en door M. Laverman te Burum (3 december 1835). Ze hadden zich dus onttrokken vóór de instituering van de Afgescheiden kerk te Leeuwarden (8 dec. 1835).
Het 4e briefje was afkomstig van de Leeuwarder Dirk van Uiting en zijn dochter Lemkje (ongedateerd).
3. Een afschrift daarvan was in het bezit van wijlen R. van Dijk te Bergum. De spelling hebben we enigszins gemoderniseerd.
4. Notulen kerkeraad 10 augustus 1836.
5. *Gereformeerd Kerkblad*, orgaan van de Geref. Kerk te Leeuwarden, 3 dec. 1932.
6. Bericht grietman van Achtkarspelen aan de Gouverneur, gedateerd 29 februari 1836 (Ing. Stukken Gouverneur, R.A., Leeuwarden).
7. *Kroniek van een Friese boer*, Franeker, 1978, 208.
8. Deze brief is evenals haar gezangboek te vinden in het archief van de Gereformeerde kerk te Leeuwarden.
9. P. Jelgersma. *Ter Gedachtenis. Op het 75-jarig jubileum 1873-1948 van de Geref. Kerk te Wirdum (Fr.)*, gestencild, 9. We hebben de inzage in dit werkje te danken aan D. Kramer te Wirdum.
10. Gedateerd 5 december 1839 (Departement van Hervormde Eredienst no 1595, A.R.A. Den Haag).
11. Uit zijn dagboek is onlangs (1978) door H. Algra een bloemlezing vervaardigd onder de titel: *Kroniek van een Friese boer*. Het werk beleefde al verscheidene herdrukken. (Zie ook aant. 7).
12. Wilhelmus à Brakel, *De Heere Jezus Christus voor de alleene ende souveraine Koninck over syne kerke uytgeroepen in een verhandelinge over Psalm II vers 6*, Rotterdam, 1688. Brakel was in Rotterdam met de stadsregering in conflict gekomen, omdat hij meende, dat deze niet de bevoegdheid bezat de goedkeuring van een op een predikant uitgebracht en aangenomen beroep, zonder opgave van redenen te weigeren. Deze opvatting had Brakel openlijk in een preek uitgesproken, wat veel stof deed opwaaien en hem in moeilijkheden bracht.
13. *Kroniek van een Friese boer*, 203.
14. *Kroniek*, 212.
15. Notulen kerkeraad, 1 aug. 1837.
Schrijven grietman Leeuwarderadeel aan de Gouverneur, 12 augustus 1837.
16. Cornelis Sybrens Bokma is 3 maal getrouwd geweest, eerst met Hiske Jelkes de Vries, daarna (1849) met Romkje Sjoerds van der Wonde en het volgend jaar (1850) met zijn nichtje Martha Johannes Bokma, 20 jaar oud. Hij was toen zelf 49 jaar.
17. Notulen kerkeraad 10 november 1837.
18. A. Tjoelker, *Ds S. van Velzen en zijn betekenis voor de Afscheiding in Friesland*, Leeuwarden, 1935, 55.
19. Tjoelker, 56.
20. De ondertekening S. van Velsen is er niet door ds Van Velzen onder gezet. Hij schreef zelf Van Velzen met een z. Van Velzen is 2 juni 1838 in Hattem hertrouwd met de 26-jarige Johanna Alyda Lucia van Voss. Getuigen bij dit huwelijk waren o.a. zijn zwagers Anthony Brummelkamp, 26 jaar en Carel Godefroi de Moen, 26 jaar.
In 1841 is hij voor de derde keer getrouwd met Zwaantje Stratingh uit Delfzijl. We hebben dit gegeven te danken aan dr C. Smits.

1. Dit zal de vrouw van bakker Dirk Lautenbach te Huizum zijn geweest. Haar man en 10-jarig zoontje Ybele werden in januari 1839 toegelaten.

1. Notulen kerkeraad 9 januari 1839.

2. We maken hierbij niet alleen gebruik van de kerkeraadsnotulen, maar ook van de artikelen van ds C. v.d. Woude en ds J. Douma over dit punt resp. in het *Geref. Kerkblad* (voor Leeuwarden) en het *Friesch Kerkblad* van 1933 en 1936.
3. R.W. Duin, *Emdens en Oostfrieslands Geestelijk Hoerdom of ontrouw aan den God der Vaderen, opengelegd en aangedrongen*, Amsterdam, 1837, 19.
4. G. Keizer, *De Afscheiding van 1834*, Kampen, 1934, 415.
5. Keizer, 260, 261. Archief Provinciaal Kerkbestuur Groningen, no 50 (R.A. Groningen).
6. De titels van Duins brochures over de gezangen luiden: *De Evangelische gezangen bij de Hervormde Kerk van Nederland in gebruik, en de punten van bezwaar getoetst aan het onbedriegelijk Woord van God, als aan den eenigen regel van geloof en geloofsgehoorzaamheid*, door R.W. Duin, Groningen, J. Bolt, 1836.
   De Cock viel in een geschrift deze brochure, die z.i. de Dagon van Asdod weer oprichtte, fel aan, waarop ds Duin antwoordde met: *Des Christens pligt en voorrecht te zingen Christus zijnen Heer ook volgens de waarheden des nieuwen Verbonds, naar Col. 3:16*, Leeuwarden, S.Y. van der Werff.
7. In 1833 verscheen van ds R.W. Duin: *Het eeuwig Verbond der verlossende genade van God in Christus Jezus, geopend in het eerste woord van leven en zaligheid aan zondaren uit het menschelijk geslacht of:*
   Eenvoudige aanmerkingen tot leering en stichting in het geloof, over Gen. 3:15 door R.W. Duin, voorheen predikant te Veenhuizen, thans beroepen te Drogeham. Emden, 1833. Gedrukt bij H. Woortman Jr. en te bekomen te Amsterdam bij J.H. den Ouden. Aanwezig in Provinciale Bibliotheek van Friesland.
   In 1837 verscheen: *Schibboleth der Gereformeerde Kerk of Kort Begrip der Christelijke religie, voor die zich willen begeven tot des Heeren Heilig Avondmaal; benevens de Vragen voor kleine kinderen door Jakobus Borstius*, uitgegeven met eene korte voorrede door R.W. Duin, te Groningen, bij J.H. Bolt. Het 'Woord vooraf' is gedateerd Emden, den 29 Augustus 1837. Aanwezig in Provinciale Bibliotheek Friesland.
   In 1836 zag het licht: *De Zaligsprekingen of de echte kenmerken en heerlyke voorregten der ware onderdaners van het Koninkryk Gods verklaard en toegeeigend in een achttal leerredenen*, Groningen, 1836, bij J.H. Bolt.
   In 1841 schreef Duin een voorrede voor een werkje van de 17-eeuwse W. Teellinck: *Soliloquium, Betrachtingen eens zondaars, die hij gehad heeft in den angst zijner wedergeboorte*, Amsterdam, 1841. Hij noemt Willem Teellinck daarin 'één der uitmuntendste Godgeleerden, die de Nederlandsche Kerk immer had' en 'één der voornaamste practikale Godgeleerden'. Ongetwijfeld aan zijn eigen kerkelijke situatie denkend, schrijft hij verder: 'De dagen, die wij beleven, zijn vruchtbaar in kerkelijke twisten en verdeeldheden. Deze twisten hebben bij velen het hoofd heet en het hart koud gemaakt, tot groot nadeel aan de beoefening der Godzaligheid in de liefde Gods en des naasten'.
8. De afgevaardigden waren de ouderlingen:
   W.D. Hellema van Leeuwarden, *T. Uitterdijk* van Drogeham, *J.L. Fokkens* van Oenkerk, *R.D. Hamming* en *Pieter K. Radema* van Burum, *E.U. Klomp* van Oudega, *Auke Leistra* en *P.S. van der Woude* van Wanswerd, *F. Hiemstra* en *H.P. Hettema* van Hallum, *D. Moorhof* van Marrum, *L.K. Hogendijk* van Ferwerd, *Sanne H. Harsta* en *Ate J. Harsta* van *Deersum, P.M. Gilhuis, D.G. Bakker* en *Jentje Bakker* van Teerns, *P. Mobach* van Bolsward, *Y.K. de Boer* van Ferwoude, *Age Sakes Schaaf* van Koudum, *J.R. Haitsma* van Harlingen, *K. de Vree* en *C. Capelle* van Sexbierum, *J.J. Tjessinga* van Minnertsga, *H.J. Wind* en *Geugje A. Luik* van Tjallebert, *P.O. de Jong* van Wolvega.
   Met ds S. van Velzen meegerekend waren het in totaal 28 ambtsdragers.
9. C. Smits, *De Afscheiding van 1834*, deel III, Dordrecht, 1977, 135.
10. Departement Hervormde Eredienst (Alg. Rijksarchief Den Haag).
11. In de stad Leeuwarden woonden de volgende ondertekenaars:
    Hendrik Hendriks Mulder, 52 jaar, geboren Emden, winkelier en zijn vrouw *Lolkje Annes Radsma*, 49 jaar. Het gezin woonde op de Voorstreek; ook wordt wel Hoeksterkerkhof opgegeven.
    Pieter Jans Vergonet (Fergonet), touwslager en zijn vrouw *Catharina Zijlstra*, wonende in de Poppebuurt (bij het Vliet).
    Jannes Meijering, manufacturier, en *Stientje Boon*, wonende Voorstreek.
    Remt Wierds Duin, de predikant.

Adrianus Pels, looiersknecht en *Geertje van der Veen*, wonende Groote Kogchelschans (in de buurt van het Hoeksterpad).
Dirk van Uiting, geel (koper) gietersknecht, wonende Hoekster Achterom.
Jan T. Feenstra, schoenmaker, en *Klaaske Lamberts*, Amelandstraat.
Tjetje Siedzes Zijlstra, wed. Katje, Nieuwe Buren.
Jacob Jans Heeg, overleden 10 juli 1839, timmerknecht, Grachtswal.
Elske Doekes van der Linde, Noordvliet.
Antje Piebes Laverman (Lawerman), winkeliersche, wed. Bavius Ynia.
Berber Piebes Laverman, Noordvliet, *Rinske P. Laverman*, Zaailand, *Dieuwke P. Laverman*, Noordvliet, *Janke P. Laverman*, Noordvliet en *Trijntje Dijkstra*, arbeidster.
In Leeuwarderadeel woonden: *Cornelis Sybrens Bokma*, smid, en zijn vrouw *Hiske Jelkes de Vries* te Huizum; *Gerrit Hendriks Kooistra*, gardenier en zijn vrouw *Maaike Bavius Ynia*, aldaar; *Saakje Sjoerds Tammenga* (getrouwd met de gardenier Harmen Libbes Reitsma te Stiens).
Eeke Piebes Laverman, Antje R. Hoekstra, Derk Harmen Lautenbach, allen te Huizum.
Bauke Herkes Ringma en *Tetman Pieters Hettema*, timmerman te Lekkum.
Jan Jans Schippers en zijn vrouw *Tietje Douwes Bruinsma* te Huizum.
Pieter Dirks Sandra, boer, en zijn vrouw *Trijntje Tjipkes Ypma* te Teerns.
Abe Abes Hyma en *Pieter Baukes Bos*, beiden te Hijum.
Douwe Tjeerds Bruinsma en *Fokke T. Hiemstra* te Huizum.
Tjepke Annes Hiemstra te Wirdum. Tenslotte nog *Bregtje Ybeles Post*, te Huizum, die met een kruisje had getekend.

12. *Gereformeerd Kerkblad* 15 april 1933.
13. Smits III, 358.
14. Schrans onder Huizum bij Leeuwarden,
den 3 Januari 1840
Geliefde Gemeente!
Genade en vrede zij U! Gij zult U wel bewust zijn hoe de Ouderling J. Meyerink zich van het begin der scheiding gedragen heeft. Ik ben verzekerd, dat hij een hoogmoedig, zelfverheffend, onopregt karakter heeft en eer naar eenen schandvlek van den Christennaam dan naar eenen waren Christen gelijkt.
Ik vrees dat hij een gewelddrijvende godlooze is, en daarom heb ik hem eene verklaring gezonden, dat hij een man is, die het Ouderlingschap verbeurd heeft. Misschien zijn er in de Gemeente, die weten hoe schandelijk hij zich omtrent mijn persoon, en dat in mijn afwezen gedragen heeft, als een lasteraar en zwartmaker, die u, o arme schapen van mij uwen leeraar zoekt te berooven. Maar de Heere zal mijne onschuld en zijne schuld aan het licht brengen.
Ik heb hem de uitoefening van het Ouderlingschap en ook van het voor gaan en voor lezen in de Gemeente verboden. Ik kan niet anders zien of hij is een man des gewelds. God zal hem openbaren. Ik wensch hem de ware bekering en vernedering voor God en menschen, maar ik kan en mag geen leeraar wezen over eene Gemeente daar J. Meijerink leeraar is.
Zij die het wel menen, en van zijne schuld niet overtuigd zijn, zullen wel de oogen open krijgen; zij die hem kennen en met hem eens zijn zullen met hem deelen, die moet ik dan als dwalende schapen overgeven, hoewel ik niet wensch op te houden met vermanen.
Laar Meijerink niet voorgaan, want Gij haalt des Heeren ongenoegen over Ulieden. De Heere zal met mij zijn en mij verlossen van booze lasteraars, leugenaars en vinders van kwade dingen. Zij die Meijerink verkiezen te volgen zullen zich zekerlijk in het eind met hem bedrogen vinden, want de man zoekt niets dan heerschzucht en de eerste te zijn. Al zoude ik met twee of drie godzaligen uitgaan, ik wil niet wezen daar Meijerink de schaapstal beroert en verwoest.
Nu, mijne Geliefden! breng deze zaak voor den Heere en God zal den opregten ligt geven. HEERE doe den goeden wel en dengenen, die opregt zijn in hunne harten. Maar die zich neigen tot hunne kromme wegen, zal de Heere weg doen gaan met de werkers der ongeregtigheid. Vrede zal over Israël zijn.
Nu, Geliefden! Ik wensch allen opregten ook in dit ingetreden jaar, veel vernieuwde blijken van hun aandeel aan den Heere Jezus en zijne genade, aan de liefde Gods en aan de gemeenschap des H.Geestes. Amen.
Uw wettige herder en leeraar R.W. Duin.
Leest ten opzigte van mij en mijne lasteraren,
aankladders en valsche beschuldigers Ps. 7 vs 7 en 8 in rijm.

15. C. Smits, *De Afscheiding van 1834*, deel III, Dordrecht, 1977.
16. Smits III, 286-289.
17. Smits III, 312.
18. C. Smits, *De Afscheiding van 1834*, deel V: Documenten uit het archief van ds H.P. Scholte, bewaard te Pella, Iowa, U.S.A.
19. Smits III, 358.
20. De brief is gedateerd 14 augustus 1840 (Smits III, 157).
21. Menno Smid, *Ostfriesische Kirchengeschichte*, 1974, Im Selbstverlag, 405.
22. J.C. Rullmann, *De Afscheiding*, Kampen, 1930, 276.
23. Rullmann, 276.
24. Aldus ds C. v.d. Woude, van wiens artikelen over de kwestie-Duin we een dankbaar gebruik hebben gemaakt.

1. *Gereformeerd Kerkblad van Leeuwarden*, 17 juni 1933.
2. Dagregister deel i no 1719, 23 mei 1839. Afschrift (Archief kadaster Leeuwarden). Voor notaris Cornelis Wiersma te Huizum verscheen Jan Jouwerts Buwalda, koffyhuis houder, die verklaarde verkocht te hebben aan Cornelis Bokma, meester grofsmid, wonende in de Schrans onder Huizum: ‘eene huizinge met kolf- en kegelbanen, twee zomerhuizen, tuinplaats en bleek cum annexis’ in de Schrans onder Huizum. Inhoudsgrootte 6 roeden en 40 ellen; bestaande uit een ruime zaal, die ‘thans’ als koffiehuis wordt gebruikt, een ruime woonkamer met 2 ramen aan de straat, met onder die kamer een kelder, en daarboven een zoldertje, waarvan de trap in het voorhuis was.
   Naast dit zoldertje lag een behangen voorkamer, en een ruime zolder met vliering. Achter dit alles een tuintje met regenwaterbak, keuken met schoorsteen en fornuis met 3 gaten, en bedsteed; een voorhuis met kelder aan de straat, met trap naar een zomerhuis; een ruime kolfbaan, waarbij een zomerhuis; een overdekte kegelbaan aan het eind waarvan een secreet.
3. Ze is op 14 augustus 1848 te Lekkum overleden, 75 jaar oud.
4. Gerrit Jans Miedema overleed op 21 mei 1863, 69 jaar oud, als weduwnaar van Aukje Thomas Ringia.
5. Harmen Hendriks Alkema is 4 maal getrouwd geweest, resp. met Akke Doedes Kamstra (1820), Antje Siebes Bulsma (1836), Janke Baukes Bosch (1840) en Hyke Wybrens Dijkstra (1849).
6. Hendrik Hendriks Mulder, geboren in Emden, winkelier, was getrouwd met Lokje Anes Radsma.
7. In de trouwacte van Anne Thyssens van der Hoek en Fokje Feikes van Zalen (6 september 1838 Leeuwarderadeel) heet de bruidegom kleermaker.
8. Op 13 juni 1839 trouwt de 46-jarige timmerman Tetman Pieters Hettema, geboren Sybrandaburen, weduwnaar van Aukje Sybes Leegsma, met de 33-jarige dienstbode Antje Hennes van der Veen.
9. Dagregister deel 12 no 1203, 19 april 1845. Als notaris trad op Jan Albarda Horatiuszoon te Leeuwarden.
   De ‘inhoudsgrootte’ van het gebouwtje was 1 roede 4 ellen. De weduwe Postma was 8 februari 1842 eigenares van het gebouw geworden.
10. R. Visscher, *Leeuwarden van 1846-1906*, Den Haag, 1908, 127-9.
11. Vgl. dr C. van der Woude, *Geschiedenis van een kerkgebouw*, Leeuwarden, 1980.

1. We maken hier gebruik van een artikel van ds C. v.d. Woude in *Gereformeerd Kerkblad*, 24 juni 1933, met weglatingen en aanvullingen onzerzijds.
2. *De Reformatie*, deel III, 1838.

1. De classis Sexbierum had als afgevaardigden gestuurd ds H.A. de Vos (Sexbierum) en de ouderlingen K.J. de Vree en C. Jelgerhuis.
   Classis Leeuwarden: de ouderlingen J. Lipkens Fokkens, W.D. Hellema, J. Meyering en R.T. Beerda.
   Classis Wanswerd: ds J. Zeebuit (Driesum), ds F.A. Kok (Wanswerd), en de ouderlingen P.S. van der Woude en L. Hogendijk.
   Classis Sneek: ds F.A. van Gijsel (Bolsward), ds A.B. Groen (Scharnegoutum) en de ouderlingen P.J. Mobach en A. Bakker.
   Classis Joure (Tjallebert): ds T. Uitterdijk (Joure) en de ouderlingen M.J. Praamsma, A.F. Walma en J.R. Ruiter.
   Classis Drogeham: ds T. de With (Oudega), met de ouderlingen R.D. Hamming, M.Deelstra en H. Lollinga.
2. Not. classis Wanswerd 21 april 1843.

3. In 1976 is bij J.H. Kok in Kampen een herdruk van Bouwmans boekje verschenen, met een inleiding van dr C. Smits.
4. H. Bouwman, *De crisis der jeugd*, Kampen, 1914, 57-8.
5. Zijn vrouw Stientje Boon is op 17 dec. 1871 in Harlingen overleden, 71 jaar oud.

1. J. Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in Groningerland*, deel I, Groningen, 1973, 106-110.
2. H. de Vries, M. Ypma, A. v.d. Meer en H. v.d. Schuur.
3. Bevolkingsregister Leeuwarden 1848-'59, deel XIV, pag. 418 (Gem. Archief Leeuwarden).
4. In 1853 werd in Leeuwarden voor rekening van de schrijver een geschriftje gedrukt van Ary Goud: *Eene uitnoodiging aan al de bewoners der aarde*. J.J. Kalma, 'Nyljochters yn Fryslân', *Leeuw. Cour.* 3 juni 1967.
   J.J. Kalma, 'Het Oud Panwerk, pittoresk hoekje', *'t Kleine Krantsje*, 22 februari 1967.
5. Het kerkgebouw was inmiddels via een overschrijvingsacte op naam van de gemeente gezet (not. kerkeraad 11 oktober 1844 en 31 mei 1845).
6. Lang heeft men het niet zonder koster gedaan: in januari 1853 wordt D. van Uiting 'deurwachter' i.p.v. Fergonet.
7. Hij is in zijn Leeuwarder periode ook beroepen geweest in N.Pekela-Meeden, Meppel en Harlingen.
8. Notulen kerkeraad 31 oktober 1851.
   Vgl. het *Gereformeerd Kerkblad* van 24 maart 1934.
9. In ons boekje *Afscheiding en Doleantie in de stad Groningen*, Groningen, 1962, hebben we breed over J.H. Maatjes uitgeweid.

1. Notulen kerkeraad Leeuwarden 9 januari 1841.
2. En klerk op het kantoor van 's Rijks belastingen.
3. P. Jelgersma, 'Ter Gedachtenis op het 75-jarig jubileum 1873-1948 van de Geref. Kerk te Wirdum (Fr.)', *Friesch Kerkblad*, 24 april 1936.

X *Oenkerk*

Het dorp *Oenkerk* in Tietjerksteradeel is met het naburige *Giekerk* en *Oudkerk* gelegen op een zandrug, omringd door lage veenlanden. Karakteristiek voor het landschap zijn het laag opgaand geboomte en het struikgewas langs de sloten en greppels op de scheiding van de percelen. De genoemde dorpen vormen samen de zogenaamde *Trynwâlden*, waar vroeger verscheidene adellijke families hun fraaie landhuizen, omsloten door uitgestrekte tuinen en parken, bewoonden. We noemen die van de *Heemstra's, Stania's* en *Eysinga's*. Van de oude glorie van hun staten zijn nog sporen overgebleven. We gaan nu echter handelen over het ontstaan van de Afgescheiden gemeente van Oenkerk in 1836, en zien dan vanzelf hoe moeilijk en klein het begin daarvan is geweest. Veel menselijke glorie was er niet aan te bespeuren.

Omstreeks 1835 vormden de hervormden in *Oenkerk, Giekerk* en *Wijns* (dat niet meer in de Wouden ligt) een gecombineerde gemeente met in elk dorp een kerkgebouw. De pastorie stond in Oenkerk. *Oudkerk* ging vanouds met *Roodkerk* samen. Tengevolge van de invloedrijke positie van de floreenplichtigen (mensen die de grondbelasting moesten betalen) onder wie enkele statebewoners een eerste plaats inna-

men, was de ‘ligging’ van de hervormde predikanten in de eerste helft van de vorige eeuw altijd ‘liberaal’ geweest, dus niet orthodox.

In de pastorie in Oenkerk woonde ds *Bokke Hermannus Habbema* (1810-em. 1851) en in die in Oudkerk ds *H.U. Thoden van Velzen* (1803-'45), beiden uitgesproken ‘verlichte’ figuren, die de gereformeerde leer op veel punten niet waren toegedaan. Dit wekte wrevel en soms openlijk verzet, zoals ds Habbema eens in april 1813 bespeurde, toen hij een beurt in het nabij gelegen Birdaard had te vervullen. Kort voor de zondag had de koster-schoolmeester *Egbert Thesis de With* in opdracht van een kerkvoogd hem een briefje geschreven met de raad, ‘maar te blijven bij de Gemeente die u geroepen heeft’ (Oenkerk). Toen hij op de bewuste zondag met gemengde gevoelens toch naar *Birdaard* was gegaan, vond hij daar de kerkdeur op slot! Men wenste in het dorp aan de Dokkumer Ee geen ‘verlichte’ dominee op de kansel.[1.]

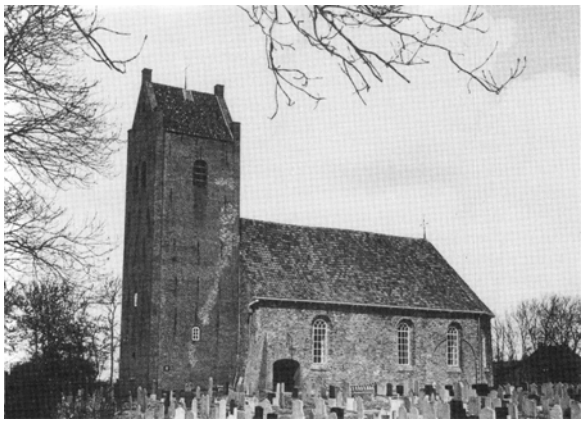

Hervormde kerk Oenkerk.

Er zijn aanwijzingen, dat omstreeks 1830 het kerkelijk leven in de hervormde kerk van Oenkerk-Giekerk-Wijns allerminst bloeide. Het aantal catechisanten was in 1831 teruggelopen tot één![2.] Ook een in 1834 ontstaan ‘geschil’ tussen de kerkeraad en de tot diaken gekozen *Pieter Klazes de Boer*, landbouwer onder Oenkerk, wijst op spanningen. De Boer weigerde zijn ambt te aanvaarden als hij 3 volle jaren ‘sessie’ moest nemen. Dit vond hij onreglementair. Bovendien wilde hij in Oenkerk niet de enige diaken zijn. Volgens hem was ‘verre het grootste en beste ge-

deelte der gemeente' het met hem eens en hij voorspelde, dat als de kerkeraad aan de benoeming vasthield 'er geen gering ongenoegen bij velen zal ontstaan en dit in het vervolg zeer onaangename gevolgen (zal) hebben'. De kerkeraad durfde niet door te pakken 'gezien de woelingen omtrent het Politieke en de verdeeldheden in het kerkelijke'. Bovendien werd het heel goed mogelijk geacht, dat De Boer was 'opgehitst' door anderen, die de orthodoxe partij in de kerkeraad wilden versterken en die kans bij een zittingsperiode van 3 jaar en één diaken voor Oenkerk niet kregen. Om scheuring te voorkomen en 'ter bevordering van vrede' gaf de kerkeraad aan alle eisen van De Boer toe, maar hij besloot slim, dat er voortaan voor Oenkerk niet alleen een tweede diaken, maar ook een tweede ouderling zou komen (zeker bedoeld als tegenwicht).[3.] De diplomatie van de kerkeraad mag niet baten: De Boer voegt zich later toch bij de Afgescheiden kerk van Oenkerk.[4.]

Ook in de Trynwâlden bestond nog een grote groep hervormden, die veel ophadden met de werken van 'oude schrijvers' als *Brakel, Willem Teellinck, Schortinghuis* e.a. en door de lectuur daarvan aan de behoeften van hun godsdienstig gemoed probeerden te voldoen.[5.] Ze kwamen graag in 'gezelschappen' en conventikels bijeen. Dit blijkt wel uit het opvlammen daarvan als De Cock en Van Velzen zich hebben afgescheiden van de hervormde kerk, resp. in oktober 1834 in Ulrum en december '35 in Drogeham.

In het begin van december 1835 kwam bij ds *B.H. Habbema* van Oenkerk een 'adres' binnen, een verklaring van afscheiding van de hervormde kerk, alleen getekend door *Reinder Gerbens van Wieren*. De kerkeraad vond het maar een slordig stuk, niet duidelijk en ook niet volledig, en legde het 'libel' wrevelig naast zich neer. Maar Van Wieren gaf niet zo gauw iets op, zoals ook verder zal blijken. Even vóór Kerst ontving de kerkeraad een tweede schrijven van hem, nu wel volledig getekend, door 19 personen (22 december 1835).[6.]

Dit stuk is voor ons van belang, omdat het ons de namen van de eerste Afgescheidenen in Oenkerk leert kennen. We laten ze hier met enkele door ons toegevoegde biografische bijzonderheden volgen:

De eerste ondertekenaar was *Johannes Liepkes Fokkens* - Als zijn beroep en woonplaats vinden we steeds opgegeven 'arbeider onder Roodkerk' (één keer schipper; in het vlakbij gelegen gehucht Molenend was vroeger door het vervoer van turf en landbouwprodukten wat schipperderij). In februari 1836 is hij 48 jaar; in januari 1867 is hij op 80-jarige leeftijd overleden als weduwnaar van *Aukje Eelkes Kooistra* met wie hij in 1833 was getrouwd. Zijn eerste vrouw heette *Grietje Sjoerds Visser*. Ouderling J.L. Fokkens heeft veel voor de kerk van Oenkerk mogen doen. Hij was de grootvader van de in 1932 overleden gereformeerde emeritus-predikant W. Fokkens, die als eerste gemeente die van Veenwoudsterwal had en lang in Stadskanaal heeft gestaan. Eén van zijn zoons heeft jarenlang de gemeente van Britsum als ouderling gediend,

waar nog afstammelingen van ‘Johannes Lipkes’, zoals hij tot in de notulen toe genoemd wordt, wonen. Van zijn kinderen hadden de bovengenoemde verklaring van afscheiding getekend:

Ate Johannes Fokkens, toen 18 jaar[7.]
Lipke Johannes Fokkens, 24 jaar[8.]
Aafke Johannes Fokkens, 22 jaar[9.]
Hinke Ludzers Fokkens, waarschijnlijk een nicht van Joh. Liepkes Fokkens
Reinder Gerbens van Wieren - een 36-jarige timmerman in Oenkerk; zoon van een landbouwer onder Rijperkerk. Hij is de man geweest, die door zijn onverzettelijkheid het meest van zich heeft doen spreken. In 1821 was hij getrouwd met *Trijntje Hanses Kroodsma*, 20 jaar, een landbouwersdochter van onder Wanswerd.[10.] In zijn timmerschuur hebben de Afgescheidenen in het begin regelmatig hun godsdienstoefeningen gehouden en is ook de Afgescheiden kerk van Oenkerk geïnstitueerd. Van Wieren is later naar Rinsumageest verhuisd, daarna o.a. naar Janum, is op 3 juni 1858 naar Amrika geëmigreerd, waar hij reeds 15 dagen na zijn aankomst is overleden.
Van Wieren en Fokkens waren de erkende leiders van de Afscheiding in Oenkerk. Vele malen zijn ze beboet. Ze betaalden niet, met als uiteindelijk gevolg, dat ze resp. vanaf 7 maart 1837 en 23 januari '37 in Leeuwarden maandenlang zijn gegijzeld geweest, in het huis van *‘Burgerlijke en Militaire Verzekering’* op de Tweebaksmarkt. Op 1 juli zijn ze daaruit ontslagen, omdat de Gouverneur gegronde verwachting had, dat ze zich niet meer met illegale bijeenkomsten zouden inlaten, en de gijzeling toch geen betaling van de boeten tot gevolg zou hebben. We voegen hieraan nog toe, dat Van Wieren op 16 januari '37 ook nog is veroordeeld tot een boete van *f* 25,-, omdat hij op 18 oktober 1836 het ‘bedrijf’ van molenmaker had uitgeoefend ‘zonder daarvan aangifte te hebben gedaan in het patentregt over dat jaar’. Men moest daarvoor vergunning hebben.
Jacob Aukes Sikma, 40 jaar, arbeider op Molenend (‘op Flokherne’).
Jacob Gerks Sikma, 38 jaar, landbouwer te Oenkerk, en zijn broer *Hendrik Gerks Sikma*, 36 jaar, koemelker onder Oenkerk. Hij was getrouwd met *Janke Cornelis Sikma*. Ze was een nicht van Joh. Lipkes Fokkens. Menigmaal hebben de Sikma's in de beginperiode hun woning beschikbaar gesteld voor een godsdienstoefening van de Afgescheidenen.
Jan Rijkeles van der Veen.
Jan Jans Kroese, 53 jaar, arbeider te Oenkerk en zijn vrouw. Antje Al es van der Veen.
Haaye Rintjes van der Meulen, 25 jaar, arbeider te Oenkerk.[11.]
Sijtske Jans Visser, reeds hoogbejaard, 77 jaar. Ze overleed in maart 1853 en was toen 94 jaar.
Aaltje Keimpes Visser. Ze is getrouwd met Sybren Harkes Hoekstra, een

arbeider onder Bergum woonachtig. Hij werd één van de eerste diakenen van de in 1850 geïnstitueerde Afgescheiden gemeente in Bergum.
Grietje Pieters Algra. Ze was in mei 1822 de vrouw geworden van de al genoemde Jacob Gerks Sikma.
Trijntje Hanses Kroodsma, vrouw van Reinder Gerbens van Wieren.
Doetje Jans van der Woude, vrouw van smid Freerk Jitzes Kalsbeek, de smid in Oenkerk.

Dit waren de namen van de in de verklaring van Afscheiding genoemde 19 personen uit Oenkerk. Ds Habbema had tegelijk een eensluidend stuk uit *Giekerk* ontvangen, met slechts één naam daarin, nl. die van *Symen Gosses Algra*. Hij was al 70 jaar en rentenier in Giekerk. Hij overleed op 5 januari 1845, oud 79 jaar, weduwnaar van Grietje Willems de Vries, zoon van Gosse Arents Algra en Grietje Symens Algra.

Hadden de Afgescheidenen van Oenkerk (en Suawoude) zich aanvankelijk bij de op 8 december 1835 in Leeuwarden gevormde Afgescheiden gemeente gevoegd, al op *21 augustus '36* ontstond in Oenkerk een zelfstandige gemeente. Dat was praktisch gezien een goed ding, want door de afstand viel de zondagse kerkgang naar Leeuwarden de mensen uit de Trynwâlden wel heel zwaar, als was men in die tijd niet bang een eind te lopen. Men had trouwens in Oenkerk al geregeld eigen godsdienstoefeningen belegd. Nu was dit gemakkelijker gezegd dan gedaan. Want waar moest men het doen en wie kon de samenkomsten leiden en, wat verreweg het zwaarste woog, welke houding zou het grietenij bestuur aannemen?

In elk geval, men startte met eigen plaatselijke krachten. Uiteraard werden al heel gauw slapende honden wakker gemaakt, want in een besloten dorpsgemeenschap kan niemand straffeloos tegen oude heersende gewoonten ingaan. Dat de Afgescheidenen niet meer de kerkdiensten in de dorpskerk bezochten, was tot daaraan toe - dat kwam meer voor, ook wel onder de hoge heren - maar dat ze nu zelf godsdienstoefeningen gingen beleggen, en daarmee de eigen dorpsgemeenschap a.h.w. een klap in het gezicht gaven, dat was ongehoord. Het wekte wrevel en vijandigheid bij allen die tegen de ‘fijnen’ waren gekant. Op bevel van hogerhand zette de grietman, jonkheer *Hobbe Baerdt van Sminia*,[12.] de wijkmeesters (dorpspolitiemannen) aan het werk met als gevolg een serie processen-verbaal en een hele correspondentie tussen grietman en Gouverneur. Deze laatste vond, dat de grietman te slap optrad en in zekere zin was dat waar. Maar wie wil nu graag oorlog in zijn grietenij? De grietman hield het maar liever rustig. Voor ons is het een winstpunt, dat we nu aan de hand van die processen-verbaal en van de ingekomen en uitgaande missives momenten uit de godsdienstige onrust in de ‘wouden’ van Tietjerksteradeel in 1836 kunnen gaan beschrijven.

Op zondag 24 januari 1836 stelde *Jan Sjoerds Visser*, wijkmeester te Oenkerk, 44 jaar oud, vast, dat op die dag bij *Hendrik Gerks Sikma*,

koemelker onder Oenkerk, bij wie al eerder was vergaderd, driemaal een godsdienstoefening had plaats gevonden, om 9 en 1 uur, en 's avonds om 8 uur, met telkens meer dan 100 (!) personen. ‘Prediker’ was 's morgens en 's middags geweest *Johannes Liepkes Fokkens*, arbeider, wonende onder Roodkerk, 48 jaar, en 's avonds had *Reinder Gerbens van Wieren*, 36 jaar, timmerman te Oenkerk, de leiding gehad. Als ouderling had dienst gedaan de oude *Symen Gosses Algra*, boer te Giekerk, en als diaken *Reinder G. van Wieren*, maar toen deze 's avonds de voorganger was geweest, had *Jacob Gerks Sikma* de functie van diaken waargenomen. Lubbert Gerbens van Wieren, landbouwer te Rijperkerk, had men gevraagd voorzanger te zijn. Hier hebben we dus de leidinggevende personen van de eerste zondagse kerkdiensten van de Afgescheidenen in Oenkerk. We zouden wel eens willen weten van wie de preken waren, die werden voorgelezen. Ongetwijfeld van een ‘oude schrijver’. In Suameer werd wel gebruik gemaakt van de catechismuspreken van Joh. van der Kemp (1664-1718), predikant te Dirksland. De voorzanger kreeg een boete, maar de overige 4 genoemde mannen kwam het elk op *f* 10,- boete te staan en samen moesten ze *f* 5,17 proceskosten betalen. Dit laatste bedrag wordt in de geschriften over de Afscheiding bij het noemen der boeten zelden opgegeven, maar het moet er toch bij worden vermeld, want die proceskosten telden duchtig mee.[13.]

Niet alleen in Oenkerk hielden de Afgescheidenen van Tietjerksteradeel hun samenkomsten. Op maandag 8 februari 1836 was er volgens Folkert Coenradi, policie bediende te Bergum, 's avonds om 7 uur een oefening gehouden in *Suameer* bij de arbeidster *Trijntje Paulus de Jong*, weduwe van *Melle Folkerts Fennema*, voor wel 60 personen. Tien dagen later liep dezelfde politieman op een donderdagavond om 7 uur tegen een godsdienstoefening aan in het huis van de arbeider *Geert Johannes Procee*, die woonde ‘op de Heidstreek onder Bergum’ d.i. bij Noordbergum, *Johannes Liepkes Fokkens* ‘preekte’ weer voor wel 100 hoorders. Of die oefeningen ook aansloegen! Hij werd ervoor veroordeeld tot een boete van *f* 50,- (de boeten werden zwaarder). De 56-jarige gastheer kreeg *f* 10,- te betalen (plus samen de proceskosten à *f* 4,20).[14.]

Eind februari 1836 verstrekte de grietman aan de Gouverneur op diens verzoek een overzicht van het aantal separatisten in de grietenij.[15.] Na onderzoek was hem gebleken, dat deze als volgt over de verschillende dorpen waren verdeeld:

Oudkerk	4
Oenkerk	16
Giekerk	6
Rijperkerk	1
Tietjerk	1
Hardegarijp	2
Bergum	11
Eestrum	1
Oostermeer	1

Hoewel in *Suawoude* niemand als separatist was opgegeven, waren er in dit dorp toch verscheidene personen die de samenkomsten van de Afgescheidenen ‘met ijver bij wonen’, al was het dan niet in Suawoude zelf, want daar kwamen dergelijke bijeenkomsten niet voor. Aldus de grietman.

De hierboven opgegeven cijfers zijn van zeer betrekkelijke waarde, want uit de in processen-verbaal genoemde aantallen hoorders blijkt wel, dat in werkelijkheid het getal sympathiserenden met de separatisten veel en veel hoger lag. Wel kunnen we uit de opgave van de grietman opmaken, dat in *Oenkerk* een sterke concentratie Afgescheidenen bestond, die over actieve leiders beschikte. In hetzelfde schrijven van 25 februari meldde de grietman, dat men daar toch doorging met het houden van godsdienstoefeningen ‘zoals afgelopen Zondag als naar gewoonte drie maal’ (21 februari) het geval was geweest en ook nog ‘laatstleden Dinsdagavond’ (23 februari); ‘hedenavond’ (25 februari) zou *Joh. Liepkes Fokkens* van Roodkerk een ‘leerrede’ houden bij ‘Jan Lourens Boer op de Heidstreek onder Bergum’, bij Noordbergum.

Dat de grietman veel tegen al die oefeningen deed kunnen we niet zeggen. Pas op Paaszondag 3 april '36 schreef hij triomfantelijk aan de Gouverneur, dat 's morgens de als naar gewoonte bij timmerman Reinder Gerbens van Wieren in Oenkerk gehouden bijeenkomst (van ongeveer 40 personen) op bevel van de politie onmiddellijk was uiteengegaan. Maar de grietman had te vroeg gejuicht, want 's middags moest de wijkmeester constateren, dat wel 50 personen toch opnieuw bij elkaar waren gekomen, nu bij *Jacob Aukes Sikma* op *Molenend (Flokherne)*. *Joh. L. Fokkens* had daar zijn woordje weer gedaan. En de volgende dag (Paasmaandag) had zich het geval herhaald, tot tweemaal toe. Alleen was het 's middags toen bij R.G. van Wieren geweest. Zowel Fokkens als Sikma werden een maand later vrijgesproken: het procesverbaal deugde niet.[16.] Geen wonder, dat de Gouverneur in april '36 niet te spreken was over het slappe optreden van zijn grietman in Tietjerksteradeel tegen de Afgescheidenen aldaar en hem dit ook meldde. Van Sminia verdedigde zich zwakjes door op te merken, dat hij toch de separatisten aangeraden (!) had op te houden met hun bijeenkomsten en dat hij hen had gewaarschuwd voor de gevolgen van een halsstarrige houding.[17.] Ook had hij de wijkmeester gelast van verboden vergaderingen proces-verbaal op te maken en dit telkens doorgestuurd naar Leeuwarden, met als gevolg, dat enige schuldigen tot geldboeten waren veroordeeld. In maart '36 had hij bevel ontvangen de vergaderingen van de separatisten uiteen te jagen, in de eerste plaats door de politie-bedienden. Nu, hieraan had hij toch op Paaszondagmorgen voldaan? Maar hij was defaitistisch van mening, dat hij niet zelf in eigen persoon zulke vergaderingen hoefde te ‘verstoren’, want als de separatisten op zijn bevel weigerden uiteen te gaan, dan kon hij met de geringe ‘macht’ van enkele

politie-bedienden toch geen geweld gebruiken (daarvoor waren de partijen in aantal immers veel te ongelijk). We merken hierbij op, dat de grietman blijkbaar geen vechtersbaas was en eerder van defaitisme dan van fanatisme te beschuldigen viel. Als bewijs van zijn goede wil rapporteerde hij tenslotte nog, dat hij 'de zondag na Pasen opnieuw het hele corps politie-bedienden' naar Oenkerk had gestuurd. Deze hadden daar in drie huizen drie godsdienstoefeningen geconstateerd:

1. bij *Reinder Gerbens van Wieren* in Oenkerk, die bij hun aankomst 'met een groote Bijbel voor zich het woord voerde'. Het zal wel een Statenbijbel geweest zijn;
2. bij *Hendrik Gerks Sikma* onder Oenkerk, waar Joh. L. Fokkens de leiding had;
3. bij *Jacob Aukes Sikma* op Molenend (Flokherne), waar een zekere *Waling*, schoenmaker, wonende Veenwoudsterwal 'de vergadering voorlas uit een nieuw boekje' (dit was *Waling de Leeuw*, schoenmaker op Quatrebras, later ouderling in de Afgescheiden kerk van Oenkerk en in 1850 de eerste ouderling van de in dit jaar geïnstitueerde kerk van *Bergum*). En zou dat 'nieuw boekje' niet geweest zijn het door De Cock heruitgegeven 'Kort Begrip'?

In al deze drie bijeenkomsten weigerde men uiteen te gaan, want er waren in elk niet meer dan 20 personen aanwezig, dus mocht men zo vergaderen. En - zo schrijft de grietman tenslotte - als de Gouverneur wil, dat hij persoonlijk naar zulke bijeenkomsten gaat, dan wil hij dit wel doen, maar zal het helpen? Zodra hij vertrokken is, beginnen de vergaderingen immers opnieuw. Nee, de grietman liep niet over van activiteit. Hij bleef liever in Bergum. Bijna vier maanden lang horen we dan niet van een proces-verbaal en lezen we niet van een vonnis, terwijl toch de Afgescheidenen hun 'kerkdiensten' elke zondag met de regelmaat van de klok bleven houden in een particulier huis. Fokkens was meestal de 'prediker', en Reinder van Wieren de gastheer.

Nu de politie er zich niet meer mee bemoeide, spreekt het vanzelf, dat men zich ook niet meer zo streng aan de grens van 20 personen ging houden. De grietman schreef tenminste op 13 augustus '36 aan de Officier bij de rechtbank van eersten aanleg in Leeuwarden, dat er meestal meer dan 20 hoorders in de samenkomsten waren, maar het juiste aantal was bij proces-verbaal moeilijk vast te stellen 'omdat de toegang voor die niet tot de Vergadering behoren zo veel mogelijk wordt belet' en men de deuren gesloten hield. De grietman verwachtte, dat de bijeenkomsten niet zouden ophouden, al werd ook elke keer een proces-verbaal opgemaakt.

Twee dagen later vroegen 79 separatisten toestemming aan de grietman om in *Oenkerk* hun godsdienstoefeningen te mogen houden op zondag 9 en 1 uur bij Reinder G. van Wieren[18.] (wat ze trouwens al geruime tijd deden). Van de 79 ondertekenaars woonden er twee in *Leeuwarden*, nl. ds S. van Velzen en J. Meyering. De overigen hadden als woonplaats

Oenkerk, Giekerk, Rijperkerk en *Suawoude*. In de stellige verwachting dat hun verzoek zou worden toegestaan (wat echter niet gebeurde), zetten de Afgescheidenen alvast elke beperking van het hoorderstal opzij. En zo ontstond nu in snelle opeenvolging een rij conflicten met vonnissen in Leeuwarden aan de lopende band. Zelfs de goede grietman Van Sminia moest streng gaan doen.

De grote 'botsing' vond plaats op *zondag 21 augustus 1836*, de dag van de 'stichting' van de Afgescheiden kerk van Oenkerk. 's Morgens was grietman Van Sminia als gevolg van een schrijven van de Officier bij de rechtbank in eigen persoon van zijn woonplaats Bergum naar Oenkerk gereden. Hij had er nu niet meer onderuit gekund. Toen hij 's morgens om 9 uur in Oenkerk was gearriveerd, constateerde hij, dat in de timmerschuur van Reinder van Wieren meer dan 200 (!) personen aanwezig waren, en dat daar stond te preken de afgezette predikant *Simon van Velzen*, gekleed met mantel en bef 'staande op een verheven plaats, die niettegenstaande onze binnenkomst, doorsprak, totdat wij als hoofd van het Plaatselijk Bestuur stilte eischten'. In de timmerschuur werd het nu doodstil. De grietman wees de menigte erop, dat de bijeenkomst onwettig was; daarom gelastte hij de bewoner van het huis, Reinder G. van Wieren, de mensen te laten weggaan. Deze weigerde en antwoordde 'dat de kerk van Christus was; dat hij wel in burgerlijke zaken de wet wilde gehoorzamen, doch in het kerkelijke zig dit niet verplicht rekende'. Daarop vroeg hij aan de vergadering of deze er ook zo over dacht, waarop - aldus de grietman - 'ons van alle kanten ja, ja, wierde toegeschreeuwd'.[19.] Van Sminia achtte zich niet 'bevoegd' de vergadering met geweld uiteen te jagen en ging nu weg, na te hebben gewaarschuwd, dat hij het gebeurde bij de bevoegde instanties zou rapporteren, 'waarop de Prediker, die tot nu toe geswegen had, aanhief: laat ons dan zingen Ps. 74:4.

> Uw vijand heeft ter plaatse van 't gebed,
> gelijk een leeuw gebruld bij 't zegevieren
> Zelfs u ten schimp, heeft hij zijn krijgsbanieren
> in trotsen moed tot tekenen gezet'.[20.]

Wat zullen de regels van deze wraakpsalm door de schuur hebben gedreund! 's Middags ging Van Velzen op dezelfde plaats weer voor en doopte twee bejaarde vrouwen en enige kinderen. Er waren opnieuw meer dan 200 hoorders. Zo is de gereformeerde kerk van Oenkerk ontstaan.

Twee weken later werd Van Velzen wegens het gebeurde beboet met *ƒ* 100,-; Van Wieren kreeg *ƒ* 25,-.[21.] De weken na de hierboven vermelde godsdienstoefening was het vijf zondagen achter elkaar weer raak. Weliswaar preekte nu geen ds Van Velzen - dan liep het storm - maar Johannes L. Fokkens had toch nog altijd 50 à 60 personen en soms

nog meer in de timmerschuur van Reinder van Wieren onder zijn gehoor.

De telkens opgelegde boetes schrikten de beide leiders Fokkens en Van Wieren niet af. Fokkens kreeg per week *ƒ* 100,- - het maximum bedrag - te betalen en Van Wieren kwam daar al gauw via 50 en 75 gulden ook op terecht. In de aantekeningen hebben we de rij vonnissen opgegeven.[22.] Toch gingen ze beiden door. Het werd een slijtageslag. Wie had de langste adem en de meeste macht. Nu, die laatste had de overheid. De eerste crisis kwam op *zondag 25 september '36*. Toen werden militairen ingezet.

De dag daarvoor (zaterdag) had de grietman in Bergum 's morgens in alle vroegte, om 6 (!) uur, waarschijnlijk via een ijlbode, een schrijven van de Gouverneur ontvangen met de vraag waar de commandant van het detachement de volgende dag de grietman of één van diens assessoren zou kunnen treffen. Deze antwoordde ook per ijlbode: 'in de herberg van Jacob Ypes Miedema te Oenkerk'. Ze stond aan de weg in het centrum van de oude buurt van Oenkerk, dichtbij de wat achteruitgelegen hervormde kerk. Op dezelfde plaats staat nog een dorpsherberg. Maar de grietman maakte ook van de gelegenheid gebruik de Gouverneur te verzoeken het sturen van het detachement militairen nog 8 dagen uit te stellen, omdat het verzoekschrift van de 79 separatisten van 15 augustus om vrijheid van godsdienstoefening nog steeds niet was beantwoord.[23.] Het mocht niet baten. De militairen kwamen toch. En zo reed op die zondagmorgen in september de grietman naar Oenkerk en trof daar het door de Gouverneur gezonden detachement soldaten aan, bestaande uit 1 officier, 1 sergeant, 1 korporaal met tamboer en 18 man.

Nu ging het erop los, onder grote belangstelling van de dorpelingen. Aan het hoofd van de troep liep heel gewichtig de grietman. Het ging in de richting van het huis van *Reinder Gerbens van Wieren* 'waar gewoonlijk de vergaderingen der Separatisten plaats hebben'. Daar aangekomen - aldus de grietman - 'verzocht ik den officier met mij binnen de schuur te gaan, en zijn manschappen tot nader order buiten te laten staan'. In de schuur was een 'vergadering' van minstens 50 personen aan de gang. Johannes Liepkes stond voor een lessenaar 'met luider stemme' te bidden. In onze verbeelding zien we hem staan. Na enige minuten wachten onderbrak de grietman het gebed, gebood stilte en eiste toen uit naam van het Gouvernement dat de vergadering dadelijk uiteen ging. Joh. Liepkes antwoordde, 'dat hunne wapenen niet die des vleesches, maar des geestes waren' en dat als de overige aanwezigen er ook zo over dachten men 'voor het geweld zoude bukken en uiteen gaan'. Dit waren dus andere woorden dan Van Wieren een maand geleden tegenover de grietman had gebruikt! De buitenstaande soldaten maakten wel indruk. 'Langzaam stond de vergadering op, hief een vers uit den 68 psalm aan en vertrok één voor één, doch daar dit bijzonder lang duurde en met blijkbare tegenzin plaats had, verzocht ik den Heer Officier een

weinig haast te doen maken'. Deze deed 4 soldaten binnenkomen die 'zonder iemand eenig ongemak aan te doen' de laatste aanwezigen het huis uitdreven. Aldus het proces-verbaal van die dag. 's Middags vond de gebruikelijke godsdienstoefening van 1 uur niet plaats. De reden was duidelijk: Van Wieren had soldaten in huis.

In een begeleidend schrijven bij dit proces-verbaal schreef grietman Van Sminia de volgende dag aan de Gouverneur, dat hij zeer tevreden was over het optreden van officier en soldaten van het detachement. De officier 'heeft mij met allen ijver, overleg en bescheidenheid in deze hoogst onaangename commissie bijgestaan'. Wat het inzetten van het detachement militairen betreft, de grietman verwachtte weinig van deze maatregel. Want hoewel het detachement soldaten met slaande trom het huis van Reinder Gerbens van Wieren was gepasseerd en de separatisten dus van hun aankomst wisten, waren ze toch gewoon met hun godsdienstoefening begonnen en hadden bij het uiteengaan van hun vergadering nog een 'gezang' aangeheven 'ons ten spot'. Ook zou het hen 'niet weinig stijven' in het doorgaan met hun bijeenkomsten, dat - naar hem verzekerd was - de vaste voorganger *Johannes Liepkes Fokkens* wekelijks van de afgezette predikant S. van Velzen te Leeuwarden *ƒ* 3,50 kreeg uitbetaald, wat 'hem in zijne niet ruime omstandigheden, daar hij met arbeiden den kost moet winnen', natuurlijk zal aanzetten 'vol te houden, zoolang hem zulks niet met geweld wordt belet'. Tot zijn genoegen had de grietman bespeurd 'dat bijna alle ingezetenen van Oenkerk de komst van de gewapende macht goedkeurden', ja zelfs had hij horen zeggen, dat men 'zoo wij te kort schoten, ons dadelijk met een 50 man wilde te hulp komen'. De soldaten waren allen bij bekende Afgescheidenen ingekwartierd, 'die in den omtrek van hunne zogenaamde kerk wonen', zodat de meesten 4 man in huis kregen.[24.] De namen worden in het schrijven van de grietman niet genoemd.

De soldaten bleven maar kort; de volgende dag (maandag) keerden ze al weer naar Leeuwarden terug. En de eerstkomende zondag (2 oktober) werd er weer door 30 à 40 personen in het huis van Van Wieren tweemaal kerk gehouden. Dus verschenen de soldaten op zondag 9 oktober opnieuw in Oenkerk. De Afgescheidenen waren voor hen nu toch wel bang geworden. Dit blijkt uit het proces-verbaal. De assessor (wethouder zouden we nu zeggen) *Rinia van Nauta* begaf zich die zondagmorgen om half 11 met twee politie-agenten en een detachement militairen naar de werkplaats van timmerman Van Wieren, waar de Afgescheiden gemeente van Oenkerk geregeld kerkte. Ze lag schuin tegenover de tegenwoordige gereformeerde kerk aan de oostkant van de weg naar het noorden toe, waar nu een schoenenwinkel is.[25.] Daar liet hij de soldaten halt houden en ging zelf met de twee politiemannen naar binnen. Was de vorige zondag de deur gesloten gehouden, deze stond nu helemaal open. In de schuur lagen enige banken omgegooid. Verscheidene nieuwsgierige dorpelingen verzekerden, dat bij het naderen van de gewapende

macht de bezoekers in allerijl uiteen waren gestoven en naar het *Molenend* waren gegaan, ‘een klein en arm gehucht onder Oenkerk’. De assessor beval de veldwachters daar ook heen te gaan om te onderzoeken of de Afgescheidenen nu in dit gehucht in één van de huizen vergaderden. Maar nee, de meesten waren naar *Roodkerk* getrokken (en dit dorpje lag in de grietenij Dantumadeel, waar de grietman van Tietjerksteradeel niets te zeggen had).

De volgende zondagen zetten *Van Wieren* en *Fokkens* de zaak op de oude voet voort. Er waren steeds meer dan 20 kerkgangers. Dat een fors ingrijpen van de overheid niet kon uitblijven voelde ieder. En inderdaad marcheerde op *zondag 13 november* voor de derde keer een detachement soldaten Oenkerk binnen. De grietman kon rapporteren, dat er die dag in Oenkerk, Roodkerk en omgeving geen ongeoorloofde godsdienstoefening had plaats gevonden, want bij Van Wieren waren er minder dan 20 personen in de schuur geweest (en dat mocht immers). De schrik voor militairen en inkwartiering zat erin. Deze bleven nu ook langer dan de beide vorige keren.

Nog éénmaal deed de grietman - en nu schriftelijk - een beroep op *Reinder Gerbens van Wieren* om niet zo halsstarrig te zijn door steeds maar weer meer personen in de bij hem gehouden bijeenkomsten toe te laten dan wettelijk was toegestaan. We hebben een afschrift van deze brief onder ogen gehad.[26.] Ietwat eigenaardig doet de zin aan: ‘Het is naar mijn inzien toch onverschillig of de oefening, van welke gijlieden U niet schijnt te willen onthouden, door een aantal van dertig of veertig, dan wel van negentien personen wordt bijgewoond’. Wie heeft niet graag zoveel mogelijk mensen onder zijn gehoor, zeker als het om een godsdienstige vergadering gaat? De grietman gaf hem de verzekering, dat zodra hij beloofde zich aan het toegestane aantal van maximaal 19 te houden de inkwartiering en natuurlijk ook de vervolgingen voor de rechtbank afgelopen zouden zijn. In diezelfde week ging de grietman nog eens het wapen van persoonlijke overreding ook bij het benaderen van de andere Afgescheidenen gebruiken. Hij had succes. Nagenoeg alle Afgescheidenen in Oenkerk beloofden eenstemmig in het vervolg geen ongeoorloofde godsdienstoefeningen meer bij te wonen. Alleen Reinder Gerbens van Wieren weigerde hardnekkig toe te geven.

De grietman wilde nu de drukkende inkwartiering doen beëindigen en verzocht de Gouverneur (19 november) het detachement militairen terug te trekken. Maar daar Van Wieren niet wenste te beloven zijn huis voor het houden van ongeoorloofde samenkomsten te sluiten en omdat voor het grootste deel mensen (‘vreemdelingen’) uit andere grietenijen daarvan gebruik maakten, gaf de grietman de Gouverneur in overweging om een kleiner detachement in het dorp te leggen, b.v. één sergeant met 6 man, om te waken tegen illegale bijeenkomsten. Men zou deze militairen dan voorlopig bij Van Wieren zelf kunnen inkwartieren, want de ‘stijfhoofdigheid’ van deze ene man, die voor geen enkele rede vatbaar

was, kon de inkwartiering bij anderen wel langer dan een jaar doen duren en dit mocht men de overige inwoners toch niet aandoen. Maar Van Wieren hield vol. Hij ging zelfs persoonlijk bij de Gouverneur op audiëntie om zich te beklagen over de militaire inkwartiering, waaronder zijn gezin te lijden had en hij verzekerde, dat hij met zijn samenkomsten zou doorgaan. Hij had er zijn leven voor over, naar hij zei.[27.] Het is haast onvoorstelbaar hoe deze man doorging. In de geschiedenis van de eerste jaren der Afscheiding zijn slechts weinig voorbeelden te vinden van een dergelijk volhardend en zichzelf niet ontziend opkomen voor wat gezien werd als Gods zaak. De minister van Justitie vond permanente inkwartiering bij de 'dorpeling' Van Wieren wel goed en wist ook de Koning voor dit denkbeeld te winnen (al had de minister van Binnenlandse Zaken nog ernstige bezwaren). Hoe lang deze inkwartiering heeft geduurd wordt uit de stukken niet duidelijk.

Terloops merken we hier op, dat dus drie maal militairen naar Oenkerk zijn gestuurd. Op zondag 25 september en zondag 9 oktober 1836 (beide keren al weer dadelijk vertrokken) en de derde keer op zondag 13 november '36. Ze zijn toen - althans voor een deel - langer gebleven, misschien tot eind november.

We weten - we schreven het al - dat zowel *Johannes Liepkes Fokkens* als *Reinder Gerbens van Wieren* wegens het niet betalen van hun boeten respectievelijk vanaf 23 januari en 7 maart 1837 gegijzeld zijn geweest in het *Huis van Burgerlijke en Militaire Verzekering* in de voormalige kanselarij in Leeuwarden op de Tweebaksmarkt.[28.] Uit een schrijven van de Gouverneur van 3 juli 1837 blijkt, dat hij hen daaruit had laten ontslaan met de 'gegronde' verwachting, dat beiden zich voortaan van het bijwonen van verboden samenkomsten zouden onthouden; temeer daar hij inzag, dat de gijzeling geen betaling van de boeten tot gevolg zou hebben. We hebben eens in de vonnissen van de rechtbank in Leeuwarden nagegaan, hoe hoog in totaal het boete-bedrag was, dat Fokkens en Van Wieren elk moesten betalen. Dan blijkt dat aan Fokkens in nog geen jaar tijd een bedrag van *ƒ* 935,- aan boeten is opgelegd, en aan Van Wieren in 13 maanden *ƒ* 1110,- (!).[29.] En dan hebben we de proceskosten nog niet eens meegeteld. Hoe zouden beiden die schuld ooit hebben kunnen voldoen?

Na de gevangenneming van Van Wieren op 7 maart '37 lezen we nagenoeg niet meer van beboete godsdienstoefeningen. Nog slechts één keer, toen ds Van Velzen op 27 augustus '37 bij Hendrik Gerks Sikma had gepreekt en beiden resp. met *ƒ* 100 en *ƒ* 8 waren beboet.[30.] Fokkens en Van Wieren waren hierbij niet meer betrokken geweest!

'Om des geloofs wil' hebben de Afgescheidenen in Nederland veel *vervolging* moeten doorstaan. We noemen hier inkwartiering van militairen, het met geweld uit elkaar jagen van bijeenkomsten, mishandelingen door het 'grauw', 'pesterijen' van de kant van de vijandige dorpsbevol-

king, talloze veroordelingen door rechtbanken tot boeten en gevangenisstraf, welke vonnissen soms op de strengste manier werden ten uitvoer gelegd. Dit alles was voor de bekende *Groen van Prinsterer* aanleiding om hiertegen te protesteren in zijn *De maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het Staatsregt getoetst* (1837).

Ook in Oenkerk wist men over vervolgingen mee te praten. Van de vele en hoge boeten hebben we hierboven al bedragen genoemd. Over de strenge uitvoering van de vonnissen deelt het tijdschrift *De Reformatie*[31.] van 1836 het een en ander mee:

> Men heeft eerst diegenen aangesproken, wier meubelen of geringe erfjes eenige zekerheid gaven, dat de betaling zou volgen. Thans verkoopt men niet alleen huisraad, maar zelfs kleederen en kindergoed van die armoedigen, die niets anders bezitten.
> Zoo werd te *Oenkerk*, in Vriesland, eenige huisraad en kindergoed van iemand, die overigens niets had om de boete te betalen, verkocht, en men heeft aldaar het buitensporige geweld gepleegd, van zelfs de vrouw van de veroordeelde te dwingen, om nog een rok uit te trekken, die daarop verkocht is.

En de vrouw was nog wel in blijde verwachting, zoals *Verhagen* in zijn *De Geschiedenis der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland* meedeelt.[32.] Het zal de vrouw van Van Wieren geweest zijn.

We schreven al, dat *Fokkens* en *Van Wieren* in de gevangenis terecht kwamen. Over Fokkens schrijft Verhagen:

> Tusschen gewapende militairen in is hij als een misdadiger naar Leeuwarden gebracht, omdat hij tot het betalen der boete onmachtig was; zijn kerker moest hij deelen met een bankroetier en hoewel deze door zijn vrienden en bekenden werd bezocht, bij Fokkens mocht niemand komen. Toch was hij goedsmoeds in den kerker en verblijd, dat hij om Christus' wil werd gesmaad.[33.]

Vanuit zijn gevangenis schreef Fokkens een brief aan ds Van Velzen, waarin we lezen:

> Het lust mij, bij vernieuwing u te melden den toestand, waarin ik mij nog bevind, terwijl ik weet, dat gij verhinderd zijt om mij te bezoeken, hetwelk mij wel hard is wegens den band van betrekking en liefde op u, hoewel lijdzaamlijk; want de Heere en doet geen onrecht, maar Hij kastijdt ons tot ons nut, zegt de Apostel, opdat wij Zijne Heiligheid zouden deelachtig worden.
> En dit zou ik niet durven ontkennen, dat mijne liefde gevoeliger is opgewekt en mijn harte teeder is omtrent den Heere en Zijn volk, en ook dat ik een meerderen indruk heb van de zonden, waaronder ik verkeeren moet, van die van anderen en de aanklevende zonden van mijn eigen hart.

> Deze laatste maken mij het gedurig nog moeilijk; hoewel niet moedeloos, omdat de Heere zich niet uitlaat in Zijnen toorn, maar zich nog gedurig en vergevend uitlaat in den Zoon zijner liefde.
> Dit is mij menigmaal groot, zoodat ik mijn weg met blijdschap nog gedurig mag bewandelen, om te kunnen zeggen: Zijn juk is zacht en Zijn last is licht, want de Heere vernieuwt toch alle dagen Zijne weldaden naar ziel en lichaam, zoodat er voor mij wel overvloedige stoffe was om met David mijne ziel op te wekken en te zeggen: Looft den Heere mijne ziele en al wat binnen in u is Zijnen Heiligen Naam.
> Zoo, geliefde broeder, mag ik nog al ondervinden hetgeen de Apostel zegt, dat de verdrukking lijdzaamheid wekt en de lijdzaamheid bevinding, en de bevinding hope, en de hope beschaamt niet, omdat de liefde Gods in het harte uitgestort wordt door den Heiligen Geest.
> Geliefde, ik kan ook niet nalaten u te melden mijn blijdschap in den Heere, zoodat ik mij niet genoeg voor Zijn heilig aangezicht kan vernederen, over de weldaad Zijner ontferming.[34.]

De lezer ziet het, in deze brief wordt geen klacht geuit. En de notulen van de Provinciale vergadering van 8 april 1837 vermelden zeer eenvoudig en zonder ophef, dat Fokkens te Oenkerk wegens gevangenschap verhinderd was op de vergadering te komen.

Niet allen echter waren zo moedig als ouderling Fokkens. In de classisnotulen van 6 december 1837 lezen we, dat ouderling Fokkens meedeelt, dat diaken *Jan Rikeles van der Veen* van Oenkerk zich geheel onttrekt aan de waarneming van zijn ambt en aan de kerkdiensten. Naar het schijnt is de oorzaak daarvan: ‘weerzin in den weg der verdrukkingen’. Van Velzen heeft hem daarop, namens de classis, op 29 november 1837 een vermaanbrief gestuurd. ‘Want dewijl het den Heere behaagd heeft uit eeuwige ontferming wederom Zijne Gemeente zichtbaar onder ons te openbaren, die vroeger verborgen was, zoo is ook een iegelijk verpligt zich daar bij te voegen’. Verder vermaant Van Velzen hem zich niet van de kerk af te scheiden, maar, zoals in het Hooglied staat, uit te gaan op de voetstappen der schapen; wie terugkeert, die doet als de honden ‘keerende tot hun eigen uitbraaksel weder’ of is als een gewassen zeug ‘zich wentelende in het slijk’. ‘Gedenkt des wijfs Loths’, zo wordt hem waarschuwend voorgehouden.[35.] Maar dit ernstige schrijven heeft niet geholpen. Op de classisvergadering van 12 januari 1838, waar ouderling *Symen Gosses Algra* wegens ouderdom en koude afwezig is, wordt meegedeeld dat Jan Riekeles zich blijft onttrekken aan de kerk. Daarom wordt hij als diaken geschorst, om verder als gewoon lid te worden behandeld. Gelukkig is alles later weer goed gekomen, want in het oudst bewaarde notulenboek, dat begint met 30 oktober 1843, vinden we J.R. v.d. Veen als ouderling terug. Op 23 februari had hij zich opnieuw aan-

gesloten en was door de gemeente liefderijk ontvangen.[36.]

We gaan nog even terug naar het begin. Toen in augustus 1836 besloten werd de kerk van Leeuwarden in 3 zelfstandige kerken te splitsen, nl. *Leeuwarden, Suawoude* en *Oenkerk*, werd op 21 augustus in Oenkerk onder leiding van ds S. van Velzen voor een gehoor van meer dan 200 personen, overgegaan tot kerkinstituering en tot instelling van de ambten. Uiteraard gingen de beide ouderlingen van Leeuwarden, omdat ze in of bij Oenkerk woonden, vooraan en zo ging de eerste kerkeraad van de Afgescheiden kerk te Oenkerk - na verkiezing - bestaan uit de ouderlingen *Symen Gosses Algra* te *Giekerk, Jan Liepkes Fokkens* van Oenkerk (Roodkerk), terwijl tot diakenen gekozen werden *Reinder Gerbens van Wieren* en *Jan Riekeles van der Veen*, beiden wonende te Oenkerk. Beide diensten kwamen ds Van Velzen op *ƒ* 100 boete te staan en timmerman R.G. van Wieren - de gastheer - op *ƒ* 25.

Op die gedenkwaardige dag *21 augustus 1836* werden volgens het doopboek van de kerk niet minder dan 19 kinderen door ds S. van Velzen gedoopt, waarvan de oudsten geboren waren in het jaar 1825, dus allen beneden de 12-jarige leeftijd (die men vaak als grens voor de kinderdoop aannam). Onder hen waren drie van Johannes L. Fokkens, nl. Bouke, Antje en Eelke, resp. geboren 1825, 1834 en 1836; vier van Hendrik Sikma nl. Kornelis, Pietje, Gerk en Antje, geb. 1828, '30, '32 en '34; drie van Willem Aukes Sikma nl. Haaie Willems, Kornelis Willems en Janke Willems, geb. 1830, '33 en '36. Verder vijf van Jacob Gerks Sikma nl. Pietje, Gerk, Maaike, Hiltje en Trijntje, geb. 1825, '29, '31, '33 en '36. Tenslotte drie van Jacob Aukes Sikma, nl. Auke, Tjaltje en Aaltje, geb. 1825, '29 en '34 en één van Tamme van der Let, nl. Pier, geb. 1834.

We hebben de hele rij hier eens opgenomen, want niet alleen is ze voer voor genealogen, maar het kan voor de verschillende families interessant en leerzaam zijn de uitwaaiering van hun voorgeslacht, geboren en gedoopt in de Afgescheiden kerk van Oenkerk, eens na te gaan. Waarschijnlijk zal dan blijken, dat genade geen erfgoed is, maar dat het heil toch geschonken wordt via de bedding van het Verbond dat ons met God verbindt en dat bevestigd wordt van kind tot kind.

Nu moeten we ons geen te idealistische voorstelling vormen van de toestand van de gemeente in het begin of denken, dat ze onder de vervolgingen bloeide als een lelie onder de doornen. Zo was het niet. Op de classisvergadering van 14 november 1838, die onder voorzitterschap van ouderling Fokkens werd gehouden, werd van Oenkerk gerapporteerd, dat daar verscheidene leden waren die zich zeer onverschillig en nalatig gedroegen. Sommigen wilde naar vermaningen luisteren, anderen niet. Ook waren er die de gecensureerde diaken Jan Rikeles van der Veen volgden. Toch ging de gemeente - we volgen een artikel van ds J. Douma - hoewel van buitenaf verdrukt en van binnenuit verzwakt, niet te niet.[37.] En zonder twijfel is daartoe ouderling Fokkens mee een middel

in Gods hand geweest. Fokkens was altijd op zijn post. Hij was op de klassikale vergaderingen een geziene figuur. Herhaaldelijk vinden we hem ook afgevaardigd naar de Provinciale vergaderingen. Hij was een man van beginsel, maar tevens een wijze man, die ook met de omstandigheden wist te rekenen en situatie-gevoel had. Hij was niet zo doordrijverig als Meyering en Hellema dat waren. In dit opzicht paste hij helemaal bij de gemeente van Oenkerk, die ook in de classis Leeuwarden een eigen plaats innam. Zo was, zoals bekend is, ds Van Velzen sterk gekant tegen het optreden van oefenaars en hij vond op dit punt veel instemming bij de gemeenten van Leeuwarden en van Suawoude. Maar in Oenkerk - aldus de classisnotulen van 24 mei 1838 - had men ‘weinig lust voor den leesdienst’ en voelde men veel voor de oefening. Het zal dan ook mee aan Oenkerks invloed te danken zijn geweest, dat men een middenweg zocht en besloot aan de Provinciale vergadering, die het oefenaarschap veroordeeld had, voor te stellen, ruimte te laten voor het optreden van oefenaars, mits hun geen bezoldiging werd gegeven, en de oefeningen te doen ophouden, zodra de dienst des Woords kon ingesteld worden. Maar dit voorstel is op de volgende classisvergadering van 4 juli, na bestrijding door ds Van Velzen, weer ingetrokken.

Ook wat het aanvragen van erkenning als kerk bij de overheid betreft, was in Oenkerk de houding anders dan b.v. bij mannen als Meyering in Leeuwarden en Hellema van Wirdum. Deze waren, zoals op de classisvergadering van 1 mei 1839 bleek, tegen aanvrage om vrijheid, maar Fokkens, die praesideerde, was van een andere mening en trachtte, zij het tevergeefs, hun bezwaren weg te nemen.

In het voorjaar van 1839 hadden Joh. L. Fokkens c.s. bij de Koning vrijheid van godsdienstoefening aangevraagd. Zoals gebruikelijk moest de grietman ook over dit stuk zijn mening geven. Hij komt hierin tot de conclusie, dat de ondertekenaars hun belofte zelf de kosten van eredienst en armverzorging te dragen, onmogelijk zullen kunnen waarmaken. Immers - en dan komt het oude liedje - het zijn, op enkelingen na, slechts ‘lieden.... behorende tot de arbeidersklasse’. Weliswaar heeft ouderling *S.G. Algra* ‘een boereplaats in eigendom’ en heeft ook het lid *Pieter Klazes de Boer* als landbouwer een ruim bestaan, maar deze beiden kunnen toch beslist niet alleen en kerk en diaconie financieren.[38.]

Het zal nog duren tot *26 februari 1845* voor de Chr. Afgescheiden gemeente van Oenkerk door de regering wordt erkend (op hetzelfde reglement als dat van de gemeente te Minnertsga). Dit is vergeleken met andere erkenningen merkwaardig laat voor zo'n al in 1836 ontstane gemeente. Het schrijven van een formeel juist opgesteld verzoekschrift schijnt niet het sterkste punt van de Oenkerkers te zijn geweest. Ze hadden de neiging de in een groter geheel vastgestelde ‘regels’ wat vrij toe te passen. Het verzoekschrift, waarop dan in februari 1845 wel de erkenning verkregen werd, had als eerste ondertekenaar *Sjoerd Martens Kooi*, de schoonzoon van ouderling Joh. L. Fokkens. De gemeente zou

kerken ‘in het nieuw gestichte gebouw, op het noordelijk gedeelte van het perceel kadastraal *Giekerk sectie E. no 125* onder het behoor van den dorpe Oenkerk’. Dit kerkje heeft gestaan aan de Achterweg, vroeger een zandpad, nu Kaetsjemuoi-weg, de weg tussen Giekerk en Molenend. D. Elzinga schrijft in zijn herdenkingsrede (1936) ‘naast de tegenwoordige bakkerij van broeder Joon Douma’. Het kerkje is nu verdwenen, maar de oude pastorie (verbouwd) is er nog achter de open plek (een grasveld) te vinden. Een mooi plekje!

In 1874 werd tijdens de ambtsperiode van ds *A.J. Zantinge* (1855-'77) een grotere kerk aan de hoofdweg gebouwd (in 1907 verbouwd).

Dat de gemeente van Oenkerk vaak een eigen standpunt innam, kwam ook weer uit op de classis vergadering van 3 november 1841, toen gemeld werd, dat de gemeente van Oenkerk inzake de oefenaars ‘nog al in oppositie was’. Ook bleek de eigen houding van Oenkerk in een veel minder sterke veroordeling van de gebrekkige opleiding van dienaren des Woords, dan elders in de classis gevonden werd. Terwijl de classis van 2 februari 1842 uitsprak, dat de Provinciale vergadering in het aannemen en examineren van aankomende leraren afweek van de kerkenorde, sprak Oenkerk uit, dat men het, zolang er zo weinig dominees waren, niet zo nauw nemen kon met de opleiding. En op 21 maart spreken twee ambtsdragers van Oenkerk het nog eens uit, dat zij het wel met de kerkenorde eens zijn, maar artikel 3 en artikel 8 willen zij ‘in ruimeren zin’ nemen dan de andere broeders, meer ‘in den geest en meening der vaderen’. Aan Fokkens wordt ruimte gegeven zijn gevoelen over de opleiding te houden, maar Meyering en Hellema willen ten volle gehandhaafd zien artikel 3:

> Het zal niemand, alhoewel hij een Doctor, Ouderling of Diaken is, geoorloofd zijn den Dienst des Woords en der Sacramenten te betreden, zonder wettelijk daartoe beroepen te zijn. En wanneer iemand daartegen doet en meermalen vermaand zijnde, niet aflaat, zoo zal de Classe oordelen, of men hem voor een scheurmaker verklaren, of op eenige andere wijze straffen zal.

Eveneens wilden zij het bekende artikel 8 streng zien gehandhaafd: ‘Men zal geen Schoolmeesters, Handwerkslieden of anderen, die niet gestudeerd hebben, tot het Predikambt toelaten, tenzij dat men verzekerd zij van hunne singuliere gaven....’ Toen dan ook op de spannende Provinciale vergadering van 3 en 4 januari 1843 aan de afgevaardigden van de classis Leeuwarden de vraag werd voorgelegd, of zij alle leden van de Provinciale vergadering als wettig erkenden, verklaarden Meyering en Hellema dit niet te kunnen doen en verlieten, evenals na enige aarzeling ook Beerda van Suawoude, de vergadering. Maar Fokkens bleef zitten. Oenkerk bleef dan ook de Afgescheiden kerk als de ware erkennen, en werd 21 april 1843 tijdelijk bij de classis Wanswerd gevoegd.

Het is jammer voor onze kennis van het interne leven in de eerste jaren van Oenkerks gemeente, dat de notulen van de kerkeraad pas vanaf 10 oktober 1843 zijn bewaard gebleven. Het eerste notulenboek is blijkbaar in de strijd gebleven. Helaas!

In 1844 zitten in de kerkeraad de ouderlingen *Joh. Liepkes Fokkens* en *Jan Riekeles van der Veen* met de diakenen *A uke Johannes Fokkens* en *Pieter Klazes de Boer*. De tweede generatie van de Afscheiding meldt zich dus al, want de ene diaken is een zoon van de ouderling. Kerkvoogd is dan *Sjoerd Martens Kooi*, boer te Giekerk, schoonzoon van ouderling Fokkens.

Ds Albert Koenes van der Meer (1845-'47)

Misschien is mee uit de meer soepele houding inzake de opleiding van dienaren des Woords ook te verklaren dat de gemeente Oenkerk in de toen 47-jarige *Albert Koenes van der* Meer haar eerste predikant heeft gekregen. Met 11 anderen had hij zich voor het examen aangemeld, dat op 20 maart 1844 en volgende dagen door de gecombineerde Provinciale vergadering van Friesland, Groningen en Drenthe zou worden afgenomen. Maar Van der Meer werd afgewezen.

Het oordeel van Hellema en Meyering op de vergadering van maart 1842 over hem uitgesproken, werd dus wel bevestigd. Want toen de classis Wanswerd voor Van der Meer steun vroeg van de provincie, waren de bovengenoemde broeders tegen. Ze merkten van singuliere gaven niets. Trouwens, bij nadere ondervraging bleek hij ook ‘geen vatbaarheid voor de studie te hebben’ en het verzoek van de classis werd dan ook niet ingewilligd. Toch is Van der Meer klaar gekomen, na bij ds De Haan te zijn opgeleid. Hij vertrok toen naar de gemeente van *Oenkerk*, die blijkbaar niet te zwaar tilde aan het vroegere oordeel van de Provinciale vergadering dat hij ‘geen vatbaarheid voor de studie had’. Op *29 april* deed hij daar zijn intree en is zo Oenkerks eerste predikant geworden.

Volgens het ledenregister zijn *Albert Koenes van der Meer* en zijn vrouw *Janke Piers Prins* al op 2 juli 1844 met attestatie van de gemeente van Dokkum overgekomen naar Oenkerk. De nieuwe dominee was dus geen onbekende voor de gemeente van Oenkerk. Hij zal er *oefenaar* zijn geweest en we wisten al, dat Oenkerk oefenaars een warm hart toedroeg. Op de kerkeraadsvergadering van 25 augustus 1844 staat zijn naam vermeld als adviseur van de kerkeraad en op 29 oktober is hij daarvan zelfs voorzitter evenals op 28 december, terwijl op 22 januari 1845 bij hem aan huis kerkeraad wordt gehouden.

Op 30 juli 1844 vindt volgens de notulen kerkvisitatie plaats door ds F.A. Kok en ouderling Wouda en wordt geconstateerd, dat de zaken in Oenkerk behoorlijk lopen. Ook wordt een bezwaarde broeder vermaand om te vergeten wat achter is, waartoe ook de kerkeraad wordt opgewekt.[39.]

De komst van een nieuwe dominee en zeker van een eerste brengt altijd een zekere opleving in de gemeente met zich mee, wat o.a. uitkomt in het afleggen van geloofsbelijdenis door een aantal personen en in het gedoopt worden van enige kinderen. In Oenkerk was het al niet anders. De notulen van 28 juni 1845 vermelden, dat belijdenis hebben gedaan *Willem Pieters de Vries, Johannes Wiebes Scheffer* (die de volgende zondag gedoopt zal worden), *Johannes Jan Jeltema* en *Pieter Tjeerds Hoekema*. De kinderen van beide laatstgenoemden zullen de doop ontvangen evenals het kind van *Haje Rintjes van der Meulen*.

De kerkeraadsvergaderingen worden geregeld in de pastorie van ds Van der Meer gehouden (dan hoefde men 's winters in de kerk of consistorie niet telkens de kachel aan te maken). Als er niet veel viel te behandelen, dan spraken de broeders heel bevindelijk ‘in liefde en vrede met malkander over de zielswerkzaamheden’ of over ‘geestelijke werkzaamheden’, zoals het ook wel wordt genoemd. Op menige kerkeraad gebeurde zoiets; het was door de synode van Amsterdam in 1836 zelfs aanbevolen.

In het doen van huisbezoek was de kerkeraad zeer ijverig. Voor elk Avondmaal werden de belijdende leden opgezocht. Dat Oenkerk een duidelijk agrarische gemeente was, blijkt uit een notitie in juli '46, dat in deze maand het brengen van huisbezoek wel bezwaarlijk werd, omdat de mensen ‘wegens de veelvuldige werkzaamheden’ vaak niet thuis waren.

Per 1 januari 1847 bestond de kerkeraad uit de ‘Leeraar’ *A.K. van der Meer* en de ouderlingen *J.R. van der Veen* en *Waling D. de Leeuw* (van Quatrebras; hij zal drie jaar later mee de stoot geven tot de stichting van de kerk van Bergum). De diakenen waren *P.K. de Boer* en *Siene Jans van der Veen*.

Ds Van der Meer heeft het in Oenkerk, in elk geval in financieel opzicht, zwaar gehad. Op de Provinciale vergadering van 5 maart 1846, dezelfde vergadering, waarop de vroegere classis Leeuwarden weer ingesteld is, kwam aan de orde, dat ds Van der Meer was aangeschreven om *ƒ* 13 lesgeld aan prof. De Haan te betalen, maar dat hij dit bedrag niet geven kon, omdat hij te weinig traktement had en een groot gezin. De Provincie heeft er daarom in voorzien.

Tot 30 oktober 1847 is hij in Oenkerk gebleven en toen naar de eenvoudige gemeente in de veenkolonie *Zevenhuizen* (Gr.) gegaan, waar hij net als in Oenkerk de eerste predikant was. In 1853 vertrok hij naar *Baflo* (Gr.), waar hij in 1882 emeritus is geworden.

Ds Hendrik Loos (1850-'52)

Is ds Van der Meer dus niet lang in Oenkerk gebleven, zijn opvolger, de 35-jarige *J.J. Kooiker* gekomen van Aaiden (bij Zweeloo in Drenthe) zou er nog korter staan, ruim 15 maanden, van 1 april 1849 tot 19 juli 1850.

Nog in hetzelfde jaar dat ds Kooiker vertrekt (1850), krijgt Oenkerk op 1 december zijn derde predikant, in de persoon van *Hendrik Loos*, een landbouwerszoon uit Koevorden, 32 jaar oud.[40.] Zijn vorige gemeente was Rouveen. Ook hij wordt, net als zijn voorganger ds Kooiker, bevestigd door ds D.J. van der Werp van Leeuwarden.[41.]

Zijn kerkeraad telde als ouderlingen *J.R. van der Veen* en *Piebe K. Veenstra*, als diakenen *P.K. de Boer* en *S.J. van der Veen*, terwijl kerkvoogden waren *W.P. de Vries* en *R. Wijbrandi*.

Uit alles blijkt, dat ds Loos met lust en liefde zijn werk in de gemeente van Oenkerk is begonnen. De eerste notulen vermelden b.v. de indeling van catechisaties voor kinderen, jongelingen, jongedochters en getrouwden, terwijl dominee ook op woensdagavond zal preken. Hij was helaas zwak van gezondheid. Op de eerste kerkeraadsvergadering die ds Loos praesideerde, werd al gevraagd: wie zal met dominee naar de classisvergadering in Leeuwarden gaan, en men besloot, dat diaken P.K. de Boer dit moest doen, omdat deze in staat was met eigen paard en wagen naar Leeuwarden te rijden, daar dominee te zwak was om te lopen. Meer dan eens moest de viering van het Avondmaal worden uitgesteld ‘wegens zwakte van den Leeraar’. In de vergadering van 18 maart 1851 zegt ds Loos, dat hij vanwege zijn ‘zwakheid’ liever op een gewone zondag het Avondmaal bedient dan op de Paaszondag, omdat er dan twee dagen achter elkaar preekbeurten te vervullen waren. De kerkeraad besluit nu de zondag vóór Pasen het Avondmaal te vieren.

Op 27 december 1850 besluit de kerkeraad om een eigen pastorie te laten bouwen bij de kerk aan de Achterweg. En zo is het volgend jaar (1851) de ‘oude’ pastorie bij de kerk klaar gekomen.

We eindigen ons hoofdstuk over Oenkerk met het vermelden van een droevige gebeurtenis. Van de op 30 augustus 1852 gehouden kerkvisitatie staat in het notulenboek het volgende genoteerd:

> Den 30en Aug. 1852 zijn de kerkvisitatores alhier in de gemeente aangekomen en met den kerkeraad vergaderd zijnde, de verg, met gebed en psalmgezang geopend en naar den welstand vernomen hebbende, is het alles in tamelijke orde bevonden en de broeders verkeerden in goede verstandhouding, waarna de vergadering is gesloten met zingen en dankzegging.
> De visitatores Th. de Wit v.d.m.

Maar voordat de volgende broeder zijn naam heeft gezet volgt een aangrijpende gebeurtenis. Daarna neemt ds De With weer de pen, haalt een streep door zijn handtekening en begint opnieuw te schrijven als volgt:

> Op het oogenblik van het scheiden krijgt ds. Loos eene bloed spuwing en na weinige oogenblikken gaf hij den geest en heeft alzoo de

loopbaan geëindigd, hebbende zijne eeuwige woonstede zoo wij hopen,
in de plaats van Eeuwige Rust en Zaligheid bekomen.
De visitatores
Th. de Wit v.d.m.
S. Baron predikant

Dat dit plotseling sterven - 's avonds om 9 uur - van de nog jonge ds Loos (34), weduwnaar van Hilligje Mulder, diepe indruk op de gemeente maakte, valt te begrijpen. Hij ligt begraven op het stille kerkhof om de hervormde kerk te Oenkerk. Tien jaar later - 10 juni 1862 - besloot de kerkeraad een liggende steen te plaatsen op zijn graf, die daar nog is te vinden,[42.] naast de grafsteen van ds B. Vellekoop, die ruim 40 jaar later als dominee van Oenkerk is overleden (1 december 1893). Beide stenen worden nog door de Gereformeerde kerk van Oenkerk onderhouden. Terecht! Gedenkt uw voorgangers....

Eindnoten:

1. De rel hebben we beschreven in het hoofdstuk over Wanswerd-Birdaard, in *De Afscheiding van 1834 in Friesland*, deel I, Groningen, 1980.
2. L.H. Mulder, *Revolte der fijnen*, Meppel, 1973, 299.
3. Notulen hervormde kerkeraad van Oenkerk-Giekerk-Wijns 9 febr. 1834.
4. Pieter Klazes de Boer was in 1825 getrouwd met Attje Dirks van der Heide.
5. J.J. Spahr van der Hoek en Y.N. Ypma, *Tietjerksteradeel*, Leeuwarden, 1978, 212. 212.
6. Schr. ds B.H. Habbema 17 febr. 1836 aan het klassikaal bestuur van Leeuwarden. Notulen hervormde kerkeraad Oenkerk-Giekerk-Wijns, 27 december 1835 (R.A. Leeuwarden).
7. Hij is in 1860 op 42-jarige leeftijd getrouwd met de 39-jarige Hiltje Annes Sikma. Hij heet dan landbouwer in Oenkerk.
8. Hij is in 1874 ongehuwd te Roodkerk overleden, 62 jaar oud.
9. In 1839 is ze op 25-jarige leeftijd getrouwd met de 28-jarige Sjoerd Martens Kooi, landbouwer te Giekerk, zoon van Marten Hendriks Kooi en Rinske Durks de Vries.
10. Op 17 mei 1821 trouwde in Ferwerderadeel de 21-jarige timmerknecht Reinder Gerbens van Wieren, geboren Rijperkerk, wonende onder Wanswerd, zoon van Gerben Jans van Wieren, landbouwer onder Rijperkerk, en van Aafke Lubberts, met de 20-jarige Trijntje Hanses Kroodsma, geboren Suawoude, wonende onder Wanswerd, dochter van Hans Sydses Kroodsma, landbouwer onder Wanswerd, en van Grietje Benjamins.
11. Hij zal in 1838 trouwen met Janke Eetses Oostenbrug.
12. Grietman jonkheer Mr Hobbe Baerdt van Sminia (1797-1858), lid der Staten van Friesland, werd in 1823 grietman van Tietjerksteradeel.
13. Vonnis rechtbank van eersten aanleg Leeuwarden, 17 februari 1836.
14. Vonnis 30 maart 1836.
15. Schrijven grietman aan Gouverneur, 25 februari 1836.
16. Vonnis Leeuwarden 4 mei 1836.
17. Schrijven grietman aan Gouverneur 11 april 1836.
18. Op grond van het K.B. van 5 juli 1836.
19. Ongetwijfeld gaf Van Wieren hier Van Velzens opvatting weer, door deze laatste een maand later gepubliceerd in zijn heruitgave (met een Voorwoord en Narede) van de Verhandeling van Wilhelmus à Brakel, 'waarin de Heere Jezus Christus voor de eenige en soevereine Koning over zijne Kerk wordt uitgeroepen'; het Voorwoord is gedateerd Leeuwarden, 30 september 1836.

20. De geciteerde psalmregels staan niet in het rapport genoemd, maar zijn voor beter begrip door ons ingevoegd.
21. Vonnis Leeuwarden 3 september 1836. De proceskosten bedroegen *ƒ* 9,27.
22. Vonnis Leeuwarden 3 september '36 (het tweede vonnis):

(voor godsdienstoefening	J.L. Fokkens *ƒ* 75
28 augustus)	-R.G. v. Wieren *ƒ* 25 met *ƒ* 5,04 proceskosten
idem 19 september '36	J.L. Fokkens *ƒ* 100
(voor godsdienstoefening 4 september)	-R.G. van Wieren *ƒ* 50 met *ƒ* 4,45 proceskosten
idem 4 oktober 1836	J.L. Fokkens *ƒ* 100
(voor godsdienstoefening 11 en 18 september)	- R.G. Van Wieren *ƒ* 75 met 4,47 proceskosten
idem 5 oktober 1836)	J.L. Fokkens *ƒ* 100
(voor godsdienstoefening 25 september)	- R.G. v. Wieren *ƒ* 100 met *ƒ* 3,36 proceskosten
idem 15 oktober 1836	Fokkens en Van Wieren elk *ƒ* 100
(voor godsdienstoefening 2 oktober)	- (met *ƒ* 4,80 proceskosten)
idem 23 november 1836	Fokkens en Van Wieren elk *ƒ* 100
(voor godsdienstoefening 30 oktober en 6 nov.)	- (met *ƒ* 5,45 proceskosten)
idem 11 januari 1837	Fokkens en Van Wieren elk *ƒ* 100
(voor godsdienstoefening 21 december 1836)	- (met *ƒ* 5,04 proceskosten)
idem 18 januari 1837	Fokkens en Van Wieren elk *ƒ* 100
(voor godsdienstoefening 8 januari 1837)	- (met *ƒ* 5,04 proceskosten)
idem 25 januari 1837	Fokkens en Van Wieren elk *ƒ* 100
(voor godsdienstoefening 15 januari 1837)	- (met *ƒ* 5,03 proceskosten)
idem 8 februari 1837	Fokkens en Van Wieren elk *ƒ* 100
(voor godsdienstoefening 22 januari 1837)	- (met *ƒ* 4,69 proceskosten)
idem 18 februari 1837	-Reinder G. v. Wieren *ƒ* 100 (+ *ƒ* 4,80 kosten)
	(Fokkens zat sedert 23 januari 1837 in Leeuwarden in gijzeling)
idem 8 maart 1837	-R.G. v. Wieren *ƒ* 100 (+ *ƒ* 4,22 kosten)
(voor godsdienstoefening 12 en 19 februari 1837)	
idem 18 maart 1837	-R.G. v. Wieren *ƒ* 100 (+ *ƒ* 4,23 kosten).
	Sedert 7 maart 1837 zat nu ook Van Wieren in Leeuwarden in gijzeling.

Dan vallen er een half jaar lang - tot 16 september 1837 - geen vonnissen meer. Het laatste vonnis is van 16 september '37 voor een godsdienstoefening op 27 augustus 1837 in Oenkerk gehouden. Op die datum preekte ds Simon van Velzen in Oenkerk. Hij kreeg *ƒ* 100 boete en zijn gastheer Hendrik Gerks Sikma *ƒ* 8.

23. Schrijven grietman aan Gouverneur 24 september 1836.
24. Schrijven grietman aan Gouverneur 26 september 1836. (Missive Boek Tietjerksteadeel juni 1835 tot november 1837).
25. Volgens mondelinge mededeling van enkele bejaarde Oenkerkers. Ook (kapper) Vonk te Giekerk heeft ons heel wat inlichtingen verstrekt.
26. De brief is gedateerd 14 november 1836 (Missive-Boek Tietjerksteradeel juni 1835 - november 1837).
27. Bos IV, 60.
28. Een Huis van Burgerlijke en Militaire Verzekering was een samenvoeging van 3 gevangenissen: een Huis van Arrest, een Huis van Justitie en een Provoosthuis (provoost = soldatengevangenis).

    Een Huis van Arrest was bestemd voor voorlopig aangehoudenen in wier zaak nog geen vooronderzoek was geopend. In het Huis van Justitie, dat eigenlijk de gevangenis van het gerechtshof was, werd men opgenomen, zodra een dergelijk onderzoek van start was gegaan. Zowel Fokkens als Van Wieren waren gedetineerd in de afdeling Huis van Arrest van het Huis van Burgerlijke en Militaire Verzekering.
    Johannes Liepkes Fokkens werd ‘Den 23 January op autorisatie van den Heer Officier van Justitie naar aanleiding eener missive van den Deurwaarder B. Gager in gijseling gebragt’. En ‘Den 2 July 1837 op order van den Heer Officier van Justitie ontslagen’.
    Reinder Gerbens van Wieren werd ‘den 7 maart 1837 op autorisatie van den Heer Officier van Justitie naar aanleiding eener missive van den gouverneur van den 5 september des vorigen Jaars nr 177/1911 door den Deurwaarder B. Gager in gijseling gebragt’. En ‘Den 1 July 1837 op order van den Heer Officier van Justitie ontslagen’. (Inventaris archieven instellingen van het gevangeniswezen in Leeuwarden, Heerenveen en Sneek 1812-1953, inventarisnummer 729).
    We hebben deze gegevens te danken aan S. de Haan, werkzaam op het Rijksarchief te Leeuwarden.
29. Fokkens vanaf 17 februari 1836 t/m 8 februari 1837.
    Van Wieren vanaf 17 februari 1836 t/m 18 maart 1837.
30. Vonnis 16 september 1837.
31. *De Reformatie*. Tijdschrift der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland.
32. J. Verhagen jr., *De Geschiedenis der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland, aan het volk verhaald*. Met een voorwoord van M. Noordzij, Kampen, 1886.[2]
33. Verhagen, 265.
34. Verhagen, 265-266.
35. Een kopie van deze brief is achter de notulen van de betreffende vergadering in het classisboek opgenomen.
36. We hebben ook enkele bijzonderheden ontleend aan een bij de 100-jarige herdenking der Afscheiding van de gemeente Oenkerk door D. Elzinga gehouden ‘lezing’, waarvan het manuscript is bewaard gebleven.
37. *Friesch Kerkblad*, april 1936.
38. Van de 79 aangeslagenen in het kohier van personelen omslag van de in- en opgezetenen van Oenkerk (1844) was P.K. de Boer, landbouwer, voor *ƒ* 15 aangeslagen. Slechts 9 personen werden op een hoger bedrag getaxeerd. Sijmen G. Algra, rentenier in Giekerk, was aangeslagen voor *ƒ* 8. Van de 41 aangeslagenen kwamen 8 personen op een hoger bedrag uit.
39. We hebben enkele bijzonderheden ontleend aan de herdenkingsrede in 1936 gehouden door D. Elzinga te Roodkerk.
40. Hij was 26 februari 1818 geboren te Weyerswold.
41. De bevestigingspreek handelde over Hebr. 13:17: ‘Gehoorzaamt uw voorgangers en onderwerpt u aan hen...’
    Ds Loos deed intree met Rom. 1:15: ‘Vandaar mijn bereidheid om ook u te Rome het evangelie te brengen’.
42. Herdenkingsrede (geschreven) van D. Elzinga 1936.

XI *Suawoude*

Omstreeks 1840 was Suawoude in Tietjerksteradeel een eenvoudig dorpje - het is dit trouwens nog - eenzaam en moeilijk bereikbaar ten zuidwesten van Bergum op een kleine zandrug in laag land gelegen. Dit dorpje, half weggescholen aan de rand van de Woudstreek, telde toen amper 200 inwoners, een paar buurtschapjes hierbij inbegrepen. De hervormden behoorden tot de gemeente *Suawoude-Tietjerk* (welke combinatie kort na de Tweede Wereldoorlog is opgeheven).

In het eerste kwart van de 19e eeuw was het in *Suawoude-Tietjerk* wat de inhoud van de prediking in de hervormde kerk betreft al net als in de gemeenten *Oenkerk-Giekerk-Wijns, Oudkerk-Roodkerk, Rijperkerk-Hardegarijp* en *Bergum:* ze was niet meer rechtzinnig te noemen. Mee als gevolg hiervan zijn zowel in *Oenkerk* en *Suawoude* als later in *Bergum* (1850) Afgescheiden gemeenten ontstaan. In het zuidelijk deel van de grietenij Tietjerksteradeel, in de dorpen *Garijp, Suameer* en *Oostermeer* was de klank van de prediking nog wel rechtzinnig. Daar zou pas een halve eeuw later de Doleantie haar aanhangers vinden.

In de tijd die we nu gaan behandelen, stond zondags op de kansel van het eenvoudige hervormd dorpskerkje in Suawoude, vanaf 1795 tot zijn emeritering in 1834, *ds F. Hellendoorn Cramer*. Het was toen al zijn tweede periode in Suawoude. Hij werd opgevolgd door kandidaat *Tj. Oosterbeek*, die 10 jaar later naar Birdaard vertrok.

Over eerstgenoemde is veel te doen geweest. Hij was in 1787 van *Huins* (Fr.), waar hij hulpprediker was, naar Suawoude gekomen. Dat hij een vurig patriot was, veroorzaakte dat hij al het volgend jaar, toen oranje het weer voor het zeggen kreeg, als dominee van Suawoude-Tietjerk werd weggejaagd. Hij weigerde o.a. te bidden voor stadhouder Willem V. Als zovele Nederlandse uitgewekenen, zocht hij zijn heil nu in het vaderland van de patriottische ideeën, in Frankrijk, waar hij tot 1795 in St. Omer heeft gewoond. Toen door Frans ingrijpen in 1795 de oranje-gezinden hun regeringszetels in de Bataafsche republiek weer moesten prijsgeven, was de tijd rijp voor ds Hellendoorn Cramer om naar Nederland terug te keren. Hij deed het met nog 4 verbannen Friese collega's en in 1795 werd hij ‘in den dienst hersteld’. In een aparte paragraaf komen we nog op hem terug.

Deze ietwat avontuurlijke en vitale figuur nam tegenover de bijbel en de officiële belijdenisgeschriften van de kerk een ‘vrij’ standpunt in. Men noemde dit wel ‘verlicht zijn’. Het bleef bij zijn gemeenteleden natuurlijk niet onopgemerkt en dus was de bodem vruchtbaar geworden voor het houden van conventikels en gezelschappen met af en toe een oefenaar als voorganger.

De deining in de kerkelijke wereld, veroorzaakt door het optreden van ds Hendrik de Cock in Ulrum, bereikte ook Tietjerksteradeel. Ze werd in niet geringe mate versterkt door de afscheiding van De Cock in okto-

ber 1834 en niet te vergeten door die van ds S. van Velzen in Drogeham in december 1835.

Meester *Reint Taekes Beerda* - een figuur apart - reisde wel naar andere dorpen om een preek van ds Van Velzen te beluisteren. En toen ook in Suawoude een Afgescheiden kerk was ontstaan, ging Beerda zelf samen-komsten leiden, wat hem eenmaal op een boete van *f* 8 is komen te staan.[1.] Dit was vergeleken met andere boetes niet veel, maar schoolmeester-koster-voorzanger Beerda was op papier nog steeds lid van de hervormde kerk, al leefde hij dan in een conflictsituatie met zowel zijn eigen dominee Oosterbeek als met de schoolopziener ds Nieubuur Ferf uit Bergum, die hem graag wilden slijten. Pas op 18 december 1838 heeft Beerda zich officieel bij de Afgescheiden kerk van Suawoude aangesloten.

Het begin

In het begin van december 1835 'stichtte' ds Hendrik de Cock de Afgescheiden kerk in Leeuwarden met als eerste belijdende leden 14 mannen en 5 vrouwen. Slechts enkelen daarvan woonden in de Friese hoofdstad zelf; de meesten kwamen uit de omliggende dorpen, vooral uit Oenkerk en naaste omgeving. Tot dit 19-tal behoorde uit Suawoude alleen de befaamde bakkerherbergier *Daniel Bouwes van der Meulen* van het 'bakkershuis', gelegen aan het vaarwater, nu Prinses Margriet kanaal.[2.] Deze werd al dadelijk tot diaken in de Leeuwarder gemeente gekozen. Er waren echter meer Suawoudsters, die de Hervormde kerk de rug hadden toegekeerd. In augustus '36 kwam in de gemeente Leeuwarden een splitsing in drie zelfstandige gemeenten tot stand: *Leeuwarden, Oenkerk* en *Suawoude*.

Nog in diezelfde maand[3.] dienden 79 personen uit Tietjerksteradeel bij het grietenijbestuur een (vergeefs) verzoek in om bescherming van hun godsdienstige bijeenkomsten, die ze zondags om 9 en 1 uur wilden houden in het huis van *Reinder Gerbens van Wieren* (er staat foutief: Wiersma) te Oenkerk.[4.] Van deze 79 ondertekenaars woonden er 2 in Leeuwarden (ds Van Velzen en J. Meyering), 64 in Oenkerk, Giekerk en Rijperkerk en 13 in Suawoude, o.a. *Daniel Bouwes van der Meulen*, die aangewezen was om het verzoekschrift in te dienen. Wel een bewijs, dat de jonge Daniel Bouwes door zijn dorpsgenoten toen al geschikt geacht werd om leiding te geven. De lijst geeft ons ook de namen van de sympathisanten met de Afscheiding in de Trynwâlden, waarbij we moeten bedenken, dat niet allen zich officieel bij de Afgescheiden kerken van Oenkerk en Suawoude hebben aangesloten.

We bepalen ons nu tot die van Suawoude. Gelukkig is daar - in tegenstelling tot Oenkerk - het eerste notulenboek bewaard gebleven.

Vóór in dit eerste boek - van groot formaat - staat met duidelijke hand een *Inleiding* geschreven. Met afschuw wijst de schrijver op de verderfe-

lijke invloed van de besluiten van de Synode van 1816, waardoor de Nederlands Hervormde kerk en het Bestuur daarvan

> geheel niet meer was, waarvoor men hen hield, namelijk de ware kerk, maar een genootschap van de ware kerk afgeweken, en naarmate dat duidelijk werd, naar die mate behaagde het den Heere eene Afscheiding van de ware kerk in het valsche genootschap voor te bereiden, totdat eindelijk de welaangename tijd des Heeren daar was, het teeken der afscheiding van het Hervormd genootschap te geven niet alleen, maar ook der terugkeering of vasthouden der waarheid, zooals die naar de godzaligheid is, en sedert de Synode van Dordrecht van 1618 en 1619 als de waarheid door de gereformeerden beleden is.
> Ofschoon het nu regt en billijk was, dat goederen, boeken en papieren keerden tot derzelver eigenaren, begrepen de hervormden zulks niet, zoodat daar, waar het den Heere behaagd heeft gemeenten te stichten, de papieren, opdat alles met orde zou geschieden, aangeschaft werden, zooals ook hier te Suawoude het geval was, toen ook hier de gemeente opgerigt en bevestigd, en voor die gemeente een ouderling en een diaken benoemd en bevestigd is door Ds van Velzen op den 12 Nov. 1836.

We horen in deze verklaring bekende klanken: Terug naar de gereformeerde besluiten van de synode van Dordrecht 1618/19 en weg met die van 1816, weg met het ‘valsch genootschap’.

Volgens het lidmatenboek waren de eerste leden van de Afgescheiden gemeente te Suawoude de volgende mannen en vrouwen (we voegen aan de namen een aantal bijzonderheden toe)[5]:

Daniel Boules van der Meulen (1807-'86) van Suawoude en zijn vrouw *Sijke Rinderts Algra*. In zijn huis, het zg. bakkershuis, is de gemeente ‘gesticht’ door ds S. van Velzen. In het kerkelijk en maatschappelijk leven van Suawoude heeft Van der Meulen steeds een vooraanstaande plaats ingenomen. Na eerst een paar jaar diaken te zijn geweest, diende hij later nog bijna 48 jaar de kerk als ouderling. Toen hij 76 was (1883) schreef hij in een brief aan ds Van Velzen, dat hij als ouderling wel 120 maal naar de classis was afgevaardigd, zeker 20 keer naar een Provinciale en 5 keer naar een Generale synode, zonder ooit een cent voor reis- en verblijfkosten in rekening te hebben gebracht. Van de kerk was hij - ook financieel gezien -een steunpilaar. Hij is achtereenvolgens getrouwd geweest met Sijke Rinderts Algra (die in 1852 na de geboorte van een tweeling stierf), met Fokje Hendriks Kooistra en met Taetske Klazes Meindertsma.

Bij het sterven van zijn eerste vrouw liet hij de volgende advertentie plaatsen:

> Werd ik op Donderdag den 9den dezer verblijd door de geboorte van een welgeschapen dochter en op Vrijdag den 10den door de geboorte van nog eene, deze vreugde veranderde spoedig in de bitterste droefheid door het kort daarop overlijden mijner zeer geliefde Echtgenoote
> Sijke Rinderts Algra
> in den ouderom van 41½ jaar.
> Wat ik met mijne acht kinderen in haar verlies, is niet uit te drukken. De Vrijmachtige, die mij een zoo zwaar kruis oplegt, schenke mij genadig de kracht om het recht te dragen. Hij doe mij met Job zeggen: 'De Heere heeft gegeven, de Heere heeft genomen, de Naam des Heeren zij geloofd' en Hij trooste mij daarmede, dat ik nederig mag vertrouwen en gelooven, dat mijn dierbare afgestorvene is ingegaan in die ruste, welke overblijft voor het volk van God, waar ik haar eenmaal hoop weder te zien, om te zamen den Drie eenigen God volmaakt te verheerlijken.
> 13 Sept. 1852
> D.B. v.d. Meulen.[6.]

In de al genoemde brief aan ds Van Velzen vertelt hij o.a. dat hij eens de drie dominees S. van Velzen, Hendrik de Cock en A.C. van Raalte op een dag in december 1835 met de wagen van de Kootstermolen had afgehaald en naar Leeuwarden gebracht, waar ds De Cock die dag de gemeente van Leeuwarden had geïnstitueerd (8 december) en in welke samenkomst hij zelf diaken was geworden.[7.] Tientallen jaren lang is hij raadslid en wethouder van de gemeente Tietjerksteradeel geweest. Terecht is nog niet lang geleden een weg in Suawoude naar hem genoemd: Daniel Bouweswei.[8.] Op 29 oktober 1886 is hij 'in den Heere ontslapen', bijna 80 jaar oud.

Als eerste Afgescheidenen worden in het lidmatenboek verder de volgende personen genoemd:

Riemer Geeuwkes Thijssen van Bergum, de eerste ouderling.

Rinske Pieters, ook van Bergum. In het register van de volkstelling 1839 komt ze voor als Rinske Pieters Zuiderveld, 48 jaar, echtgenote van Ybele Sjoerds Hellinga, policie bediende.

Jaring Eeltjes van der Kooi. Deze 60-jarige arbeider kreeg op 30 november '36 een boete van *f* 8, omdat hij zijn huis op het Heechhiem beschikbaar had gesteld voor een godsdienstoefening, geleid door de 30-jarige school-onderwijzer Reint Taekes Beerda. (Het Heechhiem was een apart buurtje aan de westkant van het Zuidereind.) Hij was getrouwd met Janke Hendriks Allema en overleed op 70-jarige leeftijd.

Gjalt Jacobs Bosma, koemelker, en zijn vrouw *Jitske Johannes Allema*. Dit echtpaar woonde met de kinderen op hetzelfde huisnummer als de bovengenoemde Jaring Eeltjes van der Kooi. Bosma is in 1882 'zacht en zalig in den Heere ontslapen', 79 jaar oud.

Dieuwke Annes. Deze bejaarde weduwe (77) woonde in 1839 en wellicht ook al eerder in bij haar schoonzoon Reint Taekes Beerda, de school-meester.
Ritske Teunis Veenstra, een 43-jarige landbouwer, getrouwd met Tjitske Jelles Bouma.
Anne Teunis Veenstra, een 31-jarige landbouwer. Hij woonde bij zijn ouders.
Klaas Klazes Hoekstra, arbeider, 31 jaar, en zijn vrouw
Marijke Tjeerds Hiemstra. Dit echtpaar is later 'uitgegaan', d.w.z. weer hervormd geworden.
Klaas Jacobs Bosma, landbouwer. Hij was in november 1835 tot diaken in de hervormde kerk gekozen, maar weigerde die functie te aanvaarden. In 1865 is hij overleden, 65 jaar oud.
Cornelia van Altena. Ze was de 59-jarige vrouw van de 58-jarige arbeider Hendrik Bokke van der Kooi en geboren in Geertruidenberg. Ze kwam dus niet uit de streek. In 1859 is ze overleden, 82 jaar oud.
Jan Hendriks van der Kooi, arbeider, zoon van het hierboven genoemd echtpaar.

De laatstgenoemde 10 personen woonden allen in Suawoude.

Onder Tietjerk woonden *Teetske Klazes Meindertsma* (die op 50-jarige leeftijd de derde vrouw zou worden van de al genoemde Daniel Bouwes van der Meulen) en *Jacob Pieters Hiemstra*.

Uit de manslidmaten werd - waarschijnlijk op de dag van de instituering - Daniel Bouwes van der Meulen tot diaken gekozen (hij was het ook al in Leeuwarden) en de jonge koopman Riemer Geeuwkes Thijssen tot ouderling. In mei 1841 is Thijssen 'afgegaan' als ouderling. Nog geen jaar later is hij op een februaridag 's middags tegen 5 uur in het Bergumermeer verdronken. Volgens de overlijdensacte van 7 februari 1842 was hij toen 27 jaar oud.

In de Inleiding van het eerste notulenboek staat te lezen, dat de Afgescheiden kerk van Suawoude is geïnstitueerd op 12 november 1836. Het is dus begrijpelijk, dat we die dag in jaarboekjes en in artikelen over de gereformeerde kerk van Suawoude steeds weer tegenkomen. We hebben ons echter afgevraagd of deze opgegeven datum - die een zaterdag was - wel helemaal klopt. Want in het Gouverneursarchief vonden we een afschrift van een proces-verbaal, opgemaakt door Jan Klases Allema, veldwachter te Suawoude, oud 44 jaar. Deze verklaarde daarin, dat er jongstleden *zondag 13 november 1836* te Suawoude, 'aan het huis van *Daniel Bouwes van der Meulen*, bakker en herbergier te Suawoude' een godsdienstoefening had plaatsgevonden; dat daarbij 50 personen waren aanwezig geweest en dat als 'Prediker' was opgetreden de afgezette predikant S. van Velzen; in die oefening waren een bejaarde en een kind gedoopt. Weliswaar had de veldwachter zelf de dienst, die 's middags om half 2 was begonnen, niet bijgewoond, maar hij was dit alles later te weten gekomen. Het lijkt ons zeer aannemelijk, dat die *zondag 13 novem-*

ber 1836 de dag van de instituering van de Afgescheiden gemeente van Suawoude is geweest, omdat ds S. van Velzen toen in het bakkershuis voorging.

De kleine kerkeraad bestond dus uit één ouderling (R.G. Thijssen) en één diaken (D.B. v.d. Meulen). De tweemanskerkeraad vergaderde bij Daniel Bouwes in huis, in het 'bakkershuis'. De notulen van de eerste vergadering - we putten nu uit een paar artikelen van ds J. Douma - zijn duidelijk geschreven, al is de datum vergeten.[9.] Boven deze notulen staat: 'Beide leden tegenwoordig', en aan het slot 'Doordien niemand meer had voor te stellen voor het tegenwoordige, heeft de ouderling de vergadering gesloten met gebed en gezang'. Hoe klein de kerkeraad ook was, het zingen hoorde erbij, al moest men het maar met z'n tweeën doen! Niet alleen in Suawoude was dit het geval, in menige kerkeraadsvergadering in andere dorpen zijn we dit zingen aan het begin en het eind tegengekomen. Bij de opening was zeer geliefd Ps. 25:2: 'Heer, ai, maak mij uwe wegen, door uw Woord en Geest bekend'. Langzaam klonken deze woorden dan door het huiselijk vertrek. Was er een zieke in huis, dan liet men het zingen wel eens na. In die eerste kerkeraadsvergadering werd ook nog besloten de boeken in orde te brengen en om de vier weken bijeen te komen; niet om de twee weken, omdat ouderling Thijssen zo veraf woonde (onder Bergum).

De volgende notulen beginnen met 6 maart 1839, dus meer dan twee jaar later. Van de verschillende vergaderingen, vóór deze datum zonder twijfel gehouden, zijn geen notities meer te vinden. En toch hebben de ouderling en diaken hun werk gedaan. Het Woord is verkondigd. De doop is bediend volgens het doopboek in 1837 aan één kind en in 1838 aan vier kinderen. De broeders verschenen op de classikale vergaderingen, maar de kerkeraadsnotulen zwijgen. De classisnotulen uit die tijd vermelden nog, dat op de vergadering van 7 maart 1838 A. Veenstra (Feenstra) als gast aanwezig was. Hij was door diaken D.B. van der Meulen 'tot gezelschap mede gebragt', maar mocht natuurlijk niet meestemmen. Ouderling Thijssen heeft op die vergadering nog laten voorlezen 1 Cor. 14:3: 'Maar die profeteert, spreekt den menschen stichting en vermaning en vertroosting', met welke tekst hij ongetwijfeld tegenover ds Van Velzen het goed recht van het oefenaarschap wilde aantonen.

Het was een versterking van de gemeente, dat op 18 december 1838 zich officieel bij haar aansloot de wegens zijn sympathie voor de Afscheiding afgezette onderwijzer *Reint Taekes Beerda*.[10.] Deze was in 1804 als schoolmeesterszoon geboren in Grootegast, werd zelf ook onderwijzer (zijn vader in Driesum leidde hem daarvoor op) en kwam eind december 1821 naar Suawoude. In augustus 1824 trouwde hij met de 4 jaar oudere *Trijntje Jurjens van der Wal*, ging later geregeld in de oefening van de Afgescheidenen voor, werd op 30 januari 1839 ouderling en is jarenlang de leidende figuur in Suawoudes gemeente gebleven. In

1881 is hij overleden, 76 jaar oud. In 1838 voegden zich nog bij de gemeente *Johannes Veenstra* van Bergum en *Erryt Roelofs van der Meulen* van *Hardegarijp*. In de notulen van 6 juli 1839 vinden we genoteerd, dat aanwezig waren *R.T. Beerda* en *D.B. v.d. Meulen*, terwijl als gast in de vergadering was *Anne Teunis Veenstra*, die blijkbaar graag kerkelijke vergaderingen bijwoonde. Hij is dan ook ouderling geworden en op 11 mei 1841 in zijn ambt bevestigd.

In Suawoude was het al net zo als in menige andere dorpskerk: sommige hoorders zaten tijdens de kerkdienst een dutje te doen. De kerkeraad besloot zulke slapers 'bij de eerste gelegenheid daaromtrent te vermanen'. Zou het geholpen hebben?

Op 5 oktober 1839 hadden de beide broeders weer kerkeraad. Er viel maar weinig te behandelen, want van 'ergenissen in leer of leven bij een der lidmaten' was niets bekend. En daarom bleven ze met elkaar wat praten over Gods goedheid en zegeningen, 'niet zooveel onzes inziens ten opzichte van onze onsterfelijke zielen in het bijzonder, maar grootendeels ten opzigte van de weldaden der natuur of onze tijdelijke welvaart'. Dus blijkbaar meer over gunstige marktprijzen en mooi weer dan over geestelijke zegeningen.

Na de bevestiging van *Reint R. Beerda* als ouderling in 1839 bestond de kerkeraad uit 3 leden. De vergaderingen werden afwisselend bij Van der Meulen en Beerda aan huis gehouden. Of ouderling Thijssen, die onder Bergum woonde, geregeld kwam, valt te betwijfelen.

In de kleine gemeente van Suawoude was het doorgaans rustig. De notulen melden meer dan eens: 'geene ergerlijkheden in Leer of Wandel zijn ons voorgekomen'. In de classisnotulen van 2 maart 1840 kan op grond van ingekomen rapporten over algemene, kerkelijke bijdragen worden genoteerd: 'De gemeente van Suawoude heeft zich bijzonder ten goede onderscheiden'. Hebben we hier één van de wortels van de oude bijnaam *Kanaän* voor het kerkse Suawoude? (Wanneer zou die erenaam in gebruik zijn gekomen?)

Slechts met één gezin had de kerkeraad moeite. Zowel man als vrouw bezochten weer de diensten in de hervormde kerk. In de notulen lezen we: 'ze zijn weder gekeerd tot dat genootschap, hetwelk regelregt in strijd staat met Gods Woord en onze formulieren van eenigheid'. Natuurlijk werden ze mondeling vermaand en ook is hun in maart 1840 een schrijven gestuurd, ondertekend door de beide ouderlingen *R.T. Beerda* en *R.G. Thijssen*, waarin hun de censuur werd aangezegd. De kerkeraad behandelde hun geval met veel geduld en lankmoedigheid. Maar ook daaraan waren grenzen. Er bleef niets over dan te constateren, dat ze zich 'eindelijk weder geheel hebben vereenigd met de valsche kerk, zoodat zij nu de prediking hooren en de Sacramenten gebruiken onder eenen Leeraar, van welke wij ons overtuigd houden, dat hij een huurling is en een valsche Leeraar'. Daarom werden ze, na ingewonnen advies

van de classis, volgens een 8 augustus 1841 gedateerde verklaring, afgelezen als niet meer behorende tot de gemeente.

Onderwijs

In de notulen komt ook herhaaldelijk het onderwijs aan de kinderen ter sprake. Dit valt niet niet te verwonderen. Beerda was als onderwijzer afgezet, omdat hij de kinderen onderwees in de waarheid die naar de godzaligheid is, zoals de classisnotulen van 5 september 1838 het uitdrukken.

Al was men dankbaar, dat het 'vraagleeren', de catechisatie dus, in het najaar van 1839 was begonnen, de kerkeraad kon geen vrede hebben met 'het schoolgaan der kinderen' en huiverde ervoor terug de kinderen te sturen naar zulke scholen 'als nu hedendaags bestaan in de burgerlijke maatschappij'. Maar wat men doen moest wist men niet. Want als men de kinderen niet naar school stuurde, dan leerden ze ook geen lezen, schrijven en rekenen. Toch besloot de kerkeraad op 15 augustus 1840 de ouders te waarschuwen voor het gevaar, dat de kinderen liepen, als ze naar de bestaande scholen werden gezonden. Daarom drong diaken D.B. v.d. Meulen, geholpen door ouderling Thijssen, sterk bij ouderling Beerda 'die tevens het onderwijzersambt toebehoort' erop aan, dat deze de kinderen ging onderwijzen. Dit gebeurde en ouderling Thijssen verzocht aan de gemeente 'ook mede van dit onderwijs gebruik te maken'. Er kwam natuurlijk verzet. De beide onderwijzers van de openbare school te Garijp en te Suawoude wezen er het grietenijbestuur in een schrijven van juli 1842 op, dat ze volgens de bestaande wet geen ongevaccineerde leerlingen op hun school mochten toelaten. Maar nu hadden ze gemerkt, dat deze kinderen dagelijks door de gewezen onderwijzer *R.T. Beerda* bij hem aan huis werden onderwezen. Daarom verzochten ze het bestuur hem dit onwettig huisonderwijs te verbieden 'en er dus in onze dorpen geene andere gelegenheid besta om openbaar onderwijs voor de jeugd te erlangen, dan door ons aangestelde onderwijzers der jeugd'. Ongetwijfeld speelde ook eigenbelang in dit verzoek mee, want hoe minder leerlingen, hoe minder schoolgeld.

De schoolopziener van het 4e district, ds Nieubuur Ferf, rapporteerde na een bezoek aan de school te Suawoude, waar nu Jacobus B. Schurer als opvolger van meester Beerda fungeerde: 'Groot is hier het onderscheid in alles met zijnen voorganger, den afgezetten onderwijzer Rein Beerda. De ingezetenen verblijden zich over deze verbetering en der Separatisten kinderen zijn bedroefd, dat zij van het onderwijs dezes braven mans (Schurer) moeten verstoken blijven', omdat hun ouders hen niet willen laten vaccineren.

Beerda werd nu in augustus '42 in een vergadering van grietman en assessoren mondeling gewaarschuwd niet meer zonder toestemming van het bestuur als 'huisonderwijzer' op te treden. De meester probeerde nog te redden wat er te redden viel en vroeg het grietenijbestuur schrifte-

lijk heel ootmoedig, speculerend op het medelijden, hem het recht van onderwijs geven alsnog te verlenen. In zijn brief argumenteerde hij het als volgt: ‘opdat ik langs dien weg niet alleen nog iets verdien tot bekoming van het dagelijks brood, maar ook, opdat zoodanige kinderen, welke uit oorzake van de vaccine van de school geweerd worden, niet volslagen van alle onderwijs zouden verstoken blijven, en - hoewel ik anders geen wettige reden weet, waarom aan mijn verzoek geen gunstig gevolg zou gegeven worden, of men moest vreezen, dat ik door mijn onderwijs tot groot nadeel van de openbare school zou verstrekken, maar heb dan de goedheid om provisioneel de zaak toe te laten, opdat uit de gevolgen blijke, dat die vrees geheel ongegrond is’. Mocht zijn verzoek afgewezen worden, dan wilde hij graag weten ‘of het mij ook vrij staat, dat ik les geef op de Forto Piano?’[11.] Meester was erg muzikaal.

Assessor (wethouder) Haisma heeft dit schrijven mondeling beantwoord. Hoe lang Beerda's particulier onderwijs het heeft uitgehouden, is onbekend. In elk geval hebben de Afgescheidenen in Suawoude al begin 1841 een gereformeerd, vrij schooltje gehad, net als dit in Wanswerd-Birdaard in 1844/45 het geval is geweest. Het schooltje daar is geruisloos verdwenen, nadat Jetse de Boer door de overheid beboet was wegens het geven van clandestien onderwijs.[12.]

Een eigen kerkgebouw?

Een belangrijk punt van bespreking vormde ook de in talrijke plaatsen veel omstreden vraag of men aan de Koning erkenning als kerk zou verzoeken. De kerkeraad in Suawoude had daartegen geen principieel bezwaar. Maar men moest dan wel een bepaald gebouw als vaste vergaderplaats kunnen aanwijzen en dit was niet het geval; de gemeente bezat nog ‘geen vast vertrek’. Men liet nu het oog vallen op een huis in het dorp; daarvan viel wel een kerkgebouwtje te maken. Twee broeders kregen nu opdracht de zaak te bekijken en zo mogelijk het huis te kopen. Het liep op niets uit. Maar men gaf de poging nog niet op. ‘Zoo is men algemeen overeengekomen tot het maken van een nieuw kerkgebouw, en er zijn al weder uit het midden der gemeente 2 personen verkozen, welke zullen omzien naar een welgelegen standplaats’ (februari 1841). Het plan ging niet door. De bezwaren bleken te groot. En daarmee was dit punt voorlopig van de baan. Pas in oktober 1855 is eindelijk een adres aan de koning gezonden om als kerk te worden erkend.

Het valt wel enigszins te begrijpen, dat er geen moed was om tot kerkbouw over te gaan. Er zat weinig groei in de gemeente. In 5 jaar tijd werden in totaal maar 8 kinderen gedoopt (1839-'43) en in 1839, '40 en '41 voegde zich niemand bij de gemeente. Het jaar daarop sloten Geeske Oedzes en Gepke, weduwe van Klaas Jans, wonende op Kleine Geest onder Tietjerk en Saapke Jurjens van der Wal van Suawoude zich bij de gemeente aan.

Moeite met ouderling Thijssen

Er ontstond enige moeite met ouderling Thijssen. De Prov. synode van '41 was teruggekeerd tot de Dordtse kerkenordening, zoals diaken D.B. van der Meulen op de kerkeraadsvergadering van januari rapporteerde. Daarom ging de kerkeraad deze kerkenorde eens artikelsgewijs na. En zie, nu had ouderling Thijssen ernstig bezwaar tegen het artikel, waarin bepaald werd ‘om de 2 jaren andere ouderlingen of diakenen te stemmen, tenzij het profijt of belang der kerk zulks niet vereischte’. Thijssen was van mening, dat Gods roeping, ook die tot het ambt, onberouwelijk was. Gods Woord bepaalde geen tijd. Ouderling Beerda en diaken van der Meulen vonden het daarentegen wel goed, dat er een mogelijkheid van wisseling van ambtsdragers kwam. Ze konden zich wel met de kerkenordening verenigen, al waren hun niet alle artikelen dadelijk even helder. En zij, die de meerderheid van de kerkeraad uitmaakten, besloten, dat over 4 weken 's middags om 2 uur de manslidmaten bij diaken Van der Meulen aan huis een ouderling en diaken zouden stemmen.

Op 27 februari 1841 waren bijna alle manslidmaten aanwezig. Tot ouderling werd toen gekozen *Anne Teunis Veenstra* en tot diaken *Klaas Jacobs Bosma*. Van der Meulen en Beerda vormden nu met deze beide broeders de kerkeraad. Van der Meulen zou nog aan Thijssen vragen het huisbezoek mee te doen. Of deze dit wilde, weten we niet. Trouwens wegens het sukkelen van ouderling Beerda moest heel het huisbezoek worden uitgesteld. Thijssen is daarop 11 mei ‘afgegaan’ uit het ambt van ouderling - en zoals we al schreven - 7 februari 1842 onder Bergum in het meer verdronken.

De broeders maakten zich intussen zorgen over de moeilijke positie, waarin de kerk verkeerde. Dit blijkt wel uit de notulen van 30 juni '41, waarin we lezen: ‘Voorts is eenigen tijd gesproken en daarmede onze zamenkomst in gesprek ten einde gebragt wegens de treurige en hagchelijke toestand der kerk’.

Van catechiseren kwam ook niets meer. Er was niemand, die de vrijmoedigheid had, in het najaar van 1841 daarmee te beginnen. Het was maar goed, dat bij de verkiezing in januari 1842 ouderling Beerda en diaken Van der Meulen herkozen werden en ambtelijke leiding konden blijven geven.

Alle moed was ook nog niet verloren. Was het plan van kerkbouw terzijde gelegd, in april '42 werd gesproken over het bouwen van een kamer om daarin te vergaderen, en over de huur die daarvoor moest gegeven worden. Men zou aan de eigenaar van het huis *ƒ* 20 betalen. Het ging door. Blijkbaar was Beerda de eigenaar, althans de bewoner van het huis, want hem werd jaren achtereen de huur van de kerk uitgekeerd. Het was het huis, dat vader Teake Beerda op 4 maart voor *ƒ* 1000 gekocht had van timmerman Johannes Bouwes de Vries (genummerd 12A) met ‘timmerschuur, pel- en mosterdmolen, schiphuis, tuin en erve, staande en gelegen te Suawoude, ten noorden van de vaart en ten westen

van de dorpsschool en Alle Klazes Allema'. Zo was ex-schoolmeester Reint T. Beerda op 12 mei zijn nieuw beroep begonnen: mosterdmolenaar.[13.]

De kerkeraadsnotulen reppen met geen woord over het feit, dat de Afgescheiden kerk van Suawoude een tijdlang buiten het kerkverband heeft gestaan en dat de classis Leeuwarden zelfs een poos opgeheven is geweest. In ons hoofdstuk over Leeuwarden hebben we hierover breed gehandeld. In de notulen van de Provinciale vergadering van januari 1843 kunnen we lezen, dat de Leeuwarder ouderlingen J. Meijering en W.D. Hellema uit die vergadering wegliepen. Beerda volgde hen, na nog even te hebben geaarzeld. Dat Beerda zo fel niet was als de anderen, blijkt uit de 'Provinciale' notulen van 21 april 1843, waarin staat, dat Beerda wel de Afgescheiden kerk als de ware wil erkennen. Hij zou aan de synode een brief sturen, die echter uitbleef. In maart 1844 werd, met Hellema en Meijering e.a. ook de gemeente van Suawoude onder censuur gezet (dus buiten het kerkverband). Maar op 24 augustus '44 kon worden gemeld, dat Suawoude zich niet langer afzijdig wilde houden en 5 mei 1847 is Suawoude weer in het kerkverband opgenomen.

In de notulen van Suawoude is over heel de kwestie niets te vinden, ja ze *ontbreken* tussen 17 januari '43 en 20 maart '49, wel een bewijs, dat de gemeente organisatorisch zeer zwak was. Op laatstgenoemde datum beginnen de notulen weer te spreken, na nog ruim twee jaar na terugkeer van de gemeente in het kerkverband in mei '47 te hebben gezwegen. Het is, alsof er niets gebeurd is. Ze sluiten weer gewoon bij de vorige aan en beginnen met Art. 1: Geopend met gebed en lezen van een kapittel; vermelden in Art. 2, dat er *f* 25 huur voor de kerk zal worden gegeven en *f* 2 voor 'de moeite en kosten', als een dominee komt preken, welke huur en gemaakte onkosten aan R.T. Beerda moeten worden uitbetaald. Ze eindigen met Art. 3: Nadat er gesproken is over het huisbezoek, is de vergadering met dankzegging gesloten. Over de voorbijgegane jaren wordt met geen enkel woord gerept. Dat het kerkverband weer hersteld is, blijkt ook daaruit, dat er weer kerkvisitatie wordt gehouden. Op 23 oktober 1850 zijn ds *Van der Werp* (Leeuwarden) en ds *Amsing* (Boksum) als visitatoren in Suawoude geweest en kunnen notuleren, dat alles in tamelijke orde was en de broeders in liefde en enigheid verkeerden. Alleen werd er aanmerking op gemaakt, 'dat er geen geregelde kerkeraadsvergadering gehouden en aanteekening daarvan gedaan wordt'. De klacht was niet ongegrond, want de notulen zijn meestal weinig zeggend en meer dan eens werd in een soort overzicht samengevat, wat er op verschillende kerkeraadsvergaderingen gebeurd is. Toch was de toestand in de gemeente blijkbaar goed te noemen, want in de notulen lezen we: 'Gesproken over de wandel der Ledematen, doch geen zwarigheden kwamen er voor'.

Nog eens onderwijs

Over het onderwijs aan de jeugd waren er meer klachten dan over het kerkelijk leven. In de samenvatting van het besprokene op enkele in de lente en zomer van 1854 gehouden kerkeraadsvergaderingen lezen we, dat er nu en dan over de opvoeding en het onderwijs der jeugd moest worden gehandeld, omdat 'in onze plaats, wegens ligchaamsgebrek van den Schoolmeester, de kinderen niet alleen de noodige kundigheden geenszins aanleeren, maar ook vooral, dat de Jeugd van tijd tot tijd zedeloozer wordt, zodat er zeer uitgezien wordt naar middelen en wegen tot herstel van de verwaarloosde Jeugd'.

We zeiden al, dat meester Beerda, de ouderling en voorganger in de gemeente, eerst onderwijs zou geven. Maar blijkbaar volgden niet alle kinderen dit, mede omdat ze schoolgeld moesten betalen. Misschien ook, omdat meesters 'bekrompen bestaan' hem te veel drukte om les te kunnen geven (hij had het zeer arm). Hij probeerde zelfs elders een beter bestaan te vinden. Dit was voor diaken *Rikle Durks van der Veen* - die meester Beerda voor Suawoude wilde behouden - aanleiding om op de kerkeraad voor te stellen de opbrengst van de tweede collecte in de avonddienst voor de voorganger (Beerda) te bestemmen. Niemand was daar tegen; alleen verlangde ouderling Van der Meulen, dat dan ook aan de jeugd onderwijs zou gegeven worden en dat dit voor onvermogende ouders minder kostbaar gemaakt moest worden. Beerda deelde nog mee, dat in de gemeente wel was voorgesteld, dat ieder die belang in de waarheid stelde, wat moest bijdragen (waarbij ook wel aan de hervormde Waarheidsvrienden zal zijn gedacht). Het kwam echter niet tot een definitief besluit. Het zou nog drie jaar duren, voordat voor de voorganger werd gecollecteerd.

Klein en zwak

Het kwam heel weinig voor, dat iemand belijdenis van zijn geloof aflegde. Merkwaardig is, dat iemand die dit in maart 1856 deed en daarbij uitvoerig zijn bekeringsweg vertelde, later herhaaldelijk in minder mooi verband moest worden genoemd.

Hoe weinig groei er in de gemeente zat blijkt ook hieruit, dat terwijl in 1852 nog 7 kinderen gedoopt werden, in de daaropvolgende 4 jaren in totaal slechts 11 de doop ontvingen. Hoe klein de gemeente bleef, blijkt ook uit de notulen van 10 december '56, toen bij de verkiezing van ambtsdragers behalve de kerkeraad slechts 3 manslidmaten waren opgekomen, van wie nog 2 'nieuwelingen' waren. Men besloot dan ook de zittende ambtsdragers aan te laten blijven. In 1851 bedroeg het zielental 58.[14.] Ook de rekeningen van de kerk en diaconie tonen aan, dat de gemeente jaren lang zeer klein bleef. Zo bedroeg b.v. het totaal van de inkomsten voor de kerk in 1857 slechts *ƒ* 132,45; de uitgaven waren *ƒ* 78,18½, hoofdzakelijk besteed aan voorganger Beerda, die *ƒ* 30 ontving voor zijn dienst op de zondagen, *ƒ* 12 voor 12 weken catechiseren

(dus *ƒ* 1 per week) en *ƒ* 4 ‘wegens het prediken van Leeraars en vuur in stoven’. Een gastdominee at dus bij Beerda thuis. Verder moest hem nog *ƒ* 25 huur worden betaald, zoals we al hebben gezegd.

't Was beslist geen vetpot in het gezin van Reint Beerda, want ook van de mosterdmolen werd hij niet rijk, integendeel. Hij is later dan ook een winkeltje begonnen. In de familie leeft nog het verhaal: ‘Bij Rein-om hebben ze wel aardappelschillen moeten eten. Zo arm hadden ze het!’[15.]

De overige kerkelijke uitgaven waren zeer gering, als b.v. *ƒ* 0,95 voor patentolie, gebruikt bij de avonddienst en *ƒ* 2,10 voor 5 pond kaarsen. In gedachten zien we de paar kaarsen in de kamer van Beerda's huis al flikkeren. Hij moest zijn geschreven preken - waarvan er in de familie een aantal zijn bewaard gebleven[16.] - natuurlijk ook kunnen lezen. Of stond aan het hoofdeinde van de tafel het olielampje? De ontvangsten in 1858, tenminste in de collectezak, bedroegen maar *ƒ* 65,69. De diaconie-, rekening van 1857 vermeldt aan ontvangsten *ƒ* 196,65 en aan uitgaven *ƒ* 133,95.[17.]

Suawoude was dus - net als de gemeente te Philadelphia uit Openb. 3 - een gemeente met kleine kracht. Maar ze bewaarde Gods Woord, verloochende zijn Naam niet en leefde in liefde en enigheid des geloofs, zoals de kerkvisitatoren wel nadrukkelijk noteren. En zo was de zwakke gemeente toch sterk. Veel kwesties waren er niet. Een punt waarover men verscheidene keren heeft gesproken, was de vraag of men de godsdienstoefening met een zegenwens zou besluiten. Al in mei 1859 kwam dat punt aan de orde, maar pas in maart '61 werd besloten, dat aan het eind van de dienst vers 7 van de Avondzang zou worden gebruikt:

> ‘O vader, dat uw liefd' ons blijk’,
> O Zoon, maak ons uw beeld gelijk,
> O Geest, zend uwen troost ons neer,
> Drieënig God, U zij al d'eer.’

Eigen kerkgebouw

In 1864 viel de belangrijke beslissing een kerkgebouw te stichten. *Gjalt Bosma* en *Bouwe van der Meulen* zouden uitkijken naar een geschikt terrein. In de notulen van 30 augustus '64 lezen we, dat de kerk ook een toren met windwijzer krijgt. En prof. *S. van Velzen* te Kampen, die de gemeente had gesticht, zou voor de ‘inwijding’ van het gebouw worden gevraagd. Hij was echter verhinderd te komen. Hoe die plechtigheid verlopen is, vermelden de notulen niet. Wèl *De Bazuin* van 2 december 1864. Het verslagje laten we hier volgen:[18.]

> Suawoude 12 november 1864. De Heere heeft grote dingen bij ons gedaan en wij zijn verblijd. Vele jaren hielden wij onze godsdienstoefeningen in een gehuurd gebouw.
> In het voorjaar gaf de Heere ons in het hart Hem een huis te bouwen. Wel zochten de Tobiassen en Sanballats het te verhinderen,

maar de Heere, wiens zaak het was, heeft het ons doen gelukken. Op bovengenoemde dag traden wij het voltooide, doelmatige en prachtige kerkgebouw binnen, dat met een toren versierd is van 40 voeten. Het werd op die dag plechtig ingewijd onder leiding van ds Zantinghe (van Oenkerk) met 1 Kon. 8:30.
In zijn voorafspraak bepaalde hij de gemeente erbij, dat voor de ware Godsdienst en voor Gods huis een bijzondere zorg moet gedragen worden; vervolgens toonde hij het doel aan, waarom dit huis den Heere gebouwd was en het voorrecht daarvan in onze moderne en afvallige dagen, en wees ons aan, hoe wij in het Godshuis moesten verkeren. Daarna droeg hij met de gemeente en met hen die van nabij gelegen plaatsen aanwezig waren, dit huis aan de dienst en zorg des Heeren op, met het zingen van ps 134, onder lof- en dankbetuiging aan God, met de bede, dat God in dit huis mocht wonen, opdat het voor velen strekte tot een Pniël en Bethel, en betuigde zijn dank aan bouwheren en gemeente. De Hoge God geve er zijn zegen over.
Het is opmerkelijk, dat één der ouderlingen, die veel voor dit huis had beloofd, tijdens de bouw der kerk zo gezegend werd, dat hij tot eer van God en tot blijdschap van anderen betuigde, nooit zo veel geld uit zijn boerderij te hebben gemaakt.
Loof den Heere mijne ziel en vergeet geen van Zijne weldaden.
De Kerkeraad.

Uit het kerkvoogdijboek blijkt, dat de bouwsom van de kerk *f* 3613,88 heeft bedragen. Nog steeds staat het vriendelijke kerkje met zijn torentje daar in het hart van het dorp.

In augustus van ditzelfde jaar 1864 had de kerkeraad van de kerkvisitatoren nog een standje gekregen, omdat de broeders te weinig vergaderden. Ze beloofden hun leven te beteren en vaker kerkeraadsvergaderingen te houden, maar met de bepaling erbij, ‘dat men voortaan in de herfst en winter 's avonds om half 8 en zomers om 8 uur zou beginnen, en door alle getijden des jaars 's avonds om 10 uur zou eindigen’.

Schone woorden! Menige kerkeraad van nu zou ook graag een dergelijke bepaling willen hebben en heeft die misschien ook wel. We weten echter van kerkeraden, die ongeveer elk jaar vol goede wil een niet te laat sluitingsuur op papier vaststellen. ‘De vergaderingen zullen uiterlijk om half 11 gesloten worden’. Maar och arme, hoe is vaak de praktijk.

Langzaam begon de gemeente wat te groeien. In april 1869 kwam aarzelend de gedachte op ‘een leraar te hebben in de gemeente’. Men ging nu de mogelijkheden aftasten. Op lijsten - waarmee men langs de deuren ging - werd voor *f* 400 getekend voor het traktement. Dat was wel genoeg vond men. Natuurlijk kwam tegelijk ook het bouwen van een pastorie aan de orde en op 30 augustus 1870 lezen we in de notulen, dat die bijna klaar is.

Nu nog een dominee. Al in juni 1870 was men met het eigenlijke beroepingswerk begonnen. Het eerste beroep - op student A. van Wijk - bracht een teleurstelling, maar het tweede was raak. In juni 1871 werd uit een drietal, bestaande uit de 33-jarige *Jan van Anken*, ds *M.H.J. Bosch* van Workum en ds *Tamme Uitterdijk* van Schoonhoven, de eerste met op één na algemene stemmen beroepen.

Het was de consulent ds Zantinge van Oenkerk, die hem op 1 oktober 1871 bevestigde, na gepreekt te hebben over Hebr. 13:17: ‘Zijt uw voorgangers gehoorzaam en zijt hen onderdanig, want zij waken over uw zielen, als die rekenschap geven zullen; opdat zij dat doen mogen met vreugde en niet al zuchtende. Want dat is u niet nuttig’.

's Middags deed de jonge Van Anken zijn intree met Rom 1:11 en 12: ‘Want ik verlang om u te zien, opdat ik u enige geestelijke gave mocht mededelen, teneinde gij versterkt zoudt worden.

Dat is om mede vertroost te worden onder u, door het onderlinge geloof, zowel het uwe als het mijne’.

Zo had de Chr. Gereformeerde gemeente van Suawoude - zo was toen de naam geworden - haar eerste predikant gekregen.

Eindnoten:

1. Vonnis rechtbank van eersten aanleg Leeuwarden, 30 november 1836.
2. P. Datema, *Suawoude*, Drachten, 1971, 78.
3. 15 augustus 1836.
4. Ze grondden hun verzoek op K.B. 5 juli 1836 no. 15.
5. Volgens het lidmatenboek hadden ze zich al op 8 december 1835 afgescheiden, de dag waarop de gemeente te Leeuwarden is geïnstitueerd, waarbij de Suawoudsters eerst behoorden.
6. We hebben enkele gegevens over D.B. v.d. Meulen te danken aan wijlen R.T. van Dijk te Bergum.
7. In het afschrift van deze brief staat ten onrechte October 1835.
8. P. Datema, *Suawoude*, Drachten, 1971, 154.
9. In het *Friesch Kerkblad* van 1936.
10. De hele geschiedenis van zijn schorsing en afzetting als onderwijzer is breed beschreven in de studie van P. Datema over Suawoude. Beerda zelf heeft de kwestie ook behandeld in *Bijdrage tot den tegenwoordigen toestand van het schoolwezen in Nederland of Verhaal van den weg der bekeering, met de daarop gevolgde verdrukking, schorsing en afzetting als schoolonderwijzer door R.T. Beerda te Suawoude*. Gedrukt voor rekening van den schrijver. Van dit 47 pagina's tellend geschrift verscheen zelfs een tweede druk. R.T. v. Dijk te Bergum was zo vriendelijk het ons ter inzage te geven.
    Ook H. Algra heeft in de *Gereformeerde Kerkbode*, Leeuwarden 1932, een aantal artikelen, gewijd aan het leven van Reint Taekes Beerda te Suawoude.
11. Ingekomen missives grietenijbestuur Tietjerksteradeel.
    J. Bouwman, werkzaam op het gemeentehuis te Bergum, wees ons op deze stukken.
12. In onze schets over Wanswerd-Birdaard (zie deel I) hebben we daarover breed uitgeweid.
13. P. Datema, *Suawoude*, 208.
14. *De Stem*, 23 juli 1851.
15. Het is ons verteld door R. Douma te Bilthoven.

Het boek van P. Datema over Suawoude heeft een ruim 11 pagina's tellende bijlage over Reint Taekes Beerda, waarin zeer veel bijzonderheden over deze merkwaardige Suawoudster figuur zijn te vinden.

16. R.T. van Dijk te Bergum was zo vriendelijk ze ons - met nog een aantal documenten betreffende Beerda - ter inzage te geven.
17. Voor 1858 waren deze bedragen *ƒ* 138,51 en *ƒ* 111,-.
18. In enigszins aangepaste spelling en stijl.

XII *Beetgum - St. Annaparochie*

Beetgum is een terpdorp in de Friese gemeente *Menaldumadeel*, midden in de kleilanden gelegen, in het noorden grenzend aan het *Bildt*, in het oosten aan *Leeuwarderadeel*. Omstreeks 1840 had het een zuiver agrarisch karakter en telde het ongeveer 800 inwoners. Vroeger lag het aan de Middelzee. Sporen van de oude zeedijk zijn nog duidelijk aanwezig.

Wat de hervormde kerk in Beetgum betreft, het is bekend, dat in Friesland na de Franse tijd tot 1880 de floreenplichtigen tijdens een vacature de nieuwe predikant konden aanwijzen. En daar er tengevolge van de 'progressieve' ideeën der Verlichting een diepe kloof was ontstaan tussen de godsdienstige opvattingen van het eenvoudige, piëtistisch aangelegde volk en die van de 'tolerante', liberale machthebbers, kreeg menige gemeente een dominee opgedrongen, die ze in overgrote meerderheid niet wenste. Hiervan was weer het gevolg, dat velen niet meer in de kerk kwamen en zielevoedsel zochten in gezelschappen en conventikels.

In Beetgum hadden de Schwartzenbergs, grootgrondbezitters, het voor het zeggen. Ze woonden op hun Groot Terhorne tussen Beetgum en Beetgumermolen. Generaties lang is de functie van grietman van Menaldumadeel door een lid van deze familie bekleed.

In de jaren '60 van de 18e eeuw was het de geleerde George Frederik baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (om de deftige naam eens voluit te noemen), die ds *George Theodorus de Cock*, predikant te Harich, aanwees om in Beetgum te worden beroepen. Op zichzelf beschouwd was zoiets niets ongewoons, maar deze ds De Cock was toen juist beschuldigd van onrechtzinnigheid. In februari 1765 had hij in de Grote kerk te Leeuwarden gepreekt over Joh. 15:17, in welke preek volgens velen duidelijk ongereformeerde ideeën naar voren waren gebracht. Zo zou hij de *predestinatie* hebben onder mij nd en de *algemene verzoening* geleerd. Deze dominee nu werd door Schwartzenberg naar Beetgum gehaald!

Drie kerkeraadsleden protesteerden, ook een paar Leeuwarder dominees. Het werd een hele procedure voor de classis Leeuwarden, maar het eind was toch, dat Gedeputeerde staten van Friesland (in welk college

ook Schwartzenberg zitting had!) de classis Leeuwarden verboden de beschuldiging van onrechtzinnigheid van De Cock, nog verder te onderzoeken.[1.]

In de beginjaren van de Afscheiding stond van 1833-'45 in Beetgum een geleerd hervormd predikant, dr. *Jacobus Meyer*, aan de universiteit van Groningen opgeleid. In de grote hervormde pastorie van Beetgum schreef hij zijn proefschrift en daar vertaalde hij ook nog uit het Duits een aantal werken van de Duitse kerkhistoricus *Neander*, wiens denkbeelden hij echter niet altijd deelde.[2.] Ook was hij blijkens zijn voorrede in zijn vertaling van Neanders boek *Het leven van Jezus* sterk gekant tegen de in die tijd sterk opgang makende *David Friedrich Strausz*, de 'stoute aanrander van de geschiedkundige waarheid der Evangeliën'. Als we Meyers theologische ligging moesten aangeven, dan zouden we zeggen: hij behoorde tot de toen dominerende *supranaturalistische* richting met sympathieën voor de opkomende *Groninger richting*.

Van enig protest van de Afgescheidenen in Beetgum tegen ds Jac. Meyer hebben we nergens iets gelezen, ook niet in de kerkeraadsboeken van de hervormde kerk van Beetgum. We mogen aannemen, dat de Afgescheidenen van de beginperiode al lang van de hervormde kerk waren losgeweekt.

Instituering 20 april 1842

In dit dorp nu werd op 20 april 1842 door de jonge, energieke ds *D.P. Postma* van Minnertsga de Afgescheiden kerk van *Beetgum* geïnstitueerd, ook wel genoemd de kerk van *Menaldum-Beetgum*, omdat kerk en pastorie strikt genomen onder Menaldum behoorden, al stonden ze dan praktisch in Beetgum. We moeten bedenken, dat het gebied van het dorp Menaldum tot vlak onder Beetgum reikte. Men zei wel, dat als de toren van Beetgum naar het zuiden omviel, hij in Menaldum terecht kwam. En de buurtschap *Besseburen* lag maar een paar minuten van Beetgum, maar hoorde onder Menaldum.

Op de beginpagina van het eerste notulenboek van de kerkeraad lezen we een korte inleiding, die van de hand is van ds *D.P. Postma* van de ge nabuurde kerk te *Minnertsga*, waartoe ook enkele leden van de nieuwe gemeente Beetgum oorspronkelijk hadden behoord. In dit woord vooraf schrijft ds Postma, dat hij de nieuwe gemeente had vermaand en opgewekt met het voorlezen van Jozua 24 en van enige artikelen uit de Nederlandse Geloofsbelijdenis. In een toespraak had hij alle aanwezigen aangespoord tot het dienen van de Here in het openbaar, dus tot het houden van publieke godsdienstoefeningen.

In die gedenkwaardige samenkomst is de Afgescheiden kerk van Beetgum geïnstitueerd. Dit gebeurde in het huis van *Namme Gerbens Ferwerda*, een *gardenier*. Hij woonde aan de *Langestraat* te Beetgumermolen, de weg die door de weilanden loopt en waarlangs men richting Stiens (en Vrouwenparochie) gaat. Aan die Langestraat woonden meer

Afgescheidenen. Er staan nog steeds heel wat zeer oude huisjes, daterend uit de dagen van de Afscheiding of eventueel wat latere tijd. Toen Ferwerda in 1856 overleed, was hij 55 jaar oud en woonde op no. 40. Door de herhaalde vernummering kan dit nu no. 44 zijn geworden. In elk geval heeft de Langestraat voor de gereformeerde kerk van Beetgum/Beetgumermolen historische betekenis.[3.] Daar woonden enkele werkers van het eerste uur. We noemen er straks nog één.

Het door ds Postma in bovengenoemde vergadering voorgelezen bijbelhoofdstuk, Jozua 24, was voor de gelegenheid heel goed gekozen. Het gaat hierin over de Verbondsvernieuwing te Sichem, waar Jozua aan het eind van zijn leven heel Israël nog éénmaal toespreekt. Hij is met zorg vervuld over de dienst van God. Israël heeft rust gekregen, maar juist daardoor kan het gemakkelijk verslappen in zijn dienen van God en een prooi worden van het Kanaänitische heidendom. Na erop te hebben gewezen, hoe ondankbaar dit zou zijn, gelet op de vele zegeningen, die God hun gegeven had, laat hij Israël tot driemaal toe plechtig verzekeren trouw te zullen blijven aan zijn God. Tenslotte richt Jozua nog een gedenkteken op, opdat zij deze beloften nooit zullen vergeten. Zo doet hij alles wat in zijn vermogen is om de dienst van God te waarborgen.[4.] Wat de voorgelezen artikelen uit de Nederlandse Geloofsbelijdenis betreft, ongetwijfeld zullen die over de kerk hebben gehandeld. De Afgescheidenen beriepen zich voor hun afscheiding immers heel vaak op artikel 29 van de Geloofsbelijdenis, waarin het gaat over het onderscheid tussen de ‘ware’ en ‘valse’ kerk.

Zoals in verreweg de meeste plaatsen het geval was, begon ook in Beetgum de Afgescheiden kerk met een gering aantal belijdende leden, slechts 9. In zijn inleiding in het notulenboek schreef ds Postma, dat hij hoopte, dat ze mochten zijn ‘als de eerste steen tot dit gebouw’. Zijn ge loofshoop is niet beschaamd. De Afgescheiden kerk van Beetgum is in de tweede helft van de vorige eeuw zeer gegroeid. Maar de mannen van het eerste uur konden dit toen nog niet voorzien.

In juni 1844 schreef ds Postma ook op één van de eerste pagina's van het lidmatenboek enige regels. Hij vergelijkt hierin het gering begin van de Afgescheiden gemeente te Beetgum met een ‘mosterdzaad’ en hoopt, dat dit zal uitgroeien tot een grote boom ‘opdat de uitverkorenen mogen komen en nestelen in hare takken, als vogelen’. Nu, het nestelen in de takken van de kerk - om de beeldspraak nog even voort te zetten - is altijd een goed werk geweest.

Zo'n klein kerkje had natuurlijk ook maar een miniatuur-kerkeraad nodig. *Namme Gerbens Ferwerda*, 41 jaar, een gardenier, wonende in de huidige Langestraat te Beetgumermolen, zoals we al zeiden, werd de eerste *ouderling*. Hij had die functie ook al in de gemeente van Minnertsga bekleed.[5.] Als *diaken* kreeg hij naast zich *Dirk Willems Vellinga*, 38 jaar, ook al gardenier. Deze is in maart 1847 de Atlantische Oceaan overgestoken naar Noord-Amerika, als zovelen meegezogen door de

emigratie-drift van toen.[6].

De namen van de eerste 9 leden zijn bewaard gebleven. Naast de hierboven genoemde ouderling en diaken zijn het:

Jan Gatzes Hiemstra, kuiper te Beetgum.[7.]

Gerrit Jans Miedema, boer te Blessum.[8.] Hij hoorde later bij de gemeente te Leeuwarden en weer later bij de in 1847 geïnstitueerde kerk te Boksum.

Verder de drie zusters:

Dirkje Jacobs Hemrica. Ze was getrouwd met de gardenier *Liewe Gerryts van der Plaats* te Beetgum.

Trijntje Jacobs Hemrica (Himmerka). Ze was de vrouw van *Ferk Gerryts van der Plaats*.

Pietje Jacobs Hemrica. Ze werd de tweede vrouw van J.G. Hiemstra.

En voorts:

Hiltje Jans van Slooten, later van de kerk afgesneden.

Botje Jans Jousma (Jouwsma). Ze trouwde in 1826 als dienstbode met de boerenknecht Jacob Gerbens Heslinga.

Op het laatste moment 'nadat alles scheen gedaan te zijn, is er nog een vrouwmensch toegekomen en heeft den Heere beleden', tekent ds Postma aan. Dit moet volgens het lidmatenboek *Dirkje Frederiks Dijkstra* te Engelum, huisvrouw van Wybren S. Groeneveld, geweest zijn. Ze was dan het 10e lid, maar is helaas in 1852 afgesneden van de gemeente.

De gemeente was maar klein, niet veel meer dan een huisgemeente, die vergaderde in de huiskamer van de gardenier *Liewe G. van der Plaats* te Beetgum, à 20 cent per zondag. Dat viel dus te betalen.[9.] Ook de eerste kerkeraadsvergadering is in het huis van deze gardenier aan de Langestraat te Beetgum gehouden. Het stond een paar huizen van dat van ouderling Namme G. Ferwerda vandaan (waarschijnlijk nu no. 50)[10.]. De hele kerkeraad bestond in het eerste begin slechts uit twee mannen. Ze boekten de collecten en moesten helaas al dadelijk de zuster vermanen, die zich op het laatste moment nog had gemeld en die zich 'verward in het stuk van de godsdienst' gedroeg: ze ging namelijk weer naar de 'onafgescheiden' kerk.

In het vervolg worden de kerkeraadsvergaderingen afwisselend bij ouderling *Ferwerda* en diaken *Vellinga* aan huis gehouden. Een enkele keer komt de consulent ds Postma van Minnertsga in Beetgum, zoals op 26 april 1843. Er valt dan ook heel wat te regelen. De reeds genoemde zuster is niet 'tegenstrevend', maar wil ook niets beloven.

Ook de verzoeken van een aantal personen moeten worden behandeld. *Klaas Jans Smits*, een arbeider te Engelum, en zijn vrouw *Gerbrandje Foppes Tolsma* willen zich met hun kinderen bij de gemeente voegen. Op de kerkeraad is ook een ongedoopte weduwe, die nog ongedoopte kinderen heeft, verschenen. Besloten wordt haar 'met haar zaad' op haar belijdenis te dopen en dus gaat ds Postma over tot het houden van een belijdenispreek over Matth. 28:19 ('Gaat dan heen, onderwijst al

de volkeren, dezelve doopende in den Naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes, leerende hen onderhouden alles wat ik u geboden heb'). Daarop vindt de doop plaats.

De vrouw van diaken Vellinga, *Rinske L. Douwema (Douma)* en die van J.G. Hiemstra, *Tietje Jans Smits*, worden ook als lidmaten aangenomen, evenals *Klaske Joh. de Vries*.

Een sterke steun voor de gemeente werd de op 12 mei 1843 uit *Hallum* overgekomen *Hette Pieters Hettema*. Deze boer was huurder geworden van een boerderij aan de Langhuisterweg in de Zuidhoek onder St. Annaparochie en kwam nu bij de ruim een jaar geleden geïnstitueerde gemeente van Beetgum te behoren. In Hallum was hij in januari 1836 één van de leiders van de Afscheiding aldaar geweest. Zowel in het plaatselijk als in het klassikaal kerkelijk leven had hij als ouderling dadelijk een vooraanstaande plaats ingenomen. Op de Algemene synode van Amsterdam in 1840 was hij één van de Friese afgevaardigden geweest.[11.] Hij bezat dus ervaring in het geven van leiding. En voor Beetgum was dat dubbel voordelig, omdat zowel ouderling Ferwerda als diaken Vellinga onbedreven waren in hun ambtswerk.

In juni '43 was Hettema in Beetgum voor het eerst op de kerkeraad aanwezig, gewoon als broeder, maar niet lang daarna werd deze ex-ouderling van Hallum met goedkeuring van de classis in Beetgum als ouderling erkend. In zijn Levenservaringen deelt Hettema mee, dat hij en Ferwerda beiden niet alleen ouderling, maar ook kerkvoogd waren, 'zoodat de geheele administratie op ons rustte'. Zo moeilijk was die administratie nu ook weer niet, want voor de kerk werd in 1844 ontvangen *ƒ* 62,48½ en uitgegeven *ƒ* 40,08. Zulke bedragen waren nog wel te overzien. Ook de diaken zou niet gemakkelijk in de knoop komen, want de ontvangsten en uitgaven voor de diaconie bedroegen in 1844 resp. *ƒ* 62,44 en *ƒ* 24,18. Van deze uitgaven waren 20 cent bestemd voor geneesmiddelen (pillen) voor Jan Gatzes (Hiemstra) en verder *ƒ* 3 voor hout (brandstof). Het budget van de Afgescheiden gemeente van Beetgum was in de beginperiode dus erg bescheiden en onaanzienlijk. Hoe zou dit ook anders kunnen in een gemeente die geen rijken en aanzienlijken telde, hooguit wat gardeniers en een enkele pachtboer.

Er zat een lichte groei in de gemeente en verder waren er wel sympathisanten, meestal bijwoners genoemd, die zich weliswaar niet bij de gemeente aansloten, maar 'die zich niet aan de ondersteuning der stoffelijke belangen onttrokken', zoals Hettema het uitdrukt. Die groep zou later de Waarheidsvrienden worden genoemd. Het waren de verontruste hervormden.

Het eerste kerkje

Het houden van godsdienstoefeningen in een particulier huis, elke zondag opnieuw, bracht zijn eigenaardig ongemak met zich mee. De woningen waren toen maar klein en niet altijd feilloos verwarmd. Daarom

overwoog de kerkeraad in 1844 de mogelijkheid een eigen kerkje te bouwen. Volgens Hettema was burgemeester Van Schwartzenberg niet onwelwillend. ‘Hij ried ons aan om te zien naar een geschikte plaats voor het bouwen van een kerk en beloofde ons niet te zullen tegenwerken’. En zie, het lukte.

Men kocht in februari 1844 grond voor een kerkgebouw bij de Leeuwenpijp in het hof van gardenier *Pieter Jans Noordraven*, 36 roeden voor *f* 400.[12.] Dit is de plek, waar tegenwoordig het carrosseriebedrijf van Rondaan staat aan de oude Berlikumerweg. De Leeuwenpijp was een brugje dat niet lang geleden tengevolge van de ruilverkaveling is verdwenen. Het lag bij de splitsing van de Leeuwensingel en de oude Berlikumerweg en het had zijn naam te danken aan twee stenen leeuwen, die elk op een hoek van de brug prijkten en afkomstig waren van de oprijlaan van de vlakbij gelegen Doniastate.

Om die *f* 400 te kunnen betalen, werd een intekening opengesteld, die eerst niet zoveel succes had. Maar op 12 juni was via giften en leningen de aangekochte grond toch betaald, als volgt gespecificeerd:

Vrijwillige giften *f* 91; uit de kerkekas *f* 7; voorgeschoten uit de diaconiekas *f* 22 (waarvoor wel rente moest worden betaald); ouderling Namme Ferwerda op rente *f* 150; Jacob Gerbens (Ferwerda) op rente *f* 30; van iemand die niet genoemd wenste te worden op rente *f* 100. Samen *f* 400.

Ds Douma merkt hierbij in een artikel in de *Friesche Kerkbode* op:

> Zo was het geld er gekomen, al was het met moeite. Feitelijk was van deze *f* 400 slechts *f* 91 gegeven en het meeste geld tegen rente geléénd. Nu had het geld toen meer waarde dan thans, maar Hettema b.v. moest, zoals hij meedeelt, *f* 2000 huur jaarlijks betalen, en daarenboven nog de Bildt-omslagen of morgengelden ten bedrage van *f* 300 à *f* 400. Bij zulke sommen maakt het bedrag, dat voor de kerk was bijeengebracht, een wel wat povere indruk. De offervaardigheid moest men nog leren.

De grond voor de nieuwe kerk was er dus en ze was ook betaald. Maar nu kwamen de kosten van het bouwen zelf dreigend op de kleine en zwakke gemeente af.

Hettema vertelt ervan:

> Wij konden ons ook geen weg voorstellen om daartoe te komen; maar de Alwetende let op de behoeften des harten van het volk dat Hem erkent en vreest, en Hij weet wegen te openen en middelen daar te stellen, waarover de mensch geen gedachte heeft. Ongedacht werd de weg voor ons geopend.
>
> Er woonde hier een timmerman, met name H. Hiemstra, een man die destijds niet onverschillig omtrent de waarheid was. Dezen ontmoette ik eens op den weg; hij begon tot mij over kerkbouwen te praten. Ik zei hem, dat ik er geen raad voor wist.

> Hij zei: Misschien weet ik een man voor u, die u kan helpen. Het duurde niet lang of er kwam bericht van den heer De Wind, houtkoper te Harlingen, die ons uitnoodigde den volgenden Vrijdagmiddag in Leeuwarden te komen, om met hem te spreken. Ferwerda en ik maakten daar gebruik van.
> Toen wij bij hem kwamen, vroeg hij ons of wij die personen waren van Beetgum, die een kerk wilden bouwen. Wij zeiden ja, maar het was een slimme zaak, daar we geen geld hadden. Hij antwoordde, dat het daarom wel gaan kon, en stelde ons voor het hout te leveren met een eerlijke behandeling en wat de betaling betrof, moesten wij zelf maar voorstellen, hoe wij dat verkozen te doen.
> Wij stelden toen voor, dat hij ons het benoodigde hout zou leveren, maar ons een schriftelijke verklaring zou geven, dat hij ons niet binnen de 10 jaar om betaling zou aanspreken, mits dat wij 5 procent rente zouden geven. Hierin stemde hij dadelijk toe.
> 'Maar nu', zei mijnheer, 'moet gij ook steen hebben; wacht ik zal Ozinga de tichelbaas van Berlikum roepen, of die op dezelfde voorwaarden de steen wil leveren'. Deze was hiertoe ook dadelijk bereid.
> Wij stonden verbaasd en moesten hierin bizonder de hand des Heeren opmerken, die zóó voor alles zorgde. Nu werd het bouwen aanbesteed en Jakob Hoogendorp, van Boxum, en H. Hiemstra, van Beetgum, werden aannemers.
> In de maand April begonnen we te bouwen; het werk ging voorspoedig en op *Zondag 27 juli 1845* kon de kerk in gebruik worden genomen. Dit geschiedde door ds Postma, toen leeraar te Wildervank.

Deze had ruim drie jaar geleden, toen hij nog in Minnertsga stond, ook de institueringsvergadering geleid.

Over die ingebruikneming vertellen de notulen ons nog, dat er die dag drie diensten werden gehouden in de nieuwe kerk, waarin een grote schare aanwezig was om het heuglijke feit mee te maken. De collecte bracht ongeveer *f* 30 op, een niet geringe som. 's Morgens had ds D. Postma tot tekst de gelijkenis van het mosterdzaadje uit Matth. 13:31-33, op welke woorden hij een jaar eerder ook gezinspeeld had op de eerste pagina van het lidmatenboek. 's Middags preekte hij over zondag 30 van de Heidelbergse catechismus, waarin o.a. de vragen (en antwoorden) staan: 'Voor wie is het Avondmaal des Heeren ingesteld' en 'Zal men ook diegenen tot dit Avondmaal laten komen, die zich met hun belijdenis en hun leven als ongelovige en goddeloze mensen aanstellen?' 's Avonds behandelde ds Postma Openb. 20:11-15, waarin het laatste oordeel wordt beschreven en het lot van de verlorenen. En dan besluiten de notulen met de blije woorden: 'tot onze bemoediging en vertroosting mogten wij de blijken van des Heeren goedkeuring ondervinden, niet al-

leen dat alles zonder de minste stoornis mogt plaats hebben, maar ook de prediking niet zonder de genadige invloed des Heiligen Geestes mogt geschieden'.

De dag na de ingebruikneming van de nieuwe kerk, een feit dat altijd stimulerend werkt, deden twee personen belijdenis, nl. *Pieter Pieters Post* wonende onder St. Annaparochie, en *Jeltje Jelles Dijkstra*, vrouw van Gerrit Lieuwes. Omdat ds Postma een paar dagen in de streek bleef logeren - hij had natuurlijk nog altijd band aan zijn eerste gemeente Minnertsga - kon dat belijdenis doen nog mooi onder zijn leiding plaats vinden. We vermelden het hier, omdat we uit de notulen te weten komen, hoe zo'n geloofsonderzoek in grote trekken verliep. Beide genoemde personen werden onderzocht zowel op het punt van de 'leer' als van de 'bevindelijke geloofswerkzaamheden'. In die tijd vergat men vooral niet naar die laatste te vragen! Enkele maanden eerder was de geloofskennis van Jeltjes zuster, Ymkje, volgens de notulen aan de hand van de volgende punten onderzocht:

1. waaròm ze belijdenis wilde doen;
2. wat de grond van haar hoop was;
3. de leer der kerk, zoals die was samengevat in het Kort Begrip.

Hoe krijgen we een dominee

Het nieuwe kerkje was nog maar net in gebruik of de kerkeraad pakte doelbewust het beroepingswerk aan. Als 3-tal kwam uit de bus:

1. *H.A. de Vos* van Zwolle. Men kende hem nog wel, want hij was nog maar twee jaar geleden uit Sexbierum-Franeker naar Zwolle vertrokken.
2. *K.J. Timmerman* van Grootegast.
3. *Y.J. Veenstra*, die nog maar kort geleden in Sexbierum had gestaan. De laatste werd beroepen; hij bedankte echter. De volgende poging begon met het stellen van een 4-tal, waarop ook voor kwam de befaamde ds *H.J. Budding* uit Groningen. Het zal blijken, dat vooral ouderling Hettema sterk vóór hem was. Verder *K.J. van Goor*, die nota bene pas uit Ferwerd naar Tjalleberd (bij Heerenveen) was vertrokken. Ook *H.A. de Vos* verscheen weer op het tal en tenslotte 'leerling' *A.H. Wessels* uit 'Groningerland', ouderling en voorganger te Stedum.

Het was een merkwaardig en zeker geen gelijk waardig 4-tal! Met 3 van de slechts 7 stemmen werd student Wessels gekozen (Budding kreeg 2 stemmen, van Goor en de Vos elk 1 stem). Hieruit blijkt weer eens, hoe klein de Afgescheiden gemeente te Beetgum in het begin was.

In december '45 was op de kerkeraad een brief van de beroepen student Wessels, waarin deze vier vragen stelde:

1. Waren onder hen die niet voorstemden ook kerkeraadsleden?
2. Gaven de vóórstemmers gegronde redenen op?
3. Waren er ook onthoudingen en waarom dan?
4. Hoe reageert de gemeente in het algemeen op het uitgebrachte beroep?

De eerste Afgescheiden kerk aan de oude Berlikumerweg te Beetgum is gebouwd in 1845, vergroot in 1878. De afbeelding geeft de nieuwe kerk aan de Van Aismaweg 77 te Beetgumermolen, in 1892 gebouwd na de ‘zamenvloeying van de twee Gereformeerde kerken’, zoals een gedenksteen aangeeft (foto eigendom R. van der Schaaf).

De kerkeraad overwoog deze vragen ‘bedachtzaam’ en droeg ouderling Hettema op student Wessels schriftelijk te antwoorden.

Op één van de eerste januaridagen in 1846 was student Wessels persoonlijk op de kerkeraad aanwezig om de zaak door te praten. Toen kwam uit, dat ouderling Hettema inderdaad bezwaren had tegen het beroep van Wessels. In de eerste plaats was Hettema nog niet helemaal los van ds Budding. Verder was Wessels beroepen voordat hij examen had gedaan. Ook vond Hettema: Wessels ‘preekvoorstellen’ konden ‘wel wat dieper uitgehaald worden’ m.a.w. diens preken gingen niet diep genoeg. Vervolgens stelde Hettema nog drie vragen aan Wessels, alle betrekking hebbend op de *inwendige* roeping van Wessels tot dominee. Deze wist de vragen echter tot Hettema's genoegen te beantwoorden. Tenslotte stelde de kerkeraad vast, dat àls Wessels eens niet voor zijn examen slaagde, de gemeente weer vrij was in haar beroepingswerk.

Nòg was de kwestie van het beroep van student Wessels niet afgelopen, maar om kort te gaan: na ruim 4 maand bedankte hij voor het op hem uitgebrachte beroep. We merken nog op, dat hij pas twee jaar later zijn eerste gemeente kreeg (Rijnsburg).

De kerkeraad in Beetgum ging nu weer over tot het formeren van een nieuw 3-tal, waarop onder Hettema's invloed ook prijkte ds *H.J. Budding* van Groningen en verder *Th. de With* van 't Zandt en *J.F. Zeebuit* van Driesum. Budding werd beroepen. Maar een kwartaal later, in juli, klaagde de kerkeraad, dat Budding nog steeds niet had beslist. Bij navraag bleek, dat hij niet eens in zijn gemeente *Groningen* (stad) was en niemand wist, waar hij dan wèl verblijf hield. Zoiets was bij de op stemmingen en ingevingen levende Budding niet ongewoon.[13.] Half augustus kwam eindelijk het bericht, dat hij voor Beetgum bedankte.

Ds J.H. Meijer 1847-'50

Nadat ook nog *Th. de With* van 't Zandt vergeefs was beroepen, nam tenslotte de 35-jarige kandidaat *Jurjen H. Meijer* van Groningen in juli 1847 het beroep naar Beetgum aan. Zijn vast traktement bedroeg *f* 300 per jaar. Dat was weinig. Het kan dan ook niet anders of hij moet in de sobere pastorie, die vast zat aan de kerk aan de oude Berlikumer weg, armoede hebben geleden.

Zijn kerkeraad bestond uit de twee ouderlingen *Namme G. Ferwerda* en *Hette P. Hettema*, terwijl de twee diakenen waren *Hette Heins Heima* en *Marten Pieters Bosma* (een arbeider). Diaken Dirk Willems Vellinga was in het voorjaar van '47 naar Noord-Amerika geëmigreerd. De broeders deden wat in hun vermogen lag. Begrijpend dat een trouwe kerkgang zegenrijk, ja onmisbaar voor het geloofsleven is, bevorderden ze de mogelijkheid om zondags tweemaal de kerkdiensten te bezoeken. Nu kon het 's winters koud zijn in de kerk en als men dan ook nog een heel eind door de winterkou of door regen- en hagelbuien had moeten lopen, dan was een *warme stoof* (voor de vrouwen) een weldadige reme-

die tegen verkleuming. Maar voor het huren daarvan moest natuurlijk wel iets worden betaald, evenals voor een kom *warme koffie*, die voor of na de dienst beschikbaar werd gesteld. Wie dit niet kon betalen, kon uit de diakonale kas geholpen worden met 10 of 5 of 2½ cent, mits van deze goedheid geen misbruik werd gemaakt.

Het waren na de aardappelziekte van 1845 en '46 heel armoedige jaren. We kunnen ons haast geen voorstelling meer vormen van de armoede van die tijd. Dat de *diakonale uitgaven* daardoor stegen, spreekt vanzelf. Bedroegen die in 1847 maar *ƒ* 89,71½, in de drie daaropvolgende jaren steeg dit bedrag tot resp. *ƒ* 125,49½, *ƒ* 143,93½ en *ƒ* 168,10.

Om enkele uitgaven te noemen: in 1848 werd uitgegeven voor een doodkist *ƒ* 9, voor huishuur *ƒ* 40,61, en voor landhuur *ƒ* 20. Een vrouwdie zei door haar armoedige kleding niet in de kerk te kunnen komen, kreeg een gift van de diakonie.

Niet alleen op zondag, ook op een avond in de week werden geregeld *diensten* gehouden. In de notulen lezen we, dat die in de strenge winter van 1847/48 enkele weken zijn gestaakt ‘wegens de koude en de geringe opkomst’.

In vele gemeenten was het gewoonte, dat de *plaatsen* in de kerk werden *verhuurd*. Dit was ook in Beetgum het geval, want het betekende een welkome aanvulling voor de kerkekas. Het minpunt van die plaatsenverhuurderij zag men blijkbaar niet zo goed zitten, nl. het niet beseffen dat zeker in de kerk iedereen gelijk is. De Beetgumers stelden vast ‘dat een stoel zou moeten bedragen 100 centen en een zitplaats in de banken 80 centen’.

Soms deed een broeder of zuster *geloofsbelijdenis*. Dit kwam in de kleine gemeenschap niet veel voor, maar wanneer het dan wel gebeurde, was het een reden tot blijdschap voor de gemeente. In mei 1848 werd *Wietske Oosting*, de 39-jarige vrouw van ds J.H. Meijer toegelaten tot het doen van openbare geloofsbelijdenis. Men kwam in die dagen niet zo gemakkelijk tot het doen van openbare belijdenis.

Het *catechetisch onderwijs* werd zeker niet verwaarloosd. Ds Meijer gaf het op dinsdag om 10 en 2 uur, woensdagmiddag om 4 uur. Veel catechisanten waren er uiteraard niet. Het was al laat in het jaar, als na de zomer de catechisaties weer begonnen: in de tweede week van november, na het dankuur voor het gewas. In vele gemeenten was dit het geval.

Moeilijkheden van betekenis deden zich in de gemeente van Beetgum tijdens de ambtsperiode van ds Meijer niet voor. Hij kon ook goed tegen kritiek. Toen ouderling Hettema hem eens verzocht zich in zijn voorgebed en preken wat te bekorten, beloofde hij met de aanmerking rekening te houden.

Af en toe kreeg ds Meijer een verzoek van een andere gemeente om daar een zondag te komen preken, b.v. een keer uit Sneek. De kerkeraad gaf toestemming mits de Snekers voor die dag het preekgeld voor een

vervanger in Beetgum betaalden. Dus zal ds Meijer wel niet naar Sneek zijn gegaan.

In maart 1850 deelde ds Meijer mee door twee gemeenten in Zuid-Holland en twee in N-Brabant gevraagd te zijn om daar voor te gaan. Eén van die gemeenten verzocht zelfs of hij daar drie weken mocht werkzaam zijn, 'uitgeleend' worden zogezegd. De kerkeraad was niet direct tegen, maar de zwarigheid was, dat Beetgum - wat de preekvoorziening betreft - zelf dan ook drie weken moest geholpen worden. De moeilijkheid werd opgelost en dominee mocht gaan. Allicht als gevolg daarvan ontving hij een beroep uit *Langerak* (Z.H.). Hij nam het aan. In de kerkeraadsvergadering van 22 juli 1850 werden de attestaties voor hem zelf, voor zijn vrouw *Wietske R. Oosting* en voor *Ymkje J. Dijkstra* (ongetwijfeld de hulp in de huishouding) getekend en afgegeven. En zo vertrok ds Meijer uit Beetgum. Hij had het daar financieel - zacht gezegd -niet breed gehad. De notulen staan vol van het gerek en getrek om het traktement bij elkaar te krijgen. Maar overigens had de gemeente hem niet benauwd. In Langerak is hij tot zijn emeritaat gebleven (1850-'82).

Th. de With 1850-'52

Op dezelfde vergadering, waarin ds Meijers attestatie werd afgegeven, formeerde de kerkeraad ter voorziening in de vacature een 3-tal: *Th. de With* (Meppel), *S.H. Baron* (Ferwerd) en *H.J. van Goor* (Oudega [Smallingerland]). Het werd de uit Birdaard afkomstige *Theeuwis Egberts de With*, een schoolmeesterszoon[14.], die ook al in 1847 beroepen was, maar toen had bedankt. Nù nam hij het beroep aan en werd op 17 november 1850 in Beetgum bevestigd.

Hij moet een goed onderhandelaar zijn geweest, want zijn traktement ging bedragen *f* 550 (!) plus vrij wonen met vrij gebruik van hof en tuin 'en daar Z.Eerw. aanmerkingen maakte op de woning, is daarboven nog beloofd *f* 50 per jaar om besteed te worden tot een andere woning'. Wenste hij dit laatste niet, dan kon hij *f* 50 verhoging van traktement krijgen. We staan hier wat verwonderd tegen aan te kijken. De lezer vergelijke dit traktement eens met dat wat ds Meijer 'genoot'. Het is waar, ds De With - getrouwd met Geeltje de Walle uit Ferwerd - had bij zijn komst in Beetgum 4 kinderen, maar toen hij in 1847 beroepen was zou hem ook al *f* 500 basistraktement zijn toegekend, terwijl ds Meijer bij dienst komst maar *f* 300 kreeg. Ds Th. de With wist zich blijkbaar goed te verkopen, en schijnt enige naam te hebben gehad.[15.] In juli '52 kwam in Beetgum wonen (bij De With in huis?) *Pieter Roelofs Medema*, die later ook dominee werd. Toen De With naar Bolsward vertrok, ging ook Medema in november '52 naar die plaats. We mogen aannemen, dat hij les kreeg van De With.

In zijn duidelijk, klein en zeer regelmatig handschrift schrijft De With vanaf de kerkeraadsvergadering van 20 november 1850 de notulen. Ze

zijn in de regel heel kort, wat geen slecht teken hoeft te zijn. We putten er het volgende uit:

In juni 1851 begon in de Afgescheiden kerk *De Stem* te verschijnen, een kerkelijk blad, waarin de felle ds H. Joffers leiding gaf en dat door C.R. Vincent te Zwolle was opgericht. Op de kerkeraad van 19 juli '51 lag een briefje van de ook al vurige ds *Van der Werp* met het verzoek aan de redactie van *De Stem* te willen meedelen: 1) het zielental van de gemeente; 2) waarom men niet op *De Stem* heeft ingetekend; 3) of de eerste nummers van *De Stem* zijn ontvangen. De broeders besloten te antwoorden, dat 1) de kerkeraad van Beetgum weigert het zielental op te geven; 2) de vraag, waarom niet is ingetekend, 'een onheusche' vraag is; 3) de eerste nummers zijn ontvangen.

Hoe sterk de neiging naar de samenkomsten van het *gezelschap* nog was, blijkt uit de notulen van 10 december 1851. Gevraagd werd of zondagavond gepreekt zal worden of dat men gezelschap zal houden. Men besloot te handelen 'naar het verlangen des volks'.

Nog geen twee jaar na zijn bevestiging in Beetgum werd ds De With in *Bolsward* beroepen. De kerkeraad deed een dringend beroep op hem te bedanken. Als hij wegging, was de classis immers bijna zonder predikanten; bovendien had de kleine, kort geleden geïnstitueerde gemeente van Boksum hem zo nodig. Daarom wekten ze hem op 'met alle beradenheid in de vreeze des Heeren te kiezen'.

De With nam het beroep echter wel aan. Speelde de slechte toestand van de financiën, waardoor het traktement te traag binnenkwam, hierbij ook een rol? In elk geval zaten die financiën wel weer in de knoop. In de laatste vergadering voor zijn vertrek moesten de beide ouderlingen nog elk *f* 20, diaken *Hofstra* ook *f* 20 en diaken *J.G. Heslinga f* 10 voor schieten om de traktementsachter stand in te halen.

In de laatste notulen schrijft De With eigenhandig, dat hij op 14 november '52 'plechtig en zielroerend' afscheid heeft genomen om de Evangeliedienst in de gemeente te Bolsward te aanvaarden. Met het bekende Hand. 20:32 preekte hij afscheid: 'En nu, broeders, ik beveel u Gode en den woorde zijner genade, die machtig is u op te bouwen en u een erfdeel te geven onder al de geheiligden'. En zijn laatste woorden in het notulenboek zijn: 'De Heere zij met hem en ons, tot volmaking der wederzijdsche blijdschap in den God des heils. Amen'.

Na het vertrek van ds De With ging ouderling *Hette Hettema* de notulen weer schrijven.

G. Wissink 1853-'55

In de vacature werd via een gebruikelijk 3-tal de 41-jarige ds *Gerrit Wissink* te Heerde beroepen. Na eerst te hebben bedankt, nam hij een tweede beroep aan (traktement *f* 450 plus vrij wonen). In september '53 deed hij zijn intree.

Zijn kerkeraad bestond in 1854 uit 3 ouderlingen en 3 diakenen; wel

een bewijs, dat de gemeente wat was gegroeid. Naast de oude bekenden *N.G. Ferwerda* en *H. Hettema* treffen we nu ook *H.P. Hofstra* als ouderling aan, terwijl *J.G. Heslinga, Marten P. Bosma* en *J. Winia* het 3-tal diakenen vormt.

Uit de korte dienstperiode van ds G. Wissink vermelden we slechts, dat hem in maart '55 een zware slag trof: zijn vrouw *Louise Geertruida Francken van Quakenbruggen Wentink* sterft, 51 jaar oud.[16.] Een half jaar later nam ds Wissink een beroep naar *Appelscha* aan. Weer was dus de gemeente van Beetgum vakant en het zou dit keer lang duren, drie jaar. Pas op 5 dec. 1858 kwam de 39-jarige *Frans Sipkes Rederus* met zijn gezin (4 kinderen) van Stroobos over naar Beetgum.[17.]

St. Annaparochie

St. Annaparochie is 'het middelste en fraaiste van de drie Bildtdorpen en bestaat uit twee dubbele rijen huizen, die elkaar bij de kerk rechthoekig snijden en zo een kruis vormen'.[18.] Dit grondpatroon is nu nog duidelijk te herkennen. Het dorp ligt 15 km ten noordwesten van Leeuwarden, midden in vruchtbare kleilanden.

Nagenoeg alle 1900 inwoners behoorden omstreeks 1840 tot de hervormde gemeente, die samenkwam in een achthoekige kerk met koepeltoren. In dit kerkgebouw bevindt zich nog de grafkelder van het adellijk geslacht *Van Haren*, dat bijna anderhalve eeuw lang grietmannen van Het Bildt heeft geleverd. In deze kerk is in 1634 *Rembrandt* getrouwd met de rijke Leeuwarder burgemeestersdochter Saskia van Ulenborch (die al in 1642, op 30-jarige leeftijd, overleed). Het geslacht Van Haren bezat in St. Anna vele goederen met een groot herenhuis, dat nog bewoond is geweest door de bekende 18-eeuwse dichter en grietman *Willem van Haren*. Namen als 'Slotschool' en 'Van Harensweg' herinneren nu nog aan dit verleden.

Op Het Bildt hebben al in het begin van de kerkelijke onrust enige Afgescheidenen gewoond, die in een conventikel samenkwamen. Dit wordt ons duidelijk uit een rapport van de scriba van het hervormd klassikaal bestuur van Leeuwarden, ds A. Lam te Marssum (februari 1836).[19.] Hierin meldde hij, dat over het algemeen op Het Bildt niet veel onrust heerste. Alleen was in St. Anna ruim 4 weken geleden door 5 vrouwen en 3 mannen een godsdienstige vergadering gehouden, maar door de agressieve houding van 'jongelieden voor het huis en het indringen van sommigen in de kamer, verstoord geworden'. Aldus ds Lam in zijn rapport.

Deze rel bracht de oefenaar *Pieter Hendriks Wagenaar* c.s. ertoe bij de Gouverneur een verzoek om bescherming van hun godsdienstige samenkomsten in te dienen. We hebben dit 'libel', zoals de grietman het noemde, teruggevonden in het Gouverneursarchief. Het is gedateerd 8 februari 1836 en ondertekend door *Pieter Hendriks Wagenaar, Jan Derks van*

der Ploeg en *Pieter S. Katje* (een zoon van de oefenaar *Sjoerd Katje* (Kattje) uit Minnertsga).

De inhoud van dit in zeer gebrekkige stijl en spelling opgestelde stuk komt hierop neer: De ondertekenaars delen mee dat ze elke week op een avond met 13 à 14 mensen ‘gezelschap’ hielden. Dit was ook weer gebeurd op 2 februari om half 6. Nog maar net waren ze bij elkaar of het ‘gemeen’ begon de deuren open te gooien, de vensters op te schuiven en probeerde ‘met vloeken en geweltmaakerij’ de samenkomst in de war te sturen en onmogelijk te maken.

Twee mannen uit het gezelschap waren de veldwachter gaan halen. Deze kwam wel, maar in plaats van hen te beschermen, bracht hij de order van de grietman over met de vergadering op te houden.

De volgende dag was Wagenaar 's avonds om 7 uur bij de grietman ontboden en kreeg daar te horen dat hij geen bescherming hoefde te verwachten. Integendeel, de grietman zou de samenkomsten tegenwerken waar hij kon. Nu verzochten de drie ondertekenaars aan de Gouverneur bescherming en veiligheid voor hun gezelschap ‘omdat het onse lust is bij elkander te komen’.

De Gouverneur verzocht nu de grietman zich nader te verklaren over de beschuldiging van Wagenaar c.s., dat hij niet voldoende ‘beschutting’ had geboden. Hij verdedigde zich schriftelijk als volgt:

De genoemde *Pieter Wagenaar*, barbier, had slechts een gedeelte van het huis, dat bewoond werd door de eigenares de wed. *Rosendal*, in huur. Zij had die kamer aan Wagenaar verhuurd om ‘in stilte zijn bedrijf’ uit te oefenen en niet voor het houden van godsdienstige samenkomsten; ook niet om voor haar kinderen te zingen en te bidden en de ‘tweedragt aan te vuren’ en ‘zoodoende te verrigten wat de man zijn lust noemt’. Deze vrouw nu had zich bij de grietman beklaagd en diens bescherming ingeroepen, toen haar huis ‘bestormd wierd door nieuwsgierigen’ (de grietman kiest hier met ‘nieuwsgierigen’ wel een erg bagatelliserend woord, want we vragen: zouden nieuwsgierigen ooit een huis bestormen?)

Het verhaal vervolgt: Een agent van politie had zich de bewuste avond naar het ‘gezelschap’ begeven en de aanwezigen verzocht weg te gaan, maar Wagenaar c.s. hadden geweigerd aan het verzoek te voldoen. De volgende dag - na de rel - had de grietman *Wagenaar* bij zich ontboden en hem vriendelijk gevraagd met die samenkomsten op te houden, omdat die ‘voor als nog in deze gemeente geen ingang, maar veel tegenweer zouden ondervinden’ en hij dus i.p.v. tot nut te zijn ‘wreevel tusschen de ingezetenen deed ontvonken’. Wagenaar bleef echter ‘op eene walgelijke pedante wijze betuigen, dat het hem lustte zulks te doen’. De grietman had ook nog tegen Wagenaar gezegd, dat hij er niets tegen kon doen als er niet meer dan 20 personen in het gezelschap waren, maar dat hij wel ‘met de ingezetenen, die de goede rust hier ter harte gaat’ beslo-

ten had ‘elk en een iegelijk, die zich met deze vergadering in geeft, werk, nering enz. te ontzeggen’. Dreiging met broodroof! Tenslotte deelde de grietman in zijn verweerschrift nog mee, dat hij niets meer ‘van de club door Wagenaar gedirigeerd’ vernam en dat ook het ‘straatgerucht’ geëindigd was. En hij meende Wagenaar en de zijnen ‘eigenlijke bescherming in het uitoefenen van hun dweepzieke doel niet te kunnen, niet te mogen geven.[20.]

Toch zou de Afgescheiden kerk ook in St. Annaparochie zich een (grote) plaats verwerven, al duurde dit nog even. Het is bekend, dat omstreeks 1860 de Afgescheidenen sterk in zielental toenamen. Als oorzaak van de groei der Afgescheiden kerken geldt ook het zich steeds verder verwijderen van vele hervormde predikanten en kerkeraden van de gereformeerde baan.

Wat Beetgum betreft, vooral uit St. Annaparochie kwam een niet gering aantal personen over naar de Afgescheiden kerk te Beetgum. Van hen noemen we hier *Pieter Joukes Schat*[21.] en *Pieter Sjoerds Katje*[22.] met zijn vrouw *Jetske Gerrits Kuiken*. Deze drie kwamen met attestatie over van de gemeente van *Minnertsga*. Helemaal gereformeerd waren de beide broeders ook weer niet, want ze kregen op hun attestatie een aantekening mee ‘wegens verzuim kinderdoop’. In het lidmatenboek van *Beetgum* - waaraan we de namen ontlenen - schreef ds F. Rederus erbij: ‘De Heere zegene de broeders’.

In 1859 voegden zich uit St. Annaparochie bij de Afgescheiden kerk van Beetgum:

Pieter Wesseling, 32 jaar, gardenier en zijn vrouw *Hiltje Jarigs Crap*, 31 jaar.[23.] Zij was doopsgezind en werd zes dagen later - 10 april 1859 - door ds Rederus te Beetgum gedoopt.

Verder *Klaaske Bouwvijnt*, met attestatie overgekomen van Hallum, *Ulbertje Oeges Kamminga* en *Jan Jans Monsma*.

In 1860 volgden:

Ruurd Hemmes, kleermaker, en zijn vrouw *Jetske de Vries*; ook *Catharina Yges Mulder*. Ze was de vrouw van Johannes Wiltjes Pars[24.], die in de Afgescheiden kerk van St. Annaparochie ook een vooraanstaande plaats zou gaan innemen.

Dan nog *Dirkje Jan Hoekstra*[25.], *Reintje Spoelhof*,[26.] *Tetman Hettes Hettema*, later als student naar Kampen vertrokken, en *Riemke Hibma*, de vrouw van *Yge Mulder*, een boer aan de Langhuisterweg. Deze deed in 1861 belijdenis in de Afgescheiden kerk. In ditzelfde jaar volgden nog: *Berend Huging, Antje Arjens Bos*, en *Harmen Dirks Hoitsma;* bij diens naam schrijft ds Rederus in een opwelling: ‘deze was onder mijn dienst bekeert.’ Hij was getrouwd met *Lieuwke Hempenius*, die in februari 1862 werd gedoopt.

Tenslotte volgden in 1862 nog *Sybren Dirks Hoitsma*, een werkman, *Johannes Fekkes Dekker*, een klerk, en zijn vrouw *Dieuwke Eelkes van Tholen. Pietje Jakobs Kobusma* uit Vrouwenparochie sluit de rij. Alle

hier genoemde personen hoorden bij de Afgescheiden gemeente van Beetgum. Al in 1845 had zich daarbij aangesloten *Pieter Pieters Post* te St. Annaparochie.

De mening is wel uitgesproken, dat de Afgescheiden kerk te *St. Annaparochie*, de Vrije Evangelische gemeente te *Oude Leye* en de Evangelisatie te *St. Jacobiparochie* zijn voortgekomen uit de georganiseerde evangelisatie van de Waarheidsvrienden in het Bildt.[27.] Een belangrijke figuur hierbij was *Jan Hendrik Maatjes*, een in Groningen in 1850 afgezette catechiseermeester. Daar had hij het niet langer met zijn geweten in overeenstemming kunnen brengen om - zoals hij zelf schreef - 'leerlingen aan te brengen tot een kerk, die hij niet meer voor de ware gereformeerde kon houden'. Maatjes vertrok nu naar Friesland naar *Vrouwenparochie* (gemeente Het Bildt), waar in 1850 door de Waarheidsvrienden een 'Vereeniging tot bevordering van ware Evangeliekennis en Christelijk leven' was opgericht. Door toedoen van mevrouw Groen van Prinsterer werd Maatjes hier tot evangelist aangesteld. In december 1850 trad hij in functie.

Het werk werd goed georganiseerd aangepakt. Op zon- en feestdagen godsdienstoefeningen en op zondagavond een openbare catechisatie. Op maandagavond catechisatie voor meer bejaarden in Vrouwenparochie, op vrijdag in het vlakbij gelegen *Oude Leye*. Niet alleen in deze beide dorpjes, maar ook in *St. Annaparochie* en *St. Jacobiparochie* kregen de Waarheidsvrienden een aantal aanhangers, die zich beijverden in het verspreiden van o.a. gereformeerde traktaatjes en later in het oprichten van Christelijke schooltjes. De Christelijke school te St. Annaparochie kwam er al in 1867. In deze Evangelisatiebeweging openbaarde zich verzet tegen het opkomend modernisme en het heersend liberalisme, welke beide stromingen in nauw verband met elkaar stonden.

We weiden hier niet verder uit over de figuur van *J.H. Maatjes*, die in 1859 in *Britsum* als evangelist in dienst trad, zich een paar jaar later bij de Afgescheidenen aansloot en in 1863 de eerste Afgescheiden predikant in de een jaar eerder 'gevestigde' gemeente van Britsum werd.[28.] Dat bij de stichting der Afgescheiden gemeente in St. Annaparochie in 1862 het werk van Maatjes bevruchtend heeft gewerkt, is wel zeker. We herinneren ons uit onze jeugd nog goed, dat bejaarde familieleden in St. Annaparochie een aantal godsdienstige gedichtjes van 'Maatsies' nog moeiteloos konden opzeggen.

Op de eerste pagina van het eerste notulenboek van de Afgescheiden gemeente in St. Anna staat een kort verhaal over de instituering op *5 oktober 1862*. Hieruit blijkt, dat ds *J. Kreulen* van Hallum 's morgens de gemeente heeft gesticht met de woorden van Efeze 4:12: 'Tot de volmaking der heiligen, tot het werk der bediening, tot opbouwing des lichaams van Christus' (door de apostelen, profeten, evangelisten, herders en leraars door Jezus gegeven). Dadelijk na de morgendienst ging men over tot het kiezen van één ouderling en één diaken. Meer behoef-

den er niet bij te komen, omdat ouderling *P.J. Schat* en diaken *Yge Yges Mulder* konden worden overgenomen van de gemeente te Beetgum, waar ze al ambtsdragers waren. Door de manslidmaten werd met grote meerderheid van stemmen de kerkeraad aangevuld met ouderling *Johannes Fekkes Dekker* en diaken *Pieter Wesseling*. 'De gekozenen namen hun roeping gewillig op zich', lezen we in het verhaal. Ze voelden zich door God aangewezen.

's Middags bevestigde ds *F. Rederus* van de moedergemeente Beetgum de gekozen ouderling en diaken in hun ambt, waarbij hij preekte over Hand. 9:31: 'De gemeenten dan door geheel Judea en Galilea en Samaria hadden vrede, en werden gesticht; en wandelende in de vreze des Heren en de vertroosting des Heiligen Geestes, werden vermenigvuldigd'.

'Alzoo is te St. Annaparochie eene Chr. Afg. Geref. gemeente ge vestig(d), om eene getuige te zijn der Waarheid, die naar de godzaligheid is; tegen over de luigen, welke *hier* toen de gemeente gevestigd werd, openlijk werd verkondigd'. Deze laatst genoemde woorden wijzen erop, dat de hervormde ds *Arnoldus Wassenbergh* volgens de Afgescheidenen in St. Annaparochie van het gereformeerde spoor was afgegleden. Met zijn overlijden in 1864 - hij was toen 73 jaar oud - begon in de hervormde kerk van St. Annaparochie een vacature, die niet minder dan 38(!) jaar zou duren en die ruïneus voor de hervormde gemeente is geworden.[29.]

De eerste kerkeraad werd dus gevormd door de ouderlingen *Pieter Joukes Schat* en *Johannes Fekkes Dekker*, en de diakenen *Yge Yges Mulder* en *Pieter Wesseling*. In de tweede kerkeraadsvergadering werd *Johannes Wiltjes Pars* tot kerkvoogd gekozen. Hij deed pas een jaar later - 2 november 1863 - geloofsbelijdenis. Vroeger deed men dat niet zo vlot. Nu begrijpen we ook zijn verzoek aan de kerkeraad, enkele maanden eerder gedaan, om niet bij het onderzoek van de geloofskennis van adspirant belijdende leden aanwezig te hoeven zijn. Hij was immers zelf nog geen belijdend lid. Blijkbaar vergaderde hij altijd mee.

Op de dag van de instituering der gemeente - 5 oktober 1862 - werd Grietje, een dochtertje van *Sybren Dirks Hoitsma* en *Geertje Hendriks van der Mey* gedoopt. Ze was het eerste dopelingetje.

Het was wel gemakkelijk nu een eigen kerk in het dorp te hebben, want nu hoefde men niet meer elke zondag de 7 km lange tocht naar Beetgum via een kleiweg, de Langhuisterweg, te maken (meestal te voet!). Wel bleef nog tijdelijk een zekere combinatie met de moederkerk *Beetgum* bestaan, want ds Rederus fungeerde als voorzitter van beide kerkeraden, en beide gemeenten moesten voor zijn traktement zorgen. Ook mocht St. Anna geen andere dominees vragen om te komen preken, als ds Rederus beschikbaar was.

Maar op 30 juni 1863 werd namens de gemeente van St. Anna op een gecombineerde kerkeraadsvergadering gevraagd, wat nu het beste zou

zijn: óf gecombineerd met Beetgum blijven óf volledig zelfstandig worden.

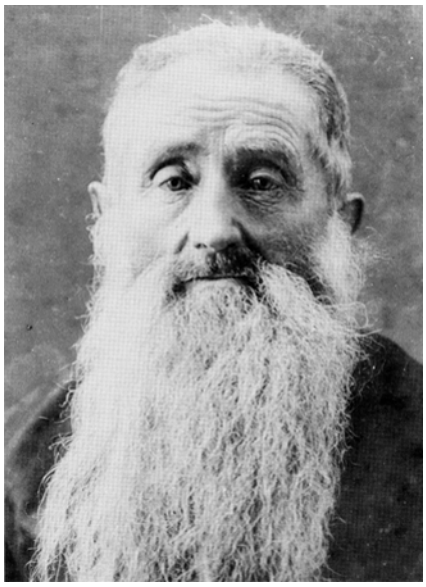

Pieter Wesseling (1827-1907), eerste diaken en later vele jaren ouderling van de Chr. Afgesch. Kerk te St. Annaparochie.

Voor- en nadelen werden op een rijtje gezet. Men bleek zwaar te tillen aan het feit, dat het voor één predikant ondoenlijk was wegens de uitgestrektheid van beide gemeenten zijn pastoraal werk goed te doen. Daarom besloot men beide gemeenten voortaan volkomen zelfstandig

te laten zijn. Dit besluit moest in het notulenboek worden opgenomen, wat ook is gebeurd.

De kerkeraadsvergaderingen werden bij toerbeurt bij de ambtsdragers aan huis gehouden; de eerste bij diaken *P. Wesseling*, de tweede bij ouderling *Joh. Dekker*, die als eerste scriba de notulen schreef, maar nog geen jaar later plotseling overleed, 54 jaar oud. *Yge Y. Mulder*, die niet zo goed als hij met de pen overweg kon, nam het scribaat over.

Al op de tweede kerkeraadsvergadering overwoog men hoe tot ‘een grooter kerkgebouw te komen’. Dit was wel nodig, want de toeloop van hoorders was groter dan men had verwacht, zodat de kamer van *Pieter Sjoerds Katje*, die men voor 75 cent per week had gehuurd, veel te klein bleek. Daarom werd besloten bij ingezetenen van de burgerlijke gemeente een gedrukt schrijven te bezorgen, opgesteld door kerkvoogd J.W. Pars, met het verzoek om een gift of om één of meer renteloze aandelen van *ƒ* 50 te nemen, bij uitloting af te lossen. Dit alles voor het bouwen van een nieuwe kerk. Als tenminste de burgemeester het goed vond. Deze keurde het initiatief van zijn gemeenteraadslid en ambtenaar van de burgerlijke stand Pars goed. En zo ging de circulaire de huizen in met als resultaat dat *ƒ* 200 aan renteloze voorschotten en *ƒ* 206,25 aan giften binnenkwam. De door de kerkeraadsleden opgebrachte som was hierbij niet inbegrepen. Ongetwijfeld zullen ook Waarheidsvrienden financieel zijn bij gesprongen.

In februari '63, dus al 4 maanden na de instituering, was van ouderling *J.F. Dekker* grond voor de kerk met een daarop staande schuur plus een vrije bank voor 4 à 5 zitplaatsen gekocht, voor *ƒ* 1300. Van deze koopsom gaf Dekker *ƒ* 100 aan de kerk terug.

Wel wat naïef, maar toch heel idealistisch was het ingekomen verzoek van Bauke Ringma om de bouw van de kerk niet aan te besteden, maar vrijwilligers te vragen voor het bouwen ‘van des Heeren huis als ten tijde van Nehemia’.

In het kerkelijk kasboek over 1863 vinden we leuke detailkijkjes op de activiteiten van de kerkbouw. We noemen enkele posten:

Schutema toe zand 12 gulden,
Reynders toe spijkers 14, 48,
Kromzigt toe kalk 98,
Hillebrand stoelen 58,
werkloon aan de kerk 391, 78,
Meyring pannen 64,
J.S. Potter van Loon 1223, 38.

En dan een belangrijk gegeven: *J. Lont* meublement van de *Evangelisatie* 180. Hier zien we weer een verbindingslijn tussen de Evangelisatie van de Waarheidsvrienden en de Afgescheidenen. Het is in dezelfde tijd, dat de reeds eerder genoemde *J.H. Maatjes*, toen evangelist in *Britsum*, over ging naar de Afgescheiden kerk en op 26 juli 1863 de eerste predikant der Afgescheidenen aldaar werd.

Het eindbedrag van de kerkbouw kwam op *ƒ* 2574,33, voorwaar geen gering bedrag voor de kleine gemeente. Maar de zaak kwam in orde. Want de renteloze voorschotten van kerkvoogd Pars - *ƒ* 1000 -, van diaken *Yge Mulder* - *ƒ* 500 -, en kleinere bedragen van enkele andere personen, o.a. van *Jacob Jans Lont*, hielpen het binnengekomen bedrag op *ƒ* 2886,28½ te brengen. De kerk kon dus worden betaald, ja, er bleef zelfs een ‘goed slot’ over.

De tweede Afgescheiden kerk te St. Annaparochie, die stond achter het Oosteinde, voor de tegenwoordige bibliotheek. Ze heeft dienst gedaan van 1888-1926. Haar voorgangster, een verbouwde schuur, stond op dezelfde plek.

Op 9 augustus 1863 kon onder leiding van ds *Kreulen* van *Hallum* het nieuwe kerkgebouw in gebruik worden genomen. Het was een verbouwde schuur achter het Oosteinde. In de zomer van 1888 is deze kerk afgebroken en een grotere op dezelfde plaats gebouwd. Toen in 1926 een nieuwe gereformeerde kerk met pastorie aan de Oosterdijk werd gebouwd, werd het oude gebouw voor *f* 7957 verkocht aan de afdeling St. Annaparochie van de S.D.A.P., die het bestemde voor 'Volksgebouw'. Ook dit gebouw is al weer afgebroken.[30.]

Dekker heeft de plechtigheid van het 'inwijden' van de op zijn grond gestichte kerk nog mogen meemaken, maar 20 dagen later stierf hij onverwacht, we schreven het al.

De nieuwe kerk van 1863 was wel nodig, want de gemeente groeide. In de notulen vinden we, dat in 1862 en '63 geloofsbelijdenis aflegden *Luit Pieters Hak* (de eerste koster) en *Stijntje Hendriks Geertsma, Alberts Sijtzes Ferwerda, Antje Paulus Beimers, Andries Johannes Ras, Grietje Feijes Zwart, Baukje Paulus Prosee, Pierkje Martens Bakker, Johannes Wiltjes Pars, Lijkle S. Rodenhuis* en zijn vrouw *Lipke E. van Gelder* en op 28 december nog *Aukje Jakobs Greydanus*.

Verder werden in 1863 niet minder dan 25 kinderen gedoopt, onder wie 5 op één keer van *Albert Sijtzes Ferwerda* en *Reintje Reins Spoelhof;* ook 5 van *Joh. W. Pars* en *Catharina Yges Mulder* op één dag, evenals 4 kinderen van *L.S. Rodenhuis* en *L.E. van Gelder*. Het was in het jaar 1863 in de nieuwe kerk haast een stortvloed van dopelingetjes. In de beide volgende jaren - 1864 en '65 - zijn er echter telkens maar 4, een aantal dat 'normaal' is te noemen. In 1866 wordt het weer een springvloed, hele gezinnen tegelijk, niet minder dan 32 kinderen.[31.] Die grote aantallen waren een gevolg van de beslissing van de kerkeraad om na onderzoek verschillende doopleden toe te laten, die daarmee onder kerkelijk toezicht werden gesteld en recht op de doop van hun kinderen kregen. Zo kwamen in 1863 uit 'de groote kerk te St. Anna' 5 doopleden over. 'Het was een lentetijd voor de gemeente'.[32.]

Nu de gemeente zo groeide, werd het ook mogelijk aan een eigen dominee te denken. Op 7 december 1863 was voor *f* 558,93 van de weduwe en erven J.F. Dekker een vóór de kerk staand huis aan de straat gekocht en tot pastorie bestemd. Daarin kwam te wonen de eerste Afgescheiden predikant van St. Annaparochie, *A. Littooy*, die op 1 oktober 1865 werd bevestigd. De burgemeester en acht leden van de gemeenteraad woonden de plechtigheid bij. Wel een bewijs dat de vroeger zo gesmade Afgescheidenen eindelijk een plaats in de dorpsgemeenschap hadden verworven.

Ds Littooy vertrok na een gezegende arbeid in 1867 naar Middelburg, waarop kandidaat *M. Noordtzij* werd beroepen. Deze zond 31 augustus bericht van aanneming. Hij had ook een beroep uit Oldehove, Velp en Veendam ontvangen.

De jonge predikant, die later nog professor in het Hebreeuws aan de

Theol. School in Kampen zou worden, werd 20 oktober door zijn schoonvader, prof. Helenius de Cock van Kampen, bevestigd. Op de eerste kerkeraadsvergadering van 28 oktober nam hij voor de zekerheid het vraagboekje van de hervormde Doedes(!) voor onderzoek mee naar huis ‘om het na goedvinden te blijven continueeren’. Of het ‘gecontinueerd’ is, staat niet vermeld. 't Zal wel niet gebeurd zijn.

Op de volgende kerkeraadsvergadering kwam het voorstel van S. Hoitsma binnen om een ‘Lombard’ (lommerd) op te richten ‘die hij op een Chr. wijze wil trachten te houden’. Maar de kerkeraad wees met algemene stemmen dit voorstel af, ‘omdat zulk een zaak niet zonder woekerwinst kan gedreven worden en de christen niet alleen het kwaad, maar ook de schijn des kwaads moet vermijden’. Slechts tot februari 1869 heeft ds Noordtzij, die zoveel hoorders trok dat reeds aan verbouw van de kerk moest worden gedacht, in St. Annaparochie gestaan, vanwaar hij vertrok naar *Heerenveen*.

Een aantal namen van kerkeraadsleden uit de eerste tientallen jaren zijn, behalve de reeds genoemde: *P.S. Katje, R.J. Hemmes, L.P. van Vliet, G.Y. Mulder, J.J. Lont, A.J. Boerema, L.R. Swart, J.D. de Jong, J.P. Schat, L.S. Rodenhuis, J. Stap, K.W. Lautenbach, J.F. Stokje* en *Arjen Kuiken*. Na hen zijn nog vele anderen gekomen en het is verleidelijk over de geschiedenis van de Gereformeerde kerk te St. Annaparochie in de 19e eeuw (Doleantie!) en later meer te vertellen. Maar we zouden dan buiten het bestek van ons boek komen. Laten we daarom eindigen met de bede van ds *Rederus* vóór in het eerste notulenboek: ‘De Heere verleene genadiglijk Zijne zegen aan gemeente, opzieners en allen welke als leden hier in zullen opgeteekend worden; ja, over alle zaken, is de bede van haren Leeraar. Amen’. En met de bede uit het eerste doopboek van de gemeente te St. Annaparochie:

> De gemeente is een klein getal met hare kinderen. De Heere doe haar vermeerderen als het zaad van Jakob in Egypten. De drieënige Verbondsgod legge Zijn verbondszegen op dit aangeschreven en toekomstig zaad der Kerk. Hij geve dat deze eerste kinderen éénmaal met hare kinderen mogen komen voor den eeuwigen troon Gods, om dan te kunnen zeggen: Ziet hier zijn wij en onze (kinderen) die Gij ons gegeven hebt.

Schone woorden voor het nageslacht!

Eindnoten:

1. *Friesch Dagblad*, 7 juli 1950. A. Algra *De historie gaat door het eigen dorp*.
2. August Neander, *Het leven van Jezus in deszelfs geschiedkundige ontwikkeling*, 2 dln, Groningen, 1840-'41 en *Geschiedenis der Christelijke kerk onder de leiding der apostelen*, 2 dln., Groningen, 1844-'45.
3. Met P. Rondaan te Beetgum als gids hebben we de omgeving daar verkend.
4. Bijbel in de Nieuwe Vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap met verklarende Kanttekeningen.

5. Hij was in Stiens geboren, als zoon van Gerben Sjoerds Ferwerda en Pietje Nammens Lap. Zijn vrouw heette Tietje Klazes Hellema. Op 21 april 1856 overleed hij in huis no 40 te Beetgum, 55 jaar oud.
6. Hij was geboren in Vrouwenparochie en toen hij in 1839 hertrouwde met de 'dienstmeid' Rinske Lieuwes Douma, was hij weduwnaar van Feikje Dirks Spijkstra.
7. Hij overleed op 4 februari 1867, op 68-jarige leeftijd in huis no 32 te Beetgum. Hij was toen weduwnaar van Pietje Jacobs Hemrika, eerder van Tietje Jans Smits.
8. Hij overleed op 21 mei 1863 te Blessum, oud 69 jaar, weduwnaar van Aukje Thomas Ringia.
9. Hij overleed op 12 juli '57, op 66-jarige leeftijd in huis no 46 te Beetgum. Zijn vrouw heette Dirkje Jacobs Hemrica.
10. Enkele gegevens hebben we te danken aan mej. F. Bonnema, werkzaam op het gemeentehuis van Menaldumadeel.
11. Hij zou later nog op 5 Algemene synodes aanwezig zijn, nl op die van Groningen (1846), Amsterdam (1849), Zwolle (1854), Leiden (1857), en op die van Franeker (1863) was hij enige dagen als secundus afgevaardigde present.
12. Pieter Jans Noordraven deed op 24 november 1847 belijdenis en werd daarna gedoopt door ds J.H. Meijer. Hij was getrouwd met Grietje Dirks Gorter en stierf in 1850, oud 33 jaar.
13. J. Wesseling, *Afscheiding en Doleantie in de stad Groningen*, 59.
14. In het hoofdstuk Wanswerd-Birdaard hebben we breder over hem en zijn vader geschreven (*De Afscheiding van 1834 in Friesland*, deel I, Groningen, 1980).
15. In 1847 verscheen bij O.L. Schildkamp te Groningen: *Den Onbekenden bekend gemaakt*. Leerrede over Handelingen 17:22, 23, door Th. de Wit, Bedienaar des Evangelies te 't Zandt, Prov. Groningen.
16. Ze was geboren in Deventer en weduwe van Derk Alpherts en dochter van Martinus Wentink en Adolphina Middelburg.
17. Hij was getrouwd met Martje Pieters Oosterhof, geboren in Adorp (bij Groningen), dochter van P.G. Oosterhof, die in de dagen van de Afscheiding daar ouderling was. Deze is later nog oefenaar in Drogeham geworden.
18. Aldus Van der Aa in zijn *Aardrijkskundig Woordenboek*, deel I, Gorinchem, 1839.
19. Gedateerd 24 februari 1836 (Ingek. Stukken Classikaal Bestuur Leeuwarden).
20. Uitg. Stukken Grietman Het Bildt, 16 februari 1836.
21. Pieter Joukes Schat stierf in april 1888 op 76-jarige leeftijd. Hij was toen weduwnaar van Ubeltje van Kammen (Kamstra), eerder van Pietje Brouwer.
22. Pieter Sjoerds Katje, werkman, 26 jaar, was in september 1836 getrouwd met de even oude 'werkmeid' Jetske Gerrits Kuiken. Bruidegom en bruid woonden toen in St. Jacobiparochie. Pieter Katje was een zoon van Sjoerd Cornelis Katje, een verwer te Minnertsga en oefenaar aldaar.
    In 1890 stierf Pieter Katje, 80 jaar oud.
23. Op 30 november 1854 trouwde de toen 27-jarige grutterssknecht Pieter Wesseling met de 26-jarige naaister Hiltje Crap.
24. In mei 1844 trouwde de 26-jarige Johannes Wiltjes Pars, landbouwer, zoon van de landbouwer Wiltje Johannes Pars en Trijntje Keimpes te St. Jacobiparochie, met de 22-jarige landbouwersdochter Catharina Yges Mulder.
25. Getrouwd met Jacob Kuiken.
26. Getrouwd met Albert Sijtzes Ferwerda.
27. H. Sannes *Geschiedenis van Het Bildt*, IIIA, Franeker, 1956, 328.
28. We hebben het breed beschreven in onze studie *Afscheiding en Doleantie in de stad Groningen*, 1962, 129-135.
29. H. Sannes, *Geschiedenis van Het Bildt*, IIIA, 323.
30. H. Sannes, *Geschiedenis van Het Bildt*, IIIB, 427.
31. De namen der doopouders van wie een meervoud van kinderen werd gedoopt zijn: G.H. Koelman en P.K. Huitsma, Lambert Zwart en T.S. Leb, Hendrik Wagenaar en Maatje van der Lei.
32. Aldus ds Douma in zijn artikel over St. Annaparochie in het *Friesch Kerkblad* van 26 februari 1937, aan welk artikel we nog enkele zaken hebben ontleend.

XIII *Boksum*

Het oude dorpje *Boksum* (nog niet lang geleden Boxum gespeld) ligt in de gemeente (grietenij) Menaldumadeel, ongeveer 7 km ten zuidwesten van Leeuwarden. In 1840 telde het slechts 220 inwoners. Nog kleiner was het nabij gelegen *Blessum*, 'een net dorpje, fraai in het geboomte gelegen', waar vroeger de mooie state Ringia stond. Ook bij Boxum waren trouwens vroeger een paar adellijke, boomrijke staten te vinden, al kon op deze streek niet de naam 'de wouden van de klei' worden toegepast, zoals in een dichterlijke bui het noordelijk stuk van Menaldumadeel wel eens is genoemd (Berlikum, Beetgumermolen).[1.]

De hervormden vormden de gemeente *Boksum-Blessum*, met in elk van de beide dorpjes op de terp een uit de middeleeuwen daterende kerk.

Hoewel *Boksum* voor vrijwel elke niet-Fries een volslagen onbekende naam is, heeft het dorpje toch een plaatsje in de boeken over de Friese geschiedenis gekregen ten gevolge van de slag bij Boksum (17 januari 1586). Een legertje Spanjaarden was tijdens een strenge vorstperiode over het ijs Westergo binnengevallen en slaags geraakt met de soldaten van graaf Willem Lodewijk. De Friezen verloren de bloedige strijd in de weilanden van Boksum. Een deel van hen trachtte zich nog te redden in de kerk. (Stof genoeg dus voor een romantische beschrijving.) Zowel in de hervormde kerk van Boksum als in de toren van Blessum houdt een gedenkbord de herinnering aan dit wapenfeit levendig.[2.] Er is zelfs in de 19e eeuw nog een tijd geweest, dat op menige school in Friesland omstreeks genoemde datum aan deze slag met de bijbehorende periode uit de 80-jarige oorlog aandacht werd besteed.[3.] Uiteraard moeten we de algemene dorpshistorie verder laten rusten en ons nu beperken tot het ontstaan van de Afgescheiden kerk in Boksum en de voorgeschiedenis daarvan.

Het is wel zeker, dat omstreeks 1830 in de hervormde gemeente Boksum-Blessum en in omliggende kerken de prediking vanaf de kansel steeds minder gereformeerd viel te noemen en dat de gereformeerde belijdenis door vele predikanten en kerkeraadsleden niet meer werd onderschreven. In Boksum-Blessum stond in die dagen (1810-'44) in de hervormde kerk *Conradus Albertus Kuipers*, een elitaire figuur. Van hem wordt verteld, dat hij een 'tweede' huis aan de Weert in Leeuwarden bezat en graag en veel in zijn koets bespannen met twee prachtige paarden naar de stad reed; in elk geval op de marktdag (vrijdag), want hij was

ook een beetje boer erbij en ook nog verzot op harddraverijen.

Of zijn pastoraal werk hieronder heeft geleden? Voor ons is dit geen vraag. De veronderstelling is wel geopperd, dat dit mee een oorzaak is geweest, dat er in Boksum een Afgescheiden kerk is ontstaan.[4.] Het is mogelijk, maar o.i. zat de werkelijke oorzaak dieper, nl. in het niet meer bevindelijk brengen van de gereformeerde leer, zoals die was vastgesteld op de Nationale Synode van Dordrecht 1618/19. Daardoor waren allerwegen bezwaarden en verontrusten zich gaan onttrekken aan de kerkdiensten in de hervormde kerk en leefden kerkelijk helemaal niet meer mee. Menigeen zocht nu zijn geestelijk voedsel in gezelschappen en conventikels, die overal welig opbloeiden, of men reisde naar een dominee in de (verre) omtrek, die nog gereformeerd preekte. Maar die waren er niet veel meer.

Een echo van deze toestanden beluisteren we ook in de kerkeraadsnotulen van *Boksum-Blessum*. Al in 1823 werd hierin verontwaardigd opgemerkt, dat verscheidene gemeenteleden niet meer in de kerk kwamen en zich ‘schuldig maakten aan het weglopen naar andere gemeenten’. Ze ontliepen dus de prediking van ds Kuipers. We merken hierbij op, dat dit verschijnsel omstreeks die tijd in heel Friesland (en ook in Groningerland) viel te bespeuren. En in meer provincies.

Kort na de in het land overigens spaarzamelijk gevierde herdenking van het feit, dat 200 jaar geleden de synode van Dordrecht 1618/19 was gehouden, ontstond in menige plaats een soort geestelijke opwekking. De burgemeester (schout) van Adorp (bij Groningen) sprak in dit verband van ‘een buitengewoon grote ijver in de beoefening der hervormde religie’.[5.] Men liep en reed en schaatste vele kilometers ver om een rechtzinnige dominee te horen preken. De Boksumer kerkeraad o.l.v. ds Kuipers vond dit maar niets, want het was ‘strijdig met Gods beschikking’, die aan iedere gemeente haar eigen predikant had gegeven. Bovendien bewezen zulke weglopers ermee, dat ze ‘in menschen en niet in Gods vergevende genade’ hun heil zochten en ook aanleiding gaven tot scheuringen in de gemeente. De kerkeraad vond het dan ook nodig ‘om in den geest der liefde’ zulke broeders ernstig te vermanen en te waarschuwen. En de ouderlingen moesten door hun voorbeeld ‘dit kwaad’ helpen weren. Uit deze laatste woorden valt af te leiden, dat ook ouderlingen wel eens het slechte voorbeeld gaven.[6.]

Tien jaar later lezen we in de notulen, dat de kerkdiensten op Goede Vrijdag nauwelijks meer werden bezocht, omdat het dan marktdag was in Leeuwarden. Daarom besloot de kerkeraad ds Kuipers te verzoeken de Goede Vrijdagpreek (de ‘begrafenispreek’) voortaan te houden op de voorafgaande zondag en wel 's middags. Naar het antwoord van ds Kuipers hoeven we niet te raden. Nu was hij ook Goede Vrijdag vrij en kon dus die dag naar Leeuwarden.[7.]

Eind juni 1835 kwam ouderling *Jan Hettes van Dijk* met een merkwaardig geargumenteerd voorstel, nl om gedurende 6 weken in de hooi-

tijd alleen op zondagmorgen kerk te houden en niet meer 's middags, ‘daar de vermoeidheid van den landman’ en diens ‘slaperigheid meer ontstichting dan stichting veroorzaakt’. Bovendien werd in die weken de middagdienst toch maar ‘traag’ bijgewoond. Alle kerkeraadsleden plus de predikant gingen met het voorstel akkoord. En zo werd 6 zondagen lang de zondagmiddagdienst vanwege de slaperigheid van de ‘landman’ geschrapt. Geen bewijs van bezield kerkelijk leven!

Hoewel de Afgescheiden gemeente van *Boksum* pas in 1847 is geïnstitueerd, woonden er voor die tijd in Boksum, Blessum, Hijlaard enz. toch wel enkele Afgescheidenen. Ze behoorden tot de kerk van Leeuwarden. Van hen noemen we in de eerste plaats *Gerrit Jans Miedema*,[8] landbouwer te Blessum, die de hervormde kerkeraad van Boksum-Blessum in mei 1841 bericht van zijn onttrekking zond. Hij werd in 1843 ouderling in de Afgescheiden gemeente te Leeuwarden. Zijn zoon *Thomas Miedema*, die later net als zijn vader in de Afgescheiden kerkeraad van Boksum nog een belangrijke rol zou spelen, deed in Leeuwarden in augustus 1844 belijdenis.

Maar toen, vooral na de komst van *D.J. van der Werp*, die in 1844 predikant te Leeuwarden was geworden, het aantal Afgescheidenen in Boksum en omliggende dorpen toenam, probeerde men daar een zelfstandige kerk te stichten. Op 2 januari 1846 bereikte de kerkeraad te Leeuwarden het verzoek van in bovengenoemde plaatsen woonachtige leden ‘om met nog andere menschen aldaar woonachtig, een eigen gemeente te mogen oprichten’. De kerkeraad ging akkoord en zou toestemming aan de classis vragen.

Zonder moeite zou de kerkinstituering te Boksum echter niet tot stand komen. Uit de notulen van de Provinciale vergadering van 20 augustus 1846 blijkt, dat er in Boksum en Blessum nog geen gemeente is gevormd ‘wegens tegenwerking van de Regeering’, d.w.z. de officiële erkenning als kerk was nog niet verkregen. Wat we onder deze tegenwerking moeten verstaan, blijkt uit een missive van de grietman aan de Gouverneur[9]:

Eind december 1845 had G.J. Miedema met nog 21 andere personen een verzoekschrift om erkenning als Afgescheiden gemeente bij de koning ingediend. Maar de grietman - die advies moest geven - had al dadelijk G.J. Miedema en J.R. Hogendorf tijdens hun bezoek van zijn ernstige bezwaren op de hoogte gebracht. Hij vond het huis, dat ze op het oog hadden, ongeschikt om er kerkdiensten in te houden vanwege de plaats waar het stond (sectie C346). Want de afstand tot de hervormde kerk was slechts 80 Nederlandse ellen en niet 104, zoals in het verzoekschrift stond opgegeven (ongeveer 55 i.p.v. 83 meter; het verschil zal wel liggen in al of niet hemelsbreed gerekend). Ongetwijfeld zouden tijdens gelijktijdig gehouden diensten de kerkgangers eikaars gezang kunnen horen en dit werkte immers storend. De bewoner van het huis bevestigde dit en verklaarde, dat hij zeer duidelijk en bijna verstaanbaar tijdens de gods

dienstoefening in de hervormde kerk kon horen zingen.

We hebben ons afgevraagd: waar stond dit huis dan? Via een kadastraal minuutplan slaagden we erin de plek te vinden. Huis en schuur stonden naast de grote tuin van de hervormde pastorie (westzijde), op de hoek van de Buorren en het tegenwoordige Diorremahiem en waren sinds kort eigendom van *Jan Iemtes Greidanus*, één van de eerste Afgescheidenen in Boksum.[10.] De grietman had nog een bezwaar: De hervormden en Afgescheidenen moesten op weg naar de kerk elkaar passeren - er was maar één weg - zodat het gevaar voor 'botsingen' niet denkbeeldig was. Er bestond tussen beide groepen immers maar weinig 'toegenegenheid'! De Gouverneur sloot zich bij het negatieve advies van de grietman aan en wegens de ongeschikte ligging van het huis kregen de Afgescheidenen nul op het rekest. Ze moesten dus proberen ergens anders in het dorp een eigen vergaderplaats te krijgen. Dat lukte en we komen hierop later terug.

Moeite met de instituering in Boksum hadden ook de twee personen, die in maart 1847 de kerkeraad van Leeuwarden meedeelden het te 'zwaar' te vinden 'om in Boxum een gemeente op te richten'. Maar de meerderheid wilde doorzetten; classis en kerkeraad van Leeuwarden werkten hartelijk mee en op 21 mei 1847 keurde de kerkeraad van Leeuwarden het voorstel van ds Van der Werp goed 'aanstaanden Woensdag de nieuwe gemeente te Boxum te stichten'.

Wel is er ook toen weer een kink in de kabel gekomen, maar in juni 1847 ging een nieuw verzoek om erkenning in zee, getekend door S.H. van der Wal en zo brak eindelijk toch op *13 oktober* (een woensdag) de dag aan, waarop in Boksum de gereformeerde kerk kon worden geïnstitueerd, nadat een maand eerder (21 september 1847) de erkenning door de koning op hetzelfde reglement als dat van Minnertsga was afgekomen.[11.]

Instituering

In het eerste notulenboek van de kerk van Boksum[12.] schreef ds Van der Werp, de consulent, eigenhandig op de eerste pagina:

'Op den 13 October 1847 is door Ds D.J. van der Werp van Leeuwarden, in het bijzijn van Ds A.K. van der Meer, de Christelijke Afgescheidene Gemeente te Boxum gesticht, met de ouderling G.J. Miedema van Leeuwarden'. Van deze Miedema, boer te Blessum, leven nog rechtstreekse nazaten in Boksum; ds Van der Meer (van Oenkerk) stond op het punt naar Zevenhuizen (Gr.) te vertrekken. Verder noteerde ds Van der Werp op de eerste pagina van het notulenboek, dat hij die woensdag eerst gepreekt had uit Matth. 10:32 ('Een ieder dan, die Mij belijden zal voor de mensen, die zal ook Ik belijden voor mijn Vader, die in de hemelen is').[13.] Vervolgens waren er 6 nieuwe leden tot het Avondmaal en 3 doopleden tot de gemeente toegelaten. 's Middags preekte hij opnieuw, nu uit Hand. 9:31 ('De gemeente dan, door ge-

heel Judea, Galilea en Samaria had vrede; zij werd opgebouwd en wandelde in de vreze des Heren, en zij nam in aantal toe door de bijstand van de Heilige Geest'). Na afloop hiervan werden de 'ledematen openlijk ingezegend of bevestigd'.

Natuurlijk moest er ook een kerkeraad komen. Nog diezelfde dag werden 'uit en door de mansledematen' tot ouderlingen gekozen: *Bouwe Jakobus Kalma*, een 41-jarige boer uit Hijlaard en *Jacob Rinderts Hogendorf* (Hogendorp), een 51-jarige timmerman. De diakenen werden: *Epke Ruurds van den Berg*, een 27-jarige gardenier wonende onder Jorwerd. Hij zou enkele maanden later trouwen met Froukje Franses de Boer, een 24-jarige dienstbode. Hij is maar 45 jaar geworden (1866). De tweede diaken werd *Thomas Gerrits Miedema*, een 26-jarige landbouwer te Blessum, zoon van de Leeuwarder en later Boksumer ouderling Gerrit J. Miedema. Hij was getrouwd met een herbergiers- en schippersdochter uit Deinum, Swopkje Martens Schotanus. We hebben bij de gekozen ambtsdragers enkele persoonsgegevens toegevoegd. Ze werden ook die woensdag nog bevestigd door ds Van der Werp na een preek uit Hand. 20:28 ('Ziet dan toe op uzelf en op de gehele kudde, waarover de Heilige Geest u tot opzieners gesteld heeft, om de gemeente Gods te weiden, die Hij zich door het bloed van zijn Eigene verworven heeft').

Voor de gereformeerde kerk van Boksum was die 13e oktober 1847 een belangrijke en blijde dag. In het doop- en lidmatenboek staan de namen geregistreerd van de eerste belijdende leden en volwassen doopleden. We zetten er weer enige biografische gegevens bij. De gecursiveerde namen zijn volgens het lidmatenboek de mannen en vrouwen van het eerste uur geweest.

Bouwe Jacobus Kalma, een 41-jarige boer te Hijlaard. Hij was getrouwd met Antje Pieters de Jong.
Sjoerd Hendriks van der Wal te Boksum.
Lolke Ykes Ykema te Boksum. Zijn vrouw heette Aagje Jans Visser. De kerkeraad klaagde, dat hij niet trouw in de kerk kwam.
Wadze Gerbens van der Velde te Boksum, een 39-jarige boerenknecht, geboren als zoon van een gardenier in Ferwerd. Hij was in 1832 getrouwd met de toen 19-jarige naaister *Dirkje Jakobs Alberda*, een bakkersdochter uit Hijlaard. In 1855 is het echtpaar naar Hallum vertrokken.
Siebe Hajes van den Berg te Boksum, getrouwd met *Trijntje Gerbens van der Heide*.
Epke Ruurds van den Berg, gardenier te Jorwerd. We hebben hem al genoemd, net als
Thomas Gerrits Miedema, de jonge landbouwer te Blessum.
Lutske Pieters de Jong, geboren te Beers en getrouwd met de gardenier Klaas Mollema te Blessum.

Ietje Jetzes Terpstra, vrouw van Klaas Gadzes Hiemstra, arbeider te Blessum.
Sjouke U. Wijngaarden, een 40-jarige timmerman te Boksum, getrouwd met *Grietje Jakobs Alberda*, bakkersdochter te Hijlaard.
Abe Gerbens Jebkema, een 30-jarige boerenknecht te Hijlaard, ook al getrouwd met een dochter van de bakker uit Hijlaard, *Nieske Jakobs Alberda*.
Wijke Jakobs Hogendorp te Boksum, dochter van timmerman *Jacob Rinderts Hogendorp*, één van de eerste twee ouderlingen.
Meile Gerrits Miedema te Blessum, in 1849 vertrokken naar Birdaard.
Meindert Gerrits Miedema te Blessum, een 23-jarige timmerman. Hij zou een jaar later trouwen met *Tjitske Jans Jongsma*, een landbouwersdochter uit Jellum, doopsgezind van oorsprong.
Jacob Jans Greidanus te Boksum, een boerenzoon. Hij was getrouwd met *Antje Douwes van der Wal*, een slagersdochter uit Hijlaard.
Maaike Jans Greidanus te Boksum. Ze zou een paar jaar later trouwen met *Pieter Geales Stienstra*, koemelker te Boksum.
Iemte Jans Greidanus te Boksum, boer. In 1852 zou hij trouwen met *Durkje Gerrits Miedema* uit Blessum.
Jan Iemtes Greidanus, 55 jaar te Boksum, geboren te Joure. Eerst timmerman, later boer. Hij was in mei 1817 getrouwd met de toen 21-jarige *Hiltje Jacobs Kalma*. De familie Greidanus in Boksum stamt af van deze Jan Iemtes Greidanus (soms ook Greijdanus gespeld).

Overzien we het geheel, dan blijkt, dat drie boerenfamilies, Miedema uit Blessum, *Kalma* uit Hijlaard en *Greidanus* uit Boksum heel wat Afgescheidenen (gereformeerden) hebben geleverd. Ook noemen we hier de bakker uit Hijlaard, *Jacobus Alberts Alberda*, die zijn drie dochters met Afgescheidenen zag trouwen.

Hoe groot was nu het aantal Afgescheidenen? Omstreeks 1857 behoorde niet minder dan 25% van de Boksumer bevolking tot de Afgescheidenen, nl. 74 personen. Het aantal hervormden bedroeg toen 216 en dat van de doopsgezinden 8 (in 1796 waren het er nog 30).[14.]

Eigen kerkje

Nog in hetzelfde jaar (1847) waarin de Afgescheiden kerk van Boksum was geïnstitueerd, kon de gemeente ook al beschikken over een kerkje, dat enige maanden later haar eigendom werd. We hebben de koopacte kunnen terugvinden op het kadaster in Leeuwarden.[15.] Uit de acte blijkt, dat in maart 1848 *Jacob Rinderts Hogendorf*, meester timmerman, wonende te Boxum, en *Age Sjoerds van der Wal*, meester kuiper, vroeger te Boxum, thans te Oosterwierum woonachtig, voor *f* 725,- hebben

verkocht aan de kerkeraad van de Afgescheiden gemeente te Boxum een ‘huizinge’, ‘thans bereids ingerigt tot kerkgebouw van de Christelijke afgescheidene gemeente te Boxum’, en een boomgaard. Huis plus erf waren 8 roeden groot. Als namen van de kerkeraadsleden staan de al eerder genoemden aangegeven.

Het kerkje stond aan een reed (oprijlaan) in oostelijke richting vanaf het beginpunt der tegenwoordige Oedsmawei. Later kwam naast het eenvoudige kerkje een even sobere pastorie te staan. En aan de overkant van de reed werden al spoedig enige huisjes gebouwd, waarschijnlijk bestemd voor arme, oude Afgescheidenen, een soort diakoniewoninkjes. Zo woonden daar dus een aantal Afgescheidenen bij elkaar en kreeg de reed in de volksmond de bijnaam ‘It fine reedtsje!’. De Afgescheidenen heetten immers wel de ‘fijnen’.[16.] Nog wonen er bijna allemaal gereformeerden.

Gedeelte oude Gereformeerde kerk en helft oude pastorie aan ‘It fine reedsje’. Op 22 juni 1909 werd hierin voor het laatst gekerkt. In dat jaar werd de nieuwe kerk gebouwd.

Al op woensdag 24 november 1847 - ruim een maand na de instituering - is het kerkgebouwtje te Boxum door ds D.J. van der Werp van Leeuwarden in gebruik genomen met een preek over Ezra 3:10-13, waarin onder grote feestvreugde het fundament van de nieuwe tempel wordt gelegd. Maar vele ouden van dagen, die zich de vorige tempel herinnerden

‘weenden’. 's Middags preekte ds Van der Werp over 1 Kon. 8:30, waarin het gaat over de inwijding van Salomo's tempel: ‘Hoor dan naar de smeking van uw knecht en van uw volk Israël, die zij te dezer plaatse opzenden zullen. Ja, Gij zult het horen in de plaats uwer woning, in de hemel; en wanneer Gij het hoort, zult Gij vergiffenis schenken’. De notulen vervolgen: ‘Daarna zijn er vier leden bij de Gemeente op en aangenomen en twee die zich aangeboden hadden, voorlopig afgewezen’.

Ook 's avonds was er op die vreugdevolle dag midden in de week een kerkdienst, waarin ds Van der Werp de tekst Jes. 56:7 behandelde: ‘En Ik zal ze verheugen in mijn bedehuis’. De door ds Van der Werp met zijn eigen duidelijke hand ingeschreven notulen eindigen met de mededeling, dat na de dienst ‘de vaders gekomen zijn om de kinderen aan te geven, die Zondag daarop zouden gedoopt worden’. Die eerstkomende zondag viel op 28 november 1847. Niet minder dan 8 kinderen hebben toen het teken en zegel van de doop ontvangen; Van der Werp heeft zelf de namen van die dopelingen en hun ouders ingeschreven in het doopboek. Een jongen en een meisje waren al 10 jaar oud en de anderen variëerden in leeftijd van 4 tot 1 jaar. Wel een bewijs, dat de ouders al lang geen geregeld kerkelijk leven meer kenden. Nu hadden ze de kerk, moeder der gelovigen, teruggevonden. Laten we hier hun namen met die van hun toen gedoopte kinderen uit de vergetelheid weer naar boven mogen brengen:

Johanna, dochter van *Jakob Rinderts Hogendorp* en *Janke Johannes Althuis* te Boksum, geboren op 9 februari 1837 en gedoopt op 28 november '47.
Janke, dochter van *Jan Jans Jongsma* en *Sibreg Johannes Althuis*, te Jellum.
Douwe en Ymte, zoons van *Jakob Jans Greijdanus* en *Antje Douwes van der Wal*, te Boksum.
Ulbe en Ynskje, kinderen van *Sjouke Wijngaarden* en *Grietje Jakobus Alberda* te Boksum.
Tenslotte nog *Trijntje* en *Gerben*, kinderen van *Abe Jebkema* en *Nieske Jakobus Alberda* te Hijlaard.

Al deze kinderen werden op de zondag na de inwijding van de nieuwe kerk gedoopt. *Jan Jakobs Greijdanus* wordt nog vermeld als ‘gedoopt in de Hervormde gemeente te Boksum en vandaar door de ouders overgedragen in de Afgescheidene gemeente te Boksum ten jare 1847’. Zijn doop werd dus erkend.

Zo was de Afgescheiden gemeente van Boksum op 13 oktober 1847 gesticht, precies 13 jaar nadat de Afscheiding in Ulrum was begonnen en op 24 november had ze haar kerkgebouwtje in gebruik kunnen nemen.

Niet alleen op zondag kwam de gemeente geregeld bijeen, ook op woensdagavond was er een kerkdienst. Volgens kerkeraadsbesluit van 9 juni 1848 werd deze samenkomst echter in de hooitijd gedurende zes weken stopgezet, omdat de boeren het dan te druk hadden en al hun perso-

neel ingeschakeld werd. Zoals reeds vermeld had de hervormde kerkeraad in 1835 iets soortgelijks besloten. Het grote verschil was alleen, dat toen de zondagmiddagdienst zes weken lang niet werd gehouden. En de Afgescheidenen dachten er niet aan een dienst op zondag tijdelijk te schrappen.

Een eigen predikant was er nog niet, dus werd er meestal een preek gelezen. Kwam er eens een dominee preken, dan was dit vaak ds Van der Werp van Leeuwarden, dat dichtbij lag. Nu ja, dichtbij, in het winterseizoen en bij ongunstig weer was het een hele toer Boksum via slecht begaanbare kleiwegen te bereiken. Daarom besloot de kerkeraad half december '47 nog even te wachten met het uitnodigen van een dominee voor één of meer diensten op de Kerstdagen en op Nieuwjaar, tot het weer wat gunstiger was om te reizen of 'tot dat er ijs kwam'. De vorst zorgde dan wel voor verharding van de modderige wegen. En was men te voet, dan kon men via de bevroren vaart en sloten zijn weg een heel stuk bekorten.

De gemeente van Boksum was maar klein. In 1851 telde ze slechts 82 zielen.[17.] Het aantal kerkgangers bedroeg slechts weinige tientallen en dus was ook de financiële basis maar smal. De collecten wijzen het uit. Ze waren vaker beneden dan boven de twee gulden en bedroegen b.v. op 3 november 1847 slechts *ƒ* 1,04 en een week later *ƒ* 0,49. Maar ondanks kleine kracht arbeidde men te Boksum verder aan de opbouw van Sion, zoals ds J. Douma het uitdrukte.

ds B. Amsing (1849-'52)

Hoe klein en zwak de gemeente nog mocht zijn, toch liep de kerkeraad al met plannen rond een eigen dominee te beroepen. Na het tevergeefs met ds H.H. Knol van Leek te hebben geprobeerd, beriep de gemeente op 29 april 1849 de 35-jarige *Berend Amsing* van *Wanswerd-Birdaard*. Hij was in Boksum geen onbekende, want op 1 oktober '48 had hij daar het kerkelijk huwelijk bevestigd van diaken *Epke Ruurds van den Berg* met *Froukje Franses de Boer*.

De blijdschap van de kleine gemeente was groot, toen ds Amsing berichtte naar Boksum te komen. Op zondag 26 augustus 1849 werd hij als eerste predikant van Boksums Christelijke Afgescheidene gemeente bevestigd. De kerkeraad waarmee hij had samen te werken, bestond uit de ouderlingen *Jakob R. Hogendorf* en *Bouwe J. Kalma*, en de diakenen *Thomas G. Miedema* en *Jakob J. Greijdanus*. We zijn deze namen al eerder tegengekomen.

Zoals meestal werkte ook nu de komst van een nieuwe dominee inspirerend. Herhaaldelijk verschenen op de kerkeraadsvergadering mannen en vrouwen, die graag als lid of dooplid wilden worden toegelaten. Ze werden dan persoonlijk ondervraagd over de gereformeerde 'waarheden' volgens het bekende catechisatieboekje van *Hellenbroek* (een 18-eeuwse dominee uit Rotterdam) en over de 'hope des levens', die in hen

was. Zo b.v. de zo juist genoemde *Froukje de Boer*, de vrouw van diaken Van den Berg. Zo ook *Hette Jans van Dijk* en zijn vrouw *Sietske Jacobs Stienstra*, die als doopleden aangenomen werden en graag hun kind zagen gedoopt.

Grote moeilijkheden waren er in de gemeente niet, al treffen we in de notulen wel eens een beschuldiging van laster en achterklap en dronkenschap aan. Met de diakonale verzorging in Boksum was het - aldus ds J. Douma - als elders in de kerken van de Afscheiding. De uitgekeerde bedragen waren maar klein, b.v. aan weekgeld *ƒ* 1,50. Vaak steunde men in natura, in de vorm van 'smeer', bonen, 'groene orten', brood, turf enz. Zonder bezwaar werden de behoeftigen naar het burgerlijk bestuur verwezen; de kerkeraad schreef dan voor hen een bewijs van onvermogen. Zo waren de uitgaven voor de diakonale verzorging niet hoog. Ze bedroegen b.v. over 1850 *ƒ* 141,11, terwijl de ontvangsten waren *ƒ* 181,77, nl. uit de collecten *ƒ* 126,52 en uit de verkoop van twee oorijzers *ƒ* 55,25.

Soms werd zeer praktisch geholpen. Zo werd een weduwe, Grietje genaamd, in een winkeltje gezet en werd haar *ƒ* 25,- gegeven voor winkelgoederen als gewichten enz. Deze Grietje was de weduwe van Sjouke Ulbes Wijngaarden, de timmerman, die in juli '48 was gestorven, nog maar 41 jaar oud. Ook was de kerkeraad zo nuchter een echtpaar dat steun vroeg te vermanen om 'op natuurlijk gebied de hand aan de ploeg te slaan'. Ze moesten dus werk zien te krijgen en niet gemakzuchtig of lui thuis zitten. Vooral bij de vrouw werd hierop aangedrongen (was de man misschien ziekelijk?).

De uitgaven voor de kerk waren zwaarder dan die voor de diakonie. Ze bedroegen in 1850 in totaal *ƒ* 936,62 tegen een totaal aan inkomsten van *ƒ* 669,49. Er waren dus wel financiële zorgen. En daarom was het een probleem, toen ds Amsing in het begin van 1850 vroeg of hij in het huis van wed. E. de Vries mocht wonen 'als gepaster tot een pastorie'. Deze 67-jarige weduwe Eelkje Jacobus de Vries, rentenierscheе, was een dochter van de hervormde ds Jacobus de Vries, die van 1797-1810 in Boksum had gestaan. Ze was getrouwd geweest met Karsjen Hommes Kalma, in 1830 overleden. Ongetwijfeld woonde ze in een groot huis, in elk geval groter dan de schamele pastorie van ds Amsing. Diens eventuele verhuizing betekende dus voor de kerkeraad een zwaardere financiële belasting. De broeders zaten ermee en besloten na een langdurige bespreking, na aanroeping van Gods naam het lot te laten beslissen over het moeilijke punt: mag dominee de woning van wed. E. Kalma-de Vries betrekken of moet hij blijven waar hij zit. Het lot wees het laatste aan. Misschien waren de broeders wel opgelucht: het tekort werd nu tenminste niet groter.

Het was een goed ding, dat de classis en de Provinciale vergadering uitspraken, dat de leden van de kerk van Leeuwarden die na de instituering van de kerk bij Boksum behoorden, zich ook inderdaad bij de laatste ge-

meente moesten voegen. Dit betekende een welkome versterking. Zo is *Gerrit J. Miedema* van Blessum, die jarenlang de gemeente van Leeuwarden als ouderling heeft gediend, bij *Boksum* gekomen. Hier is hij in 1857 ook weer tot ouderling gekozen en heeft nog tot 1863 de gemeente met zijn rijke gaven gediend. In de kerkeraadsnotulen van 3 juni 1863 lezen we na de vermelding van zijn sterven:

> De gedachtenis des rechtvaardigen zal tot zegeningen zijn. Dit kunnen wij ook vermelden van onze ouderling G.J. Miedema, dewijl hij de gemeente in zijn leven met geestelijke, maar ook met stoffelijke gaven gediend heeft. Zelfs na zijn dood is door zijne erven welwillend een som van *ƒ* 400 aan de kerk toegekend, zoo dat wij stof hebben om den Heere hiervoor dankbaar te erkennen en *ter gedachtenis aan deze lieflijke daad* dit bovenstaande in de notulen aan te teekenen.

Maar keren we naar de periode van ds Amsing terug. Tussen hem en ouderling Hogendorp dreigde op een gegeven moment verwijdering te ontstaan. Wat was er dan aan de hand? Dominee had op een zondag in juni 1851 gepreekt over zondag 23 van de Heidelbergse catechismus en gezegd, dat de rechtvaardigmaking niet van eeuwigheid in Gods besluit geschiedde, maar in de tijd, wanneer wij door het geloof met Christus als ons hoofd worden verenigd, over welke voorstelling van zaken Hogendorp verontwaardigd was.

Toen dominee na afloop van de dienst van de preekstoel kwam, had Hogendorp hem de hand geweigerd, omdat hij meende, dat er onrechtzinnig was gepreekt. In een buitengewone kerkeraadsvergadering werd nu deze kwestie behandeld. Dominee verzocht natuurlijk Hogendorp zijn onrechtzinnigheid te bewijzen, ‘maar (deze) heeft dat niet bewezen’, aldus de notulen.

Gelukkig werd het probleem opgelost, doordat men, ook omdat de gereformeerde godgeleerden over dit punt altijd verschillend hadden gedacht, eikaars rechtzinnigheid uitdrukkelijk erkende. Hogendorp gaf toe onvoorzichtig te zijn geweest door dominee de hand te weigeren.

Niet lang heeft ds Amsing in Boksum gestaan. Hij vertrok in 1852 naar Sexbierum en preekte afscheid op zondag 21 maart. Ouderling Hogendorp ging nu de notulen schrijven. De kerkeraadsvergaderingen werden bij hem aan huis en ook wel bij Bouwe J. Kalma gehouden.

ds P. van der Sluijs (1856-'61)

Na het vertrek van ds Amsing volgde een vacature van enige jaren, wat altijd nadelig is voor een gemeente. Dat er geklaagd werd over ‘traagheid in het opkomen van het volk’ in de zondagavonddiensten, wees er ook op, dat herderlijke bearbeiding nodig was. Maar met het beroepingswerk wilde het maar niet vlotten. Verschillende keren moest een

bedankje worden geïncasseerd, o.a. van ds Pieters van Franeker, ds Duiker van Oudega (Sm), ds Kuiper van Koevorden en ds Dosker van Bunschoten.

Eindelijk was het dan raak, toen de 35-jarige *P. van der Sluijs* van Heerenveen het beroep van Boksum aannam.[18.] In oktober 1856 kwam het gezin in Boksum wonen. Klaaske Hoekstra was de dienstbode. Weinig vermoedden de ouders toen nog, dat geen 4 maanden later zwaar gezinsleed hun deel zou worden, doordat het oudste zoontje Pieter (9) stierf. De notulen spreken over een 'noodlottige dood'.

Het was ds J. Beijer van Leeuwarden, die ds Van der Sluijs met een preek over 1 Thess. 5:12 en 13 in zijn ambt had bevestigd: 'Wij verzoeken u, broeders, hen, die onder u zich moeite getroosten, die u leiden in de Heere en u terechtwijzen, te erkennen, en hen zeer hoog te schatten in liefde, om hun werk. Houdt vrede onder elkander'. Bij het doorlezen van de kerkeraadsnotulen uit zijn dienstperiode in Boksum valt op, dat er op de kerkeraad herhaaldelijk mannen en vrouwen verschenen, die belijdenis van hun geloof wilden afleggen, zoals op 29 januari 1857 het geval was, toen *Sjouke Jakobs Kalma* en *Hiltje Karsjen Kalma*, vrouw van de landbouwer Ytzen Lieuwes Tamminga, zich bij de gemeente voegden. Deze Sjouke J. Kalma vertrok in augustus van hetzelfde jaar naar Kampen om daar voor dominee te gaan studeren. Zijn eerste gemeente werd Minnertsga, zijn tweede Sappemeer en een jaar later ging hij over naar de hervormde kerk (1869).

Niet van alle toegelatenen beleefde de gemeente evenveel plezier. Zo werd in maart 1857 Dirk D. van der Meer toegelaten, met wie de kerkeraad al spoedig de handen zo vol kreeg, dat hij twee jaar later met het formulier van de ban moest worden afgesneden. Een brief van hem, gedateerd Leeuwarden 4 mei 1859, staat in de notulen opgenomen. Wat ons betreft, had dit niet hoeven te gebeuren, want de brief is duidelijk in overspannen toestand geschreven. Ds Van der Sluijs kreeg b.v. de volgende wens naar zijn oren geslingerd: 'Dat gij u steek, bef en mantel in de Harlinger vaart laat stoppen, en dat gij naar Holland gingt...' (daar kwam hij immers vandaan). En de kerkeraadsleden kregen te horen: 'Wat gij doen wilt, doet dat haastelijk, maar voor ulieden was het beter, dat een molensteen om uwe kop wierd gebonden en gij in de diepe zee wierd neer gelaten'. 'Ter herinnering voor het nageslacht' heeft de kerkeraad deze brief in de notulen laten plaatsen als bewijs 'hoe ver een mensch kan terug slaan - daar hij (Van der Meer) voor ruim twee jaren beleed, met een vol gemoed zoo hij zich voor deed, dat hij met een volkomen hart geloofde en beleed van in Gods weg te zijn getreden, door zich bij de Chr. Afg. Gereformeerde kerk aan te sluiten door belijdenis'. En waarschuwend klinkt het: 'Zijt niet hooggevoelig, maar vreest'. Gelukkig kunnen we eraan toevoegen, dat Van der Meer een paar jaar later (1861) in een brief berouw toonde en in de gemeente van Leeuwarden wilde opgenomen worden.

Dat het werk van predikant en ouderlingen zeer gevariëerd kan zijn, blijkt ook uit het volgende: In februari 1858 - het vroor hard - moesten de broeders H. van Zwol, lid van de gemeente te Heerenveen opzoeken om met hem over een verdachte zaak te spreken (welke dat was, staat er niet bij). Hij overwinterde met zijn schip in het nabij gelegen Jorwerd en dus trok dominee met zijn ouderling naar het ingevroren schip. Gelukkig voor de schipper had het onderzoek ‘een gewenst gevolg’.

In de notulen van april 1858 valt te lezen, dat ds Van der Sluijs en ouderling B.J. Kalma op bezoek waren geweest bij een vrouw, van wie de man geen lid van de kerk was. Op alle mogelijke manieren probeerde deze zijn vrouw te hinderen in het bijwonen van de kerkdiensten van de Afgescheiden kerk. Tijdens het huisbezoek had manlief zich zeer opgewonden en geschreeuwd, dat als zijn vrouw weer in de Afgescheiden kerk van Boksum kwam, hij niet zou aarzelen ‘haar door de ramen te werpen’.

In de kerkeraadsvergadering van 4 februari 1859 werd een brief voorgelezen van *Helenius de Cock*, docent in de theologie te Kampen. Deze stelde daarin enige vragen over de voorgeschiedenis van de Afscheiding te Boksum. De kerkeraad constateerde, dat er, wat Boksum betrof, niet veel belangrijks viel mee te delen, maar juichte het doel van de Kamper hoogleraar toe, nl. een levensgeschiedenis van zijn vader Hendrik de Cock te publiceren. Het is er ook van gekomen. Nog in hetzelfde jaar kon de zoon het eerste deel van *Hendrik de Cock, beschouwd in leven en werkzaamheid* het licht doen zien, in 1864 gevolgd door het tweede deel. In de Doleantie-tijd (1886), de tijd van een nieuwe afscheiding van de hervormde kerk, verscheen van het genoemde werk een tweede druk. Voor een goed verstaan van de Afscheiding van 1834 is het een buitengewoon belangrijk werk. Helaas is het boek momenteel zeldzaam geworden en moeilijk te pakken te krijgen. De kerkeraad droeg aan ds Van der Sluijs op de antwoordbrief aan Helenius de Cock op te stellen. In het familie-archief-De Cock is dit schrijven nog aanwezig. Daarin kon ds Van der Sluijs alleen melden, dat de Boksumers tot 1847 bij de Afgescheiden gemeente te Leeuwarden hadden behoord. Voor informatie moest men bij deze gemeente zijn.

Een Leeuwarder ouderling uit de beginjaren, *J. Meyering*, ‘thans woonachtig te Harlingen’, die de voornaamste bescheiden onder zijn beheer had gehad, zou ongetwijfeld meer kunnen vertellen.

Ook de *zending* had de aandacht van de gemeente in Boksum. In de notulen van 3 maart 1859 lezen we, dat men voortaan éénmaal per maand op een woensdagavond een biduur zou houden ‘voor de belangen van Sion of voor de uitbreiding van Gods koninkrijk op aarde, zoowel voor heiden als jood als voor dat van het Christendom in het gemeen’. Als aanvangsuur werd bepaald 7 uur tussen ‘eerste kwartier en vollemaan’. We zien uit deze laatste tijdsbepaling weer, dat de mensen van toen, nog niet in het bezit van onze moderne wegverlichting, dichter

bij de natuur leefden dan wij nu.

In diezelfde maand werd er van de kerkeraad een financiële bijdrage gevraagd voor het aanleggen van een 'puinweg' in de gemeente Boksum. Natuurlijk antwoordden de broeders negatief. De geldelijke bijdragen van de leden waren immers voor strikt kerkelijke doeleinden bestemd!

Al met al mocht ds Van der Sluijs ruim 4½ jaar met zegen de gemeente van Boksum dienen en men vond het verdrietig, dat hij in het voorjaar van 1861 naar Maasland (bij Maassluis) vertrok. In de middagdienst van 28 april '61 nam hij plechtig afscheid van de gemeente met de woorden van Hand. 14:21-28. Het werd net als na het vertrek van ds Amsing weer een lange vacature. Maar in oktober 1865 kon het kerkelijk weekblad *De Bazuin* toch als volgt de komst van de 25-jarige kandidaat *J. van Goor* melden:

> Boxum, 2 oktober 1865. De dag van gisteren was voor ons aandoenlijk en plechtig, daar onze beroepen Leraar J. van Goor, in de morgengodsdienst door zijn vader, K. van Goor, onder ons werd bevestigd, met de vermaning van de Heere Jezus aan de Engel der gemeente te Smyrna, uit Openb. 2:10b: Zijt getrouw tot de dood, en ik zal u geven de kroon des levens, waarna Z.Ew. in de achtermiddag-godsdienst zich plechtig aan de gemeente verbond, met de betuiging van David uit ps 124:8: Onze hulp is in de naam des Heeren, die hemel en aarde gemaakt heeft.
> Geve de Heere de jeugdige Leraar met de gemeente die genade, om al hun hulp en sterkte bij de Heere te zoeken, dan zal zijn heilig dienstwerk onder ons niet ongezegend zijn.
> Namens Kerkeraad en Gemeente,
> B.J. Kalma, ouderling.[19.]

De oudste zoon van deze ds J. van Goor is later ook dominee in Boksum geworden, nl. *N.Y. van Goor* (1899-1901). Hij heeft later nog lang in Groningen gestaan en is bekend gebleven als de schrijver van *Het Geloof der Vaderen*, een toelichting op de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Op menige jongelings- en meisjesvereniging is vroeger dit werk gebruikt.

Het was vader J. van Goor, die zijn zoon in 1899 in Boksum bevestigde en nog is bij overlevering bekend, dat vader Van Goor in die bevestigingsdienst voortdurend zei: 'En gij, mijn eerste gemeente, en gij, mijn eerstgeboren zoon'.[20.]

Na bijna 7 jaar de gemeente te hebben gediend, is ds J. van Goor in 1872 uit Boksum vertrokken.

We willen eindigen met een verslagje van de herdenking van het 50-jarig bestaan van de gereformeerde kerk van Boksum en opgesteld door Bouwe Annes v.d. Berg (1852-1924), de bakker.

Boxum, 17 november 1897.
Heden was het voor de Ger. kerk alhier een gedenkwaardige dag. Het 50-jarig bestaan der gemeente, en tevens het 25-jarig verblijf van onze geliefde Leraar, ds G. Bramer, werd door Z.Ew. herdacht, naar aanleiding van het woord 'Ebenhaëzer' (1 Sam. 7:12b).
Z.Ew. herinnerde aan de hulpe Gods al die tijd door de gemeente, en ook door haar Leraar ervaren. Daarna sprak ds Tromp, uit de zusterkerk van Hijlaard, zijn wensen uit voor de gemeente en Leraar, waarna een tweetal broeders-opzieners der kerk ons hun wensen deden horen. Vele blijken van toegenegenheid werden door woord en daad de jubilaris met de zijnen gegeven.
Spare de Koning der kerk zijn dienaar met de gemeente, en geve Hij een ootmoedig en dankbaar hart, voor wat Hij aan beiden gaf, en doe de Heere zijn hulp verder genieten om Jezus' wil!
Namens de Kerkeraad,
B. v.d. Berg, scriba.[21.]

Eindnoten:

1. *Nieuwe Friesche Volksalmanak 1861*.
2. G. Kuijpers e.a. *Boksum*. We raadpleegden in de Provinciale bibliotheek van Friesland een gestencild exemplaar van deze onlangs voorlopig voltooide dorpsgeschiedenis.
3. Wassenbergh in *Nieuwe Friesche Volksalmanak 1861*.
4. O. Santema en Y.N. Ypma, *Skiednis fan Menameradiel*, Leeuwarden, 1972, 368.
5. J. Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in Groningerland*, deel III, Groningen, 1977, 31.
6. Notulen hervormde kerkeraad Boksum, 14 september 1823.
7. Idem 21 april 1833.
8. Gerrit Jans Miedema was op 3 mei 1818 getrouwd, 24 jaar oud, met de even oude Antje Thomas Ringia. De bruidegom was een zoon van de huisman Jan Gerrits Miedema en Dirkje Gerlofs Baardema.
9. Gedateerd 17 januari 1846.
10. Op 6 juni 1846 kocht Jan Ymtes Greidanus, landbouwer te Boxum, door bemiddeling van notaris Cornelis Wiersma te Leeuwarden, voor *f* 1596,50 een huizinge en schuur met stallingen, staande en gelegen in de buren van het dorp Boxum (sectie C 346). Huis en erf waren 10 roeden 80 ellen groot. (Afschrift koopacte in archief kadaster Leeuwarden, dagregister deel 14 no 715).
11. We hebben hier gebruik gemaakt van twee artikelen over Boksum van ds J. Douma in het *Friesch Kerkblad* van 1936.
12. Via ouderling J. Sybrandi (Deinum) hebben we dit notulenboek met nog enkele andere oude archiefstukken kunnen inzien.
13. We hebben de tekst er tussen haakjes achter gezet. Ze is evenals de volgende uit de Nieuwe Vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap.
14. *Skiednis fan Menameradiel*, 368.
15. Dagregister deel 17 no. 99. 28 maart 1848.
16. G. Kuijpers e.a. *Boksum*, 285.
17. *De Stem*, 23 juli 1851.
18. Hij was in Hazerswoude (Z.H.) geboren, zijn 12 jaar oudere vrouw Jannetje Lafaille in Warmond (Z.H.).

19. *De Bazuin*, 6 oktober 1865.
20. A. Algra, *De historie gaat door het eigen dorp*, I, 157.
21. *De Bazuin*, 26 november 1897.

Bijlage: Enkele tabellen

Overzicht van de gemeenten met hun zielental in de hervormde classis Leeuwarden voor het jaar 1836 volgens de indeling in vier ringen.

Classis Leeuwarden Ring Bergum

	zielen	**bel. leden**	**perc. bel. leden**
Bergum	1250	157	12,6
Boornbergum c.a.	400	82	20,5
Drachten (Zuid en Noord)	3000	253	8,4
Eernewoude c.a.	201	28	13,9
Eestrum c.a.	300	20	6,7
Garijp c.a.	525	105	20,0
Giekerk c.a.	235	29	12,3
Hardegarijp c.a.	442	59	13,3
Kortehemmen c.a.	100	12	12,0
Nijega c.a.	258	12	4,7
Oostermeer c.a.	900	112	12,4
Opeinde c.a.	316	31	9,8
Oudega c.a.	658	104	15,8
Oudkerk c.a.	511	119	23,3
Roodkerk c.a.	123	21	17,1
Rottevalle	600	50	8,3
Rijperkerk c.a.	281	53	18,9
Suameer	398	30	7,5
Suawoude	209	33	15,8
Tietjerk c.a.	400	76	19,0
Wijns c.a.	130	20	15,4

Classis Leeuwarden Ring Leeuwarden

	zielen	**bel. leden**	**perc. bel. leden**
Deinum	370	80	21,6
Engelum	211	58	27,5
Goutum c.a.	195	64	32,8
Hempens c.a.	90	31	34,4

Huizum	450	206	45,8
Leeuwarden	14000	3580	25,6
Lekkum c.a.	454	83	18,3
Marssum	630	168	26,7

Classis Leeuwarden Ring Stiens

	zielen	**bel. leden**	**perc. bel. leden**
St. Annaparochie	1920	144	7,5
Beetgum	652	150	23,0
Berlikum	861	168	19,5
Britsum	286	59	13,6
Finkum c.a.	425	73	17,2
Hallum	2018	250	12,4
Hijum c.a.	313	38	12,1
Jelsum	330	88	26,7
Cornjum	263	71	26,0
Marrum c.a.	1019	204	20,0
Stiens	1400	261	18,6
Vrouwenparochie	1600	117	7,3
Wier	220	34	15,5

Ring Wirdum

	zielen	**bel. leden**	**perc. bel. leden**
Beers/Jellum	150	42	28,0
Blessum	146	19	13,0
Boxum c.a.	210	53	25,2
Friens c.a.	99	26	26,3
Grouw	775	160	20,6
Huins c.a.	111	17	15,3
Aegum c.a.	38	13	34,2
Jellum c.a.	90	15	16,7
Jorwerd	383	134	35,0
Lyons c.a.	31	7	22,6
Mantgum c.a.	230	89	38,7
Roordahuizum	280	123	43,9
Warga c.a.	464	179	38,6
Wartena c.a.	320	71	22,2
Warstiens c.a.	32	20	62,5
Weidum	360	104	28,9

Wirdum	550	180	32,7
Ydaard c.a.	76	28	36,8

Hebben we in deel I van onze studie over de Afscheiding in Friesland een ‘staat’ van de Christelijke Afgescheidene Gemeenten in Friesland uit het jaar 1856 opgenomen, in dit deel plaatsen we een dergelijke, wat vollediger tabel uit 1851, ontleend aan het kerkelijk weekblad De Stem[1]. Zo krijgen we enigermate een overzicht van aantal en grootte van de Afgescheiden gemeenten en classes in Friesland, ongeveer 15 jaar na het begin van de Afscheiding.

Classis Leeuwarden

Gemeenten	Namen van de predikanten of vóórgaande ouderlingen/diakenen	Titels	Zielental
Beetgum	Th. de With	predikant	-
Bergum	S.H. Baron	predikant	34
Boxum	B. Amsing	predikant	82
Leeuwarden	D.J. v.d. Werp	predikant	340
Oenkerk	H. Loos	predikant	250
Suawoude	R.T. Beerda	ouderling	58

Opmerking: De opkomst van hoorders bij de openbare godsdienstoefeningen is in de provincie over het algemeen viermaal talrijker dan het aantal zielen, die werkelijk tot de gemeente behoren.

Classis Wanswerd

Gemeenten	Namen van de predikanten of vóórgaande ouderlingen/diakenen	Titels	Zielental
Dokkum	J. Beijer	predikant	79
Ferwerd en Blija	A.F. de Walle	diaken	460
Hallum	R.P. Medema	predikant	200
Wanswerd en Birdaard	L.J. Hulst	predikant	200

Opmerking: De gemeente van Marrum stond toen buiten het kerkverband.

Classis Drogeham

Gemeenten	Namen van de predikanten of vóórgaande ouderlingen/diakenen	Titels	Zielental
Burum	F. Strik	predikant	300
Drachten	R. Scheuning ten Have	predikant	500
Driesum	P. Vierssen	ouderling	200

Drogeham	C. Kok	predikant	-
Oudega	R. Duiker	predikant	-
Westergeest	R.F. de Vries	ouderling	31

Classis Sexbierum

Gemeenten	Namen van predikanten of vóórgaande ouderlingen/diakenen	Titels	Zielental
Franeker	G.P. Terpsma	ouderling	331
Harlingen	M.B. van Smeeden	ouderling	670 (?)
Minnertsga	F. de Valk	ouderling	98
Sexbierum	IJ. Miedema	ouderling	134

Classis Sneek

	Namen van de predikanten of vóórgaande ouderlingen/diakenen	Titels	Zielental
Bolsward	Joh. Nauta	diaken	90
Koudum en Hindelopen	D.D. Drukker	predikant	-
Scharnegoutum	F. Miedema	ouderling	220
Sneek	K.J. van Goor	predikant	200
Workum	R. Tienstra	ouderling	93

Classis Tjalleberd (Heerenveen)

Gemeenten	Namen van predikanten of vóórgaande ouderlingen/diakenen	Titels	Zielental
Haulerwijk en Donkerbroek	J. Talsma	predikant	250
Idskenhuizen	J.F. Greveling	ouderling	
Joure	M. Praamsma	ouderling	175
Katlijk	H. Heida	ouderling	
Lippenhuizen	H. Nijhoff	ouderling	
Tjallebird	K.J. Pieters	predikant	100
		Totaal (voor zover bekend)	5095

Eindnoten:

1. *De Stem*, 23 juli 1851 (eerste jaargang).

Register van Persoonsnamen

Dit register werd samengesteld door G. Lievaart te Aduard

A

Aales, D., 94
Adema, J.Gj., 70
Adema (subst. off), 178
Agema, A.A., 61
Alberda, D.Jc., 323
Alberda, Gr.Jc., 324, 326
Alberda, J.A., 324
Alberda, J.Hzn., 255
Alberda, N.Jc., 324, 326
Alberti, C., 124
Alberts, A., 136
Alberts, Tr., 136
Algra, A., 61, 317
Algra, Atje, 159
Algra, A.Sm., 159, 164, 167
Algra, F., 159
Algra, G.A., 260
Algra, Gr.Pt., 260
Algra, G.S. 166, 167, 169
Algra, Gr.S., 260
Algra, Hd., 7, 159, 251, 294
Algra, Sietske, 159
Algra, Sk.Rd., 282, 283
Algra, Sm.G., 184, 194, 214, 260, 261, 270, 271, 272, 279
Algra, Tr., 159
Alkema, H.H., 222, 223, 228, 229, 231-233, 248, 255
Allema, A.Kl., 290
Allema, J.Joh., 283
Allema, J.Kl., 284
Alpherts, D., 318
Altena, G.U., 91, 94
Altena, Corn.[a] van, 284
Althuis, J.Joh., 326
Althuis, S.Joh., 326
Amsing, B., 115, 143, 160, 161, 248, 290, 327, 329, 337
Andreae, J.P., 138
André, J.J., 144, 191
Andriessen, Andr., 251
Andriessen, Joh., 208
Anken, J. van, 177, 294

Annes, D., 284
Annes, Hd., 123
Annes, O., 123
Arjens, A., 91
Atsma, J.J., 135
Auwema, H.L., 133

B

Baardema, D.G., 333
Bähler, C.D.L., 22
Bakker, A.G., 186, 229, 255
Bakker, Corn. 200
Bakker, Dw., 200
Bakker, D.G., 253
Bakker, J., 194, 253
Bakker, N.S., 200
Bakker, P.M., 316
Balhuizen, J., 129, 150
Bargerbos, B.W., 47
Baron, A.W., 120
Baron, C.H., 116
Baron, Hs.Hd., 107, 162
Baron, Hd.Hs., 120
Baron, S.H., 109, 110, 130, 151, 157, 158, 160-167, 169-172, 174, 175, 242, 243, 277, 306, 337
Baron, W.C., 116
Baron, W.H., 107, 120
Beerda, Aaltje, 152
Beerda, A.J., 139, 152
Beerda, Eelkje, 152
Beerda, Gosse, 152
Beerda, J.T., 136, 139, 142, 152, 155
Beerda, Luitzen, 152
Beerda, R.T., 140, 155, 211, 232, 233, 255, 281, 283, 284-287, 289-292, 294, 295, 337
Beerda, Teake, 152, 289
Beerda, Trijntje, 152
Beerda, T.R., 139
Beerda, W., 152
Beetsma, J., 118, 120
Beetsma, Jn.Jg., 198
Beimers, A.P., 316
Bekema, Sj., 245
Bekius, F., 31, 62
Bekkema, P., 135
Benders, C.E., 246

Benjamins, G., 277
Berekamp, E.v.d., 104, 127
Berg, B.A.v.d., 332, 333
Berg, E.R.v.d., 323, 327
Berg, S.H.v.d., 323
Bergsma, Z.Z., 36
Berkmeijer, B.J., 123
Bethlehem, J.H., 120
Beij, S.D.v.d., 36, 62

Beijer, J., 117, 130, 131, 143, 248, 330, 337
Bielinga-Piebes, R., 192
Binnema, Tr.R., 152
Binnema, W.R., 166
Blauw, P., 71, 73
Bloemen, W.v., 224
Boelens, J., 88
Boer, J.L., 262
Boer, F. de, 71
Boer, Fr.Fr.de, 323, 327 328
Boer, H.R.de, 88
Boer, J.J.de, 110
Boer, J.Tj. de, 250
Boer, J.W. de, 142, 145
Boer, Wed. L.J. de, 108
Boer, P.K. de, 257, 258, 272, 274-276, 279
Boer, R.F. de, 70, 71, 76, 82
Boer, S.W. de, 139, 152
Boer, W.F. de, 142
Boer, Wb.J. de, 89, 90
Boer, W.R. de, 77, 87, 88
Boer, IJ,K. de, 253
Boerema, A.J., 317
Boersma, A., 243
Boersma, G., 63
Boersma, H.A., 59, 145
Boersma, S.A., 60
Boersma, T.A., 129
Boeyenk, P.A., 39, 42, 43, 62
Böhme, Jac., 101
Bokma, Corn.Sb., 194, 195, 198, 199, 205-207, 214-216, 222, 223, 244, 246, 251, 253, 254
Bokma, M.J., 252
Bolhuis, F.E. van, 110
Bolman, W., 169
Bolt, J., 124
Bonnema, F., 318
Booma, J.G.J. van, 7
Boon, D.Tj., 251
Boon, S.D., 181, 251 253, 255
Boonstra, A.R., 70, 82
Boonstra, E.E., 88
Boonstra, E.Tj. 59
Boorsma, T.G., 140
Borstius, Jac., 166
Bos, A.A., 310
Bos, F.L., 61

Bos, P.B., 253
Bosch, J.Bk., 255
Bosch, M.H.J., 294
Bosgra, T.O., 164, 165, 167, 169, 170
Bosgraaf, R., 152
Bosgraaf, T., 135
Bosker, H.Z., 95
Bosma, G.J., 283
Bosma, K.J., 284, 289
Bosma, M.P., 304, 308
Bosma, S.J., 25, 35, 49
Bottinga, J.O., 179, 180
Bottinga, O., 179
Bouma, C.L., 129
Bouma, H., 90
Bouma, J.J., 86-88
Bouma, T.J., 284
Bouman, G.J., 63
Bourignon, A. de, 101
Bouwma, R.W., 133
Bouwman, H., 235, 255
Bouwman, J., 294
Bouwvynt, Kl., 310
Braaksma, J., 129
Brakel, Wilh. à, 54, 188 251, 258, 278
Bramer, G., 333
Brand, K.W., 56
Brander, A.H., 94
Brandsma, A.W., 70, 82
Brandsma, J., 200
Brik, A.Pt., 9
Brik, P., 94
Brill, J., 100, 101, 102, 245
Brink, A., 154
Brinkman, J.J., 141
Brinkman, M.B., 152
Broersma, E.H., 130, 133, 135, 136
Broersma, T.H., 129
Bronsema, H.J., 104
Brouwer, Al., 201
Brouwer, G., 144
Brouwer, H.M., 105
Brouwer, J.H., 141
Brouwer, P., 318
Bruggenkamp, J.C., 95
Bruinsma, D.T., 191, 253
Bruinsma, F.H., 111
Bruinsma, T.D., 253
Brummelkamp, A., 11, 22, 26, 62, 220, 236, 237, 252

Brummelkamp, A.Jr., 22
Budding, H.J., 302, 304
Buisman, H.K.D., 90, 91
Bulsma, A.S., 255
Buma, E.H., 133
Buning, Abr., 156, 157
Buning, Arn.W., 12, 98 156, 157
Buwalda, J.J., 254
Buysing, (Buising) Andr., 223, 244
Bij, G.Pt. v.d., 72, 96
Bij, J. v.d., 175
Bijlsma, L., 108
Bijzitter, J.T., 110, 242, 243

C

Cammingha, grietman van, 194, 205
Capelle, C., 253
Cate, S.H. ten, 123
Cattje, Corn., 192
Cock, G.Th. de, 295
Cock, Hel. de, 9, 10, 165, 242, 243, 317, 331,
Cock, Hd. de, 9-11, 13, 14, 25, 26, 33, 54, 55, 111, 115, 139, 143, 162, 181, 182, 184, 185, 193, 201, 202, 207, 220, 225, 240, 241, 242, 252, 258, 280, 281, 283
Coenradi, (Koenraad) A.H. 36, 47

Coenradi, F., 261
Corvinus, J., 122, 154, 178, 182
Crap, H.J., 310, 318
Cuperus, S., 61

D

Daalman, H., 57, 60
Damstra, D.K., 129
Danig, Hd., 194, 198, 211, 215, 216, 249
Datema, P., 294, 295
Deelstra, J.M., 71
Deelstra, J.O., 70, 90
Deelstra, M.O., 66, 69, 70, 76, 82, 83, 86, 87, 89, 229, 255
Deelstra, O.M., 70
Dekker, Joh.F., 310, 312, 314, 316
Diemers, O.S., 200
Dirks, W., 123
Doedes, J.I., 317
Domela Nieuwenhuis, J.D., 97
Doornbos, D., 135
Dosker, N.H., 330
Douma, A.H., 71
Douma, D.D., 71, 76, 78, 81, 83
Douma, E., 61, 119
Douma, I., 65
Douma, J., 62, 78, 79, 81, 83, 88, 113 142, 151, 182, 200, 231, 252, 271, 285, 300, 319, 328, 333
Douma, Joon., 273
Douma, R., 152, 176
Douma, R.Fd., 166
Douwema (Douma), R.L., 299, 318
Douwes, J., 134
Draaisma, K.S., 70
Driesaard, G.J., 135, 139, 140, 141, 144, 145, 151
Drukker, D.D., 111, 242, 243, 338
Drukker, H.D., 238
Duiker, R.(A.), 88, 89, 129, 130, 135, 144, 146, 330, 337
Duin, R.W., 22, 45, 181, 200-211, 214, 215, 216-223, 239, 244, 252, 253, 254
Duinen, T. van, 127
Durks, A., 192
Dusselaar, J.J., 156
Dwarshuis, K.J., 110
Dijk, A.A. van, 108, 109, 112, 120

Dijk, C.J. v., 191
Dijk, H.J. v., 328
Dijk, J.H. v., 320
Dijk, R.T. v., 251, 294, 295
Dijk, Tr.Jc. v., 192
Dijk, T.T. v., 91
Dijk, Hd. v.d., 135
Dijksterhuis, P.M., 235, 236, 237
Dijkstra, A.T., 170
Dijkstra, D.Fr., 298
Dijkstra, G.L., 71, 82
Dijkstra, Hk.Wb., 255
Dijkstra, J.J., 302
Dijkstra, L., 10, 110, 115
Dijkstra, R.S., 81, 88
Dijkstra, Tr., 253
Dijkstra, IJ.J., 302, 306

E

Eebens, A., 111
Eekhof, W.[a], 110
Eenkoorn, H.S., 112, 116
Egeling, Lc., 23
Eizes, Gr., 97
Elzeman, O., 97, 98, 100, 103, 104
Elzinga, D., 273, 279
Ettema, E., 129
Everard, J., 101
Everts, A., 123
Everts, E., 60

F.

Faber, Joh.S., 181, 250
Faber, N., 181
Faber, O., 143
Feddema, M., 178-180
Feenstra, A.I., 186, 238
Feenstra, A.J., 229
Feenstra, B.E., 142, 143
Feenstra, J.T., 191, 253
Feenstra, M.S., 39, 63
Feenstra, Th., 205

Feenstra, T.S., 152
Fennema (Vennema), G.M., 72
Fennema, H.M., 63
Fennema, M.F., 261
Ferf, H.N., 121, 140, 153-157, 159, 165, 175, 281, 287
Fergonet (Vergonet), P.J., 253, 256
Ferwerda, A.S., 316, 318
Ferwerda, G.S., 318
Ferwerda, Jc.Gb., 300
Ferwerda, N.Gb., 296 301, 304, 308
Ferwerda, P.J., 197
Flier, Abr., 241
Flonk, G., 119
Fockens, H.F.Th., 32, 39, 62, 134
Fockens, L., 39
Fokkema, B., 141
Fokkema, E.J., 141
Fokkema, Jc., 141
Fokkema, Jan, 141
Fokkema, W.P., 112, 116, 120
Fokkens, Aafke Joh., 259
Fokkens, Ate Joh., 259
Fokkens, Auke Joh., 274
Fokkens, H.L. 192, 259
Fokkens, Joh., Lp., 11, 184, 194, 199, 211, 214, 216, 228, 229, 232, 233, 253, 255, 258, 261, 262, 264-269, 271-274, 278, 279

Fokkens. L.Joh., 259
Fokkens. W., 61, 258
Fokkinga, S.R., 49, 62
Folkerts, A., 90
Folkertsma, E.M., 91,
Folkertsma, G.E., 90-94, 186
Fopkes, J., 90
Foppes, R., 90
Francken van Quakenbruggen Wentink, L.G. 308
Fridsma, E.M., 70
Friesema, R.H., 132
Fruytier, Jac., 198
Fijnebuik, B., 235

G

Gager, B., 279
Gatzes, Kl., 200
Geertsma, St.Hd., 316
Gelder, L.E. van, 316
Gerritsen, Ger., 200
Gezelle Meerburg, G.F., 22, 62, 236
Gilhuis, P.M., 210, 253
Gillot, N., 121, 122
Gjaltema, Gj.R., 129
Goor, H.J. van, 85-88, 114, 130-132, 149, 306
Goor, J. van, 332
Goor, K.J. van, 85, 111, 130, 132, 175, 238, 302, 338
Goor, N.IJ. van, 332
Gorter, Gr.D., 318
Gorter, O.Kl., 60
Goud, A., 246, 256
Graaf, J.H. de, 94
Graaf, dr. de, 105
Graansma, Gr.P., 35
Graanstra, Gr.H., 176
Greidanus, I.J., 324
Greidanus, J.J.(IJ)., 322, 324, 333
Greidanus, Jc.J., 324, 327
Greidanus, M.J., 324
Greijdanus: zie Greidanus
Greijdanus, A.Jk., 316
Greijdanus, J.Jk., 326
Greveling, J.F., 338

Groen, A.B., 109, 255
Groen van Prinsterer, G., 269
Groen van Prinsterer-v.d. Hoop, E.M.M., 311
Groeneveld, Wb.S., 298
Groep, G. v.d., 105
Groot, Wed. K. de, 98
Gij(s)sel, F.A. van, 228, 229, 235, 255

H

Haag, F.J., 46
Haan, A.J. de, 166, 167
Haan, L.H. de, 86, 87
Haan, R.G. de, 94, 106
Haan, S.C. de, 36
Haan, Sj. de, 36
Haan, Sj.Jc. de, 70
Haan, T.F. de, 20, 55-57, 75-79, 85, 107-110, 115, 128, 131, 138-141, 143, 157, 225-228, 231, 232, 238-240, 242, 243, 274-275
Haan, W. de, 200
Haar, J. v.d., 105
Haarsma, S.IJ., 70, 90
Haarsma, Tr.J., 58
Habbema, Bk.Hm., 257, 258, 260, 277
Haisma, assessor, 288
Haitsma, J.R., 186, 208, 210, 214, 253
Hak, L.P., 316
Halbertsma, S.K., 163, 172
Hamer, F., 201
Hamming, R.D., 74, 186, 207, 214, 229, 253, 255
Hamstra, B.P., 45
Hamstra, J.F., 70, 73, 90
Hanau, C., 179
Hanenburg, Sj.F., 152
Hanzes, J., 126
Harders, G.T., 187, 188, 250
Haren, W. van, 308
Harkema, B., 16
Harkes, A., 37
Harma, R.J., 71
Harstra, A.J., 253
Harstra, S.H., 253
Hattem, P. van, 245
Have, R.S. ten, 63, 89, 110, 111, 115, 116, 118, 130, 135, 146, 160, 163, 337
Heeg, J.J., 253
He(e)ringa, prof. J., 154
Hei, G.Wb. v.d., 82, 83

Heida, H., 338
Heide, A.D. v.d., 277
Heide, D.P. v.d., 49
Heide, Hb. v.d., 36, 53, 54
Heide, J.J. v.d., 66, 67, 71, 76, 78, 81, 89
Heide, J.Kl. v.d., 191, 248
Heide, Pt.Hd. v.d., 36, 53, 54, 59, 130
Heide, Tr.Gb. v.d., 323
Heide, W.A. v.d. 186
Heide, W.B. v.d., 49
Heima, H.H. 304
Helder, I.J., 139
Hellema, Dieuwke D., 187, 188, 249
Hellema, D.W., 187, 189, 190, 250
Hellema, Hd., 188
Hellema, T.Kl., 318
Hellema, W.D., 177, 180, 183, 188, 190, 194, 199, 205, 209, 211, 214-216, 226, 228-239, 241, 242, 246, 248-250, 253, 255, 272-274, 290
Hellenbroek, Abr., 81, 166, 327
Hellendoorn Cramer, F., 280

Hellinga, IJ.Sj., 283
Hemmes, R.J., 310, 317
Hempenius, L., 310
Hemrica, D.J., 298, 318
Hemrica, P.Jc., 298, 318
Hemrica, Tr.Jc., 298
Henne, Korn. v.d., 152
Herder, O.H., 82
Heslinga, Jc.,Gb., 298, 307, 308
Hettema, H.P., 181, 187, 221, 229, 253, 299, 300, 301, 304, 305, 308
Hettema, T.H., 310
Hettema, T.P., 191, 223, 244, 253, 255
Hibma, R., 310
Hiemstra, F., 253
Hiemstra, Fk.T., 253
Hiemstra, H., 300, 301
Hiemstra, J.F., 89
Hiemstra, J.G., 298, 299
Hiemstra, J.Pt., 284
Hiemstra, J.IJ., 200
Hiemstra, Kl.G., 198, 324
Hiemstra, M.Tj., 284
Hiemstra, P.A., 192
Hiemstra, P.E., 187, 250
Hiemstra, T.A., 253
Hiemstra, W.P., 250
Hietkamp, A.H., 174
Hillebrand, 314
Hillenius, J., 105, 106
Hoek, A.T. v.d., 233, 240, 255
Hoek, Tr. v.d., 207
Hoekema, Pt.Tj., 275
Hoeksma, Kl.J., 63
Hoeksma, T., 38, 134
Hoekstra, A.R., 253
Hoekstra, D.J., 310
Hoekstra, E.J., 80
Hoekstra, F.W., 70
Hoekstra, Klaaske, 330
Hoekstra, Kl.Kl., 284
Hoekstra, M.IJ., 192
Hoekstra, Sb.H., 158, 159, 167, 259
Hof, F.R., 192
Hof, Pt.R., 192
Hof, R.Kl., 192
Hofstede, F.A., 135
Hofstede, Fil.H., 129, 132

Hofstede de Groot, Pt., 240
Hofstra, H.P., 307, 308
Hogendorp, Joh.[a], 326
Hogendorp, J.R., 321, 322, 324, 326, 327
Hogendorp, W.Jk., 324
Hogendijk, L.K., 186, 229, 235, 253, 255
Hogerzeil, S., 24, 26, 27, 30, 137
Hoitsma, Gr., 312
Hoitsma, Hm.D., 310
Hoitsma, Sb.D., 310, 312
Hoksbergen, D., 241
Holthuis, G., 49
Holthuis, Th., 54
Holwerda, D., 105, 106
Homan, S.J.Th., 7, 63, 120, 175
Hoog, M.J. v.d. 36
Hoogendorp, J.K., 301
Hóógsteen, S.Gj., 36, 47
Hooyinga, T.R., 58, 64
Houten, A. van, 97, 103
Houten, Jan van, 96
Houten, J.H. van, 95, 123
Houten, M.J. van, 15, 65-68, 71-74, 77, 81, 89 93, 95-104, 245
Houten, Pt. van, 96
Houten, S. van, 97
Houten, Tr. van, 97
Hugenholtz, P.A.C., 14, 19, 20, 30, 31, 62, 126
Huging, B., 310
Huising, E., 251
Huiskes, J.G., 83, 84, 108, 109-115, 119
Huiskes-Eekhof, W., 114
Huisman, O., 111
Huisman, O.J., 95
Huitsma, P.K., 319
Hulst, L.J. 130, 131, 143, 144, 337
Hunze, A., 115
Hijma, A.A., 253

I

Idzerda, F., 192

J.

Jager, A.G., 94
Jager, A.Hd., 35, 47
Jager, J.A. de, 130, 167, 174
Jager, W.A. de, 167, 174
Jans, J., 224
Jans, Kl. 288
Jans, R., 90
Jans, Tj., 90
Jansma, A.P., 82
Jansma, F., 79
Jansonius, J.T., 248
Janssen, J.D., 14, 19, 20, 187
Jebkema, A.Gb., 324, 326
Jebkema, Gb., 326
Jebkema, Tr., 326
Jelgerhuis, C., 255
Jelgersma, P., 251, 256
Jelsma, D., 141
Jelsma, J.D. 141
Jelsma, IJnze, 141
Jeltema, Joh.J., 275
Jochums, F., 90
Joffers, H., 307
Jong, A.F. de, 70
Jong, A.P. de, 323
Jong, A.Tj. de, 89
Jong, Akke T. de, 87
Jong, Aukje T. de, 70
Jong, A.W. de, 71
Jong, B.F., de, 70, 80, 81, 83
Jong, Dw.G. de, 192

Jong, Fr.Pl. de, 159
Jong, Gb. de, 192
Jong, Gj.A. de, 65, 75
Jong, G.F. de, 70
Jong, H. de, 88
Jong, H.F. de, 66, 67, 70, 76, 82, 83, 87-89, 135
Jong, H.T. de, 88
Jong, J. de, 122, 123, 126, 137, 138, 154
Jong, J.D., 317
Jong, J.M. de, 68
Jong, K. de, 63
Jong, L.Pt. de, 323
Jong, P.O. de, 191, 203. 210, 214, 253
Jong, S.P. de, 94
Jong, T.P. de, 72, 94
Jong, Tr.Pl. de, 261
Jong, Tj.W. de, 91-94
Jong, W. de, 136
Jong, W.Wb. de, 105
Jongh, A.W. de, 35
Jongsma, Janke, 326
Jongsma, J.J., 326
Jongsma, Tj.J., 324
Jongsma, W.H., 63
Jonker, J.L., 88, 135
Jouwsma, B.J., 298
Junius, kand., 19, 20

K

Kalma, Bw.J., 323, 327, 329, 331, 332
Kalma, H.J., 324
Kalma, H.K., 330
Kalma, J.J., 7, 104, 256
Kalma, K.Hm., 328
Kalma, Sj.Jk., 330
Kalsbeek, Fr.J., 260
Kalsbeek, Sj.R. v., 131
Kammen, D.St., v., 48, 126
Kammen, L.E. v., 128, 135
Kammen (Kamstra), Ub. v., 318
Kamminga, R.J., 38, 44, 45, 51, 52, 56, 58, 63, 74
Kamminga, U.O., 310
Kamp, Tj. W., 94

Kamp, Gr. v.d., 61
Kamphuis, H.L., 140, 141, 144, 145
Kamstra, A.D., 255
Kamstra, J.Joh. 48
Kanter, A.H., 35
Kasemier, R.B., 46
Katje, P.Sj., 309, 310, 314, 317
Kat(t)je, Sj., 309
Keimpes, Tr., 318
Keizer, G., 252
Kemp, Joh. v.d., 157, 261
Kempis, Th. à, 101
Keulen, J, 210
Kielstra, R.Kl., 105
Kiers, J., 123
Kingma, A.A., 176
Kleffens, S. van, 32, 62
Klein, K., 39
Kleinstra, S.H., 62
Klomp, A.U., 69
Klomp, E.U., 72-76, 81-83, 93, 156, 159, 253
Klooster, L.Hd., 192
Kloosterman, J., 134
Klijn, H.G., 217
Knol, H.H., 84, 85, 143, 327
Knoop, Pt.Tj., 123
Kobusma, Pt.Jk., 310
Koelman, G.H., 319
Koger, T.A., 192
Kok, Corn., 60
Kok, ds. C., 43, 57, 58, 59, 60, 63, 128, 129, 130, 135, 143, 145, 150, 337
Kok, F.A., 162, 163, 230, 235, 236, 241, 255, 274
Kok, J., 73, 90
Kok, R., 63
Kok, W.A., 111, 115, 162
Kooi, G.P. v.d., 132
Kooi, H.B. v.d., 284
Kooi, J.B. v.d., 129
Kooi, J.E. v.d., 283
Kooi, J.H. v.d., 284
Kooi, Kl.F. v.d., 68
Kooi, M.Hd., 277
Kooi, S.M., 272, 274, 277
Kooiker, J.J., 158, 167, 275, 276
Kooistra, A.E., 258
Kooistra, B.A., 70
Kooistra, F.Hd., 282
Kooistra, G.H., 200, 253
Kooistra, H.S., 72

Kooistra, K.A., 116
Kooistra, M., 135
Kooistra, R.H., 207
Kooistra, W.A., 88
Koopmans, A.T. 192
Koopmans, J. (oud.), 102, 245
Koopmans, J. (ds.), 174
Koopmans, P.D., 19, 22, 61
Korporaal, P.J., 12, 13, 64, 106, 156
Koster, T.S., 36
Kramer, D., 251
Kreeft, J.W., 141
Kreulen, J.R., 80, 311, 316
Kroese, J.J., 259
Krol, N., 152
Kromzigt, 314
Kronemeijer, D.J., 35, 39
Kronemeijer, J.D., 36, 62
Kronemeijer, M.J., 70
Kroodsma, H.S., 277
Kroodsma, T.H., 259, 260, 277
Kuiken, A., 229
Kuiken, Arjen, 317
Kuiken, J.G., 310, 318
Kuip, R.F. v.d., 112
Kuiper, J.J., 330
Kuipers, B.F., 145
Kuipers, C.A., 319, 320
Kuipers, Hd.Jc., 152

Kuipers, J., 106
Kuperus, S., 91
Kuyper, A., 170
Kuijpers, G., 333
Kijlstra, G.P., 106
Kijlstra (Kielstra), W.H., 25, 35, 48

L

Laanstra, Kl.R., 57, 60
Laanstra, R.L, 36, 52, 53, 63
Lafaille, J., 334
Lam, A., 10, 14, 308
Lamberts, J., 24, 126, 127, 134
Lamberts, K., 253
Lamberts, M.L., 115, 118
Land, fam. v.d., 142
Land, A.St., 134
Land, Kl., 59
Landweer, G., 137
Landweer, J., 27
Landweer, ds., 30
Lap, P.N., 318
Lautenbach, D.H., 200, 252, 253
Lautenbach, J., 251
Lautenbach, K.W., 317
Lautenbach, Tj.W., 175
Lautenbach, W.H., 94
Laverman (Lawerman), A.P., 253
Laverman, B.P., 253
Laverman, D., 200
Laverman, D.P. 253
Laverman, E.P., 253
Laverman, J., 200
Laverman, J.P., 253
Laverman, M., 251
Laverman, R.P., 253
Leb, T.S., 319
Leding, G.A., 124
Leest, J.Hs. v.d., 164
Leegsma, A.Sb., 255
Leegstra, J.M., 152
Leeuw, W.D. de, 158, 159, 167, 263, 275
Lei, G.M., 59

Lei, M. v.d., 319
Leistra, A., 253
Leistra, K.T., 88, 130
Lenting, J.H., 120
Lenting, Tj.Tj., 47
Let, Tm. v.d., 271
Leurink, Joh.[a], 63
Lieuwes, G., 302
Lievaart, G., 7
Linde, E.D. v.d., 253
Lindeboom, G.S., 120, 162
Lindeman, E., 235, 236
Lingen, A.T. van, 36
Lingen, G.T. van, 36
Lingen, P.T. van, 36
Littooy, A., 316
Lodenstein, Jod. van, 101, 105
Lollinga, Hd., 53, 54, 74 80, 94, 229, 255
Lont, Jc.J., 314, 317
Loois, A., 250
Loon, F.H. van, 167
Loos, Hd., 275-277, 337
Los, S.O., 228, 229
Lubberts, A., 277
Luik, G.A., 253
Luimstra, G.G., 59
Luimstra, M., 133
Luitjes, D., 123

M

Maas, Jochem, 113
Maas, J.J., 113, 116, 117
Maas, N., 113
Maas, Tr., 113
Maatjes, J.H., 248, 256, 311, 314
Mackay, D.J., 123
Mars, J.J., 111
Medema, P.R., 306
Medema, R.P., 56, 130, 135, 143-145, 147, 148-151, 160, 337
Medema, Tr., 148, 149
Medemblik, P., 152
Meer, A.H. v.d. 71, 73
Meer, A.K. v.d., 230, 242, 243. 256, 274, 275, 322
Meer, Bk.Hd. v.d., 92
Meer, D.D. v.d., 330

Meer, D.H. v.d., 106
Meer, D.K. v.d., 40, 41, 62
Meer, D.P. v.d., 174
Meer, Fr.A. v.d., 116
Meer, M.J. v.d., 80
Meer, M.M. v.d., 66, 67, 71, 72, 86, 89
Meer, Pt. v.d., 174
Meer, S.J. v.d., 141
Meer, Th.Hd. v.d., 132
Meerstra, F.D., 152
Meindertsma, T.Kl., 282, 284
Mekkes, J., 160
Mellema, M.S., 186
Mellema, R., 133
Menenga, Cat, 251
Meter, L.P., 91-94
Metz, B.S., 62
Meulen, bakker v.d., 11
Meulen, A.H. v.d., 116, 119
Meulen, Bw. v.d., 292
Meulen, B.B. v.d., 166
Meulen, B.J. v.d., 108, 112, 114, 116, 119, 120, 130
Meulen, Corn. v.d., 217
Meulen, D.B. v.d., 184, 185, 207, 211, 281-287, 289-291, 294
Meulen, E.E. v.d., 91, 94
Meulen, E.R. v.d., 286
Meulen, G.H. v.d., 94
Meulen, H.A. v.d., 94
Meulen, H.R. v.d., 259, 275
Meulen, IJ.E. v.d., 152
Meij, G.Hd. v.d., 312
Meijer, J.H. 296, 304-306, 318
Meijer, R.S., 91-94

Meijering, D., 251
Meijering, J., 43, 177, 180, 181, 184-186, 189, 190-196, 199, 205, 206, 207, 210, 211, 215-219, 223, 226, 228-239, 242, 244, 246, 248-251, 253-255, 263, 272-274, 290, 331
Meijring, 314
Middelburg, Ad., 318
Miedema, D.G., 324
Miedema, F., 338
Miedema, G.J., 235, 240, 255, 298, 321, 322, 323, 329, 333
Miedema, J.G., 333
Miedema, J.U., 265
Miedema, Meile G., 324
Miedema, Meindert G., 324
Miedema, M.M., 250
Miedema, Th.G., 321, 323, 327
Miedema, IJ., 338
Minnema, S.P., 64, 69
Mobach, P., 229, 253, 255
Moen, C. God. de, 252
Moen, Joh.[a] M.W. de, 23, 34, 197
Molen, E. v.d., 133
Molen, Gr.Pt. v.d., 162
Molen, W. v.d., 116
Molenstra, G.J., 141
Mollema, Kl., 323
Monsma, J.J., 310
Moorhof, D., 253
Most, Tr.J., 70, 76
Mud, H.H., 95
Mulder, A.J., 70, 75, 76, 90
Mulder, C.IJ., 310, 316, 318
Mulder, G.J., 70, 81
Mulder, G.IJ., 317
Mulder, H.(H)., 194, 198, 199, 205-207, 215 216, 223, 244, 253, 255
Mulder, H.(illigje), 277
Mulder, J.A., 64-67, 69, 70, 72-76, 89, 90
Mulder, L.H., 277
Mulder, R.J., 90
Mulder, S.H., 94
Mulder, S.J., 71, 75, 76
Mulder, IJ.IJ., 310, 312, 314, 315
Muntinghe, H., 201

N

Nagel, L., 63
Nappjes, J., 135
Nauta, Joh., 338
Nauta, R. van, 266
Nawijn, E., 172
Neander, Aug., 296, 317
Nicolai, F.W., 36, 58
Nicolai, G.G., 146
Nicolai, S.Pzn., 61, 63, 64
Nicolai, S.W., 58
Nieuwold, B., 14, 34, 187
Nieweg, K.O., 124
Niezen, oud., 237
Nink, J., 59
Noordewier, A., 152
Noorderwier, Jc., 88
Noorderwier, Th., 88
Noordhof, G.J., 174
Noordraven, P.J., 300, 318
Noordtzij, M., 176, 316
Noorman, Anje Ates, 94
Noorman, Ate, 95
Noorman, W.A., 12, 90, 91, 93, 94, 95
Notten, J.W.A., 250
Nijhof, H.J., 94
Nijhoff, 338
Nijhuis, A., 80
Nijhuis, J.W., 75

O

Oedzes, G., 288
Oegema, Th., 119
Oetzes, J., 90
Offringa, A.Kl., 72, 76, 81
Offringa, B.P., 107, 112, 120
Offringa, P.B., 120
Offringa, R.P., 108
Olthoff, J., 174
Oosterbeek, Tj., 280, 281
Oostenbrug, J.E., 277
Oosterhof, J.P., 63
Oosterhof, M.Pt., 318
Oosterhof, P.G., 56-58, 110, 114, 318
Oosting, W.R., 305, 306
Oostinga, O., 135
Overzet, Gj.F., 72

Overzet, R.J., 70, 71
Ozinga, tichelbaas, 301

P

Palsma, A.H., 190
Pars, Joh. W., 310, 312, 314-317
Pars, W.Joh., 318
Paskal, A., 192
Pasma, J., 59
Pels, Adr., 191, 253
Petersen, Wk., 240
Piersma, A.H., 58, 86, 128, 132
Piersma, H.A., 134
Piersma, H.Hd., 128, 132, 135
Pieters, Gr., 126
Pieters, J.J., 134,
Pieters, K.J., 330, 338
Pieters, R., 283
Plaats, Fr.G. v.d., 298
Plaats, Lw.G. v.d., 298
Plantinga, Hd., 165
Plet, C.M.W., 63
Ploeg, J.D. v.d., 309
Poelstra, P.A., 77
Poiret, P., 101
Pool, F., 128
Pool, G., 128

Pool, Jac., 128
Pool, Jan, 128
Pool, J.J., 128, 129
Pool, J.M., 105
Pool, L.W., 120
Pool, Wed.M.M., 105
Pool, S., 104
Post, B.IJ., 253
Post, Pt.Pt., 302, 311
Posthuis, H.J., 34
Posthuma (Postma), A.P. de, 94
Posthumus, A.H., 123
Posthumus de Haan, J.J., 192
Postma, A., 141
Postma, A.A., 109, 120
Postma, A.J., 192
Postma, A.W., 191
Postma, D.P., 221, 228, 229, 296-298, 301
Postma, E.A., 133
Postma, E.P., 128
Postma, Gtz., 141
Postma, Gr., 141
Postma, G.G., 140, 141, 145
Postma, G.J., 36
Postma, G.P., 63
Postma, H.H., 132
Postma, J.O., 16, 22, 24 25, 36
Postma, Korn., 141
Postma, Sb., 25, 48
Postma, Sp.Sp., 223
Postma, T., 133
Postma, Tj.Gtz., 152
Postma, T.S., 169
Postmus, W., 128, 130-132
Pott, N., 56
Potter van Loon, J.S., 314
Praamsma, M.J., 255, 338
Praamstra, C.H., 36-42, 45, 53
Praamstra, H.J., 62
Praamstra-Tilstra, T.S., 43
Prakke, H.J., 136
Prins, D., 77
Prins, J.P., 274
Procee (Prosee), G.Joh., 156, 159, 261
Prosee, Bk.Pl., 316
Prosee, Tr.J., 129

R

Raalte, A.C. van, 11, 22, 26, 40, 62, 78, 185, 193, 221, 236, 283
Raap, A., 135
Radema, A.L., 152
Radema, P.K., 253
Ras, A.J., 316
Radsma (Ratsma), L.A., 194, 195, 253, 255
Rauwerda, G.K., 25
Redeker, F., 242, 243
Rederus, F.S., 129, 308, 310, 312, 317
Reinink, J., 59, 61 150, 151
Reitsma, A.G., 91
Reitsma, H.L., 240, 253
Remmelts, A., 90
Renkema, W., 61
Renses, L., 95
Renzema, Hd.T., 46
Renzema, T.L., 47, 48
Reijnders, 314
Ridderinkhof, A., 241
Riedel, J.P., 31, 34, 62
Riemersma, S.L., 59
Rienstra, K.G., 191
Rietsma, P.B., 111
Ringia, A.Th., 255, 318, 333
Ringma, B., 314
Ringma, B.H., 253
Ringnalda, Tj.A., 191
Rinsma, J.H., 68
Ritsema, J.H., 135
Rodenhuis, L.S., 316, 317
Rondaan, P., 318
Roseboom, B., 251
Rosendal, wed., 309
Roukema, G.B., 91
Ruiter, J.R., 255
Rullmann, J.C., 254
Rijpkema, K.W., 250
Rijpma, S.W., 251

S

Saalen, F. van, 198

Sakes, S., 16
Sandbergen, Tj.Hd., 36
Sandra, P.D., 192, 204-207, 211, 215, 222, 248, 253
Sannes, H., 318, 319
Santema, O., 333
Schaaf, A.S., 253
Schaafsma, A., 133
Schaik, P. van, 7, 89, 105, 120
Schat, J.P., 317
Schat, Pt.Jk., 310, 312, 318
Scheffer, J.W., 275
Scheuning ten Have, J., 115
Scheuning ten Have: zie: Have, R.S. ten,
Schievinck, H.D., 36
Schievinck, S.D., 35
Schievink, D.H., 25, 35
Schildkamp, O.J., 175
Schildkamp, O.L., 318
Schippers, J.J., 192, 196, 197, 205, 210, 220, 253
Schlikker, ds., 34
Schokker, 78
Scholte, H.P., 22, 25, 26, 62, 209, 210, 217-221, 236
Schors, Sj.D. v.d., 36
Schortinghuis, W., 258
Schotanus, Sw.Mt., 323
Schouwenburg, A., 241
Schuilenga, Dj., 128
Schuilenga, J.J., 135

Schuilenga, J.S., 128-130, 135
Schuilenga, P.J., 132
Schuiling, O., 18
Schurer, J.B., 287
Schutema, 314
Schuur, H. v.d., 242, 243, 256
Schuurman, A.J., 36
Schuurman, J.J., 36
Schuurman, S.J., 36
Schwartzenberg, en Hohenlansberg, G.F. thoe, 295, 300
Seeger, E.J., 127-129
Sibinga, E.S., 111
Sieders, A., 62, 134
Sierds, B., 76
Sietsma, Tj.J., 90
Sietzema, Tj.J., 69, 70
Sikkema, G., 133
Sikkema, G.H., 58, 86
Sikma, Hd., 214
Sikma, Hiltje Annes, 277
Sikma, H.G., 11, 259, 260, 263, 268, 271
Sikma, Jc.A., 259, 262, 263, 271
Sikma, J.C., 259
Sikma, J.G., 259-261, 271
Sikma, M.C., 25
Sikma, W.A., 271
Simmes, H., 37
Simmes, Tr., 53
Sinneker, U.D., 128-130, 132, 133, 135
Sinninghe Damsté, J.S., 250
Slooten, H.J. van, 298
Sluys, P. v.d., 172, 235, 329-332
Sluys, Pieter v.d., 330
Smeding, G.J., 132
Smeeden, M.B. van, 338
Smid, M., 254
Sminia, H.B. van, 260, 264, 266, 277
Smit, Soph., 179
Smits, C., 217, 252-255
Smits, Kl.J., 298
Smits, T.J., 299, 318
Smitt, W., 241
Snethlage, J.W., 123, 137, 138
Snip, H.W., 57
Snip, Hs.Wg., 128, 132, 133, 135
Snip, P.D., 135
Snip, P.W., 127

Snijder, J.R., 192
Snijder, R.S., 192
Spahr v.d. Hoek, Hd., 108
Spahr v.d. Hoek, J.J., 89, 120, 277
Spoelhof, R.R., 310, 316
Spoelstra, S.G., 25, 35, 52
Spijkstra, F.D., 318
Stap, J., 317
Staverman, M., 120
Steenstra, A.J., 159
Steenwijk, G.H., 111
Stel, S.S., 36
Steringa, S.J., 152
Stienstra, P.G., 324
Stienstra, S.J., 328
Stokje, J.F., 317
Storm, A.S., 61
Storm, L.S., 36
Storm, S.R., 25, 35, 36, 40, 41, 42, 49
Stratingh, Zw., 252
Strausz, D.Fr., 296
Strik, F., 85, 86, 135, 142, 144, 145, 152, 160, 161, 337
Strik, Hd., 152
Swart, L.R., 317
Sybrandi, J., 333
Sytsema, P., 32, 62
Sijtsma, J.S., 88
Sytzes, W., 37

T

Tabak, J., 7, 61, 63
Talsma, H., 144
Talsma, J., 230, 338
Tammenga, S.Sj., 253
Tamminga, IJ.L., 330
Tamsma, A.E., 111, 152
Tamsma, F.A., 166
Tauler, Joh., 101
Teellinck, W., 252, 258
Teiema, Tj.Sj., 165
Terpsma, G.P., 338
Terpstra, H.R., 47
Terpstra, I.J., 198, 324
Terpstra, IJ.J., 200
Thoden van Velzen, H.U., 257
Thoden van Velzen, S.C., 20

Tholen, D.E. van, 310
Thijssen, R.G., 283-287, 289
Tienstra, R., 338
Tiesinga, J.L., 110
Tiezema, Tr.J., 48
Tillema, R.D., 127, 135
Tilstra, T.S., 36, 41-43
Tilstra, S.B., 36
Timmerman, K.J., 162, 302
Tina, F.J., 207
Tjamsma, F., 112
Tjeerdsma, J.P., 70, 90
Tjeerdsma, P.J., 59, 70, 75, 76, 82, 83, 87
Tjeerdsma, P.P., 70
Tjeerdsma, Tjeerdtje, 75
Tjeerdsma, Tj.Jac., 82, 94
Tjerks, Wb., 123
Tjessinga, J.J., 253
Tjoelker, A., 62, 135, 252
Tjoelker, W.H., 56, 58
Tolsma, G.Fp., 298
Tromp, S., 333
Tromp, T.S., 197
Tuuk, Gerh. v.d., 34
Tuymelaar, ds., 34

U

Uiting, D. van, 192, 251 253, 256
Uitterdijk, T.H., 19, 26, 37, 38, 40, 41, 43-46, 51, 52, 54, 55, 58, 62, 63, 93, 94, 156, 186, 230, 253, 255, 294
Ulenborch, S. van, 308

V

Valk, F. de, 338
Veen, H.A. van, 94
Veen, P. van. 62
Veen, A.A., v.d., 259
Veen, A.H. v.d., 255
Veen, A.K. v.d., 94
Veen, E.D. v.d., 159
Veen, E.E. v.d., 36
Veen, F.H. v.d., 163, 176
Veen, F.K. v.d., 169
Veen, Geertje v.d., 253
Veen, G.J. v.d., 112, 192
Veen, Hd.F. v.d., 166, 167, 169, 176
Veen, Jc. v.d., 58
Veen, J.Rk. v.d., 259, 270, 271, 274-276
Veen, K.E. v.d., 119
Veen, K.W. v.d., 191
Veen, P.A. v.d., 192
Veen, P.L. v.d., 192
Veen, Rk.D. v.d., 291
Veen, S.J. v.d., 275, 276
Veen, T.J. v.d., 35
Veen, T.M. v.d., 95
Veen, Wb. v.d., 191
Veen, Wg. v.d., 116
Veenboer, L.M., 162, 163
Veenboer, M.W., 162
Veenstra (Feenstra), A.T., 284-286, 289
Veenstra, B.E., 152
Veenstra, H., 68
Veenstra, Jan, 100
Veenstra, J., 105
Veenstra, Joh. 286
Veenstra, J.Hm., 70, 73, 75, 89, 90
Veenstra, J.Sj., 65

Veenstra, O.W., 94, 106, 107, 112, 120
Veenstra, P.K., 276
Veenstra, R.T., 284
Veenstra, S.H., 165
Veenstra, T.S., 58
Veenstra, IJ.J., 160, 230, 242, 243, 302
Veenstra-v.d. Vee, A., 105
Velde, D.P. v.d., 132, 133
Velde, J.J. v.d., 116, 135
Velde, W.Gb. v.d., 323
Veldman (Veltman), Sj.J., 109, 112, 120
Vellekoop, B., 277
Vellinga, D.W., 297, 298, 304
Vellinga, H.R., 120
Velzen, A. Cath. van, 192
Velzen, S. van, 11-16, 22-27, 30-44, 52, 60-64, 68, 69, 72, 73, 78, 79, 91-93, 95, 98, 115, 121, 126, 139, 156, 157, 177, 181, 183-200, 203, 204, 205, 209-211, 215-223, 225-228, 236, 237, 238, 242, 249, 250, 252, 258, 263, 264, 266, 268, 269, 272, 277, 278, 281-285, 292
Velzen, Simon van, 197
Venema, G., 176
Venema, J.A., 112
Venema, J.J., 109, 120
Venema, prof., 154
Vennema, B.P., 152
Verhagen, J.Jr., 279
Verwer, J.A., 16
Verwoerd, Hd.Fr., 152
Viersen, P.H., 135, 337
Vincent, C.R., 307
Visscher, R., 255
Visser, Anne B., 166
Visser, Antje B., 152
Visser, A.J., 323
Visser, A.K., 259
Visser, D., 135
Visser, Gr.Sj., 258
Visser, J.Sj., 260
Visser, S.J., 259
Visser, Sj.Sj., 192
Visser, W., 248
Vliet, L.P. van, 317
Voet, Hd., 191
Vonk, kapper, 279
Vorm, E. v.d., 214
Vos, G.J.Azn., 170, 176
Vos, H.A. de, 228, 229 233, 255, 302
Vos, W.H. de, 63
Voss, Joh.[a] Al., 252

Vossema, G.G., 132
Vree, Kl. de, 214, 229, 253, 255
Vries, A.E. de, 141
Vries, A.M. de, 152
Vries, B.A. de, 120
Vries, Egb. H. de, 141
Vries, E.J. de, 328
Vreis, F.G. de, 152
Vries, F.R. de, 139
Vries, G.J. de, 36
Vries, G.L. de, 49, 72
Vries, G.Th. de, 129
Vries, G.W. de, 260
Vries, H. de, 242, 243, 256
Vries, H.H. de, 141
Vries, Hiske J. de, 244, 251-253
Vries, J. de, 328
Vries, Jetske de, 310
Vries, J.B. de, 289
Vries, J.E. de, 141
Vries, J.F. de, 59, 60
Vries, J.S. de, 159, 167
Vries, Kl. Joh. de, 299
Vries, Md. de, 63
Vries, Mt. de, 88

Vries, O.Gb. de, 65
Vries, P.E. de, 140, 141
Vries, Rinske D. de, 277
Vries, R.F. de, 130, 135, 139-141, 148, 151, 152, 337
Vries, S.S. de, 36
Vries, Tj. S. de, 36
Vries, W.Pt. de, 274, 276
Vries, IJ. de, 63
Vriesma, J., 94
Vuist, E.F., 36
Vuist (Fustma), H.G., 36
Vuist, J.F., 36
Vuist, S.F., 36
Vijgeboom, J.W., 177, 178, 179, 180

W

Wadman, G.F., 19
Wagenaar, A., 129
Wagenaar, Hd., 319
Wagenaar, J.A., 145, 152
Wagenaar, L., 197
Wagenaar, Pt.Hd., 308, 310,
Wal, A.Dw. v.d., 324
Wal, A.Sj. v.d., 324
Wal, B.S. v.d. 69
Wal, G.H. v.d., 157
Wal, J.Joh. v.d., 58, 59
Wal, Joh. v.d., 175
Wal, P. v.d., 135
Wal, Sj. H. v.d., 322, 323
Wal, S.J. v.d., 288
Wal, T.J., v.d., 285
Walle, A.F. de, 337
Walle, Geeltje de, 306
Walle, Geertje Th. de, 81, 82
Walma, A.F., 255
Warmolts, L., 170
Warners, T.H. van, 145, 152
Wassenbergh, Arn., 312
Waterink, J., 105
Wedzinga, K.K., 63
Weeber, H.J., 166, 167, 169
Weeber, J., 167

Weide, M.R. v.d., 120
Weide, W.R. v.d., 32
Weima, G.H., 86
Weima, H.L., 88
Weima, J.L., 88
Welling, A.W., 120
Wensing, C., 45, 46, 51, 58
Wentink, M., 318
Werf, A. v.d., 107
Werf, Sb.I. v.d., 166, 167
Werf, S.IJ. v.d., 169
Werp, D.J. v.d., 56, 108, 130, 131, 144, 150, 158, 159, 160, 161, 223, 238-244, 246, 247, 276, 290, 307, 321-323, 325, 326, 337
Werp, Reinder v.d., 243
Wesseling, J., 63, 250, 255, 318, 333
Wesseling, Pt., 310, 312, 313, 314, 318
Wessels, A.H., 302, 304
Westerhof, O., 36
Westerhuis, L.R., 48
Westerlee, D.J., 20, 21, 24
Westerlee, L.D., 20, 24, 31, 37, 38, 61, 62
Westra, T.W., 36
Westra, W.T., 36
Wicheren Pzn., H. van, 182
Wiebes, S., 95
Wiel, Jinke v.d., 152
Wielen, G.S. v.d., 172
Wielen, J.S. v.d., 167, 169
Wieli(e)nga, L.J., 26, 62
Wieren, Gb.J. van, 277
Wieren, Lb.Gb. van, 156 261
Wieren, R.Gb. van, 11, 258, 259-269, 271, 277-279
Wieringa, A.W., 71, 81, 89
Wiersma, Corn., 254, 333
Wiersma, H., 242, 243
Wilde, J.S. de, 170
Wima, L.H., 94
Wind, H.J., 82, 90, 162, 163, 175, 192, 210, 214, 229, 253
Wind, de, 301
Windstra (Wind), A.Joh., 56, 58
Windt, J.E. de, 105
Winia, J., 308
Winkel, Sj.Joh., 192
Winsemius, ds., 34
Winter, J.E., 123, 124, 126
Wissink, G., 308
Wit, L.M. de, 71, 76
With, E.Th. de, 257
With, M. de, 82

With, Th.E. de, 78-83, 87, 88, 228, 229, 255, 276, 277, 304, 306, 307, 318, 337
Wormser, J.A., 23, 27, 62, 221
Wouda, oud., 274
Woude, Aagtje Kl. v.d., 192
Woude, Aukje Kl. v.d., 36
Woude, C. v.d., 182, 184, 200, 209, 217, 232, 239, 251, 252, 254, 255
Woude, D.J. v.d., 260
Woude, P.S. v.d., 186, 199, 225, 227-229, 235, 253, 255
Woude, R.Sj. v.d., 252
Woude, S.K. v.d., 112, 116
Woudsma, P., 132, 134
Woudstra, J., 40
Woudstra, Kl.J., 40
Wouthuizen, A.A., 111
Wouthuizen, Kl., 111
Wouthuizen, S., 111

Wouthuizen, Tj., 111
Wumkes, G.A., 95, 97, 105
Wustman, J., 140, 141
Wijbrandi, R., 276
Wijk, A. van, 88, 294
Wijma, G.J., 35, 45, 46, 51, 56, 58
Wijma, R.A., 49
Wijngaarden, 324, 326, 328
Wijngaarden, Ulbe, 326
Wijngaarden, Ynskje, 326

IJ

IJkema, L.IJ., 323
IJnia, B., 253
IJnia, F.B., 207
IJnia, M.B., 200, 253
IJpma, M.A., 186, 241-243, 256
IJpma, T.T., 204, 253
IJpma, U.N., 277, 333
IJtsma, W.T., 146

Z

Zandstra, O.A., 59
Zandstra, F.A., 129
Zantinge, A.J., 273, 293, 294
Zee, Mg.Hm. v.d., 111
Zee, R. v.d., 112
Zee, W.R. v.d., 120
Zee-van der Meulen, Sj.K., 111
Zeebuit, J.F., 111-113, 255, 304
Zeelt, mevr., 221
Zetstra, N.S., 223
Zimmermann, J.G., 20
Zomer, A., 60
Zuidema, H.E., 71, 82, 83
Zuidersma, A.J. 71
Zuidersma, W., 133
Zundag, Gh., 13, 64, 70, 80
Zondag (Sundag), 88

Zwaag, Joh. v.d., 174
Zwanenburg, L.G., 176
Zwart, G.F., 316
Zwart, Lb., 319
Zweep, D.A. v.d., 141
Zwerver, S.M., 70
Zwerver, W.J., 76
Zwol, H. van, 331
Zijlstra, Antje, 141
Zijlstra, Cath., 253
Zijlstra, Hd.R., 135, 145, 147, 151, 152
Zijlstra, J.G., 120
Zijlstra, J.S., 192
Zijlstra, K.F., 152
Zijlstra, Lutske, 141
Zijlstra, P.G., 141
Zijlstra, R.F., 152
Zijlstra, R.S., 106
Zijlstra, Tietje P., 141
Zijlstra, T.S. (wed. Katje (Cattje)), 192, 196, 253